

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊ. XII

Уредник

Академик АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ
Управник Института за српски језик

ПАВЛЕ ИВИЋ

О ГОВОРУ ГАЛИПОЉСКИХ СРБА

Примљено на I скупу Одељења литературе и језика одржаном
12 марта 1954 године

Наука и књижевност

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

БЕОГРАД

1957

AS
346
B447
V.12

SERBISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

INSTITUT FÜR SERBISCHE SPRACHE
SERBISCHE DIALEKTOLOGISCHE ZEITSCHRIFT
Band XII

Redaktor
Akademiker ALEXANDER BELIĆ
Vorstand des Instituts für serbische Sprache

PAVLE IVIĆ

ÜBER DIE MUNDART DER GALLIPOLI-SERBEN

Angenommen in der I Sitzung der Klasse für Literatur und Sprache
vom 12. III. 1954.

BEOGRAD
1957

Štampa i povež: Grafičko preduzeće „Akademija“, Beograd, Kosmajška ul. 28

Сматрам за пријатну дужност да на овом месту изразим своју захвалност Српској академији наука, а нарочито њеном претседнику, академику Александру Белићу, на усрдности с којом су потпомогли моје настојање да проучим говор Галипољских Срба. Исто тако захваљујем акад. Белићу, свом професору на универзитету и непосредном руководиоцу у раду у Институту за српски језик, на саветима и мишљењима који су ми учинили велике услуге у раду.

Корисни су ми били и обавештења и сугестије које сам добио од својих професора др Михаила Стевановића и др Радомира Алексића, а исто тако и од научног сарадника Института за српски језик проф. др Миливоја Павловића и дописног члана САН проф. Глише Елезовића. Чини ми задовољство што могу да им одам признање на спремности с којом су ми сваки пут излазили у сусрет.

Посебно сам обавезан проф. др. Миленку Филиповићу због драгоцених практичних упутстава за рад на терену у Пехчеву. Његове препоруке увелико су ми олакшале проналажење информатора и ступање у контакт с њима. Усто проф. Филиповићу припада моја нарочита захвалност због тога што ми је његова књига „Галипољски Срби“ прва скренула пажњу на ову тему.

Моја захвалност припада и проф. Хорасу Ланту, са Харвардског универзитета, који је на свом магнетофону извршио са мном снимање извесног броја галипољских текстова. Доцнија анализа тако забележеног материјала показала се веома корисном. Уједно снимци проф. Ланта претстављају објективан документ говора Галипољских Срба, утолико важнији што сам говор постепено ишчезава.

Захваљујем такође и месним властима и просветним радницима у Пехчеву који су ми својом предусретљивошћу и заузимљивошћу омогућили да цело време боравка у Пехчеву проведем у неометаном раду.

Најзад, с топлином се сећам својих објеката и информатора Галипољаца који су ми, увек са преданом љубављу, а често и са заносом, причали о својој традицији и објашњавали ми појединости из свог говора. Срдачно им захваљујем на утрошеном труду и времену и желим да и овај рад допринесе да се спасе нешто од њиховог језичког и фолклорног наслеђа.

СПИСАК НАЈЧЕШЋЕ УПОТРЕБЉАВАНИХ СКРАЋЕНИЦА

Алексић, Релк. I и II	Радомир Алексић, Језик Матије Антуша Релковића, ЈФ IX 197—272 и ЈФ X 91—165.
Archiv	Archiv für slavische Philologie, herausgegeben von Vatroslav Jagić, Berlin 1876 ff.
Белић, Двојина	А. Белић, О двојини у словенским језицима, Посебна издања СКА књ. ХСI, Филозофски и филолошки списи 21, Београд 1932.
Белић, ДИЈС	А. Белић, Дијалекти Источне и Јужне Србије, СДЗБ I, Београд 1905.
Белић, Замјтки	А. И. Беличъ, Замјтки по чакавскимъ говорамъ, С.-Петербургъ 1910 (Отдѣльный оттискъ изъ Извѣстій Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, тома XIV, кн. 2).
Белић, Ист. сх. јез.	Историја српскохрватског језика, предавања д-ра Александра Белића, Књ. II св. 1: Речи са деklinацијом, Београд 1950. Књ. II св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1951.
Белић, Јез. прир.	А. Белић, О језичкој природи и језичком развјтку, лингвистичка испитивања, Београд 1941, СКА, Посебна издања СXXXIV.
Белић, Употр. врем.	А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI 102—132.
Berneker, SEW	Dr. Erich Berneker, Slavisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1908 ff., Indogermanische Bibliothek, Erste Abteilung, II Reihe: Wörterbücher, 2.
Bošković — Matecki, Examen	Bošković R. et Matecki M., Przegľad dialektów Starej Czarnogóry (L'examen des dialectes du Vieux Monténégro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parlers voisins). Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Cracovie 1932.
Budmani, Dubr.	P. Budmani, Dubrovački dijalekat, kako se sada govori Rad LXV 155—179.
Vaillant, Zlat. I, II	André Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić, Travaux publiés par l'Institut d'études slaves VI. I Phonétique, Paris 1928. II Morphologie, Paris 1931.

- Вук, Рј. Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, Четврто државно издање, Београд 1935.
- Вуковић, П. - Др. Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII 1—113.
- Вушовић, И. Херц. Данило Вушовић, Диалект Источне Херцеговине, СДЗБ III 1—70.
- Геземан Ерланг. Др. Герхард Геземан, Ерлангенски рукопис старих српско-хрватских песама, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Споменици на српском језику књ. XII, Ср Карловци 1925.
- ГЗС Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића, I—VIII, Београд 1934 и д.
- Deny, Grammaire J. Deny, Grammaire de la langue turque (Dialecte osmanli). Paris 1921.
- Godel, Grammaire Robert Godel, Grammaire turque (Université de Genève, Faculté des Lettres, École d'Interprètes), Genève 1945.
- Давичић, Ист. обл. Ђ. Давичић, Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека, у Београду 1874.
- Елезовић, Извештај Гл. Елезовић, Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи, СДЗБ II 464—473.
- Елезовић, Речник Гл. Елезовић, Речник косовско-метошког дијалекта. СДЗБ IV, Београд 1932 и СДЗБ VI, Београд 1935.
- Ердељановић, Шум. Јован Ердељановић, Етнолошка грађа о Шумадинцима, СЕЗБ LXIV, Београд 1951.
- Žuljić, Vareš Mijo Žuljić, Današnji vareški dijalekat, Školski vjesnik XV (1908) 36—41, 148—151, 255—258, 347—351, 425—428, 495—499, 572—575, 669—672, 773—777, 894—908.
- Zima, Razlike Лука Zima, Некоје, већином синтактичне разлике између џакавштине, кайкавштине и штокавштине, Djela JAZU knj. 7, Zagreb 1887.
- ZNŽ Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, на свијет издаје Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Ивковић, Рес. (Милош Ивковић, Народне приповетке из Свилајца и Стрмостена у Ресави, укључене у збирку) „Српске народне умотворине“, уредно Веселин Чајкановић, СЕЗБ XLI, Београд—Земун 1927.
- Ivšić, Pos. I, II Stjepan Ivšić, Današnji posavski govor, Rad JAZU 196, str. 124—254 i 197, str. 9—138.
- Ivšić, Šapt. Stjepan Ivšić, Šaptinovačko narječje, Rad JAZU 168, str. 113—162.
- Lunt, Grammar Horace G. Lunt, Grammar of the Macedonian Literary Language, Skopje 1952.
- Małeckı, Przegląd Mieczysław Małeckı, Przegląd słowiańskich gwar Istryi, Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Językowej № 17, w Krakowie 1930.
- Maretić, Gram. Prof. Dr. T. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga III srpskoga književnog jezika, Drugo popravljeno izdanje, u Zagrebu 1931.

- Милетић, Изговор д-р Бранко Милетић, Изговор српскохрватских гласова, СДЗб V, Београд 1933.
- Милетић, Кик. Бранко Милетић, Извештај (о испитивању говора Кикинде и околине), Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VII 17—36.
- Милетић, Црмн. д-р Бранко Милетић, Црмнички говор, СДЗб IX 209—663, Београд 1940.
- Miklošič, MS Fr. Miklosich, Monumenta serbica, Viennae 1858.
- Milas, Mostar Matej Milas, Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU CLIII 47—97.
- Милићевић, Кнеж. Србија М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, у Београду 1876.
- Mirambel, Grammaire A. Mirambel, Grammaire du Grec moderne. Paris 1949.
- Московљевић, Поц. Милош С. Московљевић, Акцентски систем поцеског говора, Библиотека Јужнословенског филолога I, Београд 1928.
- Павловић, Срет. Миливој Павловић, Говор Сретечке Жупе, СДЗб VIII, Београд 1939.
- Petrovici, Caraş. Emil Petrovici, Graiul Caraşovenilor, Studiu de dialectologie slavă meridională, Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, Biblioteca Dacoromaniei Nr. 8, Bucureşti 1935.
- Rešetar, Betonung Milan Rešetar, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung I, Wien 1900.
- Rešetar, Lekc. I, II Dr. Milan Rešetar, Primorski lektionari XV. vijeka, Rad CXXXIV 80—160, CXXXVI 97—199.
- Rešetar, Südit. Milan Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung IX, Wien 1911.
- Rešetar, Štok. Milan Rešetar, Der štokavische Dialekt, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung VIII, Wien 1907.
- Ribarić, Razmještaj Josip Ribarić, Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, СДЗб IX 1—207.
- Ringheim, Trojasage Allan Ringheim, Eine altserbische Trojasage, Prague — Upsal 1951, Publications de l'Institut slave d'Upsal IV.
- Станојевић, Сев.-тим. Маријко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат, СДЗб II 360—463.
- Стевановић, Ђак. М. Стевановић, Ђаковачки говор, СДЗб XI 1—152.
- Стевановић, ИЦГ Михаило С. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII 1—128.
- Стевановић, Метох. Михаило Стевановић, Извештај о дијалекатском испитивању Метохије, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VI 56—69.

- Стојановић, Пов. Љуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Књ. I. Први део, Београд — Ср. Карловци 1929. Други део, Београд — Ср. Карловци 1934.
- Стојановић, Врњци Ljub. Stojanović, Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrñci im Kruševacer Kreise (in Serbien), Archiv für slavische Philologie XXV 212—218.
- Thumb, Handbuch Albert Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Zweite, verbesserte und erweiterte Auflage, Strassburg 1910.
- Tomljenović, Bunjev. Gr. Bud. Tomljenović, Bunjevački dijalekat zaleda senjskoga s osobitim obzirom na naglas, Preštampano iz „Nastavnog vjesnika“ knjige XIX, u Zagrebu 1911.
- Фил. Д-р Миленко С. Филиповић, Галипољски Срби, Београд 1946.
- Намп, Podr. Dr. Josip Namп, Štokavština Donje Podravine, Poseban otisak iz 275. knjige Rada JAZU, Zagreb 1949.
- Šurmin, Saraj. Đuro Šurmin, Osobine današnjega sarajevskog govora, Rad JAZU CXXI 186—209.

Облик и превод грчких и турских речи дати су по поменутиим књигама Тумба, Денија, Мирамбела и Годела, затим по речницима Ангелоса Влахоса ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΟΝ, Атина 1903, Менге-а Taschenwörterbuch der griechischen und deutschen Sprache, Teil I, Griechisch — Deutsch, Berlin — Schöneberg 1903, и Д. А. Магазаника, Турецко-русский словарь, Москва 1945. Преводи су по правилу остављени на оном језику којим су дати у тим приручницима.

О ГОВОРУ ГАЛИПОЉСКИХ СРБА

**ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА
ПАВЛА ИВИЋА
АСИСТЕНТА ИНСТИТУТА
ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА**

САДРЖАЈ

Списак најчешће уџишребљаваних скраћеница

III-VI

УВОД

1—25

§ 1—2. Порекло Галипољских Срба 1—2. § 3. Друга српска насеља у близини Барјамича 2. § 4—5. Везе са Турцима, Грцима и Бугарима 3—5. § 6. Занимање Срба у Барјамичу 5. § 7. Лутање и ново насељавање Барјамичлија 5—6. § 8. Прилике у Пехчеву 6. § 9—14. Досадашња научна литература о Галипољским Србима 7—11. § 15. Мој рад на терену 11—12. § 16—18. Данашње стање галипољског говора 12—14. § 19—22. О методу испитивања 14—19. § 23—25. О информаторима 19—20. § 26—29. Обрада материјала 20—24. § 30. Неколико основних црта 24—25.

АКЦЕНТУАЦИЈА

26—40

§ 31—33. Основна карактеристика акцентуације 26—27. § 34. Каповачко дуљење 28—30. § 35. Примери са неповученим *ч* на ултими 30—31. § 36. Претварање *ј* акцента у *џ* 31—33. § 37. Скраћивање *џ* на отвореној ултими 33—35. § 38—9. Превлачење акцента из проклитику 35—36. § 40. Дужине испред акцента 36—37. § 41. Дужине иза акцента 37—40. § 42. Промене нтонације у Пехчеву 40.

ВОКАЛИЗАМ

41—102

§ 43. Систем самогласничких фонема 41—43.

Акцентовани вокали 43—45

§ 44. Високи вокали 43—45. § 45. Средњи вокали 45.

Вокали испред акценша 45—51

§ 46. Једначење *е* и *и*, *о* и *у* 45—49. § 47. Грчки утицај као узрок промена 49. § 48—9. Аналошко продирање *и* и *у* 49—51.

Вокали иза акценша 52—53

§ 50. Високи вокали 52—53. § 51. Средњи вокали 53. § 52. Опажања проф. Фвалиповића 53.

Вокал љ 54—75

§ 53—6. *љ* = *еи* 54—61. § 57—8. Неакцентовано кратко *љ* = *и* 61—62.

§ 59. Секундарно *љ* 62—68. § 60. *љ* = *и* 68—72. § 61. *љ* = *е* 72—74. § 62. Промене у Пехчеву 74. § 63. Вокализам галипољског говора у историској перспективи 74—75.

Вокал њ 75—79

§ 64. Место у фонолошком систему 75—76. § 65. Полугласник у турским речима 76—77. § 65а. Супституција лабијализованих вокала предњег реда 77—78. § 66. Полугласник у речима домаћег порекла 78. § 67. Непостојање *а* 78—79.

Прелазак л на крају речи и слога у о 79—80

§ 68. Правило и отступања 79—80.

Вокално р 80—85

§ 69—71. Чување старог и стварање новог вокалног р 80—84. § 72. Вокално р као варијанта фонеме р 84—85.

Појаве у хијашу и елизије вокала 85—95

§ 73. У секвенцама вокал + о на крају речи 85—87. § 74. Зев у унутрашњости речи 87—88. § 75. Елизије 89. § 76. Афереза 89—91. § 77. Апокопа 91—93. § 78. Сиккопа 93—95. § 79. Карактер редуције вокала 94. § 80. Десоноризација вокала 95.

Појава секундарног вокала 95—96

§ 81. Протетичко и- 95. § 82. Други феномени 95—96.

Неколико сишњијих вокалских појава 96—102

§ 83. Други самогласник на месту а 96—97. § 84. На месту е 97—99. § 85. На месту и 99. § 86. На месту о 99—100. § 87. На месту у 100—102.

КОНСОНАНТИЗАМ

103—157

§ 88. Фонолошки систем консонаната 103.

Сонанш ј 104—107

§ 89. Основни услови чувања и губљења ј 104. § 90. Глас ј испред и 104. § 91. Испред е^и и е 105—106. § 92. Испред вокала задњег реда 106. § 93. Испред консонанта и на крају речи 106—107. § 94. Секундарно ј 107.

Сонанш в 108—113

§ 95. Интервокално в 108—109. § 96-8. Глас в уз консонант 109—112. § 99. Иницијално и финално в 112. § 100. Секундарно в 112—113.

Сонанши љ и л 113—119

§ 101. Промена љ > ј 113—115. § 102. Промена љ > л 115—116. § 103. Изговор љ у неким речима 116—117. § 104. Пли > пли 117—118. § 105. Суфикс -љив, -љив 118—119. § 106. л' у групи л'ј 119. § 107. л' у другим положајима 119.

Сонанши њ и н 119

§ 108. Примарно и секундарно њ 119

Ново јошовање 120—123

§ 109. У групи нј 120. § 110. У групи лј 120—122. § 111. У групама шј и дј 122. § 112. сшј, здј > сј, зј 123. § 113. Судбина групе лабијал + ј 123. § 114. Закључак 123.

Консонанш х 123—130

§ 115. Губљење х 123—125. § 116. Сонант ј на месту х 125—126. § 117. Сонант в на месту х 126. § 118. Епоха губљења х 126. § 119. Глас х у страним речима и узвницима 126—127. § 120. Група хш 127. § 121. Група хћ- 127—128. § 122. Облик дркје 128. § 123. Група хв > ф 128—129. § 124. Траг х у зџаши 129—130.

Консонанш ф 130—131

§ 125. Изговор ф 130. § 126. п на месту ф 130—131.

Однос пискавих и шуштавих сугласника 131—134

§ 127. Замена шуштавих пискавима 131. § 128. Изговор шуштавих 131—133. § 129. Нове тенденције 133—134.

Напомена о неким африкашама 134—135

§ 130. Изговор *h* и *ḥ* 134. § 131. *j* место *ḥ* 134—135. § 132. *h* и *ḥ* на месту турског *k'* и *g'* 135. § 133. Африкате *ç* и *s* 135.

Звучни консонанши на крају речи 135—137

§ 134. Десоворизација 135—136. § 135. Финално *v* 137.

Промене везане за консонаншке групе 137—149

§ 136. На почетку речи 137—138. § 137.—8. На крају речи 138—141. § 139—149. Остале промене 141—149.

Неколико примера даљинске асимилације 149

§ 150. Однос *n* и *ñ*. Појава секундарног *r* у брисџра 149.

Даљинска дисимилација 150—151

§ 151. Дисимилативно испадање консонаната 150. § 152. Дисимилативне промене начина артикулације 150—151.

Меџаџеза 151—153

§ 153. Специфични случајеви 151—152. § 154. Шире дијалекатске појаве 152—153.

Испадање консонанша 153—154

§ 155. Испадање *d*, *ḥ*, *l* и *ḷ* у разним речима 153—154.

Појединачне консонаншке промене и односи 154—157

§ 156. —*же* > —*ре* 154. § 157—167. Разни, углавном лексички случајеви 154—157.

ДЕКЛИНАЦИЈА

158—232

§ 168. Опште напомене 158.

ПРОМЕНА ИМЕНИЦА

158—199

§ 169. Типови промене 158—159.

Падежни наставци у ген., дат., инстр. и лок. мн. 159—169

§ 170. Непознавање старих наставака 159. § 171. Ген. мн. на *-a* 159—160.

§ 172. Ген. мн. на *-l* 160—162. § 173. Облик дат. — инстр. мн. 162—167.

§ 174. Лок. мн. 167—169.

*Именице мушког рода (осим оних на *-a*) 169—187*

§ 175. Ак. јд. 169. § 176. Вок. јд. 169—170. § 177. Инстр. јд. 170—171.

§ 178. Лок. јд. 171. § 179—80. Ном. и ак. мн. 171—175. § 181—6.

Формирање множине 175—182. § 187—96. Поједине именице и групе именица 182—185. § 197—202. Род неких именица 185—187.

Именице средњег рода 187—194

§ 203—4. Наставци појединих падежа 187. § 205—7. Проширење основе у косим падежима једнине 187—190. § 208. Образовање множине 190—193. § 209—14. Поједине именице и групе именица 193—194.

*Именице женског (и мушког) рода на *-a* 194—196*

§ 215. Дат. — лок. јд. 194—195. § 216. Вок. јд. 195. § 217. Инстр. јд. 195. § 218. Именице мушког рода на *-a* 195. § 219—221. Поједине именице 195—196.

XVI

Именице женског рода на консонант (старе основе на -i-) 197—199.

§ 222. Прилазак именицама м. р. на сугласник 197. § 223. Остаци старе промене 197—198. § 224. Однос према другим дијалектима 198. § 225—226. Посебни случајеви 198—199.

ДЕКЛИНАЦИЈА ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА КО И ШТО

199—207

§ 227—31. Облици личних заменица 199—205. § 232—3. Заменица *ко* и сложене с њом 205—206. § 234—5. Заменица *што* и сложене с њом 206—207.

ДЕКЛИНАЦИЈА ПРИДЕВА И ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА

208—232

Падежни наставци 208—217

§ 236. Однос наставака тврђих и меких основа 208—209. § 237. Продирање наставака одређеног вида 209—210. § 238—9. Облици ген. (-ак.) јд. 210—212. § 240—41. Облици дат. — лок. јд. 212—214. § 242. Инстр. јд. 214—215. § 243—5. Ном. — ак. мн. 215—216. § 246. Ген. — лок. мн. 217. § 247. Дат. — инстр. мн. 217.

Посебно о промени придевских заменица 217—224

§ 248. Квазитет неких наставака 217. § 249. Присвојне заменице 217—219. § 250-1. Показне заменице 219—221. § 252. Каквоћне заменице 221. § 253-8. Остале заменице 221—224.

Посебно о промени придева 224—227

§ 259. Ном. јд. м. р. 224. § 260. Непроменљиви придеви 224—225. § 261—3. Компарација придева 225—226. § 264—6. О формирању придевских основа 226—227.

Бројеви 227—232

§ 267—71. Основни (кардинални) бројеви 227—229. § 272—5. Збирни и њима сродни бројеви 229—231. § 276—7. Конструкција са *јобу* (оба) 231—232. § 278. Редни бројеви 232. § 279—80. Остали бројеви 232.

КОНЈУГАЦИЈА

233—299

А. УОПШТЕ — ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ И ЊИХОВИ НАСТАВЦИ 233—258

§ 281. Систем глаголских облика 233—234. § 282—5. Презент 234—237. § 286—8. Императив 237—238. § 289—99. Имперфект 238—242. § 300—4. Глаголски прилог 242—245. § 305—11. Трпни придев 245—250. § 312. Глаголска именица 250—251. § 313. Радни придев 251—252. § 314—6. Аорист 252. § 317—20. Футур и инфинитив 253—256. § 321. Хабитуал 256. § 322. Перифрастични потенцијал 256—258. § 323—4. Остали глаголски облици 258.

Б. ГЛАГОЛИ ПО ВРСТАМА

258—294

Класификација глагола 258—260

§ 325. Критерији класификације и типови промене 258—260.

Глаголи прве врсте 260—273

§ 326. Два подраздела прве врсте 260.

I група: Глаголи с инфинитивном оснoвом на сугласник 260—269

§ 327. Правилни облици 260—261. § 328—30. Особине извесних облика 261—262. § 331. Однос између I и III глаголске врсте 262—264. § 332. Однос према осталим глаголским врстама 264. § 333—40. О појединим глаголима 264—269.

II група: Глаголи с инфинитивном оснoвом на самогласник 269—273

§ 341—4. Глаголи на *р* 269—271. § 345—8. Глаголи с инфинитивном оснoвом на *е* 271—273. § 349—50. Глаголи с инфинитивном оснoвом на *у* 273.

Глаголи друге врсте 274

§ 351. Императив глагола на *ј* 274. § 352—4. Поједини глаголи 274.

Глаголи шесте врсте 274—276

§ 355. Облик инфинитивне основе 274—276. § 356. О појединим глаголима 276.

Глаголи четврте врсте 276—279

§ 357—61. Тип *пијем* 276—278. § 362—3. Тип *дајем* и *плујем* 278. § 364—5. Тип *купујем* 288—279.

Глаголи пете врсте 279—285

§ 366—7. Правци развитка 279—281. § 368. Глаголи на *к* (и *ск*) 281. § 369. Глаголи на *г* и *х* 281—282. § 370. Глаголи на лабијални сугласник 282—283. § 371. Глаголи на *с*, *з* и *ц* 283. § 372. Глаголи на *д* и *џ* 283. § 373. Глаголи на *кш* и *пш* 283—284. § 374—7. Поједини глаголи 284—285.

Глаголи шесте врсте 285—286

§ 378. Глагол *сијграм се* 285. § 379. Аорист на *д* 286. § 380. Поједини глаголи 286.

Глаголи седме врсте 286—287

§ 381—2. Опште напомене 286. § 383—5. Поједини глаголи 286—287.

Глаголи осме врсте 288—292

§ 386—7. Тип *бечи*: *бекала* 288—291. § 388—9. Однос према VII врсти 291—292.

Помоћни глаголи 292—294.

§ 390. Глагол *јесам* 292—293. § 391—2. Глагол *бити* 293—294. § 393. Глагол *хтѣти* 294.

Напомене о образовању имперфективизованих глагола 294—299

§ 394. Општа карактеристика 294—295. § 395. II врста 295. § 396. IV врста 295—296. § 397. V врста 296. § 398—9. VI врста 296—298. § 400. VII врста 298—299.

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

300—322

ПРИЛОЗИ

300—313

Прилози за време 300—302

§ 401. Прилози од заменичких основа 300—301. § 402—4. Остали временски прилози 301—302.

XVIII

Прилози за место 302—309

§ 405—9. Прилози од заменичких основа 302—307. § 410—5. Остали месни прилози 307—309.

Прилози за количину (§ 416) 309

Остали прилози (за начин ишд.) 309—313

§ 417. Тип како 309—310. § 418. Прилози постали од ср. рода придева 310. § 419. Прилози постали од именичких падежа 310—311. § 420. Прилози сложени од предлога и именског дела 311. § 421—30. Појединачни прилози 311—313. § 431. Напомена уз прилоге 313.

ПРЕДЛОЗИ

313—317

§ 432. Општа карактеристика 313. § 433—45. Предлози с генитивом. 313—316. § 446. Предлози са дативом 316. § 447. Предлози с акузативом 317. § 448—451. Предлози с инструменталом 317. § 452. Предлози с локативом 317.

С В Е З Е

317—320

§ 453. -да 317—319. § 454. ама 319 320. § 455. јѣ 'илл' 320. § 456. зашто 320. § 457. Остале свезе 320.

У З В И Ц И (§ 458)

320—321

П А Р Т И К У Л Е (§ 459—61)

321—32

С И Н Т А К С А

323—403

СИНТАКСА ПАДЕЖА

323—356

Однос између Падежа Правца и Падежа места 323—328

§ 462. Стање у нашим дијалектима 323—324. § 463. Однос између акузатива и локатива 324—325. § 464. Однос између акузатива и инструментала 326. § 465—6. Однос код осталих облика за правац и место 327. § 467. Закључак 327—328.

ГениШив без Предлога 328—333

§ 468—70. Партитивни 328—331. § 471. Посесивни 331—332. § 472. Темпорални 332. § 473. Аблативни 332. § 474—7. Разни други типови 332—333.

ГениШив с Предлозима 333—341

§ 478. врс 333—334. § 479—85. до, из, од, с 334—340. § 486. прко 340—341. § 487. ради 341. § 488. у 341.

ДаШив 341—346

§ 489. Основна значења 341. § 490—2. Присвојни датив 341—345. § 493. Датив циља кретања 345. § 494—5. Други типови 345—346.

АкузаШив без Предлога 346—347

§ 496. Два акузатива уз напраим 346. § 497. Акузатив уз глаголе рефлексивне по форми 346—347. § 498. Тип замјани глјву 347. § 499. Темпорални акузатив 347. § 500. Акузатив личних заменица уз коно 347.

АкузаШив с Предлозима 348—349

§ 501. за 348. § 502—3. по 348—349.

Инструментал 349—352

§ 504. Изостајање и употреба предлога *с* 349—351. § 505—6. Разни посебни типови 351—352. § 507. Просекутив 352. § 508. Тип *сунце зјодом* 352.

Инструментал уз месне предлоге 353

§ 510. *за* 353. § 511. *међу* 353. § 512. *по* 353.

Локатив 354

§ 513. *на* 354. § 514—5. *по* 354.

Додашак уз синтаксу падежа 355—356

§ 516. Основне линије развоја на тракиском терену 355. § 517. Промене у Пехчеву 355—356. § 518. Механизација у конструкцијама *са идан* 356.

УПОТРЕБА ЗАМЕНИЧКИХ ОБЛИКА

356—362

§ 519. Удвајање личних заменица 356—357. § 520. Појачајно *га* 357—358. § 521. Конструкције типа *ми с тобом* 358—359. § 522—3. Заменице за сва лица 359—361. § 524. Употреба инструментала *с ким* 361. § 525. Обележавање релативности 361—362.

ПРИДЕВСКИ ВИД

362—368

§ 526. Обличке разлике између видова 362—363. § 527. Употреба одређеног вида 364—365. § 528. Употреба неодређеног вида 365—367. § 529. Примери весигурне употребе придевског вида 367. § 530. Конструкција *са цѣво* (*цѣл*) 368.

ИЗ СИНТАКСЕ ГЛАГОЛА

368—392

Значење и употреба глаголских облика 368—384

§ 531—2. Презент 368—369. § 533. Претеритална времена 369. § 534. Имперфект 369. § 535—6. Аорист 370—371. § 537—9. Перфект 371—373. § 540—1. Плусквамперфект 373—374. § 542—3. Футур 374—375. § 544.—547. Глаголски прилог 375—377. § 548—50. Трпни (резултативни) придев 377—380. § 551—4. Императив 380. § 555—8. Потенцијал и кондиционалне конструкције 381—383. § 559. Хабитуал 383—384.

Неколико других питања из синтаксе и значења глагола 384—392

§ 560—1. О глаголском виду 384—385. § 562. Облик медијалних глагола 385. § 563—7. Употреба облика *бинем* и *сам* 386—388. § 568—70. Изостављање копуле (помоћног глагола) 389—392.

СВЕЗЕ И СЛИЧНЕ РЕЧЦЕ

392—394

§ 571. *ли* 392—393. § 572. *док (не)* 393. § 573. *шо* 393. § 574. *и* 393—394.

РЕД РЕЧИ

394—398

§ 575. Место енклитике 3 л. јд. *је* 394—395. § 576. Место облика *нисам* 395—396. § 577. Енклитика даље од другог места у реченици 396—397. § 578. Конструкција *с иди* и *сл.* 397. § 579. Положај енклитике у посевном дативу 397. § 580. Особености упитних реченица 398. § 581. Непознавање конструкције *са не се* 398.

КОНГРУЕНЦИЈА И БРОЈНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

398—401

§ 582—7. Именце уз бројеве 398—400. § 588—9. Слагање предиката са субјектом 400. § 590—1. Слагање атрибута са речју коју одређује 400. § 592. Дистрибутивни сингулар 401. § 593. Множина место једине 401.

ПИТАЊЕ КОЛЕБАЊА У РОДУ

401—402

§ 594. Чување осећања за граматички род 401—402.

ЗАКЉУЧНА КАРАКТЕРИСТИКА СИНТАКСЕ

403

§ 595. Основна синтаксе галипољског говора и страни утицаји 403.

ЗАКЉУЧАК

404—436

Питање првобитне Коспојбине Галипољаца 404—426

§ 596. Припадност групи новоштокавских говора са *шт* и *жд* 404. § 597—8. Припадност источнијој групи новоштокавских говора са старијом акцентуацијом 404—407. § 599—601. Ближе везе са севернијим говорима те зоне 407—416. § 602. Однос са пожаревачко-вршачком говорном групом 416—417. § 603. Везе са косовско-ресавским и призренско-тимочким дијалектом 417—419. § 604. Везе с крашованским говором 419—420. § 605—8. Порекло из јагодинског краја 420—422. § 609—11. Питање евантуалне мешавине 422—426.

Проблем дашума миграције 426—430

§ 612. Основни оквири 426—427. § 613. Значај новоштокавских иновација 427—428. § 614. Арханзми у говору 428—429. § 615. Свођење закључка 429—430. § 616. Однос према мишљењу проф. Филиповића 430.

Консеквенце које проистичу из материјала галипољског говора 430—436

§ 617—8. Значај иселеничких говора за реконструкцију некадашње дијалекатске слике метанастазичке области 430—432. § 619. Порекло и некадашње простирање шумадиско-војвођанских икавизама 432—433. § 620—1. Старина пожаревачко-вршачког говорног типа 433—434. § 622. Старина низа особина говора метанастазичке области у северној и северозастој Србији и основне карактеристике некадашњих говора те зоне 434—435. § 623. Епоха замене јата у северној Србији 435—436. § 624. Епоха продирања нових наставака деклинације плуралских падежа 436. § 625. Епоха скраћивања неакцентованих дужина и појаве т. зв. кановачког дуљења 436.

ПРИЛОГ: ПРОЗНИ ТЕКСТОВИ

437—465

Мара и браш је Ђура

439—442

Баба и Шри синд

442—446

Прјовес

446—447

Циганин и дефови

447—449

Деџда и девеш јеШрвца

449

Бе(с) соли Целша

449

Мали велики клуч

450

Баба и деџда

450

<i>Циганин и баба му</i>	451
<i>Нерајда</i>	452
<i>Музање</i>	452
<i>„Лежиш“ и „лезис“</i>	452—453
<i>Кед би дуводиво дислош у нашом цркви</i>	453
<i>Биволица малачешом и Шри вука</i>	453 - 454
<i>Бивол уфаШиво вука</i>	454
Одломци из дијалога	454—461
Пословице	461—462
Клетве и грдње	462—463
Честитке и жеље	463
Поређења и сличне устаљене фигуре	463—465
Други стилски обрти	465
ZUSAMMENFASSUNG: <i>Über die Mundart der Gallipoli-Serben</i>	466—497
<i>Betonung</i>	468
<i>Vokalismus</i>	468—473
<i>Konsonantismus</i>	473 - 476
<i>Deklination der Substantiva</i>	476 - 479
<i>Deklination der Pronomina und Adjektiva</i>	479 - 481
<i>Zahlwörter</i>	481 - 482
<i>Konjugation</i>	482—486
<i>Unabänderliche Wörter</i>	486—488
<i>Syntax</i>	488—491
<i>Schlussfolgerung</i>	491—497
РЕГИСТАР РЕЧИ	499—519

УВОД

§ 1. Предмет овога рада је говор једне групе српскога живља која је више столећа провела одвојено од главнине српског народа. Та се група налази данас у варошици Пехчеву на ивици Малешевске Котлине у источној Македонији, а досељена је онамо из села Барјамича¹ у близини Галипоља на територији данашње Европске Турске. Историја сељења и лутања ове групе колониста изнесена је подробно у књизи д-ра Миленка Филиповића „Галипољски Срби“.² Ја сам на терену имао прилике да се и сам уверим у тачност података које о овоме даје проф. Филиповић. Стога није потребно да се овде упуштам у све појединости из етничке прошлости и многобројних сеоба Галипољских Срба. Ограничићу се на оно што може бити од значаја за разумевање слике њиховог говора, а за остало упућујем на књигу проф. Филиповића.

§ 2. О томе када су се и одакле су се наши Галипољци отселили у Тракију нема сигурних података. Као материјал за закључивање могу послужити само народна традиција, доста оскудна и не увек поуздана, и слика дијалекта коју ћу настојати да изложим и анализирам у овом раду. Трудићу се да на крају рада сведем закључке, а овде ћу поменути само толико да су по предању Галипољци досељени из Јагодине и то „у време кад је Србија пропала, у доба цара Лазара и цара Мурата“. Предање прича да су пресељавање извршили Турци зато да би им Срби у Тракији тесали камен.³ Насељеници су се сместили прво у селу

---

¹ У народном изговору номинатив гласи *Барјамич*, *Барјамич* или *Барјамич*, генитив *Барјамича* итд.

² Београд 1946, стр. 9—27.

³ И данас постоји у близини Барјамича, на месту Чумлек Каран, један стари каменолом за који, по саопштењу мојег информатора Ристе Божића, Галипољски Срби верују да су тамо радили њихови преци.

Учдери (или, како га још зову, Уждери, Уштери) а доцније су прешли одатле у Барјамич, на два сата хода западно од Учдери. „Сеоба у Бајрамич вршена је бар у два маха, јер је Бајрамич¹ био српско село и пре него што је сасвим пропало Учдере, а основала га је једна група пресељеника из Учдери.“² Друга група Срба из Учдери прешла је у село Караџал, опет у околини, где је било и Грка, а на месту Учдери остало је пусто селиште. Поређењем разних података које даје традиција проф. Филиповић дошао је до закључка да је „пресељавање из Учдери у Барјамич извршено... најдоцније у другој половини 18 века, а вероватно још у току прве половине 18 века“.³

§ 3. Занимљиво је питање да ли је у оном крају било, осим поменутих, још српских насеља која су се доцније етнички изгубила. Многобројне историске вести о масовним пресељавањима Срба у Турску⁴ давале би вероватноћу оваквој претпоставци. Међутим традиција наших Галипољаца о томе зна доста мало. Једно предање говори да је Срба било и у Алаштеру, опет близу Барјамича, и да су они доцније прешли у Учдери, дакле прикључили се осталима.⁵ Постоји даље, како су мени саопштили, у Малој Азији, на другој страни Дарданела, још једно село Барјамич. Мати једног од Барјамичких Срба, Косте Карлибеја, имала је рођаке у том другом Барјамичу и посећивала их. Тврди се међутим да је село било грчко и да су и ти рођаци били Грци (што не искључује могућност да су они били погрчени Срби). Најзад није без интереса саопштење мојег информатора Атанаса Белчова који тврди да је 1921 год. као грчки војник био у селу Тепећи у близини Белеџика (ја сам на карти нашао Билеџик, источно од Брусе) и да су у том селу живели хришћани од којих су један део сачињавали Јермени, а други део говорио је турски, али су се старци још сећали појединих српских речи. Информатор тврди да је запамтио „вѢШ“ (овде) и „ШакѢ“. Више од овога Белчов није умео да ми каже. Напомињем да су хришћанска насеља на малоазиској страни сва расељена за време, односно после, грчко-турског рата и да је становништво расуто по Грчкој.

¹ Проф. Филиповић пише увек овако, у складу са званичним турским обликом Ваугаџиџ, мада сами бивши становници тог села изговарају само *Барјамич*.

² М. Филиповић, о. с. 16.

³ Ibid. 19.

⁴ Исп. литературу у Филиповића, о. с. 10—11, одн. 13—14.

⁵ Филиповић, о. с. 18.

§ 4. У Караџалу су се Срби током времена погрчили, док су се они у Барјамичу одржали. У најближој околини Барјамича била су турска села, а до првих грчких насеља било је два сата хода. У нешто даљој околини било је и Бугара у селу Пишман-хој са друге стране планинског ланца Куру Даг.

Иако нису имали никаквог контакта са старом постојбином, Срби у Барјамичу сачували су не само свој језик него и предање да су Срби. У сталном додиру са Турцима и Грцима они су, разуме се, претрпели и њихов утицај у многим погледу, па и у језичком. У говор Барјамичлија ушле су у великом броју грчке и турске речи, гачније речено, речи из одговарајућих дијалеката грчких и турских. Продрло је нарочито много термина из области материјалне културе која је крај обала Мраморног Мора друкчија него у првобитној постојбини Галипољаца у Србији. Веома висок број унесених турских лексичких елемената треба тумачити тиме што су Турци били најближи суседи наших Галипољаца и владајућа нација. Њихов утицај ишао је каналима администрације и привреде. Осим тога поједини сиромашнији Барјамичлије ступали су у службу богатијих Турака. Додеири са Грцима били су још тешњи. Пре свега једнака вера допуштала је да се уђе и у женидбене везе. Девојке из Барјамича удавале су се и у грчка села и, још много чешће, из грчких села довођене су невесте у Барјамич. Те су Гркиње примале српски језик и породице су остајале српске. Асимиловани су и неки појединци Грци који су се доселили у Барјамич. Разуме се, ти посрбљени Грци морали су унети у говор Барјамича доста грчких особина. Ту се развила једна нарочита, дубља врста билингвизма. Није свеједно да ли ће носиоци билингвизма бити људи који су поред свог матерњег језика научили и један други не напуштајући сопствени, или људи који су матерњи језик оставили и заменили другим, накнадно наученим, што значи преломљеним кроз језичко осећање матерњег; за оно прво довољно је просто суседство са нешто економских веза, а за ово друго потребна је национална асимилација или крвно мешање. Наравно, у првом случају утицај остаје више на површини, а у другом захвата дубоко у основицу структуре језика. Ово друго почело се догађати и са грчким утицајем код наших Галипољаца.¹

¹ Самим нашим Галипољцима себе најчешће називају „Барјамичлије“ или „насељеници“. Ја ипак задржавам назив „Галипољци“ зато што је већ одомаћен у науци (увођење новог термина изазвало би неспоразуме) и зато што казује више него остали називи.

Грчки се утицај ширио и преко цркве и школе које су биле у грчким рукама. Свештеници су били Грци, словенског богослужења није било (па и словенске молитве заборављене су), а целокупна писменост Барјамичлија била је грчка. И данас има старијих људи који се служе грчким словима и онда кад желе да напишу нешто на свом језику.

Узајамност између Галипољских Срба и њихових суседа Грка нарочито је ојачала у новије време, у другој половини XIX в.¹ То је и епоха интензивнијег културног утицаја и распламсавања националне пропаганде. Судаћи по неким знацима у самом језику изгледа да у ово време пада и најјаче продирање грчких елемената у говор Барјамичлија.² Овакав хронолошки однос не може се запазити у погледу усвајања турских особина (углавном речи). Изгледа да је турски утицај почео деловати још од самог почетка аклиматизације наших Галипољаца, у време док се није успоставила брачна узајамност са Грцима и док још није било грчке школе, па можда ни грчког свештеника.³ Карактеристично је оно што наводи професор Филиповић за старије Галипољце, оне који нису знали грчки: „Они су се у споразумевању са суседним сељацима служили поглавито турским, па и у споразумевању са Бугарима“.⁴

§ 5. Било је доста контакта и између Барјамичлија и Бугара у селу Пишманђој. Трагови ових односа очигледни су у народној поезији Галипољских Срба. Међу њиховим песмама има извештан број таквих у чијем су језику присутни бугарски елементи, а могу им се наћи и паралеле у текстовима бугарских народних песама из Тракије. Међутим у самом говору Барјамичлија нема особина за које би се могло тврдити да су потекле из овог извора.⁵ Јасно је да везе између Барјамичлија и Бугара из Пишманђоја нису биле довољно дубоке за неки језички утицај. Тај би утицај био утолико мање природан што су се ови Бугари у Барјамичу појављивали

¹ Исп. проф. Филиповића, о. с. 21.

² Исп. §§ 43 и 128.

³ Исп. у проф. Филиповића (о. с. 15): „Причају да у почетку нису имали у Учдери ни цркве ни попа. Најтеже им је било што су и мртве сахрањивали без попа, па су то осећали као велику срамоту, и стога су људи крили смрт својих укућана“.

⁴ О. с. 21.

⁵ Говор Пишманђоја је описао, додуше на примитиван начин, бугарски аутор Ст. Н. Шишков у часопису Родопски напредъкъ, књ. VII (1910), на стр. 193—206 и 241—250.

вали као социјално инфериорнији, радећи у својству надничара.¹ С друге стране то није сметало да се очигледно смањени репертоар песама Галипољских Срба освежи с неколико бугарских песама које су превођене углавном делимично.

У Барјамичу су била и два-три рода бугарског порекла (Дубараћићи и Ексархови који су међу собом рођаци и осим њих „Пишманлије“, Ламбови и Арабацијевићи). Има даље и један род македонског порекла, Стаматовци или Арнаутовци, чији је дед био мајстор, „Арнаутин“ и дошао у Барјамич однекуд „од Битоља“.

§ 6. Основно занимање Срба у Барјамичу, месту у брежуљкастом пределу на два сата хода од мора, било је сточарство. Држали су понајвише козе, али и овце, свиње, говеда, коње, мазге и биволе. Прилично је развијена била и земљорадња. Гајени су разни усеви, поред осталих и неки који су у нашим крајевима непознати.

§ 7. Балкански ратови, са вестима о победама хришћана над Турцима и привременом бугарском окупацијом Барјамича изазвали су преокрет у животу Галипољских Срба. Њихова национална свест нагло је ојачала, а, с друге стране, њихов живот у Тракији постао је много теже подношљив. Околни Турци, озлојеђени због догађаја, почели су их нападати и пљачкати и они су 1914 год. послали у Цариград депутацију која је обишла неколико дипломатских претставништава, поред осталог и српско, са молбом да им се изради одобрење за сеобу у Србију. После дужег мољкања они су у томе успели. Исте године, још пре избијања Првог светског рата, Барјамичлије су стигли на територију која је припадала Србији, оставивши у свом селу непокретно имање и стоку. Српске власти населиле су их у околини Скопља, али су их Бугари по окупацији 1915 год. раселили. Једни су упућени у Алексиначко Поморавље где су радили земљу тамошњим сељацима, а други су одведени у интернацију у Пирот и доцније у Пловдив. После завршеног рата обе ове групе, независно једна од друге, пошле су натраг у Барјамич, али су се у њега могле вратити тек 1920 кад је тај крај дошао у грчке руке. Ускоро затим избио је грчко-турски рат и Турци су септембра 1922 поново ушли у Барјамич. Нова сеоба Барјамичлија била је уствари бекство. Напустивши овога пута и већи део покретног имања, они су колима избегли до Солуна. Ту су грчке власти покушале

¹ Филиповић, о. с. 21.

да их наговарањем и претњама задрже у Грчкој, али су они упорно настојали да се врате у Србију. Најзад су крајем децембра 1922 код Бевђелије пребачени преко границе. Југословенске власти колонизовале су их у Пехчеву међу Македонцима, дакле у етничкој средини која не одговара пореклу Галипољаца. Ту им је додељена, по закону о аграрној реформи, земља исељеника Турака, а с њом и њихове куће.

§ 8. У Пехчеву Галипољци сачињавају мањину становништва. Према подацима који су ми саопштени у Месном народном одбору домородаца има око три до четири пута више. У месту се налази близу сто породица Галипољаца. Њихове су куће већим делом у горњим махалама варошице, прилично измешане с кућама Македонаца. И једни и други посећују исте трговачке радње, исте кафане, исту пијацу, доносе воду са истих чесама и дају децу у исту школу. Заједно су и на раду у радној задрузи. Разуме се да су успостављене и интимне суседске и пријатељске везе, а нису изостали ни мешовити бракови, нарочито чести у најновије време. Као језик међусобног споразумевања две групе становника Пехчева служи, наравно, језик домородаца. Све је то изазвало и јак утицај македонског језика, управо његовог малешевског говора, на језик галипољских насељеника.

И у Пехчеву се Галипољци баве поглавито сточарством и земљорадњом, само што овде у планинском крају на висини од око 1000 метара над морем и сточарство и земљорадња имају умногом друкчији вид него у Бајрамичу, у медитеранском приморју. Стога је прилагођавање Галипољаца било скопчано са знатним економских тешкоћама. Тек после доста година они су успели да се донекле подигну. Томе је допринео и уносан кирициски посао којим су се једно време бавили многи од њих. Овакав саобраћај с околином морао је дакако утицати да се појача мешање. Када су у току Другог светског рата остали српски колонисти напустили Македонију, Галипољци су остали у Пехчеву. Док су сви други имали негде у српским земљама завичај у који су се могли вратити, Галипољци, досељени из Турске, нису имали куда да се врате. Тако су они у Пехчеву издржали бугарску окупацију која је за њих била нарочито мучна и дочекали ослобођење 1944 год.

Данас су сви становници Пехчева, и домороци и насељеници, обухваћени једном сељачком радном задругом. У месту се почела развијати и локална индустрија у којој такође раде и једни и други што доприноси још јачем мешању.

Досадашња научна литература о Галипољским Србима

§ 9. Галипољски Срби ни досад нису били непознати науци. Од 1903 јављају се прве вести о њима у радовима бугарских, а од 1913 и српских аутора¹. Ипак их све до њиховог доласка у Пехчево ниједан наш научник није посетио и проучавао у непосредном додиру. Стога се све до тог времена вести о њима своде углавном на кратак помен о њиховој егзистенцији, броју и пореклу. Преглед ових вести даје проф. Филиповић.² Ја их овде нећу износити јер нам оне не дају новог материјала.

Доцнија научна литература потекла је, међутим, из непосредног проучавања, што је омогућило да се (углавном у књизи проф. Филиповића) реше многа важна питања, а исто тако и да се да изврстан језички материјал.

§ 10. У књизи Јеремије М. Павловића „Малешево и Малешевци“,³ посвећеној проучавању домородаца Малешева, говори се о Галипољцима само узгред.⁴ Укратко је испричана историја њихових сеоба, наведено је неколико народних песама, а од језичких црта само нешто лексике. Све песме овде забележене имао сам доцније и ја прилике да чујем, а већину је слушао и проф. Филиповић. Док се Филиповићеви и моји текстови међу собом углавном слажу, наравно са неизбежним ситним варијантама, Павловићеви записи показују знатна отступања. Један део тих разлика потиче од несигурног бележења Павловићевог (нестручност за језичке проблеме, ухо ненавикло на галипољски говор): *Куйи ми се девеш поји, Чуди ми се: што да сшане?*⁵ место *Куйили се . . . , Чудили се* (тако код проф. Филиповића⁶ и код мене). Понека разлика, међутим, долази можда и отуда што је Павловић своја испитивања вршио знатно раније, у првим годинама по досељењу Галипољаца, тако да је могао бележити текстове од старијих певача који у време Филиповићевог и мог рада на терену више нису били у животу. Ипак, Павловићеви текстови су такви да ни на једном месту не можемо са сигурношћу тврдити да је разлика ове врсте. Уопште, велика је штета што је Павловићев материјал

¹ Од наших научника први их помиње Јован Цвијић, Гласник Српског географског друштва год. I, св. II, 238.

² О. с. 7—8.

³ Београд 1928, 8^о, 467.

⁴ Стр. 37—42.

⁵ Стр. 39.

⁶ Фил. 71.

тако оскудан. Ту је пропуштена прилика да се приберу најсвежија сведочанства о говору и фолклору Галипољаца, још пре него што је малешевски утицај узео већег маха.

§ 11. Проф. др. М. Филиповић објавио је 1946 год. у Београду расправу „Галипољски Срби“, са 8 слика у тексту (8^о, стр. 154). Књига садржи, осим предговора, следећа поглавља: прве вести о Галипољским Србима, порекло и прошлост Галипољских Срба, говор, привреда, кућа, исхрана, ношња, друштвени живот, обичаји о празницима, друштвени обичаји, нека веровања и врачања, народне умотворине и игре, завршна разматрања.

Етнографски опис дат је релативно подрбно, мада се проф. Филиповић борио с великим тешкоћама. Могућности испитивања биле су умногоме смањене тиме што су Галипољци проучавани у тренутку кад су већ били одвојени од свог села, тако да је испитивач само по причању могао да упозна њихову природну средину, материјални инвентар и (сада већим делом напуштене) обичаје у тракиској постојбини. Проф. Филиповић је ипак успео да скупи доста опсежну грађу из разних грана народног живота. О вредности његовог етнографског описа ја, наравно, нисам компетентан да судим. Ипак могу рећи да сам и сам имао прилике да се уверим у многе од чињеница наведених у књизи. Осим тога треба нарочито истаћи да ова студија даје нов доказ о томе да солидан етнографски рад самим тим даје и лингвистици низ драгоцених података. Записано је и доста народне терминологије и израза, највећим делом добро, иако без потпуне фонетске прецизности.

У Филиповићевој књизи нас, разуме се, интересују највише поглавље о говору (32—42) и текстови којих има доста (песамма има на стр. 70—71, 73—76, 78, 80—82, 92—93, 104—112, а приповетке су на стр. 113—119). Језички материјал Филиповићев углавном је добар, мада он по својој научној формацији није лингвистички стручњак и мада је говор Галипољаца, због специфичних услова у којима живи и због неких својих особина, нарочито због фонетике која је сва у покрету, необично тежак за бележење, далеко тежи него већина наших дијалеката. Уочено је неколико важних фонетских особина, тако напр. промене $o > u$, $e > i$, $ж > з$, $ч > ц$, $ш > с$, $љ > ј$. Поменути су затим и извесни карактеристични флексивни наставци (-ама у дат. -инстр. мн., -(х)мо у аористу, -еју у 3 л. мн. презента), а исто тако и две значајне синтаксичке црте, социјатив без с и употреба предлога

до м. од и из. Разуме се, овај опис говора дат је без претензија на исцрпност. Остале су непоменуте многе одлике говора, и то не само оне ситније. Акцентуација је додирнута само овлаш (примери и текстови нису акцентовани), па и ово што је речено није сасвим прецизно, а понекад уопште није тачно (тако напр. тврђење да у говору има само два акцента). Најважнији архаизам говора, чување вредности Ћ = e^u у неким положајима, није истакнут. Додуше, то треба и овде с признањем нагласити, писац је осетио необичност гласа који се изговара на месту јата. У својим текстовима он за такво Ћ бележи час e , час u , али из тога не извлачи никакав закључак (што се не би ни могло очекивати, будући да се фине фонетске разлике које постоје у низу $e\text{---}e^u\text{---}u$ не могу ухватити ни описати без подробније лингвистичке спреме). Ни уочене особине нису сваки пут довољно прецизно фиксиране. Речено је напр. да се e „врло често... палатализује“ (тако писац дефинише промену $e > u$), али се не помињу услови под којима се јавља ова промена. Понегде има међутим и нетачних навода, само што је нетачност најчешће провидна, тако да се стручњак неће збунити: „И у говору галипољских Срба сусреће се дуал: девере, братучеда“. Тврђења која могу да заведу на погрешан пут сасвим су ретка (исп. о једном таквом у § 178). Док је изнесени материјал највећим делом поуздан, постоји извештај број објашњења за која се то не може рећи. Писац је забележио синтагме у црквеном бајци, мујом љуби, у оном *Планини* и сл. које одговарају познатим шумадским (и дубровачким) примерима као *мојом жени*. Међутим, не познајући стање у дијалектима, писац у овоме гледа доказ за „колебање рода код именица“. Тешко је сложити се и с пишевом констатацијом да је говор косовско-ресавски. Уколико у њему и има особина које су заједничке с тим дијалектом, њих писац није уочио или није истакао као такве. Његов закључак је заснован углавном на чињеници да се *данас* у Јагодини, старој постојбини Галипољаца, говори косовско-ресавски, што још не значи да се тамо тако говорило и пре сеоба које су потпуно измениле састав тамошњег становништва. Уствари, подробнија анализа говора показује да он продужује један наш стари дијалекат близак косовско-ресавском, али ипак не истоветан с њим. Додуше, треба нагласити, овакве непрецизности могу се лако и разумети и оправдати. Што је најважније, оне су такве природе да не могу сметати правилној интерпретацији материјала од стране стручњака. Проф. Филиповић

заслужује њихову захвалност због материјала који даје, а нарочито због тога што су у том материјалу добро одвојени малешевски елементи од галипољских (случајеви неразликовања су веома ретки: „позабрајаја“ стр. 41, „врнао“ стр. 42).

Текстови које је забележио проф. Филиповић одликују се савесним бедежењем, иако фонетски непрецизним. Писац има добро ухо за народни говор и погрешака има врло мало. Уколико се у текстовима и нађу отступања од оригиналног говора Галипољских Срба, она обично не потичу од записивача. У њима се најчешће огледа утицај српског књижевног језика и македонског малешевског дијалекта на говор наших Галипољаца.

Филиповићеве подаци о говору и приложени текстови одиграли су неоспорно врло корисну улогу: скренули су пажњу наше лингвистике на говор Галипољских Срба. Тиме се уосталом њихова улога не завршава. Она ће у будуће моћи служити за поређење и контролу онога што се о овом говору буде изнело.

§ 12. Потпуности ради поменућу овде и мој приказ Филиповићеве студије који је изашао у ЈФ XVIII 336—338. Тај сам приказ писао пре свог првог путовања у Пехчево. Стога у њему нема новог материјала, већ само кратка дискусија о ономе што је изнео проф. Филиповић. Циљ написа био је да упозори нашу лингвистичку јавност на дело нашег познатог етнолога и на сам говор Галипољских Срба.

§ 13. У Гласнику САН II (1950) стр. 314—315 објављен је мој кратак извештај са првог путовања у Пехчево. Ту се укратко одређује говорни тип и наводи се неколико основних црта, између осталих стање јата у акцентованим слоговима. У следећој књизи истог Гласника (за 1951) изашао је (на стр. 278) и мој извештај о другом путу на терен. Тај напис садржи неколико сумарних примедба о неакцентованим вокалима, о променама $љ > ј$ и $љ > л$, о новом јотовању, о икавизмима и о неким облицима заменичко-придевске и глаголске промене.

§ 14. У часопису „Македонски јазик“, год. III (1952), бр. 1—2, изашао је чланак проф. Тодора Маневића под насловом „цџ > цаво некои македонски говори“ (стр. 35—37). На стр. 37 аутор додирује и замену јата у говору Галипољских Срба, а узгред и неколико других црта. Маневић је свој материјал записивао у 1929 и 1932 години и треба жалити што није имао прилике да га раније објави, пошто би на тај начин наша лингвистика пре дошла до извесних података о овом интересантном говору. Ма-

невићеви примери су акцентовани; он је први који је галипољски говор бележио филолошки. Нарочито треба истаћи чињеницу да је он тачно осетио вредност *e^u* коју има *ѣ*, додуше само у неким положајима. Исто тако Маневић је добро забележио *ѣршја* са нејотованим *шј*, затим вредност *ѣ* коју често имају неакцентовано *ѣ* и *и*, па акценат *јѣдѣн* који одговара облицима *јѣдѣн*, *јѣдѣн* у разним другим говорима. Из његових примера види се и да је осетио скраћивање *˘ >* у отвореном крајњем слогу: ген. пл. *какѣ јѣдѣ*. Иначе Маневићево бележење није слободно од понеких нетачности. Релативно кратко време које је он имао на расположењу приликом теренског рада није му допустило да стекне сигурне критерије и прецизно осећање овог говора који захтева лагано удубљивање и веома опрезан однос према белешкама из првих дана рада на терену. Изненађује гласовна вредност *ѣ* коју он приписује јату у неким примерима, а нарочито неки очигледно погрешни акценти (можда штампарске грешке?). У два маха долази *˘* који у овом говору не постоји: једном на једносложној речи *јѣк* (код мене *јѣк*), а други пут у примеру *дрѣја* (код мене *дрѣја*). Ни склоп реченица које наводи Маневић чије увек јасан: *какѣ јѣдѣ* (по облику и акценту ген. мн.), *бѣо* (радни придев? једине или множине? или имперфект?), *у дѣдинога мѣ лѣва*. Маневић је тачно запазио имперфект *ѣво* од глагола *хотѣти*, али га не разликује од радног придева *ѣво* који такође постоји. Он каже: „Најинтересен је примерот *ѣво* (хотѣлъ), на пр. *да си рекѣо јѣчѣр, ѣо да ши дѣм*“. Овде је уствари употребљен имперфект као саставни део познате кондиционалне конструкције („*шѣх да ти дам*“). — У сваком случају Маневићеву белешку треба поздравити као значајан позитиван допринос. Она пружа једно сведочанство више за неке од важнијих особина галипољског говора. Као најдрагоценије треба истаћи његово бележење *e^u* = *ѣ*.

Мој рад на Шерену

§ 15. Пошто сам се заинтересовао за питање говора Галипољских Срба, нарочито у вези с мојим ранијим проучавањем разних екавских говора, замолио сам Претседништво САН да ми омогући да посетим Галипољце у Пехчеву и тамо испитам њихов дијалекат. По препоруци Научног савета Института за српски језик и његовог управника, академика Александра Белића, то ми је и одобрено и ја сам, материјално потпомогнут од САН, у лето 1950 год. провео нешто више од петнаест дана на терену. По

повратку средио сам прикупљени материјал и израдио план даљег рада. Идућег лета (1951) САН ми је поново омогућила путовање у Пехчево. Овога пута задржао сам се тамо месец дана. То је било довољно да проверим свој материјал, да га попуним новим примерима и да га проширим у многим правцу. Овај рад писан је, дакле, на основу грађе сабране 1950 и 1951 за време од укупно месец и по дана боравка на терену.¹

Данашње стање галипољског говора

§ 16. Прво и основно питање које се постављало предомном у тренутку кад сам 1950 год. полазио на терен било је: да ли се и у коликој се мери говор галипољских насељеника очувао у македонској средини? Већ проф. Филиповић који је био у Пехчеву 1937 год. констатовао је да „они (Галипољци) сада имају шопски говор малешког типа, као говор оне групе у чијој средини живе као незнатна мањина“². Од времена кад је проф. Филиповић учинио ово опажање било је протекло тринаест година и морао се очекивати још јачи утицај месног дијалекта домородаца.

Када сам дошао у Пехчево, показало се да већина насељеника још увек није напустила свој стари говор донесен из Тракије. Готово сви припадници насељеничких породица знају тај говор, слабије или боље. Изузетак чине само деца, па и она не сва. Има чак случајева да је снаха Македонка међу Галипољцима научила галипољски, наравно не потпуно.

§ 17. С друге стране, говор Галипољаца у Пехчеву увелико се мења под утицајем локалног македонског говора. Данас се могу слободно констатовати две чињенице: прво, да нема ниједног галипољског насељеника у Пехчеву који не би добро знао малешевски, и, друго, да нема ниједнога који не би у свакодневном говору мешао и македонске елементе са својим матерњим идиомом. Разуме се, генерација рођена и одрасла у Барјамичу зна свој дијалекат боље и говори чистије. Сећајући се с дирљивом нежношћу места у којем су провели младост, старци чувају барјамички говор као драг заостатак из младих дана. Али чак и

¹ У међувремену посетио сам Пехчево још једном у августу и септембру 1953 у циљу контроле већ обрађеног материјала и прибирања грађе за монографију о акценатском систему галипољског говора. Приликом тог боравка од месец дана унео сам у овај рад само незнатне измене у понеким појединостима.

² О. с. 32.

онда кад настоје да се изражавају „цисто старски“, у њихов говор уплеће се понешто македонско. Ретко се може чути реченица у којој не би промакла каква македонска реч, обрт, наставак или бар акценат. Сваког часа наилазимо на комбиноване облике као *ојдџсе* (галип. *Шиџдсе*: пехч. *ојдџа*). Језичко осећање код многих (и старијих) људи толико се искривило да често више не могу да разликују шта су донели из Барјамича, а шта су научили у Пехчеву. Стога македонски утицај није само јак, већ и разностран. Стара синтакса падежа (и синтакса уопште) умногоме је разри-вена и у речник улазе не само изрази везани за нове појмове усвојене на новом терену, већ и такви који тачно одговарају постојећим галипољским речима. У фонетици оштећена је највише интонација, а код многих појединаца и разлика између *јата* и *е*. Рефлекси прасловенских гласова различити од српских (напр. *a < ж, шч < *ti*) продиру лексички. Начета је и сама морфологија, иначе тако конзервативна приликом продирања утицаја другог језика. Не мислим овде само на ширење аналитичке деклинације, већ и на експанзију појединих наставака напр. у конјугацији. Прилику за ово дала је блискост оба језика, управо чињеница да постоји читав низ наставака који су заједнички, због чега и код осталих лако наступа бркање. Иначе, кад се усвајају елементи неког несродног језика, флективни завршеци најдуже остају нетакнути, ма колико утицај био јак у лексици, синтакси и фонетици. Уопште се може рећи да се утицај сродног језика или дијалекта најлакше шири. Он улази неосетно јер говорни претставници убрзо изгубе мерило за разликовање. На тај се начин за кратко време ствара говорна мешавина која продира с неједнаком снагом код разних појединаца. Појављује се цела скала мешавине, од стопроцентног чувања матерњег језика до потпуног усвајања језика околине. Тојиде до те мере да би се на сваког појединца могао одређивати посебан процент мешања. Разуме се, у току времена све те цифре еволуирају крећући се паралелно, све у истом правцу.

Код млађе генерације Галипољаца у Пехчеву процес је одмакао врло далеко. Македонски није више само језик саобраћаја између пехчевских домородаца и насељеника, већ све више постаје и језик међусобног општења млађих људи из насељеничких породица. Млађи свет служи се галипољским говором углавном само онда кад говори с родитељима. Овоме су знатно допринели и многобројни мешовити бракови склопљени у новије време.

§ 18. Резимирајући, могли бисмо дефинисати данашње стање полилингвизма Галипољаца на следећи начин:

- 1) сопствени говор знају углавном старији људи, не увек без погрешака, и један део млађег света, обично непотпуно;
- 2) локални македонски говор познат је свима, али међу старијима има доста појединаца који га говоре с грешкама;
- 3) грчки и турски знају, обично не беспрекорно, сви који су одрасли у Барјамичу;
- 4) српскохрватски књижевни језик знају, по правилу са доста погрешака, они који су служили југословенску војску или учили југословенску школу између два рата;
- 5) има појединаца који знају и нешто бугарски, што је плод бугарске окупације 1915—1918 и 1941—1944.

О методу испитивања

§ 19. Јака оштећеност говора ствара при испитивању крупне тешкоће специфичне природе. Управо, наша дијалектологија се досада с оваквим проблемима није сретала. Приликом теренског рада на дијалекту пред описивачем обично стоји слика говора целокупна или готово целокупна и задатак се своди на то да се она што тачније фиксира. Овде је, међутим, мозаик разбијен и његови расути делови морају се тражити, један по један — уз опасност да се не нађу сви, — и с напором и пажњом састављати — уз опасност да се саставе погрешно или да се умеша и неки други камен.

С друге стране, тешкоће не треба ни прецењивати. Само у првим тренуцима рада на терену, док се испитивач није довољно упознао са састојцима мешавине нити пронашао типичне говорне претставнике, мешавина може изгледати као хаос неприступачан анализи и дефиницији. После кратког времена показује се да проучавање оваквог говора ипак не претставља нерешив задатак. Посао је чак лакши од онога пред којим је стојао Бартоли проучавајући романски дијалекат Крка по подацима које му је давао последњи, у то време већ једини живи, претставник тога говора. Материјал барјамичког говора помешан је с материјалом пехчевског, али се његове одлике нису изгубиле. Оне живе напоредо с одговарајућим малешевским особинама. Не треба губити из вида да се при оваквој промени говора под утицајем суседа не мења одједном говор читаве етничке групе као целине, чак ни говор једне генерације или једне породице као целине, већ говор

сваког појединца понаособ. Говор јесте оштећен код свих појединаца, али, пошто је оштећење скорашње, не у истој мери код свакога и не на исти начин, тако да компарација омогућује реконструкцију. Током мог рада у Пехчеву пронашли су се и информатори који су били у стању да разговарају готово чисто барјамички и чак да одмах запазе и исправе македонизме у говору осталих. Парадоксално звучи, али је чињеница да исти појединци — то су обично они најразборитији — најбоље говоре оба дијалекта, и барјамички и пехчевски, и то зато што их боље разликују у свести, док их мање интелигентни мешају и у језичком осећању и у самом говору.

Због свега тога оно што ми је у први мах изгледало као хаос показивало се током рада све више као кохерентан систем, нарушен донекле свежим наносима који се могу издвојити. Додуше не треба мислити да све тешкоће аутоматски ишчезавају онда кад се истраживач углавном снађе у материјалу. У случају мешавине не треба рачунати само са две могућности, од којих једна припада једном говору а друга другом, већ и с евентуалношћу криве регресије у било којем од оба правца. Често се наилази и на контаминиране форме као горе наведено *ојдсе*, или на речи једног говора са акцентом другог, или на обрте једног говора уз употребу лексики другог итд. Ситуацију у галипољском говору компликује још више утицај српског књижевног језика који се до 1941 ширио путем школе, војне службе и односа са властима.

§ 20. Извесни случајеви захтевали су посебно удубљивање и посебне методске поступке. Такве су напр. неке категорије где у самом галипољском говору постоје дублети од којих се један слаже с македонским или српским књижевним стањем, а други не. Такви су и они примери у којима отступања галипољског говора од нашег књижевног језика потсећају на особине македонског језика. Не мислим ту на просте македонизме, унете у току последње три деценије у Пехчеву, већ на неколико старијих црта за које се показало да припадају самом барјамичком говору, а чија је појава у вези са чињеницом да је првобитна постојбина наших Галипољаца, она у Србији, лежала знатно источније од области нашег књижевног дијалекта. Ту је био потребан удвостручен критицизам и изузетно опсежан материјал. Требало је повести рачуна о неколико момената. Прво — да ли се те црте налазе код свих објеката, чак и оних чији је говор иначе

најчистији. Друго — да ли су овакви облици једини у употреби или се поред њих говоре и други, слични српским, да ли се напр. поред облика типа *Послѹвала* може чути и *Послѹвала*. Треће — да ли се такви облици јављају напр. и код оних речи које лексички не припадају македонском језику (ту се додуше треба чувати забуне коју могу да створе разне контаминирани или на-калемљене варијанте). Четврто — да ли се систем оваквих облика поклапа с македонским у целости или само тек донекле. Тако напр. ако се поред *Послѹвала*, које се увек тако говори, не чује никад *Послѹвам* или сл. већ само *Послѹјем*, очигледно је да -ува- у основи инфинитива није македонизам. Кад би утицај околине био довољно снажан да редовно наметне македонску варијанту у једној основи, он би то сигурно могао учинити и у другој, бар понекад. Најзад, ако је облик оригиналан галипољски, он најчешће већ постоји у појединим нашим говорима (тако -ува- у основи инфинитива у призренско-тимочком дијалекту, на Косову, чак и понегде у Црној Гори). С друге стране, сасвим друкчије изгледају оне црте које су заиста преузете у Пехчево од околине. Те се особине јављају факултативно (увек је ту поред њих и права галипољска), нису заступљене код свих појединаца, долазе првенствено у македонским речима, најчешће су непознате српским дијалектима, и најзад, језичко осећање најбољих информатора квалификује их као македонизме.

Оваква анализа омогућује да се издвоји нанос, слој по слој, и да се уз доста пажње и још више истрајности реконструише до последњег детаља слика оног говора који су насељеници морали донети 1922 год. у Пехчево. И овде се дакле може постићи све оно што се постиже при проучавању других дијалеката, само што је посао кудикамо тежи и спорији. Стога сам ја у могућности да у овом раду изнесем чист материјал говора Галипољских Срба за који могу с поуздањем рећи да је слободан од новијих наносних елемената.

§ 21. Основно методско руководство за рад на терену били су ми принципи које је проф. Белић изложио у свом познатом писму Бодуену де Куртене.¹ Материјал сам бележио искључиво

¹ ЈФ VI 1— 10. Треба нагласити да се баш на говорима као што је галипољски највидније огледају предности Белићевог метода. Супротан начин, импресионистички, довео би на оваквом терену тежак неуспех, управо најневероватнију збрку.

из уста самих говорних претставника. Обично сам разговарао с појединцима, али понекад сам затицао и читаве групе. Такви разговори имали су посебну вредност јер су се информатори узајамно поправљали и допуњавали.

Одмах првих дана било ми је јасно да је основни задатак пронаћи што боље информаторе. То је у дијалекту као што је овај нарочито тежак посао. Поред услова који се обично постављају — чиста артикулација, живахно причање, свеже језичко осећање, слаб или никакав утицај књижевног језика итд. — појављује се овде још један нарочит захтев: сразмерна очуваност од наноса из македонског језика. Због свега тога трудио сам се да упознам што већи број говорних претставника како бих имао што шири избор. После дугог тражења пронашли су се информатори који су приближно одговарали свим постављеним условима. Разуме се, отада сам највећу пажњу посветио разговорима са тим појединцима, али ипак нисам прекинуо ни контакт са осталима који је био врло користан због поређења и контроле материјала.

Разговори су се водили о најразноврснијим темама. Трудио сам се да обухватим све области народног живота како би материјал, нарочито онај лексички, био што потпунији. Постављао сам питања о пољским радовима, о стоци, о покућству и кућним пословима, о обичајима, забавама и светковинама и много чему другоме. Нарочито често сам се враћао на живот „у селу“ (Барјамичу). Тај предмет био је нарочито погодан, не само зато што је младост омиљена тема старијих људи, него и стога што је ту по правилу долазило сразмерно најмање доцније примљене лексике (о животу у Пехчеву не може се говорити а да се не употребе специфични термини везани за тамошње прилике). Тражио сам и народне умотворине, наравно с пуном свешћу да се језик у њима, нарочито у песамама, не подударя у свему са живим говорним језиком. Забележио сам велики број песама и приповедака, а саопштено ми је и доста пословица. Често су моји објекти сами изналазили теме и долазили ми с разговорима о овоме или ономе, о некој својој болести или невољи са суседом, о каквом доживљају из грчко-турског рата или младићкој авантури. Нисам избегавао ни причања старца о њиховим некадашњим момачким успесима. То се показало као нарочито захвална тема која даје живо, темпераментно, понекад живописно причање (с друге стране, бележење је скопчано с незгодама). Испочетка је било врло тешко навести информатора да говори чистим барјамичким гово-

ром, без примесе књижевног језика и месног македонског наречја. Моје начелне изјаве да желим да чујем причање „коно у Барјамичу шо би^ссе^нјасте“ нису много вределе. Објекат, желећи да га што боље разумем, а који пут и стидећи се свог матерњег говора као „простог“, мешао би наносне елементе уверен да ја то нећу ни приметити. Тренутак психолошког прелома наступио је онда кад сам у њихов говор имао довољно увида да могу информатора зауставити и исправити ако употреби књижевни израз место свога. Од тога времена моји информатори говорили су много чистије. Доцније сам сам научио галипољски колико је довољно за обичну конверзацију. Своја питања постављао сам на галипољском што је олакшавало одговоре истим дијалектом.

§ 22. Дијалекатски материјал из ових разговора подвргавао сам систематском проверавању.¹ Притом сам чинио све што је потребно да избегнем главну опасност која приликом оваквог проверавања лежи у томе што испитивач често може самим питањем да сугерира одговор. Где год је то било могућно, гледао сам да само наведем разговор на одговарајући предмет, па да тражени податак сам дође. Кад се то није могло служио сам се гестовима и импровизованим цртежима, само да не бих био присиљен да пре информатора изговорим потребну реч или облик. Најзад, кад друкчије није ишло, постављао сам питања, али заобилазно, опет тако да се избегне сугестија: „Како гвѳрите кѳкшу шо йма пйлића? “ — а не напр. „Гвѳрите ли „квѳчка“ или „клѳчка“?“ Може се дакле сматрати да се у одговорима које сам добио одиста огледа језичко осећање информатора.

Одвајање пехчевског говорног материјала од барјамичког често је изискивало познавање стања у пехчевском говору. За

¹ Можда ће бити корисно да изнесем овде и технички поступак које сам примењивао. Материјал из разговора записивао сам у свеске чије су странице биле подељене тако да је једна половина остајала празна. После рада прегледао сам грађу, а идућих дана проверавао сам је с другим информаторима, бележећи нове податке на другу половину странице. Тако сам добивао већи број података о истом предмету концентрисан на истом месту. Препоруку овога начина састојало се у [прегледности: приликом поновног прелиставања увек је било сразмерно лако утврдити степен „рашчишћености“ неког питања. Места на којима је нешто остало нејасно или се појавио какав дублет обележавао сам поново и опет проверавао, понекад и код десетак лица и на разне начине, све док слика не би постала потпуно јасна. Могу, дакле, да кажем да је сваки податак који износим проверен више пута и да је провераван докле год је било и најмање нејасности.

податке ове врсте обраћао сам се пехчевским домороцима, мада и већина насељеника добро говори пехчевски. Разуме се, у много случајева материјал је сâм недвосмислено казивао своје порекло.

§ 23. Број говорних претставника с којима сам дошао у додир врло је висок. Највише су ми међутим помогла два човека с одлично развијеним језичким осећањем, управо језичким талентом, Јане Ексархов и Ђорђе Пулковић (наводим их по њиховим званичним именима; стара народна имена, како су их говорили у Барјамичу, гласе Јанџа Ексархџзов и Ѓџа Пулкин).

Јане Ексархов, доскора земљорадник, сада послужитељ задружне пиране, има преко 60 година и одлично се сећа своје младости у Барјамичу. Међу мојим информаторима он се одликује најсочнијим причањем, са очуваном бујном фразеологијом. На постављено питање о некој речи он одмах конструише читаве реченице, чак и дијалоге, у којима се она употребљава у разним везама и облицима. Ексархов спада у ред оних људи из сеоске средине које привлачи размишљање, често и о предметима далеких од њиховог посла. Тако је он сам умео да објасни како у галипољској речи *лѣџо* долази један глас којег нема у пехчевском говору, само што он не зна како се тај глас пише. Исто тако он је сам схватио да је бркање *с* и *ш* у галипољском говору настало под грчким утицајем, а да је поновно разликовање тих гласова, уколико га има код неких појединаца, дошло као плод старања да им се не смеју пехчевски мештани.¹

§ 24. И Ђорђе Пулковић, задружни овчар, стар 40 година, врло је даровит сељак, опет са кругом интересовања који далеко превазилази његову животну средину.² Он има нарочито развијено граматичко осећање. Кад је схватио да мене интересују сви облици у којима долази нека реч, спонтано је почео да ме засипа деклинациским и конјугациским формама, иако иначе није чуо ни за падеже ни за глаголска времена. Осим тога он је у дугим часовима овчарске самоће тражио у памети речи које ми још није саопштио и доносио ми опсежне спискове пуне корисних података. То је наставио и доцније шаљући ми у писмима новог материјала. Ево како изгледа једна његова белешка у писму (пре-

¹ Исп. у прилогу овога рада текст под насловом „*Лежиш и лезис*“.

² Карактеристичан је његов интерес за математику и одлично сналажење у њој; кад сам му показао, научно је с необичном лакоћом једначине и процетни рачун.

писујем дословно): „Зака га акају ме закаше ме он га ака (најури га јуре ме изјурише ме он га јури)“.¹

Важно је за карактеристику оба моја главна информатора да ни један ни други, и поред све природне бистрине, нису много начитани људи. Никако се не би могло рећи да им је говор натруњен књишким елементима; напротив, њихов се говор одликује чувањем свежих народних обрта, што у њиховој средини, засићеној сваковрсним кварењима језика, претставља драгоцену реткост.

Ове податке о своја два главна информатора наводим зато да објасним вредност њихових саопштења и да им тиме уједно изразим своју захвалност на великој, увек срдачно и с вољом указаној помоћи у раду.

§ 25. Остали информатори нису се одликовали толико развијеним језичким осећањем, али су ипак многи од њих дали корисног материјала. Поменућу међу њима Димитрија Адамова-Митуша (око 40 год.), Вуксана Николића (око 60 год.) и његовог сина Васиља Вуксаћина (19 год., претседник Сељачке радне задруге, од млађих људи које сам упознао најбоље зна матерњи говор), Атанаса Лазаревића (преко 60 год., некадашњи претседник општине, дао многобројне податке о прошлости и сеобама Галипољаца) и Димитрија Костића-Каналију. Посебно треба да поменем старије жене певачице које су ми певале народне песме, међу њима у првом реду Ангелину Атанасовић и Анастасију Пулковић, и Ђуру Карађозовића, старијег човека чији је језик додуше знатно измењен под македонским утицајем, али који је неисцрпан у причању старих барјамичких „прповеза“ (приповести).²

Обрада материјала

§ 26. У овом раду изложићу фонетске, морфолошке и синтаксичке особине говора Галипољских Срба. Акцентски систем и речничку грађу остављам, држећи се праксе која се већ усталила у нашој науци, за засебну монографију. Исто тако посебно, а у вези са лексиком, намеравам обрадити и грађење речи.

¹ У галипољском одиста постоји глагол *џкам*, слож. *зџкам*, у овом значењу. Карактеристично је за Пулковићево брзо улажење у ствари и његово подвлачење „одреднице“: он је видео да тако радим у свесци, па то и сам чини, мада иначе не влада правилима интерпункције.

² Год. 1953, приликом своје поновне посете Пехчеву, упознао сам Нестора Белчева (преко 70 год.), човека који одлично чува барјамички говор. С великим стрпљењем он ми је дао огромну масу информација, тако да се може рећи да је сав материјал у овој дисертацији прошао кроз контролу његовог језичког осећања.

У излагању ћу се ослањати само на материјал који сам проверио више пута и код разних информатора (в. о томе напред). У врло ретким случајевима догодило се да услед каквог пропуста у раду на терену нека црта није довољно проверена. Такве особине ја нећу износити (међу њима нема ниједне крупније) или ћу их, свега два или три пута у читавој расправи, поменути наглашавајући изричито да мој материјал није довољан или не пружа довољно јасну слику.¹

Настојаћу да изнесем што опширнији материјал, посвећујући пажњу што већем броју различитих појединости граматичке структуре говора, чак и таквима о којима наши дијалектолошки радови често не воде рачуна. На тај начин шири се поље испитивања дијалектолошке науке, што претставља услугу у првом реду писцима монографија о појединим појавама који су тако често упућени да консултују литературу о дијалектима. Овом разлогу придружује се у нашем случају и један специфичан. Галипољски говор захваћен је процесом наглог пропадања и пред његовим описивачем налази се необично тешка одговорност: оно што се од овог драгоценог фосилног говора не забележи сада, биће неповратно изгубљено за науку. Треба сачувати чак и оно што може изгледати мало значајно јер је немогућно предвидети шта ће се све током времена показати важним. Исто тако нећу се у свим случајевима ограничити на строго диференцијално излагање: у говорима као што је овај има и поклапања са књижевним језиком која заслужују да се истакну исто колико и разлике. Трудићу се притом да појаве галипољског говора не посматрам отргнуто од стања у другим нашим дијалектима, него да укажем на постојеће сродности и разлике и тиме допринесем да се сагледа шта је резултат самосталног развитка, а шта је понесено из старе постојбине. То ће утрти пут дискусији о пореклу овог говора², а с друге стране приближиће факта галипољског говора нашој науци и учиниће их употребљивијим. Јер кад се једном

¹ Исто тако износићу по правилу само акцентоване примере. Уколико се међу њима наћу и понеки без обележеног акцента, то су примери из народних песама, забележени при певању, а у ређим случајевима облици изговорени с нетипичним македонским акцентом, а не са својим оригиналним.

² Приликом дискусије често ћу бити приморан да употребим материјал који сам прикупио у разним екавским говорима у Србији и Банату и који намеравам да објавим. За тачност навода који се тичу појединих говора ја, наравно, сносим пуну одговорност. Притом ћу често руковати појмом „пожаревачко-вршачка говорна група“, који сам уводим на основу својих испитивања. Шта значи овај термин, в. у закључку, § 599.

утврди генетичка веза између неке црте исељеничког говора и одговарајуће појаве у старој постојбини, рефлектор се обрће и сад исељеничка особина просипа светлост на хронологију развитка црте на матичном терену и начин и облике њеног јављања у прошлости. Због тих специфичних разлога биће у овој расправи много више навођења паралела него што је уобичајено у нашим дијалектолошким студијама¹. У извесним случајевима, тамо где галипољски материјал намеће подробнију дискусију о каквој појави или даје повода да се оцрта нека значајнија изоглоса у нашим говорима, ја ћу то и чинити. Методолошке узорце у овом правцу дају ми „Дијалекти Источне и Јужне Србије“ проф. Белића и „La langue de Dominko Zlatarić“ проф. Вајана.

Настојаћу да материјал галипољског говора осветлим не само у дијахроничној перспективи (што се омогућује поређењем са другим дијалектима и материјалом историје нашег језика), него и на синхроничном плану показујући како се факта овог говора данас држе у систему.

§ 27. Дијалекат као што је галипољски који је прошао кроз најмање два билингвизма пружа веома богат материјал за дискусију о принципијелним проблемима односа међу језицима у контакту. Ја у та питања, међутим, нећу улазити. Нисам ни гречиста ни турколог, а исто тако не располажем довољним познавањем македонских дијалеката. Стога ћу се у изношењу утицаја ових језика на галипољски говор ограничити на оно што је битно, углавном на оно што уноси измене у његову граматичку структуру. Питање лексичких позајмица и гласовних супституција нећу детаљно обрађивати мада би то можда могло дати и врло корисних прилога за познавање самог говора Галипољских Срба и њихове прошлости. Важно би например било знати из којих су грчких и турских дијалеката и у које су време вршене позајмице. Али за то би било потребно исцрпно познавање грчке и турске дијалектологије и, штавише, историје дијалеката тих језика. Истраживање порекла ових позајмица пуно је и других

¹ Разуме се, ово не значи да за сваку појаву у галипољском говору треба да наведем *све* постојеће паралеле у разним нашим говорима. То би било и непотребно и немогућно. Стога сам се трудио да у навођењу сачувам разумну меру одабирајући само оно што је значајније. Нарочито сам избегавао, сем у ретким случајевима неопходне потребе, поређења са чакавским и кајкавским материјалом. Уколико у тим дијалектима и има (ретко, додуше) особина сличних галипољским, ту праве генетичке везе нема, а штавише нису увек били исти ни основни услови под којима се нека промена извршила.

проблема. Тако је лако могућно да ту има и грчких речи које су позајмљене уствари од Турака (који у околини Галипоља свакако и сами употребљавају многе грчке речи) или обрнуто. Такви случајеви могли би се можда утврдити на основу фонетског лика дотичних речи — али то је посао који очекује специјалисте других струка.

Исто тако у овом раду неће се посебно излагати облици у којима се испољава утицај македонског језика, тј. његовог пехчевског говора, на говор Галипољаца. Ово у првом реду стога што тај утицај не продире равномерно и није се довољно кристалисао. Он се осећа код свих појединаца, али су македонске особине распоређене индивидуално и нигде, бар код старијих, нису уопштене. На питање које су особине продрле, одговор је прост: све. Нема ниједне црте пехчевског говора која се не би могла чути из уста Галипољаца, али исто тако нема ниједне за коју би се могло рећи да је потпуно истисла одговарајућу особину галипољског говора и коначно се усталила као својина целог колектива (као што су се усталили и генералисали поједини грчки и турски елементи). Мешавина је још увек сувише непревела да би се о њој могло рећи ништа одређеније. Кад би требало описати утицај пехчевског дијалекта на галипољски, то би уствари значило дати потпуне описе оба говора. Верујем, уосталом, да је утврђивање слике основног говора најпречи задатак, јер једино оно може створити солидну базу за изучавање страних утицаја и укрштања.

§ 28. Наравно, ово никако не значи да сам се упуштао у опасни посао нормализације примера који тако лако може да погоди и оно у шта се не сме дирати. Ограничио сам се на то да изоставим већину примера са македонским или српским књижевним акцентом, синтаксом итд. и да дам првенство примерима слободним од утицаја — а и таквих сам записао углавном довољно за илустрацију црта које износим (за већину особина ја сам забележио по неколико пута више примера него што улази у овај рад).

§ 29. Језик песама Галипољских Срба поставља посебне проблеме. Као што то редовно бива, он се у извесној мери разликује од говорног језика. Осим тога има песама очигледно бугарског порекла (исп. § 5). Анализа језичких особина песама и поређење са текстовима бугарске народне поезије из Тракије омогућују да се ове песме издвоје од осталих. Своју расправу о свему томе,

заједно са самим текстовима песама, намеравам објавити доцније. Стога ћу се у овом раду само у изузетним приликама освртати на специфичне одлике језика песама Галипољских Срба.

Неколико основних црта

§ 30. Јасно је, и о томе не може бити никакве сумње, да је галипољски говор по пореклу српски, и то новоштокавски (у ширем значењу тог термина). Неколико основних фонетских и морфолошких црта довољно је — у својој укупности — да то покаже. Ево тих црта:

1) *tj, *dj > *h*, *h* (и *kt испред *i* > *h*): *врѣћа*, *ћуш* (= *ћуд*), *вѣћи*, *помѣкнићемо*, *мѣћамо*, *сѣћа*м се, *замућена*, *божић*, *врћина* (= *врућина*), *бајћем* (= *бајући*), — *вѣће*, *прѣћа*, *шўће*, *унѣа* (итер. према *унѣди* ≤ *оноди*), *сѣћамо* (= *сећасмо*), *загрѣен*, *расрѣен*, — *нѣћ*, *пѣћ*;

*skj, *stj итд. > *шш*, *zgj, *zdj* итд. > *жд*: *гўштер*, *прїшћих*, *шшпїјем*, *ушшїни*, *шшўкавица*, *јошше*, *їшшеше*, *ојушши*, *вїшшї*, *буњвїшша*, на *сшрѣдїшши* — *даждѣви*, *жвїждим*;

q > *y*: *ўглен*, *ўже*, *зуби*, *муш* (= *муж*), *замућена*, *шрї пўша*, *пдвучина*, *прўш*, *рука*, *куш* (= *куд*), *унўшре*, — *врўћ*, *глѣву* (ак. јед.), *купїћу* (фут.), *їгрѣју*, (*билї*) *су*, *ћѣву* (3 мн. импф.);

ę > (увек) *e*: *завѣзана*, *ѣчмен*, *жѣдан*, *жѣшву*, *јѣзик*, *мѣсо*, *пѣш*, *уїрѣгни*, *чѣдо*, *зѣпоче*, *чѣшї(ш) ши*, — *земњѣ* (ген. јд.), *напїсѣше* (3 мн. аор.);

ъ, *ь* > *a*: *дѣн*, *данѣс*, *вѣздан*, *дѣска*, *лазїца* (= *лажица*), *мѣгла*, *пѣњ*, *усвїнило*, *нашѣкне*, *сѣгнїла се* (= *сагнула се*), *самѣјемо*, *узаврї*, — *брѣнѣ* (< *брашњѣ*), *срдѣце*, *врѣбац*, *кѣлац*, *пѣшак*, *дгањ*, *сѣдам*, (*јѣ*) *сам*, *вѣшар*, *глѣдан*, *пѣсѣна*, *смѣкѣва*, *дїгаво*, *рѣкаво*;

въ, *вь* > *y* -: *удувїца*, *унўка*, *учѣр*, *ўскрс*, *ўзем*, *узаврї*, *удне* (= *дању*), *улѣзне*, *у сѣлу*;

д > *y*: *бўва*, *вўк*, *вучѣ га*, *јѣбука*, *мўзѣм*, *пўзї*, *пўжа* (= *пуж*), *сўзе*, *сўнце*, *шўкаво*;

-*л* > -*o*: *испѣкаво*, *вїкнїво*, *бїво*, *дѣво*, — *бѣво*, *вѣсево*, *дѣво*, *пршїво* (= *претио*), *цѣво*, — *бѣна*, *пѣ* (пола), *у пѣндѣа*;

-*јд*- > -*ћ*-, -*јш*- > -*ћ*- у облицима композита од *їдем*: *дѣће*, *нѣћес*, *изїћемо*, *дѣћо*, *шићдше*, *дѣћу*;

2) -*га* у ген. (— ак.) јд. заменичке (и придевске) промене: *шѣга*, *његѣ*, *пувучѣ га*, *његѣвога*, *бѣлѣга*, *слашкѣга*;

-мо у 1 л. мн. глагола: *надѣ^немо, плд^чемо, да се сѣ^нрамо, врш^нимо — њ^намо, прѣ^намо, ш^нр^само, бес^намо (импф.), — не мог^но, изаш^намо, задуц^нимо (аор.);*

3 л. мн. през. без-ш: *из^ни^ну, д^нд^ну, ј^нд^ну, с^нд^ну, к^наже^ну, њ^нр^на^ну, н^нд^нсу, м^нд^нле^ну;*

-м у 1 л. јд. през.: *у^нзем, ч^нд^нм, в^ник^нем, п^нр^нд^нл^нем, њ^нш^нтем, сл^нуш^нам, в^нр^наш^ним, ш^нр^нч^ним;*

ј^нд, м^нј л. замен. за 1 лице;

-е у ном. мн. имен. ж. р.: *див^нб^нј^нчице, ж^нене, к^нр^наве, к^ну^нће;*

очувано -ше у 3 мн. аор. према -ву < -ху у 3 мн. импф.: *р^нек^нд^нше, п^нус^нѣ^нј^наше, п^носл^нд^нше, у^нпл^нѣ^нн^нйше, не х^нш^нѣ^нше, — в^ну^нк^наву, б^нд^нј^наву, у^нл^ниваву, в^нр^нн^наву, с^нш^но^нј^наву;*

-ише(н) у 2 мн. императ.: *дон^нѣ^нс^ни^ншен, п^нл^нѣ^нш^ни^нше, в^ни^нк^нн^ни^нше, к^на^нж^ни^нше, не к^нв^на^нр^ни^ншен;*

-ом у INSTR. јд. именица ж. рода и личних заменица: *вод^ном, ж^нен^ном, к^нд^нш^ном, м^нѣ^нш^нлом, за њ^ни^нвом, р^нук^ном — с ш^ноб^ном, с^нд^нбом;*

-а (< а) у ген. мн. именица сва три рода: *з^нѣ^нш^нова, ј^нун^нка^н, к^нд^нз^нл^ни^нћа, г^ну^нв^нана, ку^нл^нѣ^нна, с^нѣ^нла, ж^нѣ^нн^н, ј^на^нбу^нка, к^нд^нз^нд^н;*

-ма у дат. INSTR. мн. именица и личних заменица: *в^ни^нла^нма, ж^нен^на^нма, п^ну^ншка^нма, ј^ну^нд^нма (= људима), п^ни^нли^нћа^нма, р^нук^нав^на^нма, ј^нун^нка^нма, за в^нр^наш^нма, к^нд^нла^нма, н^на^нма, с њ^ни^нма.*

Много теже је одредити тачан положај галипољског међу новоштокавским дијалектима. Ради овога је потребно да прво подробније прегледамо особине говора, остављајући дискусију о његовом пореклу за закључак расправе.

АКЦЕНТУАЦИЈА

§ 31. Акцентатски систем галипољског говора није предмет овога рада. Он заслужује да му се посвети посебна и исцрпна студија. Моја је намера да опсежни материјал о акцентима који сам прикупио на терену употребим за једну такву расправу, а овде ћу говорити о акцентуацији само колико је неопходно да би се одредило место галипољског говора у овом правцу и да би се читалац лакше снашао у примерима које ћу наводити у даљим поглављима.

§ 32. По акцентуацији галипољски говор улази у ред старијих новоштокавских говора. Метатониски акут изједначен је са $\hat{}$, а силазни акценти ван првог слога речи задржавају старо место (изузев случаја описаног у § 33—34):

грнчър, јунџк, пасуј, да се најѐм, прдџм (= продам), педесѐш, седамдесѐш, водџм, зимџм (= земљом), ногџм, мойџм, шакџм, убодѐш, пргушџм, лижџм (= лежим), — брдџм, шрдџм, цџм, злџм, лџм, млџм, шуџм, вучѐш, измеѐш, исџм, жмурџш, шрџм, —

буџш, сџш, кумџш (= комађе), камѐња, бусџка (= босиљка), дивџка, пџник, улива, одмџва, поџуби (= пољуби), заџлимо, прџаше (= продаваше), омџву (= умиваху), пуџвамо (попевасмо), пуџене, пуџени, сигџње, џланџне, слаџга, — ваџње (= ваљање), чангрџње, чуџње, рџски, џрмџва, клучџва, пџва, лџга, млџга, сџга, укрџмо, муџмо, исџмо, пуџше, прџмо, шрџмо 1 л. мн. импф., жмурџше, — куџсом, навџски (= чворови), пуџка, вуџве, куџвама (= коњима), колѐно, корџшо, диџшу, шџшом, уџма, бесѐда, зубџча, маџка, дивџка, нугџма, врџња, голиџва, џџва, џџна, онџга, шакџга, чеџри, исџње се, удрѐже (= одреже), закџес (= закољеш), најрџди, уфџшила, побѐже, задѐде се, женџћу, умџла се, искџдо, леџво, — бџле. крџгама (= крџима), на рџју, пуџви,

ра̄зньѣве, јунѣчѣшом, на пѣньчѣшу, бивѣлица, глѣвѣма, свѣчѣма, сѣанѣдвога, обукѣше, узѣбѣмо, вѣкнѣше, врѣшѣше, бранѣво, пѣшла, куйѣћу.

§ 33. Насупрот овоме кратки силазни акценат повлачи се с ултима. У галипољском говору ово вреди и за отворен и за затворен крајњи слог. Прегледаћемо прво примере са дужином на пенултими:

крѣмки, пасѣја, пѣска, у свѣшѣ, јѣдма (= људма), гѣвно, врѣме, мѣска, пѣдне, сѣње, за врѣшма, звѣзда, гѣва, пѣпа, рѣска, сѣрана, грубу, зѣшне, лѣдну, лѣпи, нѣси, нѣсмо, нѣсу, знѣмо, пѣшѣше, гушѣмо, дѣћи, уѣрѣгни, гѣси, не шѣражи (императив), нѣђо, нѣйѣса (= написах), кѣпи (= купих); донѣсѣше, узѣше, узѣло, пѣклѣла, пѣшѣкли, дѣли, бѣли, —

вѣлок, врѣбац, зѣјом, јѣрам, пѣшак, сѣрак, шѣшак, чѣшѣврѣшак, шѣшак, над јунѣком, крајчѣком, крѣагом, пасѣјом, пѣшѣом, сѣанѣћом, удивѣчѣом, нѣсам.

У енклизе остаје, наравно, " на првобитном месту:

по пѣшѣ смо лежѣли, у свѣгѣ си се закоѣдо, у црѣпѣ је, врѣмѣ му, дѣшѣ му, лѣцѣ ши, у сѣнѣ ми, ужѣ се одмошѣва, бѣјѣ ми (= мој отац), глѣвѣ је нѣдвор, звѣзда се ѣсѣушѣши, кѣмѣ ми дѣде, Мѣра му шѣражѣла, пѣшѣ ме (болѣ), пѣпѣ ји вѣнѣча, у рѣкѣ ми, грубѣ си, жѣвѣ ли је јѣш, лѣпѣ ли су, пѣшѣка је, рѣшѣкѣ је, шѣсѣно ми је, сѣмѣ се убѣла, нѣсмѣ је нѣсли, нѣсѣшѣ га лѣпо увѣли, кунѣшѣ се, обрѣни се, свѣжѣ је, зѣпѣши ми, пѣдѣли и свѣкому, врѣшѣ се, угѣси га, обукѣ га, нѣзѣми се (1 јѣ. аор.), однѣшѣ му, испѣсѣ ни (= испѣше нас), билѣ си, обукѣ сам, дѣлѣ ми, узѣли га, пѣклѣлѣ га, уднѣли га, шѣслѣ сам, пѣшѣкли је, —

жерѣшѣк је на зѣмѣи, јѣрѣм се дѣже, шѣпѣк је лѣпи, ми садѣке дулѣгѣрѣм смо (= са другарѣом смо) вѣдѣке, крѣагѣм га фрѣја (= баца), нѣсам се одморѣла, нѣсам га омѣво, нѣсам се врѣшѣво.

Галипољски дакле спада у ону велику групу наших говора у којима се новоштокавско акценатско преношење ограничава на ликвидацију окситонезе " (такви су говори косовско-ресавски, пожаревачко-вршачки, низ зетско-сјеничких, добар део славонских — који се међутим издвајају чувањем акута — итд.). Може се с великом вероватношћу тврдити да је у галипољском промена старија од пресељења у Тракију: тамошње прилике могле су утицати само у супротном правцу, јер је и у турском и у грчком језику окситонеза обилно заступљена (у првоме је она чак и правило).

§ 34. И тамо где је претпоследњи слог првобитно био кратак, на њему се јавља ' при повлачењу " са крајњег слога. И галипољски говор познаје дакле т. зв. кановачко дуљење:

боба (ген. јд.), *вола* (ак. јд.), *на гробу*, *коњу*, *огња*, *оцша*, *у цеју*, — *козле*, *пѐро*, *рѐбро*, *у сѐлу*, *сѐдкло*, *сѐрѐбро*, *шѐле*, *чѐло*, — *вода*, *даску*, *дѐца*, *зѐна* (= жена), *зѐмња*, *коза*, *коса*, *магла*, *на нѐзи*, *рѐса*, *сѐсѐри*, *чѐла*, — *бѐса*, *гѐли*, *ѐна*, — *грѐби*, *илѐши*, *рѐкни*, *нѐси*, — *лѐже* (3 јд. аор.), *рѐко* (1 јд. аор.), *набра*, *удри*, *закла*, *пѐкри*, *ули*, *наѐи*, *уѐни*, *ѐшру*, *сѐди* (све 1 јд. аор.), — *дошли*, *зисли* (= изишли), *насла*, *пѐшла*, *шисло* (= отишло), — *грѐбла*, *лѐгла*, *мѐгла*, *пѐкли*, *рѐкла*, *шѐкло*, — *јѐдва*, —

сирѐма, — *ришѐто*, — *веселѐћа*, *гадноѐћа*, *на планѐни*, *сѐрамѐша*, *шиѐблу* (= тополу), — *висѐке*, *далѐко*, *дѐбоко*, *зелѐно*, *илавѐшно*, *сирѐши*, *црвѐно*, *шарѐно*, *сирѐке*, — *убѐри*, *налѐжи*, *пѐмакни*, *донѐси*, *онѐди*, *ѐѐри*, *пѐшѐкни*, *ушѐбри* (све императив), — *убѐдо*, *изгѐуби*, *задѐци*, *ѐжѐни*, *ја се пѐклоѐни*, *ја се умѐри*, *исѐѐко*, *уилѐшо*, *наѐѐји*, *пѐсѐли* (све 1 јд. аор.), — *пѐвѐли*, *пѐгрѐбли*, *исѐлѐла*, — *убѐдена*, —

бѐжић, *бѐчић* (мн. бучѐћи; одговарало би акценту *ѐдчић*), *дѐшек*, *ѐчмен*, *јасѐњк*, *јѐзик*, *казан*, *ковѐк*, *колац*, *ѐбрас*, *ѐрав* (= орах), *ѐцаш*, *пѐшѐв*, *пѐшѐк*, *шѐбан*, *Тѐрчин*, *усѐрс*, *чѐнак*, *чѐвик*, *шѐћер* (наводим овде и неколико позајмљених речи чији остали падежи показују да оне спадају овамо, тако *јасѐњк*: *јасѐњка*, *јасѐњке* као *пѐшѐк*: *пѐшѐка*, *пѐшѐке*¹), — *бѐбом*, *коњѐм*, *ѐцшѐм*, — *висѐк*, *дѐбок*, *зелѐн*, *мрѐшѐв*, *пѐѐѐан*, *црвѐн*, *шиѐрок*, — *думѐћин*, — *ришѐшѐм*, — *голиѐшѐв*, — *убѐден*.

Дати примери показују да кановачки акценат долази у свим речима и граматичким категоријама где за то има услова и да не зависи ни од броја слогова у речи ни од тога да ли је ултима затворена или отворена.

Када се у говорима са претежно старом акцентуацијом који знају за кановачко дуљење нађе енклетика иза речи са кановачким акцентом, постоје начелно две могућности које се и остварују у разним говорима. Или се чува старија корелација типа *жѐна*: *жѐнд је* или се јавља новија аналошка *жѐна*: *жѐнд је* (као *глава*: *главд је*). У галипољском говору заступљен је овај други однос: *ду инѐга грѐбд се дѐгне* (= из једнога гроба...), *у лѐву су говорѐли*, *чѐлд му је*, *на вѐдѐ сам*, *зѐмњд се здѐиче*, *кѐсд ши*, *на нѐзѐ је*, *нѐгд*, *ми се пѐкваси*, *сѐсѐрѐ ви вѐди* (= видех), *сѐзд ми шичѐ*,

¹ Интересантно је и аналошко *ѐлов* (= во, *ѐлов*: *вулѐви* = *ѐрав*: *урѐви*).

челѣ и гвѣрамо (= звали смо их „челе“), гѣлѣ ли су, ђнѣ се ђши, удри га, мѣшнѣ га, нѣсѣ је, рѣкнѣ му, пѣжнѣ га (1 аор.), мѣшнѣ се (1 аор.), испѣ се (= испех се), напѣ се вудѣ (= напих се), рѣкѣ му ја, дѣшлѣ је, нѣслѣ ли сте, рѣкѣ му, јѣдвѣ га избра, —

сирѣмѣ сам, врѣнѣ је, грѣшѣ је, стрѣмѣшѣ ти дувѣди (= доходи), шужнѣнѣ ми бѣва, висѣкѣ се дѣгло, зелѣнѣ ми је, дѣбѣкѣ је, поглѣнѣ се, закунѣ се, донѣсѣ га, унѣдѣ га (импер.), испѣнѣ се, пошѣкнѣ га, ушѣврѣ ми, нашѣчѣ ми, изгубѣ га (1 аор.), пргушѣ га (= прогутах га), убѣлѣ сам се, угрѣблѣ је се, испѣклѣ га, — вѣлѣв ни (= наш во) пѣсѣ; јѣзѣк ѣе врѣшѣш, кѣлѣц се пѣкрши, ђбрѣс му се прѣмѣнѣиво (= променио), ђцѣш је кѣсаво, пѣшѣк је замрѣнѣш, Турѣн ми говѣри, голѣшѣв си, зѣлѣн је, ишѣди ли је.

Као заостатак из једне старије епохе сачувао се акценат у старинској формули поздрава *Дубрѣ ви нѣн!* и у добродошлици *Дубрѣ стѣн дѣшли!* — *Дубрѣ сам ви нѣшаво!*

Кановачко дуљење јавља се у приличном броју наших говора, тако напр. у Шумадији,¹ у југоисточном Банату,² у Дубровнику,³ у Стону,⁴ у говору Трпња и околине,⁵ на острву Мљету,⁶ у Лумбарди на острву Корчули,⁷ у Трогиру и околним местима,⁸ у неким насељима на Шолти,⁹ у штокавским говорима Истре,¹⁰ у го-

¹ Вук Рј¹. LXXI; М. Ђ. Милићевић, Кнеж. Срб. 118—119 (за београдски округ), 302 (за Јасеницу), 355 („по дно Качера“); П. Ђорђевић, Archiv XVI 133—134. Изговор овог акцента допире и до Поморавља; Ердељановић, Шум. 94—95, бележи *шѣчак* и *пѣшѣк* у Великој Плани, *шѣмељ* у Крушеву, *ђца*, *вѣла* у Малој Плани.

² М. Московљевић, ГЗС VII 59; П. Ивић, ЈФ XVIII 142.

³ П. Будмани, Рад LXV 157; Решетар, Betonung 37.

⁴ П. Будмани, *ibid.*; Решетар, Betonung 28.

⁵ М. Милас, Рад 103, стр. 77; С. Ившић, Рад 187, стр. 150.

⁶ Решетар у студији „Дубровачки зборник од год. 1520“, стр. 167, наводи примере *шѣрѣко* („мјесто широко“) и *Свѣшѣјерок*, ген. *Свѣшѣјерока* из села Прѣжуре на Мљету.

⁷ М. Кушар, Лумбарадско нарѣчје, Наст. вјесник III 330. И у расправи проф. М. Московљевића „Говор острва Корчуле“ (из СДЗБ XI) има (стр. 34) оваквих примера, и то не само из Лумбарде, али даље (стр. 40) има и доста примера са ‘.

⁸ Белић, Глас CLXVIII 29 и М. Храсте, Рад 272, стр. 141.

⁹ Храсте, Рад 272, стр. 137 и 138. Храсте вели, поред осталог, да „Ившић налази такав акценат“ и у „околици Биограда на Мору“, али то ѣе бити плод једног занимљивога неспоразума. На месту које наводи Храсте (Рад 187, стр. 150), Ившић само цитира Решетара и то речима „мјесто ‘ говори се доиста у неким говорима ‘, на пр. у околини биоградској, у Дубровнику...“. Решетар је међутим мислио на околину Београда, тј. на шумадијске кановце (Betonung 28), а не на Биоград на Мору.

¹⁰ А. Белић, Годишњак САН XXVI (1912) 249, Малецки, Przeglad 26, 27, Ј. Рибарић, СДЗБ IX 88—89.

ворима жумберачких католика и унијата¹ и у славонском шап-тиновачком говору.² Паралела има и сувише да би се на основу њих могло сигурно закључивати. Ипак, кад се има у виду да друге језичке црте упућују на наше источне крајеве као вероватну матичну област Галипољаца, долази у обзир само сродност са шумадиским и јужнобанатским говорима.

§ 35. У ограниченом броју примера налазимо " у затвореном крајњем слогу: *данџс*, *ноћџс*, *нумџн* ($\leq$ ономадне), *њигџв*, — *шугџш* (= штогод).

Разуме се, у овим примерима не треба гледати остатак старијег стања него резултат рекомпозиције изазване неким морфолошким наслоном: поред *данџс* и *ноћџс* у галипољском говору постоји и *данџске* и *ноћџске*, поред *нумџн* и *нумџнеке*, а у *њигџв* уопштен је акценат парадигме, дакле *њигџв* као *њигџва*, *њигџво*, *њигџвога* итд. Пример *шугџш* је, наравно, најлакше објашњив. Мада се он данас у галипољском употребљава само овако сливен и само у изразу *свѣ шугџш* (= све што зажелиш, све што постоји), ипак је јасно да ту имамо наглашено *год* које се јавља и у књижевном изговору у дистрибутивном значењу (исп. напр. Вуково *којигџд* итд.). Интересантно је да се ови исти примери јављају међу изузецима од сличног правила о повлачењу и у разним говорима Србије и јужног Баната: у косовско-метохиском дијалекту говори се *данџс*, *ноћџс*³ (има и *данџске* и *ноћџске*), у Ресави је забележено *ноћџс*⁴, у околини Београда ја сам записао *данџс* (Велико Село), *ономаџд* (Железник), *његџв* (Рушањ, Ресник), у Гочу код Врњачке Бање *његџв*, *номаџд*, у јужном Банату *данџс* (Гај), *његџв* (Крушчица), а у Ландолу код Смедерева *данџс*, *ноћџс*, *ономаџд* и *гошџв* (исти тип као *његџв*). Ова упадљива сличност као да упућује на закључак да су се све ове особине развиле у првобитној постојбини Галипољаца у заједници са другим нашим говорима, или бар да су се већ на првобитном терену јавиле тенденције у овом правцу. То би могла бити индиција за релативну старину преношења са ултима. Јер ако је фонетски закон о ликвидацији окситонезе стигао да престане важити још пре отсељења Галипољаца у Тракију, то значи да је његово важење знатно раније отпочело. Ово би био значајан податак за хроно-

¹ П. Скок, Archiv XXXII 380.

² С. Ивић, Рад 168, стр. 117.

³ Елезовић, Речник s. v. v.

⁴ Ивковић, Рес. 360.

логију преношења [•] са последњег слога не само у галипољском говору (тј. ономе из кога се он развио) већ и у онима који су речене промене доживели у заједници са њим, — дакле у ковско-ресавском и у њему сродним говорима пожаревачко-вршачке групе. Ипак при оваквом закључивању треба сачувати резерву: не може се искључити ни евентуалност независног развоја.

Једно је у сваком случају јасно. У галипољском преношење [•] са затворене ултима није више жив фонетски закон. Ово претставља паралелу стању у отвореном крајњем слогу где се [•] акценат обилно јавља, услед скраћивања [˘]. Није дакле чудо што се у галипољском јавља на ултими и у новоствореним речима као што су прилози *шакошџм*, *наконџм* (= [о] *нако* + [о] *нам*[о]) и, нарочито, у позајмљеним грчким и турским речима (*Ашандс*, *Барјамџ* — уколико га није уклонила каква аналогија или наслон на неки постојећи акценатски тип — *Барјамич*, *Барјамич* као напоредне варијанте).

§ 36. Место ' акцента, у свим положајима где се он јавља у галипољском, може се често чути и [˘] :

говедаре, *јунџки*, *сџрка*, — *гџвно*, *вино*, *врџме*, *дџше*, *млџко*, — *глава*, *лџста*, *рџка*, *у руке*, *сџрџна*, *сџрџва*, — *горџмо*, *дџмо*, *да жџџмо*, *знџше*, *нџсмо*, *нџсу*, *чџмо*, — *кџжи*, *мџси*, *нарџни*, *шџши* (импер.), — *нџђо*, *загрџди* (1 јд. аор.), — *бџла*, *дџла*, *пџрклџла*, —

жирџшак, *пџшак*, *пџсак*, *рџжањ*, *сџрак*, *чишџвршак*, — *пџасџјом*, *за пџнарџом*, *пџшо*, *удевџчџм*, *млџком*, — *злџшан*, *рџшак*, —

вџла, *кџња*, *бџша*, *рџбро*, *сџшакло*, *сџрџбро*, *ду сџрџбра*, *чџло*, — *у води*, *зџни*, *кџза*, *сџза*, *чџла*, — *унџћи*, — *бџна*, — *рџкни*, *скџкни*, — *лџго*, *рџко*, *пџбжџња*, *зџкла*. *пџрџли*, *сџмли*, *млџкџ се нџи* (све 1 јд. аор.), — *дџшла*, *рџкли*, —

веселџња, *пџланина*, *шипџбла*, — *врџџно*, *ришџџо*, — *висџко*, *дуздалџка* (= издалека), *дџбџко*, *румџни*, *цџвџно*, *шарџно*, *шерџке*, — *донџси*, *и јџџше се исџџџи* (= и опет се попни), *оџџри*, — *угрџбо*, *загџуби*, *ја каш се ужџни*, *пџшкџдва* (све 1 јд. аор.), — *убџла*, *угрџбла*, —

бџжџић, *вџлок*, *џчмен*, *јџзик*, *кџблац*, *бџвас*, *бџгањ*, *бџцаш*, *бџцак*, *пџбсџшав*, *пџшџок*, *Турџчин*, *чџвџик*, — *кџњџм*, *бџгњџм*, *бџшџџм*, — *висџок*, *мџрџшав*, *пџџјан*, *шиџрок*.

Као што се види, промена захвата и кановачки '. Примери са [˘] веома су чести, нарочито код млађег света. Укупно посматрајући може се рећи да овакав изговор није рећи од онога са '.

Има, међутим, стараца који скоро доследно изговарају ', што наводи на закључак да је процес релативно сасвим скорашњи.

Врло је обична и прелазна варијанта, „полуузлазни акценат“¹: *јунџка, Шрџва, дџли, сџрак, зџну, мџгли, Планџну, дџбок* итд.

Изговор ˘ није уопштен ни код једног говорног претставника — изузев, можда, најмлађих. Нарочито је значајно то што се никад не врши обрнута замена, ' на месту ˘. Док се поред *рџка* често изговара и *рука*, акузатив увек гласи *руку*, и само тако. Фонолошка разлика *у*: *у* још није избрисана, а ни аналогија још није стигла да према факултативном односу *рука*:*рука* створи и *руку*:*руку*. Све ове околности јасно говоре да је промена скорашња, тј. да пред нама стоји започет а недовршен процес.

Појава ˘ акцента на месту ' позната је из приличног броја наших говора. Наводим само неке штокавске: велики део црногорских², вучитрнски на Косову³, подравски екавски,⁴ радојевски у северном Банату,⁵ „ерски“ у југоисточном Банату.⁶ Ситуација међутим није једнака на свим тим местима. У подравском ˘ акценат долази у резултату једног нарочитог преношења ˘ са ултима (*přsmǔ* > *přsmo*, *rokāžl* > *rokāži*), ˘ у Црној Гори продире обично по морфолошким категоријама, освајајући једну категорију за другом,⁷ а и у Вучитрну обухвата све случајеве где је ˘ пренесен са ултима на претходни дуги слог. Заједничка је црта свих тих говора да се у њима ' акценат не јавља никако.⁸ Сасвим друк-

¹ Термин проф. Бошковића који овај акценат налази у говорима Озрини Комана и Загарацја у Црној Гори (ГЗС II 29).

² Прегледе дају Решетар (Betonung 22) и Бошковић (ГЗС II 29). Исп. и М. Стевановића, Гласник САН III (1951) 275. Иста особина у исељеничком говору Пероја (Р. Бошковић и И. Поповић, Гласник САН III 277) ијидицира на релативну старину промене.

³ Елезовић, Извештај 469; А. Белић, СДЗБ IV, стр. VI (предговор Речнику проф. Елезовића).

⁴ А. Клаић, ЈФ XV 182—183; Хам, Подрав. 14 и д.

⁵ П. Ивић, ЈФ XVIII 145.

⁶ По мом необјављеном материјалу из тога краја.

⁷ „Il faut remarquer qu'on rencontre assez souvent... des changements de la place de l'accent par la voie morphologique“ (Bošković — Matecki, Examen 7). Карактеристичан материјал пружају у изобиљу расправе В. Томановића (ЈФ XIV) и М. Стевановића (СДЗБ X). У најновије време, међутим, проф. Стевановић, поводом стања у неким говорима на западу Црне Горе, констатује „да се овде претежно ради о непостојаности кратког силазног акцента на крајњем слогу речи... и о склоности к преношењу на претходни слог“ (Гласник САН III 275).

⁸ Међу црногорским говорима издвајају се у овом погледу говори Озринића, Загарацја и Комана којима припада посебно место (Р. Бошковић, I. с.) У њима се промена врши на начин који умногом потсећа на галипољски и банатски.

чију слику пружају поменути говори у Банату, како онај у Радојеву, тако и онај око Вршца и Беле Цркве. Тамо долази $\sim$ на место већ створеног $\prime$, појављује се истовремено у свим морфолошким категоријама где се налази $\prime$ и употребљава се свуда паралелно с њим. Промена је очевидно скорашња и још није доспела да узме пун мах. Њене узроке није тешко наћи: она се јавља око румунске границе, обично у селима где има становништва румунског порекла, и продире напореда са низом румунских особина у синтакси. Очигледно је на разликовање силазних и улазних акцената разорно деловала фонетика румунског језика који познаје само једну интонацију. Много је компликованије, међутим, питање узрока појаве $\sim$ у осталим говорима које сам поменуо. Додуше и они се налазе у близини границе наше језичке територије, али у начину јављања $\sim$ у тим говорима има елемената који би могли навести на закључак да је ту извршен један фонетски или морфолошки процес у крилу самог говора. — Упоредена с овим галипољска ситуација изгледа нам врло јасна. Њена сличност са приликама у подравском говору и у већини црногорских уствари је површна и своди се на делимично истоветне резултате, док су стање од којег процес полази и начин на који се она одиграва битно друкчији. Близкост са радојевским и белоцркванским говорима много је дубља. И овде $\sim$ акценат долази да замени $\prime$ који већ постоји у говору, и овде он захвата истовремено све обличке категорије подједнако. Најзад, и овде $\sim$ долази факултативно. И узрок промене биће сличан ономе у Банату: тесна симбиоза са несловенским живљем који не зна за разлику између силазне и узлазне интонације. Улогу коју у Банату имају Румуни овде су одиграли Турци и, нарочито, Грци.

§ 37. Посебну фонетску појаву, карактеристичну за галипољски говор, претставља скраћивање $\sim$ у $\prime$ које се врши у отвореном крајњем слогу:

рѣкѡ му јѡ, шѡ, мѡ дођѡмо, вѡ не мѡшашѡ, двѡ кѡмења, двѡ лубанѡце, шрѡ чувѡчка, јѡ (= једе), чѡ, дѡ (3 л. јд. през.), сјѡ, врѡ, и јѡшѡ ми се сѡ, дѡ (= импер. дај), ни зјѡ (= не зјај), прѡ минѡ (= пре мене), —

пѡса (= посао), вѡдѡ (ген. јд.), до земњѡ, кујѡ (= коју), овѡ, ушѡ (= ту, ак. јд.), шакѡ, диснѡ рѡка, ланскѡ гѡдина, слашкѡ мѡсло (одр. вид, исп. слѡткѡ), да се најѡ (= наједе), оберѡ, убодѡ, ковѡ,

уднесѣ, плешѣ, велѣ, узаврѣ, горѣ, још се плудѣ (= плоди), засѣ, учѣ, чинѣ, прлѣ (= зап. нач. прѣлѣ), подѣ (= подај), шушѣ (= овде), —

брѣдѣ, глѣвѣ, рѣкѣ, сѣрѣнѣ, шрѣвѣ (све ген. јд.), — дѣнѣ, дѣцѣ, жѣнѣ, јудѣ (= људи), јунѣкѣ, кѣзѣ, мисѣцѣ, пѣш овѣцѣ, пѣрѣ, планѣнѣ, шигѣнѣ, шипѣлѣ (све ген. мн.), — круѣнѣ ѣгѣла, лѣднѣ водѣ, лѣпѣ дивѣјака, црнѣ вѣне, — завѣчѣ, укрѣдѣ, мѣзѣ, пѣсѣ, прѣдѣ, шрѣсѣ, ушѣчѣ, дѣдѣ, јѣдѣ, вѣшѣ, завѣшѣ, погѣнѣ, прѣкѣнѣ (= прекипи), мѣзѣ, пѣсѣ (= пишти), пузѣ, расѣ, свѣшлѣ, шушѣ (све 3 л. јд. през.).

Извршена са стопроцентном доследношћу, ова промена и данас претставља жив фонетски закон. Створила се посебна фонолошка ситуација, управо супротна оној у приличном броју говора: у отвореном последњем слогу $\sim$ не може стајати, а $\sim$ може, и стоји често. Стара квантитативна опозиција $\sim$: $\sim$ у овом положају претворена је у опозицију акцента (кратког) и неакцентованости (уз ' или $\sim$ на пенултими).

Енклиза и овде чува старије стање:

јѣ сам, шѣ ли дѣже, шрѣ ли, дѣ му вудѣ (през.), чѣ ли жѣна, сѣ ми се, дѣ ми лѣба (импер.), —

пѣсѣ јѣ (= њихов посао), вудѣ ми се пѣжѣ, ду зѣнѣ му (= од жене му), ду лишѣ ми (= од моје доброте), куѣ су (= коју су), којѣ му је лице, овѣ се сѣча, онѣ су бѣли, шѣкѣ су бисѣде, чијѣ су, диснѣ ми рѣка, уднесѣ га, опојѣ јѣ (= их), улѣ ми вудѣ, прѣдѣ ми (= продај ми), шушѣке (исп. горе шушѣ), —

кр бѣјѣ ши (= код твог оца), бакрѣчѣ смо имѣли у кући, кр нѣгѣ му (= код његових ногу), ду усѣ ми, вѣчѣ га, јѣдѣ ли, вѣрѣ се, назѣ ми се, мѣзѣ га, сѣрѣ ми нѣга, зацрнѣ се.

Понекад, додуше сразмерно ретко, чује се и пред енклитиком изговор $\sim$, пренет из положаја кад је реч изолована: јѣ њѣм да ши дѣм, водѣ му дѣдоше, шѣкѣ ми рѣкни, вѣчѣ ли, не сѣрѣ ми.

Није без значаја паралелизам који постоји између описаног скраћивања $\sim$ и скраћивања ненаглашених дужина у последњем слогу (§ 41). Тенденција уклањања квантитета од краја речи, позната у многим нашим говорима (уколико се тиче неакцентованих слогова) захватила је у галипољском и наглашени крајњи самогласник. У овом погледу галипољски је дакле отишао даље него други српски говори. Додуше ја сам понегде у јужном Банату и северној Србији имао прилике да забележим $\sim$ место $\sim$ на

крајњем вокалу речи: *смѣ, дѣ, шкѣ, прѣ њѣга* Алибунар; *цѣна кућа живинѣ, ковѣ, идѣ, ушечѣ, разумѣ, шрчѣ, жњѣ (: жњѣ се), јѣ (= једе), шкѣ, погребѣ, завишлѣ (: завишлѣ га)* Ландол код Смедерева. Нешто оваквих примера има и у Ивковићевим текстовима из Ресаве: *онѣ да-рѣдиш* СЕЗБ XLI 93, *вакѣ* *ibid.*, *шакѣ* 296, 301 (у почетном или унутрашњем слогу ~ се добро чува). Међутим засад нема доказа да у тим крајевима овакво скраћивање прелази оквире локалне црте и да његову појаву треба везати за дубљу старину. Доста је вероватно да се и у галипољском процес извршио сразмерно недавно, на тракиском терену. У сваком случају он је млађи од повлачења " из последњег слога (да није тако, имали бисмо ген. *главе < главѣ* као ном. *глава < главѣ*).

Значајна је суперпозиција слојева у развоју галипољске акцентуације: после епохе уклањања акценатског врхунца од последње море наступила је епоха уклањања квантитета с ултиме. Обе ове тенденције, иако носе у себи један заједнички моменат, јасно су различне једна од друге. По свему судећи изгледа да су у штокавској говорној средини преношења акцената ка почетку речи уопште по правилу старија од одговарајућих скраћивања (има напр. у јужноморавском говору факата који сугерирају идеју да је напуштање окситонезе старије од ликвидације квантитета).

Из свега реченог јасно је да сваки " акценат на отвореном последњем слогу претставља уствари траг некадашње наглашене дужине (изузимају се, разуме се, грчке и турске речи позајмљене у Тракији). За разумевање даљег излагања на извесним местима биће потребно водити рачуна о тој чињеници.

§ 38. Као дијалекат са претежно непренесеном акцентуацијом галипољски наравно не познаје новоштокавско превлачење акцената на проклитику какво се јавља у примерима као *не дѣм, у кућу* итд. Ипак се на проклитици може јавити узлазни акценат, и то '. То се догађа кад је првобитно наглашена реч једносложна, а њен акценат ". Овакви случајеви нису многобројни:

на́ дно, не́ хѣи, не́ кѣи (< не хѣѣ).

Овим примери примерима треба додати и конструкције с облицима презента глагола *јесам*. Тако напр.: *Ја́ ћем да сам ши жѣна; Ако сам жив и здрав дугдине; Ту ћеш да си; Нѣће да је шѣ зло (= неће то бити зло); Ако је ѿладне, д-ѣдемо да је^{мо}; Рѣкли коно шѣ је (= као што је); Унѣ дрво кедá је (= кад је)*

суво; *Лѣчѣи ђе да смо* (= ћемо бити); *Дѣма ђе да сће*; *Свѣ Шрѣбује на гѣвну да су*; *Увѣ други јуди шѣ су*¹.

Разуме се, и овде на месту ' може стајати $\sim$:

нѣ дно, нѣ хѣи и нѣ кѣи, Тѣм ђе да сам, на шѣ сѣрѣну, Тѣдрав да си, Сѣ ђе увѣ лѣпо да је, идѣн акѣ је (= ако је један), *Којѣ жѣна кедѣ је кѣви* (= кад је јака), *Кѣм ви кѣни да дѣѣше на свѣдѣи прѣкумки да сће, Нѣши су дѣца инѣгѣдиѣшњи, кѣш уздрѣсѣју, ђе да су дулѣри* (= наша су деца врѣњаци, кад узрасту биће другови).

§ 39. Старије преношење акцента на проклитику одржало се у галипољском у неким конструкцијама с предлогом (нарочито често у устаљеним и прилошким изразима) и у одречним глаголским облицима:

дѣ бога, нѣ бога, нѣ гѣи, у лов, нѣ шанац, нѣ грло, у грло, прѣку мѣра, нѣ очи, прѣд очи, дѣ срца, у срцу, нѣ уста (sic!), нѣ воду, нѣ главу, пѣ главу, зѣ душу, нѣ земју, у ногу, зѣ овце, зѣ руку, пѣд руку, нѣ сѣрѣну, у сѣрѣду, дѣ ноћи, бѣс пѣмѣи, бѣ(з) соли, дѣ два рѣкѣ, у три мѣсца, идѣн вѣз другу (један на другом), *дѣ суѣра, — нѣ зна, нѣ знѣмо, нѣ бѣше, нѣ бѣву* (= не беху), *нѣ прѣсиди* (= не проговори), *нѣ вѣкни* (= не викну), *нѣ ужѣдни, нѣ кѣндиса* (= не пристаде), *нѣ наѣраи, нѣ прѣраси ми* (не остави ме), *нѣ рече, жѣнѣ се јѣш нѣ роди, шѣ ми нѣ прѣслуша, нѣ кѣи* (= не хте), *нѣ зачу*.

Са нарочитом доследношћу акценат се преноси на негацију не у 2 и 3 л. јд. аориста.

§ 40. Дужине испред акцента чувају се у галипољском говору углавном добро: *прѣшѣви, јунѣкѣма, валѣга, двојнѣчѣи* (= близанци), *сѣркѣва* (adi. poss.), *кашкѣвлѣцѣја, у чѣрѣишѣи, не кѣвѣрѣишѣен,*

¹ Ови примери уврштени овамо на први поглед ће изненадити читаоца: ми нисмо ви очекивали акценат на облицима *сам, си, је, смо, сће, су*. Међутим, у галипољском говору они нису праве енклитике. Пре свега они се не могу сматрати „краћим“ облицима пошто је „пуна“ варијанта *јесам, јеси...* непозната овом говору. Даље, они долазе, као што показују наведени примери, често и тамо где би се у другим дијалектима употребно презент глагола *биѣи* (*будем* или сл.), те се у складу са својом употребом и понашају као наглашени облици. Тако је сасвим правилно добивено *да су* < *да су као *дѣску* < *дѣску*. Уосталом *је* и *су* и по пореклу претстављају наглашене облике. Док су се у другим говорима и они повели за ненаглашеним изговором секундарних, скраћених форми *сам, си, смо, сће*, у галипољском је и на ове пренесен ортотонички изговор *је* и *су*. — Наравно, у галипољском све ове форме могу бити и енклитичке: *Тѣ си миѣнѣо марѣмицу Шакѣ, а не *Тѣ сѣ миѣнѣо...* Исп. о овоме §§ 390 и 564-566.

впкнйше, пурасшйше, куййћу, фрјаво, свдрйли, испразнйво, двандес, водѣке (= овде), карѣке (= већ), —

брѣдѣ, шрѣвѣ (оба ген. јд.), гуведѣрд, дѣнд, дулгѣрд (= другава), мрѣвй, нѣгѣ (све ген. мн.), грубй, мушнй (оба ген. мн.), измѣшѣ (met-), скубѣ, стрйжѣ, вршѣ, кпйй (све 3 л. јд. през.), —

брѣдѣм, златнйм, шућѣм, вучѣш, испрѣдѣш, усѣчѣм, завршйш, мрѣйм, шрпйш, —

дѣша, клучѣва, лпсшѣва, прущѣва, пушѣва, вѣјѣње (= ваљање), шрпѣње (= трпљење), лѣпѣга, сѣмѣга, вучѣмо, укрѣдѣмо, музѣмо, испрѣдѣмо, пузймо, шушймо, сѣчѣше, вршѣву (импф.), прѣђѣмо, вйскѣнем (пр. вр. сад.) (исп. и многобројне примере на разним местима у §§ 32—37).

§ 41. Од дужина иза акцената чувају се углавном само оне у унутрашњем слогу речи а иза " или неакцентоване краткоће:

гѣћнйкама, жѣбѣјѣка, двѣ кѣмѣша, у нивѣгрѣду (= у винограду), ѣблаки, двѣ пѣјѣса, пѣјѣсе, — бубѣвци (= вашљивци), гѣднѣвцу, дрпѣвцу (вок. јд.), — Бугѣрче, вѣрѣње, дѣвѣрче, пѣсшѣрче, на стрѣчѣшшй, Цйгѣнче, — Бугѣрка, у јујѣшки (sic), Цйгѣнке, — пѣмѣши, — бѣјѣка (= обојѣка), гущѣра, жѣбичѣћа, зѣшѣва, јѣгѣћа, јѣрѣца, кѣзлйћа, крѣмака, кучйћа, пйлйћа, пѣдчичйћа (= пачића), прѣсйћа, сйнѣва, шрѣѣва, грѣбѣја, гувѣна, дрѣвѣја, снѣпѣја, брѣсѣка, гѣдйна, јѣбука, кѣшарйца, крушѣка, мѣшѣла, пѣсѣна, пйјѣвйца, смѣкава, шйкава, — бугѣрска (дуљење пред сонантом!), вѣгдйѣшѣ (= овогодишња), Лѣзѣрова, шрйгдйѣшѣ (= трогодишњи), ушѣшѣску (: село Ушѣш), цйгѣнско, пѣдѣмо, узнѣмо, помѣгнѣше, сѣднѣмо, да се сйгрѣмо, пѣмѣмо, фѣћѣмо, шйбѣшен, обѣсѣмо, бесѣдѣмо, мѣлѣмо, нѣсйше, сѣлѣмо, шѣдѣмо (= одлазимо), пучйсшѣмо, — вѣрујѣше се, гвѣрѣше, зймѣмо (= узимасмо), пѣше, пѣсе, пѣсѣ, кажѣваше, накйћѣмо, прлйчѣше (= при-), намйгнѣшѣ (= намйгиваше), пѣвѣсѣше, пучѣву (= пуцаху), па се чућѣву (све импф.), — прѣвѣши се (= преврну се; < прѣвраши се), пѣвуче, удрѣшй, пѣкѣни (= позва), укрѣде, нѣлѣпа, пѣмѣзе, зѣпѣѣва (= зѣпѣва), зѣпѣса, пѣрѣсшй, зѣшрѣсе, уфѣшй се (све 2 и 3 л. јд. аор.), — грѣјѣни, пѣјѣни, пѣсѣјѣшо, — дрѣгајѣчко (= друкчије), нѣпѣко, укрѣдом (= кришом), — нѣ усѣша, нѣ гѣву, у срѣду, бѣсѣмѣши, нѣ знѣмо, нѣ бѣше, шйће па се нѣ врѣши, нѣ ужѣдни, нѣ зѣпѣшй.

Све се ове дужине у говору јављају факултативно. Поред мѣсѣца може се чути и мѣсѣца, поред пйлйћа и пйлйћа, поред пѣдѣмо и пѣдѣмо, поред пѣше и пѣше итд. У таквој ситуацији

сасвим је природно што се доста често чују и полудужине, тачније речено сви ступњеви прелаза од потпуне дужине ка чистој краткоћи. Распоред ових варијаната умногоме је зависан од темпа говора, а усто је неједнак код разних појединаца. У устима најбољих говорних претставника изговор са дужином претеже и може се сматрати типичним.

Битна је, међутим, чињеница да квантитет постоји као фонолошка категорија. У ген. мн. *пшјдвйца* присутна је фонема *п*, за разлику од ном. јд. *пшјдвйца* са фонемом *й*. Врло је вероватно да је скраћивање у овом положају почело тек у најновије време, под утицајем средине у којој Галипољци живе.

Сасвим је друкчије стање у осталим положајима иза акцента. Дужине за $\sim$ акцентом по правилу су скраћене:

јдгњйћа: зјјчйћа ген. мн., *сикйрйца: дивјјчйца* ген. мн.,
йшѣмо: йшсѣмо,
ймѣше: нѣ^чмѣше,
мѣ^чрймо: квѣ^чрймо,
шѣ^чрѣву: кѣ^чрѣву,
мдлѣше: вѣ^чрѣше,
издрѣна: наййсѣна,
плѣкѣнем: йисѣнем (прил. врем. сад.).

Исп. још и *дрвчйћа, душмѣнкйћа* (ген. мн.), *вѣзѣмо, срчѣмо, нарйчѣше, да се вѣ^чнчѣмо, удѣ^чвѣше, појубймо, расрѣдйше се, вйкѣву, млѣнѣву, дѣјѣше, крунѣше, покарѣни, помѣ^чшйно, вйкѣнем, вѣрѣнем,* (оба прил. врем. сад.) итд.

И иза неакцентованог дугог слога квантитет се обично губи: *Бугѣрчйћа, Цйгѣнчйћа* (оба ген. мн.).

Међутим у ген. мн. дужина се често ипак чује, како иза $\sim$ тако и иза $-$:

дивјјчйца, дрвчйћа, јѣрчйћа, крмкйћа (= крмача), *пршјјца* (ном. јд. *пршјјца*), — *Бугѣрчйћа, Цйгѣнчйћа.*

У овом облику дужина претпоследњег слога је важан морфолошки чинилац.

Неакцентоване дужине на ултими доследно су скраћене без обзира на акценат претходног слога и без обзира на то да ли је сам последњи слог отворен или затворен:

кѣмѣша: кѣмѣш,
мѣ^чсѣца: мѣ^чсѣц,
нивѣгрѣди: нивѣгрѣш,
йѣјѣсе: йѣјѣс,

їдмѣши: ıдмѣш,
їмѣмо: ıмѣм, ıмѣ, нѣ^чмѣм, нѣ^чмѣ,
грѣ^чјано: грѣ^чјан, заїїсѣн,
двѣ су: дѣ двѣ брѣца.

Исп. још и:

ген. јд. ду *женѣ, шравѣ* (" < ~): ду *кућѣ, гѣдинѣ, ıлбкѣ*
 (= пловке), *Цїгѣнкѣ,*

ген. мн. *јунѣкѣ, женѣ* (" < ~): *адѣшѣ, Бугарѣ, крѣсшѣ,*

инстр. јд. *женѣм, брѣдѣм: кућѣм, јѣбукѣм, дивѣјкѣм, Бугарѣм,*

ном. јд. *вакї* (= овакав), *свишї* (= свети), *мужѣвнї: кѣкї,*
вѣлїкї, мѣлї,

ном. јд. *ланскѣ гѣдина: ıшѣдѣкѣ, зѣчїкѣ* (= зечја), *цѣрскѣ,*
цїгѣнскѣ,

инстр. јд. *слѣшкїм* одр. вид, *лѣ^чїм: слѣшкїм* неодр. вид,
мѣлїчкїм, жѣднїм,

дат. – лок. јд. *овѣм, злѣшнѣм: свѣкѣм, цїгѣнскѣм, сшравѣм,*

ген. мн. *муї* (= мојих), *грубї: нѣшї, ıквѣренї, глѣднї,*

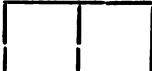

през. *їлїшѣм, ıлїшѣ, ıрѣдѣм, ıрѣдѣ: ıдѣм, ıдѣ,*

през. *ıргушѣм, ıргушѣ: кѣїѣм, кѣїѣ,*

аор. *узѣше: ıзѣ, ıсїѣмѣ се: ıа се ıсїѣ.*

Исп. најзад и увек кратак крајњи слог у 2 и 3 л. јд. аор.
 као *нѣлїїа, нѣмошѣ, ıквѣри, нѣїраи.*

Укупно узевши, прилике у погледу чувања дужине иза
 акцента могле би се претставити следећом графичком сликом:¹

Дужина		иза " иза ^		
Крајњи отворен слог			<i>ıмѣ</i>	<i>нѣ^чмѣ</i>
Крајњи затв. слог			<i>ıмѣм</i>	<i>нѣ^чмѣм</i>
Унутрашњи слог			<i>ıмѣмо</i>	<i>нѣ^чмѣмо</i> , али понекад <i>дрѣвѣїѣ</i>

Овакво стање потсећа највише на оно у неким местима на
 земљишту тамишког говора у Банату (Їтебеј, Фаркажди итд.).
 Важно је нагласити да и поред многих скраћивања у галипољском
 остаје више дужина него у дијалектима наших источних крајева
 са сличним типом акцентуације (косовско-ресавском, крашован-
 ском и пожаревачко-вршачкој говорној групи).

*1 Тамном бојом означавам чување дужине, а белом скраћивање.

Треба истаћи још једну особину галипољског говора у погледу квантитета иза акцента: енклитике не потпомажу чување дужина. У примеру *ду кућѣ ми* изговара се *ѣ* мада постоје фонетски услови за дужине (она се нацпа у унутрашњости акценатске целине, дакле у фонетском положају као *ѣмамо*, *ѣдѣмо*). Слично и у примерима *мамама ши* (= с твојом мамом), *каки су*, *ѣдѣ ли*, *ѣма га*, *напрай га* и сл. То значи да је изговор створен фонетским законом $\sim \rightarrow \sim$ у крајњем слогу речи употребљене без енклитике уопштен и у ситуацији пред енклитиком. Овде дакле нема ничега што би потсећало на војвођанске односе типа *ѣс кућѣ*: *ѣс куће је*, *ѣма*: *ѣма га*.

§ 42. Описани систем интонације уствари је онај који су Галипољци донели 1922 у Пехчево. До данас су, међутим, елементи македонске интонације продрли у знатној мери — неједнако додуше код разних појединаца и у разним правцима. Место $\sim$, ' или често се може чути македонски експираторни акценат или нека прелазна варијанта између њега и штокавских акцената (притом је понекад тешко одредити да ли је заправо изговорен " или македонски '). Под истим овим утицајем често се скраћују и оне дужине које се у овом говору иначе чувају: *шрѣвѣ* и *шрѣвѣ* и сл. Догађа се и да се скрати наглашена дужина: *црвѣнѣм*, *завршѣш*, *покрѣра*. Али се све те појаве могу анализом материјала лако издвојити и оригинална слика барјамичке акцентуације, описана горе, реконструирше се без напора.

Поред македонског утицаја на галипољски говор осећа се и много слабији утицај српског књижевног језика. Он се огледа можда у примерима као *јунѣка* ген. мн., *другѣрама*, *сѣрдном*: ту је преношење акцента извршено и у положају где га не изискују закони барјамичке фонетике. Овакав изговор није обавезан, па ни много чест. Питање је, уосталом, да ли се сви ови примери баш морају објашњавати утицајем књижевног језика или треба помишљати на аналошке односе као *другѣри*: *другѣрама* (м. *другѣрма*), *сѣрама*: *сѣраном* (м. *сѣранѣм*). Или можда треба претпостављати да су се у крилу самог говора јавили зачеци преношења акцента и у оваквом положају? (Исп. чињеницу да у свим овим примерима постоји један заједнички услов: испред места старог акцента стоји дужина).

ВОКАЛИЗАМ

§ 43. Упоређен са самогласничким системом нашег књижевног језика, и уопште новоштокавског дијалекта, галипољски вокализам показује управо револуционаран развој. У словенском је свету иначе новоштокавски вокализам, узет у целини, најконзервативнији у једном правцу. После замене познатих прасловенских фонема (полугласника, назала итд.) које су и у другим словенским језицима углавном замењене, у новоштокавском вокалском систему није било готово никаквих нових промена. Галипољски говор је, међутим, коренито изменио новоштокавско стање разбијајући створену устаљеност и напуштајући чак и основну фонолошку карактеристику новоштокавског вокализма, принцип слободног размештаја самогласничких фонема у свим фонетским положајима (у новоштокавским говорима свих пет постојећих вокала могу стајати подједнако под свим акцентима, а исто тако у дугим и кратким слоговима, у иницијалном, медијалном и финалном положају и у суседству свих сугласника без разлике). С друге стране галипољски говор чува и један крупан архаизам, посебну фонему за старо *ѣ*. Битне одлике галипољског вокалског система су следеће:

- 1) велика зависност квалитета вокала од тога да ли је слог акцентован;
- 2) присуство две фонеме непознате књижевном језику (чување *e^u* = *ѣ* и појава секундарног *ь* преузетог из турског);
- 3) неустаљеност изговора и широко артикулационо поље већине вокала.

Од других штокавских говора само у призренско-тимочком¹ и њему сродном крашованском² долази до јачег изражаја дејство акцента на природу самогласника. Дијалекти новоштокавске групе за ово једва и знају.³ У галипољском је, међутим, ова тенденција остварена у веома широком обиму, чак ширем него у призренско-тимочком. Ту се појављују три посебна фонематска система: један обухвата акцентоване вокале, други оне у слоговима испред

¹ А. Белић, ДИЈС 31—34; М. Стевановић, Ђаков. 27—35; М. Станојевић, Сев. - тим. 362—364.

² Petrovici, Caraș. 70—74.

³ М. Решетар, Süd. 154 и д., истиче велику разлику између изговора наглашених и ненаглашених вокала у молиском говору, али у њему — као и у галипољском — владају посебне прилике.

понашају се као акценти. И за дуге вокале ван акцента вреди дакле све што важи за наглашене самогласнике. Ова чињеница сведочи о типичном и нередуктованом изговору оних доста многобројних неакцентованих дужина које се у галипољском говору чувају.

АКЦЕНТОВАНИ ВОКАЛИ

а) Високи вокали

§ 44. Вокали *и* и *у* када носе акценат теже ка отварању које у изговору не достиже увек једнак степен. Најчешћи примери отварања су они са *и^е* и *у^о*¹ — и то у свим нијансама од чистог *и* и *у* до гласа који по артикулационој карактеристици и акустичкој вредности стоји на средокраћу између *и* и *е* одн. *у* и *о*:

бесѐ^идѐ^{мо}, бѐ^ижѐ^е, вѐ^и се не сѐ^ићаше, вѐ^ишѐ^{мо}, заболѐ^ила, избѐ^ира, искрѐ^и, Јѐ^илѐ^н, куѐ^и, крѐ^ив, крѐ^ило, да се крѐ^ишѐ^и, лѐ^ишѐ^и ген. мн., нѐ^иш се мѐ^иримо, мѐ^ирѐ^и, нѐ^исѐ^имо, покрѐ^и (зап. н.), рѐ^ибе, сѐ^ирње, сѐ^ирѐ^ина, шѐ^ирѐ^и, шѐ^ирѐ^и, удрѐ^имо, да се удибилѐ^и, умѐ^ирѐ^ише се, уѐ^ишѐ^или се, уѐ^ирѐ^ишѐ^и, учинѐ^и, цидѐ^ило, чайѐ^ир, чуѐ^и, шуѐ^им, — вакѐ^и, вѐ^ик, жмѐ^ирѐ^и, клѐ^ињ, којѐ^и, кѐ^ик, кѐ^иму, ѐ^имѐ^изе, ѐ^имѐ^изо^{мо}, на ѐ^ишу, сѐ^ишѐ^ирѐ^и му, сѐ^инце, ѐ^икрѐ^иде, уѐ^ичѐ^и.

У нешто ређим случајевима резонатор у усној дупљи шири се толико да изговорени самогласници постају ближи средњим вокалима него високим:

булѐ^и, вѐ^ишња, избѐ^ира, искрѐ^ишѐ^имо, клѐ^изѐ^имо (= клизимо), крѐ^ишѐ^и се, лижѐ^и (= лежи), мерѐ^ише, с мѐ^иром, ѐ^ирѐ^ишѐ^ирѐ^имо (= простиремо), пуѐ^ишѐ^имо, сикѐ^ира, сѐ^ирње, срѐ^ина (= средина), шѐ^идѐ^имо (= отходимо), шѐ^ирѐ^и (3 л. јд. през.), удрѐ^и га (зап. нач.), умѐ^иреју, уѐ^ира (= упире), чѐ^ир, —

дѐ^иго, закѐ^инѐ^и се, јѐ^идѐ^и (3 л. мн. през.), лѐ^иуди, најѐ^инише се, најѐ^ини (1 л. јд. аор.), ѐ^ишѐ^ико, ѐ^изѐ^и, сѐ^инце.

Најзад, и најређе, могу се чути и примери са чистим *е* одн. *о*: *вѐ^ишѐ^имо, дѐ^иго, ѐ^иже (= пужеви), ѐ^ишѐ^икѐ^и се, закѐ^инѐ^и се.²*

¹ Сложени знаци типа *и^е* и *у^о* у овом раду никако не означавају неки дифтоншки изговор, већ само једноставан глас који по изговору стоји између двају кардиналних вокала.

² Упадљиво је да у забележеним примерима за *у > о* имамо увек *у < ѐ*. Могао би се стећи утисак да рефлекс *ѐ* није у потпуности изједначен с *у*. Међутим, моје трагање у том правцу није довело до позитивних резултата. Исте примере су информатори приликом проверавања изговарали с нормалним *у*, а нових примера с *о* нисам добио. Диспропорција је толика да императивно намеће закључак да је изнесена репартиција примера с најјачим отварањем у у мојој збирци просто плод случајности.

С друге стране, поред оваквог изговора долази и обично српско *и* и *у* без приметног отварања:

било, да *би*не (през.), *буњишта*, *ви́кни*, *гд́нникама*, *гд́дина*, *густѝма*, *дву́це*, *ђѝѝамо*, *зи́мје* (< *узѝмље*), *зла́шнѝ* (ген. мн.), *ѝдемо*, *ѝмаш*, *инѝм* (= једним), *пѝиш* (< *хиш* -), *ѝч*, *ѝште*, *кѝсало*, *кубѝлу*, *крѝѝамо* (импф.), *лижѝмо* (= лежимо), *ли́же*, *лис*, *ми́лује*, *ми́ш*, *ни́же*, *овѝм*, *огрѝзак*, *ошкѝне*, *пи́шла*, *по́могнѝћу*, *по́сица*, *прѝиче* (= доликује, личи), *савѝ* (зап. нач.), да се *си́грѝамо*, *си́ш*, *снѝзачак*, *сдѝмо*, *ши́шли* (< *ош* -), *узнѝше* (зап. нач.), *умѝри*, *ушѝѝне*, *чи́р*, *чи́ш је*, —

бу́ва, *густо*, *дрѝго*, *јуби* (= љуби), *јуди*, *кучи́ћи*, *лу́ѝла*, *лу́ѝва*, *му́шна*, *наду́ла се*, *оѝру́живо*, да се *по́дјуши рѝна*, *ѝдјуби*, *порубѝћем га*, *ѝру́шјама*, *ѝсу́је*, *ру́ку*, *ѝд руке*, *ру́ѝа*, *ску́ш*, *су́нце*, *су́шра*, *ћу́ш* (= ћуд), на *ѝвешу*, *ѝ земју*, *ѝзне*, *уну́ка*, *уѝшѝли се*.

Наведени примери показују да се не могу поставити нека правила према којима би варирао изговор. Све варијанте долазе у свим положајима и код свих говорних претставника. Код неких је лица додуше шири изговор обичнији него код других (од истих лица чешће се чују шире варијанте и код неакцентованих вокала, §§ 46 и 50), — али нема ниједног појединца који би показивао устаљен артикулациони тип. Исто тако може се приметити да је отварање *и* просечно чешће и јаче у последњем слогу него у осталима и да је нарочито обично у вези са *р*. Само то не значи ни да је изговор широк једино у тим положајима ни да је он у њима обавезно широк.

Из овог нипошто не треба закључити да су високи вокали престали постојати као фонолошке јединице, да су се фонеме *и* и *у* стопиле са фонемама *е* одн. *о*. Да није тако, види се већ и по томе што обрнута појава изостаје потпуно. Кад би фонеме биле изједначене, морали би и вокали *е* и *о* у изговору имати све варијанте у којима се јавља *и* одн. *у*. Међутим, место акцентованог *е* и *о* никад се не чује *и*, *и^е* одн. *у*, *у^о*.

Карактеристично је и то да ће лице које је изговорило *е* < *и* или *о* < *у* неколико тренутака доцније ипак на писати исту реч са *и* одн. *у* и притом чак неће ни бити свесно да је ту реч изговорило друкчије. На крају, не треба губити из вида да изговор чистог *е* и *о* на месту *и* и *у* не прелази оквире појединачног и ретког. Јасно је да фонеме *и* и *у* остају нетакнуте као такве и да је широки изговор само плод опште олабављености артикулације самогласника која је карактеристична за галипољски говор.

Јасно је даље и то да је цео овај комплекс појава, некрисалисаних и понекад хетерогених, морао настати у судару два различита вокализма — дакле на бази билингвизма.

§ 45. Акцентовани вокали *e* и *o* по правилу задржавају вредност коју имају у српском књижевном језику, тачније речено у нашим југозападним крајевима, или се чак у малој мери сужавају. Од овога отступају само финално *-ē* и *-ō* (< *-ē* и *-ō*). Ту је нормалан отворенији изговор:

брѣдѣ (ген. јд.), *жинѣ*, *до зимјѣ*, *злѣ*, *којѣ*, *крупнѣ* (ген. јд. ж. р.), *мојѣ*, *нугѣ*, *обучѣ*, *ду џланинѣ*, *џлишѣ*, *прѣдѣ*, *разбирѣ*, *рђѣ*, *свѣ*, *шакѣ*, *Шичѣ*, *Шрѣсѣ*, *убудѣ*, *чѣ*, — *вакѣ*, *дивјѣ*, *инѣ* (= једно), *увѣ* (= ово), *унѣ* (= оно), *Шѣ*.

Иако често прилично упадљиво, ово отварање не достиже размере које има отварање високих вокала (в. § 44). Тако *-ē* никад не долази до средње вредности између *e* и *a*, чак јој се и не приближава.

Паралела за шири изговор *ě* (и *ǫ*) може се наћи доста у штокавским дијалектима. Наводим само неке: већина говора војвођанско-шумадиске групе, знатан део косовско-ресавских,¹ крашовански,² неки локални говори у Славонији.³ Иза ове сличности међутим не стоји никаква генетичка повезаност: *ě* у галипољском везано је за општу тенденцију отварања у крајњем слогу (исп. §§ 44 и 51) која претставља специфичну иновацију овог говора. Усто се у галипољском отвара управо оно *ě* (и *ǫ*) које је постало у самом говору од *ē* (и *ō*) и које према томе није могло бити као такво понесено из првобитне постојбине.

ВОКАЛИ ИСПРЕД АКЦЕНТА

§ 46. У слоговима непосредно или посредно испред акцентованог слога вредност вокала знатно је измењена. Кратки вокали изговарају се непрецизно и редукују се квантитативно и квалитативно. Редукција је захватила место артикулације и вокалску боју средњих и високих вокала, тако да је дошло до истовременог отварања високих и затварања средњих вокала, и то у толикој мери да је у овом положају избрисана свака разлика између оба пара фонема. Међутим ни овде се нису стабилизовале неке

¹ Белић, НЕ IV 1072.

² Петровић, Сагаš 63.

³ Ившић, Пос. I 179.

нове норме изговора. Данас се и на месту *и* и на месту *е* могу чути све гласовне варијанте од *и*, преко *и^е* и *е^и*, до једва нешто суженог *е*:

И: дивјњ (= дивље), Димйџру, игрдво, игрѣње, имѣња (ген. мн. од йме), искдво, лисйце, Никњлу, пијѣње (= пиће), пијдвица, шиђњмо, —

ви^есу^њ,¹ ди^ебњки, ди^ерѣка, жи^еџи^ињи (мн. од жйџо), и^егрѣње, и^езвњдимо, и^езгубй, и^езйшли, и^ељњду, и^емњла, и^есњди, и^ескрпйвйџе, и^есџоййла се, ни^езѡјка, пи^ејдна, ду п^илани^енѣ, си^ерњма, си^ерњши, Ши^екви^ењњчу, учи^енйм, чи^ејњ, —

де^ебњка,¹ де^евјњ, де^езгњр прил. (< од + из + гор), е^изњла, е^имѡње, е^исњди, ле^исйца, за не^ивњгрѡдама (= виноградима), пѣ^ијѣмо, пѣшле^ичйњи (мн. од пѣшлйче), —

лесйца, серњша, ученй, цеделйња (мн. од цедйло), шерњке.

Е: биз бѡјѣ и биз мѡме, дибњо, диснњ, идѡн, иданѡес, ичмѣна, жинѣ, зилингѡја (= гуштер), зимњњм, јизйком, лигњмо, миџнй га (зап. нач.), нидѡџѡде, њигњ, њигњв, ужинймо (= оженисмо), йикѡву (импф. од пѣчѡм), п^илйѡву, п^ивијџйше се (< п^ивехџише се), рикњмо, свиџи^иња, сијѡни (< сељани), сијѡна (ген. мн.), сисџрѣ, џикаше, —

би^ес ши^ебѣ, би^ерѡву (= бераху), би^есњда, ви^елѡше, ви^елйке, де^иве^иди^есџ, вр^иѣмѣњи (мн. од врѣме), у ди^еснњм рѡки, жи^енњм, и^едѡн, и^езйка, и^енѡ, и^ечмѣна, зи^елѣно, ду^њ зи^емњѣ, ли^ежѡво, ми^енѣ, ми^еџнймо, ни^едѡје, ни^еџњди (= не одлази), кѡжи њйма ни^ег дѡђеју, њѣгњ, њѣгњвога, њѣмѡ, у^њгри^ебѣ, пи^еди^есџ, пи^ечѣ, п^илйѡше, п^иѡрви^енй, п^рби^ерѣм (= проберем), п^рби^есњди, п^рши^ечѣ, ри^ейѡви, сви^еџй Никњла, ши^ебѣ, Ши^екви^ењњчу, ше^исџ, —

го^ѡве^идѡре, де^иве^иде^исџ, де^иснй ми лѡкаџ, е^идѡн, е^инњ (= једно), зе^иле^ингѡје, ме^иђу нѡма, ме^инѣ би рѣкаво, не^имѡжеш, не^ивѣ^исџа, не^идѡја, не^инѡсеју, њѣгњва, њѣмѡ, ѡбѣрѣ зрѡно, осамде^исџ, рѣпѡва, све^иџѡ, седамде^исџ, се^ијѡнама (= сељанима), се^исџрѣ, ше^ибѣ, ше^ичѣју (= теку), че^иџйри, ше^исџ, —

берѣм, велй, женѡма, жерѡџак, легнйше, невѣ^исџа, њемѡ, пѣрѣмо, пѣшнѡес, п^илѣѡву (= плетијаху), седамнѡес, снесѣ, ше^ичѣ, че^иџрнѡес, шеснѡес.

¹ По себи се разуме да нема оштрих граница између ових примера и оних у суседним пасусима; понекад је напр. тешко пресудити да ли је изговорено *и^е* или *е^и*. Ово важи и за даља набрајања примера сличне врсте.

Пу^оду^ойћу, Пу^озл^аћени, Пу^окв^асиш, Пу^ола^ко, Пу^осл^аво, Пу^ост^авне, Пу^ост^рѣбрене, на Пу^ош^дку, Пргу^ор^еју (= прѣгоре), ру^од^йла се, су^опу^ољ^авцу (= балавче, вок. јд.), су^ош^йну, Шу^ој^ога (= твојега), у^обу^од^ѣ, чу^об^адне, —

боу^ом се, броу^ос, воуд^ом, гоур^оница (= маларија; < гор-), доу^о мин^ѣ, доу^о ст^ари, злоу^оћ^ѣ, коул^ѣно, коум^ач^айћа, коу^оњ^ѣве, коур^ѣзма, коу^шр^{ја}, коу^шу^{ја}, ле^чпоу^шб^ом, лоу^кањ^ик, моу^јѣ је, моу^лйла, оуб^ѣси, оу^вд, оу^нйм, оу^св^дне, поу^јаво (= појао), поу^јуби, поук^лоу^нйше се, поу^меш^тѣ, поум^дг^неју, поус^а (= посао), поус^лу^јемо, соу^шйну, шоу^јѣ, у^омоур^ймо, —

бол^ѣју, броу^ом, Јов^ан д^ан, кој^ѣ је, ш^д се кор^йше, ни^дос^та^дде, ном^ан, но^ћс, да се одмор^йш, однес^лм, он^ѣ, ор^ала, осам^ндес, поб^ѣл^й, по^лйца, посл^ава (итер. од посла^ши), про^ћдше, сой^ољ^авас^то, ст^ойш.

Ни овде се не може сагледати нека правилност у распореду затворенијих и отворенијих гласовних варијаната. Могло би се рећи само толико да су затвореније гласовне вредности код вокала предњег реда релативно чешће уз палаталне консонанте (*њиг^д, сиј^дни*), а код вокала задњег реда уз лабијалне и веларне консонанте (*кум^у, муј^у*). Али ни ово није апсолутно правило већ недоследно остварена тенденција.

Извесно, уосталом не често, отступање од описаних односа јавља се код малог броја појединаца који овај говор дотерују према корективу састављеном од етимолошког осећања и угледања на српски књижевни језик и говор пехчевских домородаца. Из уста тих лица (али само тих лица!) може се напр. на месту *о* релативно чешће чути *о*, *оу* него на месту *у*. Тако је код њих *поу^лџа, поу^лџа* обичније него *пу^лџа, пул^{џа}*, али је опет *јун^дк, јун^дк*, чешће од *јон^дк, јон^дк*. Разуме се, као што обично бива код оваквих дотеривања говора, ниједан од ових појединаца није успео да у свом говору доследно оствари „правилност“ за којом тежи. С друге стране, процес није изгубио виталну снагу и захвата и нове речи које улазе у говор Галипољаца. Тако се од њих данас може чути и *с^иру^ову^од^йла* и *ви^ѣши^ѣри^ѣнар* и сл.

Статистичка анализа материјала показује да је затворенији изговор, ближи високим вокалима него средњим, чешћи од отворенијег. Најобичније су гласовне вредности *и^ѣ* и *у^о*. У овом правцу има разлика између појединих говорних претставника. У начелу сви познају све постојеће варијанте, али је просечна вредност изговора разних појединаца неједнака. Тако Ђорђе Пулкович

изговара просечно затвореније него Јане Ексархов (код којег се и акцентовани вокали *и* и *у* просечно јаче шире, исп. § 44). Усто артикулација варира код сваког појединца не само од једног случаја изговора до другог, већ и од једног разговора до другог. Као да поред индивидуалног коефицијента, карактеристичног за личност, постоји и специфични коефицијенат сваког дана или разговора, зависан од околности често неухватљивих. Тако се догађа да Јане Ексархов понеког јутра наступи са приметно отворенијим вокалима него претходног дана. Све ово показује да резултати процеса још нису добили дефинитивно кристалисан облик што у крајњој линији значи да процес није давнашњи. С друге стране, треба истаћи да су за гласовним променама дошле и аналошке (в. § 48) које су стигле већ и да се стабилизују, што опет сведочи да је ипак морао проћи изврстан временски отсек откако су у свести Галипољаца изједначена два пара самогласничких фонема испред акцента.

§ 47. Цео описани циклус промена толико је противан духу развоја штокавских говора да се одмах намеће помисао о страном утицају. Он је одиста и постојао. Једну од најизразитијих карактеристика модерних северногрчких дијалеката претставља њихов веома покретљив вокализам, с јаким редукцијама ненаглашених вокала и променама $e > u$ и $o > y$ ван акцента.¹ Слика се тачно поклапа с оном у галипољском говору и објашњава је у потпуности. Овим процесом захваћени су и многи бугарски дијалекти,² а такође и неки македонски говори у суседству грчких.³ Треба, међутим, приметити да код Галипољаца не долази у обзир македонски уплив у самом Пехчеву: у галипољском говору су промене $e > u$ и $o > y$ кудикамо раширеније него у пехчевском, а притом су заступљене код свих говорних претставника подједнако, без обзира на степен македонског утицаја на њихов говор.

§ 48. У облицима 2 и 3 л. јд. аориста глагола са префиксима *о-*, *об-* и *од-* (дакле с онима где је вокал *о* стајао у иницијал-

¹ Thumb, Handb. 5: „Der Gegensatz zwischen betonter und unbetonter Silbe ist im Nordgriechischen ... größer als sonst“; *ibid.* 6: „... in den sogen. „nordgriechischen“ Mundarten, zeigt der Vokalismus eine durchgreifende Umgestaltung, bei deren extremsten Form ... jedes unbetonte *e* und *o* zu *i* bzw. *u* geworden... ist“.

² Младенов, *Geschichte der bulgarischen Sprache* 83, 87. Посебно треба истаћи постојање ове појаве у бугарским тракиским говорима (Ст. Младенов и Хр. Кодовъ, *Битъ и езикъ на тракийскитѣ и малоазийскитѣ българи II (Езикъ)* 39 и д.).

³ Oblak, *Macedonische Studien* 31, 32; Mazon et Vaillant, *L'évangéliste de Kulakia* 34—35.

ном положају) пренесен је глас *y* < *o*- из ненаглашене позиције у наглашену:

он се убришви, увија жѝшо, углѝни (< огладнѝ), углуви, угрубѝ, удра (= ддра), ужени се, уздрави, узѝбе, овѝд се ујагњи, укузи се, укуѝја се (= окупа се), унѝми, уноси га, уѝуја (= опоја), уѝрѝси се, усвани (= освану), услѝѝи, усѝаи (= дстави), усѝари, усѝели се, усѝуши (= осуши), —

убиси се, убриче (= обрече), убрѝни. —

удлакша, удмекни (= одмекну), сѝде ѝа се удмори, уднѝси (= дѝѝли), удрѝѝи, усѝкоѝча се, усѝвури.

Овамо треба додати и прилог *уколо*.

Префикси *до-* и *ѝо-* (у којима *о* није у иницијалном положају) остају, међутим, неизмењени:

дѝнисе, дѝсѝди ми се, дѝшиче (= дотече), —

пѝбѝли, пѝвуче, пѝглѝни (= погледну), пѝгори, пѝдиза, пѝдизу-мѝва, пѝјуби, пѝквѝри, пѝкида, пѝкрѝти се, пѝкуѝва, пѝлази, пѝмѝшѝни, пѝмѝша, пѝмрѝси, пѝпушѝа, пѝрубѝ, пѝсија, пѝманѝни, пѝшоѝи, пѝшрѝсе, пѝшуче.

Очигледно је да је за аналошко уопштавање *ѝ-* место *ѝ-* био одлучан додир са префиксом *y-* (< *вж-*, *оѝ-*). Пошто се разлика између *o-* и *y-* изгубила у неакцентованом положају, изједначење је прешло и на позицију под акцентом.

Промена се не јавља ни у облицима једносложних глагола са префиксом, без обзира на то да ли префикс иначе спада у оне код којих се претварање врши:

ѝа га ѝше, шѝ се ѝѝи, ѝн га ѝшру, ѝми се (о *o-* код овога глагола в. § 87), — *пѝсла, пѝкри.*

У парадигмама истих глагола постоје и други облици с акцентованим *o-*: пре свега 1 л. јд. аор. (*јѝ га ѝше, јѝ се ѝѝи, ѝшру се, ѝа се ѝми*), затим цео презент (*ѝшѝем, ѝѝѝем се, ѝшрѝш, да се ѝмѝе* итд.). Овде изостаје она огромна бројна надмоћност облика са ненаглашеним префиксом над онима с акцентом на префиксу — нема дакле ни узрока који је изазвао аналошко преиначење код вишесложних глагола.

Посебан је случај аориста глагола *уѝиѝрѝм* (= оперем) и *уѝдрѝм* (= одерем): *јѝ уѝра, шѝ (ѝн) уѝра, ѝн га уѝра*. Инфинитивна основа и овде је додуше једносложна, и у 1 лицу јд. аориста префикс је акцентован, али у презенту акценат је на основи одн.

корену, тако да ипак преовлађују облици с ненаглашеним предметком.

§ 49. Једно друго аналошко прекрајање јавља се код извесних глагола са коренским вокалом *e* одн. *o* који у великом делу облика стоји у слогу испред акцента, а у 2 и 3 л. јд. аориста доспева у положај иза акцента. Мада у таквом положају у галипољском говору нема фонетског затварања, *u* и *y* пренети су овамо из облика где је затварање оправдано:

првиде (= првведе), *угрибе*, *иджиже*, *дднисе*, *зднисе*, *уднисе*, *зѣмња се здиче*, *исиче*, *убриче*, *ддшиче*, *пршиче* (= прдтече), — *прбисиди*, *нѣ прбисиди* (овде је важно прво *u* које стоји на месту очекиваног *e*; друго је законити рефлекс јата, в. ниже), —

зѣбуде, *убуде*, — *ујуја*, — *укузи се*, *пркури ми*, *јдш се нѣ укуши*, *ушвури*.

На исти начин треба тумачити појаву *y* у прилошком изразу *прѣку мѣра* и у топониму *Прѣкуморе* (= предео с друге стране Дарданела).

Извршене аналошке промене показују дакле да језичко осећање Галипољаца третира вокале *e/u* и *o/y* у положају пред акцентом као претставнике фонеме *u* одн. *y*. Иста се појава огледа и у писању: кад пишу својим дијалектом, Галипољци редовно бележе *u* и *y* за *e* и *o* пред акцентом. Ово је све у складу са гласовном вредношћу тих вокала који су обично ближи високима него средњима — ближи утолико пре што су високи вокали у галипољском говору са своје стране учинили осетан корак ка отварању. На тај начин варијанте гласовне вредности вокала *o/y* пред акцентом у приличној мери одговарају варијантама које постоје код у акцентованог и иза акцента. Графички приказан, овај комплекс односа овако изгледа:

Пред акц.	Под акц.	Иза акц.
$\left. \begin{array}{c} y \downarrow \\ y^o \downarrow \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{c} y \downarrow \\ y^o \downarrow \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{c} y \downarrow \\ y^o \downarrow \end{array} \right\}$
$\left. \begin{array}{c} \uparrow \\ o \end{array} \right\}$	$o = o$	$o = o$
= 1 фонема	= 2 фонеме	= 2 фонеме

ВОКАЛИ ИЗА АКЦЕНТА

§ 50. Слика је у основним цртама иста као код акцентованих вокала. Високи вокали *и* и *у* показују тенденцију отварања која понекад иде врло далеко, али је спроведена недоследно.

И: *вѣри*, *вѣгдине* ($\leq$ ове године), *гдѣњик*, *гддину*, *гбли*, *здѣви*, *заклѣи*, *ѣди* (зап. нач.), *машѣкино* (присв. прид.), *мѣримо*, *мѣрис* (= мирис), *мѣсецина*, *пѣд очи* (= пред очи), *поурѣдимо*, *пѣшковица*, *бѣ(с) соли*, *убѣчи* (зап. нач.), *урѣди*, *црвѣни лѣкац*, —

вѣлики, *вулѣви*, *гѣдиена*, *дѣдиену*, *дѣвѣјчица*, *душманкиња*, *иѣсѣди*, *јѣзики*, *нѣма јѣ* (их), *кѣсѣи*, *мѣмине*, *налѣзим*, *руке ми*, *дѣи* (зап. нач.), *одмѣсим*, *пѣли* (3 л. јд. аор.), *сѣли*, *усѣјни*, —

вѣрем, *врѣша ве* су *шерѣке*, *гвѣрем* (3 л. јд. през.), *дусѣјнево*, (= достигнуо), *ѣде* (импер.), *изгѣбе* (1 л. јд. аор.), *дѣде ле*, *сѣ ме* не *дѣде* (= што ми...), *набрѣла*, *ушвѣрем*, *пѣквѣрем*, *пѣквѣсе* ло се, *рѣне*, *свѣрем*, *рѣкѣ ше* двѣ *ѣша*, *шѣгле*, *шрѣзем*, *ѣ се фѣле*, —

бѣсѣде (3 л. јд.), *дѣгне* (зап. нач.), *жѣлем*, *крѣца*, *мѣсечене*, *дѣ ме квѣса*, *пѣле* (3 јд.), *да ше пѣуклѣним* (= да ти...).

У: *бѣву* ($\leq$ бѣху), *нѣ зѣду*, *врѣћу*, *дулгѣру* (= друже), *жѣну*, *злѣшну*, *кѣрају се*, *кѣзу*, *кѣѣју*, *кѣѣус*, *у ѣву* (= у штали), *лѣѣју*, *надвѣру*, *њѣњину* (= њихову), *њѣњину* (= њену), *ѣшу* (1 л. јд. аор.), *пѣѣни се*, *слѣшку*, *шѣњѣвцу* (вок. јд.), —

вѣрѣју, *вѣсу* (= вашу), *вѣду*, *гѣзу* (= сукњу), *ѣзгѣби*, *ѣмѣву* ($\leq$ имаху), *ѣшњу*, *јѣбуку*, *кубѣлску*, *лѣѣу*, *на мѣшѣу*, *мѣшлу*, *бѣја му*, *ѣшу* (3 л. јд. аор.), *појѣшѣје* (3 л. мн. фут.), *на ѣшѣку*, *пѣргуша*, *сѣну* (вок.), *у сѣњу*, *нѣндак су* *ѣсли*, *ѣпѣгнеју*, *у фѣку* (фѣк = замка), *чѣвѣку*, —

вѣјшо ($\leq$ вѣшху), *дрѣгоу*, *знѣју*, *јѣјају* (= љуљају), *кумовоу*, *мѣлоу* (ак. јд.), *риѣкѣсе моу*, *на пѣмѣшоу му*, *шрѣвоу*,¹ —

¹ Знакове *е*, *и*, *оу* и *у* за обележавање разних нијанса изговора *е*, *и*, *о* и у употребљавању у даљим поглављима само у изузетним случајевима, тамо где су они потребни за посебне сврхе. Иначе ћу се, у складу с устаљеним узусом, из техничких разлога задовољити простим знацима *е*, *и*, *о* и *у*. Тако ћу знаком *е* означавати и чисто *е* и *еи* и сл. Тиме расправа не губи ништа у погледу материјала јер је изговор вокала обрађен исцрпно у овом одељку, а добија у погледу лакоће руковања. Разуме се, ово не значи да ћу у примерима вршити каква уједначавања (напр. писати редовно *о* или редовно *у* за неакцентовано *о*). Пустинђу да у мом раду примери буду исто онако недоследни као што су у живом говору. Исто ово важи, *mutatis mutandis*, и за моје обележавање других сличних фонетских односа.

йграјо, јабоке, да се накйшејо, дрејо, йойѣвајо, шрѣбоје.

§ 51. Средњи вокали у слоговима иза акцента по правилу се не отварају. Њихов изговор је чак понекад за нијансу ужи него изговор у југозападним српским крајевима (о североисточним да и не говоримо). Међутим, у отвореном крајњем слогу јавља се умерено широка артикулација *e* и, нешто ређе, *o*:

бйде (аор.), *вѣчје*, *грѣп је*, *кдсе*, *нйско е*, *пѣчје* (ген.), *за рѣгове*, *рѣке*, *садѣке*, *бн се уйлаци*, *узе*, *узне*, — *бйдо* (јд. аор.), *кѣло*, *уклѣдомо* (1 мн. аор.).

За односе који постоје карактеристични су контрасти као *узе*: *узе ли* (умерено затворено *e*) или разлика између два *o* у *уклѣдомо*. — Ова отвореност уосталом није увек једнака и понекад изостаје потпуно.

Јасно је да ни у слоговима иза акцента није ишчезла свака разлика између високих и средњих вокала. Тенденција њиховог узајамног приближавања постоји, разуме се, и ту и чак доводи до појединачних случајева поклапања у изговору ($y > o$, $u > e$), али то поклапање претставља изузетак и није праћено свешћу о истоветности.

Овде треба учинити још једну напомену. Док је за изједначење у слоговима пред акцентом карактеристично затварање *e* и *o* јаче него што је отварање *u* и *y*, у наглашеном слогу и иза њега врши се углавном само ширење високих вокала, а не и сужавање средњих. То значи да је просечна вредност самогласника најзатворенија у слоговима ближим почетку речи. На истој линији крећу се и помињане тенденције у изговору вокала предњег реда: наглашено *u* просечно је најшире у крајњем слогу (в. § 44), наглашено *e*, а такође и оно иза акцента, отвара се искључиво у отвореном крајњем слогу. Ако повежемо сва ова факта у систем, констатоваћемо још једно важно обележје еволуционог пута галипољског вокализма: близина краја речи фаворизује отварање, а близина почетка сужавање.

§ 52. Промене у вокализму галипољског говора опазио је већ проф. Филиповић.¹ Он говори о „палатализацији“ самогласника *e* и „лабијализацији“ самогласника *o* и наводи изврстан број већином добро забележених примера, додуше без анализе услова промена и не помињући улогу акцента.

¹ О. с. 33.

ВОКАЛ Ћ

§ 53. Насупрот описаном комплексу иновација у галипољском вокализму стоји један крупан архаизам: чување јата као посебне јединице у вокалском систему. Када носи на себи акценат или ненаглашену дужину, *ѣ* се изговара као нелабијализован вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* и затворенији од *е*. Постоји, разуме се, и ту извесно колебање у изговору, али оно није велико. Ја сам ову вредност јата на терену бележио најчешће посебним знаком који овде транскрибујем с *е^ч* (мада би исто тако одговарало и *и^ч*). Овај се глас добро разликује од *е* (< *е, *ѣ) и од најчешћег изговора *и* (< *и, *ѣ) у истом положају. Понекад се додуше на месту *и* може чути овакав глас, али тај изговор не претставља правило већ само ређу разлабављену артикулациону варијанту и иначе несталног самогласника *и* (исп. § 44). С друге стране, на месту јата никад се не јавља гласовна вредност коју најчешће има вокал *и*. И језичко осећање говорних претставника одваја *ѣ* од *и*. Јасно је да су то две различите фонеме, дакле да је јат у галипољском говору уствари незамењено (разуме се, у положају под акцентом или ненаглашеном дужином).

Наводим овде само један део прикупљеног материјала:

а) *бѣ^чше*, *бѣ^чву*, — *бѣ^чжи*, *ѡубѣ^чгаво*, — *бесѣ^чда*, *бесѣ^чда* (ген. мн.), *ѡрбисѣ^чди*, — *бѣ^чво ка^чмењ*, *бѣ^чла* (= бела), *бѣ^члац* (= беланце), *бѣ^члеју га*, — *бѣ^чс*, *бѣ^чсан*, — *блѣ^чш*, *блѣ^чда*, — *брѣ^чсква*, *брѣ^чска*, — *брѣ^чс*, *два брѣ^чсѡа*, *брѣ^чсје*, — *ѡубрѣ^чжак* (= бубр-), — *овѣ^чјемо*, *вѣ^чјес*, *вѣ^чшар*, *вѣ^чшра*. — *ѡрѡовѣ^чдаше*, *вѣ^чсѡицини*, *вѣ^чђе*, — *вѣ^чнац*, *вѣ^чнца*, *да се вѣ^чнчају*, *невѣ^чнчану*, — *вѣ^чра*, *вѣ^чрувала се*, — *обѣ^чси*, *обѣ^чсамо* (= вешамо), *убѣ^чси* (1 л. јд. аор.), — *врѣ^чло*, *врѣ^члим*, — *врѣ^чме*, *нѣ^чмам врѣ^чма*, *врѣ^чменом*, — *врѣ^чћа*, *у врѣ^чћа*, — *грѣ^чје*, *угрѣ^чјана*, *ја угрѣ^чја* (1 л. јд. аор.), — *грѣ^чв*, *грѣ^чва*, *грѣ^чшка*, — *задѣ^чва*, *надѣ^чнеју*, *надѣ^чдосе*, *нидѣ^чју*, *ѡондѣ^чјник*, *дѣ^чкам*, *дѣ^чкасе* (= дељем; постало од * *дѣ^члка* — преко * *дѣ^чјка* — или од * *дѣ^члка* — контракцијом облика * *дѣ^чока*), — *дѣ^чвери*, *дѣ^чвѣрче*, — *у дѣ^чде*, *дѣ^чдина*, — *дѣ^чво*, *два дѣ^чла*, *ѡудѣ^члимо се*, — *дѣ^чше*, *дѣ^чца* (ном.), *дѣ^чца* (вок.), — *дрѣ^чмје ми се*, *задрѣ^чмња*, — *звѣ^чзда*, *звѣ^чзде*, — *жѣ^чша се* (= зева), *сви се жѣ^чшамо*, *зѣ^чв* (на разбоју), — *уздрѣ^чво*, *уздрѣ^чли*, — *јѣ^чш*, *да се јѣ^ч*, *ѡујѣ^чмо*, *изѣ^чше*, *ѡојѣ^чши* (= поједени), *изѣ^чдо*, *јѣ^чво*, *ујѣ^чда*, *јѣ^чдом*, *јѣ^чга* (= прождрљивац), — *колѣ^чно*, *кулѣ^чна* (ген. мн.), — *кудѣ^чја*, — *улѣ^чгомо*, *улѣ^чзнем*, *слѣ^чзнеју*, — *лѣ^чѡ*, *лѣ^чѡа*, *лѣ^чѡо*, *лѣ^чѡеју се ѡсѡа*, *залѣ^чѡи* (1 л. аор.), *залѣ^чѡје*

(= залепљује), — лѣш^о, улѣш^и (прил.), — прмѣни се, — мѣри^{мо}, измѣри (1 л. аор.), — мѣсец, мѣсечина, — мѣсим, мѣшаше, пумѣша (1 л. аор.), пумѣшаш, — мѣсш^о, мѣсш^а (ген. мн.), прмѣсш^{иво}, прмѣсш^и (1 л. аор.), — млѣко, млѣка, млѣчна, — самлѣмо, самлѣше (= самлевене), — мрѣжа, — невѣсш^а, невѣсш^а (ген. мн.), нивѣсш^{ица}, — донѣво, уднѣла, дунѣнем, — нѣма, нѣмаше, — пуйѣвају, заѣли, заѣше, пѣсну, пѣсана, пѣш^а (= петао), пѣшли, — пѣсак, на пѣску, — уйлѣнеју, уйлѣним, — Пуйлѣснавио се, плѣс (= плесан), — најрѣш, дусрѣш (= спреда). прѣжње (= предње), — прѣсно, прѣсна, — прѣши, запрѣшим, — запрѣши (зап. нач.), стрѣже (= скроји), удрѣжеју, удрѣзаво, удрѣзањем, нарѣза (1 јд. аор.), пурѣза (1 јд. аор.), рѣжањ, — рѣка, на рѣки, — рѣшко, рѣшак, — удрѣшиш, — свѣш, у свѣшу, свѣшлак (= светац), свѣћу, свѣћа, — сѣди (зап. нач.), сѣво, сѣднем, прсѣде ми, прсѣда, сѣди (1 л. јд. аор.), пусѣђаше (= поседајте), — сѣје, пусѣјаво, сѣјање, посѣја (1 л. аор.), сѣмена, свѣдбе (= усеви, нејасно је в), — сѣкли, усѣкаво, — да се сѣшим, сѣш се сѣши (1 јд. аор.), сѣш се сѣћам, — слѣи, слѣиа, слѣиац, слѣио око, услѣи (1 јд. аор.), — до смѣја (= од смеха), ја се насмѣја (аор.), смѣј ми дувди (= долази), — снѣк, снѣга, у снѣгу, — сшрѣда, у сшрѣди, прко сшрѣде, на сесшрѣде пѣша (= напред среди...), сшрѣдњо, на сшрѣдишши, — сшрѣћа, — Сшѣпан, Сшѣпане, — сшрѣја се, усшрѣјиш, па се усшрѣји (1 аор.), — шѣмен (= теме), — шѣрас, душѣра, исшѣра (1 аор.), шѣсне, шѣсну, ушѣсни, — шѣсш^а, шѣсш^{ова} кдша (= јело од теста), — шрѣбује, шрѣбуше, — ошрѣбимо, исшрѣбен, ошрѣби (зап. нач.), — шрѣзан, — шрѣсња, шрѣшања, — лѣбац, лѣба, лѣбѣва, — лѣв (= штала, исп. стсл. хлѣвъ, хлѣвина*¹, hlijev у РЈА итд.), двѣ лѣва, у лѣву, — цѣће, — цѣв, двѣ цѣва, — цѣдис, нацѣди (зап. нач.), цѣђамо (импф.), — цѣво, цѣла, — цѣна, да се уцѣним (= да се погодим), вѣгдине (= ове године) се уцѣни у Никѣле, — цѣици (на разбоју), — шѣ се цѣрис, сѣл се цѣри, — црѣво, црѣва, — црѣи, ду црѣиа (= из црепа), у црѣиу, црѣиче, — човѣка, чувѣком, —

не смѣ, ни смѣс, смѣли, н-умѣм, н-умѣ, умѣше, не хшѣмо, не хшѣше, — двѣ лубанѣце, двѣ сошѣне (= две стотине), двѣ су, двѣм (дат.), — вудѣр, шудѣр (прилози за место), —

¹ Ово поређење дао је већ др. Филиповић, о. с. 51.

б) бѣжѣм, бѣзѣју, бѣгѣше, бѣгѣли, бѣгѣнем (пр. вр. свд.), — бѣлѣ се, бѣбѣлѣло, бѣлѣња (= јужни ветар), — бѣблѣдѣмо, блѣдѣ је, — брѣсѣдѣви, брѣсѣдѣва, брѣсовѣдѣли, — вѣчѣдѣви, вѣчѣдѣли, вѣчѣдѣше св, — обѣсѣи га (1 јд. аор.), — врѣмѣ ни, бизврѣмѣ се рудѣла (= породила се пре времена), — грѣвѣдѣ, — задѣвѣдѣ, дѣкѣли, бѣдѣкѣво, — дѣлѣдѣви, на дѣлѣдѣва, бѣдѣлѣмо, бѣдѣлѣли се, — дѣшѣ ми, дѣцѣ му гвѣрѣју, — задрѣмѣво, задрѣмѣдѣше, — звѣздѣ се љсѣшѣши (= „паде“ звезда), звѣздѣ (ген. јед.), млдго звѣздѣ (ген. мн.), — жѣшѣдѣвица (< зѣх-), жѣшѣдѣше, — јѣдѣу, јѣду ли, јѣгѣ је (= прождрѣливац је), јѣшѣ је (= уједена је), — лѣзѣи (= мили), лѣзѣше, лѣзѣнем (пр. вр. сад.), — лѣпѣдѣга, лѣпѣм, залѣпѣмѣмо (аор.), залѣпѣли, брѣмѣнѣло се, измѣрѣи је (1 јд. аор.), — замѣсѣли, мѣшѣдѣше, бѣмѣшѣли, — млѣкѣ се нѣви (= ... напих), — самлѣшѣ су, — уднѣлѣ га, дунѣшѣ ми, дунѣвѣ сам, дунѣшѣ ли је, — нѣмѣдѣше, — бѣвѣдѣли, забѣвѣмо (= запевасмо), бѣшѣдѣви, бѣшѣдѣва, — на бѣсѣку је, — улѣнѣсе, — брѣшѣво, — разрѣдѣли, урѣдѣиш (= проредиш), — сѣрѣзѣ га (= скројих га), рѣжѣдѣва, — рѣкѣ, рѣкѣнѣ крај, — удрѣшѣше, удрѣсѣло се, — засвѣшѣли, свѣшѣлила, свѣшѣлѣше, свѣшѣлики (= свици), бѣшѣ свѣшѣдѣ, свѣшѣдѣма, свѣшѣдѣм, — бѣсѣја га (1 јд. аор.), — сѣдѣи, сѣдѣм, сѣшѣше, сѣшѣмо, — сѣчѣм, усѣчѣ, сѣчѣмо, сѣкѣше, сѣкѣнем (пр. вр. сад.), — слѣпѣ ли си, услѣпѣм, да услѣпѣи, услѣпѣво, — ља се смѣјѣ, смѣјѣ се, шѣ се смѣјѣше — снѣгѣдѣви, снѣгѣдѣва, — у сѣрѣдѣи је, — сѣрѣјѣше, сѣрѣјѣво се, у сѣрѣјѣво, — шѣснѣ ли је, шѣснѣм, да се врѣшѣ у шѣснѣју, — ошрѣбѣи га (зап. нач.), ошрѣбѣмо (аор.), ушрѣзнѣво се, шрѣзнѣга, — лѣвѣдѣви, у нѣси лѣвѣдѣва, лѣвѣдѣ врѣшѣ (- шталска ...), — дѣ ми цѣвѣи нѣкојѣко, — брѣвѣдѣше, — у цѣлѣм сѣлу, — уцѣнѣи се (1 аор.), — цѣпѣи ли гвѣрѣју (= да ли говоре „цѣпѣи“), — у црѣвѣу је, црѣвѣдѣви, —

нудѣрѣ, бѣдѣрѣ (< бѣдрѣ, -ре < -же), —

в) бѣбѣли (2 и 3 л. јд. аор.), нѣ бѣше, нѣ бѣву (= не беху), бѣблѣди, бѣдѣли, бѣдрѣмѣја, бѣлѣи се — брѣмѣни се, бѣмѣша, унѣми, бѣилѣни, улѣни, бѣошѣва (= запева), бѣрѣши, врѣшѣ се удрѣси, бѣсвѣшѣли, усѣче, услѣпи, у сѣрѣду, усѣрѣју (= устрѣли), ушѣсни, ушрѣзни се, љцѣди (= љсѣдѣ), уцѣни ли се.

Међу овим примерима треба посебно истаћи лексеме брѣсѣкѣва (не брасѣва, брасѣва), сѣдѣнем (дакле не *sed- као у неким дијалектима) и сѣрѣшѣ (одговара икавском sřica, а не старословенском сѣрѣштѣ). С друге стране, треба напоменути да се ж не јавља у речима дрѣво (не *дрѣво) и урѣви (= ораси, не *урѣ(в)и).

Најзад, по себи се разуме да има и случајева да су се поједине речи с јатом лексички изгубиле. Тако нисам могао наћи претставника корена *бѣд-*, *бѣлѣг-*, *брѣг-*, *дрѣн-*, *клѣшш-*, *лѣв-* (лјевѣ), *лѣх-*, *мѣх-*, *сѣн-*, *слѣд-*, *сшрѣх-*, *шѣлес-* и неких других. У другим случајевима фонетске промене уништиле су траг јата: *врѣшено* се говори *врѣно* (§ 69), а у *мѣхур* извршена је контракција: *мур* (§ 74).

Сами Галипољци, не знајући посебног знака за *ѣ*, бележе га у писању најчешће знаком *и* (а не *е*): *бисно*, *брисш*, *лиши* итд. Два су узрока што они тако чине: једно зато што је њихово *и* отвореније од обичног српског, тако да се оно са своје стране приближује гласовној вредности јата, а друго зато да би истакли разлику према српском и македонском *е* у истим речима. Писање *и*, разуме се, не значи да Галипољци идентификују *и* и *ѣ*. Најинтелигентнији међу њима објашњавали су ми да није исто *бѣ'ло* и *би'ло* и да се каже „*лѣ'по*“, а не „*лѣ'по*“ ни „*ли'по*“. Неки су се чак жалили да не постоји нарочито слово којим би обележили глас *е*“.

§ 54. Вредност јата коју сам изнео забележио сам (као што се види из већ наведеног материјала) веома много пута. Првих дана на терену, под јаким утиском многобројних померања којима кипти галипољски вокализам, нисам ни био свестан да је ова вредност, кад је под акцентом, типична за *ѣ*. Тек накнадна анализа примера трећег или четвртог дана рада показала је да се наглашено јат разликује и од *и* и од *е*. Ја тада нисам хтео да верујем овом закључку, исто као ни своме уху, и трудио сам се да га проверим на што већем броју лексема у што већем броју информатора. Тако је непрекидно притицао нов материјал који је стално давао нове потврде за закључак да *ѣ* у вокалском систему овога говора збиља живи и данас као посебна фонолошка јединица.

Занимљиво је упоредити с овим бележење проф. Филиповића који додуше није лингвиста, али је одличан опсерватор. У његовим текстовима јат није обележено посебним знаком (он се ни иначе не служи дијакритичним знацима), него се на његовом месту јавља час *е* час *и* у истим речима. Тако имамо напр. *безис* (= *бѣ'зис*) на стр. 115: *бизи* зап. нач. (= *бѣ'зи*) на стр. 117 и *џубигнем* (= *џубѣ'гнем*) на стр. 116, па *деше* (= *дѣ'ше*) 113: *дише* 113, 114, *најели* (= *најѣ'ли*), 114: *најили* 114, *улезну* (= *улѣ'зну*) 118: *улигне* (= *улѣ'гне*) 117, *лиш* (= *лѣ'ш*) 118: *лепа* (= *лѣ'па* или

лѣ^ица) 114, мѣ^иша (= мѣ^исѣша) 115: мѣ^иша 115, нѣ^има (= нѣ^има) 118: нѣ^имамо (= нѣ^имамо) 118, одрезало (= одрѣ^изало) 115: удризао (= удрѣ^изао) 115, човека (= човѣ^ика) 114: чувѣ^ика (= чувѣ^ика) 118. У истим текстовима акцентовано *и* увек је обележено са *и*, а *е* такође задржава своју вредност. Ова привидна недоследност уствари објективно потврђује изговор *е^и*. Ненавиклом уху глас између *е* и *и* причињава се час као *е* час као *и*. Кад би међутим *ѣ* било = *е* или = *и*, тада би га, разуме се, проф. Филиповић само тако и бележио, као што и чини с етимолошким *е* и *и*.

Случај потпуно паралелан овоме већ се једном догодио у науци. Док су први описивачи крашованског говора Љ. Милетић¹ и Ј. Живојновић² нашли у њему екавски изговор са многим икавизмима, доцнија прецизнија проучавања Е. Петровчија³ и М. Малецког⁴ показала су да је основна вредност крашованског јата уствари *е* (= *е^и*, тачно као у галипољском).

§ 55. Делимичну, али врло значајну директну потврду вредности *ѣ* = *е^и* даје белешка Т. Маневића у билтену „Македонски јазик“⁵: „Тие [Галипољски Срби] имаат неколку рефлекса⁶ за *ѣ*: многу малку зборови со *е*, под краток акцент *и* (дѣ^ида, дѣ^ите, мѣ^исто), а под акут и *ѣ* еден глас од средниот ред, средно широк што јас го обележувам са -*е^и*-, на пр. лѣ^иши дрѣ^ија (2 п. мн.), ми ја усѣ^ишимо шам -да ѣ^имам усѣ^ичѣ^ино јидѣ^ин јук прѣ^ишја, дѣ^ика сѣ (делка си). Но забележив *ѣ* во зборовите пѣ^иша (Вѣ^идиѣ^ио сам га синоѣ^ина кет сѣ^идѣ^имо дук ѣ^исване, дук зѣ^ипоја пѣ^ита), лѣ^ив (хлѣ^ивѣ^и — какѣ^и јудѣ^и бѣ^иѣ^ио у дѣ^идиѣ^инога ми лѣ^ива). Најинтересен е примерот *ѣ^иво* (хотѣ^илѣ^и), на пр.: да си река^иѣ^ио јучѣ^ир, ѣ^иѣ^ио да ти дам.“

Од свега овога најважнија је потврда за *е^и* у дугим слоговима (Маневић додуше помиње само акут и *ѣ*, али у његовом примеру усѣ^ичѣ^ино имамо *ѣ* = *е^и* под неакцентованом дужином — као и код мене). Иначе се сама дефиниција „еден глас од средниот ред, средно широк“ не може сматрати прецизном, а не одговара ни знаку *е^и* којим Маневић обележава овај глас.

¹ Archiv XXV 163—166.

² Летопис Матице српске 243, стр. 61—62.

³ Caraș. 65—67.

⁴ Gwary słowiańskie w Banacie rumuńskim, Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise, Cracovie 1938.

⁵ Год. III., стр. 37.

⁶ На овом месту Маневић цитира мој извештај у Гласнику САН и моју белешку у Политици од 26 децембра 1951 где се такође помиње вредност јата „између *е* и *и*“.

У кратким слоговима Маневић није осетио нијансу, свакако зато што краткотрајност фонације не допушта да се глас фиксира слухом онако поуздано као дуги самогласник. Да Маневићева дистинкција вредности јата у кратким и дугим слоговима није оправдана, показују и сами његови примери. Од три примера за *e^u* један је *усе^uшимо* који Галипољци уствари изговарају *усе^uшимо*. Тако је вероватно чуо и Маневић, али је, можда под утицајем схватања да *e^u* може доћи само под дугим акцентом, ипак обележио $\sim$. Обрнут је, али исто толико карактеристичан, случај примера *дѣше* који Галипољци изговарају *де^uше*, *дѣ^uше*.

Тврђење да на месту ѣ у речима *пѣша(о)* и *(х)лѣв* стоји ā не може се примити. Ја ниједном нисам чуо *пѣша* ни *лѣв*, већ редовно, и то много пута, *пе^uша* (*пѣ^uша*) и *лѣ^uв* (и у разним облицима: *пе^uшѣ*, *пѣ^uшлѣва*, *пе^uши*, *двѣ лѣ^uва*, у *лѣ^uву*, *лѣ^uвѣви* итд.итд.). И теориски разлози чине невероватном претпоставку да би се ā , глас иначе непознат фонолошком систему овог говора као и већини других наших говора, јавио само у две речи. Како се тај глас, тако усамљен, држи у систему фонема? Усто би била фонетски необјашњива посебна отворена вредност јата у ове две речи кад је иначе за галипољски говор карактеристична затворена нијанса овога гласа. Биће, дакле, да белешка о ā почива на каквом случајном нетипичном изговору Маневићевих информатора.

Случај примера *ћа^o* у којем Маневић, рекло би се, види $\text{ѣ} > a$, јасан је. Овај облик није партицип (*хшѣлѣ*) већ имперфект (*хћах*, исп. § 14). Постоји, додуше, и према њему начињени радни придев *ћаво*, *ћала* (слично као у неким говорима у Србији, исп. § 393), али је ту *a* резултат аналогije, а не рефлекс јата.

§ 56. Још више него иновације описане у §§ 43—51, вредност јата издваја галипољски говор на посебно место у кругу штокавских дијалеката. Међу досада познатим штокавским говорима на територији Југославије ово је једини који није ни екавски ни јекавски ни икавски ни нека комбинација тих наречја.¹ Слична судбина

¹ Постоје, додуше, два податка о оваквом изговору на извесним тачкама северозападне Србије. Стојан Новаковић је забележио (Глас СКА X 66) да се у неким селима у Тамнави јат изговара као „нешто средње између е — и“. Херман Хирт нашао је слично у селу Гвоздац у Подрињу: „Für altes *e* spricht man hier sonst ein sehr geschlossenes dumpf klingendes *e*, das ich mit *é* bezeichnen will, so *léb*, *séno*, *lépo*, *déte*, *léwše*, *dvésta*, *béži*, während *e* in *petak* sehr offen klingt“ (Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien 18). Доцнија литература, међутим, није обратила пажњу на ова тврђења, тако да су она остала непроверена.

јата наша се досад само у једном исељеничком говору, крашованском у источном Банату, на територији Румуније.¹ Тамо акцен-товано *ě* даје *ę* које се разликује од етимолошког *e*, знатно отворенијег. Иначе је *ě* > *ę* (*e^u*) појава прилично честа у словенском свету. У јужнословенској области она је обична у многим словеначким говорима² и у великом делу кајкавског дијалекта српскохрватског језика.³ Исто тако *ě* > *ę* (различито од етимолошког *e*) имају истарски говори околине Бузета⁴, у групи коју Малецки назива чакавско-словеначком, а Рибарић безјачком. Ређе се, међутим, помиње да је иста појава заступљена и у неким говорима југозападне Македоније: „Le degré plus grand de la fermeture de *e* < *ě*, comparativement à *e* < *e*, est par contre assez frappant. C'est un *e* fermé, au moins dans la partie initiale (*e*), que l'on entend dans: *déca*, *dédo*...“.⁵ Најзад, поменућемо да овакве вредности јата има и изван јужнословенске језичке групе, у северновеликоруским и јужновеликоруским говорима⁶.

Не може бити никакве сумње да је чување посебне вредности јата у галипољском говору остатак старине и да се може тумачити само тиме што су Галипољци — као и Крашовани — већ пре више векова напустили српске крајеве и отада живели одвојеним животом. Овај факат није без значаја за историју нашег језика. Он пре свега показује да је у доба исељавања Галипољаца⁷ још увек било у штокавским крајевима⁸ месних говора са незамењеним јатом. О томе ће бити потребно водити рачуна и при оцени замене јата у нашим старим споменицима. Није искључено да ће бити текстова са доследним писањем знака *ě* у којима

¹ Petrović, Caraș. 64—67.

² Преглед судбине јата у словеначком језику даје Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika* 185—194.

³ Прегледну илустрацију, инструктивну и у погледу географског распореда, пружају огледни текстови из разних кајкавских говорних типова у Ившића, *Jezik Hrvata kajkavaca*, *Ljetopis JAZU* 48, str. 86—88.

⁴ Mafčeki, *Przegląd* 93 (села Страна и Зрењ); Рибарић, *Размјештај* 15—16 (градић Слум) и 20—21 (село Драшчићи).

⁵ André Mazon, *Les contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris 1923, 19—20.

⁶ Исп. напр. у Аванесова, *Очерки русской диалектологии*, часть I, Москва 1949, стр. 44.

⁷ То значи најраније у другој половини XVI в. — в. § 615.

⁸ Пошто се матична област Галипољаца може утврдити с великом вероватноћом — то је била околина Јагодине, данашњег Светозарева (§ 606) — може се прецизирати и у којим је штокавским крајевима тада било овакво *ě*.

ће ту особину ваљати објаснити отвореним изговором а не писарском традицијом. У сваком случају галипољско стање добро илуструје дуго трајање процеса и неједнаку епоху замене јата чак и у разним областима истога наречја (у овом случају екавског, в. § 598). Даље, галипољска ситуација, исто као и крашованска, доприноси расветљавању питања какву је вредност имало штокавско, а напосе екавско (тј. протоекавско) јат у последњој фази пре своје замене. Нарочито је важно то што је у оба ова архаична говора *ѣ* затвореније од *е*.

§ 57. Кратко јат у слогу (непосредно или посредно) испред акцентованог слога изједначено је са *е* и *и*, тј. његова вредност варира у свим преливима од чистог *и* до чистог *е* при чему су затвореније нијансе нешто обичније од отворенијих:

пубилује (= свиће), да се ни^е поубиснеју (= да не побесне), вишрѣна ву^оданйца, удивач, дивѡјка, јиѡмо (импф.), улизавам (= улазим; -лѣз-), у^они^и лиѡй чаршаф, лиѡушѣ, мисѡће ку^орйшо, прми^оњује (-мѣн-), у мисѣцу, пйшличйни (мн. од пѣшлйче), сикйра, смијање, пусми^ејује се, расцвишѡ се, цидйло, —

би^елйло, пуби^елувѡћем (= свићући), да се поуби^еснйѣ, вишрѣном ву^оданйцом, у^оди^евѡчом, ди^евѡјка, ди^ецѡма, ји^еѡсѡше, ји^еѡње (= јело), сли^езѡваш (= слазиш), ли^ейй, ли^епоушѡм, прми^ењујес, девеш мисѣцйй, мисѣће ку^орйшо, пйшлйче (= млад петао), ри^ешкйм сйшом, си^едйво, си^еѡње (= седење), си^екйрино, ми се насми^ејѡмо, пусми^ејује се, расши^ерјује, цви^ешѡју, ци^едйло, —

поубе^елувѡње (= свитање), у^оде^евѡч, де^евѡјка, де^ецѡма, је^еѡње, уле^езѡва, ле^епоушѡм, прме^ењује, ме^есѡће, ре^ешкѡ сйшо, сме^ејали се, шѡ се учѡр сме^ејѡште, ви се насме^ејѡште, наше^ерјујаво (= натеривао), ду це^едйлешѡ (= из...), цве^ешѡ, —

побеснйво се, девѡјком, седйли, секйрицом, расцвешѡће се, цеделйња (ген. мн. од цѣдйло).

§ 58. У слоговима иза акцента кратко *ѣ* по правилу се разликује од *е*, а изједначено је са *и*. То значи да се на месту *ѣ* у том положају чује обично *и* одн. *и^е*, ређе *е^и* или чак *е* (исп. § 50):

прбисиди, пѡбисни се, убиси се, на^д дви сѡрѡнѣ, дѡ дви рѣкѣ, сѡмли (3 л. јд. аор.), у^мри (3 л. јд. аор.), дѡни (1 л. јд. аор.), пѣ^ешѡ зѡйи (= петао зѡпева), чѡвик, не^е кѡи ($\leq$ не хѡѣх), —

прби^еси^еди^е, пѡби^еснй^е се, уви^еја ли жйшо, па се уби^еси, јѡбуди^е сйсе (= обадве...), йзми^ери, на^дми^есѡи, сѡмли^е (1 л. јд. аор), у^мри^е, дѡни^е, зѡйи^е ($\leq$ зѡйѣ), пѡйли^еснѡви се, прси^еја брѡсно, ти се на^дсми^еја, нѣ хѡи^е (3 л. јд. аор.), рѡсци^ешѡ се, цѡви^ек, —

*п̀рбеч^исе^иди^е, љбеч^иси се, љзме^ири, нѣ хше^и, човеч^к, —
п̀дбесни се, рѣсцвеша се, чобек.*

По свој прилици и испред акцента се прво одиграло изједначење *ѣ* и *и* па се тек онда рефлекс оба гласа изједначио са *е*. Мало је вероватно да се промена *ѣ* > *и* могла извршити у слоговима испред акцента а да изостане иза акцента — баш у положају где су галипољски вокали најнаклоњенији променама, а нарочито затварању (логично би дакле било да је ту *ѣ* > *и* чак старије него иза акцента). Притом је природно да се ово догодило пре изједначења *е* и *и*: разлика између *е^и* и *и* суптилнија је и била је свакако прва на реду уклањања. Усто *ѣ* у нашем језику уопште показује стару тенденцију да се замени којим другим вокалом, док је изједначење *е* и *и* специфична и очевидно скрашња галипољска иновација. Постоји, међутим, један разлог за закључак да између оба процеса није протекао дужи временски размак: узрок и једног и другог исти је — јачање утицаја акцента на вредност вокала. Али овде треба бити опрезан због сличности са стањем у крашованском говору. И тамо је ненаглашено *ѣ* — и то испред акцента као и иза њега — једнако с вокалом *и*.¹ Паралелизам између ова два говора у погледу јата не ограничава се, дакле, на чување старог стања (в. горе), већ се, што изгледа много значајније, јавља и тамо где су говори иновирани. Блискост је утолико упадљивија што обухвата принцип према којем се разликују разни случајеви замене јата. На штокавско *ѣ* може утицати квантитет, затим суседни гласови, обично путем асимилације (*ѣj* > *иj* и сл.), понекад и интонација (разлика између *ѣ̂* и *ѣ̃* у Дубровнику и другде) и други фактори. Нема, међутим, примера да судбина јата зависи од тога да ли је на њему акценат. А баш у тој необичној црти слажу се крашовански и галипољски. Оволика сличност наводи на идеју о некадашњој повезаности оба говора још на матичном терену. Ипак ту треба сачувати резерву: *е^и* је само чување старине, а иновација, ненаглашено *ѣ* > *и*, везана је за улогу акцента која у оба говора расте под утицајем несловенских средина. Није, дакле, искључена ни могућност посебног развоја на тракиском односно румунском земљишту.

§ 59. Галипољско *е^и* долази и у извесном броју речи којих у нашем језику иначе нема или се у њима не појављују рефлекси јата. Неки од ових случајева могу се сразмерно лако објаснити,

¹ Петровић, о. с. 71.

код других је тумачење теже и несигурније и, најзад, има међу њима потпуно загонетних. Материјал ћемо прегледати азбучним редом.

I. У коренском слогу глагола в и д ђ т и у галипољском сре-тамо *e*, а не *и*: *вѣ^идјем*, *вѣ^идјес*, *вѣ^идје*, *вѣ^идјемо*, *вѣ^идјеше*, *вѣ^идјеју*, *вѣ^иди* (импер.), *вѣ^иди* (1 јд. аор.), *вѣ^идимо* (1 л. мн. аор.) итд. Исто *e* јавља се и у трајном *вѣ^иђам*, *вѣ^иђаво*. Ова чињеница даје нам могућност да утврдимо једну интересантну изоглосу. У крашованском говору забележио је Петровичи¹ *védęł*, *védęli* (= *vidio*, *vidjela*) „небројено пута“ (крашованско *ę* = *đ*!). У Вуковом Рјечнику има „вѣднуџи, нѣм, (v. рf.) (у Ресави и у Лијевчу) видјети“. Глагол *веднуџи* потврђује за Горњу Јасеницу и Београдску Посавину и збирка речи П. Ж. Петровића (грађа САН). У једном писму винчанског кнеза из год. 1822 налазимо облик *ведну*.² У шумадиској Колубари такође се говори *ведни*³, а исто тако и сродно *ведџи*.⁴ У Горњој Тамнави забележено је *ведео*.⁵ Овакве форме обичне су и у Крагујевачкој Јасеници: *Кад њо веде Николица мали* у песми из села Блазнаве⁶, *Да ведем ко ње научи* и *Ведосће ли, људи* у збирци речи Ал. Васиљевића⁷, а у Качеру⁸ се опет говори *ведло* (= *видело* (лампа)). Најзад, у београдској околини ја сам забележио *вѣднем* (Жарково), *вѣдне* (Рушањ), *вѣдни* (Ресник), *вѣднућемо* (Жарково), *вѣдо* (= *видео*, Железник) *вѣдла* (Железник). Облици ове врсте развили су се вероватно у, самој северној Србији. Они у њој захватају широк простор на територији два велика дијалекта, а нису могли бити унесени ни са које стране, јер нису познати ни у једном од емиграционих жаришта која су северној Србији дала новији слој становништва: нема их ни у динарским крајевима, ни на Косову и Метохији, ни у јужноморавској, ни у шопској области. Карактеристичан је и дифузан распоред ових облика. Они се јављају на многим, међусобно прилично удаљеним тачкама, али између тих тачака постоје простори где их нема. Тако их Вук налази „у Ресави и у Лијевчу“,

¹ О. с. 79.

² Т. Ђорђевић, СЕЗБ XIV 442.

³ П. Ж. Петровић, СЕЗБ LIX 59.

⁴ Ibid. 77.

⁵ Милићевић, Кнеж. Срб. I 514.

⁶ Ј. Павловић, СЕЗБ XXII 160.

⁷ Грађа САН.

⁸ Ј. Павловић, Качер и Качерци, Београд 1928, стр. 140.

али у Глоговцу код Светозарева, између Ресаве и Левча, њих нема.¹ Да је појава скорашња — то значи настала на самом терену после великих сеоба — изоглоса би обухватала компактну област. Овако, имамо право да закључимо да су пред нама остаци једног старијег слоја, местимично прекривеног миграционим наносом.

Јасно је да галипољске и крашованске облике са $e^u = \text{Ѣ}$ треба довести у везу са северносрбијанским стањем, што значи да у e у *вѣднем* и сл. треба гледати рефлекс јата. Неће, дакле, бити тачно тумачење проф. Томановића² који *вѣднуши* објашњава „мешањем речи“, тј. контаминацијом: *вѣднуши* = *вѣдеши* + *гледнуши*. Врло је вероватно да се у говорима северне Србије, у једној доста давнашњој епоси, свакако још пре отсељења Галипољаца и Крашована, извршила контаминација глагола *вѣдѣши* и *видѣши*, етимолошки сродних и сличних по значењу и облику (исп. *вѣђь*: *виђь*, *вѣдомъ*: *видомъ*, *вѣдѣши*: *видѣши*, *вѣдѣль*: *видѣль*). Нешто слично остварено је и на острву Цресу: „Auffallend ist der Inf. *vit*, auf dem flachen Lande *vđc*, für štok. *vidjeti*. Es wird eine Anlehnung an *věděti* (*po-već*) sein...“³ (мало даље аутор констатује: Die Komposita des Verbums *věděti* lauten: *rověc* *spověc*). Исходишну тачку за укрштање могли су дати сложени глаголи (с префиксом) где су се значења могла потпуно поклопити.

По свој прилици би одвише смела била хипотеза да се оваква стилизација у погледу коренског вокала јавила још знатно раније. Као што је познато, глаголи *вѣдѣши* и *видѣши* потичу не само од истог корена, већ су извађени из исте парадигме и образовани уопштавањем једног или другог аблаутног степена заступљеног у њој. Парадигма *вѣмь* — *вѣдѣши* изведена је на бази перфективних облика као што је грч. *οἶδα*.⁴ Да ли је случајно што су гал. *вѣдјем* и северносрбијанско *вѣднем*, *вѣдем* и сл. редовно само перфективни⁵, а не као обично српско *видѣши* глаголи са оба вида? Ово би значило да се још у прасловенској епоси дијалекатски уопштио аблаутни степен * *voǰd-* (*вѣд-*) и паралелно с њим и видска вредност везана за њега. Отсуство

¹ Из мог материјала.

² ЈФ XVII 201.

³ Mate Tentor, Archiv XXX 176.

⁴ Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik 565.

⁵ У крашованским примерима Петровиџевићем не разабера се вид.

сличних појава у осталим словенским језицима одузима нам, међутим, право да овакву хипотезу сматрамо вероватном.

Без обзира на епоху и начин контаминације облика с аблатним варијантама *вѣд-* и *вид-*, комплекс изложених факата сугерира овакве закључке:

а) Облици са *ѣ* (*е*) место и старији су од исељавања Крашована и Галипољаца из матичних крајева.

б) Појава ових облика говори да је било веза између говора доцнијих Крашована и Галипољаца на првобитном терену, а такође показује сродност оба говора са старим (не данашњим, наносним) дијалектима северне и североисточне Србије.

II. Глагол *гвѣрѣш*, *гвѣрѣше*, *гвѣрѣво* значи зурити, бленути: *Сѣ шушѣ гвѣрѣс?* (= што ту бленеш: *Ми сѣдѣмо, јона стѣшѣ, гвѣрѣ;* *Док сам ја гвѣрѣво подвѣру, јона прѣше*). Ово значење веома је слично значењу глагола *гвѣраши*, *гвѣрам* и *гвѣриши*, *гвѣрим* у Вука: „die Augen worauf fest heften, oculos defigere: читав дан гвири у књигу“. Веза између ових глагола очигледна је. Питања односа *и*: *ѣ* повезано је, међутим, с проблемом етимологије ових речи. Уколико је тачно поређење са лит. *žvaĩtras* ‘schielend’, *žvairėti* ‘schielen’ које се прво јавља у Миклошича¹, а затим у Бернекера² и Шахматова³, *ѣ* у овом облику може бити и старо: *гвѣр-* је чак ближе литавском *žvair-* него *гвир-*. Испореди и *звјѣриши*, *-им* ‘провидети се’ („Кроз поцепане хаљине тело звјери“) у Злакуси, срез ужички⁴ које према *звирѣши* у многим крајевима стоји као галип. *гвѣрим* према Вуковом *гвѣриши* (питање иницијалног консонанта остављам по страни, о томе в. наведену литературу).

III. Етимологија глагола *гѣчкам*, *гѣчкаво* (= голицам) није јасна, исто као ни веза тога глагола са Вуковим *гѣцаши се* ‘die Beine umherwerfen beim Liegen, Sitzen’ с једне стране и с Елезовићевим *гилигѣчиш*, *гилигѣкаш* ‘голицати’ с друге стране. У сваком случају формација, оваква каква је данас, није стара: веза *г* + *ѣ* то недвосмислено показује.

¹ Etym. Wörterbuch у допунама, стр. 423.

² SEW s. v. *gvèrðk*.

³ Очерки древноѣйшаго періода исторіи русскаго языка, Петроградъ 1915, стр. 36. У најновије време ово гледиште износи Иван Поповић, НЈ, Нова серија II 207–208.

⁴ 36. речи Бр. Павловића, грађа САН.

IV. Јасна је, у најосновнијим потезима, етимологија глагола *кањѣрам се* (= оклевам, устежем се: *ШѢ се кањѣрас Шалѣко, чѣ; Дѡста си се кањѣрдво, дде с нѡма*). Веза са *каниши се, скањиваши се* очигледна је. Имамо чак и једну врло блиску паралелу: *скањѣраши се, сканѣрѡм се* у нашем модерном књижевном језику и неким дијалектима. Још тачније одговара галипољском глаголу дијалекатско *кањѣраши (се)* (*кањѣраши* 'лењо, споро и преко воље радити' у Злакуси, срез ужички¹ и *кањѣраши се* 'тромо ићи' у пљеваљском говору²), знатно ређе од варијанте с префиксалним *с-*. Остаје међутим нерасветљен начин на који су глаголи изведени³, а с њим и само галипољско *е^и = ђ*. Сигурно је само толико да облик са *њ + ђ* не може потицати из неке дубоке старине.

V. У облицима презента *мѣ^ијем, самѣ^ијес, мѣ^ијемо, самѣ^ијеју* (= мељем...) јат је несумњиво секундарно. Овде су могли утицати облици од инфинитивне основе *самлѣ^иво, самлѣ^ила, самлѣ^ишо* (= самлевано), нарочито због паралеле с односом *пошла: пошјејем* коме је близак новостворени однос *самлѣла: самѣјем* (ово би давало епоху промене: тек после *љ > ј*). Много мање долази у обзир асимилација *ej > ѣj* (?) и угледање на глаголе *вѣ^ијем* и *сѣ^ијем*, семантички сродне.

VI. Код итеративованих глагола изведених од *мрѣши* јавља се јат у коренском слогу: *умѣ^ирају, умѣ^ира ѡсан, умѣ^ирѡли, поме^ирѡсе* (= поумираше), *пѡумѣ^ира ѡсан*, исп. у проф. Филиповића *помераше*⁴. Ови се облици у галипољском само тако говоре, *и се* не чује никад, по чему би требало закључити да немамо посла с отварањем *и* у вези са *р* (то отварање не врши се доследно, в. § 44), већ са фонемом *е^и = ђ*. Паралела за појаву јата у оваквим итеративима има доста у западнословенским језицима: старочешко *mierati*, пољско *mierać* (са *ie* новијим од прегласа *ě > ia*), доњелужичко *měraś*, горњелужичко *měrać*. Очигледно се ова разлика

¹ Збирка речи Бран. Н. Павловића, грађа САН.

² Збирка речи Уроша Ружичића, грађа САН.

³ Да није извршено неко укрштање са *кањѣрисаши* 'vorsingen (по манастирима, особито у Србији)' (Вук Рј.), ако је тај начин певања у цркви давао повода за примедбе и шале на рачун спорости или одуговлачења? Занимљиво је упоредити и македонско *скањѣрка* у Поречу: *скањѣрка, аш* стално ми скањѣркат над глаа — ми зборува нешто што не ме интересува, ми досафа (Б. Видоески, Поречкиот говор 67).

⁴ о. с. 34.

своди на друкчију аблаутну варијанту.¹ Сличних форми има и у неким нашим говорима у западним пределима, тако напр. у посавском славонском и босанском², у Маглају у долини Босне³, затим у Варешу⁴ и у писца Дивковића из околине Олова у источној Босни.⁵ Само што се у истим говорима и испред *p* уопште изједначује с вредношћу јата: *sjěra* (= *sira*), *sjerōta*, *Vjěrovi*, *tjērōvat* итд. у Посавини⁶, *мѣран*, *пѣр*, *вјѣрове*, *сјерѣмах* у Маглају,⁷ *тѣр*, *пѣр*, *вѣр* у Варешу⁸ и *жиер*, *миер*, *шиер*, *сиеромаси* итд. у Дивковића⁹. Стога Ившић с разлогом одваја славонске облике од западнословенских¹⁰. Галипољске, међутим, треба тумачити на исти начин као западнословенске, тј. морфолошки, пошто иначе у галипољском није правило да свако *ip* даје *e^ur* (исп. горе). Оваква појава, уосталом, није усамљена у нашем језику. И код других глагола долази до сличног колебања у аблаутном односу *ѣ* : *и* — *пѣрѣцаѣти* поред *пѣрицаѣти*, *пѣрѣцаѣти* поред *пѣрицаѣти*, *пѣриѣком* (екав. и *пѣриѣком* и *пѣриѣком*) према *изрицаѣти*, да оставимо по страни призренско-тимочку генерализацију *и* која је захватила и глаголе где уопштѣ не бисмо очекивали ни *ѣ* ни *и* (не само *одлиѣти* већ и *испѣриѣти*).¹¹

VII. Именицу *пѣриѣѣна*, *пѣриѣѣна* (= помрчина) и од ње изведени глагол (да) *се заѣриѣѣни*, (да) *се заѣриѣѣни*, *заѣриѣѣнило се*, *заѣриѣѣнило се*, *заѣриѣѣни се*, *заѣриѣѣни се* (= смркне се...), слушао сам и са *e^u* и са *e*. И један и други вокал могу овде бити само секундарног постања. Ово није једина промена остварена код ових речи. Ту се извршила метатеза (§ 153), а код именице по свој прилици и промена акцента, бар у неким падежима. Изгледа да су све ове појаве узрочно повезане. Можда је повод за цео процес трансформације дала најчешће употребљавана реч из фамилије, глагол *заѣриѣѣније се* (= смркава се) који је првобитно

¹ W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik² 95; [Berneker, SEW s. v. *bitraj*.

² Ившић, Пос. I 166.

³ Ружичић, Прилози XVI 244, наводи *пѣдмјера*, али не даје значење те није јасно да ли је од *мир* (> *мѣр* у истом говору, 'рах'), или од *мрѣти* или од *мѣра* Исп. међутим на стр. 245 сродно а недвосмислено *пѣрѣѣра*.

⁴ Жуљић, Вареш 897: *umjerall*.

⁵ Ђ. С. Ђорђевић, Глас LII 98.

⁶ Ившић, I. с.

⁷ Ружичић, о. с. 241, 244, 245.

⁸ Жуљић 38.

⁹ Ђ. С. Ђорђевић, о. с. 97.

¹⁰ I. с.

¹¹ Белић, ДИЈС 494.

морао гласити *займорчинљје* се. Ту је метатеза најпре могла настати (она ни иначе није ретка у галипољском, исп. §§ 153 и 154). Усто је преудешен и акценат именице који се приближио акценту глагола. Уосталом није искључено да је првобитно акценат био покретан: *ѡморчинѡ, *ѡморчинѣ, *ѡморчинѡм итд.: *ѡѡморчину*, тако да је извршено само уједначавање акцента у парадигми, као код свих именица те врсте у галипољском говору. У сваком случају нагласак је у падежима као што је ак. јд., а можда и у целој парадигми, прешао на слог са дотле неакцентованим *и*. Како вокалу *и* испред акцента (у глагола одн. можда и у падежима као ген. *ѡрмичинѡ*, инстр. *ѡрмичинѡм*) може — према фонолошком систему говора — одговарати не само акцентовано *и* него и *е* и *е^и*, то су се и појавили ти гласови. Процес је дакле био исте врсте као појава руског дијалекатског *ѡлѡишишь* према инфин. *ѡлѡишь* (фонетски *ѡлѡи'ишь*).

VIII. Порекло глагола *шувѣ^ирам*, *шувѣ^ирдво* (= мучити) потпуно је тамно. Остаје, дакле, тамно и само *е^и* у овој речи. Пада једино у очи да се наставак поклапа с оним у *кањѣ^ирам се*.

Вероватно се на *ѣ* своди *и* у прилогу *нумѡнике* (поред *нумѡнеке*; < *оно^имѡ^ине + ке*). Наст. *-ике* резултат је перинтеграције код прилога са два облика, дужим и краћим, као што је *дѡл*: *дѡлике* (= *дѡлѣ + ке*). Тај је наставак додат већ створеном *нумѡн*. Пример за промену у супротном правцу даје нам прилог *гѡрѡке*: *гѡр*, као *нумѡнеке*: *нумѡн*.

С друге стране, у галипољском изостаје секундарно одн. специфично српскохрватско *ѣ* у многима од примера који се наводе из наших дијалеката. Тако се изговара *и* у *кулѡба¹*, *смѡром*, *рѡба*, *сикѡра* (мислим на друго *и*), *сѡрње*, *чишѡри* итд., а *е* у *бѡлес*, *кѡрењ* итд. Наравно и ту има речи које се у галипољском уопште не говоре као *п и р*, *п а с т и р*, *к о п р е н а*, *ј е л е н*, *п о с т е љ а* и др.

Посебно треба поменути да у прилогу *лѡнѣ* немамо *е^и* које би се могло очекивати према Вуковој белешци „*лѡне*, (ист.) *vide лани*“². Овај факат чини вероватнијом претпоставку да ни у екавском *лѡне* немамо рефлекс јата већ друкчију формацију. Иначе по свом акценатском облику (-ѣ < -ѣ!) овај прилог у галипољском као да се ослонио на генитиве именица ж. р. на *а*.

§ 60. Као у већини наших говора, и у галипољском постоје отступања од нормалне замене јата, тј. примери где се на месту

¹ Да у скавским облицима са *е* имамо рефлекс секундарног јата, сведочи *коѡѣба* у славонским икавскојекавским говорима (Ивић, Пос. I 166).

² Рјечник s. v.

некадашњег јата не јавља очекивани рефлекс. Овакви случајеви, ограничени на извештан број речи одн. морфолошких категорија, могу се поделити на две групе:

1) $\check{e} > u$

2) $\check{e} > e$

У прву групу иду следећи облици:

I. *нисам, ниси, није, нисмо, нисте, нису, нисџм се врашћиво, нистџе се љукрсили.*

II. *нигде (= негде), ники цовик, ако ни (= нас) нађе ники вук, по њива љма ника шрава, прођдше ники десеш јудџ, сшадосе ни (= остадосе нам) ники двџдс дџсака, нађеју ники мџче, кеш се ники искџшје (< - кџх -), никико гџдина, да нацџџас (= нацепаш) никико лучџва, зашџси ми никико имџња, синоћ нишшџ џсни, свџ ми дувџди (<=> доходи) џрд учџма нишшџ сшрашно, зашџкни (= почни) нишшџ да нашрашџс (= правиш), џрбисџџди и шџи-да (= и ти) нишшџ и сл.*

III. *дџ (Дџ да је нађе; Дџ је марџмица шо се обрисџјемо; Дџ је мџма ши; Дџ да је џскрес = сакријеш; Дџ ће д-џде; Дџ бџше; Дџно дџђе, џн сшџде; исп. и Нџш џршдџви ди_се_насеју [= одџајају]; Нџд дино_се_кџрамо, нџш_се и_мџримо; На џушу дино_је_шудџиво [= одлазио]).* Контраховано дџ је у вези ди је га даје дџ^ч: Дџ^ч га Јџња; Дџ^ч га ви мџли брџшаџ. Па и само гдџ може гласити и дџ^ч: Дџ^ч ћеш; Дџ^ч су је дџ^чца; Дџ^ч сам јџ шибџе уфџшџиво; Дџ^ч си, кџџерко; Дџ^чно сшџџаше лџџџо, џдде на зџмји.

IV. *овџм јудма, унџм чувџчком, вакџм клџчом, шакџм вџлама, инџм (= једним) шокмџком, свџм жинџма (дат.), унџ дивџџака, ушџи (= тих) кџџа итд.* Наравно, у овџм примерима и може бити унесено из наставака меких основа или из сложене придевске деклинације (исп. муџм, шуџ = твојих, лџџџџм јунџкџма, слџшкџм мџсло, џрнџ рџба [= хаљина]).¹

V. *пубџлџла, џрблџџџиво, забулџше, завршџ га (1 јд. аор.), џгорџше, ужџднџмо (1 мн. аор.), замрџзџли, сидџиво, шрџџли итд.* — у инфинитивној основи ове групе глагола VII врсте уопштено је презентско и.²

VI. *џрџ (= прџ): џрџ шрџ гџдине нџ бџше родџло нишшџ; џн џрџ минџ улџџве; џрџ плџдна; џрџ нумџнике (= накјуче); џрџку*

¹ Тамо где овакви наставци не носе акценат, не може се ни очекивати рефлекс различит од и : кџким лџзџцама, наси врџџа, вџликим брџшџом, мџли брџшџа (ген. мн.).

² И овде, разуме се, иза акцента такође имамо и : зџвршџи, џглџни (= оглад-вех), џџгори ми рџка, џгрџџи, ја ужџдни, ши нџ ужџдни итд.

мбра (устаљен прилошки израз, предлог иначе гласи *ѓрко*, *ѓрку*), *Прѓкуморе* (предео с друге стране Дарданела у Малој Азији). За префикс *ѓрѓ-* и његов однос са *ѓри-* недостаје нам основа за закључивање (оба префикса гласе данас *ѓр-*). Изгледа, међутим, по оно мало примера где *р* није загосподарило, да у сваком случају префикс *ѓри-* није био претворен у *ѓрѓ-*. Сачуван је аорист *ѓрѓбра*, *ѓрѓбра* и лексема *ѓрѓгада* ‘остава’, исп. *prigrada* у РЈА.

VII. *сѓра* („вода ди се ѓоѓри вѓна“), *сѓрава вода*.

VIII. *сѓрак* (у галипољском ова реч значи ‘кукуруз’¹, *ѓѓмо сѓрка*, *сѓрка да сѓѓјемо*), *сѓрководица* (= проја).

IX. *Дубрѓ си дошаво*, *Дубрѓ сам ши нѓсаво*, *Добрѓ сѓен дошли*, *Дубрѓ смо ви нѓшли*² (вероватно < *добрѓ*).

X. *ѓѓѓѓѓѓм*, *ѓѓѓѓѓѓмо*, *ѓѓѓѓѓѓју*, *ѓѓѓѓѓѓви*, *ѓѓѓѓѓѓѓмо* (аор.) (= пле-вим...).

Најзад, треба поменути да се понекад чује *и* у облицима глагола *ѓѓм* : *ѓѓѓ*, *ѓѓво* и сл.

Икавизми галипољског говора — то одмах пада у очи — умногоме потсећају на шумадиско-војвођанске.³ У првом свом делу (тачке I—V) списак изгледа готово као да је преписан из студије о неком северисточном говору. Додуше, овде је листа знатно краћа, али то најчешће није зато што би се у неким речима овде изговарало *е* или *еѓ* на месту војвођанског *и*, већ стога што многе овакве речи не улазе у лексички састав галипољског говора. Тако нисам успео да добијем потврде за речи *вѓдрица*, *гнѓван*, *гнѓздо*, *додѓјаши*, *изрѓком*, *осѓм*. Такође су непознати синтетички компаративи и с њима наставак *-ѓ(j)и*, а исто тако и имперфект са формантом *-ѓја-*. У другим примерима опет не можемо ни очекивати рефлекс различит од *и* стога што је њихово *ѓ* неакцентовано и кратко. Тако се говори *сикѓра*, *дивѓјка*⁴, такви су и облици дат. — лок. именица ж. р. као *ѓѓѓи*, у *ѓраѓи* и сл.

¹ Проф. Филиповић (о. с. 48) тумачи да то „значи да је кукуруз дошао на место тог усева [сирка]“.

² У примерима под VII, VIII и IX чује се доста често *еѓ*, и то у оној мери у којој се оваква отворенија гласовна варијанта изговара на месту сваког *и* у вези са *р* (исп. § 44). Разуме се, постоји и изговор са чистим *и*, и тај је изговор типичнији. Фонема није *еѓ* = ѓ, него *и*, а тако је квалификује и језичко осећање говорних претставника.

³ За *нѓки* и сл. исп. и паралеле у призренско-тимочком, А. Белић, ДИЈС 425. Изоглоса захвата чак и Скопску Црну Гору, Ат. Петровић, СЕЗБ VII 381.

⁴ У северозападној Србији говори се *дивѓјка* (М. Московљевић, ГЗС VI 41).

(где се, наравно, не може пресудити да ли је у питању генерализација наставка меких основа или рефлекс $\text{ћ} > \text{и}$). Само у једној категорији у галипољском изостаје икавизам. То су глаголи *вѣѣјем, грѣѣјем, сѣѣјем* и *смѣѣјем се*. Замена јата у овим глаголима дели шумадиско-војвођанске говоре на две велике групе, северозападну с *и* и југоисточну с *е* у коренском слогу поменутих глагола.¹ Баш ова црта нарочито је важна јер ближе одређује однос галипољског стања јата према оном у шумадиско-војвођанском дијалекту. Даље треба напоменути да сличну ситуацију у погледу замене јата — готово исте икавизме, без *сѣјати* и сл. — показују и говори пожаревачко-вршачке групе, с акцентуацијом претежно старом.

Сличност галипољских икавизама (мислим на оне под бр. I-VI) са шумадиско-војвођанским и пожаревачко-вршачким толика је да намеће идеју о заједничком пореклу (исп. и § 599). Стога и овде вреди тумачење које важи за постанак икавизама у нашим североисточним говорима.

И примери *сѣра* и *сѣрак* познати су у штокавским екавским говорима, али њихово простирање није једнако. У речи *сѣрак* јавља се *и* (а не рефлекс јата) и изван граница штокавског екавског наречја. Тако имамо *sírek* у словеначком језику, а Рјечник Броз-Ивековића бележи: „и *Hrv. gdje se ћ govori i istočnim govorom, ne govori se serak nego samo sirak*“.² Облик *сѣрак* данас је обичан и у источном изговору нашег књижевног језика. Речници чак не знају за облик *сѣрак*. Једина потврда за тај облик до које сам могао доћи потиче из екавског говора села Ретковаца у Славонији.³ Али то је говор у коме налазимо и *сѣр, сѣра* (= сир), *serotíña, sikěra, sverat, sverač, sverala* и друге сличне примере са променом *ир > ер*.⁴ Сасвим је друкчије стање код речи *сѣра*. Ту је облик са *е* обичан, тако га имају Вук, Броз-Ивековић и Гл. Елезовић.⁵ Екавске форме забележене су и у Врању (*серав*),⁶ Алексинцу (*сераивља* вуна),⁷ Књажевцу с околином (*сера*),⁸ бољевачком срезу

¹ П. Ивић, НЈ Нова серија II 120.

² s. v. *sijerak*.

³ И. Филаговац, ЗНЖ XIX 161.

⁴ Ивић, Пос. I 178—179.

⁵ Речник s. v. *сѣра, сѣрљива*.

⁶ Збирка речи М. Влајинца, грађа САН.

⁷ Зб. р. Драг. Остојића, грађа САН.

⁸ Зб. р. Вл. Ј. Радојевића, грађа САН.

(*серав*)¹ и Хомољу (*серавна вуна*).² Овоме одговара — уколико је у питању *ѣ* — и крашованско *sér'l'a*.³ Облици с *и* нашли су се у призренско-тимочком дијалекту само у најсевернијим крајевима, око Тупижнице (*сира*)⁴ и на средњем Тимоку (*сира*, *сираив*),⁵ али зато на косовско-ресавском земљишту они претежу. Има их на Космету (*сѝрина*, *сирљѝва вуна*),⁶ у Левчу и Темнићу (*сѝра*),⁷ у Глоговцу код Светозарева (*сирайѝва вѝда*)⁸ и око Зајечара (на граници с тимочким дијалектом, *сирајив*).⁹ Општи је закључак да су на југу облици са *е* обилатије заступљени, а на северу опет они са *и* — мада у појединостима има доста шаренила. Стога се облик *сѝра* у галипољском говору може узети само као бледа индиција за везе овог говора са севернијим екавцима.

Облик *добрѝ* место *добреѝ (т. IX) није тешко објаснити. Овај се прилог у говору Галипољаца иначе изгубио (место њега се говори *лѝѝо*), па је *добрѝ* у скамењеном изразу постало нејасно говорним претставницима, те су га они везали за парадигму *придева*. За то је била довољна мала фонетска промена: *Добрѝ сѝе дошли*. Исп. и § 418.

Порекло *и* у *ѝљѝвѝм* није јасно.

Местимичну појаву *и* и *е^ѝ* у облицима глагола *јѝм* вероватно треба тумачити асимилацијом према *ј* или можда неким угледањем на глаголе VЦ врсте.

§ 61. Значајна је и група примера са *е* на месту где је могло стајати старо *ѣ*. То су:

I. дат. лок. *минѝ*, *шибѝ*, *сибѝ* (< *менѝ*, *шебѝ*, *себѝ*), —

II. *зѝница* (само у изразу *слѝѝѝе ши зѝнице*: *најѝраѝила си коно слѝѝѝе ши зѝнице* = *направила си невешто, упропастила си*; иначе се *зеница* зове *ѝкеѝово зѝрно*), —

III. *накоѝрѝси се*, *накуѝрѝсѝсе се* < *накоѝрѝш-*, —

IV. *нѝдра*, у *нѝдѝра ми*, —

V. *вѝдѝке*, *нѝдѝке*, —

¹ Саватије Грбић, СЕЗБ XIV 221.

² С. Милосављевић, СЕЗБ XIX 282.

³ Петровићи, Сагаз, 67. Додајемо узгред да се из оваквог облика са завршетком *-ља* најлакше могао развити придев *сѝрјава* у галипољском говору (где *љ > ј!*).

⁴ Зб. речи П. Милошаковића, грађа САН.

⁵ Зб. речи М. Миленовића, грађа САН.

⁶ Елезовић, Речник s. v. v.

⁷ Ст. Мијатовић и Т. Бушетић, СЕЗБ XXXII 106.

⁸ Из мог материјала.

⁹ Зб. речи Јер. Живановића, грађа САН.

- VI. *гбрѣке* (али обично *дблике*, ређе *дळेке*), —
 VII. *нигде*, *нигдер*, *свугде*, *свугдер*, *дигддер*, *шугддер*, —
 VIII. *идсле*, *идслеш*, —
 IX. *прповес*, ген. мн. *прповеза* (= приповест).

У погледу прве од ових категорија јасно је да су облици дат. - лок. замењени облицима ген. - акуз., исто као напр. у великом делу јекавских говора. Нарочито је значајно што се ово јавља у говору ове групе насељеника која потиче из наших источних крајева. После овога може се поставити питање: да ли се дативи *мене*, *шебе* у јужном Банату и северној Србији,¹ у говорима где дативи именица женског рода имају редовно *-и* (*жени*), морају објашњавати као прост екавизам — или се и ту може мислити на замену облика датива обликом ген. - акуз.?

Облик *зеница* познат је многим говорима у нашим западним крајевима.² Сад добијамо могућност да констатујемо да је и у источним крајевима било говора који су у овој речи имали *е* још пре замене јата.

Сличан је и случај глагола *накошрѣси се*. Према Вуковом *накоштријѣшиши се* РЈА наводи *накоштрѣчити се* и *накоштрѣшити се* и из крајева одн. писаца који нису екавски.

У погледу *е* у *недра* морамо се задовољити простом констатацијом чињенице. Ова реч има и у другим нашим дијалектима гласовне облике који не одговарају нормалној замени јата, исп. у РЈА *падра*, *падра*, *падра*, а такође и *недра* у Маглају³.

Код прилога типа *вдѣке*, *нигде*, *свугде* мора се претпоставити партикула *-де*, а не *-дѣ* (исп. многобројна колебања ових партикула у разним нашим говорима). Слично и код прилога *идсле(ш)* (в. РЈА под *рѣслије*, исп. и *dovle*, *dokle*, *otkle* и сл. прилоге). У облицима као *гбрѣке* поред *гбр* продира покретно *е* по створеном обрасцу *саш*: *садеке*, *вош*: *водеке* итд.

Именица *прповес* ослонила се вероватно на тип *бдлес*.

Овим је исцрпен списак галипољских екавизама.

Насупрот овим речима стоје друге које у неким говорима показују *е* на месту јата, али се у галипољском јавља *е^и*: *вѣицац*, *нѣи мам*, *донѣи во*, *цѣири се* итд.

¹ Тамишко *мѣне*, крушчицко *мѣне*, у београдској околини *мѣнѣ* (*мѣнѣ*), у смедеревском крају *мене* итд.

² Реш., Štok. 67; Стевановић, ИЦГ 24; Вајан, Zlat. I 237 итд.

³ Ружицић, Прилози XVI 245.

Постоји, даље, у овој групи и изванредан број речи које се у галипољском не говоре: *вѣдро, злѣд, обѣдвѣ* (гал. *јѣбудвѣ^и*), *шѣло, цѣлов, цѣсша*.

§ 62. Данас се у галипољском говору не чува више доследно описана слика судбине јата. Оштећења продиру слично као промене у интонацији поменуте у § 42. Овде је чак спољашњи утицај и јачи јер се македонска и српска књижевна (екавска) замена јата углавном поклапају и делују у истом правцу ($\acute{z} > e$). Данас већ и међу старијим људима има таквих који не разликују или ретко разликују e^u од e . Али ова појава, очигледно сасвим скорашња, не прелази границе индивидуалног и нетипичног. Већина говорних претставника добро одржава разлику. Они који су је свесни виде у њој обележје своје етничке групе. Имао сам информатора чије сам симпатије освојио на јуриш реченицом: „А *лѣ^ид* ли *бѣ^ише* *шѣмоке* у *Барјамѣчу*?“ Њих је просто узбуђивало свако e^u које су чули из мојих уста.

§ 63. После прегледа гласовне вредности вокала у галипољском говору намеће се питање о њиховом развоју у историској перспективи. Говор, додуше, не пружа поуздане ослонце за расуђивање о свима односима упоредне хронологије, али ипак даје материјал на основу којег се понешто може претпоставити са великом вероватноћом.

По свему судећи Галипољци су понели из старе постојбине један, ако се тако може рећи, стандардни српски вокализам, чврст, без јаког утицаја акцента,¹ без већих варијација у изговору истог вокала, без знатнијег отварања неких гласова којим се данас одликује знатан део екавских говора (напр. војвођански и ресавски). Уколико су Галипољци пореклом са терена на коме сада налазимо то отварање, треба закључити да је оно тамо млађе од сеобе Галипољаца у Тракију. У сваком случају у време сеобе вокалски систем овог говора није знао за $\acute{z}$ и старе полугласнике — они су били замењени на новоштокавски начин — а ни за нови полугласник у позајмљеним речима који је по свој прилици унесен на новом терену (§ 65). Једина особеност била је чување вредности e^u за $\acute{z}$. — Код промена које су доцније наступиле можемо разликовати два основна покрета, затварање

¹ Осим — можда — промене $\acute{z} > u$ ван акцента, ако она спада у ту епоху (исп. §§ 58 и 604).

(средњих вокала испред акцента, а можда неакцентованог *ѓ*, ако није раније извршено) и отварање (у првом реду високих вокала у свим позицијама). Оба покрета била су свакако потстакнута страним утицајима чије ће изворе и природу моћи одредити само грецисти и турколози на основу познавања грчких и турских дијалеката Тракије и њиховог развоја. Лако је могућно да обе појаве нису биле истовремене, тј. да је развој вокализма на тракискком терену прошао кроз две фазе. У том случају прва би фаза обухватила затварање, а друга отварање. Затварање је — тамо где је вршено — извршено темељитије и стигло је да постане фонолошки факат, што сугерира идеју да је оно и старије од отварања. Усто је оно захватило неакцентовано јат, а имамо доста разлога да верујемо да прелазак *ѓ* > *и* (ван акцента), уколико се уопште може везати за тракиски терен, не спада у најмлађе међу извршеним променама. У другу фазу улазило би отварање свих високих вокала, па и новостворених *и* и *у* испред акцента који су се почели кретати, заједно са сваким другим *и* и *у*, поново у правцу *е* и *о*. Међутим, како је процес скоро отпочео, он није стигао да се коначно уобличи. Стога је сеоба Галипољца из Тракије затекла широку скалу изговорних варијаната *и* и *у* у свим положајима.

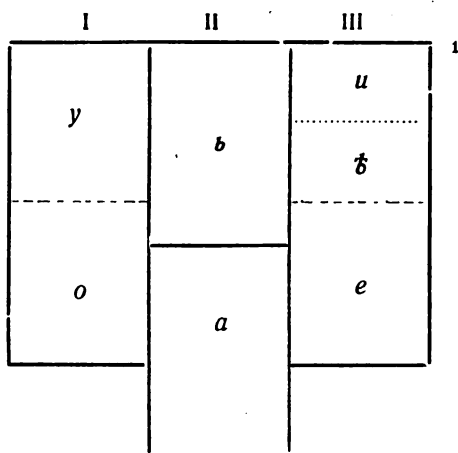
ВОКАЛ *ѓ*

§ 66. Мада су стари словенски полугласници у јаком положају и овде вокализовани у *а*, галипољски говор ипак познаје и полугласник као посебну фонему. Тај је вокал по висини артикулације између средњег и високог, а у односу на зону образовања између средњег и задњег реда. У његовом изговору усне не узимају учешћа. Ова се вредност приближава једној од могућних вредности призренско-тимочког полугласника (*ѓ^ѓ*)¹, од којег се галипољски глас иначе разликује већом стабилношћу изговора (не добива нијансе других вокала као *ѓ^а*, *ѓ^е* и сл.) и способношћу да прими на себе квантитет у дугом слогу.

У фонолошком систему овај глас је у опозицији према *о* и *у* нелабијализованошћу, према *а* вишим (затворенијим) изговором и према *е*, *е^и* и *и* образовањем у задњој половини усне дупље.

¹ Велић, ДИЈС 73—76.

Слика фонолошких односа између галипољских вокала изгледа, у својој укупности, овако:

Слика је, дакле, асиметрична пошто ѣ=е^и нема парњака међу вокалима задњег реда. Овакав однос ни иначе није редак у језицима и потиче услед асиметрије говорних органа: артикулационо поље које стоји на расположењу вокалима предњег реда знатно је шире од онога у којем се изговарају вокали задњег реда.

Треба водити рачуна и и томе да у недостатку других средњих или високих вокала у истој колони положај ь у њој није фиксиран на исти начин као напр. положај е, ѣ и и. Не може се рећи да се ь налази (фонолошки гледано) „у висини“ било којег од ових вокала, пошто је његов однос према свима њима једнак. Релевантна је само опозиција предњи ~ задњи. С друге стране фонолошка дистанца између ь и а већа је од оне између е и и и оне између о и у, пошто ова опозиција не подлежи никаквој неутрализацији.

§ 65. Данашњи галипољски полугласник јавља се најчешће у речима позајмљеним из турског, по правилу тамо где и у турском стоји полугласник *ı*: *а́лѣн* (= дукат, злато, турски *altın*), *а́лѣни*, *а́лѣна* (ген. мн.), *ба́кър* (тур. *bakır*), *бакѣра*, *ба́лдѣза*

¹ Вокали под I су задњи лабијализовани, под II (полу)задњи нелабијализовани, под III предњи (нелаб.).

Пуна црта означава опозицију која се никада не неутралише, испрекидана опозицију која се неутралише само у једном положају (испред акцента), а тачкаста опозицију неутралисану у два положаја (и испред и иза акцента).

(= свастика, тур. *baldız*), *Јарлџке* (топоним, тур. наставак *-lik*), у *Јарлџка*, *јасџџк* (тур. *yastık*), *јасџџка*, ген. мн. *јасџџка*, *кадџна* (тур. *kadın*), *калџу* (тур. *kalır*), *калџазанлџк* (= лењост, тур. *kalpazanlık* 'занятие фалшивомонетчика, обман, шарлатанство'), *пазџрлџк* (тур. *razarlık*), *сандџк* (тур. *sandık*), *на сандџку*, *сџнџр* (= синор, међа, тур. *sınır*).

Аналогна појава у речима турског порекла честа је у нашим дијалектима на истоку и југу,¹ али ће у галипољском она пре бити резултат јаког турског утицаја на самом тракиском терену. Чак је и вероватно да се тамо развила пошто се са сигурношћу може утврдити да је највећи део турских речи у галипољском позајмљен после пресељења у Тракију.

У неким речима на местима турског *i* забележио сам и: *дулај* = около (тур. *dolayı - sile* 'вследствие, околњим путем'), *карсџ-карсџ* = усусрет (тур. *karşı - karşıya* 'лицом к лицу'). У недостатку већег броја примера и, нарочито, података о стању у тракиским турским говорима, ми нисмо у могућности да одредимо узроке овог отступања.

§ 65а. Поменућу овде и то да фонолошки систем галипољског говора не допушта лабијализоване вокале предњег реда. Турски самогласници *ö* и *ü* супституисани су редовно. Заменик *ü* је у, а на месту *ö* стоји час у, час о, при чему узроци репартиције остају нејасни.

Наводим по неколико примера за сваку од ових замена:

ü > у

дуњџ - *ђузџла* (= лепотица, тур. *dünya-güzel*), *сурџја* (= стадо, тур. *sürü*), *џурлџја* (= врста; тур. *türlü* 'espèce'), *Ушџер* (име села; тур. *üç* 'три', *dere* 'поток')

ö > у

ђурџја (тур. *körü*), *ђубџр* (= џубре, тур. *göbre*), *ђује* = село (у песми; тур. *köy*)

ö > о

ђовда (= тело; тур. *gövde*), *ђџкс* (= груди; тур. *gög(ü)s*), *ђџл* (= бара, језеро; тур. *göl* 'озеро'), *карађџза* (= црноока, тур. *göz* 'око').

¹ Белић, ДИЈС 67—68; Станојевић, Сев.-тим. 371; Павловић, Срет. 61; Стевановић, Бак. 36—37 (са призренско-тимочког земљишта наводим овде — а наводићу и у даљем излагању — потврде из више разних студија зато да би показао изоглосу простирања црте на широкој територији тога дијалекта); Елезовић, Речник I, стр. XVIII.

И у другим нашим дијалектима ови се вокали обично елиминишу из речи позајмљених из турског. Једино је *й* ухватило нешто земљишта у југозападној Србији¹, иначе се свуда оба вокала супституишу. Интересантно је да и у грчком језику ствари слично стоје. Тумб² помиње једино *э* као вокал који „gehört nur türkischen Fremdwörtern an“.

§ 66. Глас *ь* чује се често и у два прилога домаћег порекла: *ѡрло*, *ѡрлон* (понекад и *ѡрло*, *ѡрлон*, али чешће *ѡрло*, *ѡрлон*) (= брзо: *ѡрло чй*, *сѡшра да вршимо* [= да бисмо могли сутра врши]; *ѡрло нег дође*), —

мѡра, ређе *мѡрва* (али и *мѡва*, *мѡа*, *мѡура*, чак у индивидуалном изговору и *мѡра* и *мѡра*), затим демунитиви *мѡца*, *мѡцица*, = мало (*да ми даш мѡра ракије*).

Први од ова два прилога своди се на *хрло*, а други на *мрва* (именица *мрва* није у употреби; говори се *шрѡва*, *шрошица*). На напуштање самогласности *р*, које се иначе у галипољском добро чува (§ 69), утицао је у овим речима нарочити фонетски положај тога гласа. У прилогу *рло р* се нашло после ишчезавања *х* на почетку речи (наше *р* и на другим странама тежи да избегне тај положај, исп. често дијалекатско *хрваши се*, *хрђав*). *Умра* је *р* дошло, после испадања *в*, у непосредан контакт са другим самогласником (ни у том положају *р* није стабилно, ни у самом галипољском говору — исп. § 69 — ни у другим дијалектима — исп. чест изговор *ѡмро* и нарочито, примере као *ѡтаго*, *гѡроника* и *ѡмаро*, *гѡроница* у бокељским, односно црногорским говорима²). Даље промене *ь > у* и *ь > а* претстављају неку врсту вокализације овог секундарног *ь*.

Треба, најзад, додати да се вокал *ь* појављује и у ономаатопејском глаголу *кѡшкѡдѡче* (= кокодаче; поред *кушкѡдѡче*, *кошкѡдѡче*).

§ 67. У погледу појаве и изостајања *а* посталог од словенских полугласника галипољски говор се скоро ни по чему не разликује од нашег књижевног језика. Поменућу овде само две три појединости, не зато што би оне биле необичне, већ стога што у нашим говорима постоје и друкчије варијанте:

вѡјаш < вѡшѡхѡ (исп. *вѡгд*, *вѡш* и сл. у говорима), — *изберѡм*, *избѡри* (а не и *иза-* поред *изб-*), —

¹ Елезовић, Речник I стр. XVII—XVIII; Стевановић, Ђак. 36.

² Handbuch 6.

³ Решетар, Štok. 100; Милетић, Црмн. 277.

лажйца (а не *ожйца*, *жйца*, *ужйца*, *ложйца*, *лежйца* и сл.), —
пумакнем, *пушакнем* итд. (а не *пумкн-* итд.), —
сшакло (а не *скло*, *цкло*).

Што се тиче предлошких облика, никад не долази *беза*, *са* и сл.; уколико се дотичне препозиције уопште чувају у овом говору, оне су увек без непостојаног *а*.

Специјалан случај појаве непостојаног *а* имамо у *овас* (= *оса*), ген. *овса*. Ту, међутим, није јасно ни само *в*.

О непостојаном *а* в. даље у одговарајућим одељцима о деklinацији (§§ 171, 188, 191).

О е м. *а* < *ь* у неким речима в. § 83.

ПРЕЛАЗАК *л* НА КРАЈУ РЕЧИ И СЛОГА У *о*

§ 68. Као и у другим штокавским говорима, промена *-л* > *-о* није више жив фонетски закон. Аналогија, грађење нових речи и позајмљивање из других језика довели су у многим случајевима *-л* поново на крај речи одн. слога:

бйвол, *бйвдлски*, *ддл* (прилог), *дблња*, *кблца*, *кблски* (од *кдла*), *кубйлски* (од *кубйла*), *кубйлче* (= *ждребе*), —

алшбни, *бблдбза*, *булгур*, *збнгил* (= *богат*), *калбазан* (= *лењ*), *кбндил* (= *кандило*), *чбнгел*.

У једном примеру *л* се нашло на крају слога после извршене дисимилације и метатезе: *дулгбр* (< *длугар* < *другар*).

Посебан је случај *л* у *уљем*, *йрдљес*, *йрдље* и сл., затим у *кблји*, *кблјама*. Ово су, изгледа, подновљене формације, иначе би група *лј* дала *љ* > *ј* (исп. § 110). Али без обзира на то, у овој прилици не би се могло очекивати *л* > *о*, мада се *л* налази на крају слога. Правило о претварању *л* > *о*, како се оно обично формулише („свако *л* на крају речи или слога прешло је од краја XIV в. у *о**“), садржи, наиме, једну непрецизност. У стварности је из претварања искључено свако оно *л* које се налази непосредно испред *ј*. Ново јотовање наступа тек касније тако да се може са сигурношћу рачунати да је *л* у групи *лј* крајем XIV в. затварало слог.¹ Ипак се у штокавском дијалекту нису јавили облици као **весеје*, **зеје*, **соју* и сл. и то зато што *л* испред *ј* није испу-

¹ Проф. Белић, који појаву новог јотовања с правом доводи у везу с померањем границе слога, констатује: „Тек у XVIII в. та је граница померена“ (ДИЈС 137).

њавало основни услов за претварање у о: оно у оваквом суседству ни у ком случају није могло бити веларно, а још мање лабијализовано. Стога наше правило о претварању треба допунити: од краја XIV в. претворило се у о свако л на крају речи или слога, изузев онога у групи *лј* које се дуже времена чувало нетакнуто, а затим имало посебну судбину. — За разумевање штокавске ситуације врло су поучне словеначке прилике. На скоро целој територији словеначког језика *-l* је дало *-ц*, али у групи *-lj-* ова је појава изостала. Има још данас дијалеката који чувају нетакнуто *-lj*,¹ док иначе на месту *l* на крају слога (и речи) стоји *-ц*.

ВОКАЛНО *p*

§ 69. Галипољски говор добро чува *p*, како кратко тако и дуго, како акцентовано тако и неакцентовано:

п̄р̄шти, к̄р̄в, ц̄рна, м̄р̄шав, р̄ћа, кр̄ш̄ца, ц̄р̄н̄им, уц̄р̄вило се (= *уцрвљало се*), *ӯ срцу, ӯбр̄ни* (3 јд. аор.), *д̄шр* (3 аор.) итд.

Изузетке претстављају два прилога поменута у § 66 и глагол *нар̄нем, нар̄н̄иво* (исп. у Вука *нар̄нуши са р*). Судбина *p* у овом глаголу и у прилогу *м̄р̄ва* (> *м̄ра* и сл.) сугерирају идеју да фонетика галипољског говора — као и многих других — тежи да елиминише *p* у суседству другог вокала. Радни придеви *ум̄р̄во, по̄др̄во* (: *умро* у Вука, *умро* у многим нашим говорима) биће аналошки обновљена образовања (и акценат је аналошки!), а осим тога имају уметнуто *v* које одваја *p* од вокала. Секвенца *p + вокал* јавља се, међутим, заштићена морфолошком границом, у додиру предлога *кр̄* (= крај) и именице: *енд̄* (= једно) *кр̄ енд̄га, кр̄ ин̄е чиш̄м̄е, б̄џ̄ву кр̄ им̄а̄ња, кр̄ б̄г̄ња, да њ̄демо кр̄ ун̄е друг̄е див̄б̄јке*. У два-три примера записао сам *p + i* и у унутрашњости речи: *ф̄р̄имо* поред много чешћег *ф̄р̄јимо*; *разд̄р̄иво сам, разд̄р̄ила сам* поред *разд̄р̄јиво сам*. Овде је појава овакве секвенце изазвана факултативношћу изговора гласа *i* у положају испред *и*.

С друге стране, у једној доста широкој категорији створено је у галипољском говору ново *p*. То се догодило свугде где се првобитно сугласно *p* налазило иза консонаната а испред кратког вокала у слогу (непосредно или посредно) испред акцента. У таквом случају ишчезава вокал (*a, e, љ, u, o, y*), а његова слоговност прелази на *p*:

¹ Ramovš, Konzonantizem 69–70.

а: брдѣвица (= брад-), бршнѣна ѓлва, вршйло (= врат-), кр (≤ крај: кр маме, кр нѣси кућа, кр њига), шрмоша (= срамота), —

е: грбѣње (= греб-), пугрбдше се, грдѣло (≤ огледало; ту је поред осталог извршена дисимилација $л - л > р - л$), грмѣњи (= кремене; ном. јд. је грѣмењ), закрбѣча (= кецеља, свакако < за-прегача, в. § 153), крмйшја (= црепова за куће, ном. јд. је кремиш, исп. наше ћерамида), крмйћина (= одломак црепа), шрснй му, —

ѳ: врмѣњи (мн. од вре^{ме}), вршѣно (ако долази овамо, исп. и у Вука вршѣно поред врешѣно и у Речнику Гл. Елезовића вршѣно), грвдшѣ је, дрњйње (= ≤ дрњйине), удршјује, прблѣ^дйво, првѣра, првѣшйво се (≤ прѳвратио се), прћййнили, пркйде се, прклоййло, пркорйла, пркрстй се, прмѣшнеју, прмѣ^сшиво, прйлднише (= прейлануше), пршйла (= дебела), пр, прд (< прѳд: пр црквом, прд учйма), прдўлица пр кућом (ўлица, прдўлица = двориште, исп. ўлица¹ у В. Рј., а за формацију *прѳдулица исп. банатско прешкућа Итебеј, прйшкућа Црња = трем, „конк“), прко (прку минѣ, прко срѣ^{де}), —

и: првучѣју се кр кола, пркўмки, прлйче (= приличи), прйкка („вѣлик плѣмењ“), прйовѣ^{да}мо, прсѣ^{де} ми, прчѣ^{мо}, —

о: ошрвѣча (= отрова), прбисѣ^{де}ју, прбушен, пргурѣју, пргушдво, првдћдћем (= пролазећи), прдѣје, прклѣла, прлй (= пролиј), прмињўје (< про-), прмѣ^нйло се, прйлдне, прсѣ^{јеш} сйшом, прсййјем, прсшршд је, да се прсшймо (: прсшй ми), прсшбћу, —

у: врћина, врћинѣ је.

Промена изостаје тамо где испред *р* нема сугласника у истом слогу: рамѣњи, раскйнемо, расрѣ^дмо се, ребрѣшом, рикѣмо, ришѣшо, родй, рукѣма, румѣно, аранйја, урикдше га, зарусй (= зароси) итд. Узрок овог ограничења јасан је: *р* које би се овде створило налазило би се на почетку речи односно иза вокала, а такво *р* галипољски гласовни систем избегава (в. горе). Консонантски карактер задржава и *р* испред дугог вокала: крдѣ, вршйво, мрдѣй, прѣдѣмо, шрѣсѣше, грѣ^вдѣви (= грехови), шрѣ^ндѣга, крйвйм, прѳсшй му, врћдѣга. Овом се правилу само привидно противе облици *рче*, *рѣдво* (= хрече) где имамо стара паралелна образовања (*hrkati* у овом значењу забележено је у нашем језику, в. РЈА s. v. 2 *hrkati*). — Разлика у судбини дугог и кратког вокала пред акцентом у суседству *р* оправдана је с обзиром на опште прилике галипољског вокализма: неакцентована дужина влада се као акценат и спречава редукције.

Не долази до стварања секундарног *p* ни иза акцента:

ѿграм, ѿскрама, ѿпра (= опрах), *ѿскремо* (= сакријемо), *ѿшреш*, *прѿсшрем*, *ѿдрес*, *ѿмремо*, *ѿпреш*, *ѿскри*, *вѿшром*, *ѿпружи*, *ѿшру* (= отрова, 3 аор.).

Ова је разлика паралелна с оном која се јавља код затварања неакцентованог *e* и *o*. И тамо положај иза акцента чува вокале од редукције која остаје ограничена на положај испред акцента.

Ако се изузму поједине позајмљене речи заступљене на широком терену (*мрнар*, *прѿија* итд.), може се рећи да се стварање секундарног *p* из групе *p* + вокал јавља у нашем језику углавном у две велике зоне, једној на западу и другој на истоку, иако не свуда под истим условима. Прва зона обухвата низ говора чакавског дијалекта или у непосредном суседству тога дијалекта: новљански,¹ брачки,² ластовски,³ водички у Истри⁴ итд. Друга област захвата делове призренско-тимочког дијалекта,⁵ али и излази из његових граница. Ја сам у Глоговцу код Светозарева нашао ситуацију која одговара галипољској: *врѿйло*, *грѿѿвина*, *грѿица* (= *гра-*), *дрѿмирѿвски* (прид. од *Дрѿжмировац*), *крс ѿлѿш*, *крѿићи* (уплетени у коси, < *крајч-*), *ѿрломѿче*, *сврѿуље* (на колима, исп. у Вука *сврѿачине*), *ѿрѿуља*. Појава се јавља у ограниченом обиму и другде на територији косовско-ресавског дијалекта: Елезовић бележи *крз* (= кроз)⁶, а С. Милосављевић помиње реч *прѿводација* у Хомољу.⁷

Није искључено да су почетни импулси за редукцију ненаглашеног вокала уз *p* понети још из старе постојбине. Сам карактер ове промене, која спада у велики циклус редукција везаних за нову општу фонетску ситуацију на тракискком терену, сугерирао би, међутим, друкчије схватање: прогрес се одиграо, или бар добио пун замах, тек у Тракији.

§ 70. Без обзира на епоху кад је промена започела, треба истаћи да је она стигла да се оствари у потпуности, тако да је *p*

¹ Белић, Зам. 8 — облик *прнесш* забележен је већ 1395! (ibid. 23).

² Храсте, СДЗ6 X 20.

³ Облак, Archiv XVI 432—434.

⁴ Рибарић, СДЗ6 IX 69.

⁵ Белић, ДИЈС 255—256 (примери највећим делом из тимочко-лужничког дијалекта); Станојевић, Сев. -тим. 370.

⁶ Речник s. v.

⁷ СЕЗ6 XIV 135.

данас у овим случајевима фонема. Чак је и аналогија стигла да га пренесе у ситуацију где није могло настати органски, под акценат:

п̄рбисиди, п̄рблѣ^дди, п̄рбуди, п̄рбуши, п̄рвара, п̄рвиде (= проведе)
п̄ргуша, п̄ркѣи, п̄ркисни, п̄ркори, он се п̄ркрсти, п̄рмѣ^чни се, п̄рѣлани,
п̄рѣуни се, п̄рсија брдсно, п̄ршѣгни, п̄ршиче, п̄ршуши (= пресуши), —
п̄рповес (= приповест), —
нап̄рш (= напред, пре).

Аналошког је порекла (према *г̄рм̄и*) и *г̄рм* (= гром).

Да у овим случајевима промена није извршена фонетским путем, говори, поред теоретских разлога, и чињеница да се вокал чува у низу категорија:

ја се п̄рибра, ђн се п̄рѣбра, п̄рдлјем, п̄рбли (1 јд. аор.), *п̄рдли* (2 и 3 јд.), *п̄рдсјем* (= проспем), *п̄рдсшрем, п̄рѣсшри* (1 јд. аор.), *ш̄и га п̄рдсшри, п̄рѣђеју, п̄рѣсли, п̄рѣшаво, — дус̄п̄рѣ^чш* (= спреда), *нап̄рѣ^чш* (поред аналошког *нап̄рш*), *п̄рѣ п̄лѣдна, П̄рѣкуморе, п̄рѣгада,* — да и не говоримо о примерима као што су *брѣда, уп̄рѣгне, врѣ^чменом, крѣв, грѣсш* ($\leq$ грозд), *крѣшка*.

Очигледно је аналогија захватила онолико колико и код превошења *у- < о-* из положаја пред акценатом у акцентоване слоге. И ту је главно поље утицаја аналогије облик 2 и 3 л. јд. аориста са " акценатом на првом слогу. Чак су и границе деловања процеса углавном исте. Он се није проширио на једносложне глаголе из разлога објашњених у § 48. Овај паралелизам претставља допуну основне сличности која везује ове две појаве: у оба случаја имамо редуције везане за јачање интензитета изговора акцентованих вокала и истовремено слабљење вокала испред акцената.

Постоји у галипољском говору и један други аналошки покрет који се врши у правцу супротном од описаног. То је повраћај вокала из акцентованог слога у слог пред акценатом, уз престанак самогласности *р*:

врѣнѣло (према *наврѣнѣло* и сл.), *сшрамѣша* (према *сшрам* итд.), *шравѣца* (према *шрава*), — *грѣбѣње* (исп. *грѣбла*), *грѣмѣни* (: *грѣмењ*), — *врѣмѣни*, — *обрисѣјемо, п̄рибрѣмо се, — брујѣње, бројѣћем* (= бројећи), *надрѣбѣм, прогудѣ га, проѣдше, пролѣ, ошрѣвача, шрошѣца, — другѣ* (одр. вид од *дрѣги*), *сшругачѣца*.

Појава је очевидно скорашња и захвата само оне примере где постоји непосредан утицај какве друге речи или облика

с акцентом на вокалу који се реституише. Јасно је да напр. *а* у *сџрамоџа* не претставља директан продужетак првобитног *а* у тој речи него секундарну појаву зависну од постојања речи *сџра̂м*, *сџра̂ним се* итд. Карактеристично је и то што има мало или нимало примера са префиксима *ѡрѡ-* и *ѡри-* где, такође, нема више ослоња за аналогију (и под акцентом је *ѡр-*). Распрострањеност оваквог изговора није једнака код свих говорних претставника. Она продира нарочито тамо где је јак утицај македонског малешког говора или српског књижевног језика. Његов значај и јесте у томе што показује да стварање секундарног *р* престаје да буде жив фонетски закон, чему у великој мери доприноси нарушавање система галипољског говора у садашњој епоси.

§ 71. У слоговима пред акцентом *а* са сонантом *л* не врши се никаква промена која би била аналогна оној код *р*. Као што галипољски говор не зна за старо *ѡ*, тако не ствара ни ново: *ѡланина*, *сланине*, *слашкѡ* (одр. вид), *угледѡли*, *ѡлишѡ*, *слизѡва* (-лѡз-), *заклоѡйла*, *јѡс се ѡлудѡло*, *глоѡк* (< глу-), *клучѡња* (= катанац).

§ 72. Целокупни изложени материјал показује да се у галипољском говору не може говорити о неслоговном *р* и неакцентованом *р* као о две различите фонеме (као у Вуковом књижевном језику: *грѡза* ~ *грѡце*). У галипољском је разлика између ова два гласа чисто позициона, а не фонемска. То показује преглед:

# ѡ С	<i>рѡѡшина</i> ¹
# г V	<i>рѡѡка</i>
V г #	<i>ѡѡр</i>
V г С	<i>нѡрнем</i>
V г V	<i>кѡра</i>
С ѡ #	<i>ѡѡдр</i>
С ѡ С	<i>срдѡјце</i>
С г V̄	<i>ѡрѡсѡ</i>
С г V'	<i>ѡрѡк</i>
С ѡ(V)С'	<i>ѡрѡѡѡ</i>
'С г VC	<i>ѡскрем</i>

У положајима уз вокал фонема се остварује као *р*, а у искључивом суседству сугласника као *р*. Карактеристичан је случај положаја *СгVC'*. Ако се вокал изговара, имамо неслоговно *р*, а у

¹ # = морфолошка граница, V = вокал, С = консонант, ' = акценат.

противном случају *p* (иначе се може говорити и о тежњи да се из језика уклони опозиција $r \sim rV$ у овом положају).

Примери као аор. *пдрда* или *кр имџња* само привидно говоре против изнесене констатације. У тим случајевима имамо морфолошку границу са фонолошким значајем (јунктуру). Разлика између *пдрда* и *нарнем* је у томе што у овом другом случају нема, синхронично гледајући, морфолошке границе. Непостојање посебног *рнем (исп. међутим *рдам*, врло обично у језику), као и непостојање других комбинација као *порнем, *зарнем итд. не допуштају да се *на-* у овом глаголу издвоји као морфема (префикс).

ПОЈАВЕ У ХИЈАТУ И ЕЛИЗИЈЕ ВОКАЛА

§ 73. Једна од основних црта фонологије гласовних група у галипољском говору јесте снажно изражена тенденција да се уклоне вокалске групе (секвенце) Сама та тежња паралелна је сличним појавама у другим модерним штокавским говорима. Начелно су иста и средства којима се ова тенденција остварује: развијање прелазног *v* (понекад и *j*), елизија првог вокала и, релативно најређе, контракција. Једино што је у многим случајевима специфично јесте конкретна примена ових начина.

Док се у већини наших дијалеката финалне гласовне групе вокал + *o* (настале приликом преласка $-л > -o$) чувају или контрахују (на један или други начин), у галипољском се оне разбијају убацавањем *v*. Та појава захвата подједнако групе *-ao*, *-eo*, *-eo*, *-uo*, *-oo*, *-po* и *yo*:

укрџво, *пџво*, *сџџво*, *урџво*, *посџџаво*, *публџџаво се*, *кажџџаво*, *плџџаво*, *свџџаво*, *задрџџмџџво*, *пџџкаво*, *удрџџзаво*, *пџџславо*, *дџво*, *засџџаво*, *слџџсаво*, *фџџџаво*, *лижџџаво*, *сџџуџџаво*, *џџџво*, *убџџкаво се*, *дџџгаво*, *пџџкаво*, *ускџџубаво*, *џџрџџсаво*, — *узџџво*, *пџџклџџво*, *пџџмеџџво*, *брџџш се* *исџџџво*, — *јџџво*, *дунџџџво*, *сџџџво*, — *убрџџнџџво*, *вџџкнџџво*, *дунџџво*, *мешнџџво*, *дусџџџгнџџво*, *искрџџво* (= *сакрио*), *умџџво*, *напџџво се*, *загрџџдџџво*, *уздрџџџво*, *мџџџџво*, *напџџрџџво*, *сџџџџво*, *бџџво* (= *вџџџџ*), *бџџнџџво* (= *постао*), *убџџво* (= *убџџ*), — *пџџдрџџво*, *умџџрџџво*, — *надџџво се*, *уџџрџџво сам га* (= *отровао...*), *чџџво*, —

кџџсаво, — *вџџсево*, *дџџџџво*, — *бџџџво*, *дџџџво*, *цџџџво*, — *пџџрџџџво*, — *врџџво свџџџџ* (= *велики празник*).

Сви примери нису били изговорени с пуним *v*. У многим од њих чуо сам само једно слабо *v* које се образује између обеју усана (услед слабости артикулационог покрета доња усна не

достиге до горњих зуба), али без заокругљавања усана карактеристичног за право билабијално w^1 .

Рећи су и мање типични примери без *v*:

бигендџао, вџџо, зџмџао (= узимао), *ндџао, полудџо, сџџо, обџао, пџкао, уџукао*, — *јџо*, — *бџо, цугџрџо, назџмџо сам се, миџнџо, наџџуно, зафџрџо, шудџо*, — *чџо*, — *кџсао, — дџџо, — дџо*.

Мања постојаност овога *v* које је само прелазни глас у односу на примарно интервокално *v*, које готово увек има јаку подршку у парадигми, мора се сматрати природном појавом. Иначе сама појава *v* у овом положају, а исто тако и развијање *v* у групи *au* > *avu* (§ 74), претставља паралелу јављању *i* у примерима као *ju(x)*, *наџраџим* и сл. С једне стране, у оваквим положајима изговор *v* и *i* врло је лабијан, али, с друге стране, ти се гласови јављају ту аутоматски — наравно факултативно — и тамо где их првобитно није било. Стање је такво да се може говорити о тенденцији уклањања фонолошке опозиције између секвенца *Vvo* (вокал + *v* + *o*) и *Vo*, а такође и *Vvu* ~ *Vu* и *Vji* ~ *Vi*.

И у нашим другим говорима може се понегде наћи уметнуто *v* у групама вокал + *o*. Највећа област оваквог изговора налази се у Војводини², али су понеки примери забележени и на другим странама: *џаво* у Подравини³, *dāvo, ukrāvo* у Зупцима у Црногорском Приморју⁴. Ново је, међутим, у галипољском говору то што се *-vo* не ограничава — као у другим говорима — на примере где акценат стоји на првом вокалу групе чувајући је од контракције. Овде *-vo* продире и даље те постаје опште морфолошко обележје облика м. р. радног придева, па и м. рода адјектива на -л. Сажимања нема ни у једном једином примеру. На први поглед рекло би се да галипољски говор ту чува знатну старину: то би био једини новоштокавски говор без икаквих контракција у овим облицима. Питање је међутим да ли се *-vo* развило органски свуда где га налазимо, или је само у неким случајевима било фонетских услова за његову појаву, па је оно доцније уопштено морфолошким путем. Тако напр. у именици *сџ* (< *сџ* < *сол*) немамо облик *сово који би био у складу са *убџво*. Пошто се облик *сџ* не може обја-

¹ Исп. о сличном гласу у црмничком говору Б. Милетића, СДЗБ IX 298.

² Исп. напр. у Милетића, Кик. 20: *жџво, бџво, обџво*, итд. — тако и у мом материјалу из целог банатског дијалекта, а такође и другде по Војводини (за Срем в. Берислава Николића, ЈФ XX 278).

³ Хам., Подр. 30.

⁴ Rešetar, Štok. 107.

снити никаквом аналогijом, треба закључити да он претставља првобитни фонетски резултат, док је *убѡво* секундарна аналошка форма, што уосталом показује и акценат (према *убѡла* и сл.).

Доста тешкоћа задају именице *пѣшао* и *посао* у којима би такође требало очекивати *-аво*, али се место њега јавља контракција: *пѣша* (*пѣша*) и *поса*. Усто се ни саме ове именице не слажу међу собом. Очекивали бисмо *пѣша (*пѣша) као *поса* (< *поса*). Разлика је можда у вези с ослањањем именице *пѣша* на деklinацију именица на *-а*: чују се и облици *два пѣше*, *да дама пѣши*, инстр. *пѣшом* (не *пѣшом). Проблем се још више компликује тиме што ном. јд. м. рода придева *зао* гласи *зав*.

§ 74. У унутрашњости речи *-в-* се појављује у групи *-ау-*: *навучим*, *навучили* (према овоме понекад и *вучим*), *навуче*, *пдвучина*, *павучица* (= потка; исп. *пдвучица* у Вука). И овде *в* може покатак изостати, као и оно у завршетку радног придева (§ 73). У групи *-ао-* јављају се неједнаки резултати, слично као и на крају речи. Контракцију имамо у речи *зѡва* (*зѡвама*, *зѡвице*) и у вези *на-ном свѣшу* (*закљоила дци*, *шисла на-ном свѣшу*; *не знамо на-ном свѣшу како је*). Постоји додуше у галипољском и облик показне заменице без почетног *о-* (нбм *човѣку* = оном...), али у примеру *на-ном свѣшу* квантитет *ѡ* указује на контракцију (иначе бисмо имали *на нѡм свѣшу). Овакво сажимање, исто као и облик *зѡва*, познато је и извесном броју других говора. Исп. напр. на Косову *зѡва* и *наѡа свѣш*, *наѡѡ свѣш*¹ и у Глоговцу код Светозарева *зѡва* и *на на свѣш*².

Овамо можда иде и глагол *наштрим*, *наштримо*, *наштрѣју*, *ја га наштри* (аор.), *ја га наштри* (3 јд. аор.), *наштримо га* (= наоштрим), само што ту постоје и облици простог глагола *штрим*, *штри*, *штримо*, *штрѣју*, *штрамо* (1 мн. импф.), тако да су могућа два тумачења. Или је група *-ао-* сажета у *-а-* па је краћи облик *штрим* добивен депрефиксацијом, или је *о-* у *оштрим* отпало као у *објке* > *бѡјке* и др. (§ 76), па је и сложени глагол преудешен према облику простог.

Форма *рѡвник* (< *раоник*) настала је очигледно наслоном на *раван*, *равниши*. Ни овај облик није непознат нашим дијалектима. Исп. напр. однос *чуво*, *дѡво*, *сѡво*: *зѡва*: *рѡвник* у многим банатским говорима.³

¹ Елезовић, Речник s. v. v.

² Из мог материјала.

³ Из мог материјала.

Форма *коно* (= као) могла је постати на више начина: или директно од *каконо* или од *као* + *но* или од *као* + *оно* > *кањно*. Стога овај пример не даје поузданог материјала за закључке о начину елиминације зева у унутрашњости речи.

Најзад у појединим речима група *-ао-* остаје неизмењена: *зѡблѡчи се врѡме, нѡѡѡко*. Упадљиво је да у овим случајевима имамо префиксе, *за-* одн. *на-*. Јасно је да је чувању првобитног гласовног облика допринела извесна аутономија, семантичка и гласовна, коју имају префикси¹. Аналогних односа налазимо и другде, исп. на Косову *зѡва: заѡѡчиш*², у Банату *зѡва: зѡро*³.

У групи *-аа-* процес сажимања је у току, како у речи *сѡш, сѡш*, тако и у глаг. *зѡкам* (= отерам; < *за* + *ѡкам*), *зѡкам*, аор. *зѡкамо, зѡакамо, зѡкамо*, па већ и *зѡкѡмо*.

Само контракцијом може се објаснити облик *мѡр* (= мехур). Овај облик претпоставља првобитни акценат на крају: *мѡхѡр (исп. у РЈА *тјѡћѡр* поред *тјѡћѡр*). Контракцију сретамо и у прим. *бусѡрина*, а исто тако у облику *ѡко* (< у око): *шрѡсни* (= тресну) је *камѡчѡшом ѡко, ѡко изѡђе*. Најзад, и облик *пр ѡѡзом* (= под пазухом) настао је свакако путем сажимања: *ѡѡзѡхом* > *ѡѡзуом* > *ѡѡѡм* > *ѡѡзом*.

У примерима *дѡк се дѡмо* (= дигни се да идемо), *ѡ дѡмо* (= хајде да идемо: *ѡ* = хајде) извршена је контракција на специфичан начин. Испало је *д*, а вокали *и* и *ѡ* сажели су се тако да је резултат сажимања задржао вредност другог вокала, неакцентованог али дугог: *ѡ(д)ѡмо* > *ѡмо*.

Контракција међутим изостаје у једној категорији где је у другим дијалектима врло честа: *идѡнѡс, двѡнѡс, шрѡнѡсѡга, чишрнѡсѡм, усамнѡсѡше*.

Такође се чува *ае* у *двѡѡс*, док се поред *шрѡѡс* изговара и *шрѡѡсѡ*⁴. Нема контракције ни у броју *шеѡсѡш, сиисѡш*.

Најзад треба истаћи да се не јавља контракција ни у речи *зѡиц*, чији се фонетски лик овде развио у посебном правцу (§ 84).

¹ Исп. у нашем књижевном језику *наѡѡчѡши*, а не **наѡѡчѡши, раз-не-се*, а не *ра-зне-се (психолошка граница слога у вези с фонолошком јунктуром).

² Елезовић, Речник s. v.

³ Из мог материјала.

⁴ Друге случајеве развијања прелазног *ѡ* в. у § 94.

§. 75. Зев који настаје при додиру проклитике и речи која почиње вокалом уклања се контракцијом само у два већ поменута случаја — *ђко* и *нђ ном свѐШу*, — а иначе елизијом вокала проклитике:

да-г-овѐ^ијес, *да-г-одлѐ^иим*, *ја-г-овѐдо* (= уведох), *да-г-уѐнем*, *ђ-д-ђдемо на-ђусђ*, *ако-мђжеШен д-идѐшен*, *шрѐ^ибује д-ђма иђђда вакђ*, *ђе-д-узеђђју нђге-ши*, *ђе-д-уѐзне вудѐ*, *ђе-д-уђре главу-ми*, *исђѐвђ се-н-ушђу грђну*, —

да-ј-уѐзне (< да је: . . .), — *да-н-изђђе*, *јђ-н-ђска* (зор.), *н-ђшѐм лѐ^иба*, *да-се-н-угђси*, *да-је-н-уђре Шакђ*, *н-ђмѐ^и да дѐ^ика*, *да-и-н-уфђши*, *да-је-н-ушђђђне млђго* — *нђђѐ-с-ођрђла*, *да-с-ужѐним*, —

ђе-ш-уѐнем (= узећу ти) *зѐну*, *да-ш-уѐнеју*, *ђе ш-ужѐним* (овамо спада и магиска профилактичка формула која се изговара *лђка-ш-ђма*, а своди се по свој прилици на *лђка шђ ђма¹*).

Разуме се, већина ових примера може се чути у споријем изговору и са реституисаним самогласником проклитике: *да-га-уѐнем* итд.

Најзад постоје и прелазне варијанте с редуцираним, али не потпуно изгубљеним вокалом: *ђе-д^а-ђдемо*, *ђе-д^ђ-ошђђрим*.

Елизије показане врсте нису ретке у нашим дијалектима, а нарочито су обилно заступљене на истоку наше језичке територије, на широком пространству које обухвата готово све говоре Србије и Војводине. Тако их има подједнако на крајњем југоистоку Србије² и на крајњем северозападу³, а такође и на северу Баната⁴, да не наводим потврде из простора између ових тачака.

Вредно је напоменути и изговор *ђждеру* (= у Уждеру) с елизијом предлошког у.

§ 76. Испадање вокала у галипољском говору не ограничава се на положај у вокалским секвенцама, чак се може рећи да је врло раширено и ван тога положаја. То је и природно у оваквом говору са јаким поремећајима и редукцијама неакцентованих вокала.

¹ О самој формули в. М. Филиповића, о. с. 89.

² Белић, Д И Ј С 249.

³ Московљевић, Поц. 107: *ђћу дђдѐм*; 108: *ђјде д' уѐмѐмо*.

⁴ Милетић, Кик. 19: *д-ђдем*, *д-ђсШанем*, *д-уђШам* (веома много потврда и у мом материјалу).

У многим речима које почињу самогласником настаје афераза, тј. губи се тај самогласник:

а: *ко* (*Ко њшес да се узнемо*) поред *ако*, —

и: *зисли, зишло, зиће* поред *из-, из-, сдње се* поред *чешћег* *ис-, ис-, кона* (= икона; уколико није без *и-* узето из грчког говора околине Барјамича), —

о: *бџке, бџака, пџнке, пџнака, бџчић, бучиће, блачно* (*блачно време*) поред *об-, вакџ, валџко, вџ* поред *овџ* (уколико није према *шакџ, шалџко, шџ*), *грдџло* ($\leq$ *огледџло*), *дизџбр, дизџалџка* и сл.¹ (ако је $\leq$ *од + из + горџ* итд.), *лџмлџнџ* ($\leq$ *ономлане*), *нумџн, нумџнеке* ($\leq$ *ономадне*), *сџџне, сџџво* (= *остане: џзводи гџрњу и дџљу кџру, сџџе срдџна*), *шисли, шџће, шиџсе, шџчке и шџчен* (= *отоич*), *шџда* (= *откида*), *шудџво, шудџли, шџди* (= *отходи*), *џџке, џџке* (= *наочари, ако су* $\leq$ **очџље или сл.*)², —

у: *зџво, зџла* поред *уз-, џз-, зџмџемо, не зџмџи је, зџмџсе, шџрник, фџшим* (*чешће у-*).

Важно је нагласити да се велики део наведених речи — све оне код којих није показана и друга изговорна варијанта — изговарају само овако. Почетни вокал је у тим речима ишчезао и као фонема. Ипак се не може поставити фонетски закон да сваки неакцентовани вокал на самом почетку речи мора да се изгуби:

а: *аџна, аранџа*, —

и: *игрџње, извџди, изнџсу, изџрџша, имџво, исџлџшо, исџрџнџво се*, —

о: *убџси, убрџнем, увџ* поред *вџ, огрибџ, уднисџм, онџ, уџрџла, ушџври, ушџм, ошџкџне, ошџкџниће* (исп. *шџда*), *очџма*, —

у: *углџњи, оздџне, улџзнемо, урџдџћем, ошџклџ га, ушџма*.

На ову неуједначеност свакако су утицали морфолошки фактори. Највећи део примера с изговором иницијалног вокала (изузев оних с *а-* које је као најшири вокал најотпорније према редукцији) припада речима у чијим другим облицима тај вокал може бити наглашен. Тако *игрџње*: *џграм, убџси*: *убиси* (3 аор.), *очџма*: *џчи, углџњи*: *џглен* итд. Под утицајем форми с акцентованим вокалом држи се и неакцентовани вокал у другим облицима исте парадигме. Начелно је сличан и случај неких сложених глагола који додуше немају облика с акцентом на иницијалном вокалу (такви су *улџзнем, ошџкџне*), али чији су префикси употребљени с пуном семантичком вредношћу тако да их њихова

¹ § 411.

² Изгледа да је и у *до* (= *од*) извршена афераза, в. § 484.

морфолошка провидност подржава и обнавља. С друге стране, све без изузетка речи са дефинитивним (фонолошким) губљењем почетног вокала јесу такве у чијој парадигми нема облика с акцентом на вокалу. Гласовни процес могао се у потпуности остварити и уобличити само тамо где томе није стајала на путу никаква морфолошка препрека.

Саме размере које је појава узела у овом говору сасвим су необичне за наше дијалекте. Додуше за поједине примере, чак и од оних ређих, могле би се наћи паралеле, тако напр. за *ко*¹, за *шйчкен*², за *шбрник*³, али укупност факата упуњује на посебан развој на тракиском терену. У новогрчком афереза је веома честа: *γούμενος* (*ήγούμενος*) 'Abt' (наш *игуман*), *γώ* and *έγώ* 'ich',... *μάτι* (*δμματι*) 'Auge'⁴. Притом је и тамо *a* отпорније од осталах вокала⁵, а игра улогу и наслон на облике с акцентованим почетним вокалом⁶.

§ 77. У низу случајева губи се крајњи самогласник речи при чему поред фонетских фактора знатну улогу играју и морфолошки моменти.

Крајње *-a* у нека могло се схватити као покретно и изоставља се: *Те да ђшје дѣше нег га вйкне; Ђрло нег дѣје; Нек ми дѣ пѣре; Лѣбац нек сшуй*. Додуше импулс за скраћивање могао је потећи из специјалне ситуације у сантхију: *нек-ѣде* као *д-ѣде*.

Сасвим сигурно схваћено је као покретно *e* (*ћ*) у *гбр*, *дѣл*, *вѣш* (= овде), *нѣш* (= онде), *нумѣн* (= ономадне) и *о* у *вѣм*, *нѣм*, *шѣм*. Сви ови прилози имају у галипољском и напоредне варијанте с партикулом (*гѣрѣке*, *нумѣнке*, *шѣмоке* и сл.).

Као и у многим нашим говорима и овде се у презенту глагола моћи и хтети (кад је овај у вези са *да*) јављају познати краћи облици: *ја ни мѣж да ѣшнем*, *ни мѣж да пѣрѣш*, *мѣж да је лѣчѣо*, *ако ни мѣз да га уфѣшеју*, — *јѣ* ^д *д-ѣдем*, *ја нѣ дѣ сам* (< *нећу да сам*) *вѣдеке прѣ пѣлѣдна*, *нѣ да бѣнеш иѣсар* (*нѣћ* — или можда *нѣч* < *нѣћш*? — испред *да* — *нѣ*⁷, из овога често > *нѣ*

¹ Глоговац код Светозарева (по мом материјалу): *Кѣ вѣше* (= ако је...), *ми ѣ д-одвѣдимо* и сл. Црес (М. Тевтор, *Archiv* XXX 158): *кѣ* (= ако).

² Решетар, *Stok.* 300: *tôič adv.*, soeben, *Srpska Kapela* (Bjelovar).

³ Белић, *ДИЈС* 160 и Станојевић, *Сев.-тим.* 368; Петровић, *Сарај.* 93: *tôrnik*.

⁴ Thumb, *Handb.* 11.

⁵ K. Foy, *Griechische Vocalstudien*, *Bezzenger's Beiträge* XII 68; A. Thumb, *Beiträge zur neugriechischen Dialektkunde*, *Indogermanische Forschungen* VII 2,

⁶ Thumb, *IF* VII 2 и 5.

⁷ Овакво *нѣ да*... слушао сам на многим местима у Банату и северној Србији. Наводим два-три примера из Глоговца на Великој Морави: *Зѣшшо нѣ да кѣшш*, *Нѣко нѣ д-укрѣдѣ*, *Они нѣ да и пѣшше*. Исп. и у Ресави, Ивковић 300, *нѣ да-рѣкне*, и на Косову, *нѣ*, сажето *пѣће*, Елез. Речник s. v. *нѣ*.

због скраћивања ~ у финалном положају), *нѣ да се ужѣни, нѣ да ни достѣднеју* (= неће нам достати). Овде није увек лако пресудити шта је остатак старих облика *хоћ и **можь*¹, шта аналошко проширење њихово, а шта дејство елизије. Међутим у *ћѣв* (< *хѣву*) и *ћѣз* (< *хѣше*) (*ћѣв да ми љулѣјају* = *хѣху да ме истуку*, *ћѣз д-ѣде*, *ћѣз да се врѣши*) јасно је да је испало у одн. е. Никаква аналогија није могла изазвати ову промену, утицај облика других глагола могао би деловати само у правцу задржавања -ву одн. -ше (-се). Исто вреди и за краће облике самог глагола *моћи* у примерима као *Не мѣж* (през.) *да ши дустѣгнем*, *Не мѣг* (аор.) *да нѣжем инѣ ѣку брѣшна*, *Ни мѣж* (аор.) *да је уздрѣви* (исп. § 337).

Није сигурно да ли овамо спадају облици као *цѣл дѣн*, *цѣл нѣћ* који могу бити и аналошки.

Познато је из многих наших говора и скраћивање императива у примерима као *Бѣж дѣше* (= бежи одатле); *Дѣк се*, *ѣсвани*; *Дрѣж га*; *Дрѣш се*, *јунѣку*; *Удмѣр се*; *Бѣшше*; *Ишен донѣсѣшен*; *Удмѣрше се*; *Ѡше ви за мѣм* (= за мно).

Сама појава довољно је стара (XIV—XV в.)² да би могла потицати са старог терена, што још не значи да она отуда сигурно потиче. Интересантно је да је аналогна промена обична и у новогрчком језику: „Das inlautende ε 2. P. Plur. (Imper.) fehlt sehr oft: εχούστε ‘höret’ . . . , auch die Endung ε der 2 P. Sing. fällt bisweilen ab . . . εφης’το”³.

У изразу *чѣсѣи ви висѣље* који се само тако говори немамо уствари никакво испадање крајњег вокала, вѣћ просто угледање на облик *чѣсѣи* — *чѣсѣи(ш)* *ши бѣжић* и сл. Ово је било олакшано тиме што се придев *чѣсѣиш* у галипољском говору не употребљава ван оваквих устаљених обрта, тако да му се чак не зна ни право значење. Сама механизација облика у овој формули потсећа на ону у изразу *жиме мајка* у другим говорима.

Треба најзад поменути *чиѣиѣр* поред чешћег *чиѣиѣри* и облике *с* < *си* и *ш* < *ши* у везама као *Шѣ-с-се-свѣкао морѣ шако гѣлишаф*; *нѣ-да-ш-се ѣуклѣним* (= нећу . . .) и сл.

Чињеница да крајњи вокал сразмерно ређе отпада него почетни одговара општој тенденцији да се вокали испред акцента

¹ Исп. § 336.

² Даничић, Ист. обл. 341, 345-6.

³ Thumb, Handb. 147.

редукују јаче од оних иза акцента (исп. случај *e/u, o/y* и групе *p + вокал > p*).

§ 78. У унутрашњости извесних речи губи се по један самогласник.

Вокал *e* синкопиран је у *јѣрбѣца*, *двѣ мѣсца* (овај облик не потиче из старе постојбине на шта би се могло помишљати на основу паралела из других говора, србијанских и војвођанских; синкопа се могла извршити тек после скраћења *ѣ*, а оно је у галипољском скорашње), *ѣундѣјник* (постојеће паралеле не значе ништа јер их има са најразличитијих страна: *pondŭlak* у Дубашници на Крку¹, *рѣндјѣлак* у босанској Посавини², *рѣндеѣлак* у околини Бјеловара³, *pondѣlnik* у бугарским дијалектима⁴ итд.), *сѣрѣе*. Исто тако унутрашње *e* изгубило се у *двѣѣс*, *шрѣѣс*, *чѣшрѣс* (на крају речи после тога *-сѣ > с*). Најинтересантнији је случај облика броја један уз предлоге који се свршавају вокалом. Ту *је-* даје *ѣи-*, *ѣ-*, најзад *ѣ-*. Најобичнији је данас изговор *ѣо-јѣд зрѣно* (*ј = ѣ*, в. § 89), *на-јѣд мѣсцу*, *у-јѣд сѣлу*, *ѣдеју на-јѣ чѣшму*. И у прилогу *зѣјном*⁵ ишчекао је сваки траг некадашњег *e*.

У *кѣко* ($\leq$ колико) и *да се ѣошѣ* ($<$ -ѣиш-), *унѣи се ѣошѣју* имамо свакако синкопу *и*. По свој прилици на исти начин треба тумачити облике *јѣшрѣца* (поред *јѣшрѣвица*; ген. мн. је *јѣшрѣѣца*) и *кѣшарѣца* (ген. мн. *кѣшарѣѣца*), као и многобројне изведенице типа *ѣѣѣѣѣца* (= попадија), *бахчавѣѣѣѣѣца* (= жена баштована), *Јанѣѣѣѣѣца*, *Јѣѣѣѣѣца*, *Кѣсѣѣѣѣѣца*, *Пѣвѣѣѣѣѣца*, *Димѣшрѣѣѣѣѣца* (жена Димитрозова) и сл. Мање је вероватно да је готов суфикс *-ѣа* додат место *-ѣца*. Исп. наведени ген мн. *кѣшарѣѣца* и сачуван облик *Павловиѣи* у једној песми. — Карактеристично је да у већини набројених примера испада *и* иза сонанта.

Велику распрострањеност синкопе баш код вокала *и* треба довести у везу с приликама у северногрчким народним говорима. Тумб помиње за север Грчке „eine durchgreifende Umgestaltung

¹ Милчеѣић, Rad 121, стр. 101.

² Решетар, Štok. 114.

³ Решетар, ibid.

⁴ Мladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache 84.

⁵ Овакви облаци нису необични у нашим говорима. На Косову се говори *зѣјно* (Елезовић, Речник s. v.), исти облик долази (по моме материјалу) у Касидулу код Пожаревца и у Глоговцу код Светозарева, а у тимочком дијалекту забележено је *зѣјно* (Белић, ДИЈС 256).

(des Vokalismus) bei deren extremsten Form.... jedes unbetonte *i* und *u* geschwunden oder doch bedeutend reduziert ist¹.

Необичан је облик *мѡшја* (= маѡеха). Можда је и ту — свакако после појаве *ј* на месту ранијег *х* — синкопиран вокал (*е* или *и*), па је затим *хј* дисимилирано у *шј* (исп. и § 111).

Није искључена могућност синкопе ни у облицима као *ѡрѡлјем* (исп. §§ 68, 110 и 357). У вези с овим обликом — такође и с *мѡшја* — треба напоменути да се и у новогрчком по правилу изгубио вокал између консонанта и хетеросилабичног *ј*: *δμοιζζω* < *отјáзо*, *παλιός* < *παλαιός* итд.²

Самогласник *о* изгубио се у прилогу *вѡгдине* (< *ове године*) и у облицима глагола говорити и заборавити: *гвѡреју*, *не гвѡри* имп., *гвурѡво*³, *заврѡимо*, *ја заврѡји* (аор.)⁴. Исто тако и у имен. *ѡучѡњак*, *ѡучѡнче* (= поточић), исп. у Вука *ѡшѡчѡњак*. Глагол *гош(о)виши* не говори се овде.

Судећи по краткоћи вокала *и* у облику *шѡчке(н)* извршило се испадање *о* (отонч-), а не контракција.

§ 79а. Цео комплекс појава испадања вокала описан у претходним параграфима објашњава се редукцијом неакцентованих вокала. Важно је, међутим, напоменути да та редукција скоро никад не доводи до преласка нормалног вокала у полугласник, као што често бива у призренско-тимочком дијалекту⁵. Уколико у галипољском долази до квалитативне редукције, она се креће у сасвим другом правцу (ликвидација разлике између средњих и високих вокала). Редак је и сасвим слаб изговор самогласника, онај који испитивача оставља у недоумици да ли је глас изговорен или није (такви примери у галипољском још понајчешће долазе уз *р* у слогу испред акцента, в. у § 70). Најзад, треба истаћи и чињеницу да је у великом делу случајева редукција уродила ковачним нестанком вокала који се изгубио и као фонема, тако да се не јавља ни у алтернативном изговору. Јасно је да процес има већ извесну старину и у приличној мери кристалисане резултате.

¹ Thumb, Handbuch 6, велики број примера *ibid.* 7.

² Thumb 8.

³ Мало је вероватно да овај облик треба изводити из аблаутне варијанте *гѡвор-* (р.-црквенослов. *гѡвор* 'Wasserblase', исп. и пољ. *gwar*, *gwara* и Бернекера, SEW s. v. *govorъ*).

⁴ Слично у призренско-тимочком дијалекту: *ће заврѡвим* Белић, ДИЈС 255; *се заврѡв, се заврѡвиле* Павловић, Срет. 135, 103; *Јá брзо заврѡим* Стевановић, Ђак. 62.

⁵ А. Белић, ДИЈС 253—255.

§ 80. Посебан тип редукције, заступљен спорадично и у другим нашим говорима¹, претставља десоноризација вокала. Она наступа индивидуално и окازیонално, притом ретко, у унутрашњости речи у интерконсонантском положају — ако су консонанти безвучни — и на крају речи, опет у суседству безвучних сугласника:

п̄ой̄ш̄д̄ш̄д̄ је, *п̄о̄с̄ш̄й̄ла се*, *ш̄д̄ с̄̄ се рас̄п̄л̄а̄к̄аво*, *сӯш̄й̄ну*, *чак̄й̄ја* (= перорез), *ч̄ш̄й̄ри*, — *б̄й̄доше*, *ѣнд̄ѣки*, *з̄д̄јица*, *н̄п̄р̄д̄исе*, *нуманик̄*: (= ономад), *смрд̄љ̄й̄вица*, *шал̄й̄ке*, *ш̄р̄й̄ ли су*.

Овакав безвучан изговор самогласника нема фонолошку вредност и јавља се као одлика бржег говорног темпа и небрижљиве артикулације.

У једном примеру забележио сам и безвучно *н*: *п̄д̄бӣс̄ц̄и*.

ПОЈАВА СЕКУНДАРНОГ ВОКАЛА

§ 81. У речима *иск̄й̄м* (= с ким, чиме), *иск̄й̄нем* (= скинем: *Кед б̄й̄не шак̄о гус̄то коно шо ш̄р̄ѣ̄бује*, *ј̄д̄ш м̄бра п̄д̄ври и се иск̄й̄не*), *искр̄ж̄ӯнам* (= шкргӯнем) и *искр̄й̄во* (= скрио) јавља се протетично *и-*, свакако под утицајем турског језика чија фонолошка структура захтева овакво разбијање иницијалних сугласничких група (исп. *Iskenderun*, *Izmir* итд.).²

§ 82. И појава *а* у *кара̄ђ̄й̄вац* (= крадљивац) резултат је утицаја турске фонетике која избегава консонантске групе на почетку речи. Исп. тур. *karavat*, *kerevet* < грч. κρεβάτι 'кревет' (Sandfeld, *Linguistique balkanique* 18).

Облик *п̄р̄ѣ̄ше̄њ* (= пршљен на вретену) одговара Вуковом *п̄р̄ѣ̄ш̄љен* поред *п̄р̄ш̄љ̄ен*, бугарском *п̄р̄ѣ̄ш̄лен*, чешком *přeslen* итд., тако да пример само привидно спада овамо.

Реч *п̄улук* (= плуг) претставља, као што је уочио проф. Филиповић³, инверсну позајмицу из турског језика (тур. *pulluk* 'плуг'). Карактеристично је да и бугарски тракиски дијалекти имају сличне облике истог порекла: *п̄уллук*, множ. *п̄улл̄уци*⁴.

¹ Исп. Х. Хирта, *Indogerm. Forschungen* VII 139 и *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien* 28; М. Решетара, *Betonung* 31; О. Броха, *Slavische Phonetik* 324 и *Dialekte des südlichsten Serbiens* 16, 20, 23—25; Е. Петровчија, *Sarag.* 94—95 и Милетића, *Црн.* 258. Наводим и неколико примера из свога материјала: *Нд̄су се по Ђурђе*, *чеш̄й̄ри* Глоговац код Светозарева, *К̄ат̄*, из *Дуб̄вц̄* Врачев Гај код Беле Цркве, *доч̄екала*, *коб̄ас̄ца* Фаркаждињ јужно од Зрењанина.

² И у грчким малоазиским дијалектима јавља се *ι-* у примерима као *ισ̄π̄ιλα* које се такође обично тумачи турским утицајем (Thumb, *IF* VII 15).

³ о. с. 36.

⁴ Хр. Вакарелски, *Бит̄ь и език̄ь на тракийскит̄ь и малоазийскит̄ь българи*, *Часть I*, Бит̄ь, Софија 1935, стр. 61—62.

Треба посебно истаћи да у галипољском говору нема секундарних покретних вокала на крају речи изузев оних у партикулама с консонантским елементом поред вокалског (-ке и сл.). Нема дакле облика као *ономе, киме* и сл.

НЕКОЛИКО СИТНИЈИХ ВОКАЛСКИХ ПОЈАВА

§ 83. У извесном броју речи налазимо друге самогласнике на местима оних које бисмо очекивали према књижевном језику.

Није јасно како треба тумачити појаву *e* место *a* у *кѣш* (= кад; увек тако) према *сѣш*, *садѣке*, али и *седѣке* (*сидѣке*). Ипак треба нагласити да се овим облицима могу наћи извесне паралеле у нашем језику. У Кореници се говори *niked*, *nĭkeda*, *nĕkeda*¹, у повељама и писмима из друге половине XV в. налазимо *кѣда* Стој. Пов. II 431, 433 и *кѣда*^m Пов. II 432 (све у дубровачком препису једног екавског записника са суђења у Сребрници 1475 г.), *сѣда* Пов. II 306, 307 (bis), 309, *кѣт* 307 (све у писмима цара Бајазита II). Не може се рећи да је језик свих ових текстова подједнако добар, али треба истаћи да је број примера приличан и да сви потичу из доба када се више увелико није писало *e* на месту *ѣ*². — Да није на *кѣ(a)* утицао вокализам у *jegda*, *jeda* (исп. старочешко *jeda* 'wenn')?

На појаву *u* и *e* на месту *a* у *п̄р̄ѣчича*, *п̄р̄ѣница*, *п̄р̄ѣчића*, *п̄р̄ѣчећа*, *п̄р̄ѣћећа* поред *п̄р̄ѣчаћа*, *п̄р̄ѣцаћа* (= пракљача) могли су утицати околни палатални консонанти, а можда је било и смене суфикса (-ица м. -ача; африкате *џ* и *џ* изједначене су у овом говору, исп. § 127).

Вокал *u* у *уш̄ѣкнем*, *уш̄ѣкнѣво*, *изд̄ѣнем*, *изд̄ѣнѣво* претставља — према обичнијем *a* у књижевном језику и другим дијалектима — јачи аблаутни степен, усвојен свакако аналогijом према итеративу (*шичем* и сл.). Исп. у РЈА *dōtiknuti* и *izdihnuti*.

Реч *гѣзда* (говори се за Турчина који наима слугу или радника: *ја сам се најмѣво у шѣга гѣзде*) вероватно одговара нашем *гѣзда*, позајмљеном из мађарског (реч је уствари Rückentlehnung: мађ. *gazda* < слов. *gospoda*). Однос *o* : *a* није јасан. Да ли се сме претпоставити да је некад у Србији поред облика *гѣзда* постојала и варијанта *гѣзда* (која, с обзиром на мађарски изговор *ђ* као *a*² не би била фонетски сасвим неоправдана)? Треба, међутим, напоменути

¹ В. Lastavica, Nastavni vjesnik XIV 754.

² Има, разуме се, и старијих примера, али ја их намерно не узимам у обзир због честог *ѣ* > *e* у текстовима из раније епохе.

да ја других позајмица из мађарског у галипољском говору нисам могао наћи. Нема чак ни тако распрострањене речи као што је *ловов* (< мађ. *loró*).

У речи *жѝрови мрѝви, зѝрови мрѝви* (= ждралови) извршене су неколике промене. Поред осталог ту имамо *о* на месту *а* (исп. Вуково *жѝрѝв*), што би по свој прилици требало тумачити морфолошким узроцима (продирање суфикса *-ов*). Исп. уосталом руске и белоруске примере на *-ов*¹. У нашим дијалектима могу се наћи паралеле у северној и североисточној Србији: у околини Смедерева, Пожаревца и Светозарева *жѝрови*², у севернотимочком говору *жер*, мн. *жѝрове*³ (*-ов-* је ту схваћено као проширење множине).

Појаву *о* у *зѝјом* (*идѝн лѝѝбац љзо на зѝјом*) вероватно не треба тумачити као специјалан случај замене полугласника, већ као пример асимилације неакцентованог *а* према суседном лабијалном сугласнику.

Вокал *о* у речи *љгор* (= узорана земља) упоређен с књижевним *љгар* претставља аблаутни степен *о* без дуљења (*а* не *ѝ као *љгар*). Галипољски облик сродан је с пољским *ugor*, чешким *ihor*, горњолужичким *whor*, украинским *љгор* и никако се не може сматрати млађим од српске књижевне варијанте с *а* (прастара је особина оваквих именица да имају степен *о* коренског вокала; форма *љгар* везује се за итератив *-гараши*).

Насупрот наведеним речима где налазимо друге вокале на месту очекиваног *а*, у речима *врѝбац, крѝдѝ* и *рѝсѝй* говори се искључиво *а*, никад *е*. Ову чињеницу помињем због њеног значаја за одређивање веза галипољског говора с нашим дијалектима: порекло Галипољаца очигледно не треба везивати за западне штокавске говоре.

§ 84. Појава *а* место *е* у *вуданѝца, вуданиѝдр* — којој налазимо паралеле у североисточној Србији, у говорима тимочком⁴ и реѝавском⁵ — никако се не може тумачити редукцијом у нена-

¹ Словарь рускаго языка составленный Вторымъ отдѣленіемъ Императорской Академіи Наукъ s. v. *жѝровѝ* („пронзи. *жѝровѝ*“); Носовичъ, Словарь бѣлорускаго нарѣчія, Санктпетербургъ 1870, s. v. *жѝровѝ, жѝровѝ*.

² Из мог материјала.

³ М. Станојевић, Зборник прилога за проучавање Тимочке Крајине I, стр. 136.

⁴ Бѝлић, ДИЈС 35.

⁵ Ивковић, Рес. 294—295; тако сам и ја забележио у селу Стрмостену у Горњој Ресави.

глашеном положају (*e* би дало *u^e*, *u*), већ само заменом суфикса. У истој речи долази у нашој језичкој области и трећи суфикс, *-ћница* у Васојевићима¹. За само продирање наставка *-аница* исп. и пример *gùsanica* у Дражици (Хрватска)².

На сличан начин треба објаснити и облик *лубанџца* (*луб* + суф. *-ан-* + *-ица*).³

У придеву *кѝсаво*, *кѝсала*, *кѝсало* и изведеној именици *кисалина* налазимо *a* место *e*. Облик *кѝсаво* може се поредити са не баш сасвим сигурним *kisao* у РЈА s. v. У том случају облик би настављао старо *кѝсѝлѝ*, а појаву *a* кроз целу парадигму требало би тумачити аналогijом.

У речцама *џви*, *џши* очекивали бисмо *o* или *e*, а јавља се *u*. Овај би се облик могао поредити са *eve*, *ene*, *eше* у разним екавским говорима кад би се *u* одн. *e* могло свести на *ѣ*. Томе се, међутим, противе облици са *e* у јекавском наречју: *џше*, *џнџ* у Пиви и Дробњаку⁴, *џше*, *џнџ*, *џшеј*, *џнџј*, *џнен* у источној Херцеговини⁵. Није искључено да су галипољске форме постале синкопом: *џше ши* (или *џшо ши*) > *џш ши* > *џши*, *џве* (или *џво*) *ви* > *џв ви* > *џви* и сл. Исп. уосталом и Вуково „џни (у Ц. г.) *vide eno*“.

Није јасно како треба тумачити *u* у *жѝрови мрѝви* (= ждралови). Ова реч показује и других промена (*o* место *a*, в. горе, затим појава загонетног *мрѝви*).

На месту *e* или *a* изговара се *u* у *зџиц*, ген. мн. *зџицѝ*, *зџички* (= зечји). Узрок промене било је свакако фонетска асимилација ненаглашеног вокала према *j*.

Исто тако на месту *a* или, вероватније, *e* долази самогласник *u* у речи *јѝрбѝца*. У истој речи синкопирано је *e* у другом слогу. Процес се могао овако одиграти: *јеребѝца* > *јурибѝца* (затварање *e* испред акцента) > *јѝрбѝца* (синкопа уз дуљење претходног слога).

Вокал *e* замењен је вокалом у у *уручџ*, *урукџше*, *џруче* (3 аор.). На промену је могла утицати игра међуслоговних асимилација и дисимилација (тип *инжењер* — *инжињер*, *медицина* — *медецина*), а могло је бити везивања глагола за именицу *урок* (*урукџше* > *урукџше*; затим *џруче* с аналошким у као *џбуде*, § 49).

Даљинска асимилација је узрок и појави *o* или *u* у *довџка*, *дувџка*. Ови облици сразмерно су много ређи од оних с вокалом

¹ *вођенџца* у материјалу Р. Алексића, ГЗС II 22.

² Rešetar, Štok. 102.

³ Исти облик познат је и неким македонским говорима. Исп. за Ђевђелију Ст. Тановића, СЕЗб XL 323.

⁴ Вуковић, П. - Д. 19.

⁵ Вушовић, И. Херц. 13.

предњег реда у првом слогу. Сам феномен вокалске асимилације јавио се свакако под утицајем грчког језика у којем је он обичан¹ (механизам процеса у галипољском говору слаже се с оним у грчким говорима, а различит је од турског вокалског синхармонизма).

§ 85. У предлогу учу (= уочи) очекивали бисмо *учи или сл. Извршеном променом и овај се предлог прикључио нормалном типу галипољских препозиција (највећи део оних које се свршавају на вокал има на крају $o = y$).

Место вокала *и* изговара се *е* у *кршѐна* (= ситна вуна која остаје после чешљања). Узрок промене је морфолошки: уопштавање гласовне алтернације која постоји у примерима као *жѐна*, ген. *жинѐ*, инстр. *жинѐм*. Исп. и *ѓрмичѐна*, *ѓрмичѐна* у § 59.

§ 86. Примери као *валѓко*, *шалѓко* нису ретки у нашим говорима. Исп. *шалѓко* на Косову², *шалѓко* у северном Банату³. Највероватније је ту *а* морфолошког порекла. Облик (о)волико могао се анализирати као *ово* + *лико*, што омогућује појаву варијанте *ова* + *лико*, затим *ове* + *лико*, *ови* + *лико* и сл. (такви облици одишта постоје у говорима⁴). Није уосталом искључен ни утицај прилога *шако*, (о)вако на стварање форми *шалико*, *валико*.

Не изненађује ни облик *машѓка*, обичан у нашим многим говорима⁵. Нејасно је, међутим, *а* у *ѓвѓчица* (Вук *ѓѓѓка*). Најмогућнија од свега била би нека народна етимологија према *ѓа(в)ук*, *ѓа(в)учина* (семантичку базу давало би поређење с пауковом мрежом).

Појава *а* место *о* у прилогу *другајѓчко* (= друкчије) своди се вероватно на контаминацију двеју основа, *другач*- и *другојач*-.

У називу дрвета топола изговара се *и*, *и^е*, *е^и*, *е* у првом слогу: на *ѓѓѓбли*, *ѓи^еѓбла*, ду^о *ѓе^иѓоулѓ*, *ѓѓѓлѓ* ген. мн. Ове се гласовне вредности могу сводити на *и*, *ѓ* и *е*, од чега ће последња могућност бити највероватнија с обзиром на то да објашњење појави треба тражити у дисимилицији *ѓоѓо* -> *ѓѓѓо*-⁶.

¹ Thumb, IF VII 35-66.

² Елезовић, Речник s. v.

³ Из мог материјала.

⁴ Вушовић, И. Херц. 55 (*онѐ-*, *онѓ-*); Милас, Današnji trpanski dijalekat, Rad 103, 74 (*опе-*); М. Куѓар, Lumbardsko narjeđe, Nast. vjesnik III 324 (*ове-*). Облици типа *ѓулико* веома су распрострањени у кајкавском и чакавском дијалекту, па и у неким штокавским говорима у њиховој близини (у жумберачким јекаваца, М. Поповић, ZfSIPh VI 357, у Вировитици, Решетар, Štok. 103).

⁵ РЈА s. v.; Белић ДИЈС 33 и др.; Елезовић, Речник s. v. итд.

⁶ О честим дисимилицијама типа $o - \acute{o} > e - \acute{o}$ в. напр. Грамона, *Traité de phonétique* 272—274.

И у *п̄рмичѣна* и сл. (исп. § 59, т. 7 и § 153) ст̄рји *и* (или *и^с*, *е^и*, *е*) на месту *о* (одн. *у*, *у^о*, *о^у*). Очекивало би се да метатеза да напр. *п̄рмачинѣ* < *п̄омрчинѣ*. Ненаглашени вокал задњег реда асимилиран је, међутим, према вокалу следећег слога. Исп. § 84 (поводом *урокдше* и *довбјка*).

Глас *ь* у *к̄шкьдѣче* поред рећег *кушкудѣче* свакако је секундаран. У оваквим ономатопејским формацијама варијабилност фонетског лика обична је појава.

У именици *грд̄и* (множ. *грд̄бе*, *грд̄бји*) говори се само *о*, форма *грей није позната. Овај податак допуњује оно што је речено у § 83 поводом гласовних облика *рд̄ст̄и*, *кр̄д̄ѣм* и сл.

§ 87. Појава вокала *и* место у коју налазимо у *д̄ибок*, *д̄ибка* није непозната нашој дијалектологији. Овакви облици долазе у извесним чакавским говорима (тако у Добрињу *dibok¹*, а слично и код „угарскијех чакаваца“²), затим у неким штокавским местима бјеловареке околине³, али најшира зона њихове употребе лежи у јужној, централној и источној Србији. На Косову се говори *д̄ибк*, *д̄ибка⁴*, у Ресави је забележено *д̄ибку⁵*, у Глогџвцу код Светозарева *д̄ибок*, *д̄ибка⁶*, у тимочком говору нађени су облици *д̄ибина*, *у д̄ибин*, *у д̄ибил⁷*, у Ласковцу је Брох записао *diboka⁸*, у неготинском крају говори се *д̄ибина⁹*, а РЈА наводи топониме *Dibočajska Placina*, *Dibočanski Potok* и *Dibočica* из Србије. Објашњења која се дају веома су различита.¹⁰

У поздраву *Дубру ишра* поред *Дубру јушро* који ми је саслуштен са више страна (нисам га сам чуо у живом говору) јавља се *и*-као и повезде у другим дијалектима¹¹. Вероватни узрок промене *у* > *и* већ је означен у литератури¹²: то је асимилација у према суседном *ј*.

¹ Миљенић, Рад 121, 104.

² РЈА s. v.

³ Rešetar, Štok. 103.

⁴ Елезовић, Речник s. v.

⁵ Ивковић, Рес. 93.

⁶ Из мог материјала.

⁷ Белић, ДИЈС 122.

⁸ Die Dialekte des südlichsten Serbiens 155.

⁹ Збирка речи В. Ђерића, грађа САН.

¹⁰ В. напр. Белића, ДИЈС 122–123, Решетара, Štok. 103 и Облака, Einige Kapitel aus der bulgarischen Grammatik, Archiv XVII 443.

¹¹ Милетић, Црн. 255. Друга сведочанства за Црну Гору дају текстови на народном језику Јов. Иванишевића у Босанској вили 1903, стр. 103 (*ишро*), 323 (*ишрос*). Сличан облик говори се и на земљишту северозападне Бугарске, Видину: *dóbr(o) itro*, Mladenov, Geschichte 89.

¹² Милетић, l. c.

Облик *сѣрушка*, у обичној употреби код Галипољаца, није редак у нашим дијалектима. У области призренско-тимочког дијалекта нашли су га Маринко Станојевић у севернотимочком говору¹, Станко Станојевић и Милан Цветковић у Плавиници и Врбовцу, Милан Станојевић и М. Живковић у Пироту, М. Влајинац у Врању². У Подрињу бележи га Х. Хирт³, а из Босне имамо примере М. Жуљића⁴ и Мехмедбега Капетановића Љубушака⁵. Збирка Вл. Арсенијевића (грађа САН) даје једну потврду и за Банат. Овај је облик, судећи по словенским паралелама, старији од варијанте *сѣрушка*.

У речи *гдлови*, *гдловчићи* (= голуби) имамо завршни део речи преудешен према суфиксу *-ов*, исто као у *жѣрови* (в. горе).

Облик *коѣус* биће настао аналошким проширењем гласовне алтернације у ненагл.: *о* нагл. (в. објашњење поводом облика *прмичѣна* у § 59). Ипак исп. *корус* у Градишту у Славонији⁶.

На први поглед могло би изгледати да и *о* у *дмѣем* (= умијем, оперем), *дмѣес*, *дмѣе*, *дми се*, *јд се дми* итд. треба тумачити исто као *о* у *коѣус*, дакле *дмѣем се*: *умѣво се* = *дѣјем се*: *уѣѣво се*. Анализа чињеница говори, међутим, против такве претпоставке. Код глагола с префиксом аналогича, уколико је има, доводи у галипољском до уопштавања *у-* (в. § 47). С друге стране, и у Вука налазимо *дмиши*, *дмиѣм*, *vide* [1] *умити*. Облик с префиксом *о-* познат је и нашим средњевековним споменицима и понеком писцу доцнијег времена, затим Стулићевом речнику, а у мањој мери и народним песмама. Има га и у другим словенским језицима, тако напр. старослов. *омѣити* поред *оумѣити*, словен. *omiti* поред *umiti*, чешки *omíti* поред *umíti* итд. За нас је, међутим, важно да оваква варијанта преовлађује или се једина употребљава на широком простору у Србији. За призренско-тимочки дијалекат имамо потврде од А. Белића⁷, М. Станојевића⁸, Влад. М. Николића⁹ и М. Павловића¹⁰. Са косовско-ресавског терена ове облике

¹ Сев. - тим. 363.

² Збирке речи у грађи САН.

³ Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien 25.

⁴ Narodna medicina u Varešu, ZNŽ XI 221.

⁵ Народно благо, Сарајево 1888, 23.

⁶ Ш. Варница, ЗНЖ V (1900) 315.

⁷ ДИЈС 529 (у регистру нема облика с *у-*).

⁸ Зборник прилога за проучавање Тимочке Крајине III 94.

⁹ Лужница и Нишава, СЕЗВ XVI 351.

¹⁰ Срет. 217 (у регистру нема *у-*).

потврђују Гл. Елезовић¹, Т. Бушетић², М. Ивковић³ и мој материјал из Глоговца. Најзад, и Крашовани у овом глаголу имају префикс *о*-⁴. Ова изоглоса можда није без значаја за одређивање првобитног станишта Галипољаца.

Није јасно како се појавило *-о* у имен. *шрбо* (ср. р., ген. *шрбѡша*) = трбух која се у галипољском само тако говори. Узрок промене могла би бити нека аналогија. Именице мушког рода на *х* које после испадања тога консонанта добивају у ном. јд. необичне вокалске завршетке пружају и у другим дијалектима плодно земљиште за разноврсна аналошка прекрајања.

¹ Речник s. v. v. *омивање, омиваш* (нема у-).

² Српске народне песме из Левча, СЕЗ6 III 71: *Над водом се Тода омиваше*

³ Рес. 223: *да се сомје.*

⁴ Petrović 211.

КОНСОНАТИЗАМ

§ 88. Фолошки систем консонаната у галипољском говору, тачније у говору његових претставника са најразвијенијим језичким осећањем, данас је идентичан са системом српскохрватског књижевног језика. Данашњи говор Галипољаца познаје све консонантске фонеме које има наш књижевни језик — дакле и *x* — и ниједну осим њих. Међутим ова ситуација не претставља директно продужење старијег стања. Галипољски говор се само вратио на првобитну слику консонантизма. Иначе су за историју галипољских сугласника карактеристична три крупна иновациона покрета (од њих је бар један био подстакнут споља) којима су из говора уклоњене фонеме *x*, *љ*, *ш*, *ж*, *ч* и *џ*. Али доцнија еволуција, инспирирана искључиво спољашњим утицајима, поново је увела у језик, на један или други начин, те исте фонеме. Стога се промене које су биле извршене огледају данас само у распореду ових фонема.

Само прегруписавање у првој развојној фази било је задрло дубоко у структуру српског консонантизма: од његових битних одлика био је напуштен принцип два реда предњелингвалних констриктива (*с* — *ш*) и три реда африката (*џ* — *ч* — *ћ*). Осим тога била је остварена у знатној мери једна фонолошка тенденција карактеристична за низ данашњих српских говора (пре свега за велики део оних у Србији): ликвидација разлике између броја звучних и беззвучних консонаната. Док у књижевном језику постоје три непарна звучна сугласника, у многим говорима нема ниједнога: *x* је испало, *ф* је супституисано са *в*, а према *џ* стоји звучно *с*. У галипољском говору *x* је такође испало, а непарност *џ* уклоњена је на други начин, уништењем разлике између *џ* и *ч*. Као непарно остало је једино *ф*, али и оно у последње време тежи да се влада, бар у једној позицији, као беззвучни парњак гласа *в*: на крају речи звучни консонанти прелазе у беззвучне, па међу њима и *в* (додуше недоследно) у *ф*.

СОНАНТ *j*

§ 89. У погледу изговора и судбине *j* галипољски говор не одликује се ничим што би било необично за српске говоре. Овај се сонант артикулише као неслоговно *ǰ*, слабије или јаче у зависности од околних гласова, од акцента и најзад од темпа говора и говорних навика, степена пажљивости и прецизности артикулације појединих говорних претставника.

§ 90. Као и у другим говорима, изговор *ǰ* најслабији је испред палаталних вокала, у првом реду испред *и*. Идентичност места и велика сличност начина артикулације *и* и *ǰ* омогућују да се *ǰ* стопи са таутосилабичним *и* у један глас:

баǰ му (= његовом оцу), *баǰ*н, *граǰ*џ, *дуǰ* (= доји), *зǰ*иц, *запцǰ* (ген. мн.), *змǰ*џн, *змǰ*џче, *избрǰ*џи (1 јд. аор.), *ǰ*зброи, *крајчкџ*ом, *муǰ*м, *наǰ*жеи се (*љ* > *ǰ*; овакво *ǰ* понаша се као свако друго, стога ја ове примере не издвајам), *Сшǰ*џна, *сшǰ*џи, *шрǰ*џм *кџ*лама, *шшǰ*џџи, *фрǰ*мо.

Ипак се не би могло рећи да је *j* потпуно ишчезло у овом положају. Прилично често бележио сам примере са, обично доста слабирн, *ǰ*¹:

*граǰ*џс, *граǰ*џо, *дрваǰ*џ (ген. од *дрвџ*и = дрвље), *закџ*џи (= закољи), *змǰ*џн, *избрџ*џи (1 јд. аор.), *избрџ*џи *и*, *Кџ*џн, *маǰ*џна (= мајчина), *подџ*џи (импер.), *ракиџ*џна, *уваǰ*џи (*уваǰ*џа = долина), *удаǰ*џи (= одаји), *рџ*џна, *устрџ*џи (*џ* < *љ*), *фрџ*џла, *чиџ*џ.

У ретким приликама слушао сам чак и чисто консонантско *j* у позицији испред наглашеног *и*: *коǰ*џ, *моǰ*џ.

Нестајање *ǰ* испред *и* ограничено је на интервокални положај. Иза консонанта а испред *и* глас *ǰ* се изговара:

*брџ*џсџи, *дивџ*џ, *дрвџ*џи, *на зџ*мџи, *не зџ*мџи *је*, *кумџ*џџи, *лисџ*џи, *пџ*рџџи, *пруџ*џџи, *снџ*џџи.

У неколико примера јавља се и секундарно *ǰ* испред *и* и то као прелазни глас у интервокалном положају, а затим, према овоме, и у почетку речи (исп. § 94). Ово је најбоље сведочанство да је прелазни глас *ǰ* у таквим случајевима постао фонема. Уједно ово показује да говор спада међу оне наше говоре у којима *ǰ* испред *и* још није постало реткост.

¹ У овом поглављу обележавам овај глас прецизнији знаком *ǰ*; у осталима се из техничких разлога задовољавам уобичајеном транскрипцијом са *j*.

§ 91. Испред *e*^u (акцентованог јата) *i* се најчешће добро држи: *јѣга, јѣли, јѣмо, појѣли, појѣшеју, ујѣдосе, најѣво се* (ретки су примери као да *вѣш, не наѣћа се = не засѣхује се, уѣла¹*).

Кад се иза њега нађе палатални вокал (*e = ђ = u*) у слогу испред акцента, *i* показује јаку тенденцију испадања:

и^uзѣке, изѣком, идѣн, и^uданѣс, и^uнѣ, е^uнѣ, инѣм, и^uнѣга, ичмѣна, и^uчмѣном, ичмѣнска.

У стајаћој изреци *чѣма јѣдна*, где је очуван старији акценатски лик овог броја (**јѣднѣ* а не **јѣднѣ*), глас *i* се одржао, док се у *идѣн, и^uнѣ* и сл. губи редовно. Треба истаћи да се у свести већине Галипољаца облик *јѣдна* у овом изразу више не везује за *идѣн* итд.

Вероватно аналогном према облицима с акцентованим *e*^u одн. *e* треба тумачити факултативни наговор *i* у примерима као *јићање* поред *ићање* (= јело), *јићамо, и^uћањем* (= једући), *и^uћаше, иѣ^uзѣком, и^uзѣку.*

С друге стране према облицима косих надежа уклоњено је *i* из ном. јд. *ѣчмен, ѣчмен.*

Иначе се *i* испред акцентованог *e* чува добро, а уопште испред *e* прилично добро:

бѣје, ду бѣје (= од оца), да се бојѣју, брѣ^uсје, велѣкѣ је, дѣје, зѣје (= зеље), изгрѣ^uјемо, вѣш је љѣш шанѣ, другѣ је (= јој) гвѣри, злѣ је, избрѣјене, искрѣвѣше је, кѣко је, кѣ је, коѣа је, љзне је, чѣш је, казује, двѣ^u кѣје, крѣје, куѣје, мѣјес, мѣлујемо, ду минѣ је (= од мене је), нѣје, нѣје се врѣшѣла, ѣиѣ, ѣиѣмо, поѣизѣје, поѣѣ, прѣдѣје, прѣѣ, псѣјемо, псѣ^uје, рѣдуѣмо се, расѣерѣје, сѣлѣшо, шѣ се смѣ^uјѣс, сшѣјеју, шѣје (= твоје), шрѣ^uбује, ду удаѣ (= из одаје), удршѣје, ѣлѣмо, чѣѣ су, чѣѣше.

Кад је *i* далеко од акцента, оно се изговара знатно слабије, а долазе и примери са потпуним губљењем:

дѣкле е, мѣлѣчка е, послѣва (= шаље) е на шкѣљу, шушѣке (= ту) е буѣшѣ, шо е слѣчна (= лепа) бѣла, мѣлуеш, да се рѣдуе.

Нарочито је често ишчезавање *i* у енклитизи *је*, обично у многим нашим говорима.

Посебан је случај потпуног (и фонолошког) нестанка *i* иза два сугласника а испред *e* у презенту *ѣзем* (= измијем, исп.

¹ Разуме се, у облицима *изѣше, изѣво* и сл. нема никаквог испадања *i* већ се само чува старије стање.

џмјем = умијем), *џзмес* итд. Изгледа да на сличан начин треба тумачити и облике презента као *џџкрем* (= покријем). Исп. § 357.

§ 92. Испред вокала задњег реда *ј* је углавном доследно сачувано:

џџрчлџја (= дужник), *завџја*, *мџлуџамо* (= миловасмо), *муџд*, *пџјас*, *чешџдо*, *баџџм*, *куџџга*, *муџџм*, *шуџџга* (= твога), *врџнеџу*, *у земџу*, *змџју*, *јунџк*, *јуш*, *коџу*, *змџју*.

Нема примера као што су *моа*, *греаши* и сл. из неких наших говора. Треба ипак напоменути да сам у неколико махова слушао *баџ ши*, *баџ ми* место обичнијег *баџа ши* итд. — Облици *учџр*, *учџрџши*, *учџрџшо* (само тако у галипољском) старији су од одговарајућих варијаната са *ј* и претстављају један од архаизама овога говора.

§ 93. И испред консонаната — а иза самогласника задњег реда — глас *ј* држи се најчешће добро:

аџдушин, *зџја*, *јџја*, *јџјешом*, *кџмак*, *дивџка*, *рџзџјски* ни *пџдизџше*.

Слична је ситуација и код *ј* на крају речи, а иза *а*, *о* или у: *крџј*, *ши се ни бџј*, *гњџј*, *двџј* (ср. р. од *двџ*, исп. § 269), *лџј*, *мџј*, *повџј*, *куџју*, *пџлу*, *пџдизџју*.

Отступања од овога налазимо само у групи дуг вокал + *ј* ако *ј* нема ослонца у другим облицима парадигме. Такав је случај императива као *дџ*, *чџка* (< *дџј*, *чџкај*), затим облика *дивџка* поред *дивџјка* (алтернативни облик са *ј* подржава ген. пл. *дивџјџка* где се *ј* налази у сасвим друкчијем фонетском положају). Овамо спадају и заменички облици *увџ*, *унџ*, *ушџ* (ном. јд. м. р.). Акцент *увџ* могао је постати једино из *овџ* са *џ* које се најлакше тумачи дуљењем испред *ј*. Сви су поменути примери познати и разним другим говорима, пре свега онима у групи коју сачињавају косовско-ресавски и зетско-сјенички дијалекат¹. (Облик *немо(ј)* који се на другим странама често јавља без *ј* не употребљава се овде, говори се искључиво *нека*). — Промена почиње да захвата и *ј* новијег постања у прилогу *сињџдрагу* поред *сињџдрагу*, *сунџдрагу* и сл.

¹ И за пример *дивџка* који изгледа најређи могу се навести паралеле: *ђевџка* у Лијевој Ријечи (Решетар, *Štok.* 149) и у Васојевићима (Р. Алексић, ГЗС II 22) у Црној Гори.

Испадање *i* у узлазном дифтонгу са дугим првим делом фонетски је оправдано и добро познато из разних језика (исп. судбину сличних дифтонга у старом индоевропском)¹.

Облик *аде* (поред њега говори се и *а*, али никако *(х)ајде*) стоји по страни од изнесених примера. Гласовни лик позајмљених речи зависи у првом реду од њиховог гласовног лика у дијалекту из којег се позајмљене. Исп. тур. *hadî* поред *haydi*.

Ситуација је сасвим друкчија тамо где се *i* нашло на крају слога или речи а иза — разуме се таутосилабичног — *и*. Ту се *i* утапа у глас *и* као и у другим нашим говорима:

прлѝ ($\leq$ *пролиј*), *прлѝше*, *омѝ га*, *пѝ*, *напѝше се*, *камѝску* (од *камѝја*), *камѝчићи*, *босѝка*.

Има, додуше, и примера са *i* — *бусѝка*, *камѝјску*, *шѝјкѝве*, ретко *напѝше се* — али ти облици по свој прилици нису плод чувања старијег стања, већ резултат аналошке реституције *i* (исп. *бусѝјак*, *камѝја*, *шѝјак*, затим однос *пѝјем*: *пѝјше* = *плујем*: *плујше*). Краткоћа вокала *и* у примерима као *прлѝ* доказује да је *-иј* > *-и* свршена гласовна промена, пошто се наглашени самогласници скраћују само у отвореном задњем слогу.

Вероватно аналогijом треба објашњавати и појаву и добро чување *i* у *виѝшѝ* (одр. вид 'ветху'), *повиѝтѝше се* (: *вѝјаш*, *вѝјшо*).

За групе *еѝ* и *еѝ* у оваквим положајима имамо само примере са *i* које се изговара:

пондѝчѝник, *грѝчѝ* (зап. нач.), *сѝчѝ*, *сѝчѝше*, *сѝчѝ* (именица) — *вѝјшо*.

Строго узевши, у свим овим случајевима не може се искључити могућност аналогije. С друге стране немамо ослоња за поузданије тврђење да је постојало *i* (< љ) у речима *дѝкам* (исп. § 53) и *кѝсек*, ген. *кѝсѝка* (§ 101).

Укупност изнесених факата даје повода за закључак да се галипољски говор креће заједно с другим нашим говорима у правцу губљења *i* у извесним положајима, али се не може рећи да у овој тенденцији предњачи.

§ 94. Секундарно *i* јавља се као прелазни глас у хијатусу, наравно само ако је један од суседних вокала предњег реда

¹ В. напр. Мејеа, Introduction⁸ 116, а за ову појаву у нашем језику А. Вајана, Zlat. I 308.

(обично *и*). Ту се јављају две основне врсте случајева: или је палатални самогласник испред секундарног *ј*, или је иза њега (постоје најзад и примери где се *ј* јавља између два вокала предњег реда).

У прву групу долазе примери као *И-ј-увд се дигне; И-ј-днда (= и она се здсџрами; Кљчи- (= газе) ј-дбудвџм нугдма; Кулињи (= точкови) ми-ј-дбучџшворој покршџне; И-ј-дџше га виќни; Шрџџез гддина (пored одговарајућег облика без *ј*).*

Према оваквим примерима уопштено је протетично *ј* у *јдџше* (*Кеш се врџшим, јдџше ће пљсем*) које одговара обичном *јоџеш* из многих наших говора, а исто тако и у *јдн, јднџ, јдно, јднџ* (*Јдн шџје д-о-ндга дрџгога пџша; Куј пддне сџм, јдн ни пљче; Јџ док дџђо, јднџ побџгли; Ддсџа си нарџчџла, јдн ни чџје*), и *јобу- (= оба- : Дођдше вџмоке двџ дивдџке, ама су јдбудвџ грубе; На јдбудвџ пљаниџ; Јдбудвџм увџшом ни чџџем; Аде да се уђџшимо јдбудвџце на кубџлу; Јдбу чишџри врџце ми дџде*). Ове се речи изговарају увек са почетним *ј*- с изузетком заменице *јдн* која се често може чути и без *ј*.

Другу групу сачињавају примери као *ја забрџи (= забора- вих), најрџџим, најрџџисе, најрџџеју, усџџила, усџџим* (в се у овим глаголима не изговара, § 95), *двџнџџес, дивџнџџес* (са врло сла- бим *ј*; обичнији су облици с хијатом, исп. § 74), *уџрџмо ји, кеш је ји пркљџво, помлашџше ји, у-ј-јзби (= у подруму), ду-ј-пзбџ, да ми појџшџеш на глави, извџди кошџју џа се јџшџем*.

И овде су извршена уопштавања, и то у заменичкој енкли- тици *ји* (*шрџм ји, ни вџђаш ји*), у глаголу *јџшџем* (*шд најрџџаш, јџшџеш ли се?; јџшџ се кеш џмас бџба; јџскдво ми на глџзи*) и у именици *јџзба* (*јџзбџ ми мџлицка; куђа му двџм јџзбџм = са два подрума*). Само што се испред *и* глас *ј* уопште врло нередовно изговара (§ 90), те се сви наведени примери могу чути и без *ј*:

забрџише, најрџдимо, усџџили, усџџаи, да и вџдџем, двџм пзбџ, ддсџа си се џскџво итд.

СОНАНТ *в*

§ 95. Изговор *в* је лабиоденталан као у већини наших говора, и, опет као у већини наших говора, често лабав, са сла- бим покретом приношења доње усне горњим секутићима. Тиме је омогућено нестајање *в* у извесним случајевима. У галипољском оно је ограничено на одређен круг речи.

Интервокалцо в нестаје у прилогу *мра, мѣра* и сл. (§ 66) и у глаголима заборавити, направити и (о)ставити: *ја забрѣји, шѣ зѣбраи, забрѣдено, напѣрдим, напѣрдише, напѣраи, ошѣдицо, устѣдјеју, ошѣдиш, устѣјаји, устѣдили.*

Очигледно в у групи *ави* показује најмању отпорност. И у многим другим говорима врло је често губљење в баш у поменим глаголима. Тако напр. у севернотимочком¹, у ђаковачком² и сретечком³, а исто тако у Банату и на многим местима у северној Србији⁴. Исп. и у РЈА *prajiti*. У вези с објашњењем ове појаве в. Милетићево тумачење узрока слабог чувања в испред *и*⁵.

Иначе се интервокално в добро одржава:

џузнава, сдѣнавац, нѣжѣвама, поѣѣва, заде^вѣли, покрѣвамо, уснѣва, увѣ, ѣрвара (з аор.), чува, крѣве, дѣвеш, дѣ^ввери, крѣвѣ, дѣрове, пѣровес, снувѣ, пошѣрвени (= растурени), дѣвено, јувѣ, да вѣ^вдјем, нивѣ^всѣица, овѣ^вјемо, пѣровѣ^вда, чувѣ^вку, дивѣ^вшнѣс, гѣдналица, жѣ^вшѣвица (= зевање), на глѣви, мрѣви, пѣлѣ^вснѣвио се, савѣ (зап. нач.), нѣзѣви, крѣвѣм, чѣвик, у пѣвиш^ку, увѣм, пѣшѣрви, сѣви, шрѣвѣм, ѣ^ввом, црѣ^вво, дивѣ^вја, бѣвѣде, нѣво, пѣвѣј, дѣво, ѣво, зѣвѣши, ду врѣшнѣша (= са вретена), нѣ глѣву, шрѣву, у ѣ^вву, крѣву, шѣ^вшѣву, увѣ.

Међу овим примерима има и таквих у којима се чува в у групи *ави*, само што ту свуда остали облици исте речи или од истог корена подржавају в.

§ 96. У подожјају између вокала и консонанта или у консонантским групама в се такође губи у ограниченом броју речи:

гѣзје, гуздѣна, — дѣк се, поѣизује, пѣдѣзѣва, — дѣлен прил. (поред дѣале), — пѣлка, — сѣкрѣва, сѣкрѣв (= свекар), — сѣрѣка, — сѣрѣи ми, зѣсѣри ми, сѣрѣње (= свраб), — сунѣдрѣгу, синѣдрагу, — шѣј (= тѣј), шѣјѣга, шѣјѣ, шѣјѣм. Овим примерима можда треба додати дѣмаѣнѣшо и ѣрѣшо (дакле наст. -ѣшо као у источним и јужним крајевима Србије) које су ми моји информатори у више махова саопѣтили, али их ја у живом говору нисам чуо.

¹ Станојевић, Сев. - тич. 381: *пѣра(ј)им, ошѣра(ј)им, зѣбрѣра(ј)им, оѣра(ј)им.*

² Стевановић, Ђак. 62: *сѣдили, забрѣим, пѣврѣиѣ, напѣраи.*

³ Павловић, Срет. 103: *се забрѣјѣв, се забрѣјѣле, ошѣјајѣле, пѣрајѣле итд.*

⁴ По мом материјалу.

⁵ Црнв. 301, исп. и стр. 307.

Ако анализирамо наведене примере, видећемо да се један од њих (*сѣкрва*) може тумачити дисимилацијом $v-v^1$, да су два друга у групи *свр-* која се на сличан начин упрошћава доста често и у другим нашим говорима и уопште у словенским језицима, и да је остатак примера имао *v* непосредно уз *o* (изузев скоро општештокавског *диг-* < *двиг-*). И иначе слаби лабиодентални изговор *v* у суседству *o* тежи да се претвори у још слабији билабијални. Такву артикулацију, поред лабиоденталне, забележио сам напр. у *волѡвама*, *гвѡри*, *мршѡѡћа*, *вуданичѡр* итд. Овим су, наравно, створени повољни услови за потпуно губљење *v*.

§ 97. Иначе се *v* уз консонанте добро чува:

гвѣри, *гвурѡла* ($\leq$ говор-), *двѣи*, *двојѡнце* (= близанче), *двуѡце*, *дивјѡ*, *дрвји*, *зѡсвѣшли*, *звѡћа* (= жваће), *звѣзда*, *јѡшрѡца*, *крѡвски*, *лѣвѡѡ* (= шталска), *надѡру*, *ѡвца*, *ѡдѡје*, *ѡустѡвне*, *свѡкога*, *свѣзѡше*, *свѣшли*, *свѡмѡ*, *свишѡња*, *свишѡга*, *свѡчеју*, *свѡгдер*, *смѡква*, *шѡква*, *увѡма*, *ѡквѡри*, *усванѡвѡње*, *ѡшѡри*, *ѡшѡрѡво*, *цѡрѡвѡѡ*, *цвѣће*, *цвишѡ*, *црѡква*.

Посебно треба истаћи лексеме *брѣсѡква*, *чишѡврѡк* и *свѡрѡло* (: *срѡѡ*, *сѡрѡка*; изгледа да је акценат на *r* допринео чувању *v*) и заменицу *свѡј* (исп. горе *шѡј*). Исто тако треба поменути и *ѡфрѡшѡим* (в. § 123) са *f* које вероватно показује да *v* у групи *хвр* није испало као у нашем књижевном језику и другим дијалектима.

§ 98. Посебан случај претставља група *вљ*. Место ње чује се просто *j* (*љ* иначе даје *j!*) у итеративним глаголима *наѡрѡјам* и *сѡдјам*, *усѡдјам* и у трпним придевима *наѡрѡјен* и *усѡдјен*, али у облицима где би се очекивало ново јотовање говори се редовно *vј*: *здрѡвје*, *дрѡви*, *дивјѡ*.

Различита судбина ове групе у речима са старим и новим јотовањем сасвим је природна. Промена *вљ* > *љ* има знатну старину. Пример *испѡрѡлѡю* забележен је год. 1379², *испѡрѡлю* 1385³,

¹ Слични облици нису непознати нашој дијалектологији: *сѣкрва* у Прчњу (Решетар, Štok. 150), *sekrva* у Дубровнику (Будмани, Рад LXV 159), *sekar* и *sekarva* у хрватским насељима у јужној Италији (Решетар, Südít. 172), *sekar*, *sekrva* у штокавским и чакавским говорима на Брачу (Храсте, СДЗб X 27 и 36. радова Фил. фак. у Загребу 1951, 388), *sekrva* на Шошти (Храсте, Рад 272, стр. 136), *sekervva* на Цресу (Тентор, Archiv XXX 168).

² Miklosich, MS 191.

³ Стојановић, Пов. 110.

всталла 1387¹, опралламо 1388², изпраллаше 1392³, опраллаше и састаллаена у истом документу⁴, исталламо 1403⁵, испраллени 1415⁶. У презименима на -слављић (каких код Галипољаца нема) губљење в засведочено је још раније. Тако у дечанској повељи из 1330 налазимо презимена Драгослаллиќ, Дљослаллиќ, Братослаллиќа⁷, а у хрисовуљи цара Душана манастиру св. архангела Михаила и Гаврила из средине XIV в. само на једној страни издања Мирослаллиќ, Строрислаллиќ, Братослаллиќ, Привислаллиќ, Боудислаллиќи⁸. Исп. и придеве типа радосалл (1327)⁹, привисалл (1349)¹⁰ и сл. Већ и ово неколико напабирчених примера које ја дајем зато што једним делом употпуњују Решетареву збирку¹¹ и померају прве датуме дубље у прошлост (систематскије претраживање текстова изнело би можда на површину још раније примере) довољно је да покаже да је в у групи вљ почело нестајати још много пре новог јотовања, што значи да процес није морао захватити нову групу вљ. Тако данас имамо на Косову допрљаш, ошдљаш, забордљаш али здрљвље, дљвљи¹², слично у Банату дљраљши, дсшљаши, дљраљен, дсшљено, забрљаши (од забрљаши), забрљено, али опет здрљвље, дљвљи¹³. Ако је у галипољском говору овакав случај, у томе нема ничега што би нас могло изненадити. Уосталом за галипољски уопште није сигурно да је у њему икад извршено ново јотовање у групи лабијал + ј (можда данашње вј директно наставља некадашње, исп. § 113). Мање је вероватно да у галипољском није ни било промене вљ > љ, тако да би облици надрљам, надрљен и сл. били аналошка образовања према надрљ(ј)им у којем више нема в.

¹ *ibid.* 122.

² Пуцић, Споменици српски II 30.

³ Стојановић, Пов. 172.

⁴ *ibid.* 173, 172.

⁵ *ibid.* 479.

⁶ *ibid.* 216.

⁷ Miklosich, M S 97.

⁸ Ј. Шафарик, ГлДСС XV (1862) 298.

⁹ MS 87.

¹⁰ MS 144.

¹¹ Archiv XVII 31.

¹² По Речнику Гл. Елезовића.

¹³ Из мог материјала (Српски Итебеј).

Облици са *вљ > љ* познати су многим нашим дијалектима, напр. қосовско-ресавском¹, војвођанском¹, призренско-тимочком², зетско-сјеничком³, источнохерцеговачком⁴, затим икавским говорима у западној Србији⁵. Ипак ће се и овде, изгледа, моћи оцртати нека изогдоса; читањем низ дијалеката даље на северозападу не зна за ову промену, судећи бар по постојећим расправама које не помињу испадање, а често дају, у другим поглављима и у друге сврхе, примере са сачуваним *вљ*. То важи напр. за говоре Сарајева (Шурмић), Вареша (Жуљић), Слав. Посавине (Ившић), Жумберка (Скок, Archiv XXXII), залеђа сењскога (Томљеновић), Хвара (Храсте, ЈФ XIV), Новога (Белић), кварнерских отока (Милчетић), Вирја (Фанцев, Archiv XXIX) итд. Описана црта спаја, дакле, галипољски говор са дијалектима на југоисточној половини српскохрватске језичке територије.

§ 99. На почетку речи *в* се изговара редовно:

вајди, вејемо, веџе, вајке, вљсчићи, вола, врс крушке, вреша, врџи, врџа, вудџм, вџкови, вџаџе.

Слична је ситуација и у финалном положају:

здрџв, мрџв, њбџав, гдџнав, гулиџав, зџв, лџв, цџв, жџв, крџв, крџџов, нџв, њигџв, врџв, сџкрв, глџв, сџв (поред новијих облика са *-ф*, в. § 135).

§ 100. О појави секундарног прелазног *в* у групама као *-аво*, *-аву* - *в*. у § 73—74.

За однос *в* у ономатопејском *скавуче* према *м* у нашем обичном *ска̀муче* (Ристић-Кангрга) исп. *скавлџчи* у Глоговцу⁶ код Светозарева и *ка̀учам*, *-иш* 'квичи (куче)' у Тиквешу у Македонији⁷.

Глагол *рвати* се има у овом говору редовно *в* на почетку: *врвџм се, да се врвџемо, да се врвџеју, ми се врвџамо* (ммпф.), *он се врвџо, врвџли се, заврвџмо се*. Узрок појаве *в* треба тражити у некој контаминацији, било са *врвџи* или, вероватније, са *урваши* (*заурвџо > заврвџо*? — глагол *урваши* у Броз-Ивековића има и значење 'рвући предобити, па порушити, уништити'). Исти овакви

¹ В. горе.

² Белић, ДИЈС 161.

³ Решетар, Шток. 150—151; Стевановић, ИЦГ 55; Милетић, Црмн. 311.

⁴ Вушовић, И. Херц 31.

⁵ Hirt, Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien 32.

⁶ Из мог материјала.

⁷ Бл. Ристоски, Зборови од Тиквешке, Македонски јазик III 47.

облици, *врвемо се* итд., говоре се у неким местима у околини Пожаревца. Ја сам их нашао у Касидолу, а саопштени су ми за низ других села у околини. Постоји дакле могућност да су их Галипољци понели из 'првобитне постојбине тако да би у њима можда требало гледати једну од веза галипољског говора са браничевским. Исп. и на Косову облик са *в-*, али са друкчијим развојем целог глагола: *врбѣш се, врбѣм се* 'рвати се'¹.

Секундарно в нејасног порекла говори се у речима *свѣдбе* (= усеви) и *обас, обса, обсдви* (*идан двас ми ујѣде* — никад *оса, зоља*). У последњој речи забележено је *в* и у Боки Которској² и (управо *ф < в*) у Прекомурју, на словеначком земљишту³.

СОНАНТИ љ И Л

§ 101. Глас љ прешао је у ј у великој већини речи и облика у којима је постао приликом старог јотовања:

ајйна, разбѣја се (= разболева се), *бусѣјак, босѣјка, брсѣјна, вајам, вајдо, вајѣње, вајаву се* (исп. *ваљаши*), *ни вајѣ ми се* (исп. *ваљаши*), *нѣ да бѣдне вѣја му, по вѣју, гркјан, гркјѣна, огѣјен* (према овоме и *гѣјимо сѣрка* = љуштимо кукуруз), *дугѣјашто, жѣја* (*изѣдо га, жѣјд ми прѣђе*), *нажѣѣ се* (= зажелех се), *днѣ се нѣжеи, Кайѣоје* (= Галипоље), *кѣшјѣње, шѣ се кѣшјеш, здкасја се, јѣ се накѣсја, кѣјем, закѣјеју, закѣји, кушрѣјдо, закушрѣјано, кошрѣја, кушрѣјкашто, закошрѣјдо, кошѣја, кошѣје, кудѣја, кудѣјом, јѣби, јѣбаву се* (= љубљаху се), *појѣубѣво, појѣубим, пѣјѣуби, јѣди, јѣдѣ* (ген. мн.), *јѣдма, одјѣдѣла* (= људски урадила), *јѣцкѣ, одјѣђено, јѣјају се, јѣјаву се, ми се зајѣјѣмо, јѣјѣшке, у јѣјѣшки, јѣсѣе, јѣсаѣа* (ген. мн.), *јѣсѣама, рѣна ми се пѣдјѣуши, ми се појѣушѣмо* (један на другога), *ојѣушѣиво, јѣушѣјеју, јѣушѣимо, мѣјем, самѣјемо, самѣјеју, нидѣја, у недѣју, пундѣјник, пасѣј, пасѣјом, нѣпоје, нѣпоју, сѣјднин, сѣјѣни, сејѣна, сѣјѣнама, сѣрѣјаш се, сѣрѣјѣње* (према овоме и *усѣрѣји се*), *фрѣјим, фрѣјѣла, зѣфрѣји, фрѣја, фрѣјдо, фрѣјају, чѣшја, шѣјак, шѣјкѣви, пѣшјем, пѣшјеју, пѣшјѣше, шѣјем, шѣјаво* (= шиљем...), —

грѣбја, да се понадѣмје, понадѣмјѣла се, зѣмја, на зѣмји, ду зимјѣ, зѣмјемо, зѣмјѣше, зѣмјѣли, ошѣмје, кѣпја, кѣпје, клѣпјем, клѣпјес, кѣпјем се, да се кѣпјеју, кѣпјѣли се, кѣпјѣву се, залѣпје се

¹ Елезовић, Речник s. v.

² Решетар, Štok. 152.

³ Ramovš, Konzonantizem 158.

(= лепи се), *рѣмјеју*, *рѣмје*, *рѣмјасе*, *прсѣйѣјем*, *прсѣйѣјаво*, *штѣйѣјем*, *штѣйѣјѣла*.

Можда овамо долази и глагол *кобѣјам се*, *кобѣјаво се* (= ваљам се, котрљам се), ако је сродан са *ваљашѣ (се)*. У том случају имали бисмо ту префиксални елемент *ко-* (исти који се налази у *за-ко-врнуши се* и сл.), у споју са *обаљашѣ*.

Значење се противи томе да се *раздрѣиво сам*, *раздрѣиво сам* (*раздрѣила сам ши* = не волим те више; *раздрѣиво сам шу* смрдљивасшу *урду* = огадила ми се...) повеже са српхрв. књиж. *раздрљѣши* 'entblößen, aufreissen, denudo' и да се уврсти међу примере са преласком $\text{љ} > \text{ј}$.

Није јасно ни да ли је икад било $\text{ј} < \text{љ}$ у *дѣцѣм* (§ 53), а такође и у *кѣсек*, ген. *кѣсѣка* (= нека биљка, по опису вероватно кисељак). За овај последњи пример требало би претпоставити *кѣсељак, ген. *кѣсѣљка* > *кѣсѣјка* > *кѣсѣка* и према овоме аналошко *кѣсек* са дужином скраћеном у последњем слогу.

Прелаз $\text{љ} > \text{ј}$ познат је већини говора чакавскога дијалекта и приличном броју штокавских говора у западним крајевима¹. Преурањено би међутим било закључивати на основу овога о некој сродности галипољског говора с поменутиим дијалектима. У галипољском наиме појава не захвата свако љ — има положаја у којима љ не даје *ј* него *л* (*кључ*, *блуже*, § 102). Јасно је да је ту извршена бифуркација $\text{љ} \begin{matrix} \nearrow \text{ј} \\ \searrow \text{л} \end{matrix}$, потпуно непозната нашим говорима на западу, за које су типични баш примери као *кјуч*. Да је галипољски изгубио љ на старом терену у заједници с овим говорима, и он би данас имао *кјуч* итд., а не *кључ* и сл.

Исто тако за објашњење појаве није неопходан неки страни утицај (који би се могао претпоставити у приморским говорима, али је напр. у Маглају и Сарајеву искључен). Промена је толико природна и тако широко заступљена на најразличитијим странама (у нашем суседству има је поред осталог у бугарским и словеначким дијалектима, затим у албанском, мађарском и румунском језику) да се свуда може допустити њен спонтани развој. Прави узрок промене биће према томе у самој природи изговара сонанта љ . Нешто пасивнија артикулација са малим слабљењем покрета

¹ Решетар, *Štok.* 123–124; Будмани, Дубров. 157; Шурмин, Сарај. 195; Милас, Мостар 55 итд.

језичке масе уназад довољна је да изазове попуштање преграде коју образује предњи део језика с алвеолама и на тај начин претвори љ у глас који је по акустичком утиску готово идентичан са *j* (*i*)¹. Уосталом у галипољском говору не би можда био искључен неки утицај околине у самој Тракији. У грчким говорима тих крајева постоји, додуше, глас *л'*, што се огледа и у барјамичким позајмицама, али је изговор тога гласа, изгледа, по правилу осетно тврђи од нормалног српског љ. Стога напр. посрбљени Грци у Барјамичу, који су толико утицали на галипољски говор, нису морали аперципирати српско љ као еквивалент свога гласа, већ су га могли супституисати са *j*. Ипак се у овом правцу не могу стварати неки дефинитивнији закључци без исцрпног познавања грчких и турских дијалеката Тракије.

За хронологију промене љ > *j* од битне је важности пример *Калџоје* (грч. месни изговор је *Kalipoli*). Јасно је да се процес вршио на тракиском терену, или бар да се наставио на њему. То је у складу и са чињеницом да је претварање захватило и љ добивено новим јотовањем (§ 110) и да се барјамичкој замени љ не могу наћи паралеле у другим нашим дијалектима, што говори за независан развој на тракиском терену. С друге стране постојање новог љ, углавном у новијим позајмицама из грчког, показује да елиминација овога гласа више није жив гласовни процес и обележава извесну временску раздаљину од престанка његовог деловања.

§ 102. У неколико примера налазимо доследан изговор *л* на месту љ. То су речи где се првобитно љ нашло иза лабијалног или веларног консонанта, а испред *у*, по правилу у првом слогу речи:

да се блује, блујџџим (прил. вр. сад.), *кеш је се публујаво, публујџ се* (1 јд. вор.), *клуњ, у клуњу, клуњче, клуч, клучџва, клучџа, заклучџим, заклучџше, плунем, плуни* (= пљунух), *плунџво, плунџмо, плујес, плујеше, плујџаву, плујас*.

Јасно је да је лабијална односно веларна околина могла утицати да се приликом отклањања љ не јави *j* него *л*. При изговору *у*, а исто тако и при изговору *б, п* и *к*, предњи део језичке масе повучен је уназад односно приљубљен наниже уз доњу површину усне дупље. У сваком случају нема ничега што би личило на снажни покрет језичке масе унапред и на приближавање горње површине предњег дела језика тврдом непцу — дакле на

¹ Исп. Милетића, Изговор 75.

неопходне карактеристичне моменте артикулације *љ* и *ј*. У таквој фонетској околини слабљење изговора *љ* морало се манифестовати у изостајању покрета целе језичке масе унапред (задржало се само приношење врха језика алвеолама одн. горњим секутићима) и у удаљавању површине језика од тврдог непца. На тај начин добивен је у овом положају глас *л*.

Пострани од наведених примера стоји реч *у́глен* (мн. *углѐњи*, ген. мн. *углѐња*). Овде не може бити говора о промени *љ* > *л*, не само стога што се она у галипољском не врши кад иза велара стоји неки други глас сем *у* (исп. *грџан*), већ и стога што је овде *л* старије од *љ*. Призренско-тимочки говори¹, а исто тако и крашовански², и данас ту имају *л*.

§ 103. У речима *гљѝва* и *гљѝша* изговара се у галипољском интензивно палатализована латерална лквида, додуше нешто мање умекшана него *љ* у нашем књижевном језику и већини дијалеката. По својим артикулационим и акустичким карактеристикама галипољски глас одговара руском *л*, или некој средњој вредности између тога гласа и нашег *љ*³. Изговор варира код разних говорних претставника (све ово важи и за *љ* у другим позицијама у овом говору, в. ниже).

Изузетна судбина *љ* у групи *гљѝ-* објашњава се тиме што су се стекли супротни фонетски утицаји. С једне стране суседство *и* спречило је да се под утицајем *г* изгуби палаталност сонанта, а с друге стране присуство *г* није допустило да се *љ* претвори, у *ј*. У овој вези *г* се изговара помакнуто знатно унапред, као *г'*, и по зони изговора у великој се мери поклапа са *љ*. Прелазак од *г'* ка *љ* састоји се првенствено у једној латералној експлозији. Делови леђа језика чија је приљубљеност карактеристична за *љ* уствари се једва помичу. Артикулација *љ* наставља у знатној мери артикулацију претходног гласа. Изговор *ј* значио би, међутим, одвајање језика од тврдог непца, тј. прекид једног континуитета. Пошто у нашем случају иза сонанта следује *и* које се изговара опет са језичком масом прикупљеном у истом пре-

¹ Белић, ДИЈС 220, Станојевић, Сев.-тим. 451 (*углење* у тексту).

² Петровић, о. с. 102.

³ Ја овај глас ипак условно бележим са *љ*, и то из два разлога: да бих га разликовао од мање меког *л'* које се слуша у нашим говорима и које и у галипољском долзи такође, и да бих истакао његову фонолошку индивидуалност: у већини положаја (в. ниже) глас је посебна фонема, а не позициона варијанта *л*.

делу, покрет *г'* — сонант — и нема довољно замаха да на време одвоји језик од тврдог непца и претвори љ у *ј* (исп. прелаз *кља* > *кја* у *грџан* где је покрет — до вокала *а* — кудикамо замашнији). Уосталом у овим речима љ је уопште секундарног порекла и могло се јавити, или поново јавити, и у самом галипољском говору приликом стварања новог љ (исп. ниже).

Треба даље нагласити да је у овом положају фонолошка разлика између љ и *л* неутралисана. Немамо примера са *л* у истом положају, а по свему судећи гласовни систем овог говора не би ни допустио изговор *л* у оваквом фонетском контексту.

У позајмљеним речима налазимо љ на месту умекшаног грчког λ без обзира на фонетски положај:

апрџљ (грч. Ἀπρίλιος), *дикџљ*, *кџамо дикџљом* (врста будака, новогрч. народ. δικέλλι 'Наие'), *ђердџљ* (ведрица за млеко, тур. *gerdei*, грч. γερδέλι), *иљџду*, ген. мн. *иљџда* (грч. χιλιάδα), *љџра*, *иљџ љџра* (монета), *муљџф* (= оловка, грч. μολύβι 'Blei'), *шкџља*, *шкџљу* (новогрч. σχολεῖό и сл. 'Schule').

Јасно је да је љ у фонолошком систему овог говора посебна јединица, различита од фонеме *л* која се такође може јавити у истим гласовним контекстима. Очигледно је и то да је (ново, мање палатално) љ допуштено и у оним позицијама у којима је старо љ претварано у *ј*. У истој светлости треба посматрати ново љ у речи *дибилџдр* (= дебељко), саграђеној од српског материјала, али у новије време (наши речници не знају за њу): *дебел-* + суф. *-'ар*.

§ 104. У групи *џли-* прешло је *л* у љ које се по изговору не разликује од љ у досад навођеним примерима:

иљџвам, *иљџвџмо*, *иљџвџше*, *иљџвџсте*, *иљџвџм* (= плевим), *уиљџвиџмо*, *уиљџви*, *уиљџвиџмо*, *иљџшак*, *иљџшкџ је* (али у изговору једног дела информатора *иљџшак*, *иљџшко*).

Ова промена сродна је с променом *гли* > *гљи* (§ 103) и, као и она, има својих паралела у нашим дијалектима. За прелаз *џл-* > *џљ-* довољно је испоредити РЈА (*рџџнџти*: *рџџнџти*, *рџџсак*, *рџџсак*, *рџџскати*: *рџџскати*, *рџџснџти*: *рџџснџти*, *рџџсан*: *рџџсан*, *рџџска*: *рџџска*, *рџџснџт*: *рџџснџт*) или Белића, ДИЈС 221: *иљеснџво*, *иљџска*, *иљџскају*, *исџљџска*, *иљџсне*, *иљџснџ*, *сиљеска* се итд.

Прелаз *џл* > *џљ* уопште, а у групи *џли* напосе, лако је објашњив. Док при артикулацији *џ* предњи део језика лежи положен уз доњу површину усне дупље, за изговор *и* је карактеристично

снажно прикупљање језичке масе у предњем делу усне дупље. Код л основни део језичке масе креће са слабо унапред, а врх језика се издужује ради денталне одн. алвеоларне артикулације. То значи да покрет језика *л* — *и* у знатној мери продужује у истом правцу покрет *п* — *л*. Ако се покрет језичке масе унапред изврши нешто раније („zeitliche Verschiebung“) место *л* изговориће се *љ*. — Интересантно је да промену нисам нашао у групи *бли-* (*блѝзо*), као што је нема ни у *кли-* (*клѝзѝ*, *климѝће* се) која је сродна са већ помињаним *гли-*. И у том се правцу галипољско стање поклапа с оним што је обично у нашим дијалектима.

И у појединим другим примерима бележио сам испред *и* умекшано *л'*, али са слабијим степеном палаталности:

вил'ѝке, *вил'ѝм*, *л'ѝже*, *ѝштѝгл'ѝм*, *сл'ѝне*, *сл'ѝнавац*, *ул'ѝваш*.

Поред оваквих примера, и чешће од њих, могу се чути исте речи са чистим *л*:

вилѝки, *лѝжеју се*, *ѝдгли*, *слѝнавица*, *улѝвају* итд.

Јасно је да појава нема фонолошки карактер и да се своди на неуопштен процес асимилације.

Пада у очи и то да је у свим овим речима *л* у таквом положају да *и* стоји иза њега у целој парадигми или бар у већем делу облика. Неће бити случајно што изостаје *л'* у примерима као *мѝли* где остали чланови парадигме (*мѝла*, *мѝлога*, *мѝлом* итд.) подржавају неумекшан изговор.

Не би било умесно генетичко везивање ове појаве за умекшавање *л* испред *и* (понекад и испред других предњих вокала) у неким нашим дијалектима¹. Галипољско *л'* очигледно је скорашњег постанка и биће резултат грчког утицаја у Тракији.²

§ 105. Обично налазимо *љ* или умекшано *л* у суф. *-л'ив*, *-л'иваш*, *-л'ивац*, *-л'ивица*: *башакл'ѝво* (блатњаво, *бѝшак* = блато), *мрзл'ѝвац*, *мрзл'ѝвица*, *ѝштрал'ѝвац*, *саѝунл'ѝва*, *смрдл'ѝвац*, *смр-*

¹ Решетар, Štok. 126 (код муслимана у Црној Гори); Стевановић, ИЦГ 44 и Бак. 67; Л. Вујовић, ГЗС II 40 (говор Мрковића); Милетић, Црмн. 278, 282; Павловић, Срет. 113; Ивић, Пос. I 191; П. Ивић, Гласник САН II 130 (у јужном Банату); И. Поповић, Гласник САН II 315 (*досѝал'ил'и* у Бачкој).

² Гумб, Handbuch, додуше не помиње посебно умекшавање *л* испред *и* (већ само испред *ј*, стр. 20), али на стр. 7 наглашава за северногрчке дијалекте: „Die durch den *l*-Laut bedingte Modifikation eines vorhergehenden Konsonanten bleibt bestehen, z. B. ...οὐλ' = ὄλη oder ὄλοι, μυγάλ'νι = ἐμεγάλωνε 'wurde groß'...“

дљѝвица, смрдл'ѝвицу, смрдљѝвцу, суѝуљѝвасѝ, соѝол'ѝвцу, суѝу-л'ѝвасѝ (и свега једном *соѝолѝвасѝ* са чистим л).

Врло су интересантни примери *карађѝвац* (= крадљивац), *карађѝвица, карађѝвцу, карађѝвасѝ* које сам записао од старијих људи. Очигледно је ту љ претрпело нормалну промену у ј, па је затим наступило јотовање. Врло је вероватно да је и у већини других примера с овим суфиксом *-љив* прво дало *-јив*. Међутим у извесним позицијама, као напр. иза *к* и *г*, љ је свакако остало неизмењено (*башакљѝво* и сл., исп. чување љ у *гљѝсѝ*). По свој прилици је из оваквих примера почело поновно ширење суфикса *-љив* (а не *-јив*). Међутим из примера као *соѝолѝвасѝ* (< *соѝол-* + суф. *-ив*) могао се издвојити перинтеграцијом суфикс *-лив* (= обично у разговору *-л'ив*), чије је даље ширење довело до појаве дублетног односа *-љив* || *-лив* (*-л'ив*) код овог суфикса.

§ 106. И л у групи *лј* умекшано је понекад, исп. § 110. Наравно, у овом положају нема фонолошке опозиције љ ~ л.

§ 107. Кад се одбију наведени примери с умекшавањем, може се рећи да је артикулација галипољског л нормална српска. Ја сам додуше неколико пута чуо *љ*: *љѝгачак, љука, кѝло* — али само од млађих људи чији је говор под јаким утицајем месног македонског говора у Пехчеву који има изразито веларно *љ* у оваквом положају.

СОНАНТИ њ и н

§ 108. За разлику од љ, сонант њ доследно се чува свуда тамо где бисмо га очекивали према нашем књижевном језику:

гѝрњи, дѝлњи, жњѝмо, да се исѝђење (= попне), *кањѝра се, клѝњамо се, кѝњ, крмѝкиња* (= крмача), *његѝ, њимѝ, њигѝвога, њѝва, њѝма, њѝњино* (= њихово), *с њѝм, њѝњини* (= њени), *дѝгањ, пѝњ, сѝђење, учѝрѝшњи* итд. Исп. и примере са њ насталим приликом новог јотовања у § 109.

У извесним категоријама јавља се њ на месту очекиваног н:

кѝмењ, клѝњ, пѝламењ итд., — *крѝњимо, нѝгѝ ми уѝрѝњи* (= утрну), *горњѝца* поред *гурнѝца* (= маларија), *лукањѝк* поред *локанѝк* (= пијаница), *сулењѝк* поред *сулинѝк* (= сланик).

О узроцима в. у §§ 189, 160 и 161.

НОВО ЈОТОВАЊЕ

§ 109. Галипољски говор несумњиво долази у ред оних наших говора који познају ново јотовање као појаву. Ипак се оно из разних узрока појављује у данашњем галипољском говору често у друкчијем опсегу или друкчијем виду него у књижевном језику.

Доследно извршено и у потпуности очувано налазимо ново јотовање само у групи *нј* која редовно даје *њ*:

везање (= везење), *грибање*, *јућање*, *музање*, *плишање*, *прѣћање*, *бјање*, *орање*, *појање*, *сѣјање*, *шкање*, *намигнување*, *послујање*, *пијање*, *шијање*, *дрѣмјање*, *искање*, *пумажанање*, *машање*, *вјање* (< *вал-*), *варање*, *жѣшање*, *играње*, *нѣманање*, *карање*, *лѣјање*, *попѣвање*, *чување*, *бојање*, *болање*, *вршање*, *гвдрање*, *граћање*, *грајање*, *грлање*, *јубање*, *сићање* (= седење), *србање*, *бѣгање*, *сиање* *сшујање*, — *грмѣћи* (= кремене), *камѣћи*, *камѣња*, *корѣћи*, — *сирње* (< *сирење* = сир; речи *муња* и *свиња* не говоре се у галипољском, исто тако нема ни инструментала на *-ју* типа *зелењу*).

§ 110. Код групе *лј* имамо тројакe примере. У неким речима доследно се јавља *ј*, у другима *лј* и *л'ј* и у трећима увек *љ*:

ј: *зѣје*, ген. *зѣја*, *камѣја*, *камѣје*, *камѣјска*, *камѣјску* (ако иде овамо, исп. у РЈА примере са *лј*, а не *љ*, из старих писаца), *камѣјина* (= слез),

низѣјка, ген. мн. *низѣјака* (= огрлица, суфикс *-аљка* < *-аљј(а)* + *-(в)ка*¹ означава *nomina instrumenti*, исп. у Ристић-Кангрѣ *низѣљка* 'Auffädellungsschnur');

лј: *кѣлји*, *кѣл'је* (множина од *кѣлац*, формација коле ктивнo ген. *кѣлја*, дат. *кѣлјама*, *крѣлји*, *крѣлјама*,

прѣл'јем, *прѣлјес*, *прѣл'је*, *улјем*, *улјемо*, *ул'јеше*;

љ: *висѣље*.

Овај преглед показује неколико чињеница:

1) Пре свега, новог јотовања у групи *лј* било је у галипољском говору.

2) То је јотовање извршено пре завршетка важења закона $\text{љ} > \text{ј}$, вероватно уопште пре тога процеса.

3) Данас ново јотовање није више жив фонетски закон (исто као ни прелаз $\text{љ} > \text{ј}$) и језик допушта групу *лј* као и само *љ*.

¹ Биће образовано на овај начин, исп. разлагање проф. Бошковића, ЈФ XV 151.

Облици са *лј* и *љ* у наведеним примерима очигледно су секундарног постанка. И ту је свакако било извршено ново јотовање и прелаз $љ > ј$, па је по престанку важења тих закона утицај система вратио групу *лј*. Тако напр. у парадигми именице *колац* у облицима *колца*, *на колцу* итд. сигурно имамо аналошко *л* (органиске форме биле би *коца* итд.), које је продрло даље и у множину *колји*, помогнуто и генитивом множине *колја*¹. Исто тако није вероватно да су се облици као *ујем, ако су икад били створени од *уљем* < *улјем*, могли дуго држати у парадигми. Чим је за то створена фонолошка могућност, враћено је *л* према односу *уљем*: *уљиво* = *џмјем*: *омјиво*, *пџијем*: *појиво* итд. Али овде се може мислити и на новију синкопу сличну оној у примерима *кџко* < *кџлико*, *кџшарца* < *кџшарица* итд. (§ 78), дакле *пџдљем* < *пџдљијем*, који би облик боље одговарао стању у већини штокавских говора. У сваком случају сви облици са *лј* могу се тумачити секундарним процесима, аналошким или другим, док се напр. *зџје* може објаснити само органским развојем (никаква аналогичност није могла избацити *л*). И то је један од разлога због којих треба узети промену $лј > љ > ј$ као основни процес.

Сличне односе треба претпоставити и код речи *висџље*. И ту би *л* могло бити аналошког порекла, само што се овде још једном извршило јотовање док је у примерима као *колји* и

¹ Интересантно је да се односи слични галипољским и објашњиви на исти начин јављају и у другим нашим говорима. На Брачу (Храсте, СДЗБ X 23) говори се *зеје* (-*лј* > *л* > *ј*), као у истој речи у галипољском, али суфикс *-је* има посебну судбину: *vesêlje* (ibid.; опет слично галипољском стању). Тако и на суседном Хвару (Храсте, ЈФ XIV 25: *zeje*, gen. sg. *zejô*; ibid. 10: *vesêl'je*, *pristôl'je*). Исту појаву налазимо и на сасвим другој страни, у призренско-тимочком дијалекту где ју је проф. Белић (ДИЈС 137) већ протумачио на овај начин: „Што се и поред тога [т.ј. поред примера с новим јотовањем — П.И.] налазе и примери: *аргаџје* | Пир., *бивоље* | Тем., *љуђе* | Књаж. (тер) Тем., а биће их још, то није зато што се тај закон није потпуно извршио или што у горњим речима имамо тек почетак реченог гласовног појава или, на послетку, зато што се у овоме огледа мешавина дијалеката, већ зато што су ови облици нарочите врсте: ном. пл. има много случајева у којима се наставак *је* у овим дијалектима правилно чува, напр. *робје* и сл., па је из таквих примера узето наново *је* за тај падеж множине, чему је могао веома помоћи и облик који је дана именица имала у једнини (*аргаџин*, *бивол* и сл.).“ Ове паралеле, наравно, не треба тумачити у смислу неке генетичке сродности галипољске појаве са фактима у другим дијалектима. Ради се само о узајамно независном развоју на међусобно удаљеним тачкама који лепо илуструје поставак и логичност стања заступљеног и у галипољском говору.

уљем, можда новијег постања, сачувана група *лј* коју захтева и парадигма.

§ 111. Групе *шј* и *дј* дају двојакe резултате:

ћ, ђ: *шрѣћи, шрѣћа, шрѣће, цвѣће* (= цвет, инд *цвѣће!*), *мисаће курѣшо* (= корито у којем се меси), *ѡирѣће курѣшо*, *разбијаће врѣце* (да примери са суфиксом *-аћи* спадају овамо, показао је Р. Бошковић, Наш језик НС I 129), — *лѣћа, на лѣћа, за лѣћама*;

шј, дј: *аѡшје (аѡш, аѡшје, = растине слично ракити), брдшји, ген. брдшја, брдшјама, комашје (= комаће), кумашја, прѡшји, прѡшја, прѡшјама, прѡшјица, — грѡдје, ѡдгрѡдје* (обе речи у истој песми).

(Именице родјак, нетјак и неке друге овде се не говоре; нема ни глаголских именица типа *свануће*).

И овде је примере са извршеним јотовањем теже протумачити аналогијом него оне са *шј* и *дј*. Карактеристично је да све наведене речи са *шј, дј* припадају једној јединој морфолошкој категорији, оној истој у којој је извршена аналошка рекомпозиција суфикса и код групе *лј* (*кѡлји, крѡлји*), а у појединачним примерима и у призренско-тимочком дијалекту (исп. напомену уз § 110). Очигледно је и овде извршен сличан процес. Што он није захватио и именицу *цвѣће*, сасвим је природно. Та именица значи данас у галипољском говору 'цвет', а првобитни облик јединине *цвѣш изгубљен је, тако да нема односа типа *прѡш*: *прѡшји* који је и довео до реституције групе *шј* у показаним примерима.

У сваком случају данашњи гласовни систем галипољског говора допушта изговор група *дј, шј*. Исп. и очигледно секундарно *мѡшја* (= маћеха, § 78), а такође и свакако позајмљено *пѡшја* (= шибљак; порекло речи ми није познато), затим и *одјѡди* (= уроди људски; *од-* + *-људи-*), *ѡодјѡши* са новим *дј* које подржава и састав ових глагола.

У књижевном језику имамо једино примере који одговарају последњим случајевима (*надјачаши* и сл.), а нема ничега што би потсећало на остале наведене примере. Сама појава реституције група *шј* и *дј*, а такође и *лј*, тамо где су оне једном уклоњене новим јотовањем, потпуно је страна духу фонетског развоја новоштокавских говора и очигледно је резултат посебног развоја галипољског говора на тракиском терену. Напомињем да је у новогрчком могућна секвенца *ш + ј*: *ματζά* 'Blick' (Thumb, Handbuch 6).

§ 112. Групе *сшј* и *здј* упрошћене су у *сј* и *зј*: *брѣсји*, *лијси*, *гбзје*, *грбжје*.

Од једног информатора, човека средњих година, слушао сам и *гбзје* и *гдјзје*. Уколико се можда налазе и код понеких других говорних претставника, овакви облици свакако су ређи од оних са *зј* (одн. *жј*).

Форме са *-сје*, *-зје* налазе се у нашим дијалектима (у првом реду призренско-тимочком, косовско-ресавском и вршачко-пожаревачком) без обзира на то што се у истим дијалектима врши ново јотовање *ш* и *д*. Свакако је још пре јотовања испало *ш* одн. *д* у групама *сшј* и *здј*, онако као што је испало и у сличним групама *сшн*, *здн*, *сшл* итд. На процес је могло утицати и отпадање крајњег *-ш* у облицима ном. јд. Исп. у галипољском *брѣс*, *лијс*, *грбс* (= грозд).

Примера са метатезом *зј > јз* нашло се (в. горе) толико мало да нам они не дају право да их тумачимо сродством са дијалектима где се оваква метатеза јавља (а то су опет призренско-тимочки, косовско-ресавски и пожаревачко-вршачки).

§ 113. У групама лабијал + *ј* не налазимо јотовање:

грбји (= гробље, гробови), *дрвји*, *здрѣвја*, *сндѣје* (исп. и генитиве множине *грбѣја*, *дрвѣја*, *сндѣја*), *дивјд*, *дивјѣ*, *жѣбјак*, *зѣбјѣка*, *ѣмјем*, *ѣмјеше*, *пѣијем*, *пѣијес*, *зѣбје*, *зѣбјеју*.

Није искључено да је и овде јотовања уствари било, само је љ поново дало *ј*.

§ 114. Узевши проблем новог јотовања у целини, можемо констатовати да се оно данас у галипољском говору јавља у знатно мањем обиму него у нашем књижевном језику. Сигурно је, међутим, да је некад јотовања било више, па су доцнији процеси у неким случајевима поново успоставили старо стање. Чак је могућно да је у своје време галипољски говор преживео ново јотовање свуда тамо где га данас налазимо у косовско-ресавским и пожаревачко-вршачким говорима, дакле свуда где га има у књижевном језику осим у групама *сшј* и *здј*.

КОНСОНАНТ х

§ 115. Консонант *х* се у галипољском говору по правилу изгубио:

ајѣна, *ѣјѣка*, *арѣѣл* (= горушица, тур. *hardal*, грч. *χαρδάλι*), *екѣмѣијѣја* (= лекар, тур. *hekim*), *ѣм* (тур. *het*), *иљѣду*, *ишѣм*,

ишњѡм, ишѡву (3 мн. импф. од хиши-), ич (тур. hiç), ѡди вѡм, ѡдѡм, ѡѡѡмо, ѡѡе, ѡѡеју, ѡѡа, — рѡам (= ударам, тучем: рѡаш шокмѡком; исп. у РЈА „hřdati, hřdāt, impf. бити, lupati, tući“), рѡни (= хракнух), вѡди рѡѡшину (= „рче“), ѡрло и сл. (§ 64), рѡа, рѡишѡн кѡс (= кичма), рѡчеш, рѡчаше, — лѡдан, лѡдну, лѡш, лѡѡбац, лѡѡба, лѡѡв (< хлѡѡѡ), дѡ лѡѡва, (= из штале), рѡмје, рѡнѡла, руѡушѡна („кед га уфѡши руѡушѡна, шечѡ му сѡѡоло“), хѡмо, хѡла (= хтела), — ѡлѡди, исѡди, шѡдѡли (< ошходили), шѡди, нарѡмѡѡје (храмљ-), нарѡнеју, да се исрѡкнем (= исхракнем), иѡдѡни, дѡни, дѡнѡмо, зѡмѡни, замѡни, ирѡнѡло, ирѡѡѡмо (< -хмо), накѡиѡѡмо, гвѡрѡмо (све 1 л. мн. импф.), ни могѡмо, изѡшкѡмо, изгубѡмо (1 мн. аор.), — бусѡрина, грѡорак, мѡр (= мехур), мѡрдѡви, ир иѡзом (= под пазухом), — сирѡма, сирѡмѡ сам, бѡѡлѡ ген. мн., вакѡ, висѡкѡ, зилѡнѡ, круѡнѡ, шакѡ, ирѡѡѡ, дусѡиѡго, иѡѡѡѡ га 1 аор., илѡни, чѡ, уѡѡѡдни, избрѡѡи и, зѡсѡа, сѡѡѡа (све 1 јд. аор.).

Вероватно овамо спада и глагол ушѡи, усѡи (означава хуку коју чини град кад пада: Кеш куѡриѡѡе иѡѡају, ушѡи; кеш иѡде дѡш [= дажд], ни ушѡи). У нашем језику има приличан број оно-матопејских образовања с почетним ху- (хуѡаши, хуѡѡаши, хуѡѡѡи). Исп. и прецизну паралелу *hušti* у примеру *Nijedne ruke u tvornici ne рѡѡивају, sve ѡушти, ... tutnji, hušti i zuji* (М. Stojanović, *Šala i zbilja, Senj 1879, 237*). Веза са приморским *hust* ‘нејасна ријѡч’ (РЈА, s. v.) остаје, међутим, и сама нејасна.

Свакако је некад било х и у глаголу *нарнем, нарнѡво* (= напасти, салетети, насрнути: *нарнѡше ми* [= ме] *вѡкуви*). Тај глагол очигледно треба повезати с Вуковим *нарнуши, нарнѡм* ‘heftig bellen wenn der Feind ganz nahe ist’, „н. п. нарнули пси“. Разлику између Вуковог и галипољског значења потиरे белешка Јована Јовановиѡа Змаја који у својој збирци речи¹ тврди да *нарнуши* „није: heftig bellen, него нагнути, нагнати се, навалити, нагрнути. „Кад Милош паде, нар’нуше Турци на њ са свих страна“. Потврду из књижевности налазимо у Ј. Максимовиѡа, у преводу Тургеѡевљевих „Ловчевих записа“². „Шиѡе слуге на све сѡтрѡне и зове суседе на гозбу. Кочије су му увек сѡѡајале сѡремне, а ако не дође, он му сам нарне на кућу“. Исто значење има и глагол *нарнѡти* који РЈА налази у песмарицама фра Грге Мартиѡа, али Маретиѡ

¹ Грађа САН.

² СКЗ 118, стр. 71.

додаје да је реч „слабо поуздана“, што очигледно неће бити тачно, исто као што је нетачно и Маретићево објашњење: „Od па-hrnuti, *samome hrnuti nema potvrde*“. Међутим у самом РЈА може се наћи „*hṛnuti, hṛnēm, pf. vidi hrdnuti*“ (потврда из Дубровника, Будмани). Глагол *hṛdati* забележен је опет у Мартићевим стиховима и претставља перфективум према малопре поменутом *hṛdati*. Јасно је да треба повезати *hrdati* и *nahrnuti* у РЈА — што Маретић не чини — а према томе и галипољско *nārnem* са *ṛdam*.

У групи речи с изгубљеним *x* иде и реч *рње* ‘ноздрве’ која је сродна са бугарским *хрњнкы* ‘ноздри’ (Геров) и с нашим *hṛña, hṛñav, hṛño* (РЈА). Реч има у српском, бугарском и македонском језику низ варијаната у облику и значењу. Тачно поклапање с галипољским (облик *рње*, значење ‘ноздрве’) налазимо на доста широком подручју у централној, северној и источној Србији. Збирке речи у грађи САН дају потврде за Темнић (Ст. М. Мијатовић), срезове параћински, деспотовачки и ресавски (Дамњан Митровић), Сумраковац у Црној Реци (Власта Љ. Станимировић), Тимочку Крајину (Јер. Живановић и Душан Пантелић), Мали Пожаревац (Драг. Остојић), Лесковац и Власотинце (Христ. Станковић). Змајева збирка такође наводи исту реч у истом значењу. Исто потврђује и мој материјал из Глоговца и Касидола, а такође и из Крушчице у југоисточном Банату.

§ 116. У неколико речи појавило се *j* на месту испалог *x*. То обично тамо где се *x* налазило у интервокалном положају, а иза вокала *e* или *u*:

вѣјаш (и, свакако према овом облику, *вѣјша, вѣјшо, њовијшѣше* се *рѹбе ми*), *вѣјар, ду вѣјара* (= од вихора), *дѣја* (= дах: *Нѹс ми је зашѣснеш, не мѹж да зѣмјем дѣју ми; Дѣја ши смѣдѣ*), да се *задѣјам, задѣјала се, мѣшја* ($\leq$ *маѣха* или *маѣха*, у погледу судбине *e* или *u* исп. § 78), *ѹсмијѹје се* (овде се, додуше, исто као и код именице *смѣј*, може мислити и на аналогију према *смѣјѣм се* и сл.).

У речи *прѣја* (= просо) претходни самогласник није палаталан. Овакав номинатив не пружа услове за појаву прелазног *j*. Још мање пружа те услове акузатив. Стога треба сматрати да је полазна тачка за промену био генитив *прѣјѣ*, облик врло често употребљаван (дат. лок. на *-u* долази сразмерно ређе).

При објашњењу *j* у *омѣјнуш, умѣјнуш* (= који није при чистој свести, исп. српхрв. књиж. *сумануш*) треба поћи од гла-

гола *омахиваши* > *омајиваши* или од именице *омаја*, који су могли дати морфолошки ослонац за продирање *ј* у поменути придев.

§ 117. У низу речи на месту ранијег *х* стоји сонант *в*:

бува, *јува* ($\leq$ *јуха*), *срче јувѐ*, *мѷву*, *мѷва* ген. мн., *шрѷва* ($\leq$ *шроха*), *шрѷва* ген. мн., *ѷво*, *ѷвѷша*, *грѷвѷмо*, *ѷрѷају* ($\leq$ *ѷрхају*; = *лѷтѷ*), *ѷѷрѷвѷли*, *дувѷди* ($\leq$ *доходи*), *дувѷди* (зап. нач.), *завѷди сунце*, *ѷрѷвѷди* ($\leq$ *ѷроходи*), —

на врѷву, *врѷв*, *ду врѷва* (= са врха), *грѷва*, *грѷвом*, *грѷв*, *грѷвѷвѷци*, *грѷвѷва*, *грѷвѷв*, *урѷва*, *ѷрав*, *урѷви*, *ѷрѷва* (ген. јд.), *ѷрѷв* (= прах), *глѷво дѷбѷ*, *глѷва*, *гловѷк*, *гловѷка* (= глува жена), *сѷва*, *сѷв*, *орѷвче*, *орѷвѷѷћа*, *ѷглѷви*, *вѷкѷву*, *глѷђѷву*, *чѷђѷву се* (све 3 мн. импф., друге примере в. у § 292).

Изложени материјал показује да су се прелазни гласови *ј* и *в* стварали само у интервокалном положају, и то скоро редовно (број примера са сачуваним хијатусом врло је мали). Из ове позиције *в* се пренело морфолошким путем у ном. јд. имен. м. рода и у ном. јд. м. р. придева. Једини пример који измиче овим општим принципима јесте поменути придев *омѷјнуш*.

Може се слободно констатовати да описана ситуација у начелу — па готово ни у појединостима — не показује ничега што би било необично за наше дијалекте. Једино што би се на основу неколико примера (*врѷв*, *грѷвѷв*, *ѷрав*, *ѷрѷвају*) могло рећи да галипољски спада међу говоре у којима је *в* на месту *х* релативно често.¹ Ова је појава паралелна са честим јављањем прелазног *в* у хијату (§ 73—74).

§. 118. Недостаје нам ослонац да сигурно пресудимо да ли су Галипољци изгубили *х* још у старој постојбини или у Тракији. Једно је, међутим, извесно: развој се кретао потпуно у штокавском духу и, ако можда и није довршен на старом терену, он у сваком случају претставља резултат импулса понетог оданде. У Тракији повода за овакву промену није могло бити: и турски и грчки језик имају одговарајући глас и њихови утицаји могли су само подржати *х* у галипољском говору.

§ 119. Губљење *х* у овом говору више није гласовни закон. Галипољци данас изговарају *х* у најразличитијим положајима.

¹ Има наших говора где је *в* < *х* још чешће, тако напр. у Паштровићима (Р. Алексић, ГЗС VI 18) и у Ластви у Боки Которској (В. Томајовић, ЈФ XIV 140—141).

Страног је порекла *x* у *xâрак* (=црта, линија, грч. *χαράκι* 'incision, coche, raie, ligne, strie'), *ХрисѠѠс*, *ЗахарѠѠа* (име), *ѠксарѠос* (=појац, грч. *ἔξαρχος*), *ѠксарѠѠзов* (презиме), *ВлѠх*, *ВлѠхови* (грч. *βλάχος*), *бѠхча* (тур. *bahçe*), *бахчавѠнѠија*.

Сугласник *x* чује се и у узвицима *Ѡх*, *Ѡх*:

ЈѠде ли мѠа (=да ли си јео мало)? — *Ѡх*, *наѠуши се* (толико се најео да се надуо).

ЈѠш није сѠво да рѠкне „Ѡх“! (≠није се потужио да му је тешко).

Чување *x* у узвицима ове врсте није ретко ни у другим дијалектима који су иначе изгубили *x*.

§ 120. Сугласник *x* се изговара и у групи *xш* у аористу глагола *xшѠши*: *нѠ хш* (1 л. јд.), *нѠ хш* (2 и 3 јд.), *ни хшѠмо*, *не хшѠсе* поред одговарајућих облика са *кш*:- *нѠ кш*, *нѠ кш* итд.

Није вероватно да овде *x* продужује старину мада би, теориски узевши, положај у суседству плозивног консонанта могао деловати у правцу учвршћења *x* У једном делу наших говора који су елиминисали овај консонант он је и у овом положају испао, а у низу других говора група *xш*- дала је *кш*-. По свој прилици се и у галипољском било одиграло ово друго, али је затим у Тракији грчки утицај наметнуо обрнуту промену, *кш* > *xш*. У новогрчком свако *κτ* прелази у *χτ* (*δάκτυλος* > *δάχτυλος*, *κτίζω* > *χτίζω*).¹

121. Глас *x*, наравно секундарног порекла, говори се у групи *xћ*- у *xћѠ*, *xћѠре*, *xћѠрка*, *xћѠрку* итд. поред облика са губљењем: *ћѠрка*, *ћѠри* — и са *кћ*:- *кћѠ*, *кћѠрке*, *кћѠрком*. Ово се *x* у нашем језику јавило прилично рано. РЈА наводи примере почев од год. 1406². Изговор са *x* био је веома чест, и то не само на чакавском подручју где је и данас обичан, већ и код штокаваца³. У данашњим штокавским говорима он је међутим сасвим редак. Колико је мени познато, има га само у говору источне Херцего-

¹ Thumb, Handbuch 12.

² Даничић, Ист. обл. 13, наводи **ХКИ** из Monumenta serbica 78. То би била потврда чак из почетка XIV в. (на тој је страни текст једне повеље краља Милутина). Податак је, међутим, нетачан. На означеној страни нема овог облика, ни уопште ове речи. Облик **ХКИ** налази се на 78 стр. — Пуцићевих „Споменика српских“ (у писму Дубровчана деспоту Стефану из 1406).

³ Тако Решетар, Archiv XVII 31, наводи примере од Руска Христофановића, а Рингхајм, Trojasage 47, из једног прозног текста из Србије XV в.

вине.¹ Примамљива би била претпоставка да галипољски облик продужује старину, али за то има мало вероватноће. Групе *хћ-* и *хш-* толико су сродне да ће у нашем случају *хћ-* < *кћ-* бити истог порекла као и *хш-* поред *кш-*.

У имперфекту глагола *хшѣши* почетно *х* није сачувано: *ћав(у)*, *ћас*, *ћамо*. Узроке треба тражити у непрецизнијем изговору ових облика који често служе као помоћни глаголи — и у морфолошком угледању. Однос *ће*; *ћаше* (> *ћас*) одговара односу типа *баје*: *бајаше* (ова је глаголска врста у галипољском говору нарочито раширена, в. ниже).

§ 122. Облик *дркје* претпоставља *дркће* као претходну развојну фазу. То, као што је познато, не значи да се и овде морала извршити промена *хш* > *кш* или *хћ* > *кћ* (исп. стслов. **ДРЪГЪТАТИ**).

§. 123. Као у многим нашим говорима, група *хв* дала је *ф* што, наравно, претпоставља асимилацију *хв* > *хф* пре испадања *х*: *фала*, *фалила се*, *уфашим*, *уфашу*, *фћћају*, *фћћаво*, *фћћаше*, *фрјим*, *фрјамо*, *зфрји*, *фрјдла*, *фрло* (= чигра, ако је од овог корена).

Овамо долазе и глаголи *фрцам* и *фркнем*: *Фрцају њскре*, *дгањ горѝ*; *Инд њскра фркни*; *Те да фркнеју њскре*. Вук је забележио *вркнуши*, *вркнем* 'wegschmettern, cum strepitu avolo' и *врцаши*, *цѣм* 'spritzen, emico', а облика са *ф-* и *хв-* нема. Међутим у РЈА под *фкнати*, *фкнем* 'odletjeti' налазимо облике са *hv-*, *f-* и *v-*. Исп. и буг. *хвзркам* 'fliegen, flattern' и Бернекера s. v. *chvzркајџ* (он, додуше, не прикључује овамо Вуково *врцаши*, али и оно, по свему судећи, спада у ову фамилију). Вукове облике са *v-* треба дакле ставити у исти ред са *вала*, *вашашу*, *врљѣм* и сл.

Глагол *ѡофрѣшим*, *ѡофрѣшшим* (= окрешем), уколико иде уз корен *chvorst-* (стаслов. **ХВРАСТИЈЕ** 'sarmenta', рус. *хворост* 'сувад, суво грање', старочешки *chvrast* итд.), што би и фонетски и

¹ Д. Šurmin, Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom, Nast. vjesnik III 168. У овоме смислу треба исправити Будманијеву тврдњу у РЈА III 586 да облик долази „samo kod čakavaca: kod štokavaca ili se h ne izgovara, vidi či, ili se promjenilo na š, vidi šci“. У другим штокавским говорима облика са *хћ-* одиста нема, судећи бар по радовима Решетара (Štok. 118—123), Алексића (Црногорско Приморје, ГЗС VI и VII), Бошковића (Црна Гора, ЈФ XI 179—196), Стевановића (ИЦГ 46—47), Милетића (Црмн. 295), Брајковића (Perzški dijalekat, Program kotorske gimnazije za šk. god. 1892-93, str. 6), Будманија (Дубров. 171), Миласа (Мостар 57), Шурмина (Сарај. 193), Жуљића (Вареш 255—256), Ружичића (западна Босна, ГЗС I 41; Маглај и Тешањ у долини реке Босне, Прилози XVI 246—248) и Рибарића (Водице у Истри, Размјештај 80).

семантички добро одговарало, садржи два архаизма са гледишта нашег језика: траг *в* које се изгубило у нашем *храсџ* и траг старијег значења насупрот специјализованом значењу у *храсџ* 'quer-cus'. Ситуацију, међутим, компликује реч *fraška* 'granica od drveta s lišćem' у Даничићевим пословицама¹, 'sargentum' у северно-чакавском², 'ситно посјечена гора' у Црној Гори³ са колективом *frašće*⁴, *prašće* на Цресу⁵ која је с правом везана за итал. *frasca* 'belaubter Ast' (РЈА, Бернекер). У појединим случајевима било је можда и укрштања речи из једног и другог извора. За галипољски говор ипак би тешко дошло у обзир италијанско порекло јер других позајмица из тога језика не налазимо (изузев левантинског наноса у Тракији). Постоји даље могућност укрштања с ономатопејским формацијама (или накнадног везивања у језичком осећању већ готових речи с ономатопејским усклицима). На Косову се говори *офрџишиш*, *офрџишим* свр. 'ударити тако прутом или чиме другим да се чује прасак који се овде изражава гласом *фрџс*'⁶, а у југоисточној Македонији (Ђевђелија) реч *фра-скајне* означава 'шибање'⁷ што би опет допуштало могућност ономатопеје.

Консонант *ф* у *фџшкџу се*, *фџскџу се* (=сашаптавају се, ћућоре) можда такође потиче од *хв*, уколико ову лексему треба изводити из словенског ономатопејског *chvist*. Исп. међутим тур. *fiskos* 'шептание, шушуканье'.

§ 124. Неће бити на одмет ако поменем да је у галипољском сачуван траг гласа *х* у речи *зџхашџи*. Ту реч Галипољци изговарају *жџшам се*, *жџшџво се* са *ш* од јотованог *х* (мора се претпоставити *зџхашџи*: *зџшем*⁸ из којег се развило *зџшашџи*: *зџшам* као *меџашџи*: *меџам* из *мешашџи*: *меџем*, исп. § 372). Галипољски облик, а можда уз њега и крашовански *сџ зџџа*⁹, показује да је и

¹ РЈА.

² Nemanić, Čakavisch-kroatische Studien, Erste Fortsetzung, 1884 (aus Sitzungsber. der Kais. Akad. der Wiss. CV) 21. Исп. и *praška* у истом значењу.

³ Лука Јововић, Српске народне изреке (из Црне Горе), Бос. вила IX 12.

⁴ Неманић, о. с. 6.

⁵ Тентор, ЈФ V 204. И Неманић (l. c.) наводи *prašće* као алтернативну варијанту.

⁶ Елезовић, Речник s. v.

⁷ Тановић, СЕЗб XL 44.

⁸ Исп. облик који бележи Рибарић, Размјештај 205.

⁹ Петровић, о. с. 67. Исп. међутим и стлов. *зџж*, буг. *зџџ -еш*, *зџџх* — додуше са друкчијим образовањем презентске основе.

на истоку наше језичке територије постојао облик *зѣхашѣ* (а не *зѣв*), познат досада само из дијалеката на западу, тако из дубровачког¹ и трпањског² говора, затим из говора на острвима Цресу³ и Крку⁴, из истарског штокавског икавског⁵ и из жумберачког⁶. Треба, међутим, напоменути да зев на разбоју Галипољци зову *зѣв* што опет одговара крашованском *zef*⁷.

КОНСОНАНТ ф

§ 125. Овај се глас у галипољском говору изговара на месту групе *хв* (в. § 123), у ономатопејском *зафѣкнем* (= баџим: *зафѣкни га шакошѣмоке*), *пофѣкам* (*пѣфѣка ушѣ камѣње*⁸) и у позајмљеним страним речима:

дѣф, мн. *дѣфови* (= див, тур. *dev*), *зѣфеш* (тур. *ziyafet* 'банкѣш, звѣный обѣд'), *кафѣна* (тур. *kahvehane*, новогрч. *καφενης*), *кафѣс* (тур. *kafes*), *ксадѣрфа* (= сестра од тетке, грч. *ξαδερφοϋλα*), *фанѣла* (= врста блузе, грч. *φανѣλα* < итал. *flanella*), *филѣја* (= кришка хлеба, грч. *φελί* 'Schnitte, Scheibe'), *фѣшос* (= богојављење, новогрч. *φѣτα*), *фѣрна* (грч. *φορνος*), *фурѣнѣја*, *чѣршаф*, ген. *чѣршѣфа* (тур. *çarşaf*), *шиѣфа* (= жѣва, тур. *civa*⁹).

Један део говорних претставника изговара *ф* и на месту финалног *в* (§ 135). Појава се везује за општи процес десоноризације звучних сугласника на крају речи (§ 134).

§ 126. Насупрот изложеним примерима с изговором *ф* стоје две старе позајмице са *ф* > *п*: *пасѣј* и име *Шѣпѣан* (код Галипољца никад *Шѣфан или сл.). Овакав фонетски лик очигледно је наслеђен из једне старије епохе у којој се *ф* није усвајало,

¹ Будмани, Дубровник 158: *zjèhatt*.

² Милас, Рад СIII 70: *zihatt*.

³ Тентор, Archiv XXX 155.

⁴ Милчетић, Рад СXXI 126: *ozlhnè* 'zijeвне'.

⁵ Ribarić, I. с. Исп. и констатацију Броз—Ивековића (Rječnik s. v.) да се *zjèhatt* *ziješem* говори „i u Hrv.“.

⁶ Milko Popović, Žumberački dijalekat 21.

⁷ Petrović, I. с.

⁸ Паралеле у крашованском говору (*fuka* 'баџа, веје (жито)', Ј. Живоновић, ЛМС 243, 76), у косовско-метохиском дијалекту (*фѣкнѣш* *фѣкнем* свр. I. гурнути, Елезовић, Речник s. v.) и у бугарском језику (*фук[в]ам* 'einschieben schnell hinein-schieben').

⁹ Пада у очи да у овом примеру, као и у речи *дѣф*, галипољско *ф* одговара турском *в* у књижевном језику. Објашњење вероватно треба тражити у стању у турским говорима.

Постоји даље, додуше много ређе и само код ограниченог броја говорних претставника, и обрнута појава, изговор шуштавих консонаната место пискавих:

блўѣше ше (= ... се), бошѣјак, гушѣта, дандшке, пѣшле, пѣкѣра ше, пѣшрѣши, пѣшукѣ ше (= потукох се), желѣно, пѣмўжѣм, ўжне, ђвчѣно, Турчи, чѣр, Чѣгѣнчица.

И овде, наравно, постоје гласовне нијансе као *шс*, *см* итд.

Не може бити никакве сумње о пореклу описаног неразликосвања два реда спираната и африката. Та је особина очигледно грчког порекла, као што је запазио већ проф. Филиповић¹. Гласовни систем грчког књижевног језика познаје гласове *с*, *з* и *ц* (*σ*, *ζ* и *τσ*), али не и *ш*, *ж* и *ч*.² Прилично многобројне Гркиње које су удајом улазиле у барјамичке породице свакако су прве унеле у њихов говор неосећање за гласове *ш*, *ж* и *ч*. Оне су те гласове супституисале са *с*, *з* и *ц*. Јаке економске и пријатељске везе Барјамичлија са Турцима, а свакако и деловање грчке школе и цркве у Барјамичу учинили су да се ова особина прошири и захвати барјамички говор у целини. Да је грчки утицај проузроковао промену, види се и по томе што она у извесним породицама које су јако прожете грчким етничким елементом иде и даље обухватајући понекад и африкате *ћ* и *ђ*: *бѣзиц*, *бўсѣс*, *дѣсѣс*. С друге стране сигурно је да турски језик на ову промену није могао утицати. У њему се добро разликују два реда предњелингвалних констриктива: *џ* и *ј* (= *ж*), с једне стране и *с*, *з* са друге.

• Ово није једини случај овакве промене у словенским дијалектима на периферији. Навешћу овде само два примера из јужнословенске језичке области: наше приморске цакавце и словеначке локалне говоре у селима Немшки Рут, Стржишче и Подбрдо у толминској околини. Становништво тих места сачињавају пословењени Немци који изговарају *џ* место *с* и *ђ*, *з* место *з* и *ж* и *с* на месту *џ*³. И иначе се аналогне појаве у словенским дијалектима обично тумаче несловенским утицајима⁴.

¹ О. с. 34.

² У грчким говорима се јавља и *ђ*, *ѕ* и сл., али се ти гласови фонолошки не разликују од *σ* и претстављају само његову позициону варијанту (Thumb, Handbuch 19).

³ Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika 130.

⁴ Исп. напр. Малецкога, Sakawizm, Kraków 1929, и Селишчева, Сокање и шокање в славянских языках, Slavia X 718—741.

Изједначење два реда спираната и африката у галипољском говору очигледно није давнашња појава. Оно се могло догодити у епоси непосредно пред пресељење из Барјамича. Необично широко артикулационо поље и богатство нијанса у изговору сведоче да се још није била кристалисала нека стандардна артикулација за гласове који одговарају новим фонемама. Ово се потпуно слаже с чињеницом, коју бележи д-р Филиповић, да је грчки утицај у Барјамичу новијег датума: „Очеви садашњих стараца из Барјамича уопште нису знали грчки“¹.

§ 129. У новије време, откако су Галипољци дошли у додир са Србима и Македонцима, јавља се код појединих говорних претставника тежња да науче разликовати *ш* од *с*, *ч* од *ц* итд. Док Барјамичлије остале црте свога говора просто сматрају за „нашке“, и не одричу их се лако, ову они сами држе за „погрешку“ и труде се да је „исправе“. Они који имају најразвијеније језичко осећање у томе и успевају у приличној мери. Отуда баш најбољи говорни претставници у овом правцу пружају неверну слику. Један од њих, Јане Ексархов, уме врло лепо и да опише цео процес. Он нарочито указује на једну од главних побуда за учење изговора *ш*, *ж* и *ч*: то је често потсмевање околине која је Галипољце због њиховог изговора називала Грцима (исп. текст „лежиш и лезис“ у прилогу овом раду).

И поред свих настојања ниједан гворни претставник није потпуно савладао разликовање оба реда спираната и африката. Чак и они који су у томе најбоље одмакли не успевају да увек правилно изговоре речи са два различита спиранта. И од њих се могу чути примери као *шџијем* (= сашијем), *шашџво*, *сусџк* (суд за воду од осушене шупље тиквице нарочите врсте, дакле < сушак), *џршџеју*, *жвџџди*, *жџџшам ше* (< * зџх-). Јасно је да изговор оба гласа у истој речи претставља нарочиту тешкоћу за ове људе који ни иначе нису сигурни у њиховом разликовању. У оваквим примерима није ретка асимилација ни у другим нашим дијалектима. Исп. напр. често дијалекатско *шушим*, *жвџџдим* и сл. (у Црмници је Милетић нашао читаву збирку примера ове врсте²).

Карактеристичан је и изговор извесних речи којих нема у македонском, а ни у српском књижевном језику. Ту Галипољцима недостаје узор за „правилан“ облик и они изговарају без реда *ш* и *с*:

¹ Филиповић, о. с. 21.

² *шешџица* и сл., *шџџџ* итд., Милетић, о. с. 339.

сѣшм и *шѣшм* (= бунцам), *фѣскају се* и *фѣшкају се* (в. § 123), *пуфрѣштим* и *пуфрѣшћим* (в. § 123), *устѣи* и *ушћѣи* (в. § 115).

У оваквим приликама недоследан је, наравно, и изговор оних који иначе углавном тачно знају где долази *с*, а где *ш*.

Има недоследности и тамо где узори показују контрадикторну слику, тј. где се у разним српским и македонским говорима може наћи и *с* и *ш* (одн. и *з* и *ж* или *ц* и *ч*), а исто тако тамо где се у истој парадигми јавља и пискави и шушкави консонант. Тако се и од најбољих информатора чује и *казујем* и *кажујем*, и *пустајво* и *пуштајво*, и *ндѣву* (импф.) и *ндшѣву*, и *дрвце* и *дрвче*, и *вучи* и *вучи*. Наравно, ту не постоји никаква могућност да се одреди који је облик у галипољском говору изворан. На тај начин измиче нам читав низ морфолошких изгласа које би свакако допринеле да се боље осветли однос галипољског говора према осталим српским говорима.

НАПОМЕНЕ О НЕКИМ АФРИКАТАМА

§ 130. Изговор африката *ћ* и *ђ* најчешће је нормалан српски. Код малог броја појединаца, па и код њих недоследно, може се чути изговор са редуцираном фрикацијом, *ћ^м* одн. *ђ^д*, или чак *ш'* и *д'*:

нѣћ^мѣмо, *замлѣћ^мен*, *проћ^ддше*, *лѣћ^да*, — *врѣш*, *куш'у*, *прѣд'а*, *шуд'а*, *кад'еш* (= дим, иначе *кађеш*).

Понекад је и место артикулације умерено нешто уназад, тако да се јављају и прелази ка *ћ^к* одн. *ђ^г*.

Ови примери нису чести и свакако су секундарни. Њихову појаву свакако треба приписати утицају околине, било оне у Барјамичу, било оне у Пехчеву.

§ 131. Нису чести ни примери изговора *ј* место *ђ* у облицима глагола доћи: *дојем*, *шѣје* и *доје* (само у небрижљивом изговору, поред обичнијег *дођем*...). Оваквога слабљења артикулације има и другде у нашим говорима¹. Старина појаве је бар, на неким местима, прилична². Њено присуство на сасвим разли-

¹ Решетар, Štok. 137 и 149 и Südít. 161; Милас, Рад СIII 70 (у Трању; дијалекат је чакавски и прилике стога друкчије); Ружичић, ГЗС I 43 (у области извора Врбаса) итд. Исту појаву ја сам забележио од неких појединаца у селу Бранетићи под планином Рајцем у западној Србији.

² Решетар, Archiv XIII 380.

читим странама показује, међутим, да се она могла спонтано развити на више места. Стога, а и због неуопштености оваквог изговора у овом говору, наведене паралеле не доказују да су Галипољци понели промену из старе постојбине.

Промену $h > j$ у прилогу *сунђдрџгу*, *синђдрџгу*, *сињђдрџгу* (= васцелу ноћ) треба тумачити редукцијом. Приликом стапања речи *ндћ* и *дрџгу* створена је необична гласовна група *ђд* коју је језик уклонио тиме што је први консонант изгубио елемент оклузије, а задржао и чак даље развио палаталност. Треба, међутим, нагласити да *ћ* и *ђ* на крају речи иначе не прелазе у *ј* (као напр. у неким црногорским говорима) и да се ван поменутог адверба реч *ндћ* увек тако изговара.

§ 132. Колебање у супституцији турског меког *k'* и *g'* испред *e* које постоји у нашем језику (*кеса*: *ћеса*) заступљено је и у галипољском говору. Исп. с једне стране *ђеба* (= бређа, за животиње, тур. *gebe*), *ћимџне* (тур. *ketane*), а с друге *гџчиш* (= пролаз, теснац, тур. *geçit*), *екџмџја* (= лекар. тур. *hekim*). Испред *џ* и *џ*, међутим, редовно је *ћ* и *ђ*, исп. примере у § 65.

§ 133. Африката *џ* јавља се само у турским речима (примери у § 128), али се, као што је већ показано, често замењује са *s*.

Африката *s* долази у оваквим случајевима, а исто тако и као резултат једначења по звучности у додиру речи: *кџлџс га гвџримо* (= зовемо га колац; исп. познати пример *ошас би дошао* из других крајева). Иначе, то треба истаћи, *s* није фонема и не долази никад тамо где наш књижевни језик има *z*.

ЗВУЧНИ КОНСОНАНТИ НА КРАЈУ РЕЧИ

§ 134. Међу најважније појаве галипољског консонантизма, и иначе богатог крупним променама, спада десоноризација звучних консонаната у финалном положају:

бџи, *гџи*, *гџу*, *рџи*, — *гџк*, *дџк* (= дугачак), *крџк*, *ндџрак*, *пџк*, *рџк*, *сндџк*, *сџк*, *шџк*, — *блџш*, *вџш* (= овде), *глџш*, *бџ-г-дсџош*, *грџсџ*, *дусџрџш* (= спреда), *кџш* (*кџш* је *сџа*ло, *кџш* ми *дџ*де), *лџш* (= хлад), *лџш*, *млџш*, *нивџграш* (= виноград), *ндџш* (= онде), *пџрџбаш*, *рџш*, *рџш*, *сџш*, *шџрџш*, *шџрџш*, *ћџш*, *свџ шџгџш* (= штогод), — *шџћ*, *џџћ*, — *грџс*, *мџс*, *џбрас*, *џрис* (ген. *џрџза*), *пџкмес* (ген. *пџкмџза*), — *дџш* ($\leq$ *даџд*), *дџш*, *мџкињеш* (= јеж, ген. јд. *мџкињеша*), *мџш*, *ндџш*, *пџсџриш* (ген. *пџсџриџа*).

Појава је проширена и на овакве примере:

грӯѣ је, кӯш ѣшес (= куда хоћеш), *лӯш је, млѣш мѣсец,*
мрдс је, увѣ нѣш ни сеѣчѣ, ѣбрдс му се прмѣнѣиво.

Међутим у оваквим случајевима записивао сам, нарочито од старијих информатора, и факултативни изговор са звучним сугласником.

Пример *кѣмаш*, ген. *кѣмѣша* не иде овамо, исп. новогрч. *κομῆσι* и наше дијалекатско *комаш*, -а.

У области штокавског дијалекта за десоноризацију — код једног дела звучних консонаната или код свих — знају углавном само неки перифериски говори: низ црногорских¹ и неки призренско-тимочки, на крајњем југозападу територије тога дијалекта². Нема разлога који би оправдавали повезивање појаве у галипољском говору са стањем у тим дијалектима. Код Галипољаца промена је очигледно новија и вероватно потстакнута утицајем турског језика у којем на крају речи место звучних сугласника долазе безвучни³.

Алтернација звучни : безвучни сугласник добила је фонолошку вредност, што се манифестује у њеном аналошком проширењу у низу случајева:

прѣовес (= приповест) : ген. *прѣовѣза*,

дѣскалос : *дѣскалѣзи*, *Димишрѣс* : *Димишрѣзѣвца*, *ѣксархос* :
ѣксархѣзов, *кѣдѣрѣфос* (= братучед) : *кѣдѣрѣѣза*.

Исп. и *чѣнак* : *чанѣге*, непосредно везано за тур. *çanak*, ген. *çapađı*.

И овој појави има паралела на јужнословенском земљишту. Исп. у бугарским дијалектима *océt* : *océdѣt*, *kléti* поред *klédi*, *uvézъ* место *ovésѣt*⁴, у македонским *бѣлес* : *бѣлезва*, *бѣлези*⁵, *проѣас* (< -ш) : *проѣазје*⁶. На Цресу је опет забележено уопштавање безвучне варијанте (*h* < *g*): *glđh* : *glōhā* (= глог), *ne stōj na prahū*⁷.

¹ Решетар, *Štok*. 147; Стевановић, ИЦГ 56; Ј. Вујовић, ГЗС II 41; П. Ђорђевић, Изв. Зад. Ђеловића за 1933, 186; најбољи преглед дају Бошковић и Малецки, *Ехатен* 8.

² Павловић, *Срет.* 131–132; Стевановић, *Ђак.* 82.

³ Godel, *Grammaire* 18.

⁴ Mladenov, *Geschichte* 141.

⁵ Конески, Прилепскиот говор 264.

⁶ Видоески, Поречкиот говор 66.

⁷ Tentor, *Archiv* XXX 166.

§ 135. Сонант *в* на крају речи код великог дела говорних претставника чува своју звучност и не прелази у *ф*:

гѣднав, глѣв, гулѣшав, зѣв, здрѣв, жѣв, нѣв, сѣкрв, сусѣкѣв, цѣв итд.

Посебна судбина *в* одговара његовој сонантској природи и отпорности према једначењу по звучности у нашим другим дијалектима.

Код млађих претставника галипољског говора јавља се, и то често, изговор *ф* место *в*:

влоф, врф, гулѣшаф, зѣф, криф, мрѣф, рукѣф, сѣкрф, сѣф, цѣф (понекад је *в* захваћено једначењем по звучности у средини речи: *цѣфче, ѣфѣна* поред чешћих примера са *в*).

Судећи по карактеру и простирању ове особине, може се рећи да се она развила, или у сваком случају узела мах, тек у Пехчеву под утицајем македонске околине. — У низу примера записао сам делимичну десоноризацију: *голѣшаф*, зѣвф* итд.

ПРОМЕНЕ ВЕЗАНЕ ЗА КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

а) На почетку речи

§ 136. Неке сугласничке групе на почетку речи упрошћавају се путем испадања првог консонанта:

гд- > *д-* : *дѣ ћеш, дѣ бѣсе* (али *нигдер, свугде* итд),

дг- > *г-* : *гѣња, гѣње,*

ш- > *ш-* : *шѣче, шѣѣна, шѣѣшово мѣсо,*

пч- > *ч-* : *чѣла, чѣлу,*

шк- > *к-* у *кѣ*, али *шкѣво, шкѣла, шкѣно* (ова разлика обична је и другде и лако се објашњава: код заменице *ко* упрошћавање је потпомогнуто утицајем косих падежа и сродних заменица-као што је *који*, док су чувању *ш-* у облицима од инфинитивне основе глагола т кати допринеле веома честе форме са префиксима где није било услова за губљење *ш-*).

Треба истаћи да се у свим наведеним речима почетни консонант коначно изгубио, тако да нема алтернативних варијаната изговора.

Ниједан од побројених случајева не претставља реткост за нашу дијалектологију. Карактеристично је и то да свуда испада пловивни консонант, и то испред другог таквог консонанта (само у једном случају испред африкате, дакле опет испред звука који

у почетку артикулације има елемент оклузије). Узрок испадања је редукција експлозије у оваквом положају. Међутим ако се иза пловивног консонанта на почетку речи нађе фрикативни, у галипољском говору не долази до упрошћавања групе судећи бар по примерима као *псује, псујаву* и сл.

Именица *кћѣрка* и *кћѣ* јављају се у три гласовне варијанте: *кћѣрка* и *кћѣ*, *хћѣрка* и *хћѣ* и, најзад, *ћѣрка* и *ћѣ*.

б) На крају речи

§ 137. На крају речи упрошћавају се групе *-ш*, *-зд* и *-жд* (за *-ш* недостају примери):

брѣс, лѣс, прѣс, бѣлес, кѣс, мѣс, прѣовес, шѣс, двѣс, шрѣс, чишрѣс, — грѣс (≤ грозд), — дѣш (≤ дажд).

На великом делу наше језичке територије оваква промена је обична. Изоглоса њеног простирања досад није довољно уочена, али данашње стање наше дијалектологије допушта да се она повуче. Упрошћавање захвата у првом реду дијалекте на југу и истоку. Од екавских дијалеката обухваћени су у целини призренско-тимочки¹ и косовско-ресавски², а такође и пожаревачко-вршачки³ (иста црта продужује се у бугарској⁴ и македонској⁵ језичкој области). На територији војвођанског дијалекта промена је раширена само у тамишком говору (који захвата део Баната од границе пожаревачко-вршачког типа па отприлике до реке Бегеја⁶). Од јекавских дијалеката изоглоса захвата зетско-сјенички тип у целини⁷, а херцеговачки само делимично (како изгледа, највише јужне делове његове области укључујући

¹ А. Белић, ДИЈС 241—243; Станојевић, Сев.-тим. 385; Павловић, Срет. 130—131; Стевановић, Бак. 83.

² Елезовић, Речник s. v. *гѣс, кѣс, пѣс* и др. и (за Пех) Извештај 468 (*пѣвес, дѣвес*); Стевановић, Метох. 62 (*лѣс*); Љ. Стојановић, Archiv XXV 217 (врњачка околина); Ивковић, Рес. *бѣлес* 294, *гѣс* 302, *свѣшлос* 295, *пѣ-час* 296; мој материјал из Глоговца на Великој Морави: *бѣлес, гѣс, Злашоѣс, мѣс, мѣс, нѣпас, прѣс, шѣс.*

³ Из мог материјала.

⁴ Mladenov, Geschichte 140.

⁵ Lunt, Grammar 17.

⁶ Из мог материјала, исп. моју белешку у Гласнику САН II 129.

⁷ Решетар, Štok. 152; Стевановић, ИЦГ 57; Милетић, Црмн. 387; Т. Брајковић, Peraški dijalekat, Program kotorske gimnazije za god. 1892—1893, str. 6; Małeckl, Gwara czarnogórskich Cudów, Lud Słowiański 2 A 239.

и Дубровник¹. Од штокавских икавских говора нашли су се у сфери ове промене у првом реду они који су најизложенији херцеговачком утицају².

У простору северно и северозападно од побројаних говора група *-сш* и њој сличне углавном се чувају, а уколико и има упрошћавања, она су ограничена територијално или на посебне случајеве. Утврђивање чињеничног стања отежано је, додуше, тиме што наша научна литература по правилу не наводи негативне податке³. Ипак постоји један заобилазан пут за реконструкцију изоглосе: ако се у некој расправи не помиње упрошћавање, а међу примерима датим у другу сврху има речи с неокрњеним *-сш*, може се слободно сматрати да се у одговарајућем говору група чува. Такав је случај напр. у овим говорима: од јекавских у варешком (Жуљић) и жумберачком (М. Поповић, ZfSlPh VI 353: *kòrist, müdròst, jãkòst*), затим у полујекавском говору Маглаја и Тешња у Босни (Ружичић, Прилози XVI), у славонским говорима Посавине (Ившић), Подравине (Хам) и Шаптиновца (Ившић), у штокавским икавским говорима „залеђа сењског“ (Томљеновић), личких Буњеваца (Јапунчић), Водица у Истри (Рибарић) и јужне Италије (Решетар то уосталом изричито наглашава, в. горе), у штокавском екавском у Поцерини (Московљевић) и протоекавском крашованском⁴. За Банат северно од Бегеја сведочи о овоме мој материјал, а за Срем саопштење мога колеге Берислава Николића, асистента Института за српски језик САН. На западу и северозападу ова се зона продужује преко граница штокавштине. У кајкавском наречју такође господари *-сш*, а слично и у већини чакавских говора, такође у Новоме (Белић), на Рабу (Кушар, Рад 118), у Божави (Крониа, ЈФ XII), на Шолти (Храсте, Рад 272), на Брачу (исти, СДЗБ X), на Хвару (исти, ЈФ VI и ЈФ XIV) и на Корчули (Московљевић, СДЗБ XI). Из овога се изузимају Кварнерска Острва, где налазимо једно жариште у коме има упро-

¹ Будмани, Дубров. 159; Вуковић, П. — Др. 32; Вушовић, И. Херц. 31; Шурмин, Сарај. 194. За Босну и Херцеговину Решетар, Štok. 152, каже да се промена догађа „vielfach“, — дакле не увек.

² Милас, Мостар 58; Hirt, Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien 30 и 32.

³ Ретки су случајеви да неки аутор нагласи да овог упрошћавања нема, као што су то учинили Решетар, Süditi. 173 и Алексић, Рељк. I 270.

⁴ Петровић, о. с. 116—119, не помиње упрошћавање, а на стр. 154 налазимо *čast* и на стр. 153 *rast*.

шћавања¹, и, на другом крају чакавске области, говори Трпња на Пељешцу² и Лумбарде на Корчули³ који се географски наслањају на штокавске говоре дубровачке области.

Разлика у овом правцу између чакавштине и штокавштине приморских крајева доста је стара. Док Рањинин лекционар из Дубровника има *-сш* > *-с*, чакавски лекционари чувају старо стање⁴. У чакавским верзијама дубровачких текстова из XVI века налазимо такође редовно *-st* према дубровачком *-s*⁵. Уопште има доста разлога за мишљење да у већини говора који данас имају *-сш* никад није ни било упрошћавања, што значи да ова изоглоса већ приличан број векова ствара једну од разлика између наших говора на истоку и југу и оних на северу и западу⁶. С обзиром на старину саме појаве⁷ и на општу сродност галипољског говора са дијалектима прве групе вероватно је — што не значи и сасвим сигурно — да су Галипољци у Тракију донели већ готове резултате процеса.

§ 138. У галипољском говору поред примера с упрошћавањем групе налазимо, у многим речима и доста често, и друге с њеним чувањем:

брѣсш, гѣсш, крѣсш, лисш, црѣсш, бѣлесш, кѣсш, мѣсш, слѣсш, гѣсш, длдѣсш, зубашѣрасш (= зубат), *пйшасш* (= пљоснат), *чйшш*, — *грѣсш*.

Погрешно би било гледати у овим примерима доказ незавршености промене. Напротив, они су плод аналошке реконструкције и према томе сведоче да је промена већ стигла да престане важити као жив гласовни закон, што значи да је утолико раније

¹ Милчетић, Рад СХХI наводи и *milos kripas*, (112) поред *v̄arst* 104, *p̄arst* 104, *t̄ust* 116, *br̄est* 117, *t̄ast* 117. Исп. и *milos*, *dvanās*, *jēs* на Цресу (Tentor, Archiv XXX 168).

² Милас, Рад 103, стр. 72.

³ Kušar, Nastavni vjesnik III 327.

⁴ Решетар, Леку. II 121.

⁵ Vaillant, Trois textes ragusains du XVIe siècle en version čakavienne, RES VI 77.

⁶ Детаљније испитивање данашњег и некадашњег распореда различитих, па и т. зв. ситнијих појава у нашим дијалектима даће свакако још оваквих изоглоса које ће, кад буду утврђене у већем броју, просути нову светлост на међудијалекатске односе, не само у садашњости него и у прошлости, а допринеће и бољем разумевању развоја и ширења појединих појава.

⁷ Исп. напр. Ривгхајма, Тројасаге 142, Даничића, Ист. обл. 10—11 и Решетара, Леку. II 121, Језик пјесама Рањинина зборника, Рад 255, стр. 129 и Дубровачки зборник од год. 1520, Београд 1933, стр. 212—213.

отпочела. Да је, тако, види се по томе што група *-сш* има распоред морфолошки условљен: у неким категоријама, као напр. у суфиксу *-асш*, *-ш* долази редовно, док се у другим (*дѡш*, *ѡрѡвес*) никад не појављује. У речи *ѡрѡвес* промена је ишла и даље. Ни коси падежи те именице немају више првобитног *-ш*: говори се само *ѡрѡвези*, *ѡрѡвѡза* с аналошким *з* које доказује да се *ш* изгубило и фонолошки, тако да је алтернативна изговорна варијанта у овом примеру коначно ишчезла, из чега произлази да је ни у другим примерима у један мах, тј. у епоси док је промена била жив фонетски закон, није било. — Сличне несагласности у погледу судбине ових група и други објашњавају деловањем аналогije¹.

в) *Осшале ѡромене*

§ 139. У групе *ср* и *зр* убацује се *ш* одн. *д*:

ни *сшрѡми се*, *шѡ се сшрѡмис*, *сшрѡмеју се*, *зѡсшрѡми се*, *зѡсшрѡмѡ се*, *зѡсшрѡмѡвали*, *сшрѡмѡша*, *нисшрѡмѡично* (= бесрамниче), *сшрѡ^ида*, *на сесшрѡ^иде* (= на сред среде), *ѡ сшрѡ^иду*, *усшрѡ^иди*, *сшрѡ^идѡшѡша*, *на сшрѡ^идѡшѡши*, *сшрѡ^идѡни*, *сшрѡ^ибро*, *сшрѡ^ибрѡн*, *сшрѡ^ибрѡно*, *ѡусшрѡ^ибрѡне*, *сшрѡ^иже*, *сшрѡ^ижаво*, *сшрѡ^иза* (= скројих), *сшрѡ^ића*, *сшрѡ^ика* (секундарно *ср*), *сшрѡ^ику*, — *уздрѡсшѡ*, *ѡздрѡсшѡ*, *уздрѡсшѡше*, *уздрѡ^иво*, *уздрѡ^или*.

Напоредо са наведеним примерима говоре се, додуше нешто ређе, облици без денталне оклузиве:

срѡми се, *срѡмѡша*, *срѡбро*, *ѡрко срѡ^иде*, — *ѡздрѡсшѡво*, *ѡздрѡ^иво*.

Описана промена претставља продужење тенденције познате и нашем старом језику и није ретка у нашим дијалектима, али се у њима јавља обично у ограниченом обиму (чешће код *зр* него код *ср*, понекад само у одређеним речима итд.)². Ове се паралеле, међутим, не могу употребити као материјал за утврђивање порекла Галипољаца пошто је у галипољском говору промена вероватно скорашња. Процес је ту, наиме, још у току. Да је завршен, имали бисмо у нашим примерима *сшр* и *здр* исто онако доследно као у *сшрѡна*, *сшрѡ^ија се* (< *сшрѡ^иља се*), *здрѡв* итд. Није

¹ Тако напр. А. Белић у својим универзитетским предавањима (Српски језик, Фонетика, Београд, литографија М. Бојковића, стр. 203), и Б. Милетић, Црн. 387.

² Примерима са *ср* > *сшр* има напр. у Црногорском Приморју, в. Решетара, Шток. 153.

вероватно ни да је процес једном био потпуно извршен, а да су примери као *срѣбро* секундарни. Никаква аналогија овде није могла изазвати испадање дентала, а кад би постојала промењена фонетска тенденција — *сШр* > *ср* — она би уз примере као *срѣ*^и да поред *сШрѣ*^и да створила и *срѣ^и ја поред *сШрѣ*^и ја.

У групи *жр* доследно је спроведено убацавање д:

ја̂ се на̂ждра, на̂ждрамо се, наздр̂во се (реч *ждр̂бе* не постоји, говори се *кубилче*):

Овде галипољско стање потпуно одговара оном у књижевном језику и другим дијалектима.

Група *ср-* остаје неизмењена:

срце, у срцу, срдице, српски, срби (секундарно *ср*), *србаше, србање* (= свраб).

Однос *сШр̂м* : *срце* разумљив је с теоретског гледишта. Веза гласова *ср* уствари није консонантска група. Паралелан је овоме однос *ждрело* : *жрвињ* у нашем књижевном језику и у већини дијалеката (сразмерно су ретки облици као црног. *ждрм̂и*).

§ 140. У неким консонантским групама врши се упрошћавање путем испадања једног од консонаната.

Имплозивно *д* испада у групама *дн* и *дњ*:

б̂ине, б̂инеју, б̂ниво, б̂нило, угл̂ни (= огладнех), *угл̂ни, погл̂ни га, пдгл̂ни, инд* (= једна), *иним, индга, индм, з̂јном, нумдн, нум̂неке* (= ономад), — *б̂њик* (= бадњак).

Ова појава позната је из многих дијалеката на разним странама наше језичке територије. Има је напр. у дијалектима источне и јужне Србије¹, у косовско-метохиском², у банатском³, у паштровићком⁴, у сарајевском⁵, у истарском икавском⁶, у буњевачком наречју сењске околине⁷, у подравском екавском⁸, у крашованском⁹ итд. Међутим баш због овако дифузне распрострањености промене и могућности да се она свуда спонтано појави

¹ Белић, о. с. 234.

² Елезовић, Речник s. v. *џна*.

³ Мој материјал.

⁴ Р. Алексић, ГЗГ VI 19.

⁵ Шурмин, Сарај. 194.

⁶ Рибарић, Размјештај 79.

⁷ Tomljenović, о. с. 14.

⁸ Hamt, о. с. 59.

⁹ Petrović, о. с. 118.

наведене паралеле не значи ништа у погледу сродства галипољског са другим говорима.

Дејство промене ограничено је морфолошким утицајима који у појединим случајевима подржавају односно враћају д. Тако имамо и :

гладном, угладни, погледни, ижедни, ладне, сшрѣдњи — према *гладан, глѣдам, жѣдан, ладан, сшрѣда*.

Исто тако нема испадања ни у презенту *пѣднем, пѣднес* итд. (исп. *пѣдам* и сл.). Нисам нашао губљења ни у облицима именице *дѣн*, а исто тако ни у сложеној речи *пѣдне*:

учу *Пишрѣва днд, пугѣни дндви, шрѣ днѣ, пѣдне, ду пѣдна, љдне* (= дању).

Нејасно, међутим, остаје чување д у прилошком изразу *на дно*.

С друге стране у облицима као *бѣнило* и у парадигми броја *идѣн* коначно је уопштено испадање тако да алтернативни примери не долазе. Старије стање чува се једино у изразу *чѣма јѣдна*.

§ 141. Није ретко у нашим говорима ни испадање *ш* испред *с* у додиру проклитика:

Ке су бѣли млѣди, Ке си рѣкаво, Ке си врашѣво нѣшрак, Сѣ сам га ушѣкаво, Сѣ сше јѣно лѣѣи, Сѣ су дѣма (поред примера као *Кеш се смѣјѣш* итд.). Исп. и *пѣ сушѣна, дѣве сушѣна* (= пет стотина...) и, са групом *дз > з, ке зайокдше* (= кад започеше).

Можда овамо спада и *усѣчѣм, осѣчѣ, усѣкаво* (= отсечем) — ако се овде не ради о замени префикса.

У речи *јуцкѣ* (= људско) група *шс* (< *дс*) дала је међутим *ц*.

§ 142. У групама *сц* и *шч* извршено је дисимилативно упрошћавање:

ицѣ дим, ѣцѣ ди, ицѣ дѣво, рацѣѣа (= расцепа; етимологија нејасна — ако није < *рашчѣѣа*), *рѣцѣѣа, рацѣѣ га*, — *ичѣшја, кучѣѣу* (= коштицу), *рѣчѣѣи се, рѣчѣѣи се*. (Неке од речи које би овамо долазиле не говоре се у галипољском говору, тако напр. *прасци, гушчићи*).

И овде има примера с аналошким повраћајем *с* (*ц*):

ѣсѣѣ ди се, исѣѣ ди, расцѣѣа, рѣсѣѣа се, вѣдсѣѣи, вѣшѣѣи, мѣшѣ, мѣшѣѣа.

Промене *сц* > *ц* и *шч* > *ч* постоје у низу наших говора. Забележене су напр. у дубровачком¹, перашком², прчањском³ и црмничком⁴, али најшира непрекинута зона њихове појаве лежи на истоку наше језичке територије и захвата већи део призренско-тимочког⁵ и косовско-ресавског⁶ дијалекта, крашовански говор⁷, па чак и целу пожаревачко-вршачку говорну групу допирући до београдских и вршачких села⁸. Уколико нестајање *с* и *ш* у галипољском треба генетички везати за аналогне појаве у другим дијалектима, у обзир долази у првом реду ова источна зона. Међутим процес ове врсте могао се развити и независно на разним местима.

У речима *орѡвче* (*урѡфче* и сл.) и *срдѡјце* имамо рефлексе који отступају од нормалнога. Први пример своди се на новије образовање: *орав* (*ораф*) + деминутивни суфикс *-че*. У другом примеру вероватно немамо посебну судбину групе *шц*, већ нанос из неког краја где је фонетска ситуација била као на источном Косову (исп. горе).

§ 143. У неколико сугласничких група извршене су асимилације:

мљ (*мј*) > *мњ* у *зѡмња*, на *зѡмњи*, до *зимњѡ*, *зимњѡм*, *ми* се *понадѡмњѡмо*, *понадѡмња се*, *понадѡмњѡво се*, *понадѡмњѡш*, *задрѡмња*, *дрѡмњѡво*, *задрѡмње*, *зѡмње*, *зѡмњаво*, *зѡмњала*, *зѡмњѡћим*, *зѡмњѡсе*, *зѡмњѡву*, *ошѡмње*, *ошѡмњеју*, да се *ѡмњем* (= *умијем*), *ѡмњес*, *ѡмњѡмо*, *ѡмјеју*, *ѡмњѡша* (= *умивена*), *нарамњѡје* (= *храмље*), *нарамњѡјес*, *нарамњѡје*, *нарамњѡјеју*, али напоредо с овим и *зѡмја*, *зимјѡ*, *у земју*, да се *понадѡмје*, *понадѡмјѡше се*, *понадѡмјѡш*, *дрѡмје*, *дрѡмјѡву*, *дрѡмјѡње*, *задрѡмјѡћеше*, *зѡмјемо*, *зѡмјеју*, ни *зѡмји га*, *зѡмјѡсе*, *ошѡмје*, *ѡмјем*, *ѡмјеју*, *ѡмјеш*, *рѡмје*, *рѡмјес*, *рѡмјѡво*, *рѡмјѡше*.

¹ Budmani, o. s. 159.

² T. Brajković, o. s. 7.

³ Решетар, Štok. 151.

⁴ Милетић, Црмн. 381.

⁵ Белић, ДИЈС 233; Станојевић, Сев.-тим. 386; Павловић, Срет. 125.

⁶ Елезовић, Речник s. v. v. *ицѡлѡш*, *ицѡпѡш*; Ивковић, Рес. 296 (*ицѡпан*).

Потврде и у мом материјалу из околине Светозарева.

⁷ Petrović, o. s. 118.

⁸ По мом материјалу. — Из описане зоне треба, међутим, изузети два предела са друкчијим рефлексом: источно Косово са *јц*, *јч* (Д. Дебељаковић, СЕЗБ VII 285: *гујчиће*, 312: *прајци* итд.) и долину Западне Мораве с неким крајевима северно и јужно од ње где је рефлекс *кч*: *Пранци*, *гукчићи* (из мог материјала и исписа; на ову тему намеравам се вратити другом приликом).

љд > лд, њд > нд у *Јовѣн дѣн*, учу *Јувѣна днѣ*, *Никѣл дѣн*, учу *Никѣла днѣ*, *Сѣиѣѣн дѣн* (ту је осим једначења по начину и месту изговора могла утицати и чињеница да су присвојни придеви на *-јѣ изгубљени као категорија);

мш > *нш* у *пѣншим*, *пѣншис*, *зѣпѣншѣли* поред чешћег *пѣмшим*, *пѣмши*, *зѣпѣмши*, *зѣпѣмшѣво*, *зѣпѣмшѣла*;

нш > *мш* у прим. *идѣмшѣш*, *идѣмшѣш* поред *идѣншѣш*.

Резултати једначења по звучности задржани су по традицији у облицима глагола *исѣдим* и *шѣдим* (< *ошх-*) мада је х које је изазвало једначење одавно испало.

Ниједна од наведених појава није непозната нашим дијалектима, и ниједна од њих не може се узети као знак ближег сродства галипољског с неким другим говором. У вези с променом *мљ* (*мј*) > *мњ* треба поменути и то да је аналогна појава заступљена и у новогрчком „in vielen Mundarten“¹.

О судбини групе *дј* у новом јотовању било је говора у § 111. Треба, међутим, нагласити да се *д* слива с новим *ј* (< *љ*) у речи *карађѣвац* (= крадљивац), а да се — додуше само у индивидуалном изговору — умекшава у примерима као *од'јуђена*, *под'јуши се*. Сличну појаву запазио сам код група *нј* и *лј* у малобројним примерима, опет само код појединаца: *бн' је лѣпаше*, *бн' је рѣце*, *прѣл'је*, *кѣл'ји*. Свакако би овде промена ишла и даље да психолошка граница слога, заснована на граници морфема, не спречава сливање *ј* с претходним консонантом. За улогу овог фактора исп. случај најновијег јотовања у групама *сј* и *зј* у Пиви и Дробњаку: с једне стране *ѣѣјан*, *пѣѣи*, а с друге *кѣѣје*, *изјаловиши*, *изједнѣчиши*². Нарочито су ретки у говорима примери с јотовањем у додиру речи. Па ипак, и њих има: у Банату сам на разним местима бележио *дн' е бѣо*, *кад' е дѣо* и сл., а у Глоговцу код Светозарева *о-ђ-ѣдрена*, *ка-ђ-е зѣма*, *о-ђ-ѣгодину*, и *сѣ -ђ-е лѣо играње*. Ту је фаза у којој се процес налази у галипољском говору (-н' *ј*-) далеко премашена.

У речи *дѣмга* (= жиг, белега), позајмљеној из турског (тур. *damga*), не јавља се асимилација која је обична код те речи у нашем језику (> *данга*, уствари *дапга*). Исп. и на Косову *дѣмга*³. Исто тако нема ни промене *мл* > *мн* (*мнад*, *мнѣко*) која у неким српским говорима иде паралелно с описаном променом *мљ* > *мњ*.

¹ Thumb, Handbuch 20.

² Вуковић, П.-Др. 45.

³ Елезовић, Речник s. v.

Група *нс* изговара се са редуцираним, обично спирантним *н*, а претходни вокал притом се често назализира у мањој или већој мери: *ла^хскѣ гѣдине*, *ичмѣ^хски* или чак *ичмѣски* (са назалним *е*, али без изговореног ^х)¹. У свим овим случајевима фонема је, разуме се, ипак *н*.

§ 144. У неколико примера имамо промену група *њц* и *њч* у *нц* и *нч*:

свѣнца, у *свѣнцу*, *свѣнцѣви*, *свѣнцѣва*, а према овоме и *свѣнац* (практично је минимална могућност да овде имамо неку старију формацију, напр. детерминативно *свин*-² + структурални суфикс *-ѣць*), —

пучѣнче (дем. од *пучѣњак* ≤ *пошочањак*), *имѣнче*, *имѣнчѣша* (= грло стоке, домаћа животиња; односи се као једнина према колективној множини *имѣњи* = стока).

Исп. с овим *свѣнче* у неким нашим говорима (Банат и београдска села — по мом материјалу), затим *имѣнче* (РЈА где се каже да је та реч „*uprav... det. imaŋe, te bi trebalo da glasi imaŋče*“), црмнички облик *кѣнче*³ и однос ном. *хињац*: вок. *хинче* који је забележен у језику писца Дивковића⁴.

Саму фонетску промену у овим случајевима требало би тумачити пре као асимилацију него као дисимилацију. Африкате *ц* и *ч* данас у нашем језику нису умекшани консонанти и депалатализација *њ* > *н* испред њих претставља једначење по начину изговора. Притом је главно место образовања *н* обично оно место — надзубно или зубно — које има *ц*, тако да овде имамо једначење и по месту изговора. Додуше место артикулације *ч* одговара месту на којем се артикулише *њ*, а не на ономе на којем се обично изговара *н*. Само ту не треба заборавити да код *ч* на том месту артикулише врх језика, а код *њ* његова горња површина док се врх језика налази за доњим зубима. На тај начин ова сличност између *њ* и *ч* уствари је привидна. С друге стране, при изговору *имѣнче* (у галипољском) или *свѣнче* (у банатском)

¹ Исп. моју белешку о постојању гласа *ѣ* у нашем језику у ЈФ XIX, стр. 343, поводом расправе Ј. Шолара о сродним појавама у словеначком (Slavistična revija III 429—440).

² Исп. стслов. *свинци*, рус. *свиной* итд.

³ Милетић 365.

⁴ Ђорђевић, Глас LII 106. Исп. међутим у РЈА од истог писца и гев. *hiŋca* (s. v. *hiŋac*).

немамо обично *н*, него посебну варијанту тога гласа изговорену врхом језика наспрам алвеола, дакле прилагођену и у том погледу потоњем ч.

Овамо треба убројати и реч *шра̂нци* (= дро̂нци) којој налазимо у нашим говорима паралеле са њ: *шра̂нци* у Вучитрну и околини (*ни̂шџа од д̂љина не̂ма, све му шра̂нци ви̂су низ гузи̂цу*)¹ и у Левчу („значи стару ствар“)² и *шра̂њак*, мн. *шра̂нци* у Темнићу („поцепане хаљине или опанци“)³. Реч је очигледно изведена од *шра̂ња* ‘траља’⁴, што значи да је облик са њ старији од галипољског са *н*.

§ 145. Африката *ћ* испред *н* изговара се у галипољском без фрикативног елемента, дакле као имплозивно *ш'* са доста широком површином артикулационог додира у устима: *бужй̂ш'не* *й̂дкля̂де*, у *божй̂ш'ном* *корй̂зми*, *кѹш'на* *вра̂ша*, *сшр̂ш'на*, *га̂ш'ник*, *га̂ш'ника*, *га̂ш'никама*.

Фонолошки гледајући овај глас не престаје бити *ћ*; језичко осећање Галипољца зна овде само за фонему *ћ*, а *ш'* је њена позициона варијанта. То се огледа у доследном писању *бужй̂ш'ни*, *га̂ш'ник* итд. код писмених Галипољаца — мислим овде, разуме се, на оне који иначе говоре и пишу својим дијалектом, без утицаја нашег књижевног језика — а то потврђују и изјаве мојих неписмених информатора. Један од њих умео је да ми издиктира: „Вд̂ш ми бис̂ш̂ димо ша̂кб: б-у-ж-и-ћ-н-е“. Даљу фазу процеса, обичног у многим нашим говорима, налазимо у изговору *бужй̂ш'ни*, *га̂ш'ник*, *сшр̂ш'њи* код низа појединаца.

Сама промена *ћн* > *ш'н* претставља редукцију изговора *ћ* на први оклузивни елемент тога гласа уз потпуно изостављање другог, констриктивног. Овим упрошћавањем уштеђен је двострук артикулациони покрет: прво попуштање оклузије и њено претварање у фрикацију, и затим поновно стварање оклузије на скоро истом месту (прелаз од *ћ* на *н*). При изговору *ш'н* нема никаквог прекида у једном створеној оклузији.

§ 146. У групама *й̂с-* и *й̂ш-* не долази ни до претварања констриктиве у африкату (> *й̂ц*, *й̂ч*), ни до слабљења *й̂* у *в* (> *вс*, *вш*): *й̂сѹје*, *й̂сѹјес*, *й̂сѹја̂ву*, *й̂сѹјеју*.

¹ Збирка речи Гл. Елезовића (грађи САН).

² Зб. речи Т. Бушетића (грађа САН).

³ Збирка речи Ст. Мијатовића (грађа САН).

⁴ Тако напр. на Косову, Елезовић, Речник с. в. Исп. и пример у *шра̂ња-виџем аљйнама* из Васојевића, Алексић, ГЗС II 23.

Нема преласка спиранта у африкату ни у примеру *скдља* (*шкдља*), а ни у суфиксу *-ски*.

§ 147. У речима *гњешéмо*, *погњивѝ*, *пугњивѝло*, *идгњиви*, — *гњйда*, *гњиде*, *гњйда*, — *гњбј*, *загњуј се*, да се *загњој* имамо познати прелаз *гн > гњ*, сродан с помињањом променом *гл > гљ*¹.

§ 148. Услед општег једначења *ч* и *ц* недостају нам директни докази да је група *чр-* у галипољском прешла у *цр*. Ипак можемо на основу укупности црта овог говора тврдити с великом вероватноћом да је и он познавао речену промену. И реч *Шрѝшња* коју Галипољци увек тако изговарају — никад с африкатом — сведочи да је група *чр* и овде ишла истим развојним путем као у другим штокавским говорима. Ова реч даје уосталом и једну интересантну изоглосу. Она одваја галипољски говор од призренско-тимочког² и косовско-ресавског³ дијалекта и приближује га севернијим и западнијим говорима, у конкретном случају шумадиско-војвођанским и пожаревачко-вршачким.

§ 149. У неким сугласничким групама извршена је дисимилиација.

Група *мн* у иницијалном положају у речи *много* мења се у *мл*: *мдго*. Ипак се поред оваквог изговора подједнако често јавља и *мндго*. У средини речи иста група у речи *гўвно*, *ду гўвна*, *на гўвну*, *мн. гўвна*, *гўвана* прешла је доследно у *вн*.

У броју *сидамњес* нема никакве промене. Сам састав ове речи подржава групу *мн*. Овакав однос — *мдго* : *гўвно* : *седамнаес(ш)* — обичан је и у многим другим говорима. Није, међутим, обично испадање *н* у *с мдм* (= са мно) које Галипољци увек тако изговарају. Узрок ће и овде бити дисимилиација: три назална сонанта наша су се у истом слогу који је притом почињао групом *смн*, тешком за изговор (у галипољском предлог с нема дужег облика *са*). Група *шл* (са латерално артикулисаним *ш*) замењена је групом *кл* у *клѝчим* (= газим), *клѝцис*, *клѝчеју*, *поклѝчи*, *пуклѝчеше* (редовно тако). Паралела за овакву појаву има у нашим дијалектима доста, исп. напр. широко распрострањену форму *пекља*. Ова последња реч, међутим, није позната Галипољцима, а у речима *мѝшла*, *виѝшлић* они чувају неизмењено *шл*.

¹ О карактеру промене *гн > гњ* исп. Фр. Травњичека, *Prace Filologiczne* XIV (1931) 163—170.

² А. Белић, ДИЈС 226—227: *црѝшње* и сл.

³ Елезовић, Речник *s. v. црѝшња*, тако и на Гочу код Врњаци и у Глогуvcу код Светозарева (мој материјал).

У речи *мѡшја* ($\leq$ *маћеха*) имамо вероватно дисимилацију $ћј > шј$. Уосталом у фонетском лику ове речи у галипољском није све довољно јасно (исп. § 78).

У речи *нерѡмца*, *нирѡмса* (долази у песмама и као женско име *Нерѡмса*, иначе Галипољци поморанцу зову *ѡрШакѡла* — од тур. *portokal* < итал. *portogallo*) извршена је дисимилација $нц > мц$. Сличан је и пример *дрѡмчи* (= проси), исп. у Вука *дрѡнчиши*, в. дрљанчити.

У примеру *синѡдрѡгу*, *сињѡдрѡгу* извршена је редукција у групи *ѡд* (исп. § 131). Иста група у везама *нѡђ да ...* и сл. има, под нешто друкчијим условима, и друкчију судбину: место *ѡ* се изговара слабо импловивно *д'* или се чак и овај глас губи (исп. § 77).

У речи *млѡшница* (= неко јело) група *чн* упрошћена је у *шн*.

Неколико примера даљинске асимилације

§ 150. Кад се у једном слогу нађе *н*, а у следећем *њ*, врши се регресивна даљинска асимилација у корист *њ*:

пѡш зрњѡња (зрн- + множински наставак *-ѡњи*), *јуњѡњи*, *јуњѡња*, *руњѡњи* (мн. од *руно*), *шриѡдѡшњо*, *шригѡдиѡшња*, *чишѡ-ригѡдиѡшњо*, — али *данѡшњи*, *данѡшњо*.

У случају обрнутог распореда назалних сонаната — *њ* у једном слогу а *н* у следећем — асимилација се врши опет у корист *њ*, само је овога пута прогресивна. Сигуран пример за ово даје нам реч *дрњѡња* (= *дрењина*), мн. *дрњѡње*, ген. мн. *дрњѡња*, а други, врло вероватан пример имамо у облику *њѡњин* (= *њихов*; < *њи(х)н-* + *-ин*, суфикс који је додат да би формација посесива била провиднија). У облику *њѡњин* (= *њен*; < *њѡјн-* + *-ин*) могло је такође бити даљинске асимилације (*њѡјнин* > *њѡјњин* > *њѡњин*), али је *њ* могло настати и из *јн*, као што се догодило у примеру *вѡње* у песмама (< *војне*). Исп. и § 249.

Сродна је с описаним променама она у *сињѡдрѡгу* (поред *синѡдрѡгу*) где је извршена регресивна даљинска асимилација $н - ј > њ - ј$.

Блиска је асимилацији појава преношења консонанта из једног слога у други коју налазимо у облику *брѡштра* (у галипољском само тако), обичном у већем броју наших говора.

ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА

§ 151. Примери даљинске дисимилације чести су у галипољском говору.

Дисимилативно испадање консонаната имамо у следећим случајевима:

в – в : сѣкрва, сѣкрв (исп. и § 96), —

л – л : благосѣви (врло раширено у говорима),¹

р – р : првѣшим (= преврнем), кѣла се првѣшѣше, првѣшѣмо га, првѣћаш (< прѣврѣш-; са хвѣш- не може имати везе већ и због тога што хв редовно даје ф : уфѣши итд.),

— прѣгада (= остава, исп. рѣграда у РЈА),

— грѣбовина (= граб, просто граб не долази) — дакле дисимилација на начин обичан у нашем књижевном језику и већини дијалеката (грабр- > граб-), а не у варијанти која се јавља у призренско-тимочком дијалекту² и бугарском и македонском језику, —

ш — ш : сушѣна (< сшошина), дѣве сушѣна,

— сарасвѣш (= стари сват),

— свѣ шугѣш (< све шшо год), па према овоме, и према примерима као ш(ш)о да... и само шо.

Исп. и § 74 — дваес, ѣ-д-ѣмо.

У свим овим примерима одговарајући глас изгубљен је потпуно, као фонема. Алтернативни изговор се не јавља. Насупрот томе испадање р у пршѣш (< прсшри) ограничено је на индивидуални изговор. Иначе се у облицима овога глагола редовно изговарају оба р.

У овај циклус вероватно спадају и примери дрѣбењ (= залогај, исп. дрѣбѣн у Вука итд.) и прѣшењ, прѣсењ (= пршљен на прслици, исп. прѣшљен у Вука итд.). Крајње -ењ место -ен уопштено је у целој категорији оваквих именица: кѣмењ, грѣмењ, плѣмењ итд. Требало би дакле очекивати *дробјењ и *прешјењ, *пресејењ. Изгледа, међутим, да је у оба случаја дисимилација уклонила ј — један од два палатална консонанта у истом слогу.

§ 152. У неколико случајева даљинска дисимилација не доводи до испадања консонаната, већ само до промене начина

¹ У фанѣла 'врста блузе' дисимилација припада грчком језику из кога је реч позајмљена: Φανέλα < итал. flanela, Thumb, Handbuch 21.

² Белић, ДИЈС 60: Гѣбровѣц; Павловић, Срет. 60: гѣбар, 61: Гѣбар.

артикулације. И овде су, као и у претходној групи примера — и као уопште у нашем језику, и не само у нашем језику — оваквом дисимилацијом најчешће захваћени сонанти, у првом реду ликвиде:

$n - m > l - m$: лѡмлѡнѣ, —

$l - l > r - l$: грдѡло (≤ огледало), грдѡлѣша, двѡј грдалѡња, углѣћа се на грдѡлѣшу, —

$r - r > l - r$: дулгѡр (≤ другѡр), двѡ дулгѡра, дулгѡру, дулгѡри.

Овамо вероватно не спада пример *ѡубрѣжак* (< *бубрѣжак*) који треба тумачити неким укрштањем или контаминацијом¹, или можда народном етимологијом: *ѡо-* (предл.) + *брѣжак*.

Већина промена наведених у овом и претходном параграфу претставља специфичне иновације галипољског говора. Само за мали део могу се наћи паралеле у другим говорима. Такав је пример *благосѡви*, затим *сѣкрва* (исп. § 96), такав је *лѡмлѡнѣ* (исп. напр. РЈА s. v. *olomlani*). Али и ту је питање да ли поклапање потиче са матичног терена или је до њега дошло случајно, паралелним каснијим развојем. Једино за пример *благосѡви* вероватна је већа старина².

МЕТАТЕЗА

§ 153. Метатезе које захватају консонанте и вокал или само консонанте нису ретке у галипољском говору. Ту опет налазимо специфичне случајеве, настале вероватно највећим делом у току одвојеног развоја говора на тракиском терену:

нивѡграш, *нивѡгради*, у *нивѡгрѡда* поред *винѡграш* итд.

дулгѡр (< *другар*), *дулгѡри*, *дулгѡри* — метатеза удружена са дисимилацијом;

закрѡча, *сакрѡча* (= кецеља: *да заѡрѣнем закрѡчу*). Ту је остварена делимична метатеза консонаната *ѡ* и *г*: размењено је место артикулације, а звучност одн. безвучност остала је недирнута³;

¹ Иван Поповић је у ЈФ XIX 159—171 показао многобројне контаминације и узајамне утицаје код речи са почетним *буб-*, *ѡуѡ-*, *боб-* и сл.

² По РЈА губљење *л* у овом глаголу долази од XV в.

³ Исп. за овакве „непотпуне“ метатезе само неких елемената гласова пример *узашно* који наводи проф. М. Павловић (ЈФ VII 215), а такође и *сѡрѡжак* (= *сламарица*; < нем. *Strohsack*) и *чѡсѡјајз* (< нем. *Zuspelse*) у многим местима у Банату (из мог материјала).

јдише ($\leq$ *ојеш*), ако није постало редукцијом првог *e* из неког (*ј*)*ојеш* (метатезу је свакако подржао наслон на *јдише*);

кујрице (= град; $<$ *крујице*);

налдра поред чешћег *ландра* (= справа за чешљање вуне; свакако је назив испрва означавао сличну справу за прераду лана);

прмичѐна, *прмеѐна* (= помрчина), *зайрмичѐнйло се*, *зайрми-чѐни се*;

пршен кбс (= кичма; у реткој употреби — обичније је *ршѐн кбс* или *ршнй кбс*).

Неке од ових метатеза уопштене су у изговору, док се у другим случајевима употребљава напореда и првобитна варијанта (то су примери где је она и наведена). Карактеристично је да је добар део ових примера везан на један или други начин за појаву секундарног вокалног *p*: или се оно овим путем ствара (*прмичѐна*), или се избегава његова појава (*крујице* би дало *крјице*, *другар* би дало *дргар*), или она само прати метатезу (*закрбѐча*).

Посебан случај претставља метатеза у примерима као *ду бдиношига зндја* (= од зноја твога оца), *ду дѐдиномига двдра* (= из двора деде ми).¹ Метатеза је ту нарушила границу речи и то стога што се атрибутивни детерминатив *бдин ши* (= твога оца), *дѐдин ми* (= мога деде) схватио као целина², па је на ту целину додат падежни наставак. Ипак ово не би било могућно да није било утицаја једне турске конструкције (§ 492).

§ 154. Има даље и неколико примера метатезе који одговарају ономе што се налази у другим говорима. Ту је процес старији, тако да алтернативне облике не налазимо. Такав је случај код примера *гомйла*; затим *пушка*, па *свѐ*, *свй*, *свйму* (облик ном. јд. в а с или с а в није у употреби, али је прилог *вздан* сачуван). Облик *гуња* претпоставља метатезу *гдуња* $>$ *дгуња* и затим упрошћавање почетне групе *дг-* $>$ *г-*. У придеву *вѐјаш*, *вѐјша*, *вѐјшо* и од њега изведеном глаголу *повијшйше се* сачуван је траг метатезе *шх* $>$ *хш*. Гласовни лик *крлеј* — тако се код Галипољца зове познати инсект — ближи је варијанти *кѐјер* (РЈА) него обичнијем *крпељ* (Вук и др.). Исп. и Вуково „*крља* f. vide крпељ [1].“

¹ Исп. и у Филиповића, о. с. 36: „ду дидиномига двора“.

² О честој употреби оваквих конструкција исп. § 491.

Посебан случај претстављају прилози *вѡш*, *нѡш* (= овде, онде), в. о њима у § 405.

С друге стране, није на одмет поменути да у галипољском говору изостају поједини примери метатезе обични у неким другим дијалектима. Нема напр. облика *самне* (*савне*), карактеристичног за целу призренско-тимочку и косовско-ресавску зону¹. Галипољци говоре *усвѡне*, *усвѡнило*. Испореди и *гѡврѡнова* (не *гарв-*).

ИСПАДАЊЕ КОНСОНАНАТА

§ 155. Дисимилативног је порекла испадање *д* у примерима *двѡѡс*, *шрѡѡс* (*двѡес*, *шрѡес*), познато из многих наших говора. Слично је испадање групе *зд* у *шеесѡш*, *сиисѡш*.

Донекле је сродно с овим и испадање *д* (праћено затим сажимањем у *ѡ-д-ѡмо* < *ѡ д(а) ѡдемо*, исп. § 74). У дијалектима је редукција *д* у овој ситуацији нешто ређа, али се ипак местимично појављује. Тако сам ја у Глоговцу код Светозарева и на Гочу код Врњаца бележио *д-ѡѡмо* и сл.

О испадању *ђ* у *нѡ да ...* < *неђ(е) да ...* в. у § 77. Морфолошким узроцима треба тумачити нестанак *ш* у стајаћим изразима *чѡсшѡ ви бѡжиш*, *чѡсшѡ ви висѡље* (: — *И Шибѡ нѡка је чѡсшѡ!*). Ту треба поћи од *чѡсшѡ(ш) ши бѡжш* и сл. Исп. § 77.

Нестанак *с* у *накошрѡсѡше се*, *нѡкошрѡши се*, *накушрѡсѡво се* може бити дисимилативног порекла, а може потицати и од довођења у везу овог глагола са трести.

Сонант *л* испао је у примерима *кѡко* (< *колко*) и *ѡрѡсица*. Овом другом примеру налазимо паралелу у крашованском говору: *pręsica*². У нашем језику је *л* уопште лабилно у групи *сли* кад ова није на почетку речи. Исп. напр. често *мѡсио* у Банату³, *ја isim* (= *mislím*) у Варешу⁴, *мѡсим* и сл. у Ђаковици⁵, затим и слично *шли* > *ши* у „*mašina für maslina und dieses für maslina*“ у местима Дуб и Кавач у Боки Которској⁶ и у упитним облицима 2 л. јд. презента са *ли* типа *ѡљѡвѡши*, врло обичним у Црној Гори⁷.

¹ Белић, ДИЈС 225; Павловић, Срет. 53; Елезовић, Речник s. v. *сѡмнуш* итд; Ивковић, Рес. 224: *па се самнѡло*.

² Petrović, о. с. 117.

³ Мој материјал.

⁴ Жуљић 256.

⁵ Стевановић 80.

⁶ Rešetar, Štok. 151.

⁷ Стевановић, ИЦГ 55; Милетић, Црмв. 386.

У примерима *ршнї кбс*, ду *ршнбга кбста* испадање *п* условљено је не само његовим имплозивним карактером, него и положајем на почетку трочлане сугласничке групе *пшн*. Забележио сам међутим *ршшн кбс*, где иза *п* следи само један консонант. У овом примеру *п* је свакако подржано морфолошким наслоном на основну реч *рбаш*, ген. *рѣша* итд.

Овде треба поменути и да реч *чловѣк* у овом говору увек долази у млађем облику, без *л*: *чбвик*, *чувѣика* (исп. напр. крашовански говор где није тако¹).

О слабљењу и нестајању консонаната *х*, *в* и *ј*, о случајевима испадања везаним за одређене сугласничке групе и о типичним примерима испадања услед дисимилације *в* у одговарајућим поглављима.

ПОЈЕДИНАЧНЕ КОНСОНАНТСКЕ ПРОМЕНЕ И ОДНОСИ

§ 156. Промена *же > ре* заступљена је у галипољском говору само у партикули *-ре*, *-р* (§ 459). У презенту глагола *моћ* и налазимо само *ж* (*з*): *мѡжем*, *мѡзес* итд., вокатив именице *бѡк* 'deus' гласи *боже*, а *неборе*, *доренем*, *дори* и сл. не говори се. Овакво стање упућује на порекло Галипољаца из источнијих крајева (изоглосе промене *же > ре* у различитим речима оцртао је, додуше овлашно, Ђ. Грубор у ЈФ V 161—162). За стање у највећем делу штокавских екавских говора карактеристично је чување *р < ж* само у партикулама, дакле тамо где за савремено језичко осећање нема алтернације са *г*.

§ 157. У прим. *гѡлови*, *гѡлѡвчићи* (= голуби) замена *б* са *в* биће морфолошког порекла, исп. § 87.

§ 158. Појаву *ж* место *д* у *прѣжњи* (= предњи) требаће такође тумачити неким угледањем, можда утицајем придева *сѣрѡжњи* (аналогија по супротности: *прѣжњи* и *сѣрѡжњи колињи* [= точкови]) или наслоном на облике глагола *прѣжам* — стока се преже с предње стране кола. Овај придев бележи Решетар у Прчању у облику *спрѣтїи*,² што показује да га и другде захватају обличке промене под утицајем довођења у везу с неком другом речју.

§ 159. Однос *з : с* у *закрѡча* поред *сакрѡча* (= кецеља) не ствара никаквих тешкоћа. Ту се ради о два различита префикса, *са-* и *за-*.

¹ Petrović, о. с. 117.

² Štok. 117.

§ 160. У неколико случајева јавља се *ј* (< *љ*) на месту *л* и *њ* на месту *н*. Овако долазе облици глагола *гујим*, *гујиво*; *нажсѣм*, *се*, *нажсѣ се* (= зажелети се); *ушрѣѣјим*, *ушрѣѣји*; *круњим*, *круњиво*, *искруњи*; *нашруњѣла се вода*; *ушрњѣ* (= утрне, овај глагол иде овде по VII врсти), *ушрњѣ*. Полазну тачку за уопштавање јотованих гласова могли су дати облици трпног придева (*огујен* и сл.), имперфекта (*гујаше*), понегде и итеративних глагола (*сшрѣја се* и сл.). На глагол *нажсѣм се* могла је утицати и именица *жѣја* (< *жѣља*), а на *шруњим* и именица *шруњ*. Оваквих примера има у нашим дијалектима, и то не само у Славонији¹ где *л* показује нарочиту склоност да испред *и* пређе у *љ*, већ и напр. у призренско-тимочком дијалекту². Има понегде и поклапања која се не ограничавају на начелну страну, већ допиру и до појединости. Тако у косовско-метохиском дијалекту налазимо *гуљѣш* и *ужељѣш*, *ужељѣим*.³ Глагол *гуѣити* забележен је и у Братоножићима у Црној Гори⁴, а има потврда и из Срема⁵. Све ово сугерира идеју да у галипољском говору појава није скорашња. У истом смислу говори и чињеница да су облици као *гујим* (*гуљим*) према *гујен* (*гуљен*) постали вероватно још док је у трпном придеву глагола VII врсте било јотовања. Данас га у овом говору нема и, судећи по томе што се у овоме галипољски слаже с неким другим нашим говорима, није искључено да је и ова особина понесена већ са старог терена, што би опет значило да се и *љ* у презенту и другим облицима морало јавити на старом терену, у једној још старијој епоси.

У именицама *шруњ*, *камењ*, *кдрењ*, *грѣмењ* и др. генералисано је *њ* из колектива (§ 189).

Сонант *њ* у речи *чѣшањ* (= *чешаљ*) треба тумачити заменом суфикса. Траг постојања другог суфикса, с елементом *љ*, налазимо у глаголу *чѣсјем се* (< *-шљ-*).

§ 161. Колебање између *н* и *њ* јавља се у великој мери испред суфикса *-ик* и *-ица*: *сулинѣк* и *суљинѣк* (= сланик), *гурнѣца* и *гурњѣца* (= маларија), *нѣжнице* и *нѣжњице*, *сѣрница* и *сѣрњица*. И овде имамо случај аналошког продирања *њ*, било из примера

¹ Ившић, Пос. I 191 и Шапт. 115.

² Белић, ДИЈС 222: *одбѣљи*, *насиљѣше*, *засељѣле*, *измољѣја*, *раздѣљи*. Павловн, Срет. 113: *одељив*, *мољи*.

³ Елезовић, Речник s. v. v.

⁴ Rešetar, Štok. 126—127.

⁵ RJA s. v. *guľkoža*.

где су ови наставци додати основи која се и сама свршава на њ, било из речи где су постојали гласовни услови за прелаз $n > њ$ (*гђш'њик* или сл.). Ни ова појава није ретка у нашим говорима. Као примере наводим *сужничара* и *сужњичара*, *јаничар* и *јањичар* у Вука¹, *народни* и *народњи*, такође у Вука², затим Дивковићево *шамњичаре*³, па *grešnik*, *lješnik* у Варешу⁴, *грањица*, *грањичку*, *сшрањице* у источној и јужној Србији⁵, *воденјичар* и *шигданјице* поред *шигданце* у Сретечкој Жупи⁶, *гђроњица* поред *гђроница*, *љђшњик* поред *љђшник* у Црмници⁷. — Није искључено да је бар у једном делу ових случајева морфолошка замена била потпомогнута и фонетском тенденцијом ка асимилацији.

§ 162. Гласовни лик *камѝја* своди се на старији *камиља* који је познат и другде (исп. РЈА s. v.).

§ 163. Именица *пђсна* сачувала је старији облик, без морфолошке замене n са m .

§ 164. У *уштукнујем* (=штуцам) и *штџкавица*, *сштџкавица* имамо старије k на супрот новијем $ц$, обичном у већини дијалеката. Исп. и Вуково *штџкавица* „у Боци“, *штџкшати се* „у Рисну“, затим *штџкати се* у Броз-Ивековића.

§ 165. Занимљиво је $ђ$ место $ј$ у *ђђши*, *уђђши*, *уђђсиво се*. Досад су у нашем језику овакви облици били познати само из југозападних крајева⁸.

§ 166. Није јасно откуда $г$ место $к$ у речи *грђењ*, мн. *грмђењи*.

У примеру *кљдчка* према књиж. *квдчка* имамо стару дублетну варијанту⁹, познату и понегде на терену наших говора¹⁰.

§ 167. Интересантно је $ш$ ($с$) у *шшџм*, *сушџмо*, *ушшџи се* које одговара облику обичном у нашим западним крајевима

¹ Ђ. С. Ђорђевић, *Archiv* XVII 283.

² Рјечник s. v. *народни*.

³ Ђорђевић, *Глас* LII 106.

⁴ Жуљић 149.

⁵ Белић, о. с. 222.

⁶ Павловић, о. с. 114.

⁷ Милетић, *Црмн.* 365.

⁸ Вушовић, *И. Херц.* 17; Алексић, *ГЗС* VI 19; Вуковић, *П.-Др.* 46, исп. и сличну појаву код других речи у другим црногорским говорима у Милетића, *Црмн.* 392, а исто тако Бошковића и Малецког, *Ехатеп* 5. Дискусију и објашњење процеса налазимо у Вуковића, *И. с.*

⁹ Исп. Бернекера, *SEW* s. v. *кљдџр*.

¹⁰ Овакав облик бележи Милетић, *Црмн.* 366.

(колико је мени познато, најисточнија тачка где је ово *ш*-забежено јесте Метохија, а и то „под црногорским утицајем“¹).

Конс. *ж* (*з*) у *скржућа*, *зуби ши искрзућас* и сл. (никад са *г*!) одговара старом образовању са *ж*. Исп. стслов. *скржиши* (Lex. Mikl. s. v. *скржати*), *скржџтати*, *скржџџџ*, руско *скрежешашь*, *скрежеш*. Ипак треба нагласити да овај облик вероватно претставља контаминацију неког облика на *скрж-* (или *шкрж-*) и *скргушати* (*шкрг-*). Друкчије би се *ж* испред *-уш-* тешко могло разумети.

---

¹ Елезовић, Извештај 470.

ДЕКЛИНАЦИЈА

§ 168. Деклинација галипољског говора — као и деклинација нашег књижевног језика и већине дијалеката — познаје два граматичка броја, једнину и множину, и у њима свих седам словенских падежа. Практично, међутим, треба рачунати са највише шест облика у једнини (датив и локатив изједначени су, акценатска разлика међу њима сведена је на безначајне остатке) и са три облика у множини (једнаке облике имају номинатив, акузатив и вокатив,¹ затим генитив и локатив и најзад датив и инструментал). Занимљиво је да се у множини синкретизми јављају баш тамо где су постојали у старом дуалу. Сигурно је да су прилике у дуалу биле спроводник који је омогућио овакво груписање², али је сигурно и то да је било и других утицаја (повода за једначење номинатива и акузатива множине било је довољно у самим старим наставцима тих падежа). С друге стране, остатака самих дуалских наставака овде има релативно мало, мање него напр. у књижевном језику. Кад се одбију бројне конструкције, ту је само *-ма*, ограничено на два падежа. Наставци *-у* и *-ију* у генитиву (*-локативу*) ишчезли су без икаквог трага.

ПРОМЕНА ИМЕНИЦА

§ 169. У односу на систем типова именичких промена у књижевном језику, галипољски систем показује нова упрошћавања. Између наставака именица старих тврдих и меких основа избрисана је готово свака разлика; двојство наставака очувало се само у плуралском проширењу *-ов-* || *-ев-* и у ном. (ак.-вок.) јд. именица ср. рода, али је услед нестанка других разлика оно овде добило нов значај. Однос *сéло, сéла* : *лице, лица* данас је у пот-

¹ Облик вокатива у незнатном броју случајева отступа акцентом.

² Исп. А. Белића, Двојина 91—133.

пуној корелацији с односом *дрво, дрвеша* : *шэле, шилѣша*. Трећи тип именица ср. р., онај с основом на *-н-*, изгубљен је. Усто се и промене именица ж. р. на консонант (некадашње основе на *-љ-*) свела на незнатне остатке. Пред нама стоји, дакле, следећа слика:

I	а)	<i>дулгѣр,</i>	<i>дулгѣра</i>
	б)	{ <i>сѣло,</i>	<i>сѣла</i>
		{ <i>лице,</i>	<i>лица</i>
		{ <i>дрво,</i>	<i>дрвеша</i>
		{ <i>куче,</i>	<i>кучеша</i>
II		<i>зѣна,</i>	<i>зинѣ</i>
		<i>пѣпа,</i>	<i>пѣпѣ</i>
(III		<i>мѣс,</i>	<i>мѣшти</i> — остаци)

ПАДЕЖНИ НАСТАВЦИ ИМЕНИЧКЕ ПРОМЕНЕ У ГЕН., ДАТ., ИНСТР. И ЛОК. МНОЖИНЕ

§ 170. Галипољски говор спада међу оне наше говоре у којима су се потпуно изгубили познати старији облици ген., дат., инстр. и лок. множине. Ово је најважнији факат галипољске деклинације и зато ћу се ја прво задржати на њему, а тек затим прегледати систематски стање у осталим падежима.

§ 171. Најчешћи наставак ген. мн. је *-а* (< *-ā*):

дѣнѣ, дѣшѣ, душмѣна, мѣсѣра, мршѣцѣ, убрѣза, — *пучѣњкѣ, Траћѣнѣ, удѣвѣ, — грѣнаѣ, јѣрѣца, клѣнѣца, крѣмаѣ, лакѣшѣ, Турѣца, — бѣбѣва, врѣшѣва, вукѣва, дѣрѣва, дѣлѣва, крѣшѣва, лѣдѣва, лѣвѣва, рѣкѣва, рѣгѣва, судѣва, дрѣкѣва, чѣчкѣва, — пѣњѣва, пѣћѣва, рѣзѣва, свѣнѣва, —*

врѣшѣ, врѣшѣна, дрѣвѣ, јѣјѣ, кѣла, крѣлѣ, мѣшѣта, рѣшѣшѣ, сѣла, усѣшѣ, црѣвѣ, — гувѣна, нѣдѣра, рѣбѣра и рѣбрѣ, — дрѣвѣја, имѣња, пѣрѣја, — дрѣвѣчѣна, јѣгњѣна, клѣвѣчѣна, крѣмѣчѣна, кучѣчѣна, мѣчѣчѣна, пѣлѣчѣна, шѣчѣчѣна, — врѣшилѣна, зрѣнѣна, јѣрѣнѣна, јуњѣна, колѣнѣна, шилѣнѣна, —

вѣдѣ, глѣшѣ, гѣдѣна, гѣзда, врз грѣдѣ, зѣва, звѣздѣ, кумѣ, лѣшѣ, нѣгѣ, планѣнѣ, рукѣ, — брѣсѣка и (ређе) брѣсѣква, гѣјѣда, гѣрѣга и гѣрга (гѣрга = чавка), гусѣка, дѣсѣка (ном. јд. дѣсѣка), дивѣјѣка, ѣгѣла, јѣсѣла, јусѣна, кѣвѣча (ном. јд. кѣвѣча), крѣшѣка, лѣвѣша (ном. јд. лѣвѣши), мѣшѣла и мѣшла (ном. јд. мѣшла), мѣчѣка, низѣјѣка, рѣшѣка и рѣшѣква, смѣкѣва, шѣкѣва, шрѣшѣна, шѣрѣша (шѣрѣша = шибица), — глѣвѣ, дѣсѣка (ном. јд. дѣсѣка; = нарочита

даска која служи при вршидби; обична даска је *даска*, исп. горе), *пзбѧ*, *искра*, *јѣшрвца*, *кѧнца* (*кѧнца* = кучка), *кѣшка*, *крѣшка*, *кѣрва*, *пѧка*, *сѣсшрѧ*, *склѣмба* (*склѣмба* = столица), *шрѣскѧ*, *црѣква*, *чѣшмѧ*.

Пада у очи да се распоред непостојаног *a* разликује од оног у књижевном језику. У м. и ср. р. нема већих отступања (осим појединачних случајева као што су обл. *пучѧњкѧ*, *Траћѧнцѧ*, *удѧвцѧ* и дублетно *рѣбрѧ* поред нормалног *рѣбѧра*), али у ж. р. неслагање је знатно. С једне стране имамо примере као *гѧрѧга*, *јѣсѧѧа*, *кѧѧѧа*, *лѧѧѧа*, *низѧѧа*, чак и *рѧѧѧа* (као *брѣсѧка*), а с друге долазе такви као *глѧвѧѧ*, *дѧскѧ*, *искра*, *кѧнца*, *сѣсшрѧ*. Ови други су новија формација и освајају све више терена. Данас више уопште нема ген. мн. ж. р. (па готово и осталих родова) на *-а* са уметнутим непостојаним *a*, а с акцентом на крају. У том правцу карактеристичан је пример *сѣсшрѧ* који се само тако говори. Избацивање *-а-* отишло је и даље, нарочито у говору млађих генерација. Док старији горе редовно *брѣсѧка*, од млађих се већ може чути и *брѣсѧква*. Исти је однос и код алтернативних облика *гѧрѧга* : *гѧрга*, *мѣшѧла* : *мѣшла*, *рѧѧѧа* : *рѧѧѧа*.

Избегавања непостојаног *a* у оваквим облицима има и у другим нашим говорима, па донекле и у књижевном језику. Исп. Маретићеве примере *bŏrbŏ*, *rŏdnjŏ*, *mŏlbŏ*, *smĕtnjŏ*, *mŏjkŏ*, *mĕstvŏ*, *rŏšpŏ*, *tŏjnŏ*. *šŏrŏgljŏ*¹. Међутим посебни путеви којима се ова појава развија у галипољском и обим који она овде има искључују могућност да је оваква ситуација донесена из старе постојбине. Пред нама је модерна тенденција развијена тек на тракиском терену. Томе у прилог говори и поменута разлика између генерација. Вероватно је да су Галипољци однели из Србије нетакнуто или тек једва начето архаично стање, олично у сачуваним примерима типа *кѧѧѧа*, *низѧѧа* и сл.¹

§ 172. Други наставак ген. мн. је *-и* (< *ѧ*) :

густѣѧ, *зубѣѧ*, *јудѣѧ*, *мѣшѣѧ*, *мрѣѣѧ*, *нѧкѣѧ*, *прѣшѣѧ*, *црѣѣѧ*, *зѧѣѣѧ* (= зечева), *крлѣѣѧ*, *мусурѣѧ* (: ном. јд. *мѧсор*), *пѧјѧсѣѧ*, *прѣшѣѧѧ*, — *грнѣѣѧ*, *клинѣѣѧ*, *конѣѣѧ*, *крмѣѣѧ*, *Турѣѣѧ*, —

варѣѣѧ, *дрѣѣѧ*, *крѣѣѧ*, *дѧѧѧѧ*, — *ѧѣѧ*, *уѣѧ*, — *врѣѣѧ* (ном. јд. *врѣѧца*), *жмурѣѧѧ* (*сѣгрѧмо се жмурѣѧѧ*), *кужѣѧ* (= *кѧкѧѧѧ*), *нѣѣѧ*, *овѣѣѧ*, *кѣѣѧ*.

¹ Грам. 146.

Уз знатан део ових примера постоје алтернативни облици на *-a* (в. горе). Већина тих облика на *-a* много је ређа од одговарајућих форми на *-и*: тако је *Турџиџ* нормалан облик, а *Турџаца* долази по изузетку.

Јасно је да је развој ове особине у галипољском пошао од онога што постоји и у другим нашим говорима. Наст. *-и* у *густџи*, *зубџи*, *јудџи*, *мрџи*, *нокџи*, *прџи*, *мисџи* не претставља никакву новост. У облицима *бџи*, *рџи* и *хџери* он је још природнији¹. Исто то важи за генитиве *кукиџи* и *миџи* од имен. *кџиша* и *миџе* које су пришле именицама основа на *-џ* од некадашњих основа на *-џ*. Даљи развој захватио је облике с акцентом на крају, раз-бијајући чак и познато ограничење према којем *-и* у генитиву мн. не долази никад иза непостојаног *a*. Очигледно су овакве форме новијег постања. Створена је — са гледишта првобитног стања и са гледишта нашег књижевног језика — парадоксална ситуација: с једне стране, *-и* се додаје иза непостојаног *a*, с друге, испред акцентованог крајњег *-a* нема непостојаног *a* (*увџиџ*: *сџестрџ*). Стога се овај развитак, мада му је полазна тачка, а с њом и почетна фаза, иста као у другим говорима, ипак мора везати за тракиски терен. Има, додуше, и на другим странама јаког проширења употребе овог *-и* (наводим примере само из неких говора у источнијим крајевима): у крашованском *кџиџаци*, *зџиби*, *кџиџици*, *кџили*, *џисти*, од *џиџици*², у Кикинди *дџинари* (*динари*), *дџани*, *мџери*, *јџари*, *нџџи*, *џркви*, *мџлби*, *џили* и др.³, у југоисточном Банату и пожаревачком крају *врџи*, *лџи*, *кџли*⁴, у Глоговцу код Светозарева *џи*, *колџи*,

¹ Речи које у књижевном језику имају *-ију*, уколико се овде говоре, имају редовно *-и* (што уосталом постоји и у књижевном језику као алтернативна варијанта), тако *густџи*, *нокџи*, *прџи*, а такође и *бџи* и *рџи*. Интересантан је пример *миџи* који тачно одговара облику *миџију*, обичном у говорима Гоча код Врњаци и Железника код Београда (по мом материјалу; оба говора имају доста заједничког са галипољским). Ово слагање није случајно, у облицима *миџи* и *миџију* треба гледати траг некадашње промене именице *миџ* по *-џ*-деклинацији, по којој она и данас иде у другим словенским језицима. Уопште, очигледно је да се у галипољском говору — као и у нашем књижевном језику — у ген. мн. на *-ију* одн. *-и* код именица м. рода са једносложним ном. јд. још увек у већини случајева огледа стара припадност деклинацији *-џ*-основа. Исп. и § 173 (поводом наставка *-има*).

² Petrović, о. с. 147, 149, 150.

³ Милетић, Кик. 23.

⁴ Из мог материјала.

кбли¹, исп. у Тројанској причи из XV в. *вишези, мѣжи, корабли²*. Међутим галипољско стање показује толико особености — и толико неподударања с наведеним говорима у погледу конкретних примера — да се мора претпоставити посебан развој. Највише ако је импулс био заједнички.

§ 173. Датив и инструментал множине завршавају се по правилу на *-ама*, чак и у мушком и средњем роду:

бабама, дивбама, зинама, књигама, кубилама, кћерама, нивдѣшма, увцама, рукама, —

аскѣрама, бивдлама, гаѣнима, дулгама, зубама, псама, јунама, каспама, крчама, мрвама, нивдграма, нукѣма, орвама, рукама, сијама, Циганама, јарцама, клинцама, коњама, пркумама, Турцама, — вуковама, рдовама, рдовама, синовама, цидвама, дршковама, лкшовама, пѣшловама, шрњовама, — камама, прѣјама, —

врѣнама, јајама, колама, за лејама, усјама, — дрвама, пѣрама, — Грчама (ном. јд. Грче), кучама, пилима, — јарњама, кубилјама (кубилче = ждребе), Шилјама.

Важно је истаћи да су сви наведени облици, дакле и они м. и ср. рода, у искључивој употреби. Алтернативних облика нема ни у народним песмама које иначе чувају више старине него сам галипољски говор. Друкчији наставци сачувани су као заостаци код ограниченог броја речи. Ту опет они долазе без дублетних варијаната на *-ама* (сем једног изузетка, код именице *хѣ* која и иначе има колебљиву деклинацију):

-ма : у *јудма*, — за *врама*,

-има : *густѣма, нукѣма, — очѣма, ушѣма, — хѣрама и хѣрама* (поред *хѣрама*).

Уочљиво је стриктно везивање наст. *-има* за именице некадашње *-ѣ* деклинације (одн. за именицу *хѣ*, која је овом деклинационом типу касније приступила). Добива се утисак да је *-има* у *густѣма* и *нукѣма* учвршћено још у време док су ове именице припадале флексивном типу *ѣ*-основа. Доцније продирање *-ама* мимошло је ове облике ограничавајући се на именице које су имале друге наставке (*-ом, -ем* итд.). Чувању облика *густѣма* и *нукѣма* могли су пружити подршку и одговарајући генитиви на *-и*.

¹ Из мог материјала.

² Ringheim, Trojasage 210, 211.

Облика сличних галипољском дат. -инстр. на -ама има, нарочито код именица ср. р., и у нашим старим споменицима и у данашњим дијалектима. Овамо спадају стари примери из XIII—XVII века као *селамаь*, *владаниџмаь*, *месџамаь*, *заселицамаи*, *воџамаи*, *богаџштвамаи*, *досџојанштвамаи*, *криламаи*, *богаџштвама*, *доброчинштвама* у Даничићевој Историји облика¹ и *telesam*² у Задарском лекционару,³ *виџезама* у тројанској причи из XV века,⁴ затим они из славонских писаца XVIII—XIX века⁵ и из дела Доситеја Обрадовића.⁶ И Вук наводи⁷ да облике на -ама употребљавају „готово сви наши садашњи списатељи“, а и сам их употребљава понекад, до 1845 без ограничења, а отада само код именица ср. р. на -ије.⁸ Неће бити да се тако писало само под руским утицајем. У Војводини се -ама чује и данас у дат. и инстр. код именица и средњег и мушког рода, истина ретко, али на великом пространству. Код имена младих животиња на -ићи облици типа *пџчићама*, *пџлићама*⁹ су у великом делу Војводине у претежној или искључивој употреби. У бачком буњевачком говору наставак је још много чешћи: Св. Гсргијевић је забележио *граничарама...*, *брдама...* итд.¹⁰, а И. Поповић у *вагбнама*.¹¹ У месту Варош у Славонији Ившић је записао *дрвџта*.¹² Овим облицима одговарају и крашовански дативи типа *gólubam*, *lúd'am*, *konjám*, *volóvám*, *drvat*, *íáícam*,¹³ затим сачувани дативи *гоџдарама*, *кóзарама*, *муџама*, *љуџама*, *водџничарама*, *вóловама* у Сретечкој Жупи,¹⁴ *гуџчићама* и *гуџшџерчићама* у Призрену¹⁵ и облици дат. и инстр. *мн.* на -ати у говору хрват-

¹ Стр. 98, 121—122.

² И облици локатива као *Шелесама*, *ледиама* који такође има у споменицима сведоче о истој развојној линији (уколико се у истом тексту не јавља и ген. *мн.* на -ама).

³ Решетар, Лекц. II 138.

⁴ Ringheim, Trojasage 60.

⁵ Маретић, Rad 180, стр. 161, 162, 164, 165.

⁶ М. Сучевић, Језик у делима Доситеја Обрадовића, Извештај Карловачке гимназије за школ. год. 1913—1914, стр. 22, 23, 24, 25.

⁷ У „Писмима“ Платону Атавацковићу, Ск. грам. и пол. списи III 165.

⁸ Маретић, Грам. 134.

⁹ Из мог материјала.

¹⁰ ГЗС VI 28.

¹¹ Гласник САН II 315.

¹² Пос. I 241.

¹³ Петровић 147—150.

¹⁴ Павловић 169.

¹⁵ Збирка речи генерала Чемерићина, грађа САН.

ских насељеника у јужној Италији,¹ а исто тако и дативи на *-an* (ређе инструментали на *-ami*) у штокавском икавском говору села Водице у Истри.² Иначе исте појаве, остварене на разне начине, има и изван штокавског дијалекта. Сличну особину у чакавским говорима бележе Тентор на Цресу³ и Милчетић у Дубашници на Крку,⁴ а у кајкавским Рожић у Пригорју,⁵ Фанцев у Вирју⁶ и Облак у Међумурју.⁷ Јасно је, дакле, да у галипољском говору немамо неку начелно нову појаву, већ само потпуно остварење једне тенденције познате и другде. Свакако је карактеристична чињеница да је до јаког проширења, па и уопштавања оваквих наставака дошло у четири исељеничка говора који су се по неколико векова развијали одвојено од осталих штокавских дијалеката: у крашованском, галипољском, молиском и водичком, а осим тога и у сретечком и призренском где је опште расуло деклинације поодавно прекинуло започети развој падежних наставака. Упоређена с примерима из споменика, ова факта сведоче о некадашњој широкој распрострањености облика ове врсте. Занимљиво је и то да су остали предели где се употребљавају ови наставци груписани на северу, у Војводини и Славонији, у крајевима где се и иначе непотпуно осећа најновији новоштокавски талас који, углавном под импулсом из Херцеговине и суседних области, уопштава наставак *-има*. Утицају тога таласа треба у доброј мери приписати чињеницу да је *-ама* (*-ами*, *-ам* и сл.) у м. и ср. роду у штокавским говорима ипак ређе него што би се то могло очекивати према стању у наведеним архаичним и исељеничким дијалектима и да је тај тип наставака сабијен у кутове наше језичке територије.

Само порекло ових облика не претставља никакав проблем. Као што је познато, они су резултат утицаја наставака ж. рода, потпомогнутог у ср. роду још и чињеницом да се ном. — ак. — вок. именица тога рода завршава на *-а* (на овај начин у свих

¹ Решетар, *Südt.* 191—193.

² Рибарић, *Размјештај* 98, 99. Овај говор има и иначе доста веза са говором насељеника у Јужној Италији, што је донекле показао Рибарић, о. с. 48.

³ *Archiv* XXX 170.

⁴ *Rad* CXXI 119.

⁵ *Rad* CXVI 126, 127.

⁶ *Archiv* XXI 364.

⁷ *ZNŽ* I 52. Треба поменути и то да облици те врсте долазе у читавом низу других словенских језика, пре свега у руском.

седам падежа плурала добија се наставак с елементом *a*).¹ Петровићи² помиње и могућност утицаја датива плурала типа *dicam*. Овакви су облици одиста могли посредовати у неким говорима, али њихова интервенција није неопходна за објашњење појаве. Треба, међутим, одбацити евентуалну помисао да се *-ам* понегде своди на *-ъмъ*, *-ъмь* из облика именица на *-ї-*, *-й-* или консонант. Против овакве могућности говоре најстарији примери сачувани у споменицима. У нашем језику полугласник у парадигмама именица ових основа није дочекао да пређе у *a*, него је врло рано на његово место морфолошким путем дошло *e* (остављама по страни црногорске прилике).

Мада уопштавање *-ама* ствара значајну разлику према стању у већини новоштокавских говора, сама чињеница да се облици датива и инструментала множине редовно свршавају на *-ма* показује да се развој и овде увелико креће у општем новоштокавском правцу и да је у томе далеко одмакао. Ту треба истаћи два факта, однос према двома изоглосама. Пре свега има међу новоштокавским говорима таквих који чувају неуједначене наставке дат. и инстр. пл. (овакви су напр. славонски и војвођански говори са многобројним остацима старе деклинације). Галипољски говор у овом погледу спада у групу револуционарнијих говора. Даље, у погледу самих резултата уједначавања, има говора у

¹ Ватрослав Облак сматра да је утицај плурала ср. рода на *-а* био претежан: „Die Dativ-endung *-am* bei den neutralen *o*- St. wurde nicht so sehr durch die Analogie der *a*- St., als vielmehr durch Anlehnung an den neutr. pl. auf *-a*-hervorgerufen“ (Archiv XVII 287; исп. и Archiv X 619—624). Ипак, не треба искључити ни утицај *a*-деклинације, пошто се у нашим говорима јавља и супротна појава, преношење наставака *o*-деклинације на облике именица ж. р. на *-а*. Тога има у јужночкавским говорима где су раширени облици као *погїман*. Интересантни су и дативи *девојћем* и *брајћем* (: кос. -рес. *браћама*) у песмама из тимочког краја (М. Станојевић, Зборник прилога за проучавање Тимочке Крајине I 56 и III 91), где *-ем* лако може потицати од основа на *o* (дакако првобитно од основа на *jo*, исп. реликтне дативе плурала *волѡвем*, *воденичарем* у овим говорима, Велић ДИЈС 337). С друге стране, има и доказа за утицај ном. — ак. пл. неутра: у многим говорима појава је заступљена само у ср. роду. То је и природно, кад се зна да је смени старих наставака *-ъм*, *-ъмь* и сл. у консонантској и *i*-деклинацији новијим наставцима с елементом *e* (*људех* место *људьх*) допринело *-е* у ном. пл.. Уосталом лако је могућно да је и на учвршћење наставака с елементом *i* (*-има*, *-им*, а не напр. *-ома*, *-ом*, *-ем*, за шта је стара парадигма иначе давала широке могућности) у већини новоштокавских говора утицао doneкле и ном. мн. м. р. који се завршује на *-и* (исп. чест однос *јунаци* : *јунацима* — *села* : *селама* у јужном Банату).

² Сагаз. 155.

којима је, како је то истакао већ проф. Белић, „преовладао код именица наст. *-ма*“ (искључујући све друге) и других „у којима имамо само изједначавање тих двају падежа са различитим наставцима (само *-м*, *-ма* : *-ми*, *-ма*: *-и* и сл.). У прву групу иде [осим косовско-ресавског дијалекта и пожаревачко-вршачке говорне групе] шумадиско-сремски, Вуков херцеговачки, бокелски, црногорски говори и говори у југоисточном делу Босне и Херцеговине (исп. Решетара, *Der štokavische Dialekt* 155 и даље); у другу групу иду говори западно од наведених по Славонији, Босни, Херцеговини и говори средње и северне Далмације“.¹ На једној страни, дакле, исток и југ, на другој запад и север. Галипољски се одлучно слаже с првима. У томе он иде толико далеко да избацује чак и облике *ндми*, *вдми* који се иначе упорно одржавају у многим говорима, напр. војвођанским. Сведочанство галипољског говора иде у прилог Вајановом гледишту по коме су на ширење уједначених облика дат. — инстр. пл. у штокавштини западних крајева утицали источнији штокавски говори.² Галипољска ситуација показује да је на истоку сразмерно рано било говора са веома раширеним *-ма*. Исп. и чињеницу да сви говори дуж источне ивице новоштокавског земљишта имају искључиво *-ма* као резултат изједначења у дат. — инстр. пл. Само ту би можда требало уз источне говоре додати и црногорске, судећи бар по перојском говору који продужује говор црмничких исељеника из 1657 год., а који има, по Малецком, „*końcówkę -ma w celowniku i parzędniku l. mn. wszystkich trzech rodzajów n. p. ženđma, kàmenima, brđtima, po sđlima, među ndma i t. d.*“.³ У сваком случају, појава овако модерне деклинације, са потпуним уопштавањем *-ма* у дат. и инстр., у два стара исељеничка говора, помера знатно дубље у прошлост термин овакве консолидације плуралске деклинације у неким нашим крајевима. Јер, не треба заборавити, Вук Караџић је први наш писац за којег је познато да у овим падежима зна *искључиво* за *-ма*. Перојски говор даје нам податак за епоху на век и по пре Вука,⁴ а Галипољци су по свој прилици још старији

¹ Белић, Двојина 120.

² Zlat. II 74.

³ Przegląd 113.

⁴ Са сведочанством перојског говора у складу је и материјал из извесних црногорских споменика. Тако у писмима Сулејман паше Бушатлије, који је рођен у околини Скадра а писао је добрим народним језиком, имамо у дат. и инстр. пл. не само именичке него и придевско-заменичке деклинације редовно *-ма* (в

У овом погледу галипољски говор прикључује се великој групи наших говора у коју спадају од штокавских зетско-сјенички,¹ косовско-ресавски,² пожаревачко-вршачки³ и, територијално сасвим одвојени, неки говори у Посавини, босанској⁴ и славонској.⁵ По Петровичију овакве прилике владају и у крашованском.⁶ Материјал који он наводи потврђује ово донекле. И у једном говору призренске групе, у ђаковачком, нађени су облици лок. мн. једнаки генитиву,⁷ али они лако могу бити нанос из црногорских или косовско-метохиских говора и стога не доказују да је призренски дијалекат пре губитка синтетичне деклинације знао за овакве облике.

Различит правац развитка локатива чини најбитнију од разлика које у погледу карактера иновационих тенденција у плуралској, деклинацији постоје између новоштокавских говора. У једним говорима изједначају се облици три падежа, дат., инстр. и лок., а у другима стварају се два синкретизма, ген. — лок. и дат. — инстр. И овде иду заједно југ и исток, а запад и север имају друкчију судбину (мада се изоглоса не поклапа с изоглосом уопштавања *-ма*).⁸ Ван компактне, непрекинуте зоне једначења лок.

¹ Решетар, *Štok.* 213; Стевановић, ИЦГ 69—70; Бошковић, ГЗС II 32; Бошковић и Малецки, *Examen* 6; Милетић, *Црмн.* 495—498; па и Вушовић, *И. Херц.* 38—39.

² Белић, *Глас LXXVIII* 71 и Двојина 120; Љ. Стојановић, *Врњци* 217; Елезовић, *Речник passim*; Стевановић, *Метох.* 59; Ивковић, *Рес.* 93 (*у-зелѣне ђљина*); тако и по мом материјалу из Гоча и Глоговца.

³ Из мог материјала.

⁴ *Rešetar, Štok.* 160.

⁵ Ивић, *Пос.* I 242.

⁶ *О. с.* 161.

⁷ Стевановић, *Ђак.* 108.

⁸ У овом погледу треба исправити констатацију проф. Вајана који каже (*Zlat.* II 46) да је уопштавање *-ама* одн. *-има* у дат. — инстр. — лок. пл. особина „surtout du štokavien oriental (у compris l'herzégovintinen de Vuk)“. Ово није тачно уколико се односи на источно наречје и на локатив. Од говора источног наречја сразмерно мали део, говорна група у северозападној Србији, има уопштено *-ма* у лок. мн., док други имају старије наставке (Војводина) или лок. = ген. (косовско-ресавски дијалекат и пожаревачко-вршачка говорна група — остављам по страни призренско-тимочки дијалекат који уопште нема синтетичне деклинације). Једно, међутим, ипак треба истаћи: сви говори дуж источне и југоисточне ивице новоштокавске језичке области имају потпуно модерну деклинацију. Јер, не треба заборавити, овакав тип, са једначењем лок. = ген., и не чува више старине него вуковски. У оба случаја у сва три падежа (дат., инстр. и лок.) потпуно су ликвидирани стари плуралски наставци.

и ген. пл. која се протеже од Црногорског Приморја до Вршачких Брда има само један крај с истом особином, али тамо је тип развоја деклинације иначе различит од галипољског пошто у дат. и инстр. није уопштено *-ма*. Поређење ова два податка, тј. пресек две најважније изоглосе које се тичу правца развитка новоштокавске деклинације, претставља веома крупан аргумент за порекло Галипољаца из источно-јужне зоне.

У дијахроничној перспективи рекло би се да је једначење ген. и лок. пл. као иновација старије од једначења локатива са дат. и инстр., заступљеног у другим говорима. Даничић¹ даје нешто потврда из XIII и XV в., а доста из XVI в. Његов материјал о овоме није увек једнако поуздан², али ипак садржи и недвосмислених потврда. У Хиландарском типичу (XII—XIII в.) нашао је проф. Белић низ примера овакве врсте.³ Релативна старина овог једначења не може нас изненадити, с обзиром на то да моменти који су на њега утицали постоје већ одавно. То су једнакост облика генитива и локатива старог дуала и једнакост истих облика у заменичко-придевској промени.⁴ Међутим прилазак облика локатива облицима датива и инструментала омогућен је тек испадањем *x* које је сразмерно нова појава. Ово друго једначење захватило је локатив само у оним говорима у којима он није већ био узео облик генитива. Из целокупне перспективе овог развоја јасно излази да је галипољски говор по свој прилици понео облике локатива изједначене са генитивом већ са старог терена.

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА (ОСИМ ОНИХ НА *-а*)

Наставци појединих падежа

§ 175. У акуз. јд. имамо обичну српску (и уопште модерну словенску) ситуацију:

*брџа, вука, гдџа, зџја, мужа, човџка: дрџењ, кљџнац
лџс, нџш, прџ, нџ Шанац.*

§ 176. У вок. јд. наст. *-у* некадашњих основа на *-џо-* (и оних на *-џ-*) проширен је и на остале именице:

¹ Ист. обл. 89—92.

² Констатација проф. А. Белића, Двојина 133.

³ Светосавски зборник I, Београд 1936, 272.

⁴ В. о овоме А. Белића, Двојина 133, Р. Бошковића, ГЗС II 32 и Г. Ружићна, *Slavia* V 224—225.

бѡгу, брѡшу, думѡру (думѡр = сват, „пријатељ“), зѡшу, јунѡку, кѡму, шѡшку, Турѡйну, Цѡганину, чувѡчку као дѡбиљѡру, дулгѡру, кѡњу, мѡзу, цѡру, — сѡну.

Овакав покрет није редак у нашим дијалектима.¹

С друге стране забележио сам *-е* у прим. *брѡше, Бѡгарине, дулгѡре, зѡше, кѡме, цѡре*. Овај је наставак знатно ређи од првог, али је карактеристично да се и он јавља и ван граница своје првобитне употребе.

Наст. *-у* долази и код именица са суфиксом *-(а)ц*, и ту је уопштен:

бубѡвцу (= вашљивче), гѡднѡвцу, дрѡвѡвцу, дрѡвѡвцу, сљнѡвцу, сѡвѡвѡвѡвцу, шѡвѡвѡвѡвцу, ѡдрѡвѡвцу, шѡвѡвѡвѡвцу.

Карактеристично је и то да именице на *-к* имају редовно *-у*. С продирањем овог наставка уништени су трагови прве палатализације. Једини сачувани остатак је вокатив *бѡже* у песмама и устаљеним изразима (иначе *бѡгу*).

Именица *гѡсѡиш* има редовно архаични вокатив старих основа на *-ѡ*, са завршетком *-и*. Ја сам га забележио у стајањем изразу *бѡже гѡсѡоди* (ова именица уопште најчешће долази у вези *бѡ-г-ѡсѡиш*) и у молитвеном усклику *госѡоди ѡмилуј* који се сачувао у певању у једној одређеној прилици (литоја на други дан Ускрса, исп. Филиповића, о. с. 80).

И на другим странама две последње наведене именице сачувале су архаичне облике. Тако је напр. у руском језику. Обично се то објашњава утицајем црквеног језика. Не треба, међутим, заборавити да су Галипољци неколико стотина година живели без словенске цркве (у Бајрамичу су имали грчку цркву). Јасно је да су у овом случају одлучну улогу имали стајаћи карактер и честа употреба окамењених обрта у којима ови вокативи најчешће долазе.

§ 177. У инструменталу једине налазимо једино наст. *-ом*. Дакле не само *брѡшом, јунѡком, нѡкѡшом, бѡјком (= о-)* и не само *дѡбиљѡром, дулгѡром, цѡром*, већ и:

грнѡм, дѡкѡљом, зѡјѡм, кѡмењом (ном. јд. *кѡмењ*, в. § 180), *кљѡњом* (ном. јд. *кљѡњ*), *кѡњом, кѡнѡм, лѡјом, лѡчом, нѡжѡм, нѡкѡшѡм, пасѡом, прѡшењом, сѡпанѡм, шрѡном, чеѡшѡм (= чешљем), удивѡчом*, а исто тако и *пѡшом*.

¹ Решетар, *Štok*. 165—166 (Прчањ); Будмани, Дубров. 170; Шурмин, Сарај. 199; Ивковић, *Рес*. 301 (*госту*), 302 (*злѡшвору*).

Тачно исту слику налазимо у ак. мн.:

да *пукрѣс зѹби ши*, да *уфѣшеју онѣ мѣси*, *ндѣши да појѣчш*,
Бугари, *ѣрѣшени*, *фѣћају кѹчићи*, *засѹчи мѣра рукавѣ ши*, *ѣдсѣм*
вулдѣи, *клѣсѣви*, *кѹмови*, *срѣови*, *наѣѹнио ѹиѣдѣи му*, *јѣрмѣви*, *клу-*
чѣви, *лѹчѣви*, *ѹсни инѣ ђгњѣви*, *ѣѣњови*, —

зѹбе, крѣше, волдѣе, вѹкове, реѣдѣе, јѣрмѣе, нѣзѣе.

Неоправдана би била претпоставка да је *-е* у наведеним примерима само отворенија изговорна варијанта наставка *-и* (исп. § 50). То најбоље показује акцентовано *-ѣ* поред *ѣ* у облицима ном. и ак. мн. придева и заменица с акцентом на крају (в. § 243). Треба дакле схватити *-и* и *-е* као два напоредна наставка, оба наслеђена из старијих епоха. За то је у оба падежа било довољно могућности. Тако је напр. у ном. мн. *-и* старије у именица с основом на *-о-* и *-ѣо-*, али је *-е* старије у проширеном плуралу (*-ове* је првобитно, а *-ови* је секундарно) и код консонантских основа, као и оних на *-ѣ-* (тамо је управо завршетак био *-[ѣ]е*). У неким нашим дијалектима, тако напр. у тимочком¹ и крашованском,² чувају се и данас оба наставка, а њихов распоред, и поред неких иновација, рефлектује углавном некадашње стање.³ У галипољском се, међутим, почео вршити процес који је типичан за већину наших говора: *-и* је прешло границе своје првобитне употребе. Али било због тога што је првобитно станиште Галипољца било далеко од штокавских иновационих центара, било због тога што је нормалан развитак говора прекинут сеобом у Тракију, процес није довршен на обичан начин: и наставак *-е* са своје стране проширио се ван граница првобитне употребе⁴ тако да се оба наставка сада употребљавају *promiscue*.

Аналоган процес одиграо се и у акузативу. Ту је *-е* (< *▲*) завршетак старих основа на *-ѣо-*, док су све остале именице имале *-и* (одн. *ѣ*). Током доцнијег развоја изједначени су наставци, у неким крајевима у корист једнога, на другим местима у корист другога. У већини штокавских говора преовладао је завршетак *-е*, док је у чакавским загосподарило углавном *-и* на северу а *-е* на

¹ А. Белић, ДИЈС 319—325; М. Станојевић, Сев.-тим. 390—395, 401.

² Petrović, о. с 156—160.

³ Испореди јаче измењен распоред истих наставака у ђаковачком говору. Стевановић, о. с. 102—104.

⁴ Исп. неколико оваквих примера у нашим старим споменицима у Даничића, Ист. обл. 60, и још јаче проширење употребе *-е* у ђаковачком говору. Стевановић, I. с.

југу, у зависности од удаљености говора од штокавских иновационих центара.¹ Уопштавање *-e* у источнијим новоштокавским крајевима извршило се врло рано, а у западнијим говорима знатно спорије.² У вези с овим је свакако и *-u* у штокавском икавском дијалекту насељеника у Рекашу у румунском Банату.³ Међутим на крајњем истоку штокавског земљишта имамо сасвим друкчију ситуацију. У призренско-тимочком дијалекту акуз. мн. изједначен је с номинативом, тако да има наставак *-u* свуда тамо где га има и сам номинатив.⁴ Према овоме могло би се мислити да је овакав развитак везан за губљење именичке флексије, али уствари то не мора бити тачно. Пре свега ширења *-u* има и у другим дијалектима и у другим словенским језицима. То је и природно јер је прасловенско стање давало довољно повода за то, а једначење ном. и ак. мн. именица мушког рода могло је усто имати јаку подршку у старој једнакости истих падежа у ж. и ср. роду, а такође и у једнакости истих облика у дуалу. Уосталом наст. *-u* у акузативу и на штокавском екавском терену далеко премаша границе призренско-тимочке зоне. Он је забележен не само у Ресави⁵ и околини Светозарева,⁶ у говорима у близини границе призренско-тимочког и под утицајем тога дијалекта, него и у крашованском,⁷ који је истина сродан с овим, али претставља старију фазу његовог развитка, с очуваних свих седам падежа.

Штавише, исти наставак нашао се и у говорима сасвим друкчијег типа као што је говор Ландола код Смедерева⁸ и Радојева у Банату.⁹ Засад није јасно колико у свему овоме има заједничког развоја, а колико паралелног, али географски одвојеног у разним жариштима. Другим речима не може се одредити некадашње простирање изоглосе у метанастаназичкој области Северне Србије (и Војводине), доцније преплављеној новим миграционим валовима.

¹ А. Белић, Историја сх. јез. II, св. 1, стр. 22—24.

² Ibid. Исп. неколико сачуваних ак. мн. на *-u* у Дубровнику, Будмани 171.

³ Јоса Čosić, Narodne pjesme (iz Rekaša u Rumunjskoj), ZNŽ XXIX: *konji* (accus.) 182, *kotli* (accus.) 183.

⁴ Белић, ДИЈС 315; Стајојевић, Сев.-тим. 390; Павловић, Срет. 167; Стевановић, Бак. 105.

⁵ Ивковић 57 (*кључџви*), 395 (*шџичићи*) итд.

⁶ Мој материјал из Глоговца: *Повџдише Пљџџви, лопџтом да кџпиш орџси*.

⁷ Петровић 160.

⁸ Из мог материјала. Из истог краја је и пример *Брџац сџји просџоци вџди* (В. Орашје код Смедерева, М. Ивковић, Просв. Гласник ХХХ 1909 606).

⁹ П. Ивић, ЈФ XVIII 145.

Ипак, пошто је сродство галипољскога са говорима ове области засведочено многобројним другим особинама, може се примити да су Галипољци развили ову црту на старом терену, у тесној вези са бар некима од поменутих говора. Данашња стилизација — потпуно напредност употребе *-и* и *-е* — била би резултат посебног развоја у тракиској постојбини.

§ 180. У ном.-ак. мн. именица м. рода изостаје претварање *к* и *г* у *ц* и *з*:

дирџки, дробјички, ешџки (ешек = магарац), *јунџки, кайџки, клџбоки, крџке, навџски* (= чворови на ужету; јд. *навџзак*), *џблџки, џучаџки, џркџмки, свџшлџки, шукџмки, ушурџки* (= седишта, тур. *otugak* 'седиште'), *чевџурке* (= чварци), — *валџги, крџаге, чанџге*. Исп. и *орџви* (од других именица на *-х* дух и дах не говоре се, *шрџбо* је средњег рода, *смџиј* и *сирџма* немају плурала, а *грџв* има *грџвџви*).

Једини примери с очуваним резултатима палатализације су *врџзи* (у изр. *врџзи га зџдли*) и *Турџци*. У првом случају у питању је окамењени израз, а у другом нема сингулара са *к*. Штавише ч се изједначило са *ц*, тако да је сингулар (*Турџцин* итд.), могао деловати само у правцу уопштавања *ц*. На тај начин продрло је *ц* и у ген. (— лок.) мн. *Турџциџ* (и *Турџца*) и дат. — инстр. мн. *Турџцама*.

Уклањање остатака прве палатализације из ном. мн. именица мушког рода познато је већем броју наших говора, али је у штокавској области често само на западу.¹ Пошто остале околности искључују могућност оваквог порекла Галипољаца, мора се претпоставити да је у галипољском говору иновација развијена независно, можда тек на тракиском терену. У самом говору било је врло много повода за то. Пре свега наставци номинатива множине овде су изједначени с наставцима акузатива у којем палатализације никад није ни било. Изједначавање наставака повукло је за собом и изједначавање консоната пред њима. Ово последње извршило се на начин супротан ономе у призренско-тимочком и крашованском (и другим наведеним говорима). Док је тамо на месту старог ном. *јунаци* и акуз. *јунаки* уопштено *јунаци* у оба падежа, овде је резултат једначења генерализација *к*. Овакав правац развоја могли су подржати облици дат. — инстр. на *-ама*,

¹ Ивић, Пос. I 213; Рибарић, Размјештај 80; Хам, Подр. 59; Св. Георгијевић, ГЗС VI 28 итд.

дакле с наставком испред којег такође није било претварања *к* у *ц*, — насупрот облицима типа *јунацима* који у другим дијалектима пружају подршку резултатима претварања.

Формирање множине

§ 181. У галипољском говору код именица м. р. на консонант налазимо три типа облика множине. У једном случају падежни завршеци (*-и* одн. *-е* у ном. — ак. — вок., *-а* одн. *-и* у ген. — лок. и *-ама* у дат. — инстр.) додају се директно на основу, у другом се она проширује уметком *-ов-* (*-ев-*), а у трећем се она проширује елементом *-ј-*. Прва два начина обична су и у нашем књижевном језику, а трећи је постао преображајем збирних именица на *-је* (исп. о томе подробније у § 186). Овај процес извршен је у потпуности тако да данас напр. *грџби* || *грџбе* претставља једини плурал именице *грџи* (гробови не долази) с обичним значењем плурала (в. § 186), с нормалном плуралском конгруенцијом. Између реда *грџи* : *грџби* (*грџбе*) — *грџбаја* — *грџбајама* и реда *вук* : *вукови* (*вукове*) — *вукџва* — *вуковама* нема данас разлике ни семантичке ни морфолошке ни синтаксичке. Стога елемент *-ј-* морамо — са синхроничне тачке гледишта — сматрати истим онаквим морфолошким средством као што је *-ов-* (*-ев-*), тј. уметком који се јавља код неких именица м. р. при образовању облика множине.

Галипољски говор је ту јаче развио једну тенденцију која се у нашем језику и иначе осећа у мушком и донекле средњем роду: да се образују посебне основе плурала с нарочитим уметцима (проширењима) на које се онда додају падежни завршеци. Иста тенденција заступљена је, као што је констатовао проф. Вајан,¹ и у другим балканским језицима. За њу знају осим српскохрватскога и македонски и бугарски, затим румунски, новогрчки и албански (уосталом и турски где она одговара општој аглутинативној структури тога језика).

§ 182. Непроширена множина јавља се по правилу код трособних и вишесложних именица (рачунајући број слогова према косим падежима једнине):

адџе, аскџрама, бивџла, Бугари, валџга, гџи'ники, гџшџера, гџџере, дирџки, дулџари, думџури, дусџаџи, ешџки, џсџнама, јунџаџа...

¹ Zlat. II 16.

вѣнѣдѣви, вѣнѣдѣва, вѣшрови, врдѣдѣви, дршкови, дрскѣва, дршковама, јѣрмѣве, јѣрмѣва, лѣкшове, на лѣкшѣва (али у значењу мере лѣкшѣ, исп. § 182), лѣкшовама, мѣчкѣви, ѣвсѣви, ѣгњѣви, ѣгњѣва, ѣдѣрѣви (= паприке), ѣѣшлѣви (али и ѣѣшли, в. горе), ѣѣшлѣва, ѣѣшлѣвама, ѣѣдѣдѣви (ѣѣѣц = цвет 'бела рада'), ѣѣдѣдѣва, ѣѣдѣдѣва, ѣѣслѣви, ѣѣслѣва, ѣрѣшкови, ѣрѣшкѣва, рѣжњѣви, рѣжњѣва, рѣжњѣви, рѣжњѣва, свѣѣдѣви, свѣѣдѣва, свѣнѣдѣви, свѣнѣдѣва, сшѣдѣдѣва, сшѣдѣдѣва, шѣшкѣви, шѣшкѣва, чѣшњѣви (= чешљеви), чѣсњѣва, чѣшкѣви, чѣшкѣва.

Исп. и *кѣрѣдѣви, нуѣѣве, ѣѣѣдѣви, ѣѣѣдѣва.*

Дуже именице немају оваквих облика; забележио сам свега једном *пучѣњкѣви* поред нормалног *пучѣњки*, ген. мн. *пучѣњкѣ*, и једном *навѣскѣва*, поред *навѣзѣка*, према ном. пл. *навѣски*.

§ 184. Анализа описане ситуације показује да је у галипољском говору однос између проширеног и непроширеног плурала углавном онај исти који постоји у нашем књижевном језику и у већини штокавских говора. Код именица са једносложним ном. јд. а двосложним косим падежима дужи облик је распрострањенији. Множину без уметка има само одређен број именица и то управо оне које се и другде слично понашају. Ни међу дужим облицима од именица с једносложним ном. јд. нема таквих који би изненадили. Најређи је можда пример *коњѣви*, али и он је ипак познат са више страна.¹ Код двосложних именица с непостојаним *a* опажа се релативно јака тенденција проширења плурала. Карактеристични су примери као *свѣнѣдѣви*. У три случаја налазимо краћи облик као окамењени архаизам код именица које иначе проширују множину: *кѣрѣше* као термин при старинском верском обичају и *дѣндѣ* и *лѣкшѣ* у клишетираним конструкцијама насупротив нормалном *кѣрѣшове*, *дѣндѣва*, *лѣкшѣва*.² Код тросложних именица не долазе примери проширеног плурала типа *ѣрѣшѣнови*. Ова формација изгледа да је уопште новијег датума, судећи бар по томе што за њу не знају стари споменици. Тако је нема

¹ У Даничићевој Историји облика *коњѣви* (стр. 59), у славноској Посавини *коѣѣви* (Ившић, Пос. I 213), у Црмници *кѣњѣви* (Милетић 401), на Корчули *кѣњѣви* (Московљевић, Говор острва Корчуле 43), исп. *коњѣви* у тимочком (Белић, ДИЈС 318) и *кѣѣѣви* у Дубровнику (Решетар, Betonung 49). Очигледно је да не одговара стварности тврдња П. Будманија (РЈА s. v. *коѣ*): „*oblici kojevi, kojeva može se reći da su izmišlotina samijeh pisaca.*“

² И Маретић (Gramatika i stilistika² 118) наводи да од ове именице „у кратком плуралу“ долази „osobito gen. *lakata*“.

напр. ни у Даничићевој Историји облика,¹ ни у приморским лекционарима², ни у српској тројанској причи из XV в.³, ни у зборнику од 1520 год.⁴, ни у делима Доминка Златарића.⁵ Треба додуше приметити да се највећи део речи које би могле имати овакве облике у галипољском не говори. С друге стране, она два усамљена примера проширеног плурала код тросложних именица с непостојаним *a* (*пучањкѡви*, *навѡскѡва*) толико су необична за наш језик да се морају сматрати специфичном иновацијом галипољског говора, и то таквом која је тек у зачетку. Укупност описаних односа јасно потврђује да су Галипољци понели у Тракију већ готов распоред краћег и дужег плурала и да су тамо извршене промене само ограниченог значаја.

§ 185. Из изложених примера види се да су у проширеном плуралу сачувана оба уметка, *-ов-* и *-ев-*, али је њихов стари распоред, који се у књижевном језику углавном добро чува, овде нарушен, и то у оба правца, као напр. у призренско-тимочком дијалекту⁶ и крашованском говору⁷. Уметак *-ов-* проширио се и на велики део именица меких основа и уопштио се код многих, првенствено код свих оних које у првом слогу немају лабијализоване вокале: *дѡждѡви*, *на крѡјѡва*, *лѡшови*, *пѡњѡва*, *шрѡнове*, *цѡдрѡви*, *шкѡљѡви*, — *вѡчѡвѡви*, *врѡиѡвѡви*, *рѡжѡвѡви*, *рѡжѡвѡви*, *свѡѡвѡви*, *свѡиѡвѡви*, *чѡшѡвѡви*.

Насупрот овоме тамо где у коренском слогу имамо *o* или *у*, *-ев-* се чува боље, па чак показује и тенденцију ширења, нарочито код именица на *д* и *ш*, ређе код оних на *р* или *л*: *коњѡви* (врло често и само тако), *лучѡви*, *мѡжевама*, *бгѡвѡви*, *кљѡњѡва* поред *кљѡњѡва*, *кљѡчѡви* поред *кљѡчѡвѡве*, *нѡжѡвѡви* поред *нѡжѡвѡви*, *пѡиѡвѡва* поред *пѡиѡвѡва*, *сѡиѡвѡва* поред *сѡиѡвѡва*, — *пѡслѡвѡви* (нисам забележио по слови), *грѡздѡвѡви* поред *грѡздѡвѡви*, *мурѡва* поред *мурѡва*, *прушѡва* поред *прушѡва*, *пушѡвѡве* поред *пушѡвѡви*, *сѡудѡвѡви* поред *сѡудѡвѡви* (у овој категорији пада у очи велики број дублетних облика). Исп. и код именица које су пришле м. роду: *нуѡвѡви*, према *пѡвѡвѡви*. Јасно је да и овде делује познати дисимилативни принцип

¹ Стр. 56—60.

² Rešetar, Rad 136, стр. 131.

³ Ringheim, Trojasage 209—211.

⁴ Решетар, издање СКА, стр. 215—216.

⁵ Vaillant II 17—19.

⁶ Белнѡ. ДИЈС 318.

⁷ Petrović, Caraš. 157.

који утиче на распоред наставака *-ем* и *-ом* у инстр. јд. у књижевном језику.¹ Исти принцип и у другим случајевима одређује стилизацију односа између разних наставака деклинације у нашем језику. Тако је у књижевном језику допуштено *доброме*, али не и *Шрећеме*. Томе одговара и однос *коме* према *чему*, не *чеме*. Можда ни за упорно чување *e* у *пушем* није био без значаја однос према у у првом слогу. Интересантно је и то да у Дубровнику XVI в.² налазимо ширење падежних наставака *-am(i)* (имен. ж. р. на *-a*) и *-im(a)* (остале именице), а не напр. *-ama*, *-imi*. У јужночавским острвским говорима и данас је тако: *-ami(n)* и *-ima(n)*, а не *-ama(n)* ни *-imi(n)*.³ На истој је линији алтернативна употреба облика *četvoro* и *četvero*, *petore* и *petero* (а не *-oro* или *-ere*) на острву Хвару.⁴

Интересантно је и то да међу примерима с очуваним *-ев-* велика већина отпада на оне код којих је то *-ев-* наглашено. И даље ширење тога уметка иде истим правцем. Исп. *рѣдове* (много пута, никад *-ев-*), али *грѣздѣви* (уз *грѣздѣви*), *бушови* (само тако), али *пушѣве* уз *пушѣви*.

Утицај истих фактора на распоред уметака *-ов-* и *-ев-* може се констатовати и понегде у другим нашим говорима. Још је Решетар, забележивши у Варешу множ. *drtevi* (: *drat* „Schacht“), закључио да ће ту бити „vielleicht eine Art Dissimilation wegen des vorausgehenden o“.⁵ Нечег сличног, иако у друкчијој форми, има и у данашњем књижевном језику где се појављују облици с проширењем *-ев-* код именица на *з* и *с*, али само код оних са самогласником задњег реда у корену.⁶ Међутим најкарактеристичније паралеле галипољском стању налазимо у призренско-тимочком дијалекту и крашованском говору. За дијалекте источне и јужне Србије проф. Белић наводи⁷ 48 примера са неакцентованим *-ови* (додајући притом „и др.“), а 28 са акцентованим. Код *-еви* однос је обрнут: свега три примера с акцентом на корену

¹ Маретић, Грам. 94 и 125. Исп. *крпежом* : *мужем*, *мјесецом*, *старцем* итд.

² Vaillant, Zlat. II 45—46.

³ О томе напр. Храсте, ЈФ VI 192—194.

⁴ Храсте, ЈФ XIV 35.

⁵ Štok. 105.

⁶ Б. Милановић, који је о овоме изнео обилат материјал, с правом утврђује да нема ниједног примера са *e* у корену (НЈ, Нова серија I 47), али би се томе могло додати и *и*.

⁷ О. с. 317—318.

према 13 с акцентом на наставку. Наставак *-ове* код именица м. р.¹ долази 53 пута неакцентован и 21 пут под акцентом, а наст. *-еве* се јавља искључиво под акцентом. Сличне су прилике и у крашованском.² Сви примери где се *-еве* налази ван граница своје првобитне употребе имају акценат на наставку, а сви примери где стоји *-ове* м. *-еве* имају акценат на корену. У погледу принципа дисимилације пада у очи да од 9 примера које проф. Белић наводи са *-еви* на месту старијег *-ови* 6 отпада на именице са *о* и у у коренском слогу. Очигледно је да се ту ради о једном нарочитом типу стилизације односа између проширења *-ов-* и *-ев-*. Лако је могућно да описану сличност треба тумачити реалном сродношћу између призренско-тимочког и крашованског с једне стране и галипољског с друге, тј. суседским односима тих говора у епоси пре исељења Крашована и Галипољаца. Наравно, ово вреди уз напомену да су заједничке тенденције, понесене са матичног тла, у галипољском добиле потпуније остварење и то по свој прилици у току развоја на тракиском терену.

§ 186. Треће образовање множине именица м. р. које постоји у галипољском говору је помоћу уметка *-ј-*:

ајшји (*ајш* = биљка слична ракити), *ајшја* (ген.), *брашји* и *брашје*, *брашја*, *брашјама*, *брџсји*, *брџсја*, *грмџи* (ном. јд. је *грмџењ*), *грмџења*, *грџби* и *грџбе*, *грџбаја*, *дробџи*, *дробџења*, *камџи*, *камџења*, *камџењама*, *класји*, *колји* и *колје*, *колјаја*, *кумашји*, *кумашја*, *корџи*, *курџења*, *крмишја* (= црепова; ном. јд. *крџмиш*), *лисји* и *лисје*, *лисја*, *марџи* (само у изразу *куј марџи* = ког ђавола: *Шд се кањџраш*, *куј марџи*),³ *пашбрји* (ном. јд. *пашор* = доњи део

¹ О. с. 320.

² Петровић, о. с. 157.

³ Увршћујем овај облик овамо зато што он очигледно претставља множину (тј. старију колективну формацију) од именице *марен* која се у галипољском више не говори, али је раширена у источној Србији, опет у клетвама. Проф. Белић (ДИЈС 254) бележи *убил га Марџн* у тимочком селу Радичевцима, Саватије Грбић (СЕЗБ XIV 134) *Марен ше убио* у бољевачком срезу, а Т. Ђорђевић (Караџић I 15) *Убија ше Марен* и сл. у Алексиначкој Морави. У тимочком крају реч је веома обична, потврђују је и збирке Д. Пантелића, Ј. Живановића, Вл. Станимировића, М. Миленковића, Милана Станојевића, Ставка Станојевића и М. Цветковића (грађа САН). Исп. и село Мареново у Темвићу (Ст. Мијатовић, СЕЗБ VI 247). Реч постоји и у бугарском језику. Геров је објашњава овако: „Маренџ. На марена, нар. Поврага. На марена иди, та да ся не врнешџ.“ Сви примери — галипољски, тимочки, косовско-ресавски (бољевачки срез) и бугарски — слажу се у једном: *марен* се јавља у клетвама, што упућује на хипотезу да је та реч означавала неко демонско биће у старој словенској митологији (реч долази управо

стабла или кукурузне стабљике над самом земљом, неизвађени део стабла или кукурузне стабљике после сече), *прушји*, *прушја*, *прушјама*, *рамѣнама*, *рамѣње*, *сидџи* и *сидџе*, *сидџаја*.

Јасно је да се ово образовање развило из старих збирних именица на *-је* (одн. у једном случају — *брашји* — на *-ја*). Збирне именице уопште „значе цео збир предмета, управо значе апстракцију збира оличену у јединици“.¹ Овакво значење увек у себи крије могућност да се „збир предмета“ осети просто као „више предмета“, т.ј. да значење множине предмета преовлада над значењем целине коју они сачињавају. На тај начин колективно значење може прећи у значење плурала. То се и догађа, и то често. У нашем књижевном језику именице *дѣца*, *брѣћа*, *госѣда* вреде као суплетивна множина од *дѣше*, *брѣш*, *госѣдин*, а уствари су по пореклу збирне именице и чак чувају промену и конгруенцију јединине. У дијалектима морфолошка страна тежи да пође за значењем: јављају се облици као *мојим децама* и сл. (исп. § 221). У руском језику стари колективи једноставно су претворени у множину: *брѣшья*, *брѣшев*, *колѣсья*, *колѣсьев*, *лисѣья*, *лисѣев*, *прушья*, *прушев*. И у нашим дијалектима овакве појаве су многобројне и разнолике. И саме именице на *-је* могу добити завршетке множине, дакле *-(ј)и* у ном. итд. То бива у разним дијалектима, па и у таквима који једни на друге нису утицали. Тако су напр. у источној Херцеговини забележени облици *грѣњи*, *бусѣњи*, *груѣњи*, *шрњи* итд.², у северном Банату *кѣмѣји*, *багрѣњи*,³ а на Косову *залѣје* и *залѣји*, *корѣње* и *корѣњи*, *лемѣје* и *лемѣји*⁴ (исп. и у Ресави *камѣњи свѣ се обрнули*⁵). Дублетни

у оним конструкцијама у којима би се могла очекивати употреба речи ђа во или сл.). Исп. у Младенова, ЕПР в. в. *маренъ*: „... вѣкои мислятъ за слава богъ на смъртъта; кор. вѣ м о р я, у | м а р я м ъ.“ То претпоставља велику старину ове речи, што не ствара тешкоћа с обзиром на знатну конзервативност баш таквих израза као што су клетве и псовке, Исп. напр. у галипољском чување лексеме *маја* у псовкама, насупротив иначе уопштеном *мама*, или у пољском језику чување окамењеног *kl* у изразу *kl djabel* (Rozwadowski, Gram. jez. pol. 126) који у великој мери одговара галипољском *куј марѣњи*. — Интересантна је и реч *маренш* у писца Гаврила Стефановића Венцловића који је претставник дијалекта угарских Срба XVIII в.: *звидѣкѣ за нѣм или коѣм да би мареншом пакосшили в кога ли маренш оу оно доби наѣ люѣма заповѣдала*. (Вл. Јовановић, СД36 II 299). Обрти у овим примерима веома су слични галипољској конструкцији.

¹ А. Белић, Ист. II, св. 1, стр. 159.

² Вушовић 37.

³ Из мог материјала.

⁴ Елезовић, Речник s. v. v.

⁵ Ивковић 295.

облици са *-е* и *-и* на Косову обележавају развојни пут овог образовања, док су у галипољском исти такви дублетни облици у складу с општим двојством наставка ном. и ак. мн. (*-е* и *-и*, *-ове* и *-ови*). Као што се у разним међусобно удаљеним говорима на српском земљишту ово стање развило независно, тако се оно могло (што не значи и морало) независно појавити и у галипољском.

Готово сви побројени облици данас су једина множина одговарајућих именица и употребљавају се у свим ситуацијама где долази множина. Тако напр. облик *грџби* (*грџбе*) долази и у реченицама као *пед грџбаја¹ закопа за ину гџдину* (= имао сам пет смртних случајева у породици...) или *да кџџмо нџве грџбе* (што могу да буду и само два нова гроба на старом гробљу). Семантичком померању придружило се и морфолошко прекрајање — смена наставака једине ср. рода наставцима множине мушког рода (§ 181). За значењем и обликом повела се и конгруенција: *увџ камењи, нџве грџбе, онџ кџлје, лисџ свџ пожџише*. На тај су начин збирне именице и по значењу и по облику и по употреби постале права множина.

Сасвим по страни од описаних промена остала је именица *цвџће* код које је извршена једна друга промена: *цвџће* данас значи једину, „цвет“, а облик *цвџш* изгубљен је.²

Поједине именице и групе именица

§ 187. И галипољски говор познаје тип именица са проширењем основе *-ин* у јединици, а без тога проширења у можини: *ајдџин* : *ајдџи*, *Бџгарин*, *Бџгарина*, *Бџгарину* : *Бџгари*, *Бџгара*; *душмџнин* : *душмџни*, *душмџна*; *сијџнин*, *сијџнина* : *сијџни*, *сијџна*; *Турчин*, *Турџина*, *Турџину*, *Турџином* : *Турџи*, *Турџиџ*, *Турџама*; *Цџганин*, *Цџганина*, *Цџганину* : *Цџгани*, *Цџгџна*, *Цџгџанама*; *чубџнин* : *чубџне*, *чубџна*; *шџјџнин* : *шџјџни*, *шџјџна*.

§ 188. Позајмљене речи *бакџр*, ген. *бакџра*, *каџпак*, ген. *каџпака* и *чаџнак*, мн. *чаџне* у галипољском немају непостојано *а* (исп. тур. *bakır*, *карак* и *џапак*).

С друге стране остало је непостојано *а* у *џрдџшак*, *двџ џрдџшка*, *млџго џрдџшџва* и *џрдџшка*.

Посебну промену има именица *зџиц*: ген. *зџџа*, инстр. *зџџом*,

¹ Интересантну паралелу овом облику нашао сам у Глоговцу код Светозарева: *дџђе из грџбаља* (= са гробља), — што, разуме се, такође значи да се гробље осетило као множина.

² Ова еволуција извршена је свакако на тракиском терену: у грчком *ἄνθος* значи и ‘цвет’ и ‘цвеће’ (Папастерију, Српско-грчки речник, Атина 1935, s. v. v.), а у бугарском *цвџше* има значење ‘цветок’ (Бернштейн, Словарь).

ном. мн. *зџици*, ген. *зџици*. Постоје међутим и облици типа *зџица*, *зџицу*, *зџицом*, *зџици*.

§ 189. Именице м. р. на *-н* које имају множину образовану од колектива на *-је* (тј. *-ње*) преузеле су и саме *њ* из те множине: *грџмењ*, *грџмења*, *дрџбењ*, *дрџбења*, *кџмењ*, *кџмењом*, *рџмењ*, поред *рџмен* (ова је именица у галипољском мушког рода; множина гласи *рамџњи*, што одговара косовском *рамџње* у речнику Гл. Елезовића).

Промена је захватила и именице *шрњ* и *шрњу* (данашња множина *шрњови* и *шрњуови*, али исп. *шрње* и *шрњује* у књижевном језику и дијалектима), затим *клњу*, *плџмењ* и *прџшењ*.

Оваква појава није честа у нашим дијалектима, али им није ни непозната.¹

§ 190. Именица *бџвол* има повраћено *-л* у ном. јд., а именица *во* у том падежу гласи *вџлов*. Овај је облик начињен према множини: *вџлов* према *вџлови* као *брав* према *уравџи*. У косим падежима једнине међутим остаје *дџва* *вџла*, *вџлу* итд. Промене на овим именицама само су део општег процеса укидања алтернације *-о* (у ном. јд.): *-л-* (у осталим падежима) код именица м. р. с основом на *л*. Исп. §§ 196, 198 и 201.

§ 191. Именица *дџн* задржала је стари облик основе (*дџн* > *дн*) у низу окамењених конструкција: у облику генитива *дџнџ* у вези са именима празника (учу *Ђурђова дџнџ*, учу *Мџшрова дџнџ*), у локативу само у прилогу *у дџне*, у множини у изразу *дџгџни дџнџви* (= време од бадњег дана до 5 јануара; иначе је множина *дџнови*) и у старом ном. — ак. дуала сачуваном у бројној конструкцији *дџва дџни*, *шрџ дџни*, *цишџири дџни* (поред модернијег — *дџва дџна* итд.). У свему овоме нема ничега што би било необично за наше дијалекте. Сразмерно је најређи генитив *дџна*, али и за њега РЈА наводи неколико потврда. Исти облик данас је веома обичан у банатском дијалекту².

§ 192. У именици *жџров* *мрџв* (= ждрал), мн. *жџрови* *мрџви*, извршено је неколико промена које нису све лако објашњиве. Изгледа да се *жџров* данас може осећати као придев: *да ушџче жџровога мрџва*. Најзагонетније је откуд се овде појављује *мрџв*.

§ 193. Једну врсту суплетивног односа налазимо у парадигми именица *лџџбаџ*: *лџџба* и *лџџкаџ*: *лџџка*. У ном. и ак. јд. у употреби је само облик са суфиксом *-џ*, у осталим падежима само облик без тога суфикса — све, разуме се, у истом значењу. Према томе ту *лџџбаџ* нити је само деминутив (исп. у В. Рј. под *хџџбаџ*³),

¹ Исп. М. Павловића, Срп. 115 и Б. Милетића, Црм. 523 (*прџшењ*) и Л. Јововића, Iz Gluhog Dola u crpničkoj nahiji, ZNŽ I 65.

² По мом материјалу.

нити значи само „der Laib Brot“ (исп. В. Рј. под *хлѣбац*¹), већ једноставно значи „хлѣб“. Исти однос основа и иста семантичка нијанса облика (*х*)*лѣбац* постоји на широком пространству у нашим источним говорима. Ја сам га у Банату налазио свуда, а исто тако и у околини Смедерева; за јужније крајеве исп. Речник Гл. Елезовића.

§ 194. Облик основе ном. — ак. јд. пренет је у остале падеже у речи *мџак*: *мџка*. Ово претставља природан наставак процеса започетог појавом облика *мозак* м. *мозаг и није ретко у нашем језику. Исп. примере у РЈА, а тако је и у Банату², у буњевачком говору „залеђа сењскога“³ и у Брусју на Хвару⁴.

§ 195. Хипокористична образовања м. рода иду по деклинацији на -а: *баја*, *ду бајѐ*, *бај ми* (= мом оцу), *кума-вљје*, *Ђура*, *Ђури* (дат.), *Ђуру* (акуз.), *пџа* (није деминутив, реч *пој* није у употреби), *пџѐ* (ген.), *пџу* (акуз.), *пџџм* (инстр.), *Стџа*, *ујд ми*, — *бајнога*, *Бџин*, *Ђурџа*, *Кџни*, *пџџно*, *Стџџна кућа*.

Овакви облици карактеристични су пре свега за источно новоштокавско наречје.

Овде треба поменути и именицу *дџда*, *ду дџде*, дат. *дџди* итд. (присв. прид. *дџдин*) која у војвођанском⁵ и косовско-ресавском⁶ дијалекту иде напореда с облицима на -а типа *Ђура*, а јавља се и понегде на другим странама. Старија варијанта *дед у галипољском је непозната.

Промена је отишла и даље и захватила имена *Ђорђа*⁷ и *Павла* (исп. и *Пџвџџца* = Павлова жена). Трагове старијег стања налазимо у називу *Ђурђова сџуџа* (удубљење налик на коњски траг у каменој плочи на једном месту близу Барјамича). Пострани од развоја остало је име празника *Ђурђов дан* (али *свишџ Ђорђа*; *свишџга Ђорђу*). Овај се назив и на другим местима не слаже с обликом самог имена⁸.

¹ Мој материјал: из *мџка* и сл.

² По мом материјалу,

³ Томљеновић 27: *рџ тоску*.

⁴ Храсте, ЈФ VI 185.

⁵ Из мог материјала (*дџда*).

⁶ Елезовић, Речник s. v. *дџда*.

⁷ Исп. *Ђорџа* у РЈА s. v. и *Ђорђа* у Тимоку, М. Ставојевић, о. с. 398.

⁸ В. чланак П. Ђорђића у НЈ III, 209—212.

У једном примеру забележио сам име празника *свишџга Димйштру* (акуз.). Иначе сам чуо лично име *Димиштрџс*; исп. и *Димиштрџзџвџца* (= жена Д.). Овај чисто грчки облик имена, које је и само по пореклу грчко, морао је бити примљен у Бајрамичу, у оквиру општег грецизирања ономастике Галипољских Срба под утицајем грчке цркве и школе.

У ову групу треба убројити именицу *Грка*, ген. *Гркџ*, дат. *Грки*, ак. *Грку*, вок. *Грко*, INSTR. *Гркџм*, мнж. *Грке*. Облик *Грк* није у употреби. Паралеле за облик *Грка* налазимо у два приморска писца XVII одн. XVIII в., Занотија и Ј. Филиповића (РЈА s. v.). То наравно не мора значити да су Галипољци понели облик са старог терена, а још мање да потичу из истих крајева као поменути писци (који уосталом такође нису били обојица из истог краја).

§ 196. Најзад, овамо долази једним делом своје парадигме и именице *пџшао*. Ном. јд. гласи *пџша* са секундарном кратком завршног *-а* (исп. § 73). Овај облик је мушког рода: *идџн пџша*, *пџша није зајџјџдо*, *нџш пџша зџџи* (< *зџџџ*). И коси падежи једнине преудешени су према промени именица на *-а*: ген. *пџшџ* (м. рода *дџвд пџшџ*), дат. *пџши* (*да дџм сџрка* [= кукуруза] *пџши*), ак. *пџшу* (*ја удри увџга пџшу*), INSTR. *пџшџм* (квантитет *џ* показује припадност *а-* деклинацији). У једном примеру имам и ген. *пџшла*. У множини сам бележио ном. — ак. *пџше* (*пџше појџју*, *пџшџ ли зајџјџше*), *пџшли* и *пџшлџви*, ген. *пџшџ* и *пџшлџва*, дат. — INSTR. *пџшлџвама*.

Род неких именица

§ 197. У ном.-ак. множине именица *џџјак* и *пџнак* слушао сам само *џџјке* и *пџнке*, никад **џџјки* и **пџнки*. По томе би требало судити да су ови облици ж. рода, тј. да је множина прешла у ж. род док је једнина остала непромењена: *џџјак*, *пџнак*, ген. *џџјка*, *пџнка*. На тај начин створена је суплетивна промена извесне врсте. Сличан однос може се наћи у Банату где је ном. мн. често *џџџјке*, *џџџјке*, а једнина увек *џџџјак*, *џџџјак*. РЈА наводи *џџџјка* из западних крајева, али тамо и једнина може бити женског рода.

§ 198. Сличне промене захватиле су и именицу *џџџао*. Ном. јд. је *џџџ*: *џџџо сам на џџџ*, *овџ џџџ*. Овај облик јавља се и у служби генитива: *џџ је мџџџо џџџ*. Ак. јд. је *џџџу*: *Ни глџџџџ џџџу џџџу*, *Сџџџ џџџџ џџџу му*. Конгруенција показује да је овај облик женског рода. Његов постанак, међутим, није јасан. Можда

се израз *његдѡа пбсла* (за који додуше имам свега једну потврду, па и за њу није сигурно да није скорашњи нанос из других дијалеката) схватио као ном. јд. ж. р., па је према њему начињен одговарајући акузатив. Могло би изгледати да се овај облик налази и у реченици *Аде на пбслѹ ши*. Међутим синтакса падежа овог говора овде би захтевала локатив, тако да је вероватније да је *пбслу* нормалан локатив м. р. У множини долази само *пбслѣви, пбслѣва*.

§ 199. Имен. *пѹжа* (= пуж), мн. *пѹже* женског је рода. На овај облик налазио сам на много места у Банату, а познат је и на Косову (*пѹжа* у Речнику Гл. Елезовића), у Срему (*рѹѷа* у РЈА и у крашованском говору (*р'лѷа*).¹

§ 200. Именица *рогѡза, ругѡза* женског је рода. Исп. исти овакав облик на Косову (Речник Гл. Елезовића s. v.). РЈА наводи и примере из Доментијана и два славонска писца XVIII в.

§ 201. Именице као, пепео и *сопо прешле су у ср. род: *Дибѡко кѡло бѣло*²; *Ни шѡди* (= не иди) *угѡром, кѡло је*; *Зафрѣји пѣцело ду пѣћа*; *Сѡлоло му кѡије ду нѡса*. На овај начин уклоњена је овде алтернација -о (у ном. — ак. јд.) према -л- (у осталим падежима) коју галипољски говор и иначе избегава (в. § 190; једина именица с очуваном алтернацијом је *дѣво* : *дѣла, дѣлѡви*). Промена рода била је могућна стога што сви остали падежи одговарају парадигми именица ср. рода на -о: *Нѡс ми се нѡиуни сѡлола, Ако га зашрѣјеш* (= запрећеш) *пѣцелом*; *У куѡм кѡлу* итд. (све три именице су градивне и не јављају се у множини). Слична промена извршила се и код именице *орао*: у песми долази ном. — ак. *ѡрло* (*моје срло орло* = мој сури *орао*), ген. *орлѡта*. У говору се место ове речи обично употребљава туђица *карѷал* (тур. *kartal* „огао“).

Средњег је рода именица *сврѡло* која у другим говорима може бити и м. р.: *сврѡо* и *сврѡло* у Вука итд.

§ 202. На други начин пришла је ср. роду именица *шрѡо* : *шурѡ* *шрѡо*; *Ушѡ жѡна шѡшка, шрѡѡ је* (= јој је) *вилѡко*. Ген. гласи *шрѡѡша*, исп. § 207. Основни потстицај за ову промену јасан је. Код именица на -х створио се после испадања тог гласа абнормалан однос између ном. (-ак.) јд. на самогласник и осталих

¹ Petrović 86, 152, 153.

² Исп. у РЈА „*kálo n. vidí 2. као.*“ са потврдама из Дубровника и Боке Которске XVIII—XIX века.

падежа. Стога су ове именице у многим дијалектима склоне разним прекрајањима парадигме. Исп., баш за ову именицу, на Косову „Шрба, в ж. без хипокор. значења“¹. Што се тиче самог механизма промене у галипољском говору, полазну тачку дали су вероватно облици дат. — лок. јд. и INSTR. јд. који су се, после испадања *x* и сажимања (*Шрбуху* > *Шрбуу* > *Шрбу*; *Шрбухом* > *Шрбуом* > *Шрбом*) могли схватити као да припадају парадигми именица ср. р. типа село. Проширење *-ош-* у косим падежима очигледно је скорашње, што доказује и чињеница да се оно удаљило од релативно старијег и много обичнијег типа образовања дрво : дрв-еш-а.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

Наставци Појединих Падежа

§ 203. Исто као именице мушког рода, тако су и оне средњег рода уопштиле *-ом* у INSTR. јд. Говори се, дакле, *грбзјом, сјрњом, срцом, за сунцом* итд. као *сѣлом, сјшом* итд.

§ 204. У локативу једине налазимо само наст. *-у*, ^опет као у м. р. (и као у готово свима нашим говорима):

на крилу, у сѣлу, у срцу, на сунцу, — на врашйлешу, на дрвешу, на љвешу.

Проширење основе у косим Падежима једине

§ 205. И у галипољском говору често је проширење основе елементом *-еш-* у косим падежима. Оно се јавља не само код именица старих основа на *-t-*, већ и код многих других, некадашњих основа на *-п-*, *-s-*, *-јо-* и *-о-*:

имѣнчѣша, јдгњѣшу, јуначѣша, јунацѣшом, кампчѣшом, клуљчѣшом, кучѣша, кучѣшу, малѣчѣшом (малѣче = младунче бивола, тур. talak), на пѣнчѣшу, пучѣнчѣшом, шѣчѣша, Цѣганчѣша, Цѣганчѣшу, — ѣмѣшом га викини, — ду дрвѣша, на дрвѣшу, ду кдлѣша (=с точка), дкѣша, дкѣшом, на дкѣшу, ду љвѣша, љвѣшом, на љвѣшу, — дрвчѣша, јајцѣша, јајцѣшом, ду ужѣша, ужѣшом, на ужѣшу, — вршйлѣша (<враш-), на врашйлешу, вршенѣшом, на вршенѣшу, на грдѣлешу (<оглед-), на колѣчнѣшу, крилѣша, на крилѣшу, љерѣшом, ребрѣшом, ду сшаклѣша, фрлѣшом (=чигром), ду цедйлѣша, цревѣшом, — орлѣша (у песми),

¹ Елезовић, Речник s. v.

Насупрот овим примерима стоје релативно малобројније именице без проширења:

вина, грла, гувна, жѣша, злѣша, ду крила, крилом, на крилу му, мѣсла, мѣслом, млѣка, ришѣшом, ду сѣла, у сѣлу, сѣшом, срѣбра, ду сѣшакла, ду чѣла (као што се види, овде има и дублетних облика), — *грѣзја, грѣзјом, здрѣвја, по игрѣњу, у јућѣњу* (- у јелу), у *сѣѣњу* (уопште глаголске именице на -ње иду овамо), *дѣ срца, срцом, у срцу, за сунцом, на сунцу*, — *ду плѣдна*, — *ду нѣба*, — *биз врѣма*, — *ду кѣла, пѣпелом, сѣпола* (број ових именица нешто је повећан прикључењем именица *врѣме* и *кѣло, пѣпело, сѣполо*, али је с друге стране смањен преласком именица као *буњѣшѣ, сѣрѣдѣшѣ* у ж. р.).

Главном карактеристиком овога стања може се сматрати честа појава односа -о (ном. — ак. јд.): -еш- (коси падежи). Повод је могло дати укидање основа на -s-. И оне су у ном. — ак. имале -о, а у косим падежима било је проширење -ес- које је, кад је ишчезавало, могло бити замењено другим сличним формантом -еш-. Исп. чињеницу да у галипољском говору именице које су некада припадале основама на -s- већином иду овамо. У правцу учвршћавања овог стања деловао је још један фактор. Однос -е: -еша (тј. старије -а: -аш) имају пре свега именице са суфиксом -че, дакле са једним од консонаната карактеристичних за „меке“ основе. Њима су се придружиле и друге, које су одиста припадале основама на -{o-, а од којих је -e{ врло лако продирало јер је ном. јд. давао за то полазну тачку (*дрвѣшѣ, јајѣшѣ, ужѣшѣ*). Кад се тако однос -е: -еш- осетио као карактеристика „меких“ основа (тј. оних са некадашњим меким консонантима), био је утрвен пут за појаву односа -о: -еша код тврдых: *лиц-е, лиц-а: сел-о, сел-а = јајѣ-е, јајѣ-еша: крил-о, крил-еша*.

Овакви односи нису новина за нашу дијалектологију. Они се могу сматрати одликом косовско-ресавског дијалекта¹ и говора северно од њега (тако су забележени у београдској околини², у

¹ На Косову (по речнику проф. Елезовића) *врѣшенѣша* и *врѣшенѣша, говедѣша, кѣлѣша, ѣкѣша, челѣша*; у врњачкој околини *коленѣша, перѣша, челѣша* (Стојановић, Врњци 217); на Гочу (мој материјал) *слѣвѣша, говедѣшу* итд.; у јагодинском крају (Милићевић, Кнеж. Срб. 212) *челѣша, океша, увѣша*, исп. и моје примере из Глоговца: *зрѣша, ѣкѣша, перѣша*.

² *Зрѣша* Железник, Рушањ, Остружница, *ѣкѣшом* Железник итд. (мој материјал).

југоисточном Банату¹, па чак и у тамишком говору². У запад-нијим штокавским говорима појава је ретка и долази у усамљеним примерима. Решетар³ наводи само *govedžeta* у Озринићима и (*dr-ljevo*), *držveta* у Мрковићима. Исп. и *руво*, *рувеша* у бачком буњевачком говору⁴.

Старина појаве биће прилична, бар у неким случајевима. Исп. *говедеша* већ у једном од преписа Душановог законика (РЈА s. v.). Вероватно је да су Галипољци ову особину понели са старог терена, што би била једна спона више са косовско-ресавским дијалектом и пожаревачко-вршачком говорном групом.

§ 206. Проширење основе косих падежа уметком *-ен-* није познато галипољском говору. Именица *џме* добила је облике као *џмешом*⁵, а *врџме* има ген. *врџма*: *биз врџма*, *ду индга врџма*, *дноћи џма врџма*, *прко врџма*, *николко врџма*. Једини сачуван остатак у једнини је прилог *врџменом* (= на време: *Врџменом се родџла* [= на време се породила]; *Ако џшес да џдес*, *џди врџменом*). У множини је, међутим, остао траг старог проширења: *врмењи*, *имењи* (исп. § 208, а осим тога и множину *раммењи* од именице *рџмен* || *рџмењ*). Све остале именице ове групе које сам забележио у говору Галипољаца прешле су у м. р., при чему је ном. — ак. (-вок.) јд. усклађен с осталим облицима у парадигми: *рџмен* (за *рџмен се уфџшеју*) и *рџмењ* (*дисни рџмењ* и *сулџки* [= леви] *рџмењ*), *сџмен* (*сџмен ми није лџи*), *шџмен* (*у шџмен га удрџво*).

Паралеле овим облицима налазимо у говорима чакавског дијалекта⁶. У галипољском су они, међутим, развијени свакако независно.

§ 207. У именице *шрбо* јавља се проширење основе *-ош-*: ген. *шрбдша*, лок. на *шрбдшу*. Појава је очигледно скорашња, као што уосталом и сама именица отскора спада у неутра. Принцип образовања је и овде аналогија. Према типу *јајце*, *јајцеша* где *-е*

¹ Зрнеша, ведрешом итд. у Крушчици (мој материјал).

² На зрнешу Фаркајдин, шџлешом Бока итд. (мој материјал).

³ Štok. 172.

⁴ Георгајевих, ГЗС VI 28.

⁵ Паралеле у призренско-тимочком дијалекту: *imeta* Broch, Dial. 299; *џмешу* Белић ДИЈС 334.

⁶ Małeckі, Przegląd 65 (централна Истра); Храсте, СДЗб X 28 (Брач), исп. и Даничићеву Историју облица 12 (потврде за *Племен* из Марулића, Зоранића и Мржавића).

долази и у ном. — ак. јд. и у уметку у осталим падежима, овде је -о пренесено из ном. — ак. у уметак. Створени однос потсећа на онај који долази у чакавским говорима код неких именица м. р.: *Марко*, ген. *Маркоша* и сл.¹

Образовање множине

§ 208. Нормална множина ср. рода сачувала се у галипољском говору само код неких именица, и то код оних које су најчешће у употреби, док је код већине замењена разним суплетивним образовањима. Ту опет галипољски даље развија тенденцију заједничку свим нашим говорима.

А. *вршѐна*, *вршѐндама*, *говѣда*, *гүвна*, на *гүвна*, *дрва*, *дрва̀д* (ген.), *жйша*, *јаја*, *јаја̀д* (ген.), *јаја̀ма*, на *колѣ̀на*, *крила*, ген. *крила̀д* и *крила̀и*, *крила̀ма*, на *млдго мѣ̀сша*, *рѣбра*, *рѣбара*, *рѣбра̀д* и *рѣбра̀и*, *двѣ̀д* *ришѐша*, *сѣла* (ном.), по *свѣ̀ сѣла*, *црѣ̀ва*, ду *црѣ̀ва̀д*, *враша*, на *враша̀д*, за *враша̀ма*, *кѣла*, на *кѣла*, *кѣлама*, *лѣжа*, на *шуђѝ лѣжа̀д*, за *лѣжа̀ма*, *недра*, у *недра̀ ши*, *у̀сша*, на *у̀сша* (акуз.), на *у̀сша̀д* (лок.), *у̀сша̀ма*;

Б. а) *ѣчи*, *у̀си*, *ѣрд оци*, ген. *оцѝ*, *ушѝ*, *оцѝма*, *ушѝма*;

б) *дѐца* (ном. — ак.), *дѐца̀д* (ген.), *дица̀ма*;

в) *вучићи*, *вучића* (ном. јд. *вуче*), *гѣлѣвчићи*, *Грчићи*, *Грчића* (ном. јд. *Грче*), *Грчићама*, *гүскичићи*, *гүскичића*, *двојанчићи*, *двујанчића*, *дрвчића*, *зајчићи*, *јаврчићи* (*јаврче* = птиче у гнезду док је голо), *јаврчића*, *јагњиће*, *јагњића*, *јагњићама*, *јуначићи* (ном. јд. *јуначе*), *јуначића*, *камичићи*, *Карјанчићи* (*Карјанче* = „дѐше ду *Карјанѣ* *жйле*“ тј. из фамилије К.), *кљуичиће*, *кљуичића*, *кѣзлићи*, *кѣзлїћа*, *кѣмчића*, *кумачића* (*кумаче* = комадић), *кучићи*, *кучића*, *лисичићи*, *лисичичића*, *мачићи*, *мачића*, *мйшчића*, *орѣвчића*, *пйлиће* и *пйлићи*, *пйлића*, *пйлићама*, *пѣсићи*, *пѣсића*, *пучанчићи*, *рйбичиће*, *рйбичића*, *шйчићи*, *шйчића*, *унучићи*;

г) *дрвји* и *дрвје*, *дрва̀ји* и *дрва̀ја*, *ѣрји*, *ѣѣраја*, *ѣѣрајама*, — *имѣње* и *имѣњи* (у односу суплетивне множине према секундарном *имѣнче*), на *имѣња*, — *врмењи* (*лѣ̀пи* *врмењи* *бѣ̀ву*), *имѣњи*, *имѣња*,

д) *бобочићи* (*бобѣ* = зрно грожђа или неког ситнијег воћа), *бубучића*, *жишића*, *јариње* и *јарињи*, *јариња*, *јуњићи*, *јуњића*, *кубилчићи*, *кобилчића*, *малачићи*, *пишличићи* (ном. јд. *пишлїче*), *пешлечића*, *шелїње*, *шилїња*, *унучићи*, — *вршилїњи*, *вршилїња*, *гарилїња*, *гујзїњи*, *грдалїњи*, *жишиње* и *жишињи*, *зрњињи*, *зрњиња*, *кулињи* (= точкови), *колиња* ген., *фрлїње*, *фрлїња*, *цеделиња*.

¹ Исп. напр. Московљевића, *Говор острва Корчуле* 43.

Из изложених примера јасно је да и овде постоји понеки-случај дублетног образовања (*дрва* и *дрвју*).

Формација на *-ју*, као и код именица м. рода, потиче од колектива на *-је*. Формације на *-ићи* и на *-ињи* везују се за именице основа на *-ш-*, и то прва искључиво, а друга претежно — постоји и неколико вероватно новијих примера овог образовања од основа на *-о-*, најчешће оних са суфиксом *-ло*. Али и ту коси падежи једнине имају по правилу проширење *-еш-*. Ово образовање одговара познатим македонским примерима типа *Прасиња*, *Вилмиња*, али га никако не треба сматрати македонизмом примљеним у Пехчеву. Галипољски облици разликују се од македонских завршетком (*-ињи* и *-иње*, а не *-иња*) и донекле друкчијим распоредом код разних именица. Притом ти облици претстављају по правилу једину форму множине својих именица, а употребљавају их подједнако сви говорни претставници, дакле и они код којих је македонски утицај најслабији. И у самом српском језику постоје образовања која би могла дати повод за ширење оваквог суплетивног плурала. То су напр. *звјерџиње*, *пашчиње* (Вук), затим *бурџиње* у посавском говору¹. Исп. и *мушкџиње*, *жџенскиње*².

Што се тиче генезе ове формације, македонски облици на *-иња* претстављају проблем због сложености свога порекла. Навођен је приличан број начина на који су они могли постати, а најозбиљније од свега је тумачење фонетским прелазом типа *имена > имина*, којем се прелазу придружила и контаминација са збирним именицама на *-иње*³. У српхрв. језику (и у самом галипољском говору) долази у обзир само ово последње: пред нама су једноставно колективи на *-иње* у вредности суплетивне множине као што у нашем књижевном језику фигуришу колективи на *-ад*. Однос *Шеле: Шелињи* исте је природе као *Шеле: Шелад, Теоци; Шелићи* у другим говорима. У свим овим случајевима генералисан је и постао продуктиван један случајан однос, створен у неком посебном примеру. Тако је напр. *-иње* као плуралски суфикс везан за именице с проширењем *-еш-* могло настати у речи као

¹ Ившић, Пос. II 107.

² Облике типа *брдиња* у призренско-тимочком дијалекту (Белић, ДИЈС XXI в 37, затим и СДЗБ II 48) не узимам у обзир, јер су они, као што је утврдио проф. Белић, свакако македонског порекла.

³ Исп. напр. V. Oblaka, *Macedonische Studien* 92, A. Mazon-a, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale* 37, A. Белића, *Галички дијалекат* 178 и A. Mazon-a и A. Vaillant-a, *L'évangélaire de Kulakia* 97.

звѣринје < *звѣрин(а) + -(в)је*, која се после могла довести у везу са *звѣре*. Овакво ширење једног суфикса сложеног помоћу *-(в)је* нема у себи ничег необичног, исп. *зрнѣвље* с наставком *-евље* заснованим на сличној перинтеграцији, затим *tàgarǎne*, *pileǎe*¹, *mišǎna*, *prasǎna*, *telǎna*², са суфиксом *-ење* || *-ења* извученим из примера као *семење* (књиж. 'језик), *рамѣње*,³ *имења*, *Шелења*,⁴ где је овакав наставак историски оправданији.⁵ Узрок томе што је један акциденталан деривациони однос могао да се претвори у продуктивно и широко растрострањено флексивно средство лежи у општој тенденцији нашег језика да нормално образовани плурал средњег рода замени у што већој мери суплетивним формацијама.

Падежни наставци множине на *-ићи*, *-ји* и *-ињи* поклапају се с наставцима плурала м. р.: ном. — ак. *-и* и *-е*, ген. — лок. *-а*, дат. — инстр. *-ама*. И облик атрибута одговара м. роду: *увѣ* *пѣлићи*, *мујѣ кубилчѣиње*. Ипак преостаје једна ситуација у којој се ова формација понаша друкчије него прави маскулини. То је веза са бројевима два, три и четири. Ту се јављају искључиво конструкције као *двѣј дрвѣјѣ*, *шрѣј пѣлѣиња*, *чѣшворој грдѣлѣиња*, док би у м. р. било *двѣ камѣња* мада је множина *камѣњи*. Облици *двѣј*, *шрѣј* и *чѣшворој* у галипољском су нормалне форме ср. рода — *двѣ чувѣња*: *двѣ жинѣ*: *двѣј сѣла* (исп. § 269).

Важно је истаћи и то да су именице ср. рода једини сингулар који одговара овим образовањима. Тако напр. нема именице *вучић* уз множину *вучићи* где је једнина *вуче*. Исто тако непознат је облик *јунац*, форма *јуњињи* је плурал од *јуне* које значи у првом реду 'јунац' (*ѣмам инѣ јуне и инѣ-да јунѣцу*)⁶.

Од образовања која се јављају у књижевном језику и другим дијалектима галипољском су непознати проширена множина на *-ења*, *-ена* и *-еса* и колективи на *-ад*. Изостанак ове последње формације карактеристичан је за широку дијалекатску зону која захвата исток, југ и средишње делове Србије. У већини радова

¹ РЈА, Далмација.

² Rešetar, Südt. 198.

³ Елезовић, Речник s. v.

⁴ Белић, СДЗБ II 48. Исп. и у галипољском поменуће облике *врмѣњи*, *имѣњи*, *рамѣњи*.

⁵ Сличан покрет постоји, теренски ограничењен, и на македонском језичком земљишту: у голобрдском говору Ивковић је записао *кучења*, *јарења*, *магарења*, *горнења* (ГЗС I 28).

⁶ Ту ће свакако бити и грчког утицаја, исп. у Тумба, Handbuch 27: „für das männliche Tier ist ... neutrale Form häufig“.

из области косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта именице на *-ад* се не помињу, а у расправи проф. Стевановића „Баковачки говор“¹ и извештајима проф. Елезовића² и Стевановића³ о испитивању косовско-метохиског говора наглашено је да их нема. Такве су прилике, као што сам се сам уверио, и у говору Глоговца код Светозарева.

Поједине именице и групе именица

§ 209. Имен. са суфиксом *-иште* прешле су у ж. род: *буњџишта* ном. јд., *пѣшта* на *буњџишти*, *сѣрѣџишта* (трг усред села) *кр цркве*, на *сѣрѣџишти*, *увѣ* је *ланскѣ сѣрџишти*, у *Павлином сѣрџишти*.

Тешко је наћи облик који је могао дати повод за ову промену.

§ 210. Имен. *доба* има ном. — ак. *дѣбо*: у *којѣ дѣбо*, *бѣш* у *гљуво дѣбо*, *пѣслѣно дѣбо*. У ген. јд. налазимо *дѣба*: *ду којѣ дѣба*, *д-овѣ дѣба*. РЈА наводи три примера за *добо* из приморских писаца XVII в. („*ali može biti da na sva tri mjesta treba čitati doba*“). Облик *добо* обичан је, међутим, у нашим говорима на истоку, тако на Косову⁴, у дијалектима источне и јужне Србије⁵, у околини Крушевца⁶, Врњаци⁷ и Светозарева⁸, а такође и у Банату⁹. Узимајући овакав облик ном. — ак. јд. ова именица губи свој посебни положај међу именицама ср. рода¹⁰.

§ 211. Именица *јајце*, ген. *јајцѣшта* не осећа се више као деминутив, ја је се не употребљава. У множини остаје *јаја*, ген. *јајѣ*. На тај начин ова именица има уствари суплетивну промену.

§ 212. Именица *кандѣл* мушког је рода (исп. и у Вука: „*кандѣл, кандѣла* т. (ст.) *vide кандило*“).

§ 213. Именица *мдре* употребљава се у ном. — акуз. јд. у том облику (*рѣбе у море*, на *мдре* и сл., исп. и *Прѣкуморе* = област с друге стране Дарданела), али се у ген. и лок. јавља у облицима

¹ СДЗб XI 109.

² СДЗб II 471.

³ ГЗС VI 64.

⁴ Елезовић, Речник: *дѣбо*, *нѣдобо*.

⁵ Белић, о. с. 307.

⁶ Србислава Ковачевић, О именици *доба* у нашем језику, НЈ Нова серија III 254: *Дошао је у нѣдобо*.

⁷ Стојановић, Врњци 217.

⁸ У мом материјалу из Глоговца: *гљуво дѣбо* и сл.

⁹ Из мог материјала. У целом Банату облик *дѣбо* у честој је употреби, генитив је *дѣба* (од *ѣшта дѣба* и сл.).

¹⁰ Испореди у Србиславе Ковачевић, I. с.

који се понашају као да припадају парадигми множине (тј. као да је именица *plurale tantum*): *Идџн кџџ исџџи ду мбра, Ду мбра се фрјају лумбџрде* (— с мора пуцају топови); *На мбра љди Шрџџи и ће да нџћеш шакџ сџшни камџња; Црвџнџм марџмицом* (— са црвеном марамицом) *гледџју на мбра; Дувџди прџку мбра*. Треба напоменути да код свих ових примера ситуација (контекст) захтева једину.

Именица *нџбо* има промену обичну у нашем језику: *нџбо, ду нџба* (ген.), *на нџбу*. Именица не пца гласи *нџбе* (плур. тантум) *Нџбе ми булџју*.

Од именице пазухо слушао сам само облик *пр пџзом* (*Пр* = под) и то у оба значања: *ндси пр пџзом, усшди га пр пџзом*. Овакав облик не омогућује да се сагледа првобитни род и форма ове именице у галипољском (*пџзухом* м. или ср. могло се сажети у *пџзџм* > *пџзом* исто као и *пџзухџм* ж.).

§ 214. Именица *плџдне* променљива је утолико што има облик *плџдна* у генитиву, који је поред ном. — акуз. једини падеж у коме ова именица у галипољском долази: *Пџсле плџдна, прџ плџдна* (= пре...).

Од именице *цвџће* која, као што је већ поменуто, значи једину 'цвет', забележио сам у више махова секундарно образовану множину *цвџћџви*, ген. *цвџћџва*.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ (И МУШКОГ) РОДА НА -а

Падежни наставци

§ 215. Завршетак дат. — лок. јд. је -и које подједнако може потицати од старог -и, наставка меких основа, и од -џ, наставка именица тврђих основа:

жџни, јџшрви, у јџзџи, у куџи, на џџви, у планџни, на Шрџшџи.

Ипак постоји могућност да бар у једном правцу одредимо однос галипољског наставка према постојећем стању у екавским дијалектима: у косовско-ресавском дијалекту овај падеж има -џ (*рукџ* и сл. у речнику Гл. Елезовића). Таквом наставку одговарало би *-џи у галипољском: **рукџи* и сл., исп. ген. јд. *рукџ*. Краткоћа наставка одваја, дакле, галипољску ситуацију од косовско-ресавске и приближава је оној у пожаревачко-вршачкој говорној групи и војвођанско-шумадиском дијалекту.

У овим падежима аналогична је уклонила трагове друге палатализације:

дивџки, у јујџки, у књиџи, на нџи, на рџки, у рџки, на рџки, у сџски (= у невољи у бризи), унџки, хџџки.

Као једини реликт одржао се облик *на нџи* поред *на нџи* у значењу 'на ногама, на ноге': *На нџи сџујџу; Шџ сџујџш на нџи; Дџк се на нџи.* У оваквим приликама обично најчешће употребљаване речи показују највише конзервативности. Сама конструкција *на нџи* с обликом сингулара претставља калк према турском *ayak-da* 'debout, sur pied'.

§ 216. Наставак вок. јд. је -о:

бџбо, Гџго (ном. јд. Гџга), Грџкињо, дџдо, жџно, кџко, кџџко, масџаро, нивџесто, пџпо, сџestro, шџшо, —

ајдџџкињо, душмџнџкињо, суџакџџио, џџо, — гџдџнаџицо, глџдџнџицо, девџџицо, пџијџницо, пџџијџницо, секџџицо, слијџицо, смрџџљџицо, сујџуљџицо.

Од именице *мџма* (тако обично, лексеме *мати* и *мајка* не спадају у галипољски говор) имамо у вокативу, осим *мџмо*, још и *мџ* и *мџле*. Испореди РЈА под 6. *тџ* и *тџале*.

§ 217. Једини наставак инстр. јд. је -ом (-џм). Као и у осталим штокавским говорима, овде нема трагова од неког старијег стања.

Именице мушког рода на -а

§ 218. Ова категорија постоји и у галипољском говору и обухвата именице као *бџја* (= отац), *бџга* (= бик, тур. *buga*), *гџзда*, *Грџка*, *дџда*, *кџка* (= стриц), *пџпа*, *џја* итд. Међутим именица *бџлџња* (тако су у Барјамичу називали јужни ветар) женског је рода: *Учџр џџл дџн дџшаше бџлџња коно лџда; Дџсџа је дџшџла бџлџња.* Именица *сџарџња* задржала је мушки род: *инџга сџарџњу.*

Мушког рода је и именица *зеленџја* 'гуштер зелембаћ'.

Овамо долазе и именице прегледане у § 195—196.

Поједине именице

§ 219. Именица *братја* претворила се и морфолошки у праву множину именице *брџш*, в. о њој у § 186.

§ 220. Именице *вџла*, *грџба* и *грџџица* нису *pluralia tantum*: *дрџвна вџла, гуздџна вџла, вџла џма двџ крџја, инџ грџба, шрџ грџбе, дџ (= дај) ошџ мџличку грџџицу.*

Овакви облици нису непознати ни другим нашим дијалектима. Потврда има доста и са разних страна, а ја ћу навести из свога материјала да се у Глоговцу код Светозарева говори *вѣла* и *грабуља* (једн.).

С друге стране, именица *купѣце* (= град) долази као плу- рале тантиум. У РЈА има потврда и за *krùpica* и за *krùpice plur. tant.* у овом значењу.

§ 221. Именица *дѣца* има множинске наставке у неким паде- жима: ген. — лок. *дѣцаџ*, дат. — инстр. *дицаџма*. Оваква промена раширена је у многим нашим дијалектима. Овде ћу поменути само толико да су ген. *дѣцаџ* (*дѣцаџ*, *дѣца*) и дат. — инстр. *децаџма* (*дѣцама*) раширени у дугој и непрекинутој дијалекатској зони која се протеже кроз Србију и Банат, од Метохије до Мориша, и захвата косовско-ресавски дијалекат,¹ пожаревачко-вршачку го- ворну групу² и банатски поддијалекат војвођанског дијалекта.³ Старина појаве је прилично велика, прву потврду наводи РЈА из Дечанске хрисовуље. Лако је могућно, дакле, да су Галипољци понели овакве облике из старе постојбине.

Необичан је акузатив *дѣца*: *Пдшуче дѣца*; *Ја виќни дѣца*; *Ја ушѣ дѣца пораси* (= оставих); *Жѣне лрѣјају дѣца ид глѣву*, *Испраши дѣца на шкѣли*. Овај облик показује да се цело образо- вање осећа као неправилна множина средњег рода, а не више као збирна именица женског рода у суплетивном односу са именицом *дѣше*. Сви наставци (ном. *дѣца*, ген. *дѣцаџ*, дат. *дицаџма*, у акуз. опет *дѣца*) тачно одговарају нормалним завршецима плурала средњег рода. У истом правцу креће се и вокатив који гласи *дѣца*: *Оше вѣм, дѣца*; *Заклучише, дѣца, врѣша*; *Пусѣѣшаше* (= посе- дајте), *дѣца, да јѣмо*. Овде се ипак чува акценатска разлика која није својствена именицама средњег рода. Сличан облик постоји и у косовско-ресавском дијалекту,⁴ али тамо и ном. има кратки силазни акценат. Нешто паралела налазимо и у чакавским гово- рима: на Цресу вок. *děca*,⁵ у Трпњу *dica*.⁶ На оба места услови су слични. Парадигма ове именице и иначе је потпуно одн. пре- тежно плуралска.

¹ Елезовић, Речник s. v. *дѣше*; мој материјал из Гоча и Глоговца.

² По мом материјалу.

³ По мом материјалу.

⁴ Елезовић, Речник s. v. *овѣмоше* (*Овѣмоше, бре дѣца*); и у Глоговцу по мом материјалу: *Оше овѣм, дѣца*.

⁵ Tentor, Archiv XXX 171.

⁶ Милас, Rad CIII 73.

ИМЕННИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА КОНСОНАНТ (СТАРЕ ОСНОВЕ НА -l-)

§ 212. Највећи део именица ове групе прикључио се именицама м. рода на сугласник. То показују и наставци и конгруенција:

Йма велик бдлес, Јд се разболѣ ду шешкбга бдлѣста, лѣћин кбсш (= кичма), кубѣлски кбсш, чувѣчѣки кбсш, ако мѣж да познѣш кѣки је кбсш, бвцин кбс, не нѣси се (= не одваја се) мѣсо ду кбсша, двѣ кбсша, ушѣм кбсшом, косшѣви (поред кбсши, в. ниже), сшѣво си на здв крв, ду крва се помѣзао, На рѣби ши крва ймаш, Вилѣно клѣње: млдго крва пѣде, Кѣйга се пѣмажа ду крва, Лѣпбга крва да йма чѣвик, Дѣсша си ме крвом прскаво, Вѣдд се помѣша крвом, Дѣће у крву (= крвав), да пѣйва у крву, крвѣви, крмчѣшов мѣс, пршѣпен мѣс, Шѣ (= што) си га порѣсиво (= оставио) у мѣсшу, мѣсшѣви, Сѣноћ бѣше шѣжак нѣћ: мршѣвѣц ймѣше, Дѣш ѣѣо нѣћ йде (= киша пада целу ноћ), Йштем (= хоћу) да искѣпим куѣ нѣћ дивѣјке, Ми инѣ нѣћ (= једну ноћ) лижѣмо водѣке, Пугѣни ноћѣви, у пугѣни нућѣва, Дѣде ми идѣн лѣп пѣмеш (= савет), То нѣје шѣј пѣмеш, Пѣмеш му бѣо мѣра (= мало) лѣгачак, На памѣшѣ ми нѣшшо дѣће, Нѣје у памѣшу, По-јдѣн пѣш далѣко, Пу двѣ пѣда, Пѣћ нѣје лѣп, пѣпѣла ду пѣћа, двѣ пѣћа, У пѣћу йма жирѣшка, пѣћѣви, пѣш пѣћѣва (исп. и присв. прид. пѣћѣв), идѣн прѣповѣс, двѣ прѣповѣза, Кѣки йма слѣсш, Увѣ сѣ је мнѣго круѣан, Такѣ је ѣгѣв ѣуш (= ѣуд), Кѣки ши је зѣф ѣуш, Вѣш је ѣуш шанѣ, Из мѣла дѣна ушѣ ши ѣуш нѣ да порѣсиш (= нећеш да оставиш), Ни пурѣса га (= не остављај га) врс ѣѣва, Ја прѣћу извѣди ду ѣѣва, ѣѣвом, у ѣѣву, чѣћ, млдго чѣћа, помѣже чѣћом.

§ 223. Ипак, код неколико именица — мѣс(ш), нѣћ, пѣмеш, слѣс(ш), сѣ — има остатака промене основа на -l- у неким падежима. То су генитив (у једном случају можда и датив) на -и и, нешто ређе, инструментал са завршетком -им, познатим из дубровачког говора¹ и неких херцеговачких и босанских²:

Мрѣица (= малко) мѣсши ймамо (импф.), Пујѣдомо га; Да јѣ чѣвик крмчѣшовога мѣсши; Ймаш ли крѣвскога мѣсши да ми дѣш; Ызнеш мѣсши прѣснѣга; Намѣза (= намазах) филѣју (= кришку хлеба, грч. ѣѣл) мѣсшим; Пасѣј је дрѣним мѣслѣм слѣдак (= сладак кад је зготовљен са маслиновим уљем), а мѣсшим нѣје; Упрѣси га

¹ Будмаци, Дубров. 170.

² Решетар, Шток. 171 и Жуљѣн, Варѣш 257.

крмчѣшовим мѣштим; Тудѣмо (= идосмо) двѣ днѣ и двѣ нѣдѣли; Шрѣ нѣдѣли; чистѣри нѣдѣли; Пѣмѣши ду шибѣ јѣ н-ѣштем; шѣ минѣ пѣмѣши ни дѣју; Нѣма пѣмѣши; бѣс пѣмѣши; Да га научѣм пѣмѣши (ако није датив); Јѣ сѣма сѣбом пѣмѣшим ми га нѣђо кѣко шрѣбује да бѣне; Пѣмѣшим ѣе се сѣшиш; Јѣ моѣм пѣмѣшим шѣкѣ га навѣдим; нѣма слѣшши; сѣли да дѣмо увѣдѣма; Јѣ га јѣм бѣ-соли; грѣда сѣли; Измѣша брѣшно сѣлим; Рѣшква сѣлим се јѣм, сѣлим се мѣче.

Конгруенција показује да су и ови облици по правилу мушког рода. Само у једној бројној конструкцији имамо конгруенцију женског рода уз овакве облике: *двѣ нѣдѣли*.

У извесним падежима множине има додирних тачака између промене нормалних именица м. р. на консонант и парадигме основа на *-ѣ* :

ном. — ак. *кѣшши, цѣви, ген. кустѣ, нѣдѣ, пѣдѣ, цѣвѣ*.

Никаква дистинкција не може се чинити ни у погледу облика дат. мн. као *цѣвама*. Наст. *-ама* претставља иновацију заједничку свим деклинациским типовима осим основа на *-а* где је изворан. Укупно узевши, стање је такво да би се — наравно, у синхроничној перспективи — могло рећи да нема више посебне промене основа на *-ѣ*, већ само неколико именица м. рода на консонант које у два падежа имају неправилне облике — и које притом вису продужење старих именица м. р. ове деклинације.

§ 224. Тенденција ка приласку именица на *-ѣ* мушком роду претставља једну од многобројних веза које спајају овај говор са призренско-тимочким¹ и косовско-ресавским² дијалектом. Притом галипољско стање, као и косовско, показује да за промену није неопходно губљење већине флексивних облика и свођење деклинације баш на оне падеже (ном. и акуз.) где се обе промене додирују. И без општег упрошћавања флексивног система значај тих облика је толики да су они могли изазвати изједначење обе парадигме и у осталим облицима.

§ 225. Неколико именица које у нашем књижевном језику обично иду по овој промени у галипољском припадају деклинацији ж. р. на *-а*. Али то су управо оне именице које и другде понекад имају овакве облике:

¹ Белић, ДИЈС 305—306; Станојевић, Сев. тим. 399—400; Павловић, Срет. 159—160; Стевановић, Бак. 108.

² Елезовић, Речник напр. под *рѣдос, слѣс, сѣ, сѣдрос, сѣдѣд*; мој материјал из Глоговаца: *ѣдан пѣд, нѣмаки пѣмоћ, цѣвови, кѣшшви* и сл.

дѣсне ми булѣју (исп. *děsna* у РЈА), —

кѣкша, двѣ^ч кѣкше, акуз. кѣкшу, мн. кѣкше, ген. кукиш (исп. у РЈА *kokoša*), —

нѣше (инѣ нѣше, узнѣ нѣше да увидѣмо), ген. нѣша (кѣко ѣмаш нѣша), али и нѣшѣ (исп. у Вука нѣши, нѣшѣ, али у Банату на разним местима нѣше, ген. нѣша)¹, —

инѣ пѣда, двѣ^ч пѣде поред идѣн пѣш итд. (в. горе).

Овамо долази и именица пѣсна која је данас и у другим дијалектима кудикамо обичнија по промени на -а, — најчешће, додуше, са завршним -ма.

§ 226. Нешто је друкчији случај именице хѣш (кѣш) која и овде показује познату недоследност у промени. Забележио сам следеће облике:

ном. јд. хѣш (кѣш)

ген. јд. хѣре (кѣре)

дат. јд. хѣри (кѣри)

ак. јд. хѣру (кѣру)

вок. јд. кѣри (у песми), — хѣро

инстр. јд. хѣром (кѣром)

ном. — ак. мн. хѣре (кѣре)

ген. мн. хѣрѣ (кѣрѣ), хѣрѣ

дат. — инстр. мн. хѣрѣма и хѣрѣма — кѣрама.

Поред тога постоји — опет слично као у другим говорима чи у књижевном језику — именица хѣрка (кѣрка, ѣрка) у истом значењу, без деминутивне нијансе.

ДЕКЛИНАЦИЈА ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА И ЗАМЕНИЦА КО И ШТО

Облици личних заменица

§ 227. Личне заменице ја и ти имају у ген. — ак. и дат. (-лок.) јд. облике менѣ, шебѣ. Наводим само неколико примера за датив: Менѣ не шрѣбује пѣрѣ, Минѣ је лѣпо кр врашѣ, Вѣ сѣ мѣсо појѣли, а менѣ сѣ кѣсѣ порѣсили (= оставили), Тибѣ дѣнѣ мрѣва лѣба, Тебѣ појѣм, чорбаѣјо.

¹ Облик нѣше и у Ј. Игњатовића, Ђ. Брајковић, Ср. Карловци 1859, стр. 123. Податак из галипољског говора утолико је интересантнији што је, по РЈА, ова лексема забележена први, пут у Микаљевом речнику 1649, у облику *niti*.

Исп. § 61.

Истр. јд. ових заменица гласи *мбм* и *Шуббм*:

Аде шй с мбм; *Оди с мбм па се не ббј*; *Оше вй за мбм*; *Пр мбм* (= пода мном) је *склѣмба* (= столица); *Није пр мбм* (= преда мном) *него пр Шуббм*; *Сйграмо се ми с Шуббм*; *Оће д-йде с Шуббм*.

Ортотонички облици личне заменице III лица одговарају књижевнима по свему осим — делимично — по акценту: *њигѣ*, *њимѣ*, *с њйм*, — *њѣ*, *њбј*,¹ *њу*, *с њбм*, *у њбј*.

Ни акцентовани облици множине личних заменица не разликују се од одговарајућих књижевних облика. У ген. — ак. сам слушао *нас*, *вас*, *њѣ*, а дат. — инстр. гласи, у складу с општим системом наставака деклинације, *нама*, *вама*, *њима*.

§ 228. Енклитички облици све три заменице и у једнини и у множини показују необичан систем са крупним иновацијама. Само заменица III л. м. и ср. чува разлику између енклитике за датив и оне за акузатив (*му : га*), остале заменице имају само једну енклитику за оба падежа: *ми* — *ши* — *је* (III л. ж. р.) — *ни* — *ви* — (*ј*)и.

Примери:

ми

дат.: *Дѣде ми пѣрѣ*, — *Сѣзе ми йдеју*.

акуз.: *Да дѣнеш да ми удрѣшиш и да ми извѣдиш ду лѣво и да ми уђдишиш*; *Удрѣво ми је*; *Онѣ ми пѣрвара* (= она ме превари); *Найѣдоше ми двѣ женѣ*; *Јубаћем* (= љубећи) *загрѣзе ми*; *Сшѣкавица ми уфѣши*; *Загрѣли ми*; *Коно пачѣвру ми зафрѣи*; *Не шпчѣ ми*; *Ке(ш) ши шрѣбујем*, да ми *наћеш*; *Он шрчѣи да ми дустѣгне*; *Лѣпѣ ми прчѣкаше* (лепо сте ме дочекали).

ши

дат.: *Да ши назе*; *Зиће бајѣ ши* (твој отац).

акуз.: *Бѣжи да ши ни уфѣшим*; *Искасе да ши ўдре* (= да те удари); *Сѣ ће се дѣгнем дѣвлен па лѣво да ши поклѣчим* (= изгазим), *да ши умлѣшим*; *Слушају шо гвѣрми па ши найѣдају*: *шй си Грка*; *Лѣпѣ ли ши рѣни*; *Нѣћем да ши чѣкам*; *Јѣ ћем да ши закѣјем*; *Ни шбди* (= не одлази) *кр шѣ крѣне да ши не убудѣ*; *Кѣко данѣ ши учѣм*; *Сви ши вѣрѣју*; *Не мѣг да ши дустѣшнем*.

¹ Нисам чуо облик дат. — лок. *њбм* који би се могао очекивати према наставку придевско-заменичке промене (§ 241). Исп. напр. *њбм* у шумадиском намовачком говору (П. Ђорђевић, *Archiv* XVI 138). Исто тако (в. више) изостаје и лативска енклитика л. замев. 3 л. ж. р. *јом* која се појављује на истом терену (нотарне у мом материјалу из Ландола код Смесарева).

је

дат.: Јѣшрве је кдсу плешѣју; Ја сам је унука; Фрјѣли је (бацили јој) дивѣје јабуку; Сѣкрѣа је колдче мѣси; Каш се сѣшила за мужа је (за свог мужа); Умри је сѣн је; Носѣво је (= јој је) млѣка; Ја је реко, ама она нѣ кандиса (= не пристаде), сѣш кѣ је је крѣв; Сви је ндсеју кѣша; Намѣгнѣм је; Главѣ је (= јој је) пуна гѣѣда; Дѣѣда нѣје је (= јој није) дѣво сѣли; Шѣ је бѣде (= шта јој би); Мѣчка грибѣ нокѣма је (= својим ноктима).

ак.: Да је вѣдјес; Ни зѣмји је; Нѣје је послушао, Ни трѣбујѣше да је мѣшнеш шакѣ.

ни

дат.: Млѣго ни пѣшражи; Дѣдоше ни пуша; Нѣѣ ни ду шѣвудѣ (= од те воде); Црква ни бѣсе свеши Илѣја; Пѣшемо шѣ ни дѣје нѣ памеш.

ак.: Исѣсѣ ни на вагѣне; Запѣдше да ни гѣѣвеју; Ни шѣѣ ми, ѣе ни вѣдје (= видеће нас) брѣш ми; Свѣгѣ ѣе ни пошучѣ (= све ѣе нас побити); Пуштје ни црква (= пусти нас црква [да се разиѣемо после службе]); Да ни дѣгнеју дѣшле (= покрену одатле); Ако су ни сѣјни замрѣѣли; Укѣнѣше нѣ (= позваше нас) да ѣдемо на свѣдѣби.

ви

дат.: Јѣ ви казујем, а сѣзе ми ѣдеју; Оше вѣм, дѣѣца, да ви дѣм свѣмју; Јѣ ѣем да ви пѣшјем; Дубрѣ ви нѣѣ.

ак.: Не мѣж да ви шрѣѣм, Јѣ ви свѣгѣ ѣшшем (= ја вас све волим); Да сам знѣво шо ѣе да побѣгнѣше, ѣѣву да ви пујѣм (= појео бих вас); Да ви кѣни на рѣчак; Вѣк да ви изѣ (пастир-куне овце); Дубрѣ сам ви нѣшаво (отпоздрав; = боље вас нашао).

(ј)и

дат.: Кажѣ ји да дѣјеју унѣѣи; Дѣдомо и сѣрѣа; Тѣшли ѣни дѣма ји (својој кући); Удрѣшѣше и гѣѣе; Изѣѣ зѣш да и појуби руке; Ја и бесѣдим нѣшки, а ѣнѣ ми заврѣјају грѣчки; Дѣје и рактје.

ак.: Ћѣше да и удре (= удари), Загрѣдеју ји шрѣѣвама; Пѣѣ ји вѣнѣа, Подрѣѣ сам и; Ни клѣчи ји (= не гази их).

§ 229. Једнакост енклитика ни и ви у дативу и акузативу множине старија је од разлике ни : не, ви : ве коју данас налазимо у говорима зетско-сјеничким, косовско-ресавским, призренско-јужноморавским, пожаревачко-вршачким и неким другим. У тимочко-лужничком и данас је обично ни, ви у оба падежа.¹ Такво стање наставља се и у говорима бугарским и македонским. И у

¹ Белѣћ, ДИЈС 402, 405; Станојевић, Сев. - тм. 404--405.

јужноморавском се нашло нешто потврда за *ни, ви* у акузативу.¹ Према проф. Белићу² „у таквој се употреби наводи *ни* и у нашем косовском дијалекту.“ У крашованском је *ni, vi* сачувано у акузативу, док је датив *nit, vit*.³ На другој страни наше језичке територије, у неким месним говорима Боке Которске такође су сачуване ове енклитике у акузативу.⁴ По В. Томановићу⁵ такви су облици још крајем XVII века били живи у говорима Скадра, Црмнице, Цетиња, Куча, Дробњака и неког места у Херцеговини.⁶ Ни енклитика (*ji*) у дат. мн. није непозната нашим говорима. Она се јавља у источноцрногорским говорима,⁷ у суседном црмничком говору,⁸ у ђаковачком,⁹ у косовском¹⁰ и у њему сродним говорима Ресаве¹¹ и околине Светозарева.¹² У призренско-јужноморавском дијалекту јавља се сродно *ги* као дативска енклитика.¹³ Карактеристично је да обе ове енклитике — (*ji*) и *ги* — долазе само у говорима који у множини заменица 1 и 2 л. имају старије енклитике (*ни* и *ви* и *не* и *ве*, неки од њих само *ни* и *ви* у оба падежа),

¹ А. Белић, 1. с.

² О. с. 402. Материјал Елезовићевог речника, међутим, не потврђује ову констатацију. Ни моја теренска испитивања косовско-ресавских говора нису донела потврде за ово.

³ Петровићи 171—172.

⁴ Vaso Tomanović, Ass. prof. ličnih zamenica prvog i drugog lica: ni, vi (ny, vy), Godišen zbornik na Filozofskiот фак. лтет на Универзитетот во Скопје, Историско-филолошки оддел, Книга 3 (1950), № 2, Одделен отпечаток стр. 4—5.

⁵ О. с. 5—13.

⁶ Ова црта — *ни, ви* а не *не, ве*—не може се узети као доказ сродства галипољског говора са било којим од поменутих дијалеката. Облици *не, ве* очигледно су новијег порекла. Даничић, Ист. обл. 220, не нашавши ниједног примера, каже да су ови облици настали „у најновије време,“ а Будмани у РЈА утврђује да „нема потврде прије нашег времена.“ В. Томановић, о. с. 10, показао је ипак, да је облика *не* и *ве* било у неким црногорским говорима већ крајем XVII в., али су тада они били ређи од *ни* и *ви*. Јасно је да је у време исељења Галипољаца у већини говора (ако не у свима) било још *ни, ви*.

⁷ Стевановић, ИЦГ 55.

⁸ Милетић, Црмн. 535.

⁹ Стевановић, Ђаков. 112.

¹⁰ У речнику Гл. Елезовића s. v. *он* овакав се облик не помиње, али долази у песмама на крају друге књиге речника: *ја ји дјдо* на стр. 574, *У руке ји мајко, бели дулбјни* 577.

¹¹ Ивковић, Рес. 176: *и-сѣштра и-зѣш-ју*; 318: *Он-ју нѡвац усшѡли*.

¹² Мој материјал из Глоговца: *Ако и крадѡ, алѡли* [*< алѡл ју*] *вѣра кад мѡж да сакрју; Дѡјше и шѡд било да јѡду*.

¹³ Белић, ДИЈС 415; Т. Ђорђевић, Караџић IV (1903) 3; Стевановић, Ђаков. 112; Павловић, Срет. 173. Исп. такво *ги* и у косовском говору: *они дђеју ја да ги бјднем измеђар*, Елезовић, Речник s. v. *кѣш*.

а не млађе *нас, вас : нам, вам*. То значи да су ови говори, уколико данас и немају изједначене енклитике *ни* и *ви* у 1 и 2 л., свакако прошли кроз ту фазу. Поклапање тих облика, и то са завршним *-и*, утицало је да се изједначе и енклитике дат. и акуз. мн. замен. 3 л., опет са завршним *-и*. Томе су помогле свакако и дативске енклитике у јединини, *ми* и *ши*, које се такође завршавају на *-и*.¹ Доцнији развој у неким од наведених говора створио је поново разлику између енклитика дат. и акуз. 1 и 2 л. где се у акуз. појавило *не, ве*; такав је процес изостао код заменице 3 л. где је ортотонички ген. — ак. њ̂(х) пружао чврсту подршку одговарајућој енклитици на *-и*.

И енклитика *је* у дат. јд. заменице 3 л. за женски род постоји и у другим нашим говорима, тако напр. у Сретечкој Жупи,² у тимочком дијалекту,³ у северном Банату⁴ и спорадично у Срему.⁵ Овај се облик, додуше не без извесног натезања, може изводити директно из старог *џи* или фонетском асимилацијом из *јој* (> *јџј* > *је* [j]?). Остају дакле једино енклитике акузатива *ми* и *ши* које претстављају новину за нашу дијалектологију. Али појава тих облика сасвим је природна у говору где су

¹ Бранко Милетић, I. с., налази да „није искључено да се овакво *и* развило фонетским путем од *им*: *им* > *и* > *и* (у неким се црногорским говорима одиста може чути овакво назализовано *и*).“ Ово објашњење, овакво какво је дато, не може се одржати. Назализовано *и*, ако га и има у неким говорима Црне Горе, није особина свих говора у којима се јавља оваква енклитика. Управо, у већини тих говора само у једном положају могло би се очекивати назализовано *и* (или секвенца тога гласа и налазног спиранта *ν*, која би давала исте могућности за губљење назалног елемента, исп. о томе Ј. Шолара у Славистичној ревији III 429—440). То је положај испред струјног консонанта, где *м* одн. *н* тежи да се претвори у назални спирант. Та је асимилација могла захватити и облике заменичких енклитика. Тако сам ја у југозападном Банату бележио да *јим* *Идклоним*: да *јин* *дām* (исп. у Источној Црној Гори *мдлин* *ше* и сл., Стевановић, о. с. 54): да *јин* *кāжем*: да *јин*^ν [са назализованима *и*] се *дā*. Из положаја пред констриктивом могла се енклитика (*ј*)*и* < (*ј*)*и*^ν пренети даље и уопштити, али једино у случају да *јој* је морфолошки систем давао подршку — иначе би она остала само позициона гласовна варијанта, без морфонематске вредности, и својим постојањем везана за одређене гласовне услове. Јасно је, дакле, да је овде фонетика — уколико је уопште играла неку улогу — могла дати само повод, док је морфологија била одлучан фактор.

² Павловић, Срет. 172 — у акузативу је *гу* и *ја*. Сличне облике налазимо и у сродним говорима у северној Македонији: у Пологу (Селишев 346) и у Скопској Црној Гори (Видоески, Македонски јазик V 177).

³ Белић, ДИЈС 409; Станојевић, Сев. - тим. 405; енклитика акузатива је *ју*.

⁴ Милетић, Кик. 25 и П. Ивић, ЈФ XVIII 155 — ту је и у акузативу *је*.

⁵ Б. Николић, ЈФ XX 283.

заменичке енклитике датива и акузатива у већини случајева изједначене и где су притом исти падежи изједначени и у ортогичним облицима јединине. Галипољско стање у овом правцу обележено је готово потпуним остварењем тенденције — познате и другде¹, али у мање развијеној форми — да се уклони разлика између оба реда заменичких енклитика. Узроци ове тенденције нису увек и у свему јасни, уосталом као ни узроци нефонетског једначења наглашених облика (*мене, Шебе* у дат.), такође познатог многим говорима, а међу њима и галипољском (в. горе). Ипак, уколико се ради о процесу код енклитика, једно је сигурно: најзначајнију полазну тачку дала је стара једнакост енклитика *ни* и *ви* у дативу и акузативу, али су и синтаксички моменти морали играти значајну улогу, као што је истакнуто у досадашњој литератури (проф. Стевановић, у више наврата²).

§ 230. Галипољском говору непознати су облици *њага* и *њ*, затим везе као *за ме*, у *Ше*, *на се*. И ова особина везује галипољски говор за наше дијалекте на истоку. По ономе што о оваквим облицима пише И. Поповић³ излази да тих облика нема готове нигде у екавским говорима, али да се они „у западнијим

¹ Осим већ наведених чињеница исп. напр. и једнаку енклитику *ју*, *ву*, *гу* или *ђу* у дат. као и у акуз. Јд. замен. 3 л. ж. рода у низу говора призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта. Тако је у источној Србији (*ју*, *ву*, *гу*, *ђу* — Белић, ДИЈС 410—413), у ђаковачком говору (*ју* и *гу*; Стевановић, Бак. 111), у метохијском (Стевановић, Метох. 65), у косовском (*гу*, Елезовић, Речник s. v. *он*), тако (*ју*) и у Гочу код Врњаци и у Глоговцу код Светозарева (мој материјал). У исти комплекс појава спада даље и употреба облика *њџ* у дативу у некадашњем јагодинском округу (*ње не Помаже ђ је карао ђ је миловао*, Милићевић, Кнеж. Срб. 213) и сродан датив *њџи* у Гочу (мој материјал). Ови дативи иду у систем с нормалним наставком *-е* у дат. — лок. Јд. ж. р. придевско-заменичке промене и можда су они били повод за обрнуту употребу датива место генитива на терену истог (косовско-ресавског) дијалекта: *дџио сам Писмо од њџи* у Метохији (Стевановић, Метох. 65), *Ше-окуси од-њџи* у Ресави (Ивковић 59), *Једна ђде Поред њџи* и *Бплџ сам кол њџ* у Глоговцу (мој материјал).

Зона неразликовања облика дат. и акуз. личних заменица протеже се и на неке македонске говоре. Тако је напр. Божо Видоески у Поречу (Поречкиот говор, Скопје 1950, стр. 37) нашао употребу енклитика *ја* и *је* и у дативу и у акузативу. У Македонији процес иде и даље. Проф. Белић у својој студији о галичком говору (стр. 185, 186) бележи облике *нам* и *вам* и у акузативу, а у писца Ђиновског налази и *ними* уз готово све предлоге (ibid. 188). Видоески у Поречу констатује такође *ними* и у дативу и у акузативу, а с друге стране *нас* и *вас* и у дативу (о. с. 36—37). Ово је све утолико упадљивије што су личне заменице *иначе* најконзервативније у чувању флексије тамо где се она *иначе* у деklinацији укида, и то не само у словенским језицима Балкана, него и у другим језицима у Европи.

² Наш језик, НС III 187—189.

³ Метох. 65, Бак. 112.

крајевима, почевши отприлике са западном Србијом... редовно употребљавају.*

§ 231. Од личне заменице за сва лица долази ген. — акуз. — дат. *сибѡ* и INSTR. *сѡбом*. Дативска енклитика *си*, честа, с једне стране, у нашим западним крајевима, а, с друге, у призренско-тимочком дијалекту, не долази у галипољском. Ни енклитика *се* није замењена са *си* (што би било аналогно замени *ме* са *ми* и *ше* са *ши*). Та је енклитика, претворивши се у морфолошко средство конјугације, иступила из падежног система, тако да је се више не дотичу аналошки покрети унутар тог система.

Заменица *ко*

§ 232. Ном. јд. гласи *ко*: *Кѡ ши га кѡжа*, *Кѡ нѡписа уву кѡнѡгу*. Нема остатака старијег *шко*¹, чак ни у сложеним заменицама (*нико* а не *нишко*). Исто тако не јавља се облик *кој* или *куј*, обичан у призренско-тимочком² и косовско-ресавском³ дијалекту и у крашованском говору⁴. Ова негативна особина није без значаја за одређивање односа галипољског према овим говорима с којима он иначе има много додирних црта. Крашовани су старији исељеници него Галипољци. То што и они имају ову особину показује да је она у доба исељења Галипољаца већ постојала у источној Србији. Отсуство облика *кој*, *куј* спаја дакле галипољски са севернијим екавским говорима, у првом реду војвођанско-шумадиским и пожаревачко-вршачким.

У ген. — ак. налазимо *кугѡ*, у дат. *куму* Посматран из перспективе данашњих источних новоштокавских говора, овакав датив на *-му* претставља архаизам (у призренско-тимочком дијалекту још га има)⁵.

У инструменталу долази само с *ким*, с киме је непознато.

§ 233. Заменице сложене с *ко* гласе у номинативу *нико* поред обичнијег *нико* и *свѡки* поред *свѡк*:

¹ По материјалу Ђуре Даничића, Ист. обл. 147, *ко* се јавља од XV в., али најјачи замах добија у XVII в. Исп. и Вајана, Злат. I 347 и II 155.

² А. Белић, ДИЈС 424 (*кој*, *коѡ*, *куј*); Т. Ђорђевић, Караџић IV (1903) 3 (*куј*, *кој*); Станојевић, Сев. - тим. 406 (*куј*, *кој*); Павловић, Срет. 176 (*кој*).

³ Елезовић, Речник s. v. *куј*, у мојим белешкама са Гоча *кѡј*, у Ресави опет *куј* (Ивковић 389):

⁴ Петровићи, о. с. 177.

⁵ Белић, ДИЈС 424; Станојевић, Сев. - тим. 406; Т. Ђорђевић, Караџић IV 3; Павловић, Срет. 176. Исто и у крашованском, Петровићи 178.

Изиде браш да глѣда, Да не слѣша нѣки, Ја кр вас дѣхо, нѣмаше нѣки, — Нѣко га ни чѣје, Тѣ ши нѣко љѣја (= „дпоја“ — научи) шибѣ.

Ўзне свѣки по-јдан кѣмаш; Свѣки љма по-јдан адеш; Уиржи лѣјом, ама свѣки ни мѣж да га јѣ; Свѣки љмаше мнѣго увѣцѣ; Мори ушѣ рѣѣ (= тај руб) нѣси сашѣла лѣпо, нѣмѣцо, да ши се смѣјѣ свѣки, — Свѣк сшрѣхом му (свако према својој срећи); Свѣк љма пѣслѣ му; Свѣк лажѣцу нѣ усша нѣси.

Треба истаћи да се облици *нѣки* и *свѣки* у свим овим примерима јављају самостално, тј. да контекст не захтева облике трородне заменице.

Облици са *-и*, уосталом исто као и поменуто *кој* којѣга у галипољском нема, резултат су наслона именичких заменица на одговарајуће трородне, тј. на њихов ном. јд. м. р. Облик *нѣки* — нико забележен је на разним местима у призренско-тимочком дијалекту¹ и у неким селима у северној Србији. Ердељановић² наводи из Мале Планае у Поморављу *не мож ники да извади*, а ја сам нашао *нѣки* у Железнику код Београда и Ландолу код Смедерева. Проф. Московљевић налази *ники* у овом значењу и у говору градског становништва Београда³. Ареа употребе *сваки* м. *свако* много је шира. Тако ове појаве има, осим на поменутиим местима, напр. још и у косовско-ресавском дијалекту⁴ и у говору многих места у Банату⁵. За обе особине било би вероватно још више потврда са разних страна кад би испитивачи обратили пажњу на њих, а нарочито на значење и употребу облика *нѣки* и *свѣки*.

Ген. — ак. ових заменица гласи наравно *нѣкога* и *свѣкога*, а датив је *нѣкому* и *свѣкому*.

Заменица *шѣ*

§ 234. Галипољски говор познаје ову заменицу искључиво у облику *шѣ* (*сѣ*), с испадањем *ш*, које је дошло вероватно због дисимилације у везама као *шѣгод* или *шѣ* да... (исп. § 151):

Шѣ љмаше, шѣ нѣмаше; Шѣ ћеш ми дѣћеш; Шѣ чѣш; О бѣже гѣсѣоди, шѣ ће да је (= шта ће бити) увѣ; Вѣш нѣма шѣ да љдем; Найѣво се, нѣ зна со говдри; Нѣ знам сѣ је, — Ку ће д-ѣдеш шакѣ, шѣ се не накѣтиш; Шѣ пѣчеш.

¹ Т. Ђорђевић, Караџић IV 4, исп. и А. Белића, ДИЈС 425.

² Шум. 94.

³ Белићев зборник I (1921) 137.

⁴ Елезовић, Речник s. v. *свѣки*.

⁵ Тако у Фаркаждину: *Мѣро је свѣки сврнуши да пѣје* (мој материјал).

Треба истаћи отсуство новијег облика *шта* који, по Даничићу¹, долази од XIV в., али је и данас непознат извесним штокавским говорима, углавном перифериским².

Облици косих падежа не говоре се. Место *чеса* или *чега* употребило би се аналитичко *ду шд* (= од шта), или би место њега дошла перифрастичка конструкција: *Унд сѣшно шо се најрѣја ду њигѣ бѣзѣ*. Најзад у једном примеру имам једноставно *шо* место *чега*: *Шд је пѣсија [њиву] ѡа рѣди?* (= Чиме си је...). Синтакса падежа галипољског говора овде би захтевала генитив, а не инструментал као у књижевном језику (исп. § 469). Одговор на ово питање гласи: *Ичмѣна је пѣсѣја*.

У инструменталу се место облика ове заменице употребљава с *ким*, в. о томе у § 524.

§ 235. Једина заменица сложена са што која долази у галипољском је *нѣшто* (= *ни-* и *нѣ-*).

Нѣма нѣшто да пуквѣсим јушта ми; Нѣкому нѣшто; Нѣје мѣгаво нѣшто да нѣје, —

А да се сѣгрѣмо нѣшто; Зайѣкнеш (= почнеш) нѣшто да најрѣјас; Сѣноћ нѣшто јусни; Ду свѣгѣ (= од свих) ѡо нѣшто најкујува.

Као што се види, *ш* се овде редовно чува. Лако је могућно да узрок треба тражити у чињеници да *нѣшто* не долази никад у вези са *год* која пружа услове за дисимилативно испадање *ш* (§ 151).

Место одричног *нѣшто* често се чује *ѣч* (< тур. *hiç*).

Посебно треба истаћи архаичност облика *нѣшто* (а не *нѣшта*). По Даничићу³ први примери за *ништа* падају у XIII в. У данашњим говорима *ништа* је ванредно ретко. Решетар⁴ га је забележио свега једном у околини Бјеловара. РЈА наводи из XIX в. само две потврде⁵. Овде је галипољски говор конзервативнији и од тако архаичних говора као што су крашовански⁶ и сретечки⁷.

¹ Ист. обл. 154.

² Решетар, Шток. 183; М. Станојевић, Сев. - тим. 406, Т. Ђорђевић, о. с. 3; Ившић, Шапт. 139; Петровић, о. с. 177.

³ Ист. обл. 154.

⁴ Шток. 183. По Б. Ластавица, међутим, овакав облик долази у кореничком говору (NVJ XIV 755).

⁵ S. v. *nīšta*.

⁶ Петровић 178.

⁷ Павловић, о. с. 29, 107, 147, 173, 215; свега једном *ништо* стр. 82.

ДЕКЛИНАЦИЈА ПРИДЕВА И ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА¹

ПАДЕЖНИ НАСТАВЦИ

§ 236. Наставци тврдих основа са самогласником *о* потиснули су наставке меких основа са *е*:

брашбвњњ ми дѣше (– мога брата...), *вѣгдињдшњњ* (– ово-годишње), *врѹѹд је*, *гѡдињдшњњ*, *гѡрњњ*, *данѡшњњ*, *дивѣрњњ ми дѣше*, *дивјѡ*, *дѡлњњ*, *кујѡ ми ѹво зѡзвѡни*, *кумѡвњњ*, *мужѣвњњ*, *прѣжњњ*, *сшрѣдњњ*, *сшрѣдњњ*, *шрѣѡ*, *шриѡдѡнашњњ дѣше*, *шѹѣѡ*, *учѣрѡшњњ*, — *вѡшога*, *врѹѹдга*, *дѡлњѡга*, *кујѡга*, *мујѡга*, *нѡсога*, *сшрѣдњѡга*, *шѹјѡга*, —

дат. *мујѡм*, *сшрѣдњѡм*, *шѹјѡм*, —

На дѡлњѡм пѹшѹ, *у нѡшѡм лѣву*, *није на сѡмо својѡм му лѡду* (– није при чистој свести), *у шрѣѡм ѣѹпу*, *у шѹѣѡм сѣлу*, *у царѡвњѡм сарѡју*.

Остатака старијег стања има само у ном. јд. ср. р.: *мујѣ*, *шѹјѣ*, *кујѣ*, — *мисѣѡ курѡшо*, *пирѣѡ курѡшо*.

Овај процес претставља саставни део општег покрета смене наставака меких основа с елементом *е* одговарајућим завршецима с елементом *о*. Код именица је *-ом* у инстр. јд. потпуно истисло *-ем*, а уметак множине *-ов-* знатно се проширио на рачун *-ев-* (додуше и уметак *-ев-* задобио је са своје стране нешто терена, али много мање). Најзад и у деривацији наставак *-ов* истискује *-ев* код меких основа.

Овакав покрет врло је природан и врло распрострањен у области нашег језика (да у друге словенске језике не залазимо). Његове почетке налазимо и књижевном језику (*јежом*, *лењѡ*, *господарѡв*). Он се јавља у разним дијалектима у врло различитом обиму. У многим говорима он се ограничава на облике именица,

¹ Деклинацију придева и придевских заменица обрађујем заједно углавном зато што у галипољском нема више готово никаквих разлика између наставака ове две категорије речи. Чак и у ном. и ген. јд. м. р. (одн. м. и ср. р.) наставци су исти: и код придева и код заменица долази у ном. и *-ѡ* и *-и*, а у ген. и *-а* и *-ѡга*. Једина очувана разлика је у квантитету наставака *-ѡга* у ген. (*-ак*) јд.: *ушѡга* — *лѣѡѡга*. Иначе су придевске заменице ближе придевима него именичким заменицама још и по трородности (и у вези с тим по конгруенцији према роду) и по зависној атрибутој употреби у којој се најчешће јављају. С друге стране, насупрот овим морфолошким и функционалним особинама које придевске заменице здружују с придевима, спона између именичких и придевских заменица лежи у домену семантике. То је заједничко значење упућивања (исп. А. Белића, Јез. прир. 51).

инстр. јд. м. р. и ср. р. и уметак множине м. р.¹. У другим говорима, тако напр. у црмничком², промена додирује и облике придева, иако у малој мери. У трећима та се мера појачавала³. Најзад има говора где су наставци с вокалом *e* скоро истиснути, као и у галипољском. Такав је напр. призренско-тимочки дијалекат⁴. Али најближе галипољском стању стоји оно у банатском дијалекту⁵. И ту је развој доспео до потпуног уопштавања наставака са *o* у већини категорија, и ту облици ном. јд. ср. р. типа *моје* и проширене множине имен. м. р. претстављају последња упоришта где се још одржава двојство флексивних наставака. Међутим у косовско-ресавском дијалекту, који и географски и лингвистички стоји између призренско-тимочког и банатског, наставци меких основа шире се на рачун оних с елементом *o* у инстр. јд. именица м. р. и ср. р. (*лебем*) и у дат. — лок. јд. заменица и придева (*онем, добрем*). Тамо нема ни уопштавања *-ој* у дат. — лок. зам. и прид. ж. р. (не *мојој жени*, већ *моје жене*). Са косовско-ресавским се у овоме не слажу говори пожаревачке групе, који су иначе у многоме блиски галипољском. Они у инстр. јд. именица имају увек *-ом* (*кључом*), а у дат. — лок. јд. прид. и зам. сасвим друкчији наставак, *-им* (*добрим човеку*), док у осталим поменути категоријама *o* и *e* углавном задржавају старе позиције. Поређењем галипољског стања с оним у пожаревачко-вршачкој говорној групи која је некад заузимала много више терена баш у Поморављу долазимо до закључка да у погледу односа наставака тврдих и меких основа призренско-тимочка и шумадиско-војвођанска зона ширења *o* нису увек биле одвојене косовско-ресавским појасом с продирањем *e*. На терену северне Србије косовско-ресавски је дошљачки дијалекат везан за миграције са југозапада. Галипољске прилике дају још један доказ да облика типа *лебем* и *овем* у северној Србији није било пре великих миграционих покрета.

§ 237. У данашњем живом говору Галипољаца не употребљавају се, осим у ном. (-ак). јд., посебни наставци именичке промене у неодређеном виду придева:

¹ Исп. напр. мостарски говор (Милас 61 : 67) или дубровачки (Будмани 170 : 171, 173) где код заменица има и супротних промена: *těgâ, òvemtî*.

² Милетић 417.

³ Тако у Бачкој, исп. И. Поповића, Гласник САН I 484.

⁴ Белић, ДИЈС 430—431; Павловић, Срет. 178.

⁵ П. Ивић, ЈФ XVIII 150—151; Милетић, Кик. 24.

*Дѣдоше му пѣснога пасуја, Не мѣж да вѣдјеш ендга шрѣ-
зндга, ѿмѣсе индга лѣпѣдга брдѣша, Кеш је на злѣм пушу и сл. Исто
тако и присвојне заменице и придеви по правилу имају -ога у ген.
(-ак.) и -ом у дат. — лок. јд.:*

*њигдвога, њињинога (= њиховога), њѣнинога (= њенога), Гѣги-
нога, дрвешовога, кѣкшинога крѣлѣша, крѣмчѣшовога мѣсѣши, ѣвѣиного
мѣса, сѣпанѣдвога сѣмена, цѣрвога, њигдвом, њѣнином, на кѣкси-
ном клуњу, цѣрвом сѣну.*

§ 238. Једна друга особина говорила би у прилог претпо-
ставци да је продирање наставка -ога м. -а у неодређени вид у
галипољском говору промена доста стара, извршена још у прво-
битној постојбини. Наиме у извесним случајевима галипољски је
сачувао -а, и то на начин који управо намеће паралелу са неким
другим говорима:

*учу Бурђова днѣ, учу Јувѣна днѣ, учу Крѣшѣва днѣ, учу Мѣ-
шрова днѣ, учу Никѣла днѣ, —*

*идѣн рѣѣжањ бѣла лука, А да јеѣмо бѣла лѣка, Йди ми кѣиѣ
сѣва грѣзја (поред дѣ ми слѣшкѣдга мѣсла, Узне дрвѣнога мѣсла,
Лѣѣ жушѣга пасуја), —*

*Којдга из мѣла дѣна кѣко рѣкнеју, Шакѣ-да сѣѣне (= тако и
остане); Не мѣжем свѣ да и ѣомузѣм, нѣсам из мѣла дѣна
мѣзаво, —*

ду кујѣ дѣба, д-увѣ дѣба, д-унѣ дѣба.

Овакав распоред наставка -а потсећа на онај у банатском
дијалекту. И у Банату је овај наставак изгубио стару функцију
завршетка неодређеног вида, али се сачувао у неколико посеб-
них ситуација па је чак, као и у галипољском, у неким нарочи-
тим приликама задобио новог земљишта. И саме категорије у
којима се све ово догодило готово су исте као у галипољском. И
у Банату имамо -а у именима празника, у партитивном генитиву¹
и у неким устаљеним изразима и обртима међу којима се истичу
везе типа *дѣ ша дѣба*. Елементи овог стања постоји и у другим
говорима војвођанског дијалекта², а ја сам их нашао и у неким
говорима пожаревачко-вршачке групе, и то с обе стране Дунава.
Притом треба нагласити да то нису биле само конструкције

¹ За партитивни генитив даје потврду и Милетић, Кик. 33 (остало само по
мом материјалу).

² За Срем ми ово потврђује саопштење Берислава Николића, асистента
Института за српски језик САН.

с називима празника, познате по бољем чувању *-a* и из разних других говора, већ и оне типичније црте, партитивни генитив и поједини клишетирани изрази. Није искључено да ће доцнија испитивања наћи овога још више, можда и у другим говорима у суседству. У сваком случају већ сад се оцртава једна интересавтна изоглоса. Тешко је поверовати да се у галипољском могло независно развити стање истоветно с банатским, и то не само начелно, него такорећи до последње појединости. Из овога излази да су и сама промена и њено уобличавање извршени већ на старом терену, односно да је већ тамо *-a* увелико било изгубило своју првобитну синтаксичку вредност. То је самим тим индиција и за релативну старину појаве у самом Банату и у суседним областима. Што се тиче узрока који су довели до овакве специјалне стилизације употребе остатака наст. *-a*, њих треба тражити у чврстом наслону атрибута на именицу и у механичком преношењу њеног наставка на атрибут. Карактеристично је да је у свим наведеним примерима придев. одн. заменица у атрибутивној служби и веома тесно везан за именицу коју прати (обично т.зв. *syntagmes bloqués*). Погодну полазну тачку за ново продирање *-a* могли су дати облици с именима празника (до *Пешрова дна*) где је наст. *-a* историски оправдан, а где се он због опште конзервативности оваквих израза иначе добро држи. Кад се *-a* у слободној употреби, као ознака неодређеног вида, почело губити, овакви изрази могли су дати повода за ново тумачење вредности овог наставка. Он се сад могао схватити као завршетак карактеристичан за придев у оваквим синтагмама, где га уједно подржава и облик саме именице. Колико је у овом покрету све механизано, а ништа семантички условљено, види се најбоље по томе што наставак неодређеног придевског вида продира и код заменица и захвата баш облик *ова* (*д-ова дѡба*). Из тога је разумљива и разлика, управо супротност према развоју који Решетар налази у неким западнијим дијалектима (§ 528). Тамо се облици неодређеног вида држе само у предикату, а губе управо у атрибуту.

§ 239. Галипољском говору није познат краћи наставак ген. (-ак.) јд. *-ог*, говори се само *-ога*. Примерима поменутих у претходним параграфима додаћу још и ове:

бѣ^нснѡга, *вакѡга* (≤ *ов-*), *вѣликога*, *гладнога*, *дрѡгога*, *жѣднога*, *инѡга*, *кѡкога*, *лѣ^нпѡга*, *мѡлога*, *нѡвога*, *овѡга*, *пѡснога*, *срѣискога*, *шѣшкѡга*, *шрѣ^нзнѡга*, *ушучѣштога* (= убијенога), *цѣглога*.

Овакво стање не пружа нам могућности ни за какве за-
кључке. С једне стране пресељење Галипољаца у Тракију свакако
је старије од појаве краће варијанте наставака, а с друге стране
има и данас говора (у Србији напр. косовско-ресавских и при-
зренско-тимочких) који знају само за дужи облик.

§ 240. У дативу, а исто тако и у локативу, нема трагова
употребе наставака неодређене промене -у, чак ни у песмама. Оби-
чан наставак је -ом:

вѣликом брѣшу, унѣм дешѣшу, на злѣм џушу, нѣ ном свѣшу,
на-јнѣм ошвдреном мѣсшу, у цѣлѣм сѣлу.

Остаци употребе дуже (дативске) варијанте -ому врло су
ретки. Забележио сам свега:

унѣму чорбаѣш, ни даје дрѣгѣму да говѣри. Посебан случај
претстављају датив заменице *ко* који редовно гласи *куму* и дативни
никому, свидѣкому који се на њега ослањају (исп. § 232—233).

Наставак проширен партикулом -е, дакле -оме, не појављује
се уопште. Исто тако не јавља се ни -ем или -ем (што би потсе-
ћало на косовско-ресавско, а донекле и на крашованско стање),
а ни -им које би везивало говор са шумадиским и војвођанским.

§ 241. У дат. — лок. јд. ж. р. наставак је такође -ом. Нема,
дакле, разлике између облика разних родова:

Да купи енѣм хѣрки шрѣ јасѣѣка, дрѣгом двѣ; Намѣгнѣво
ѣкешѣм ушѣм лѣлѣм жѣни; Кѣзѣла мѣлом је нѣвѣсѣши (= својој
млађој снаси); Жѣна говѣри инѣм дивѣјки мѣлѣм; И ја ће ѣдем
муѣм кући; Да приѣвѣдам овѣм нѣшѣм жѣни; Пѣшавѣ њѣгѣвом
љуби; Кѣзѣла њѣѣином сѣкрѣви; Пудѣ (=подај) увѣм Цѣганки лѣѣба;
Свѣком дивѣјки дѣм по јнѣ кѣшѣку; Свѣком кући кѣко прѣлѣче;
Нѣвѣсѣша цѣлѣм кући је нѣвѣсѣша, свѣ је гѣѣреју (= зову)
нѣвѣсѣша, —

у бѣжѣћном корѣзми; у бѣжѣм љући; Пѣшковица на вулѣвском
или на кобѣлском нѣги; на врѣлом врѣѣни, бѣш у глѣдном гѣдини;
Шѣ се вѣјаш на гѣлѣм зѣмји; у Гѣрњѣм Мѣли; у диснѣм рѣки;
Ўѣдеју на унѣм дѣбѣком рѣки; у нѣм дрѣгом удѣји (= оѣаји);
у зѣшѣвѣм кући; на инѣм гумѣли; Обѣсѣиво на инѣм грѣни; Наѣѣ
га баш на кавѣчком ѣуѣрѣји; Нѣсѣс зѣшо у куѣм врѣћи; у моѣм
рѣки; на мрѣвском рѣпи; Има игрѣње у нѣшѣм прѣѣлици (= у нашем
дворишту); у нѣвом кући; у њѣгѣвом куѣѣби; у вѣм планѣни;
у свѣком кѣши пѣѣѣр бѣваш (еквивалент: „у свакој чорби мироѣија“);
у Сѣѣром Срѣји, у шѣм вѣди; у прѣѣлици ши шѣѣм; у шрѣѣном
кући; у шѣрском вѣјски; у цѣлѣм дрѣѣви.

Ова је особина позната штокавској дијалектологији из две сасвим различите области: из Дубровачког Приморја¹ и долине Неретве² и из Шумадије³. На дубровачку област настављају се и неки чакавски крајеви који су под јаким штомавским утицајем⁴. Најранију појаву *-ом* Даничић је ставио у XVI в.⁵, али је Вајан⁶ показао да су први Даничићеви примери без вредности. Према Вајану овакви облици чести су тек од почетка XVIII в. Он их објашњава отпадањем крајњег *-j* у *-oj* (исп. и § 93). По њему „un locatif-datif *dđbrđ* n'avait plus de caractéristique casuelle et a pris celle de l'instrumental“. Ја бих само додао да је морало бити и утицаја м. р. истих падежа, аналогно ономе што се много раније извршило у инструменталу. Овакво уравнивање уосталом одговара постојећим приликама у плуралу. Ово објашњење може важити и за шумадиску зону и за галипољски говор (исп. у наведеном параграфу примере за испадање *j* на крају речи и слога иза дугог вокала). У Шумадији долази усто у обзир као подршка процесу и стање у м. и ср. р. (где су дат. и лок. јд. такође изједначени с инструменталом: *добрим човеку*) — уколико је та појава старија. Иначе за исти терен не можемо са сигурношћу одредити прве датуме јављања ових облика. Ипак је мало вероватно да они потичу из дубље прошлости, из епохе док се још чувао стари облик именичке деклинације придева у локативу (на *-љ||-u*) који је био заједнички за сва три рода и који је могао утицати да се и у заменичкој деклинацији уопшти један наставак за сва три рода. — Иначе преузимање *-м* у овом облику има и дубоко структурално оправдање: после испадања *x* и *j* у резултату фонетских процеса, *м* остаје, поред ређег *г*, једини консонант који фунгира као саставни елемент наставачких морфема у деклинацији и као такав намеће се тамо где се појави потреба за елементом ове врсте. Економија и репартиција морфолошких средстава била је свакако и један од битних узрока брзог ширења *-ом* м. *-ов* у инстр. јд. ж. р. у своје време: *в* припада кон-

¹ Будмани, Дубров. 172; Решетар, Шток. 182.

² Решетар, *ibid.*

³ Р. Dordević, *Archiv* XVI 137; Ердељановић, Шум. 93. Тако и у Ландолу код Смедерева (по мом материјалу).

⁴ Милас, Рад 103, 74 (за Трпањ); Московљевић, Говор острва Корчуле 49; Храсте, ЈФ XIV 32 (за источни део Хвара).

⁵ Ист. обл. 166, 167, 186.

⁶ Злат. II 133—134.

сонантима који су обични у деривационим, а не у флексивним наставцима.

Што се тиче односа ове особине према проблему порекла галипољског говора, треба пре свега констатовати да је искључена његова сродност са дијалектима поменуте западне зоне, док веза са источном, шумадиским ареом изгледа вероватна. На том терену ова особина захвата и крајеве са старијом акцентуацијом, међу њима и такве у којима је та акцентуација удружена с кановачким дуљењем, са шумадиско-војвођанским (уједно и галипољским) икавизмима и читавим низом других црта карактеристичних за галипољски говор. Биће, дакле, да су Галипољци донели помевуте облике готове из старе постојбине.

§ 242. Једини наставак инстр. јд. придева и придевских заменица је *-им*: *увѣм чувѣ^мком, инѣм дрѣшком* (: *идѣн дрѣшак*), *лѣ^мѣим срѣом, слашкѣим мѣсло* итд. Нема никаквог трага наставку **е^м* који би одговарао косовско-ресавском стању. Наставак *-им* долази и у женском роду, опет у искључивој употреби:

Он ми бѣсѣм нугѣм ѣукни (= удари, гурну); *Под волѣвским кѣжом цѣв*; *Да дѣјем чанѣге врѣћѣм вудѣм и ѣѣелом*; *Дрѣгим нѣкоим дивѣјком нѣ да се ужѣни*; *Он ми лѣѣаше инѣм грѣнѣм, фрѣја висѣко инѣм рукѣм*; *Дѣђе инѣм нѣшим женѣм* (= с једном...); *Омѣ га лѣднѣм водѣм*; *Онѣм мѣлим водѣм вуданѣца ни-мѣж да се врѣшѣ*; *Дѣ ѣеш ушѣм мѣднѣм жинѣм*; *Ми смо рѣдови ѣугѣвим мѣмом* (= с његовом...); *Овѣм ѣеш рукѣм да фрѣиш, увѣм ѣеш да уфѣшис*; *Јѣ* и [зубе] *увѣм шрѣвѣм ушри*; *Шѣнеју ѣа се умѣвају онѣм вудѣм*; *Шѣ се задѣ^мваш ушѣм дивѣјком*; *Прѣзнѣм рукѣм ни шѣди се на екѣмѣѣју* (= празне руке не иде се лекару); *Кѣ шѣѣаше* (= куда иѣаше) *учѣр онѣм слѣчним дивѣјком* (= с том лепом...).

Овакви облици нису ми познати из модерних дијалеката, али се у приличном броју јављају у текстовима у Ерлангенском зборнику из прве половине XVIII в.¹ Њихово порекло, међутим, није потпуно јасно. Потстицај за једначење могла је дати једнакост облика сва три рода у истом падежу множине, и то с истим наставком, *-им*, а можда и једнакост наставка инстр. јд. именица свих родова (разлика у квантитету наст. *-ом* истрвена је у великој мери скраћивањем дужина иза акцента). Теориски је могућно претпоставити и да је *-им* старо колико и уклањање *-ов*. Кад је наставак инстр. јд. именица ж. р. измењен под утицајем одгова-

¹ Гезаман, Ерланг. XLVIII.

рајућег наставка м. и ср. р., могао се аналогни процес одиграти и у придевско-заменичкој деклинацији, тј. могао је бити усвојен наставак придева и заменица (а не именица) м. и ср. р. Можда је уосталом било и других утицаја. У сваком случају у галипољском скоро сви они падежи који у заменичко-придевској промени имају у множини јединствене наставке за сва три рода добили су такве наставке и у једнини. Није искључено да у тој тој тежњи за ликвидацијом разлика између облика разних родова има и нешто утицаја турског језика који, као што је познато, не зна за граматички род.

§ 243. У складу с именицама м. р. и придеви и придевске заменице имају изједначене наставке ном. и ак. мн., тј. имају и у једном и у другом падежу два наставка, *-и* и *-е*, у факултативној употреби.

Ном.: *Ушџ су божјѝ дѧнове; Увѝ јѧди злѝ; Тџ су лѧѝи сѧѧри имѧѝи; Да ѧмјам чандге, мрснѝ су ду сѧноћ; Сѧрѧжѝи зѧби ми булѧју;*

Мојѧ су грѧвѧви вилѧке; Свѧ Шрѧѧови, нѧсу велѧке; Јѧгѧѝе избрѧјеше су; Кѧке су ши лѧле бучѝѝе (= обоци); Тујѧ (= твоји) лѧкшове мѧлечке; Ту су мујѧ крмки; Увѝ грѧци мујѧ (= ови су лонци моји), увѧ грѧци ѧѧѧине; Кулѧѧи (= точкови) ми јѧбу чѧшворѧј (= сва четири) ѧкрѧѧне; Увѧ ми ѧрѧжѧе кѧкове болѧју; Да се ѧушѧчѧју (= побију) шѧлѧке куѧѧви; Зѧбе ли ши ни шрѧш, кѧко су црне; Чијѧ ли су овѧ вулѧве.

Акуз.:

Їшѧем да ши ѧрдѧм муѧ волѧви; Уднѧси увѝ куѧѧви екѧмѧѝи; Зафрѧја онѧ јасѧѧки; Вѧкни шуѧ сѧнове, —

Шѧ куѧш шѧ снѧѧје, мѧкре су јѧс; Кѧѧас ли нѧве грѧбје? Иди донѧси унѧ кѧлје; Прдѧдо ѧрѧжѧе кулѧѧи (= продадох предње точкове); Шо ѧрѧѧас (= што преврѧеш) ше камѧѧе.

Из примера се види да су облици са траговима II палатализације типа *велици* овде непознати.

Примери с акцентованим крајњим *-е* показују да *е* у овом случају није гласовна варијанта фонеме *и*, као што понекад може да буде иза акцента (в. § 50), већ посебан наставак (исп. § 179).

§ 244. Исти падежи у женском роду имају само један наставак, *-е*, опет исто као код одговарајућих именица:

Дођѧше вѧмоке двѧ дивѧјке, ама јѧбудвѧ су грѧбе (= ружне); Ушѧ жѧне нѧсу злѧ; Рѧбе ми уѧрѧше (= опране), — Кѧке врѧце шрѧзис? — Разбијѧ врѧце; итд.

§ 245. У средњем роду долазе у ном. и акуз. мн. три наставка, -а, -е и -и:

Ћста ши мндго велика; Запѣри кућна враша, двбрѣд нек су ошвдрѣна; Задѣнѣшта су враша; Леђд ми изндјѣшта; Јућдѣм (= једући) пастрмѣ дѣца лѣпа бѣдосе; Дѣца су млддд, рдсѣју; Тѣ љез да дѣс на мујд враша; Дрѣд су мѣкра; Вѣде (= виде) ли ушд мујд дѣца ди шићдше; Ушд сѣла [су] свѣ шурске сѣла, —

мдчак пујѣво бѣбине јдја; велике сѣла; дивбјкине њѣра; кѣксине црѣва; Она сѣшна, а дѣца је (= деца јој) круѣне; Лѣђине рѣбра дрѣге су; Жѣшта лѣпе; Мујѣ дѣца су гулишдви; мојѣ лѣја; Шѣ сѣдјаш (= стављаш) у мојѣ нѣдра рѣке; Увѣ дѣца; Увѣ се црѣва пошкѣдше (= покидаше); Да ѣзнеш онѣ-да дрѣва другѣ (= и она друга дрѣва); Ја ушѣ дѣца покани; Црѣва су помѣшане; Покршене му свѣ рѣбра; Дѣђо да вѣдјем (= видим) шојѣ дѣца (гвоју децу); Шуће говѣда; Црквине враша, онѣ су свѣшѣне; Враша ви су ширѣке; —

Дѣца су гулишдви; Крила му су искрѣшѣши; Нѣши су дѣца инѣ гѣдѣнѣшѣ (= једних година).

Очевидно је да су се облици ср. рода угледали на оне м. рода. У томе нема ничег необјашњивог. Пре свега у већини падежа м. и ср. рѣд имају заједничке облике. Даље је велику улогу могла играти и чињеница да многе именице ср. рода имају суплетивну множину која се влада као множина мушког рода. Уз такав плурал иду и одговарајући придеви и заменице с обликом masculinum-а. Таква ситуација могла се пренети и на ону мањину именица које још увек имају нормалан плурал на -а. Најзад, у првцу изједначавања облика ова два рода могао је утицати и турски језик. Иако описани процес није стигао да избрише сваку разлику између облика разних родова за ном. — ак. мн., ипак стоји чињеница да су они знатно приближени: -е се употребљава у ж. р. искључиво, а у м. и ср. р. факултативно и, као што примери показују, чешће од осталих наставака. То значи да је и галипољски говор независно пошао путем уравнивања наставака разних родова, у којем су правцу кајкавски и чакавски говори доспели много даље (мада се конкретни облици које је процес узео на тим странама доста разликују од галипољских)⁴.

⁴ Испореди напр. А. Белића, *Замѣтки* 73—74 и *Двојина* 136, Л. Зиму, *Razlike* 183—184 и *Облака*, *ZNŽ* I 53 (Међумурје).

§ 246. Наставак ген. — лок. мн. придева и придевских заменица је -и(х):

јџли смѡкѡва зилѣнѣ, кр нѡси кућа, ду свѣ вилѡѡша, на вѣлики дѡнѡва, по висѡкѣй планѣнд, на волѡвски лѣђѡ, на дѡлѣи мѣсѡша, на кубѣлски шрѡгѡва, у лѡсни гѡдина, на нѣски мѣсѡша, у њигѡви бѡхѡд, по шуђѣ жѣнѡ.

§ 247. У дат. — мнстр. мн. долази само -им, никад -ими, -има или који други наставак:

Дѡдо мѡличким дивѡјѡциѡма; Куђи алѡѡ мѡлим диѡђѡма; Да уднисѣм муђм зѡвама; Њшѡем да раздѡлим увѡ њѣву муђм сѣно-вама; Пурѡси увѣм јѡдѡма, — Прѡђе нѣки ѡѡвик бѡлим рѡбама; Међу нѡшим пѡѡнама; Да га убѡдѡ шѡким вѣлама.

ПОСЕБНО О ДЕКЛИНАЦИЈИ ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА

§ 248. У галипољском не постоји никаква разлика између т.зв. заменичке, заменичко-придевске и придевске промене придевских заменица. Других наставака има само под акцентом, а у том положају једни су наставци увек дуги, а други увек кратки. Исп. с једне стране ген. (-ак.) јд. *овѡга, унѡга, ушѡга: куђѡга, муђѡга: вакѡга, шѡѡга*, а с друге дат. — лок. *увѡм, ушѡм: муђѡм, шуђѡм, својѡм: вакѡм, шѡѡм*.

§ 249. Присвојне заменице су *мѡј, шѡј* (никад *шѡјѡ*), *свѡј* (употребљава се ретко, в. § 523), *њигѡв, ѣдѡнин, нѡш, вѡш, њѣнин*.

Заменице *мѡј, шѡј* и *свѡј* у косим падежима једине имају само несажете облике: *муђѡга, шуђѡга, муђѡм, шуђѡм, својѡм*.

При тумачењу постанка облика *њдѡнин* и *њѣнин* треба свакако поћи од *њѡј(ѡ)н-* и *њѣх(ѡ)н-*. Ово утолико пре што се облик *њѡјн-* још увек, иако ретко, може чути у овом говору: *Кѡко дрѡје њѡјно срѡе; Тѡда рѡди су њѡјне сѣсе мѡкаѡе*. Вероватно је на *њѡјн-* и *њѣ(ј)н-* додато још једно -ин ради појачања с бележја посесивности која суфиксом *-(ѡ)н* није довољно јасно истакнута. Нарочито погодну полазну тачку могао је дати ном. јд. м. р. *њѡјни* — ако га је и овде било, као што га има напр. у данашњем говору Глоговца код Светозарева. Доцније је вероватно у облицима *њѡјнин* и *њѣ(ј)нин* извршена даљинска асимилација *њ — н > њ — њ* (исп. друге примере у § 150) и затим упрошћавање *њѡјнин > њѡнин*. Можда је уосталом сама група *јн* дала *њ* (процес супротан познатој антиципацији типа *којн* у разним дијалектима, а истоветан с оним у *воње < војне* у галипољским песмама и донекле пара-

лелав промени *Појдем* > *пођем*). У сваком случају облици *њдњин* и *њдњин* биће иновација настала тек на тракиском терену.

Посматрана у светлости односа галипољског према другим нашим говорима, сама чињеница да галипољски облик продужује заменицу *њој(в)н-* није без значаја. Ова заменица претставља једну од карактеристика говора наших источних крајева. У призренско-тимочком дијалекту она је врло обична: А. Белић у ДИЈС¹ бележи *њбјан* и сл., Т. Ђорђевић за околину Алексинца наводи *њојан* и *њоан*², М. Станојевић саопштава за тимочки крај облик *њој(в)н*³, а М. Павловић је у Сретечкој Жупи нашао *њојен*⁴. У РЈА дају се за ову заменицу потврде из „тимочко-лужничког нарјечја“, с позивом на студију проф. Белића (међутим у тој студији дају се примери и из сврљишко-заплањског и јужноморавског дијалекта, а не само из тимочко-лужничког) и из „једнога писца родом Бугарина“, уствари фрањевца Петра Богдана Бакшића, рођеног 1601 у (тада католичком) градињу Ћипровцу на североисточној падини Старе Планине, на земљишту које припада језичкој зони призренско-тимочког дијалекта⁵. Маретићев закључак (РЈА s. v.) да је ово „управо бугарска ријеч“ сасвим је погрешан; њега је оповргао већ проф. Елезовић⁶. И у косовско-ресавском дијалекту ова је заменица сасвим обична. Потврђују је, осим Речника проф. Елезовића, и проф. Стевановић за Метохију⁷, Љ. Стојановић за околину Врњаци⁸ и приповетке М. Ивковића за Ресаву⁹. С овим је у складу и мој материјал из Гоча и Глоговца. Најзад, исту заменицу нашао сам и у пожаревачко-вршачкој говорној групи, у селу Касидолу код Пожаревца. За старињу формације дају нам изванредан податак примери из Бакшићеве књиге, штампане 1638

Заменица *њин* (*њиан*, *њихан* и сл.) позната је у многим дијалектима, дакле није онако карактеристична као *њој(а)н*. Ипак треба истаћи да се највећа компактна област где се ова заменица употребљава налази у источним деловима наше језичке терито-

¹ Стр. 423.

² Караџић IV (1903) 7.

³ СДЗБ II 406.

⁴ О. с. 175.

⁵ О личности Бакшићеве исп. Петра Колендића, Софиски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић, ГлСкНДр II (1927) 70.

⁶ Речник s. v.

⁷ Метох. 65.

⁸ Врњци 217.

⁹ Рес. 176.

рије. Ту је, на огромном пространству од Шар Планине до Сегедина, народним говорима непозната употреба заменице *њихов*, супротно тврђењу РЈА (s. v. *ñihov*): „и паће се врјеме [*ñihov*] govori po svetu pagodu“. Облици типа *њи(х)(б)н* у општој су употреби у призренско-тимочком¹ и косовско-ресавском² дијалекту, затим у говорима пожаревачко-вршачке групе³ и у банатском поддијалекту војвођанског дијалекта⁴, даље у говорима источног Срема⁵. Ван екавских дијалеката ова заменица није много раширена. Проф. Вајан чак каже да она „paraît propre au domaine oriental“ (cf. bulg. *ñihni, tñhni*)⁶. Ипак имамо потврда и за неке западније крајеве, пре свега у Црног Гори и у Славонији⁷. Старина облика је прилична: примери *нихъни* и *по нихъниѣмъ законѣ* налазе се већ у једној повељи султана Бајазита из 1485⁸ чији језик јасно указује на наше источне крајеве.

§ 250. Ном. јд. м. р. показних заменица гласи *увѣ, уни, ушѣ* и *увѣ, унѣ, ушѣ*. Ови облици одговарају познатим и честим дијалекатским формама *овѣ* итд. одн. *овѣ* итд. Облици на *-ѣ* карактеристични су за косовско-ресавски дијалекат⁹, и за низ говора пожаревачко-вршачке групе¹⁰, али их има и на разним местима у западним крајевима¹¹. Облици на *-и* чести су у дијалектима наших западних крајева¹², али их има и у призренско-тимочком¹³, а било их је и у Банату¹⁴.

¹ Белић, ДИЈС 424; Т. Ђорђевић, Караџић IV (1903) 8; Станојевић, Сев.-тим. 406; Павловић, Срет. 175. Исп. и *ñipoga* у Крашована, Петровици, о. с. 175.

² Елезовић, Речник s. v. *њи*; Ивковић, Рес. 176 (*њи*ну, *њи*нога); мој материјал из Гоча и Глоговаца.

³ Мој материјал.

⁴ По мом материјалу, исп. *њи*н у Милетића, Кик. 26

⁵ Берислав Николић, О говору Срема, ЈФ XX 283.

⁶ Злат. II 167.

⁷ РЈА s. v.; Решетар, Шток. 184 итд.

⁸ Миклошич, MS 534.

⁹ А. Белић, О српским или хрватским дијалектима, Глас LXXVIII 71; Елезовић, Речник s. v. *овѣ*; Стојановић, Врњци 216; Ивковић, Рес. 223 (*а-онѣ није шѣо*); потврде и из мог материјала из Гоча и Глоговаца.

¹⁰ Из мог материјала.

¹¹ Милас, Мостар 66; Рибарић, Размјештај 108—109; Стевановић, ИЦГ 75 (у неким црногорским говорима *шѣ* одн. *шѣ* али *ови, они*, исп. Решетара, Шток. 182, Милетића, Црмн. 424—425 и др.).

¹² Исп. напр. Решетара, Шток. 182.

¹³ А. Белић, ДИЈС 421.

¹⁴ Милован Сучевић, Језик у делима Доситеја Обрадовића, Извештај Српске прав. велике гимназије ср. карловачке за школску годину 1913/14, Карловци 1914—1921, стр. 33.

§ 251. Међу демонстративним заменицама истиче се *ушѝ* (*ушѝ*). Почетно у- (< о-) је ту, разуме се, према *увѝ* (*увѝ*) и *унѝ* (*унѝ*):

Улѝзне ушѝ дѝда; *Ушѝ се аѝеш ѝдраси* (= напусти); *Дѝђе ушѝ шо је фѝћаво зајца*; *Ушѝ дѝда кѝже*; *Пудѝ ошѝ јѝдма, овѝ женѝма*; *Ушѝ су моѝ брѝшју*; *Ушѝ бѝба Сулѝа знѝ*; *Кѝзеју ушѝм човѝку*; *Нѝси ушѝ синѝју*; *Ушѝ жѝне*.

Облике без у- бележио сам ређе:

Тѝ ѝањ горѝ; *Лѝѝо, рѝче, шѝ двѝ нѝпраи*; *Шѝ шѝраш шѝ јѝце*; *Тѝга су козе шѝгаве, шѝм не шѝди* (= немо одлазити). Нема у- ни у окамењеном изразу *шѝга рѝди* (= зато).

Овакав однос дао је повода да се појаве краћи облици и код остале две показне заменице (чему је могла допринети и афереза):

Увѝ нѝсу одѝје, вѝ су свѝнѝдѝви; *Вѝ је јѝгње сѝмо, нѝ да бѝчѝ*; *Вѝ је ѝвѝѝја* (= ловац); *у вѝ врѝме*; *Тѝ ѝди вѝм ѝушѝом*; *на вѝм ѝшѝом језѝку*; *у вѝм мѝгли*; *Шѝ се сѝграше вѝм врѝенѝма*; *Њде на нѝ мѝсшѝо*.

Паралела за ове облике можемо навести доста, и то из врло различитих дијалеката. Они су обични напр. у околини Светозарева¹ и у славонској Посавини². Ипак је, због природе саме појаве, врло лако могућно да се она у галипољском говору развила независно, на тракиском терену.

Поред ових облика јављају се, и чак су много обичнији, они са почетним *ов-* (*ув-*), и *он-* (*ун-*). Само у прилогу *вѝгдине* (≤ *ове године*) нема никад иницијалног вокала.

На штокавском терену форме типа *ошѝ* познате су у низу говора Босне³ и Славоније⁴, понегде и у Црној Гори⁵, али исто тако у војвођанском дијалекту⁶ и у многим говорима вршачко-пожаревачке групе⁷, чак и у Шумадиској Колубари⁸.

¹ Из мог материјала (Глоговац).

² Ивић, Пос. II 32–33.

³ Решетар, Шток. 114; Ружичић, Прилози XVI 250. Исп. и сличне облике у бачком буњевачком говору, Св. Георгијевић, ГЗС VI 29.

⁴ Ивић, Пос. I 189 и II 33; за писце XVIII в. исп. Т. Маретића, Рад 180, стр. 176, и Р. Алексића, Рељковић II 110.

⁵ Решетар, Шток. 114 (Цетиње); Милетић, Црн. 425.

⁶ Москољевић, Дијалектолошка карта Војводине 21; Милетић, Кик. 25; П. Ивић, ЈФ XVIII 149. За XVIII в. исп. напр. у језику Г. Ст. Венцловића *сѝтѝм*^м (Владан С. Јовановић, СДЗБ II 192) и у Доситеја Обрадовића (Сучевић, о. с. 9: со тѝмъ).

⁷ Из мог материјала.

⁸ Петар Петровић, СЕЗБ LIX 77.

Облик је иначе прилично стар, прве сигурне потврде које наводи РЈА су из приморских писаца XVI столећа.

Од ових облика треба одвајати заменице као *ешовâј* и сл. у косовско-метохиском говору. Облик *ошај* претставља резултат метаморфозе заменице *шај*, док на Косову управо та заменица остаје нетакнута, а промена захвата остале две заменице. Притом је и сам карактер промене различит. У једном случају (*ошај*) имамо потпуно угледање облика једне заменице на облике осталих, док се у другом случају морфолошка разлика само повећава додавањем предметка *еш-* одн. *ш-* једном делу заменица.

§ 252. Каковоћне заменице гласе *кâки*, *вакî*, *накî*, *шакî* (разлика у акценту одговара односу код прилога који постоји и у књижевном језику: *кâко*: *овâкô*, *онâкô*, *шâкô*). Сонант *в* не јавља се уопште у парадигми:

Кâки ши је зâф хуш; *Па ми гвдрâше „Вакî си, накî си”*, — *Кâко је шô ôђâње* (= хоћење); *Кâка је лêпа мêсецина*; *Ваку ишњу нисам вêдиво* (= видео); *Кâки су шîчићи, обучêши ли су, гôли ли су јôш*; *Кâке врпце шрâжиш*; *Такê су бисêде*; *Вакî иђâла вòш нêма*; *Нêмаше шакî слôва*; *Фâћали шакîм вîлама*.

Облици овога типа (тј. на *-ки* а не *-кав*, *-кви*) распрострањени су у веома многим дијалектима. Њихова старина је различита. Док *каки* по РЈА не долази пре XVIII в., *шаки* се појављује већ крајем XIV в.¹

Нестанак *о-* у *вакî* и *накî*, који је овде потпун, могао је у овом говору доћи подједнако као резултат једног фонетског процеса (аферезе) или морфолошког угледања (према *кâки*, *шакî*).

§ 253. Количинске заменице гласе *кdки*, *валъки*, *шалъки* (замен. [о]налики нисам чуо): *Полъже шийôлу и она сшдла кdка је је бâла, јdш шалъка* (из народне приповетке).

§ 254. Заменица *куî* има у косим падежима једнине само несажете облике: *куîдга*, *куîдм*.

§ 255. У облицима заменице сав јавља се позната метатеза: *свê*, *свî* итд. Сам ном. јд. м. р. нисам забележио, немам дакле потврда ни за *сав* ни за *вас* — прилог *вâздан* треба, разуме се, оставити по страни. Иначе се место ном. јд. м. р. употребљава облик средњег рода *свê*:

Да донесêс идâн грбсш да се најê свê âскер; *Снêк се свê идшойш*; *Пдсија ли свê сêмен*.

¹ Даничић, Рјечник старина s. v. *такъ*.

Облик *свѣ* пренет је даље и у ном. јд. ж. рода: *испрѣђена ми свѣ уснѣва*; чак и у ак. јд. ж. рода: *ја поскрка свѣ јуѣ* (= јуху).

Оваквог механичког проширења употребе ублика *све* има у нашим дијалектима на истоку, тако у јужноморавском¹ и у косовско-ресавском². Разуме се, од ових примера треба разликовати оне у којима је *свѣ* правилан падежни облик: *Искршили се свѣ јаја*; *Свѣ лѣбови прѣлѣнише*. Не треба заборавити да је наст. -е обичан у ном. мн. не само женског, већ и мушког и средњег рода придева и придевских заменица.

Иначе се у већини падежа срастају правилни облици ове заменице, негде у искључивој употреби, а у ном. и ак. јд. ж. р. поред *све*:

Свѣ ми стѣрна булѣ; *Шѣ стѣ шакѣ жѣнали*, *порѣсили* (= оставили) *стѣ на свѣ стѣрѣну рибѣва* (< *рей-*), — *Свѣм кѣном смо шѣшли на свѣдѣби*; *Свѣ је* (= *јој*) *ндсеју кѣша* (= *јела*); *ду свѣ вилѣшѣ*; *Вѣштар јѣ ду свѣ стѣрѣнѣ*; *Свѣки дѣн прѣшѣим свѣм дицѣма*.

§ 2⁵⁶. У облицима ген. — ак. мн. и дат. мн. имамо редак случај продирања наставака сингулара у парадигму плурала. У ген ак. долази облик *свѣгѣ*, у дат. *свѣмѣ*, али само кад су у питању људи:

Он свѣгѣ покѣни (= *позове*); *Да узнемо ду свѣгѣ*; *Пѣшуче ни свѣгѣ* (= *поби нас све*); *Лѣпѣ је кр свѣгѣ* (= *код свију*) *да идеш*, *Јѣ ви свѣгѣ ишѣем* (= *ја вас све волим*); *Кујѣга вѣдѣеш*, *свѣгѣ виѣни*;

Да иѣшѣеш свѣмѣ иѣклок; *Свѣмѣ шрѣбује*, *менѣ шрѣбује и шибѣ шрѣбује*; *Дѣјеју свѣмѣ задругѣрѣма*; *Намѣшнѣла дѣрови свѣмѣ*; *Оше вѣм, дѣца, да ви дѣм свѣмѣ*.

Ту *свѣмѣ* претставља одговор — тј. један од могућних одговора — на упитну заменицу *кумѣ* и значи готово исто што и *свѣкому*. Супротну од *свѣмѣ* је *ниѣкому*. Очигледно је велика семантичка блискост између множине *сви* и заменица *ко*, *нико* и *свако* (галип. *свѣк[u]*) које у свом значењу носе један множински моменат, потенцијално остварљив или латентно присутан, а ипак имају промену јединине. Ова семантичка веза дала је повода за морфолошки наслон. Према односу *кѣ : кога* : *комѣ* створен је

¹ Белић, ДИЈС 426: *са све свѣрѣчи*.

² Елезовић Речник s. v. *сѣв*: *свѣ свѣш*. Тако и у Ресави: *па-бѣци са-свѣ сѣндук* (Ивковић 294), а такође и у Глоговцу: *Илѣду људи са свѣ комѣру, са свѣ официри* (мој материјал). — Сличне примере забележио сам и у Касидолу код Пожаревца.

*свѣ : *свѣгѣ : *свѣмѣ. Да је утицај извршила баш заменица *ко*, види се и по акценатским приликама. Међу придевским заменицама у галипољском једино *ко* има наставке *-га* и *-му* акцензоване и дуге (галип. *кога и *комѣ потсећа на *кога* и *комѣ* у неким нашим дијалектима, напр. косовско-ресавском и пожаревачко-вршачкој говорној групи).

У косовско-метохиском дијалекту постоји облик *свѣга* у ген. мн.: *Имаше пѣздрав од свѣга*¹, *Имаше пѣздравље од свѣга*². Овакав паралелизам у једном ретком образовању можда треба тумачити као индицију за порекло Галипољаца и старину самих облика. Извесну сметњу претставља разлика која се јавља у једној појединости: *свѣга*: *свѣга. Уколико сродност одиста постоји, ову би разлику најпре требало објашњавати тиме што Галипољци нису досељени са косовско-ресавског терена, већ из области са говором блиским косовско-ресавском, али и са извесним цртама независног развоја. Није искључена ни накнадна појава разлике, услед продирања *и* или *е* из других облика у парадигми у једном или у другом говору.

§ 257. Речца *год* уз заменице долази у везама *кугѣдер* и *шугѣдер*:

Кугѣдер ли ни дође данске? — Има ли шугѣдер да се је? итд.

Осим тога постоји и окамењена конструкција *свѣ шугѣш*. Тај је израз очевидно постао елипсом од *све што год желиш, све што год хоћеш* или сл. Језичко осећање Галипољаца данас у *шугѣш* не разликује саставне делове:

Ќремо, кѣѣмо, сѣдимо, свѣ шугѣш; Ми свѣ шугѣш ѣмамо; Свѣ шугѣш ѣмам, ѣмам у кући ми ду пѣлеша млеѣка; Пуш за коње, за кола, за свѣ шугѣш; Насшрѣди куће инѣ синѣја, пѣна свѣ шугѣш за иѣње (= јело); Мѣј мѣш дунѣси ду свѣ шугѣш; Јѣ ши пѣраси (= оставих) ду свѣ шугѣш.

И овде, дакле, има примера за проширену употребу облика *свѣ* (исп. § 255).

Акцент облика *шугѣш* даје повода за један закључак из области релативне хронологије. Семантичко пражњење речице *гѣд* и њено срастање у недељиву целину са *шо* могло је наступити тек после престанка важења фонетског закона о повлачењу " акцента са последњег слога. Да није тако, имали бисмо данас акценатски лик *шѣгот.

¹ Елез. Речник *з. в. сѣв.*

² Елез. Речник *з. в. Поздравље*.

§ 258. У значењу које у нашем књижевном језику имају сложене заменице типа *што му драго* долазе у галипољском често конструкцији са *да је*:

Найрди га каменом, клинцом, иским да је (= чиме било);
Да ми идан сун, бакраче, шд да је (бакраче или шта било друго);
Да дигнемо шд да је.

Иначе, да поменем овде и то, у галипољском говору нисам наишао на типове што било, што му драго, а исто тако ни на заменице сложене с *и-* (тип *ико*) и *које-* (којеко и сл.).

Посебно о промени придева

§ 259. Ном. јд. м. р. је једини падеж у ком се сачувала разлика између наставака одређеног и неодређеног вида (*-ø~-и*):

Ја сам сшар човик; Ти си млличак; Он шдђаше цшво саш по магги; Да изиђе жив зшиц.

Бшли лукац и црвени лукац; Ддста је душтво ушш луди вштар; свишш Никдла; чистш пундшјник; Вшлики Јдр и Мали Јдр (топографски називи).

Више примера и податке о употреби в. у § 526—528.

Узрок веће упорности ном. јд. м. р. у чувању разлике између наставака именичке и заменичке промене треба тражити у самој промени заменица, према којој се иначе равна нова уједначена придевска промена. Наиме наставак *-ø* који је карактеристика именичке промене придева постоји и у заменица, и према томе никакво угледање на заменичку промену не може га уклонити.

Поменућу и то да придев *велик* у галипољском зна за облик неодређеног вида:

Едан велик йањ. — Умшрају млдо, йма велик бдлес. — Не мдш да се слшзне на ушбм јару, вшлик је.

Супротно значење исказује се обично придевом *млличак*; употреба лексеме *мали* ограничена је на неке специјалне случајеве.

О питању односа наставака *-а* и *-ога* у ген. (*-ак*.) јд. в. у § 237—238, у одељку о заменичко-придевској промени уопште, пошто су ти наставци престали бити обележје придевског вида, и то у толикој мери да је чак *-а* продрло и код показних заменица.

§ 260. У галипољском се јавља приличан број непроменљивих придева, позајмљених из турског: *Ндса йланина мндго дшк* (= стрма; тур. *dik*); *Ушш удувшца зэнгил* (= богата; тур. *zeygin*); *Кујд жэна кедá је кадвй* (= кад је јака; тур. *kavi*); *Мујш ли су рше сакаш; Ншгá му сакаш* (тур. *sakat*).

Непроменљивим придевима придружује се именица *сирџма* која и иначе у нашем језику има значење блиско придевском:

Били шрѝ брдџа, сирџма били; Увѝ жѝна сирџма; Серџма девѝка. У неколико примера, међутим, забележио сам наставак придевске деклинације: *Шѝ љзе пѝре д -увѝга сирѝмѝга човѝка; Подѝше шѝм човѝку серѝмѝм.*

На другој страни имамо у једном случају појаву променљивости придева који је у Вука непроменљив: према *шѝзе сѝрње, шѝзе лѝбац, шѝзе рѝбе* записао сам и *шѝс лѝбац, шѝзѝга сѝрка.*

Компарација придева

§ 261. Компарација придева у овом говору је аналитичка. Компаратив се гради помоћу предметка *јѝш (јѝс)*:

Кѝко га сѝчѝју, јѝш вилѝко бѝва (= још веће бива). — *Јѝш крѝне ѝвце бѝву.* — *А да вѝдјемо д -увѝ двѝ крѝга, куѝ је јѝш лѝп.* — *Да пошрѝжим јѝш лѝпѝга мѝшта.* — *Сѝдво је палѝт јѝш лѝп ду цѝровога.* — *Мѝј брдѝ ду минѝ је јѝш млѝт.* — *Увѝ млѝда, унѝ јѝс млѝда.* — *Јѝ сам јѝш мѝличак, шѝ си јѝш вѝлик, шѝ прѝђи прѝко минѝ* (= поред мене; разговор се води пред уском ћупријом). — *Јѝш велѝчке — јѝш скѝје* (= што је веће, то је и скупље). — *Кѝра је јѝш слѝшка* [него средина хлеба]. — *Бѝјѝ ми сѝдр, кѝка* (= стриц) *ми јѝш сѝдр ду њигѝ.* — *Дѝ ми вѝше курѝшо, јѝш је ширѝко ду муѝга.* — *Имѝсе идѝн бунѝр, јѝш ширѝк и дѝбок.* Исп. и Филиповића: *Дѝше узело другог коња, још дебелого, и уѝушло се* (стр. 114).

Тако и код прилога:

Јѝс мѝра блѝзо (= још мало ближе). — *Такѝ је јѝш висѝчко.* — *А. Дѝ су рѝбе? Б. Јѝш дѝбно.* — *Дѝ је се појѝло на вѝм ѝшѝом јѝзѝку, јѝш љѝву лѝпѝо да га пѝмѝим* (= још бих га лепше памтио). — *Они јѝс лѝпѝо знају.* — *Пѝѝа јѝш мнѝго* (= још више) *пѝслује.*

Исто као и у другим нашим говорима с аналитичком компарацијом, и овде су се нашли извесни примери компаратива глагола:

Јѝ ви свѝгѝ ѝшѝем (= ја вас све волим), *ама куѝ ми глѝда, њигѝ јѝш ѝшѝем* (= више волим). — *Увѝ другѝ ми сѝн јѝш знѝ.*

Уколико се у говору Галипољаца чују компаративи начињени са *по-*, то су очевидно македонизми. Појединци који најдоследније чувају особине барјамичког говора не употребљавају овакве облике и категорички тврде да су им у Барјамичу били непознати.

§ 262. Суперлатив се образује помоћу *нај*-:

Нај велико играње; Узели нај ле^{ни} куњева (= коња). — Нај мило ми де^{ше} ббно. — Кујеју нај с^{аре} рубе. — Да најес нај с^{арога} чув^{ка}. — Ин^а ку^а (= једна која) је нај м^{но}го пр^{ич}ала (= највише личила). Исп. и Ј^а би нај за^пм^ио шд.

§ 263. Употреба *још* за грађење компаратива указује на оригиналан развој аналитичке конструкције у галипољском говору у односу на призренско-тимочко стање.

Облици са *још* уствари су калк према нормалном типу турских компаратива: *daha güzel* „најлепши“, од *daha* „још“ и *güzel* „леп“. Занимљиво је да је оваква конструкција компаратива продрла и у грчке тракиске дијалекте. У говору места Саранда Клисиес у Тракији употребљава се тип $\chi\delta\rho$ $\chi\alpha\lambda\beta\epsilon$ ‘besser’ ($\chi\delta\rho$ < $\acute{\alpha}\chi\beta\epsilon\eta$ ‘посх’).¹ Исти утицај који је захватио грчке говоре те области заплуснуо је и српски галипољски говор.

Од старог начина поређења нису се сачували остаци код појединих придева, чак ни у окамењеним изразима, чак најзад ни у прилозима — с једним јединим изузетком, прилогом *вѣћи* (= више, plus) који је одавно изгубио директну везу са својим првобитним позитивом. Може се слободно рећи да је галипољски у процесу метаформозе компарације отишао даље него и сам призренски-тимочки дијалекат у којем се ипак задржао извештан број примера синтетичког компаратива (*сШарѣју, млаѣју, бѣље, јѣе* и сл.)². — Јасно је да измењени начин поређења придева у галипољском говору има приличну старину. То је у складу с општијом чињеницом да се турчки културни и језички утицај на Галипољце почео манифестовати сразмерно рано, у епоси убрзо по пресељењу у Тракију (исп. § 4).

О формирању Придевских основа

§ 264. Паралелно са продирањем падежних наставака тврдих основа с елементом *о* на место завршетака меких основа с елементом *е* иде и експанзија суфикса *-ов* на рачун *-ев*:

бужйћови, Васйльов, врайцѣва јува (= гнездо), Ђурђов дѣн, учу Ђурђова днѣ, Каракѣшѣви (патрон.), кѣчови (коч = ован) рѣгове, Лѣзѣрова субѣша, мйшоф рѣи, на нѣжѣвом врѣву, пасѣјѣве јѣсе, пѣћѣв кѣпак, рѣзѣјѣв зѣ^в, рѣзѣјѣве нѣге, сѣнанѣѣвога сѣ^в мена, сѣрѣове пѣклѣде, сѣнѣвога зѣ^взда (= даница).

¹ Thumb, Handbuch 71.

² Белић, ДИЈС 439.

Исп. и придеве *мишѡвнѣй* (*мишѡвнѣ рѣца*) и *кућѣвнѣй* (*кућѣвнѣй прѣк*), обичне у говору Галипољаца, а исто тако и дублет *мужѣвнѣй* || *мужѡвнѣй*. Карактеристично је да се *-евнѣй* одржава тамо где је у корену у, дакле тамо где га подржава дисимилативни принцип описан у § 185.

§ 265. Уклоњени су трагови палатализације испред суфикса *-ин*:

дивѡјкино кубѣлче (= ждребе), *девѡјкине рѣбе*.

§ 266. Појединачна аналошка уопштавања извршена су у облицима *дѡлѣи*, *мѡсан* (= мастан), *пѡсан*, *рѣшак* (= редак) и *прѣжнѣи* (= предњи, в. § 158).

БРОЈЕВИ

Основни (кардинални) бројеви

§ 267. Број један гласи *идѡн*, *инѡ*, *инѡ*. У вези с именицом *нѡн* јавља се ном. јд. м. р. по одређеној промени: *мѡ инѡ нѡн* *лижѣмо вѡдеке* и сл. Промена овог броја (сем. ном. јд. м. р.) одговара промени заменице *увѡ*: м. р. *идѡн*, ген. *инѡга*, дат. — лок. *инѡм*, INSTR. *инѡм*, ж. р. *инѡ*, ген. *инѡ*, дат. *инѡм*, ак. *инѡ*, INSTR. *инѡм* итд.

§ 268. Број *двѡ* има у ж. р. облик *двѡ*: *двѡ грѡнѣ*, *двѡ жинѣ*, *двѡ планинѣ* итд.

Као и у књижевном језику и другим дијалектима, ж. род бројева *шрѣ* и *чѣшѣри* једнак је мушкоме.

§ 269. Средњи род бројева *двѡ*, *шрѣ* и *чѣшѣри* има посебне облике *двѡј*, *шрѡј*, *чѣшѡрој*:

Двѡј врѣилиѣа (= два вратила), *инѡ прѣжнѡ*, *инѡ сѣшѣжнѡ*; *Двѡј зрѣниѣа*; *Двѡј кулиѣа* (= два точка); *Двѡј бѣснѣй кѡчиѣа*; *Двѡј пушѡчиѣа* (= два поточета, ном. јд. *пушѡче*); *Дѡ двој сѣла* (= из два села); *Двѡј шилиѣа*; *Двѡј ушѣ*; *Увѡ двѡј шарѣнѣй зрѣниѣа*; *Двѡј — шрѡј валѡчиѣа*; *Трѡј гѡвѡна жѣша*; *Трѡј пѣлиѣа*; *Трѡј сѣла*; *Има шрѡј шѣчиѣа*; *Чѣшѡрој зрѣниѣа*; *Чѣшѡрој клѡчиѣа*; *Чѣшѡрој сѣла*.

Ови облици могли су постати само од *двѡје*, *шрѡје* (*чѣшѡрој* од *чѣшѡро* наслоним на прва два броја). Конструкције као *двѡје шилиѣа* честе су и другде и доста су старе. У галипољском су овакве конструкције морале потиснути везе као *два шилѣа* и уопштити се код именица са суплетивном множином посталом од ранијих колектива. Како ових именица у галипољском има више него оних са нормално грађеним плуралом средњег рода, могло се схватити да је конструкција *двѡј* (*шрѡј*, *чѣшѡрој*) + ген. мн. име-

нице најчешћи тип бројне конструкције ср. рода уз бројеве 2, 3 и 4. Тиме је прокрчен пут даљем ширењу оваквих облика и они су сада генерализовани код свих именица средњег рода. Дакле према *двој дѣцѣ*, *двој пѣлѣ* долази и *двој сѣла*¹.

§ 270. Као једини остатак променљивости бројева *два*, *три* и *четири* сачували су се инструментали *двѣм*, *трим* и *четири* за сва три рода: *Уви је бакрач двѣм дршком*. — *Напраи кућу двѣм јѣзбѣм* (= са два подрума). — *Пугледни га двѣм дкешом*. — *Уфѣши двѣм прѣшом*. — *Да се узне двѣм рукама*. — *Извѣје двѣм свѣћма* (= са две свеће) *нѣвога ђгња*. — *Кућа је трим пѣнѣрама*. — *Трим прѣшама се крѣш наприја*. — *Трим прѣшом уфѣшиво*. — *Вѣла трим рѣгом, искрѣшена*. — *Кућа четири пѣнѣрама*.

Занимљиво је да дуалско -ма изостаје баш у облику инструментала броја два, где би га најпре требало очекивати, мада иначе галипољски говор припада оној групи наших говора где се то -ма не само сачувало него и увелико проширило. То треба објаснити тиме што се *двѣм*, као и *трим* и *четири*, у галипољском употребљава увек атрибутски, никад самостално (нема примера као да о сам оним двема). Отуда је овај облик узео завршетак који имају заменице и придеви у том падежу, а не онај који је данас карактеристичан за заменице. Исп. § 275.

Облици као двају, двеју, двама, трију, четирију и сл. непознати су галипољском говору.

§ 271. Бројеви већи од четири нису променљиви:

Идѣн коњ шѣс ногума (= са шест ногу); *Побѣже двѣндес ѣскѣрама* (= са ...); *Извѣди* (1 јд. аор.) *идѣн казан ѣлѣбна* (= дуката) *четириѣз дршковама* (= са четрдесет држака).

Ови бројеви гласе: *пѣш*, *шѣс*, *сѣдам*, *ѣсам*, *дѣвѣш*, *дѣсѣш*, *идѣндес*, *двѣндес*, *триндес*, *четириндес*, *пѣшндес*, *шисндес*, *седамндес*, *осамндес*, *дивѣшндес*, *двѣс* (*дваѣс*, *двѣѣс*), *триѣс* (*триѣѣс*, *триѣѣс*); *четириѣс* (*четириѣѣс*), *пѣндисѣш*, *шисѣш*, *седамндисѣш*, *осамндисѣш*, *дивѣш*

¹ Аналогне конструкције бележи С. Ивић у Посавини (Пос. II 115): *двоје* (*troje, četvero*) *дјесе*, *двоје* (*troje, četvero*) *ѣдребѣди*, *двоје* (*troje, četvero*) *јаја*, а никад *два* (*tri, četiri*) *дјетѣта* и сл. Донекле потсећају на ово примери које даје М. Стевановић, ИЦГ 115: *шѣшторо пѣсѣмѣ*, *дѣсѣшторо сѣлѣ*. Али у Црној Гори те конструкције имају синтаксичку вредност, а не морфолошку. Тако постоје и везе као *наше три сѣла* (ibid. 112), док су у галипољском ово једини употребљиви бројни облици одн. конструкције за ср. род. — Цела сва еволуција у знатној мери је паралелна развоју у украјинском језику (исп. у Шереха, Нарис сучасној украјинској литературној мови, Мюнхен 1951, 253—254).

двѣш, сушѣну, двѣ^н сушѣне, шрѣ сушѣне, чишѣри сушѣне, пѣш сушѣна, шѣ-сушѣна, сѣдам сушѣна, ђсам сушѣна, дѣветѣ сушѣна, иљѣду, двѣ^н иљѣде итд.

Збирни и њима сродни бројеви

§ 272. У галипољском говору се збирни бројеви двоје, троје, четворо, петоро итд. не употребљавају више као такви. Њихов остатак, облички прекројен и са значењем ограниченим на једну од некадашњих категорија, али у исти мах проширеним у тој категорији, претстављају данашњи облици ср. рода *двѣј, шрѣј* и *чѣшворој*, поменути малопре. Овај последњи облик занимљив је и по томе што једини он — будући да су збирни бројеви од *пѣшоро* навише изгубљени без трага — пружа сведочанство да је у галипољском био у употреби формант *-ор-*, а не *-ер-*, обичан у нашим западњим крајевима.

Нашао сам само један случај употребе оваквог облика изван функције коју у нашем језику врши кардинални број за средњи род. То је пример *Лѣ^нпо, рѣче, шѣ двѣј наѣраи* где *шѣ двѣј* одговара познатој конструкцији *шо двоје*.

§ 273. Збирни придевски бројни облици још увек су у живој употреби уз именице:

двѣја врѣша, шрѣја врѣша, чишѣбра врѣша, на двѣја кѣла испѣњѣши бѣ^нву, Иђѣву шрѣја кѣла, чишѣбра кѣла, двѣја набрѣдала, шрѣје паншѣле.

Даље од *чишѣбра* ови бројеви нису сачувани. Говори се *пѣш кѣла, сѣдам врѣша* итд.

И овде је као остатак флексије сачуван посебан облик инструментала:

Двѣѣм кѣлама слѣме вучѣју. — Трѣѣм кѣлама шиђѣше на снѣје. — Чишѣбрѣм кѣлама шиђѣше на пѣ^нсак.

§ 274. Живе су и бројне именице, додуше и оне само за бројна значења од 2 до 4:

Ми смо двуѣце брѣшју. — Вѣкни ушѣ двуѣце шо сшѣјѣју вѣдеке. — Двуѣце смо. — Двуѣце ли сше. — Двѣ-шроѣце кѣш су. — Чѣшворѣце сѣ^ндѣше. — Ми смо цишѣвурѣце брѣшју.

Крајње *-е* дошло је свакако наслоном на обичан наставак множине именица женског, а донекле и мушког рода.

Ове бројне именице преузеле су једну од употреба које су раније имали збирни бројеви: оне се не употребљавају само за ознаку лица мушког рода, већ могу обележавати и лица разног

пола — као двоје итд. у књижевном језику и другим дијалектима. У том правцу карактеристичан је пример: *Муш и жѣна, јѣбу* (= обе) *двуѣце су висѣки*. Овакве употребе има и другде. Исп. примере у РЈА s. v. *двѣјца с с*) и *обдѣјца с*) и у Л. Зиме, Разлике 82. Ја могу додати да сам и у Глоговцу код Светозарева забележио *дбоица* „и чѣвек и жѣна“.

§ 275. И код ових бројева једини остатак флексије претстављају облици инструментала (и датива): *Ми се нађѣмо двуѣцма*. — *Куѣ бѣву учѣр шо шѣђаше двуѣцма шѣ* (= која беху она двојица с којима си ишао јуче?). —

Јѣбу двуѣцма ѣ да дѣм.

Иначе, облик ген. је једнак ном. — ак.: *д-унѣ чишвурѣце* итд.

Доследно чување посебног падежног облика баш за инструментал (односно и за датив) бројева није случајна појава. Облици акузатива изједначени су с номинативом, а за обележавање значења генитива и локатива може да послужи аналитичка конструкција с предлогом — *до* за генитив, *на*, у итд. за локатив: *дѣ двој сѣла* = из два села, *у двѣј сѣла* = у два села. Међутим датив (укључујући датив правца) и инструментал (укључујући социјатив) у галипољском се по правилу употребљавају без предлога (в. у поглављу о синтакси падежа). Стога се обележавање дативних и инструменталних односа није могло пренети са падежних облика на аналитичке конструкције. Слична је ситуација и у књижевном језику и многим дијалектима, али само у погледу датива: облици *двѣма*, *шрѣма* показују највећу отпорност стога што су најтеже заменииви. Инструментално се значење, међутим, у књижевном језику и већини дијалеката лако пребацује на конструкцију са *с* — предлогом који је у галипољском говору скоро потпуно изгубљен.

Сам облик *двуѣцма* има наставак множине — и ту је, као и у ном. *двуѣце*, логички број надвладао граматички. Завршетак *-ма*, — а не *-м* као у *двѣм*, *двѣм* — одговара употреби самог облика. Док *двѣм* и *двѣм* долазе по правилу у атрибутивној ситуацији и стога имају наставке атрибутивних речи, придева и придевских заменица, *двуѣцма* се употребљава искључиво самостално, понаша се као именица и добија именички наставак. На тај начин наставци (дат.-) инстр. (мн.) бројева дају само једну нову илустрацију за строгу репартицију која постоји у галипољском говору код ових наставака — *-ма* у именичкој промени (самосталне речи; исп. и *ндма*, *вѣма*, *њѣма*, од заменица које се редовно самостално употребљавају), *-м* у заменичко-придевској (атрибутске речи). Исту

тенденцију, нешто друкчије остварену, налазимо и у нашем књижевном језику. Карактеристичан је случај наст. *-ма* у заменичко-придевској деклинацији који се „најчешће... употребљава кад придјев или замјеница стоји без именице“¹.

Конструкција са јобу (= оба)

§ 276. Број *оба* не долази у самосталној употреби и сачувао се, облички измењен, само у везама са *двџ* и *двојце*.

Иште да вџдјес јдбу двџ браша. — *Дџше џддоји јдбудви сџсе.* — *Дођдше вџмоке двџ дивдјке, ама су јдбу двџ грубе (= ружне).* — *На јдбу двџ планинџ.* — *Ланџ бџсе инд ми увд глџво, вџгдине јдбу двдј.* — *Укушџла се двујанче (= родила је близанце), јдбу двдј жџвџ.* — *Јдбу двдј ушџ.* — *Клџчи (= газе) јдбу двџм нугџма.* — *Јџ га џгледни јдбу двџм учџма.* — *Јдбу двџм џвџшом ни чџјем.* —

Ѓде да се уђџшимо јдбу двуџце на кубџлу. — *Јдбу двуџце бџмо.*

Почетно *ј-* јасно је, то је обично протетично *ј-* као у *јдише*, *јдн* итд., исп. § 94. Што се тиче самога *џбу*, може се претпоставити да оно продужује, у сажетом облику, стари генитив дуала *џбу* или да се своди на неки хипотетичан аналошки ген. дуала *џбу*. Ипак ниједна од ове две претпоставке нема сигурног ослоњаца. Једно се само може сматрати поузданим: пошто се *-у* налази у слогу иза акцента, недостају услови за гласовну промену *џ > у*; дакле (*ј*)џбу се не може свести на *џбо-*, често у многим крајевима на западу (исп. напр. РЈА).

§ 277. У галипољском се употреба *јобу* проширила на начин који није обичан у нашим дијалектима. Тај предметак ступа у везу и са бројевима *шрџ* и *чишџри*:

Вџкни јдбу шрџ сџсшрџ. — *Диђдше јдбу шрџ жинџ.* — *Ланџ џмамо (импф.) шрџ рдја и јдбу шрџ се џусшџше џо двџ џуша.* — *Јдбу чишџри врџце ми дџ (= дај).* — *Јдбу чџшџри сџшрџнџ џо дџсџш адџмџ (= корака).* — *Кулџњи (= точкови) ми јдбу чџшворџ џокрџшење.* — *Јдбу шруџце џшџеју џџрџ.*

Значење је, разуме се, „*све шри*“, „*све чџшри*“, „*сва чџшворица*“ итд.²

За овакво проширење употребе *јобу* био је потребан један предуслов: *џба* се изгубило из самосталне употребе и долази само у вези са *два*. Док се у значењу самосталног *џба* садржи и бројна вредност „2“ и посебно истицање обухватања и једне и друге

¹ Маретић, Грам. 196.

² Паралела на Хвару: *џба три*, Храсте, ЈФ XIV 48.

јединице, у *обадва (јобудва)* бројно значење „2“ преузима елемент *два*, а на *оба-* (*јобу-*) остаје само истицање обухватања сваке јединице *понаособ*. Таква семантичка нијанса пружа потенцијалну могућност да се *оба (јобу)* употреби и уз друге бројеве. Та се могућност у галипољском и остварила код бројева *Шри* и *чиШири*. Ово уосталом није први случај у нашем језику да се особине броја *два* проширују на ова два броја. Ту се понавља тенденција која је довела до образовања наших обичних бројних конструкција (*Шри браџа*, *чеШири браџа* према *два браџа*) и до *преношења* наставка *-ју* на генитиве бројева *Шри* и *чеШири* у нашем књижевном језику и народним говорима.

Редни бројеви

§ 278. Бројеви *први* и *други* (одр. вид *други*) говоре се у галипољском и долазе често, број *шрџи* јавља се ретко, а редни бројеви од четврти навише изашли су из употребе. Обележавање њиховог значења прешло је на заобилазне обрте.

Чување само најнижих редних бројева уз изостанак осталих честа је појава у језицима. Тако у новогрчком налазимо само *ἕ* *πρῶτος*, *ἕ* *δευτερος*, *ἕ* *трῆτος*, *ἕ* *τέταρτος*¹. У говору наших насеобина у јужној Италији држе се од редних бројева само *prvi* и *drugi*², а исто тако и у словеначком чернејском говору у терској долини која се налази у сличној ситуацији (словенски идиом под јаким романским утицајем) само *prvi* и *drui*³, док су на оба места сви остали редни бројеви преузети из одговарајућих романских дијалеката. Сама појава је врло природна: најнижи редни бројеви најотпорнији су зато што у живом говору најчешће долазе.

Остали бројеви

§ 279. Мултипликативни бројеви живи су и у галипољском: *Ми ду сџла* (= из села, тј. Барјамича) *двџ пуџа побџгомо*. — *Трџи пуџа кеш је рџкаво*; итд.

Млађу варијанту два пут и сл. нисам забележио.

§ 280. Сачувани су и дистрибутивни бројеви који одговарају онима у књижевном језику:

Бџба и дџда имџли по-јнџ куђу. — *Јџбу чиШири сШрџнџ по дџсеш алџмџ*. — *УсШџили би у закрбџчи* (= у кецељи), а на *пуџу [би узимали] по-јнџ бобџче* (= зрно грожђа).

¹ Thumb, Handbuch 77.

² Rešetar, Südt. 215.

³ A. Cronia, Slavistična revija III (1950) 322.

КОНЈУГАЦИЈА

А. УОПШТЕ — ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ И ЊИХОВИ НАСТАВЦИ

Систем глаголских облика

§ 281. Прости глаголски облици у галипољском јесу:

а) времена — презент, имперфект и аорист;

б) начин — императив;

в) глаголски прилог (времена садашњег);

г) две обично несамосталне форме које се употребљавају најчешће уз помоћне глаголе као саставни делови сложених облика — радни придев и посебна форма сродна инфинитиву која служи за образовање футура¹;

д) именски облици који не улазе у састав сложених облика — трпни (у стварни резултативни) придев и глаголска именица².

Сложени глаголски облици су следећи:

а) времена — перфект, плусвамперфект, футур и хабитуал (= форма са *би*, исп. § 559);

б) начин — (перифрастични) потенцијал са *ћас* (= *ћаше*), уствари три разна типа конструкција с разликама у значењу.

Од ових облика футур и перифрастични потенцијал састављени су од облика глагола *хтети* и презента или већ поменутог форманта *футура*, а перфект, плусквамперфект и хабитуал од облика глагола *јесам* — бити и радног придева. Сва ова

---

¹ О овом облику в. § 317—318. Овде сам га навео међу простим облицима зато што се у галипољском више не осећа његово сложено порекло.

² Трпни придев одвајам од радног и уврћујем га овамо зато што се он у галипољском еманциповоао из конструкције сложеног пасива и значењем потпуно пришао групи неправих придева. На тај начин овај облик не припада глаголском систему у већој мери него глаголска именица. С друге стране сама глаголска именица у галипољском показује извесним морфолошким иновацијама да се још увек држи у живом контакту са глаголским системом. То ми је дало повода да и њу уврстим у овај преглед.

времена осим хабитуала стоје у морфолошкој корелацији (донекле и семантичкој):

пф.: ја сам дустѝгаво   фут.: ја ћем дустѝћем
 плпф.: ја бѝву дустѝгаво   пот.: ја ћав дустѝћем.

У перфекту и футуру помоћни глагол је у презенту, а у друга два сложена облика у имперфекту.

Овај преглед у којем су поред морфолошких узети у обзир и семантички и функционални моменти начињен је са чисто синхроничног гледишта. Његов је циљ да учини видљивијом разлику између нашег књижевног језика и галипољског говора и тиме међу многобројним променама извршеним у галипољском истакне оне најважније које мењају сам систем глаголских облика. Треба, међутим, нагласити да су те промене у великој већини познате — као тенденција или као остварење — и другим нашим народним говорима, свима или неким.

Презент

§ 282. Као и у нашем књижевном језику и у највећем делу дијалеката, наставак 1 л. јд. презента је *-м*. Тај је завршетак у галипољском обичан код свих глагола без изузетака. Говори се дакле и *мѝжем*, *дћем*, *нћем*, *оѝраћем*, *сѝ(ш) ћем се дћем*, *ја ћем да ѝдем* и сл. У футуру је, додуше, бар у народним песмама, још увек често и *-у*: *ја ћу шебе наранићу*, *нећу се женићу*, *ја ћу мујом љуби куићу*, а облик *мѝгу*, не *мѝгу* забележио сам неколико пута у живом говору. — Облици као *можем* и *оћем* познати су приличном броју наших говора. Тако они долазе напр. у дијалектима Источне и Јужне Србије¹, у говору подгоричких муслимана² и (*мѝжем*) у северним селима банатског Потисја³. Оваква распрострањеност показује да је било паралелне еволуције на најразличитијим странама што чини вероватном претпоставку да је и галипољски говор ову особину развио независно. У вези с тим није могућно да се одреди кад се она јавила у галипољском.

§ 283. У 2. л. мн. садашњег времена, као и неких других облика, јавља се *-шен* поред *-ше*. В. о томе у § 460.

§ 284. У 3 л. мн. презента у говорном језику се употребљавају готово искључиво облици који се завршавају на *-ју*.

¹ Белић, ДИЈС 511.

² Решетар, Шток. 193.

³ Из мог материјала.

У VI врсти код глагола на *-а* има *-ају* као у књижевном језику:

гледџају, грџају, нџ знају, њграју, раскидају, луџају, умџају, поџџвају, фџџају, чџкају.

Према односу *гледам* (*гледаш, гледа...*): *гледају* створен је у глаголским врстама од прве до пете однос као *идем* (*идеш, иде...*): *идеју, мџнем* (*мџнеш, мџне...*): *мџнеју* и сл.:

обучџу, џдеју, џрџеју, џзнеју, украџџу, кунџџ се, мџжеју, донисџу, џџџу, џчеју, џлџџу, сџџџу, —

бирџу, вџџеју, ковџу, џреју, да се џџџеју, џерџу, џџџу, свџ се смџџџу, чеју, —

џџнеју, скиџнеју, улџџнеју, џрмџџнеју, џмџџнеју, џрнеју, сџџнеју, сџџнеју, —

џрдџџу, казуџу, џа се мџлуџу, џџџу, џџџу, џџџу, џџџу, џџџу, —

сџџџу, вџчеју, дџџеју, жџџу, џџџу, кџџу (= кољу), да се кџџџу (= да се купају), џџџџу, удрџџџу.

Код глагола хтети имамо *џџеју, нџџеју, џџу*. Према томе и 3 л. мн. футура гласи *дџџџу, џџџџу* и сл. Глаголи VII и VIII врсте имају такође *-еју*, а никад *-ију* које би се очекивало према односу *иде* : *идеју* = *гледа* : *гледају* = *моли...* Дакле:

бџџџу га, булџџу, извџџџу, вџреју, велџу, наврџџџу, кџџ се врџџџу, врџџџу, џргурџџу, грџџу, узрџџу, џџџџу се, џџџџу, укрџџџу, кџџџџу се, да се џџџџу, кџџџџу се, лџџџџу се, налџџџџу, мџџџџу, мџџџџу, мџџџџу, нџџџџу, заџџџџу, да се наџџџџџу, џрдџџџџу, уџџџџџу се, сџџџџџу, сџџџџџу (= џџџџџу), уфџџџџџу, шуџџџџџу. —

бџџџџу, бџџџџџу, вџџџџџу, дрџџџџџу, леџџџџџу, сџџџџџу, сџџџџџу, шџџџџџу.

Слично овоме и у глагола VI врсте с основом на *џ* : *н-умџу, ни смџу*.

Појаву завршетка *-еју*, а не *-ију*, треба објашњавати с једне стране наслоним на првобитно *-е* у VII и VIII глаголској врсти, а с друге стране продирањем готовог *-еју* из облика глагола I—V врсте (тако тумачи овакве облике у свом дијалекту и проф. Хам¹).

На штокавској територији постоје две међусобно удаљене области где је извршено слично проширење употребе завршетка *-ју*. Прва зона налази се у северној Славонији², а друга обухвата

¹ Подр. 45. Паралелу овом образовању пружају облици као *седџџу, удџџџу, шџџџџу* у Касидолу код Пожаревца који се према обичнијем типу *седџџу* (напр. у Војводини) односе као галип. *сџџџџу* према *седџџу* у другим говорима.

² Хам, *ibid.*; Ившић, Шапт. 149, 150, 151, 153; Решетар, Шток. 50.

широко земљиште на југу и југоистоку Србије: скоро целу територију призренско-јужноморавског дијалекта¹ и неке локалне говоре косовско-ресавског дијалекта². Од ових говора само неки имају у VII и VIII врсти *-eju* као галипољски, док се у већини говора код истих глагола јавља *-iju*.

§ 285. У галипољском је *-ju* готово доследно уопштено у свим глаголским врстама. Само два глагола не знају за *-ju*. То су стари атематски глаголи *дѣм* и *јѣм* чије 3 л. мн. презента гласи редовно *дѣдѣ* и *јѣдѣ*. Ипак ово уопштавање неће бити давнашњег датума. Од неколако старца чији је говор иначе релативно чист и типичан слушао сам и облике с наставком *-у*, како код глагола I—V врсте, тако и код оних VII и VIII врсте:

изѣћу, посеѣју, дѣгну, сѣдну, пошкову, — вршѣ, запѣлу, вѣшѣ.

Док се у живом говору овакви облици могу чути само од ограниченог броја појединаца, па и од њих ретко, у песмама су они у обичној употреби. Интересантно је да су примери забележени у песмама великим делом од глагола VII врсте:

помешу, — казу, поклању, поју, посеѣју, расшржу, — загрлу, изгубу, поклону, накршу, мислу, умору, носу, износу, рану, сшору, прифашу, — да-л ћу доћи дивојке.

Ови примери показују да је генерализацији *-ju* (*-eju*) морала претходити фаза снажног ширења наставка *-у*. Ипак сам у једној очигледно врло старој песми забележио и 3 л. мн. *сложе*.

Ако је галипољско *-eju* уопште понесено из првобитне постојбине, као матична област може доћи у обзир само југоисточна, србијанска зона. Има, међутим, индиција које би могле говорити против старине овог наставка. Ту не мислим само на спорадично чување *-у* у говору и на обично чување тог наставка

¹ Белић, ДИЈС 514—515; Т. Ђорђевић, Караџић IV (1903) 92 (*Пијев, зборив, у Алексинцу*); Д. Дебељаковић, СЕЗБ VII 312 (*хеју*, на источном Косову); Елезовић, Извештај 472 (*чинију*, у говору јањевских католика); Стевановић, Бак. 123—124. Ова црта захвата и део појаса северномакедонских говора, исп. у Скопској Црној Гори *Љуклев* (Ат. Петровић, СЕЗБ VII 407), *'едноничив* (*ibid.* 44) и на Овчем Пољу *раскарѣјев ги, шресев* итд. (Т. Маневић, Македонски јазик III 194). Интересантно је да се иста особина нашла и у једном говору тимочког типа, далеко на северу: у Новом Селу видинском *дрѣлу, вѣлѣлу* и сл. (Младенов, СБНУ XVIII 488).

² Исп. у Речнику Гл. Елезовића примере као *дхеју да почддију* II 117, *искдѣију* I 23, *шопѣију* II 328. У облицима *дхеју, нѣдѣју* овај наставак продире далеко на север (те облике забележио сам у Глоговцу код Светозарева и чак у Касидолу код Пожаревца).

у песмама, већ и на акценатске прилике. Завршетак *-eju* саграђен је свакако према *-aju*. У томе *-aju* крајње *-u* морало је бити дуго све док се није скратило у оквиру општег процеса скраћивања дужина. Пошто је то *-u* у отвореном крајњем слогу и у исти мах увек неакцентовано, данас нема на њему никаквог трага дужине. Нема трага дужине ни на наставку *-eju* мада би ту код облика с акцентом на крају било услова за то. Тако имамо *печѣју*, *Плешѣју*, *бирѣју* (= бер —), *чѣју*, *лијѣју*, *булѣју*, *велѣју*, *горѣју*, *лежѣју*, *сиѣју*, *стојѣју* (ту је $\sim < '$), а не *печѣјѣју, *плешѣјѣју итд. са крајњим “ који би претпостављао старији $\sim$ (исп. напр. *дѣдѣ < дѣдѣ*). Исто тако пред енклитиком — дакле у положају где се чува првобитни акценатски лик, — имамо *кунѣјѣ се*, а не *кунѣјѣ се. То значи да је крајње *-u* у *-aju* већ било кратко у доба кад се аналошки пренело на новостворено *-eju*. То је несумњиво податак за релативну хронологију — али само релативну, јер остаје неразјашњено када су се скратиле ненаглашене дужине у отвореном последњем слогу.

Имперашив

§ 286. Императив у галипољском говору има само облике 2 л. једнине и множине. Прво лице множине императива, а наравно и 3 л. једнине, овде је непознато.

§ 287. Једну врло значајну морфолошку карактеристику императива, *-ише* у 2 л. мн., поменуо сам већ у § 30.

§ 288. Глаголи VI врсте у императиву не знају за наставак *-ј*, те се облици императива завршавају на *-а*, *-аше*:

Акаше (= терајте) *шѡга човѣка*; *забија* (= забијај); *Шѡ га жваћаш*, *пргушѡ га*; *Дѡ*, *дѣдо*, *парѣцу*; *Дѡ ми лѣба*; *Прдѡ ми* (= продај ми) *стрѣбро* и *злѡшѡ*; *Пудѡ ушѡ јѣдма*, *увѡ женѡма*; *Дѡше ми инѣ јѡбуку*; *С њѡм се ни задѣва*; *Ни дѣкаше* (= не дѣлите) *шакѡ*; *Ни жѣша се* (= не зевај); *Не зѡше*; *Не кѡраше се*; *Не ошкрѣва ми*; *Ни улизѡва* (= немој улазити) *у шѡм води*; *Ни наложѡва* (огањ); *Упѡпа га рукѡма*; *Пѡша*, *расѡпѡша*; *Ни пѡушѡна двце*; *Ни сѣша* (= не седај) *на зѣмљи*; *Пусѣша* (= поседајте); *Пусѡда рѣбе ши ду пѡшѡ*; *послѡва* (= шаљи); *Ни сѡја* (= не стављај) *га у шѡрби*; *Тѡпаше* (= ходајте); *Узнѡ сикѡру пѡ цѣпа* (= цѣпај) *дрва*; *Цѣка да удрѣжем инѣ лубанѣцу*; *Мрѣца* (= малко) *ми почѣка*; *Узнѡ шрѡ кѡсе* (= длаке) и *чѣва у цѣпу*.

Овакви облици познати су нам из приличног броја говора, тако напр. из бокељских и црногорских¹, и прилично су стари.

Забележени су већ у Рањинином лекционару². Ипак није сигурно да су Галипољци понели ове облике са старог терена. У једној молитви сачувало се *Дâј, боже, дâжда*, а и у народним песмама налазимо већи број примера ове врсте, што све упућује на релативно скорашње губљење *j*. Што се тиче узрока промене, они су фонетски (в. § 93).

Имперфект

§ 289. Имперфект је у галипољском говору врло жив, али се у многим морфолошким појединостима разликује од оног у књижевном језику. Иновација је обично на страни овог говора.

Завршетак 1 л. јд. најчешће је *-ву*, ређе *-во*:

кдâђаву, пдâђаву, шкâву, мдлуђаву, пдслуђаву (= пословах), *глѣђаву, знâву, њмâву, кдѣдву, улѣваву, вâраву, врђâву, њћâву* (= хитах), *јубаву, мѣслâву, мѣћаву, дђâву* (= хођах), *пѣзâву, сѣ'ћâву, сдâву, шрдâжаву, бѣ'ву, ћâву, —*

ѡђâво, дрâво, чђјâво, мѣћâво, глѣдâво, ѡмâво, чѣкâво, ндсâво, дђâво, бѣ'во (ређе без *v*: *бѣ'о, ѡгрâо*).

Генеа ове ситуације није јасна. Само је једно у сваком случају извесно: основни мотив за проширење завршетка 1 л. јд. био је Systemzwang који је захтевао да се 1 л. по броју слогова изједначи с осталим члановима парадигме (исп. и чакавске облике типа *hojahi* са секундарним и тешко објашњивим *-i*). У нашем случају ова је потреба морала доћи до изражаја нарочито пошто је *-x* фонетским путем уклоњено. Иначе није сигурно који су од галипољских облика старији, они на *-o* или они на *-y*. Гласовним путем *-y* је могло дати *-o* (§ 50), али не и обрнуто. То нам одузима могућност да галипољске облике једноставно упоредимо с тимочкима типа *печео, игрâо*³. Појава *-y* је, међутим, тешко објашњива. У нашим говорима постоји, додуше, једна паралела — у говору хрватских насељеника у јужној Италији — али су услови у том говору друкчији и објашњења која се дају за тај терен не долазе у обзир за галипољски⁴. Не би била вероватна

¹ Постоји потврда и за косовско-ресавски дијалекат: у Метохији *Боже са-чува! дâ ми Шо!* (Елезовић, Извештај 470), на Косову *подâ балѣ* (Елезовић, Речник I 28), у околини Врњаци *дâ* = дај, Стојановић, Врњци 219.

² Решетар, Лекц. II 121.

³ Белић, ДИЈС 562—564; Станојевић, Сев.-тим. 413—414.

⁴ Rešetar, SüdIt. 222; Reichenkron, ZfslPh XI 331—332.

ни претпоставка да је -у из 1 л. јд. презента пренето у одговарајуће лице имперфекта. Усталом, -у је у галипољском скоро потпуно нестало из самог 1 л. јд. презента. Нешто је привлачнија могућност утицаја футура, нарочито ако су у једној епоси и у 1 л. јд. и у 3 л. мн. постојали једнаки облици типа *зайисдћу*. Данас, међутим, ниједно од та два лица нема овакве форме: 1 јд. *зайисдћем* — 3 мн. *зайисдћеју*. Стога можда ипак треба поћи од типа *игра(х)о(х)*, као у тимочком говору. Кад је почео процес отварања вокала у у слоговима иза акцента и кад су се у 3 л. мн. имперфекта, поред нормалног *йгрѣву*, јавили и факултативни облици са *о* (*йгрѣво*, в. ниже), могли су у 1 л. јд. према већ постојећем *йгрѣво* бити створени и секундарни облици типа *йгрѣву*.

§ 290. У 1 л. мн. налазимо искључиво -мо (< -хмо):

йћамо, пикамо (= пецијасмо), *прѣћамо, стрѣжѣмо, дрѣмо, пијамо, мѣћамо, ни смѣмо, накйћамо, шдѣмо, брѣнамо, вилѣмо, вршѣмо, гвѣрѣмо, кѣпѣмо, ни мрѣсамо, ѣћамо, свѣшлѣмо, сѣчѣмо, дрѣжѣмо, бѣ'мо, ћѣмо* (овај је завршетак и у аористу, в. § 314).

Наставак - (х)мо, као што је познато, старији је од -смо и очуван је до данас у низу наших говора. У јекавским и икавским говорима јавља се спорадично¹, али зато на истоку наше језичке територије изоглоса овог наставка захвата највећи део тимочко-призренског и косовско-ресавског дијалекта и допире до самог Београда (Вук² наводи да се овакви облици говоре „у Шумадији“, Милићевић их даје за „београдски округ“, а ја сам их бележио и у селима најближе околине Београда: *ѣдомо* Ресник, *ошѣдомо* Жарково, *наћамо* Кнежевац, *пѣбимо* Рушањ, *дѣдомо* Железник).

§ 291. У 2 л. мн. имперфекта налазимо подједнако и -ше и -шше: *гвѣрѣшше, ймѣшше*, — *шо се учѣр смѣ'јѣшше, гушѣшше*.

Ова мешавина резултат је фонетског изједначења с и ш и из ње се не могу изводити никакви морфолошки закључци.

§ 292. Треће лице множине завршава се на -ву (< -ху):

вукѣву, пикаѣву, стрѣжѣву, пијаѣву, вѣжаву, глѣћаѣву, ймѣву, болѣву му нѣге, грѣјаѣву, двѣраву, јѣбаву се, клѣзѣву, ѣнѣ се чућаѣву.

Ређе наилазимо на облике на -во као *прѣћаѣво, шрѣсѣво, ймѣво, нѣсѣво, бѣ'во*, постале вероватно фонетским путем од оних на -ву (в. § 50, исп. горе о наставку 1 л. јд. имперфекта).

¹ Милас, Мостар 55; Вушовић, И. Херц. 59; Вуковић, П.-Др. 35; Решетар, *Südt.* 222; исп. и у језику славонских писаца XVIII века, Маретић, *Rad* 180, 182.

² Вук, *Рјечник*¹ LXXI (додатак предговору).

³ Кнежевина Србија I 118.

§ 293. Сама формација имперфекта претрпела је у галипољском крупне измене. Пре свега *-a-* као формант овог облика потпуно је истиснуло *-ǵ(i)a-* (једини имперфект без *-a-* је онај од глагола б и т и: *бѣву, бѣсе, бѣмо...*). Не говори се, дакле, само *ѣѣше, ѣраво, шкѣву, ѣјамо, жњѣмо, наѣуѣше, буѣше, дрѣѣмо, сѣѣше*, — што све одговара књижевним облицима — и *шрѣсѣво, ѣѣмо* — што одговара облицима које нормативна граматика (Маретић) допушта као једну од алтернатива — већ и *ѣрѣѣмо, он се кунѣше, сѣѣше*, чак и *не смѣмо*.

§ 294. Ни распоред јотовања испред форманта *-a-* није исти као у књижевном језику.

Код глагола на денталне оклузиве *ш* и *д* јотовање се врши доследно у VII врсти:

бесѣѣмо, буѣше, врѣѣву, ѣѣву, кѣѣше се, клѣѣше, муѣву, ѣѣво, сѣѣмо, сѣѣсе, смрѣѣше, ушѣѣше, чѣсѣѣше, чуѣѣмо се, шуѣѣмо.

Из ове врсте пренесено је јотовање и на глаголе I и VI врсте са *ш* и *д*:

ѣѣмо, јѣѣмо (= јеѣасмо), *клѣѣву* (: *клѣѣм*), *мѣѣше, ѣлеѣву, ѣрѣѣво*, — *виѣше* (: *виѣм*), *глѣѣву, глѣѣше*.

Примери са неизмењеном оклузивом су у мањини: *ѣлиѣѣву, виѣше, гуѣѣше*.

Глаголе V врсте на *ш* и *д* не наводим овде стога што су они кроз целу парадигму уопштили *ћ* одн. *ђ* из основе презента.

§ 295. Код свих осталих глагола јотовања нема више.

Тако је ишчезао сваки траг јотовања код глагола VII врсте на лабијал:

грѣѣше, јѣѣву, кѣѣше, крѣѣше, куѣѣмо, срѣѣше.

Томе одговарају и облици осталих врста без секундарног јотовања:

скуѣѣше, — *ја се врѣѣву* (= рвах), — *ни дѣѣвасе, обесѣѣше*, — *ни смѣмо*, — *ѣмѣву, кѣѣву*.

Исту слику показују и глаголи на *л* и *н*:

болѣсе, болѣву, ми се веселѣмо, велѣмо, кеш се дѣѣлаву, мѣѣше, мѣѣлаву, ѣѣлаву, свѣѣшлѣмо, —

брѣѣмо, ѣрѣѣнаше се, снѣву, чинѣше, — *он се кунѣше, знѣше*.

У једној формули у обредним песмама задржао се облик *вѣѣјаву* (= хваљаху): *Шо-м се* (= што ми се) *сѣѣноћ вѣѣјаву*. Може се, међутим, поставити питање да ли овај облик уопште репрезентује старину самог галипољског говора. У њему се налази и пример промене *хв > в* које иначе у галипољском нема.

§ 296. Код глагола са *к* и *г* у основи инфинитива јотовања по правилу нема:

вукáву, мѡгáше, њикáше, сѣ'кáсе, сшрѡгáву, шекáше,¹ — шкáву, — викаву, ѡскáше, лѡкáсе, мáкамо (мáчем: мáкáво = умакати), њавукасе, плѡкáше, ркамо, рукáше (= рикаше), скаукаше, сркаву, — бѣ'гáву, бѣ'гáше, вѡскáву, вѡскáше, шркáву, шркáше (и ови глаголи имају веларе у инфинитивној основи, дакле *бѣ'жѡм: бѣ'гáво, вѡшшѡм: вѡскáво, шркѡм: шркáво*, исп. § 386).

§ 297. Овде има и нешто отступања:

ѡчáше (свега једном, поред далеко чешћег *ѡкáше*), *сшрѡжáмо, сшрѡжáву, сшрѡжáву* (овај глагол иде по I врсти: *сшрѡжѡм: сшрѡжаво*), — *рчáше, скавучáше, — бѣчáше* (глагол гласи иначе *бѣчѡ: бѣчáво*), *пѡшшáву* (*пѡшшѡм: ѡскáво*), *шрчáше*.

Овакви су примери кудикамо ређи од оних са *к* и *г*. Међу њима су они у V врсти (*рчáше* итд.) очигледно нови. У тих глагола ч уопште почиње да продире у инфинитивну основу, в. § 368. Облици као *ѡчáше* или *шрчáше* могу, међутим, бити остаци старијег стања. Исп. стслов. *пчччхъ* и чињеницу да је однос типа *шрчи: шркаво, шркаше* уопште новијег постања. Ипак је лако могућно да је и овде *к* било потпуно преовладало, а да ч продире поново у вези с најновијим покретом уједначавања сугласника у основи.

§ 298. По себи се разуме да нема консонантске алтернације код глагола са *р* у основи инфинитива и код оних са већ палаталним гласовима:

шрáву (= трах), дѣрáву, — брáмо и бирáмо, дрáмо, прáмо, прáше али и *перáву, — шѣ'рáмо, — вѣраву (= вáрáку), врдáше* (од *врѣти*), *гвѣ'рáсе, гвѣрáше, двбраву, —*

вѣ'јáше, пѡјáше, дáјáше, блѡјáву, намигнујáше (о три последња глагола в. §§ 362 и 364), *дрѣ'мјáву, кáпјáсе* (код ових глагола уопштено је *ј* у облицима од основе инфинитива, исп. § 370), *вáјáву (= вáљáку), сјáше, — грáјáву, — сшѡјáву, —*

сшѣ'њáву, — жњáмо, — допѡњáсе, —

климáһáву се (ради. прид. *климáһáво се*), *шршдһáву (: шршдһáво), — заврһáше, жвáһáву, замѣһáше се* (и ова три последња глагола иду по VI врсти), — *накѡһáмо*.

¹ Облици ове врсте нису непознати нашој дијалектологији: *sikah* и сл. у Мостару (Ђоровић, Archiv XXIX 508), *pekâhi* и др. у Сарајеву (Шурмин, Сарај. 20б) итд.

Интересантни су дублети код глагола прати и брати; они прецизно одговарају дублетима који постоје у нашем књижевном језику: *брах* и *бѣрах*, *бѣријах*, *прах* и *пѣрах*, *пѣријах*¹.

§ 299. Најзад, није потребно нарочито истицати да се питање јотовања не може ни постављати у вези са глаголима на консонанте *с*, *з* и *ц* који су у галипољском изједначени са *ш*, *ж* и *ч*.

Глаголски прилог

§ 300. Облици герундија презента² доживели су у овом говору специфичан развој.

Појављују се два наставка у напоредној употреби, један обичнији, *-аћем*, и други ређи, *-аћим*:

вукѡћем, *дѣрѡћем*, *јѣ^чѡћем* (= једући), *кљѡдѡћем*, *крѡћѡћем*, *мишѡћем* (*мишѣм* = *мѣшѣм*), *музѡћем*, *плишѡћем*, *ѡрѣћѡћем*, *сѣ^чкѡћем*, *шрѡћем*, *бѡјѡћем*, *пѣњѡћем се*, *шкѡћем*, *ѡубилѡвѡћем* (= свићући), *сагнѡвѡћем*, *узданѡвѡћем*, *ушмркнѡвѡћем*, *вѣзѡћем*, *вѡкаћем*, *дѡшаћем*, *вскѡћем*, *плѡкѡћем*, *рѣ^чзѡћем*, *срѡкаћем*, *рѡкаћем*, *чѡкјѡћем*, *ѡкѡћем*, *врѡћѡћем*, *ѡмѡћем*, *кошѡрѡћем*, *ѡѡшаћем*, *ѡѡѡвѡћем*, *ѡрѡвѡћем* (= летећи), *сѡѡјѡћем* (= стављајући), *шѡѡѡћем*, *губѡћем*, *гѡјаћем* (= гулећи), *жмурѡћем*, *звѡздаћем*, *јѡбаћем*, *кѡѡѡћем*, *лѣ^чзѡћем* (= пузећи), *нѡсѡћем*, *ѡћѡћем* (= ходећи), *завѡћѡћем* (= заходећи), *ѡрѡвѡћѡћем*, *сѣ^чѡћѡћем*, *срѡбѡћем*, *сѡѡјѡћем*, *бѣ^чгѡћем*, *вѡскѡћем*, *шрѡкѡћем*, —

јићѡћим, *ѡрѡћим*, *шкѡћим*, *блѡјѡћим*, *зѡмѡћим*, *ѡмѡћим*, *ѡѡшаћим*, *ѡћѡћим*, *шѡћѡћим*, *сѣ^чѡћѡћим*, *бројѡћим*, *вѡскѡћим*, *шрѡкѡћим*.

Форме с наставцима *-аћем* и *-аћим* у говору су у искључивој употреби, а у народној поезији су најчешће. Осим њих сам у песмама нашао два — три примера реликтних облика: *ѡѡрѡјѡћим* (= оправљајући), *ѡѡвѡћѡћем* (= полазећи), *ѡѡводећим(-м)* (исто)

§ 301. Проблем постанка завршетака *-аћем* и *-аћим* обухвата уствари два посебна проблема. Прво, како објаснити *а* на месту где други говори имају *у*, *е* одн. *ају*, а друго, шта значи крајње *-ем*?

Одговарајући на прво питање треба поћи од односа *мѡлѣју*: *мѡлѣћ(ем)* или сл., према којем се могао у VI врсти створити

¹ Маретић, Грам. 237.

² За овај облик служим се у излагању обично термином „глаголски прилог“ изостављајући ознаку „времена садашњег“ стога што у овом говору нема другог глаголског прилога.

однос *врд̂д̂ју*: *врд̂д̂ћ(ем)*. Једном добивено *-аћ(ем)* ширило се даље кроз све глаголске врсте, свакако прво кроз оне чија се инфинитивна основа свршава на *a* (исп. велику експанзивност наставка *-ајући* у сличним случајевима у многим нашим говорима: *плакајући* и сл.). Супротну развојну тенденцију одаје облик *опр̂д̂јућим*, сачуван у песми (исп. горе). Такав се облик најлакше могао појавити у време док се говорило напореда *бајућ-* и *бајаћ-*. Много је мање вероватно да је првобитни однос *Шонуџи*: *Шонућ(ем)* или сл. у III врсти дао повода образовању односа *враћаџи*: *враћаћ(ем)* или сл. у VI врсти (даљи развитак ишао би, наравно, као у првој претпоставци). Најзад мала је вероватноћа да је *-a-* у *-аћем* и *-аћим* резултат контракције. Сонант *j* између вокала *a* и *y* иначе се добро чува, а усто је *-y-* у *-ајућ-* од старине дуго и према томе нема услове да олако ишчезне. Исп. ипак израз *пад̂д̂ћа бд̂лес* (и *пад̂д̂ћи бд̂лес*) који сам забележио од неких појединаца у Глоговцу, а који показује даљу етапу развоја према облицима као *имд̂ући* на Косову¹ или *сп̂вд̂ући* у Ресави². — У Призрену су забележени облици као *спаћи*, *гилигичкаћи*³, али за њих је највероватније да су настали контракцијом од облика *глед̂д̂јећи*, обичних у призренско-тимочком дијалекту⁴. За галипољски говор је међутим тешко претпоставити да је познавао облике ове врсте, непознате у новоштокавским говорима.

Изложено морфолошко тумачење може да објасни како су се појавили облици с наставцима *-аћем* и *-аћим* и да опише ток њиховог ширења, али није довољно да расветли питање, откуда силна експанзивност тих облика који су продрли у све глаголске врсте и уопштили се у њима, истискујући све органски развијене форме. Та експанзивност може се разумети само ако се има у виду чињеница да су наставци са карактеристичним елементом *a* уопштени и у имперфекту (§ 293) и глаголској именици (§ 312). Анализа овог развојног паралелизма открива један семантички моменат. Није нимало случајно што је процес захватио баш оне глаголске облике који се у галипољском говору граде искључиво

¹ Елезовић s. v. *имд̂ш*.

² Ивковић 302.

³ Збирка речи Чемерикића (грађа САН) s. v. *гадежљив* и *гилигичкаџи*.

⁴ Белић, ДИЈС 582.

од несвршених глагола¹. Вокал *-a:* који се у сва три случаја уопштава уствари је традиционална ознака имперфективности, стари формант имперфекта и средство итератизације², што је морало бити пресудно и за његово ширење у овим облицима у галипољском говору. Сав овај развитак сведочи о томе колико овај говор може да буде архаичан и онда кад иновира. Старе тенденције живе у њему још увек и остварују се и у новим формама.

302. Што се тиче крајњег *-м* у *-ем* (*-им*), за њега има паралела из наших дијалеката, и то са врло различитих страна, тако из јужноморавског³ и из жумберачког говора⁴. Уосталом исто *-м* није непознато ни бугарским ни македонским говорима. Узрок његовом додавању биће угледање на начинске прилоге постале од инструментала (тип *силом*, *кришом*, *крадом*, *муком*) који су по значењу често веома блиски глаголским прилозима на *ћ* (*муком* = мучећи и сл.). Односе добро осветљавају паралеле као *мучем* (РЈА) поред *муче* које је по пореклу такође партицип презента актива.

Много је мање вероватно да иза облика на *-ћем* (*-ћим*) стоји веки инстр. јд. или дат. мн. некадашњег партиципа.

§ 303. Осим самих наставака *-ћем* и *-ћим* треба истаћи чињеницу да се пред њима налази основа инфинитива:

вукћем, *сећћем*, *шкћем* (треће л. мн. презента гласи *вучџу*, *сећџу*, *чеју*), *уздануваћем*, *пубилуваћем*, *викаћем*, *искћем*, *сркаћем*, *бећгаћем*, *вићкћем*, *шрћћем*.

Оваква појава честа је и у нашим старим споменицима и у модерним дијалектима. Иси. међутим као отступање поменути облик *дџраћем* (од *дџрем*: *дрџво*).

¹ Интересантно је да су се и у македонском језику ова три облика такође срела и претрпела иновације у истом правцу, додуше на начин различит од оног у галипољском говору. Данас се у македонском они образују на потпуно једнак начин. Специфични облици наставци додају се на заједнички део који је код глагола на *e* и *a* једнак основи презента, али је код оних на *и* обележен заменом тога и вокалом *e*: *гледа* — *гледав* — *гледајќи* — *гледање*, али *носи* — *носеv* — *носејќи* — *носење*. С овим облицима иде у македонском и т. зв. имперфекатски л- партицип (*носељ*). Ово се све лепо види из излагања Х. Ланта (Grammar of the Macedonian literary language §§ 9.02, 11, 15.02 и 16.01), мада он то не истиче посебно (исп. и моју напомену у Word-y IX, стр. 335). Галипољски развој ипак је изразитији од овога, утолико што је као карактеристика сва три облика уопштен исти вокал код глагола свију врста, и што је тај вокал баш *a*.

² Исп. А. Белића, Постанак прасловенске глаголске системе, Глас CLXIV 28--29, и А. Вајана, Bulletin de la Société de linguistique de Paris L 27--28.

³ Белић, ДИЈС 470.

⁴ М. Popović, Žumberački dijalekat, Zagreb 1938, 42.

§ 304. Када је карактеристични консонант инфинитивне основе *ш* или *д*, и у облицима герундија презента долази *ћ* или *ђ*:

*јућаћем, крађаћем, прѣђаћем, вђаћем, ођаћем, завђаћем, првђаћем, шђаћим, сѣђаћим*¹.

Код глагола I врсте има и примера сачуваног ранијег стања: *кљадћем, мишћем, плишћем*.

Јотовање у овим облицима тачно одговара ономе које се врши у формама имперфекта.

Трѣни придев

§ 305. Наставци су *-ш* или *-н* одн. *-еш* или *-ен*. Као што ће показати материјал који се ниже наводи, облици с елементом *ш* и они с *н* долазе у великом броју случајева у слободној варијацији. Та слободна варијација, потекла највероватније из примера као *написан* || *написаш*², свакако је и дала повод за стварање облика на *-еш*.

Основа на коју се додају ови наставци у једним случајевима једнака је основи радног придева³, у другима се подједнако слаже с том основом и с основом презента, а у трећима одговара само основи презента. Пошто су ови трећи случајеви најмалобројнији и усто по правилу претстављају иновације, целокупан материјал може се поделити на стандардна образовања (осн. трп. прид. слаже се с осн. рад. прид.) и образовања на бази презента.

а) Стандардна образовања

§ 306. Наставак *-ен* || *-еш* долази код глагола чија се основа радног придева свршава на консонант или на *и*⁴ (у овом последњем случају вокал *и*, наравно, испада пред наставком).

¹ Јотовање *д* у облицима прилога времена садашњег забележено је и у црничком говору: *сећѣћу, шшѣћѣћу, шшѣћѣћу* (Милетић 475). Тамо су, међутим, прилике друкчије: говор је јекавски и *ђ* се јавља у свим облицима од основе инфинитива.

² Облици на *-аш* стари су из српске, а изгледа и из словенске перспективе (Р. Бошкових, НЈ Нова серија I 123—124).

³ У овој дефиницији помиње се основа радног придева (а не инфинитива) зато што то прецизније одговара стању код неких глагола I врсте (напр. *јѣчим*).

⁴ Изузетак чине глаголи IV врсте на *н* (в. § 308а).

I (глаголи прве врсте на консонант):

убоден, убучѣна, угрѣбѣно, жиждѣна, зизѣна (само у аргоу и само поименичено, у значењу „ракија“), испѣчен и испѣчен, заплѣчени, исплѣћена, испрѣћѣно, урѣчѣно, посѣчѣна, усшрѣжѣн, пушружѣна, —

убодеш, убучѣши, завучѣша, пумишѣша, донесѣш, испѣчеш, исплѣчѣша, исплѣшѣшо, пушучѣши, ушучѣшого.

IIa (глаголи VII врсте):

прблѣхѣн, забрѣно (= заборављено), обѣсена, пугѣрен, угѣсена, заграђено, погѣрено, погрѣчена, изгубѣна, пузлаћена, одјуђена, уквѣрена, пуквѣсен, заклѣпѣне, заклѣчен, заковрѣчено, закрѣпѣне, кршћѣни, кршћѣно, крѣшѣна, покрѣшѣне, искуѣпѣни, замлаћен, удмѣрѣни, замѣћена, напрѣјена, заплѣрена (глагол иде по VII врсти), напрћен, нарѣћене, порубен, пусѣћено, расрћен, усшѣјен, ошвѣрѣно, пошѣиен, пошрвен, пушѣиен, уфаћен, учѣсѣн, —

убрѣшвеш, свѣрѣшо, убѣсѣшо, првѣћеш (= преврнут; < прѣвраш-), погѣреш, нейогѣрѣше, нагрѣћешо, загрлѣши, изгубѣша, уђѣшеш, ужѣњеш, изндѣјеш, појубѣша, пуквѣсеш, заковрѣчѣшо, покрѣшѣша, замлаћеш, умѣреш, напрѣјеш, упрѣжеш, пушѣшѣ, расрѣћеша, насшрѣш, исшрѣбеш, пушупеш, учѣнеш (= верен), учѣнеш ли је, почѣшѣша.

IIb (глаголи III врсте):

угрѣзнѣна (свега једном), —

забрѣнѣша, сѣгнеш, загрѣзнѣша, задѣнѣша, пудѣгнеш, дѣгнеш, ошкѣнѣшо, ушкѣнѣши, пркѣнѣшо, замрѣнѣш, пукнѣш, сшѣнѣти (= преостали), засшѣнѣш, зашѣнѣш.

Материјал показује да је у I и VII врсти код већине глагола наставак *-еш*, иако не редак, ипак мање обичан него *-ен*. У III врсти стање је сасвим друкчије. Очигледно је на избегавање *n* утицало присуство већ једног *n* испред *-ен*. Исти дисимилативни

принцип огледа се и у чињеници да се *ужењеш* и *учињеш* јављају увек са *-еш*¹, док опет глаголи VII врсте са денталном оклузивом испред основинског *и* имају *-еш* само по изузетку (сви забележени примери потичу од истог информатора, код којег је овај наставак и иначе продуктивнији). Старији слој образовања, из епохе пре дисимилације, сачувао се само у примерима *рањено*, *рањенога* (< *хр-*), *рањен* (= *ра-*) и *жењен* у галипољским народним песмама.

У примерима где је *н* последњи консонант основе наст. *-еш* јавио се по свој прилици још у старој постојбини Галипољаца, у заједничкој изоглоси са призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима. Али се у галипољском говору развој наставио на тракиском терену, и још увек је у току. Употреба наставка *-еш* није једнако обична код свих говорних претставника. Карактеристично је да сам преко 50% примера са *-еш* записао од једног јединог информатора, и то млађег човека, оног истог који се помиње у напомени у претходном пасусу.

Наведени облици глагола III врсте (тип *угрѝзнѝна*, *забрѝнѝша*) немају генетичке везе са старим формама на *-ен* (стсл. *движеньѝ*, стари српхрв. *раскидени*, *ѝосѝиѝжени* итд.)² од којих се разликују у првом реду по убаченом *н* из осталих облика. Форме које у свему одговарају галипољским забележене су у призренско-тимочком дијалекту.³ Није искључено да су се галипољске форме развиле још на старом терену. У овом говору њиховом распрострањању и ширењу могла је допринети и чињеница да овде и глаголи III врсте имају *и* у инфинитивној основи (в. § 355), чиме је појачан додир са VII врстом.

¹ Сличне појаве налазимо у призренско-тимочком дијалекту (Белић, ДИЈС 153, Стевановић, Ђак. 132) и на Косову (упор. у Речнику Гл. Елезовића *жењеш*: *крѝћен*). Сличан је принцип спроведен и у македонском језику где наставак са *ш* долази само ако је задњи консонант основе *н* или *њ* (Lunt, о. с. 75).

² Даничић, Ист. обл. 394; исп. и Вајана, Злат. II 261. У понеким дијалектима ови су облици дочекали и наше дане: *окѝден* у Цеклину у Црној Гори (Решетар, Шток. 202), *прекѝћена* (Елезовић s. v. *прекѝмуш*) — ако је овог порекла. За ове српхрв. форме карактеристично је да долазе само од глагола који и у аористу могу имати облике по I врсти.

³ Белић, ДИЈС: *зарѝкнеш*, *дѝгнеш* 486, *надѝнеш*, *крѝнеш* 619.

§ 307. Наставак *-н||-ш* јавља се код свих глаголских типова сем оних којих су поменути у претходном §. Овај се наставак до-даје на основе радног придева које се свршавају на *а, е^н* и *р*:

угрѣ^нјана, закѡвѣне, дрѣно, ойѡјан, посе^нјане, шкѣно, — за-кљѣно, пйисано, заййисано, распйѣ-кѣно, — пйргушѣно, невѣ^ннчану, пукѡрани, замѡшан, поме^ншане, —

*пубрѣше, закѡвѣшо, изѡ-рѣшо, уйрѣше (= опране), пусе^нјашо, насме^нјаш, насмијѣше, изѡшкѣшо, — свѣзаш, пужњѣше, распйѣкаш, одрѣ^нзѣшо, — пйргушѣшо, прдѣшо, поме^ншаш, замѡшѣшо, расцвиѣѣша (немам при-мера за трпни придев глагола VIII врсте који су по правилу непрелазни, а такође ни за гла-голе IV врсте на *а*), —*

дѡниш, дунѣ^ншѡ ли је, по-јѣ^нши, ујѣ^ншѡ је, — сѣмлиш, самлѣ^ншо, —

надуш, надѡша, —

пѡдрн, —

пѡдрш, подрѣшо, умрш, умр-ша, прстрѣшо, прстрѣшѡ је.

Поред ових облика од глагола на *у* и *р* налазимо обично и образовања од презентске основе (в. ниже).

§ 308. Као реликти старијег образовања трпног придева глагола III врсте сачували су се придеви *омѡјнуш* (= који није при чистој свести, исп. српхрв. књиж. *сѡмѡнуш*) и *бйнуш* (поред млађега *бйнеш* које већ преовлађује) са значењем „зрео“ (исп. § 391).

б) Образовања од презентске основе

§ 308а. Код глагола IV врсте с инфинитивном основном на *и* налазимо облике:

пскрен (= сакривен), сѡ-шјено, —

зѡбјеш, зѡбјѣши, рѡзвјѣшо, пскреш, пѡкрѣше (= покривени), улјеш, ѡмјеш, ѡмњѣша (= уми-вена), пѡпјѣшо, сѡшјѣшо.

За овакво везивање *-н* одн. *-ш* за основу презента дали су повода облици типа *убоден || -ш* или *засшигнен || -ш* који су могли бити протумачени као веза *-н||-ш* с основном презента. Исп. и ана-лошке форме *ѡшреш, ѡшрен* (= отрован; очигледно према пре-

зенту *ошрем*). Ипак не треба искључити ни могућност да се ради о чувању одн. ширењу старог типа *бјен* или о синкопи вокала *и* (исп. § 78 и 357).

§ 309. Формације овог типа налазимо и код извесних глагола I врсте с основном радног придева на вокал:

<i>надмен, надмѣно, поддрен,</i>	<i>надмеш, дшмѣшо, узнеш,</i>
<i>пдрена, —</i>	<i>узнеша, ндчнеша, пдреше,</i>
	<i>умреш, умрѣша, испѣњеше, испѣњешу.</i>

У већини случајева ови су облици скорашње иновације, што показују и честе алтернативне варијанте. Само за два облика долази у обзир и нешто већа старина: форма *надмен* засведочена је у РЈА још од XVI в., а за *узнеш* налазимо паралеле у призренско-тимочком дијалекту¹.

§ 309 а. Облик *ошрѣвен* који се, поред типа *дшрен* || *дшреш*, употребљава од глагола *ошрем* претставља несумњиво архаизам и везује се за друге сличне облике у нашим дијалектима на истоку. Исп. и *ушрүвѣша*, па и *ушрүвеш* с аналошким у пренесеним из положаја испред акцента или из инфинитивне основе.

§ 310. Сводећи целокупан развој облика трпног придева у галипољском говору на његове основне линије, можемо констатовати следеће:

прво, да се код глагола с основном радног придева на *-а* наст. *-ш* врло добро одржао (уз алтернативно *-н*), што је дало повода за појаву *-еш* које долази уз *-ен* скоро свугде где се јавља такав завршетак, тако да је дошло до дублетног односа (*-н* || *-ш*) код већине облика трпног придева (изузетак чине углавном форме где то спречава дисимилативни принцип и једна група глагола I врсте где је једино *-ш* историски оправдано);

друго, да је образовање помоћу непосредног везивања *-ш* за основу радног придева изгубило у I и, нарочито, у III врсти доста терена, потиснуто формацијама са завршним *-(е)ш* || *-(е)н* које се у I врсти, а и код глагола IV врсте на *и* и *у* где је такође загосподарило, везује сасвим одређено за презентску основу (с друге стране веза *-ш* с осн. р. прид. продрла је у I врсти код још неког глагола).

§ 311. Распоред јотовања испред наставка трпног придева *-ен* (*-еш*) показује исте развојне тенденције као и код имперфекта,

¹ А. Белић, ДИЈС 481.

глаголског прилога и глаголске именице. Јотовање денталних оклузива очувано је, па се чак по аналогiji распростраило донекле и на I врсту:

прблѣ^мѣч, — *првдѣш* итд. (в. § 306), —
исплѣћена, *испрѣћено*, *испрѣћена* (према *убоден*, *убодеш*, *пуми-
шѣша*, *исплѣшешо*).

Код групе *сш* алтернација није спроведена доследно:

кршћена поред *кршћени*, *пркршћено*, *учѣшћен* (једном и *учѣ-
шћен*), *пушшѣше*, *пучшшѣша*.

Уствари, *сш* одн. *шш* овде може бити остатак старог јотовања (*шш*), а може бити и резултат новијег аналошког процеса који је могао уклонити подновљено јотовање, уколико је оно у истим примерима било овладало.

Остали консонанти не јотују се нигде, па ни у VII врсти где би то било историски оправдано (примере исп. у § 306). Једини реликт у самом говору претставља попридевљени партицип *ужѣнеш*. Њему се придружује још неколико облика у песмама који су наведени у § 306. И овај развитак указује на блискост између галипољског говора и дијалеката источне половине Србије. Само што у овом случају еволуција у галипољском није отишла толико далеко. Добива се утисак да је процес започео у развојној заједници на старом терену, али је заједница прекивута пре него што је промена добила свој коначни облик¹.

Глаголска именица

§ 312. У галипољском говору глаголске именице су се по облику одвојиле од трпног придева и уопштиле наставак *-ање*:

вѣздање, *грибање*, *јићање* (= јело), *муздање*, *плишање*, *прећање*, — *бајање*, *врвање*, *орање*, *појање*, *сѣјање*, *сѣјање*, *шќање*, — *намигну-
вање*, *послужање*, *псување*, *пијање*, *шијање*, — *дремјање*, *жѣшање*,
иќање, *кишање*, — *помажање*, *машање*, *мѣћање*, *пипајање*, — *вдрјање*,
вићање (: *видам*) и *видјање*, *играње*, *сиграње*, *немање*, *кдрјање*,
лупање, *појевање*, *пишање*, *сшадјање* *нема* (*сшадам* = стајем),
сшјање (= стављање), *сшрејање*, *зафрјање*, *чување*, — *сшѣње* до
(= од) *болања*, *бршвање* (*бршвим* = бријем), *вршање* (през.
вршим), *гдјање*, *гвдрјање*, *грјање*, *грјање*, *грљање*, *жвждјање*,

¹ Интересантна је у овом погледу паралела са стањем у говору Глоговаца где се такође јавља однос *изгубен*, *лѣшено*, *полджен*, *зардбен* итд.: *граћени* и сл. (мој материјал).

ћашање, јубање, кршћање, полджање, мдлање, оћање, навдћање, србање, сѣћање, шрѣдање (= трпљење, пост), чѣшћање, шрћање, — ду бујања (= од страха), у сѣању, сшујање.

Први услов за овакав развој била је перинтеграција у облицима глагола с инфинитивном основом на *a*. То се *a* осетило као саставни део наставка, тако да се цело *-ање* издвојило као продуктивно и пренело и на остале глаголске врсте. Ослонаца за аналогiju било је доста, исп. напр. односе сѣ^ајем : сѣ^ајање = шр^есѣм : (шресење >) шр^есање и сшуйм : сшуйјање = мдлим : (молење >) мдлање. Повод за саму перинтеграцију могао је дати у првом реду имперфект где се у истој ситуацији јавља такође *a*, али не као завршни вокал инфинитивне основе већ као део наставка (исп. сѣ^ајаше : шр^есаше, сшуйјаше : мдлаше).

И цео процес уопштавања наставка с елементом *a* тачно одговара променама извршеним у облицима имперфекта (и глаголског прилога). Уосталом и узроци промена су заједнички (в. § 301). Најзад и у распореду јотовања огледа се потпун паралелизам: *ш* и *д* се мењају у *ћ* и *ђ* не само у VII врсти, већ понекад и у првој, чак у једном примеру и у шестој, док остали консонанти остају неизмењени.

Радни придев

§ 313. Радни придев у овом говору зна само за један облик множине за сва три рода. Наставак тога облика је *-ли*. Наводим неколико примера за женски и средњи род:

Маџке је погрѣбли. — Давуле дошли. — И шѣшли оне сшрадан. — Оскубли се браде и (= оскубле су се њихове браде). — Нѣсу се умѣли (жене). — Он кеш је ве^адиво онѣ паре, оне засјали. — Изѣшли нерјаде (нека митска бића, исп. Филиповића, о. с. 99), у пушкву пуѣ^авдѣли, играли. — Крушке нѣ бѣ^аву се јдш расцвишћали. — Цѣганке ве^адили шо е слѣчна бѣла. — Дуле (= слушкиње) замрѣили Мару. — Док су му рдне зарѣсѣили. — Уфдшили га нерјаде. — Фрѣили је (= бациле јој) дуле јдбуку. —

Де^аца су пдсли говѣда. — Кеш су се скрѣили кдла. — Крѣлѣ ми погорѣли. — Де^ацѣ су порѣсили (= оставила) на пушу. — Уста би ни уфдшили рѣну.

Оваква појава позната је из историје нашег језика¹ и из савремених народних говора², али нигде на штокавском терену није узела ширег замаха на већој територији. Питање је, међутим, да ли галипољске прилике треба изводити из стања у којем било другом говору. У галипољском се ово могло развити и самостално. То би, уосталом, било у складу са већ помињаном тежњом галипољског говора да смањи разлике међу наставцима разних родова у промени придева и заменица, а пре свега са чињеницом да су и разлике међу наставцима ном. — ак. мн. придева и заменица разних родова умногом истрвене. Као што показује стање у низу словенских језика, плурал радног придева уопште је поље на коме се лако губи морфолошка трородност.

Аорист

§ 314. Карактеристичан је наставак *-мо* (< *-хмо*) у 1 л. мн.:

пубѣмо, убудѣмо, лигѣмо, ни могѣмо, донѣмо, испѣмѣ се, — набрѣмо, упрѣмо је, изорѣмо, ми се насмијѣмо, — вѣкнѣмо, излѣнѣмо, шпкнѣмо, — омѣмо, пѣмо, зачѣмо, — заклѣмо, самлѣмо, послѣмо, задрѣмѣмо, — пргушѣмо, игрѣмо, — веселѣмо се, задучнѣмо, уморѣмо, — засѣмо, шркѣмо, — не хшѣмо.

Овај наставак тачно одговара ономе у 1 л. мн. имперфекта. О његовом значају исп. § 290.

§ 315. Наставак 2 л. множине аориста је *-сѣ*:

нађѣсѣ, дунѣсѣ, наскубѣсѣ, — обрѣсѣ, — намѣгнѣсѣ, умокнѣсѣ (= замочисте), — повѣсѣ, — пужњѣсѣ, — ви се упушѣсѣ, уснѣсѣ.

Уколико се понекад јави *-шѣ* (*прођѣшѣ, усѣдришѣ*), то је само гласовна варијанта настала неразликовањем *с* и *ш*.

§ 316. У § 30 већ је истакнуто да се у 3 л. мн. употребљава једино наставак *-ше* (одн. *-се*).

¹ Богату збирку материјала даје Л. Зима, Разлике 181—182. Исп. и Рингхајма, Тројасаге 170.

² Тако у северном Банату (мој материјал), у Метохији (Стевановић, Метох. 67) и у суседном ђаковачком говору (Стевановић, Ђак. 136). Исп. и примере из Врчевићевих народних приповедака и Петрановићевих народних пејама које наводи Зима, 1. с. Особина је раширена и у чакавским говорима, тако напр. на Цресу (Тентор, Arhiv XXX 181) и на Корчули (Московљевић, СДЗБ XI 205).

Фушур и инфинишив

§ 317. И у овом се говору футур образује на више начина, али ти начини нису увек исти као иначе у нашем језику.

Најпростији облик претставља синтетички (разуме се, из данашње перспективе синтетички) футур:

задрѣ^м мјѣћу, нѣћем, намѣгнѣћем је, Пусрдѣћем ши се на рѣчу (=воздрву), зайпсѣћем ако се сѣ^шим, Пулуѣћем га, искуѣћем га, оѣрдѣћем ја ушѣ пусѣ, Порубѣћем га, — Овѣ дѣнѣ доће, ујѣ^шће, Пунѣће (=понићи ће), Прнѣће, Подрѣће куче увѣ жѣну, увѣ фидѣн (=воћка) мѣличак ама расцвишѣће се вѣгдине (=ове године), гвѣ^ррѣће, зазмурѣће, нѣдамо се рудѣће, — Кѣко мѣшемо нѣћемо куѣ динѣр, Пумѣкнићемо, — дѣћешен, задрѣ^м мјѣћеше, — Појѣ^шћеју, дѣћѣју.

Као што се види, наставци потпуно одговарају наставцима презента. У 1 л. јд. преовладало је -ем¹ — забележио сам свега један пример с -у — а у 3 л. мн. господари -ѣју.

Ово образовање футура није више често и спада међу ове говорне црте које старија генерација чува знатно боље од млађе.

§ 318. Није више чест ни футур сложен с инфинитивом. Та се формација у галипољском говору одликује једном необичном новином. Инфинитив је претворен у променљив глаголски облик и добија личне наставке:

Јѣ ћем га Пудрѣћем; Јѣ ћем га ошѣћем; Јѣ ћем ши дунѣћем; Ако ши шрѣ^мбује, ја ћем ши купѣћем; Јѣ ћем га начѣћем; Сѣ ћем се дѣћем па ћем ши удрѣ^мзаћем јво; Тѣ ћеш се задѣшѣћеш, — Идѣн ће бѣће брѣш јунѣков; Бѣгу шамјѣна нѣће дѣће; Јѣн ће доће; Он ће нѣће;

Нѣће се ошкѣниће; Кѣ ће се оѣћће;

Кѣко ће бѣће шѣ; Мѣ ћемо га заврѣћемо (=савладаћемо), ши се ни бѣј (осим овога много примера у песмама).

Јасно је да су такви облици резултат механичког слагања са завршетком помоћног глагола. На тај начин инфинитив у овој конструкцији изједначио се са краћим образовањем футура (в. претходно поглавље), тако да се у целој конструкцији јавио један плеонастички моменат: *ја ћем куѣћем* значи исто што и просто *куѣћем*.

¹ Паралеле налазимо међу реликtnим облицима футура у песмама у тимочком крају: *бркнучем, шибнучем* поред *ошћинучу, улегнучу* у текстовима М. Станојевића, Караџић IV (1903) 97. Ова сличност вероватно не потиче од неког заједничког порекла, већ од развојног паралелизма.

§ 319. У нашим говорима нема паралела за овакав развој. Он се морао извршити у Тракији и то, судећи по широкој распрострањености примера ове врсте у песмама, у некој старијој фази живота наших исељеника на том терену (за епоху непосредно пре нове сеобе карактеристично је ширење аналитичког футура). Треба поменути и то да је појаву галипољске конструкције свакако подржала одговарајућа новогрчка парадигма типа θέλω γράψω (γράφω), θέλεις γράφῃς (γράφῃς) итд. — дакле са оба дела променљива, и то тако да се „сликују“ — која претставља једно од могућних образовања футура (који се и у новогрчком гради на више различитих начина¹).

Чињеница да је у саставу футура инфинитив добио личне наставке утицала је да се он облички измени и у потенцијалу с имперфектом глагола хтѣти: да *hāz држдѣ* и сл. (исп. § 322).

Ако на основу изложеног анализирамо вредност облика *куѣиѣм* — *куѣиѣш* — *куѣиѣ* итд., видећемо да је он по образовању идентичан с обликом српхрв. футура, али да се по употреби сразмерно ретко поклапа с њим, а много чешће стоји тамо где бисмо очекивали инфинитив. Иначе пада у очи функционална сличност овог облика са радним придевом. И један и други обично су саставни део сложених форми, али могу и сами, без помоћних глагола, имати вредност једне од тих сложених форми (и перфект у галипољском често долази без копуле). Структурално гледајући, једина значајнија разлика је у томе што се футур-инфинитив мења по лицима, а не по родовима.

§ 320. У оквиру општег процеса замене инфинитива конструкцијом да + презент извршио се одговарајући покрет и у облику футура. Данас су у галипољском овакви примери врло чести:

Са њем да љдем. — *Ја њем сѣрње да уднисѣм.* — *Ја њем да је прдлјем.* — *Ја њем да и поизумѣвам.* — *Ја њем да чувам ђвце.* — *Са њем урло (=брзо) да му врѣшим.* — *Нѣ њем карѣке (=више) да ши наѣрдѣм Шакѣ.* — *Ја њем да сам ши жена.* — *Дѣ њеш д-ѣдеш?* — *Тѣ њеш да ми се посмијѣјеш, ја њем да ши закѣјем.* — *Данѣ се рѣдѣјеш, суѣра њеш да пѣдчеш.* — *Кѣт сѣ дѣш, нѣ њеш шалѣко да углѣдѣиш.* — *Овѣм њеш рукѣм да фрѣјиш, овѣм њеш да уфѣтиш.* — *Ће дѣ да пѣру да и дѣ.* — *Зѣмѣ ѣ се зѣииче, дук ни завирѣ (=не*

¹ Thumb, Handbuch 153.

пљусне) *дѣш нѣ да се искѣпа*. — *Нѣће би кѣршѣлама да жѣвѣ* (= да живи с орловима, дуго као орлови). — *Нѣће да је шѣ злѣ* (= неће то бити зло). — *Нѣће ништо да је му* (= ништа му неће бити). — *Ћемо да ѣдемо*. — *Кѣ ћеће да раскѣдаше нивѣграш* (= да берете грожђе). — *Свѣ ћеју да се врѣшеју*. — *Сѣтра ћеју ѣне* (= поново) *да се умѣвају*.

Има и уопштавања *ће* у свим лицима, као у призренско-тимочком и њему суседним дијалектима:

Данѣске ће да броѣм. — *Јѣ ће сѣдам дѣнѣ да сѣдѣм*. — *Дугѣдине ће да учинѣм* (= верим) *сѣна ми*. — *Тѣм ће дѣ сам, на шѣ стѣрану*. — *Дѣ ће дѣдеш*. — *Кѣ ће дѣдес шѣкѣ*. — *Па ће да јѣш*. — *Лѣ ће да си* (= бићеш добар). — *Мѣ ће да је ѣзнемо за нѣшого сѣна*. — *Ако задоцнѣмо* (са погодбом), *ће да сѣднѣмо* (= останемо) *у нѣшого гѣзде*. — *Ће да ѣдемо нѣма да жѣнемо*. — *Дѣ ѣдсу* (= дај чашу), *па ће да ѣјемо*. — *Вѣгдине ће дѣмѣмо мѣдго мѣда*. — *Данѣс ће да крѣшѣмо дѣшѣ ни* (= наше дете). — *Нѣрѣјде ће да дѣјеју*. — *Мѣслеју се кѣко ће да је нѣјеју*. (У 3 л. мн. *ће* је начелно старије од *ћеју*, али облици који се пред нама налазе лако могу бити секундарни). Исп. и изједначено одрично *нѣ, нѣ* (= нећу, нећеш итд.) у разним лицима: *Да се назѣмѣм, па нѣ да мѣжем* (= нећу моћи) *да ѣрбисѣдим ѣдру*; *Нѣ дѣ си лѣ ѣ* (= нећеш бити...) као *Нѣ да га дѣшѣгне*.

Најзад, долази и конструкција без *да*:

Сѣ ће ши кѣжем нѣшшо. — *Јѣ ће се пошѣшем*. — *Ће ши дѣм инѣ шѣку ѣлѣна* (= дуката). — *Ће се назѣмѣм*. — *Ће га ѣрдѣм*. — *Дѣ ће је ѣнѣшим*. — *Ће се ѣкѣјеш*. — *Јѣзѣк ће врѣшѣш*. — *Ће се чѣдиш*. — *Вѣди кѣ ће дѣје* (= дође) *бѣјѣ ши*. — *Ако не нѣје, ће ши ѣзне*. — *Брѣга ће ме ѣјѣ*. — *Ће га ѣрмѣшне шѣм, ће га ѣрмѣшне вѣм*. — *Крѣмче ће закѣјемо*. — *Ће чѣкѣмо зѣму*. — *Пѣсле ће шѣдѣмо да донисѣмо дрѣва*.

Облика без *да* нема у будућем времену глагола *јесам* (*ће да сам, нѣ да си* и сл., а никако *ће си* или сл. — у галипољском овде не долази презент од бити већ од *јесам*).

Честа појава конструкције са *ће* у свим лицима, често и без *да*, и распрострањеност овакве конструкције код свих говорних претставника намећу закључак да она припада оригиналном дијалекту Галипољаца. Разуме се, боравак у Пехчеву међу Македонцима могао је само допринети даљем ширењу ове особине. Иначе она претставља још једну спону између галипољског говора и дијалеката наших источних крајева, и то не само призренско-

тимочког,¹ већ и косовско-ресавског² и пожаревачко-вршачке³ групе. Уосталом није искључено, и чак је вероватније, да се ова особина, као балканизам, развила тек на тракиском терену. Исп. грчке форме с истим обликом помоћног глагола за сва лица: *ἄ εἰχω* 'ich werde haben', *ἄ εἰχῆς* 'du wirst haben', *ἄ εἰχῆ* 'er (sie, es) wird haben', *ἄ εἰχωμε* (*εἰχομε*) 'wir werden haben', *ἄ εἰχετε* 'ihr werdet haben', *ἄ εἰχουν(ε)* 'sie werden haben'.

У сваком случају једно јасно произлази из прегледаног материјала: ако је у време пресељења Галипољаца и било у њиховом говору нових футурских облика са *ће* за сва лица, инфинитив је тада био још увек жива категорија, како у футуру, тако и ван њега. Деформација и губљење инфинитива везани су за тракиски терен и, вероватно, за грчки утицај.

ХабиШуал

§ 321. Облик који наша граматика зове потенцијалом, а која се у галипољском употребљава само у хабишуалном значењу (исп. § 559), има, као и у већини наших говора, уз радни придев редовно енклитику *би*, без обзира на лице и број:

Ми би ушдѝили грбзја у закрбдчи (= кецељи). — *Ви би Шудѝили* (= одлазили) *шдмо* (друге примере в. у § 559).

Потенцијал

§ 322. У галипољском је у широкој употреби потенцијал са имперфектом глагола *хтѝти* у улози помоћног глагола (исп. §§ 555 и 556). Ту се јављају, као и у футуру, две морфолошке варијанте. Уз помоћни глагол употребљава се или инфинитив или конструкција *да* + презент. Тај „инфинитив“ и овде има личне наставке и облички се поклапа са краћом формом футура:

Да њав га наѝем, да ни њав изиѝем ја, двлен да њаву прѝем, — да њаше шресниѝеш, — змија да њас биѝе, да њас држдѝе, — да ни њамд се помдкниѝемо, — да њаву фрјѝеју, — Да њав биѝеју

¹ Белић, ДИЈС 637—639, 642—643 итд.

² Исп. напр. у Ресави *ти-ће-да чѝваш* (Ивковић 58); *дна ће посшѝне* (59). Обилве потврде даје и мој материјал из Глоговца.

³ За југоисточни Банат даје потврду Московљевић, ГЗС VII 59. Много примера и у мојим белешкама из тога краја, а исто тако из околине Смедерева и Пожаревца.

(у једном примеру контаминирана конструкција да + инфинитив: Да *ћас да ши досџићем*).

Вежа да + презент и рвде је обичнија (постоји уредом и строга репартиција ових облика у употреби, исп. § 555):

ћаву да пукем, ћаву да научим, ја ћав да кажем, ћав да испредем па ћав да издчем, ћав да изберем, ћав да умрем, ћаз да напрдим, — ћаз да га пураци (= остави), да побегне, ћаз д-умре, ћаз да удисе, ћаз да прне, — ми ћамо да се пошрвимо (= растурили бисмо се).

Привлаче пажњу примери да *ћас да ши досџићем* и *ћаз да напрдим* где је облик за 2 и 3 л. јд. употребљен за 1 л. Тежња да се исти облик уопшти за различита лица показује да се рвде облик имперфекта *ћас* влада као прави помоћни глагол (исп. дијалекатско, па и галипољско, *би* и *ће* у свим лицима једине и множине). Карактеристично је и то да се облици *ћав* и *ћас* често изговарају с ослабљеним акцентом или чак без икаквог акцента.

Најзад, у једном примеру налазимо помоћни глагол у облику перфекта, а не имперфекта: *ћао да пуке* (в. § 558).

Конструкције са *шћах* итд. у сличном значењу долазе у многим нашим народним говорима, у првом реду на југу и на истоку штокавског земљишта¹. Изоглоса ових конструкција одговара углавном изоглоси живе употребе имперфекта. Док ја њихова вредност у другим говорима спорна², у галипољском су се оне без сваке сумње претвориле у морфолошку категорију, у прави сложени глаголски облик.

У потврду тога може се навести, осим поменутих морфолошких момената, и честа употреба ове конструкције и, нарочито чињеница да она претставља једини облик потенцијала у говору Галипољаца.

Сигурно је да су конструкције са *ћаше* Галипољци донели готове у Тракију, али је сигурно и то да су се оне тамо и учвр-

¹ Маретић, Грам. 549—550; Белић, Ист. сх. јез. II/2 299; у најновије време Ј. Вуковић, Радови научног друштва Босне и Херцеговине II 18 и д. Од дијалектолошких монографија исп. напр. Белића, ДИЈС 556, Решетара, Štok. 219—220 и Милетића, Црмч. 553. Исп. и Зиму, Razlike 297—298. Ове су конструкције обичне и у бугарском језику (Андрејчин, Основна бугарска граматика, Софија 1942, 254), а нешто сличво налазимо и у македонском (Lunt, Grammar 89).

² Исп. с једне стране А. Белића, ЈФ VI 118, а с друге Вуковића, о. с.

стиле и развиле. У томе су им могле помоћи и одговарајуће форме у грчком језику у којем се кондиционал гради врло често помоћу имперфекта глагола θέλω „хоћу“ и презента глагола који мења, или помоћу истог имперфекта и једног непроменљивог основног облика на -ει¹ који одговара галипољском инфинитиву.

ОШали глаголски облици

§ 323. Перфект и плусквамперфект употребљавају се у облицима који одговарају књижевнима. Треба једино истаћи да се плусквамперфект гради искључиво помоћу имперфекта глагола бити. Конструкција типа *ја сам био дошао* непозната је галипољском говору. Исто вреди и за тип *ја бих био дошао*.

§ 324. У галипољском нема прилога времена прошлог (нисам забележио чак ни окамењених остатака), футура егзактног ни правих пасивних конструкција са трпним придевом (исп. § 548—550). Исто тако нисам нашао ни других сложених конструкција као што су веза типа *биће погинуо* у значењу претпоставке и веза *био радиши* за обележавање да је нешто требало учинити. Нема, даље, ни сложеница типа *знадбудем* или *регби*.

Б. ГЛАГОЛИ ПО ВРСТАМА

Класификација глагола

У 325. У својој расправи „Постанак прасловенске глаголске системе“² проф. А. Белић је констатовао да једино добро мерило за класификацију словенских глагола може бити спрега двеју глаголских основа, презентске и инфинитивне. Тај се критеријум може применити и на глаголе у галипољском говору, са напоменом да у погледу распореда облика који се граде од једне и друге основе овај говор има својих особености. У галипољском се сви облици осим презента и заповедног начина³ граде од основе инфинитива. Притом треба напоменути да су три облика — имперфект, глаголски прилог и глаголска именица — између себе толико сродни по образовању да се може говорити о њиховом

¹ Тумб 156. Иначе су конструкције ове врсте важан балканизам, познат и румунском и албанском језику (о њима в. напр. Ламберца, Indogermanische Forschungen XXXIV 70—72).

² Глас СКА CLXIV 1—40.

³ И понекад трпног придева (код неких глагола с презентском основном на -е) и, још ређе, имперфекта и глаг. прилога (само под извесних глагола на ре: *дѣрше*, *дѣрѣм*).

заједничком делу, посебном морфолошком елементу ширем од глаголске основе — који се садржи у свим тим облицима. Тај се заједнички део добива¹ кад се инфинитивној основи (по одбитку њеког последњег вокала, ако се она свршава вокалом) дода формант *a* (*ā*) пред којим се денталне оклузиве *d* и *ʃ* најчешће јотују, док остали консонанти остају по правилу неизмењени. Дакле: заједнички део облика *ʃрѣсāње*, *ʃрѣсāнем* и *ʃрѣсāше* је *ʃрѣсā*, тј. инфинитивна основа *ʃрѣс* + *ā*. Исто тако облици *сѣ^иђāше*, *сѣ^иђāнем* и *сѣ^иђāње* имају заједнички део *сѣ^иђā* — тј. инфинитивну основу *сѣ^иди* — без последњег вокала проширену формантом *ā* пред којим је *d* претворено у *ђ*. Ипак овај заједнички део поменута три глаголска облика не можемо сматрати глаголском основном у оном смислу у којем су то презентска и инфинитивна. Тај је заједнички део везан за основу инфинитива и од ње зависи. За одређивање свих облика једног (правилног) глагола довољно је познавати основе презента и инфинитива. Стога за класификацију глагола имају значаја само те две основе.

Ако применимо начела проф Белића на систем глаголских врста у галипољском говору, добићемо следећу слику:

1. *ʃрѣсѣ-м* : *ʃрѣс-ѣмо*²
2. *бāје-м* : *бāја-мо*
3. *вѣкне-м* : *вѣкнѣ-мо*
4. а) *шѣје-м* : *шѣ-мо*
- б) *сāшје-м* : *сашѣ-мо* }
- б) *куѣује-м* : *куѣува-мо* (*куѣуја-мо*)³
5. *ѣшѣ-м* : *искѣ-мо*
6. а) *ѣгра-м* : *игра-мо*
- б) *умѣ^и-м* : *умѣ^и-мо*
7. *мѣли-м* : *молѣ-мо*⁴
8. а) *лежѣ-м* : *лежѣ-мо*
- б) *ʃрѣѣ-м* : *ʃрѣѣ-мо*

¹ Посматрано, разуме се, из синхроничне перспективе.

² За одређивање основе инфинитива узимам I л. мн. аориста зато што аорист код неких глагола I врсте боље чува завршни сугласник ове основе, а осим тога неупоредиво чешће долази у говору него инфинитив (—футур), тако да располажемо с више потврда у материјалу.

³ Инфинитивна основа јавља се у две варијанте, од којих једна, она на *-ја-*, пребацује ову групу глагола у II врсту, тако да у том случају они не спадају овамо. Овако се мењају и глаголи који у књижевном језику имају инфинитивну основу на *-ива-* (*исѣирујем*: *исѣирувала*, *исѣирујала*). С овим типом су се изједначили и типови *дāјем*: *дāваше*, *дāјаше* и *блūјем*: *публūва*, *публūја*.

⁴ С овим је типом изједначен и тип *ʃрѣѣм* : *ʃрѣѣво*.

Упоредена са стањем у књижевном језику ова слика показује углавном нешто већу упрошћеност. IV врста има само два подврсте место четири, а VII врста је уједињена и нема више две подврсте. С друге стране у VIII врсти јављају се два типа насупротив једном у књижевном језику.

ГЛАГОЛИ ПРВЕ ВРСТЕ

§ 326. Прва глаголска врста може се поделити на два одељка: с једне стране глаголи са сугласником на крају инфинитивне основе, а с друге они чија се инфинитивна основа данас свршава самогласником. Прва група обухвата већином правилне глагоде (мада и ту има изузетака) чију промену карактеришу стадни односи, док је друга група разбијена на појединачне глагоде и мање групе од којих свака претставља посебан случај. Стога се ови глаголи обично сматрају неправилнима¹. Ова група услед своје меуједначености пружа много шире поље за разноврсна аналошка прекрајања. Стога није чудо што та група у галипољском говору обилује иновацијама док глаголи са сугласничком инфинитивном осноровом показују доста конзервативности.

I ГРУПА. ГЛАГОЛИ С ИНФИНИТИВНОМ ОСНОВОМ НА СУГЛАСНИК

§ 327. Навешћу прво извештај број примера „правилних“ облика.

Глаголи с основом на *д* и *ш*:

убудѣ, увидѣмо га, гњишѣмо (очувано само у аргоу; = једемо), *кљадѣм, пумишѣ* (собу), *измешѣ се* („*пркиснѣшо млѣко*“), — *уклади, мешише*, —

кљадѣнем, крѣћѣнем, мишѣнем, пилишѣнем, прѣћѣнем, — *кљадѣву, мешаше* (*меш-*), — *илишѣње, прѣћѣње*, —

убѣде, увидѣмо (< *вед-*), *укладе, укрѣде, пумѣшо, пѣдосе*, — *убѣво* (= *убо*), *зѣбѣво, увѣли, завѣво, уклѣво* (*кљад-*), *мѣво* (< *меш-*), *пумѣла* (< *меш-*), *испѣлли, сѣла*, —

убѣдѣна, испрѣдѣшо, испрѣћѣна.

Глаголи с осноровом на *з* и *с*:

грѣзѣс, дунисѣ, пѣсѣју, шрѣсѣмо, — *дунѣси, уднѣсѣшен*, — *музѣње*, — *грѣзѣву, пѣсѣше*, — *огрѣзе, улѣзѣ, помузѣсѣше, пушрѣсѣмо*, — *грѣзао, улѣзѣла, музѣво, пѣдѣсли*, — *навѣзѣна, навѣзѣшо*.

Глаголи с осноровом на лабијални сугласник:

угрибѣ, узѣбѣју, наскубѣс, — *угрѣби*, —

¹ А. Белић, Ист. сх. јез. II 2 (Речи са конјугацијом), 17—22.

*грибдсе, скубдше; — грибдиње, —
пугрбдше, узбдше, ндкубе, ндскубом, — угрбдла је се, грд-
баво, скубаво; скубди; — угрбдено.*

Глаголи с основом на *к* и *г*:

вуче (код овог глагола нема ступња основе влѣк- као у призренско-тамочкој), *убричем, уштриже; пршиче, ушучеју, — вучи, убучи се, —*

вукднем, — мдгдше, пикамо, пичдше; секаво, сштриждамо, шикдше, — сштригање и сштриздање, —

пдвуче, пувукдмо, лего, ни могдмо, испеко, рече, убрикдмо, уштриго, нашкд га, ушуче се, — вукаво, улѣгаво, испекли, урекљ га, ушукаво, — зизне (= ракије), испичешо, посечени, уштрижена.

§ 328. *Особине извесних облика.* Нестанак разлике између шуштавих и пискавих консоната одузима нам могућност да одредимо да ли су у галипољском извршене аналошке промене које су довеле до појаве императива типа *вучи* и трпних придева типа *донешен* у многим нашим говорима. За данашњи изговор већине говорних претставника карактеристично је бркање без реда, а код оних који се труде да разликују поменути два реда сугласника усталиле су се извесне норме. У императиву господаре шуштави консонанти: *вучи, уштрижи*, а у трпном придеву нема јотовања. Поучно је испитати како је дошло до овакве кристализације. При одговору на то питање треба поћи од тога да поменути говорни претставници учећи да разликују шуштаве гласове од пискавих обично могу да науче правила разликовања само у крупним цртама. Они су научили напр. да у парадигми глагола *вучем* долази *ч*, а не *ц*, или да се у облицима глагола *донисем* јавља *с*, а не *ш*. Тананије разликовање алтернација унутар саме парадигме овде не долази у обзир. Код облика *донешен* ситуација је још простија, утолико што за *ш* не би било више никаквог аналошког ослоња: и у VII врсти промене су збрисале јотовање у примерима који су дали повода за образовања облика *донешен* у разним дијалектима. Уосталом у оба случаја и утицај македонског језика могао је само допринети да се изврши стилизација оваква какву је данас имамо.

О аналошком јотовању у трпном придеву, имперфекту, глаголском прилогу и глаголској именици глагола на *ш* и *д* в. горе, у одељцима о одговарајућим облицима.

§ 329. У облицима 2 и 3 л. јд. аориста *убуде, донисе, заднисе, уднисе; пджиже ми, испиче, убриче, пдшиче* имамо у одн. и према

облицима у којима је исти слог испред акцента (*убудѣ, дунисѣм*). Исп. о томе § 49. О у у *уруче, урукдше* (= -рек-) в. у § 84.

§ 330. Футур глагола који у књижевном језику имају инфинитив на *-ћи* гради се на исти начин као и од осталих глагола: *дóћу, изићем, пунйће* (= понићи ће), *досћйћем*.

§ 331. Однос између I и III глаголске врсте. Изнећу овде сав материјал о овом односу без обзира на то да ли се ради о глаголима који се у граматикама обично рачунају у I или III врсту.

I група. У основи презента јавља се *не*, поред *е* или у искључивој употреби, али у основи инфинитива нема *ни*:

а) <i>рѣкнеш</i>	<i>рѣкни</i>	}	<i>рѣкаво</i>	<i>рикѣмо</i>
поред <i>уричѣ</i>	поред <i>рѣци</i>			
<i>пршѣкне</i>		}	<i>пршѣкло</i>	<i>пршиче</i>
поред <i>пршичѣ</i>				
б) <i>побѣ^нгне</i>			<i>побѣ^нгла</i>	<i>пубѣ^нже</i>
<i>дйгнем</i>	<i>дйгни</i>		<i>дйгла</i>	<i>дйгомо</i>
<i>исклйзнем</i>			<i>исклйзла</i>	<i>исклйзо</i>
<i>лѣгнем</i>	<i>лигнйше</i>		<i>лѣгаво</i>	<i>лигѣмо</i>
<i>улѣ^нгнеју</i>	<i>слѣ^нгни</i>		<i>улѣ^нгла</i>	<i>улѣ^нгомо</i>
<i>улѣ^нзне</i>	<i>улѣ^нзни</i>		<i>слѣ^нзаво</i>	<i>улѣ^нзо</i>
<i>замрзне се</i>			<i>замрзла се</i>	<i>замрзе се</i>
<i>понйкне</i>			<i>понйкаво</i>	<i>пунйче</i>
<i>пѣднем</i>			<i>пѣво</i>	<i>пѣде</i>
<i>пукне</i>			<i>пукаво</i>	<i>пуче</i>
<i>сѣ^ндном</i>	<i>сѣ^ндни</i>		<i>сѣ^нли</i>	<i>прсѣ^нде</i>
<i>сѣ^ндне</i>	<i>сѣ^ндни</i>		<i>сѣ^нло</i>	<i>сѣ^нде</i>
<i>прсѣ^нгнеју</i>	<i>дусѣ^нгни</i>	}	<i>дусѣ^нгла</i>	<i>дусѣ^нже</i>
			<i>дусѣ^нгнуво</i>	

II група : У основи презента *не*, у основи инфинитива *ни* у свим облицима или само у неким:

а) <i>загрйзне</i>	<i>загрйзни</i>	}	<i>загрйзаво</i>	}	<i>загрйзомо</i>
<i>задѣ^ннем</i>	<i>надѣ^нни</i>		<i>загрйзниво</i>		<i>здгризни</i>
<i>сукйнеју</i>	<i>искйни</i>		<i>удѣ^ннили</i>	<i>задѣ^нде</i>	
б) <i>сѣгнем се</i>	<i>сѣгнй се</i>		<i>пркйнило</i>	<i>сукйде се</i>	
<i>пумѣкнемо</i>	<i>пумѣкни</i>		<i>сѣгнйво се</i>	<i>па се сѣгни</i>	
<i>помѣгнем</i>	<i>пумѣгни</i>		<i>помакнйла</i>	<i>пѣмакни</i>	
<i>упрѣгне</i>	<i>упрѣгни</i>		<i>помогнйво</i>	<i>пѣмогни</i>	
<i>пушѣкнес</i>	<i>пушѣкни</i>		<i>упрѣгнйво</i>	<i>упрѣгни</i>	
<i>пршѣгнем</i>	<i>пршѣгни</i>		<i>пушакнйво</i>	<i>пѣшакни</i>	
<i>зашйсне</i>			<i>пршѣгнйво</i>	<i>пршѣгнймо</i>	
			<i>зашйснили</i>	<i>зашисни</i>	

Исп. ради илустрације још и:

А. през. уричеју, урицемо, реце (у песми), зашичем, шичеју: рѣкнемо, рѣкнеју, Пудѣгнес, љегнеш, Пулѣгнем, Паднеш, Паднеју, сѣднемо, сѣднеју, дустѣгнемо, заповедни начин рецѣшен: дѣк се, дѣкше се (и дѣксеше, дѣксешен): легни, радни придев урѣкли, дѣгаво, улѣгаво, слѣгаво, улѣзло, понѣкло, сѣдли, засѣгле, аорист рикѣсше, урикѣсе, дѣго се, дѣже, Пудѣго, дѣгоше, исклѣзе, улѣгоше, умрѣзе ми, замрѣзо се, сѣдомо, сѣдо, прсѣже.

Б. през. удѣне, сукѣнемо, искѣнеју, Пумѣгнемо, Пушѣкнем, зап. начин задѣни, сукѣни, Помѣгни ми, радни придев Помогнила, аорист загрѣзе, загрѣзо, задѣдо, удѣде, искѣдомо, прѣкѣде, сукѣдоше, прѣкѣдо, помрѣзоше се: ја се помѣкни, не Помогни, Помогнимо.

Од ових глагола записао сам свега неколико примера инфинитива — футура:

дѣнем, Пуниће (= понићи ће), достѣнем — Пумѣкнићемо, ошѣкниће. Међу тим примерима нема ниједног где облик основе у инфинитиву — футуру не би одговарао облику основе у радном придеву.

Забележио сам и неколико примера трпног придева: урѣчено, — загрѣзнеша, задѣнеши, Пунићнешо, достѣгнеша. Основа се увек слаже са презентском. То је и разумљиво кад се има у виду да су ови облици уствари преправљени од старијег типа са завршетком -нуш који и у књижевном језику долази готово свуда тамо где се у презенту јавља не. Усто не треба заборавити да се у галипољском трпни придев и иначе често везује за основу презента.

Још од једног глагола, код којег је то обично и у нашем књижевном језику, нашао сам према презенту по трећој врсти аорист по првој: црѣне према црѣко, црѣче. Нисам имао прилике да чујем остале облике тога глагола.

У изложеном материјалу има мало необичнога у односу на оно што нам је познато из других говора. Као општа констатација може се рећи да је продирање основинских наставака III врста за нијансу живље него у књижевном језику, мада се стање иначе углавном поклапа са књижевним. Карактеристично је да нема трагова старијих презента лежем, улѣзем, падем, сѣдем. Императив свуда иде заједно с презентом, нема односа сѣднем: сѣди као у неким говорима. У императиву глагола рѣкнем данас је у употреби само рѣкни, рѣкнише, док су облици рѣци, рецѣшен забележени по саопштењу. Моји информатори тврде да су тако

говорили поједини старци који су у међувремену помрли. То се слаже и с податком проф. Филиповића који каже¹: „Две баке су говориле: рећи а остали рекни!“ Од појединачних глагола треба посебно истаћи једино *загрџнем* (у Вука, Броз-Ивековића и Ристић-Кангрџе нема га, али у Елезовића *угрџнуш*, *угрџнем* s. v.) и парадигму глагола *помогнем* (*помогнуши* доста ретко у говорима, исп. РЈА s. v.).

Општи преглед изложеног материјала показује да *-не-* у презенту продире искључиво код перфективних глагола. Данас у галипољском говору нема ниједног непрефиксираног тренутног презента који би ишао правилно по I врсти и не би имао *не* (изузетак чини само облик *реце*, записан у песми). Такво је стање углавном и у нашем књижевном језику источног наречја (где такође нема през. *паде*, *седе* и сл.) и у дијалектима који су му у основици. И овде се, дакле, галипољски говор слаже с нашим говорима на истоку. Ширење *-не-* баш код свршених глагола у вези је са чињеницом да су глаголи III врсте у нашем језику у великој већини перфективни, да су веома продуктивни и да се њихово *-не-* и иначе шири као обележје перфективности (исп. облике типа *могаднем*, *имаднем*, *хшаднем* у многим нашим дијалектима — додуше не и у галипољском).

§ 332. Однос према осталим глаголским врстама.

Као и у многим другим говорима, глаголи врћи и расти прешли су у VII врсту:

вршиш, *вршимо*, *овршимо* (аор.), *вршиво*, *вршили*, —

растиш (3 л. јд. през.), *уздрастиш*, *порастисше*, *узрастиво*, *порастило*.

Један од информатора говорио је *гњишамо* (през.), остали *гњишемо*, *гњишмо*.

Поред облика *пожиге*, *пожигеју*, *жигеју*, аор. *пожиже*, *пожигвше* (не **пожигше!*) забележио сам и през. *пожиге*; *пожизаф*, аор. *пожигеа*, *пожигвше*.

С друге стране по I врсти иде глагол *стружем*. Исп. § 376.

О појединим глаголима

§ 333. Глагол *-несем* има у аористу промену типа *дон* (< *донех*); *донисе*, *донисе*, *дунемо*, *дунеште*, *дунеште*. У *раћибреду*

¹ О. с. 41 (Филиповићев материјал је из 1937 год.).

облика по сигматском и асигматском обрасцу огледа се чување старине.

У трпном придеву налазимо две врсте облика:

двниш, *дунѣ^иш* ли је; — *донѣсен*, *донѣсѣша*.

У радном придеву и инфинитиву — футуру долазе само аналошки облици са јатом: *дунѣ^иво*, *донѣ^или*, *дунѣ^ићем*.

§ 334. Глаголи *слѣ^изнем*, *улѣ^изнем* и *слѣ^игнем*, *улѣ^игнем* говоре са напоредо с истим значењима. И облици одговарају у погпуности једни другима.

§ 335. Заповедни начин глагола *дѣгнем се* гласи *дѣк се*, *дѣкше се*. Такви облици познати су из најразличитијих дијалеката, тако напр. и из призренско-тимочког¹ и из дробњачког². Објашњење је дао проф. Белић³. Плуралски облик *дѣксеше(н)*, који се такође говори, врло је лако објашњив: као и у примерима типа банатског *дѣлмо*, партикула се схватила као саставни део облика једнине и множински наставак додат је на њу.

§ 336. У свим лицима презенте глагола моћи поред нормалних облика (*мѣгу* и *мѣжем*, *мѣжеш*, *мѣже*, *мѣжемо*, *мѣжеште*, *мѣжеју*), и чешће од њих, јавља се краћи облик *мѣж*⁴ и то само вези са да:

Ја не мѣж да ђијнем. — *Суштра* - да мѣж да ви донесѣм *иѣш* *квла* *ђубура*. — *Ни мѣж да се сѣ^ишим*. — *Ни мѣж да ошвдрим* *око* *ми*. — *Дандске* мѣж да дођем *јд*. — *Не мѣж да ши пузнѣм*. — *Ни мѣж да пргушѣм*. — *Кеш* *оѣм*, *наиуш^ије* *се*, *не мѣж д-узнѣм* *дѣју* (= дах) *ми*. — *Ја с вѣма* *не мѣж да оѣм*. — *Није* *јѣко* *дебѣка* *вѣда*, *мѣж да прѣђем*. — *Док се не уморѣ*, *не мѣж да га уфѣшиш*. — *Не мѣж да перѣм*. — *Мѣж ли да знаш*. — *Не мѣж да шрчи*. — *Ни мѣж да се врши*. — *Мѣж да се удре сѣм*. — *Не мѣж да ви кажемо*. — *Брашѣ* *не мѣж да нађеше*. — *Ако не мѣж да га уфѣшеју*. — *Ни мѣж да га нађеју* *два* *човѣка*.

У 1 л. јд. през. забележио сам једном и *мѣг*: *Не мѣг да ши лусѣгнем*⁵.

¹ Белић, ДИЈС 545.

² Ј. Вуковић, ЈФ XVII 34.

³ I. c.

⁴ Употребе облика *мѣж* у свим лицима има доста у нашим источним крајевима. Проф. Белић ју је нашао у призренско-тимочком (ДИЈС 511—512). И ја сам је забележио на више места у Банату, а исто тако и у северној и централној Србији.

⁵ И овом облику има паралела у говорима: *не мѣг да сѣ^им* и сл. у призренско-тимочком дијалекту (Белић 512, Стајковић 419) и *не мѣг да ви кажемо* итд. у Крушци у југоисточном Банату (мој материјал).

Облик *мож* је или остатак неког атематског облика¹ или резултат гласовне редукције у облицима 2 и 3 л. јд. У прилог ове друге могућности говори — наравно, уколико се питање односи на галипољски говор — опадање крајњих вокала у аористу истог глагола (*мог* и *мож*, в. ниже) које показује да је фонетске редукције могло бити и у презенту (исп. и поменуто *мџ* у 1 л. јд.). Усто и акценатски лик *не мџ* упућује на претпоставку да *мџ* у овом говору није старо. Да се говорило *мџ*, а не *мџеш* и *мџе*, у време кад се сваки " са последњег слога преносио на претходни слог у виду ', имали бисмо данас вероватно *не мож као *на дно*, *не хши*, *да сам*, *шб су* (исп. и *не мож* у Ресави² где се такође " преносио с ултима на пенултиму, али на други начин). Мало је вероватно да се овако и говорило, па је доцније аналогија обновила акценат *не мџ*. Пренесени акценат на *не* иначе се у галипољском чува одлично (§ 38—39).

Уопштавајући облик *мож* у свим лицима једине и множине глагол *моћ* и понаша се слично помоћним глаголима. То је разумљиво са гледишта значења и употребе овога глагола и његове сродности са *хтѣти*. Карактеристично је и то да краћи облици долазе само у вези са *да* и другим глаголом. Тако се напр. у одговору на питање — дакле у неvezаној употреби — јављају само пуни облици:

— *Мџ ли да дџес?* — *Ни мџу* (или *ни мџем*).

То је управо ситуација у којој наш књижевни језик има пуне облике од иначе помоћних глагола *јесам* и *хоћу*.

И један други семантички момент могао је допринети да се уопшти исти облик *мџ* у свим лицима. У значењу овог глагола крије се и извесна врста објективне ситуације у вези с извршењем радње неког другог глагола. Реченица *Мџ да ѓрдџеш* не значи само „ти си у стању да прођеш“ већ и „могућно је да прођеш,“ „постоји могућност да прођеш.“ То безлично „постоји могућност“ јавља се подједнако и код облика осталих лица. Тако *мџ да ѓрдџем* значи и „постоји могућност да прођем“, *мџ да ѓрдџеју* „постоји могућност да прођу.“ Има језика у којима се за ово значење употребљава безлична конструкција, исп. напр. грчко *γίγεται νά*, *μπορεί νά* или македонско *не може да ѓодаваш*³. У овом

¹ Исп. напр. А. Белића, ДИЈС 511—512, А. Мејеа, *Le slave commun*² 213—214, и А. Вајана, *Revue des études slaves* XIV 26—28.

² Ивковић 294.

³ Пример из текста Б. Ковеског, Прилепскиот говор 269.

погледу — и не само у овом погледу — овај глагол близак је глаголу треба (*Шрѣба је* — „постоји потреба“¹) који није случајно безличан у српскохрватском и другим језицима. Исп. руско безлично *надо*, па и изван словенског круга франц. *il faut*, мађ. *kell* итд. Иста особина — моменат објективне ситуације у значењу — која омогућује безличну употребу глагола *Шребаши* свакако је помогла да се слична појава учврсти и код глагола *моћи*. У понеким говорима овако се влада и глагол *мораши*. Исп. напр. у Глоговцу код Светозарева *Они мбра да идше с мдном¹*.

§ 337. У једнини аориста глагола *могу* јављају се скраћене форме, али се разлика између личних облика одржава:

По свѣ сѣла пошѣа (= проћох), не мѣг да наћем ину ђку брашна. — Не мѣг да наћем Гѣгу. — Ја ни мѣг до садѣке (= досад) да напуним ушѣ фучѣју (= бачву). — Данѣс тићо у лѣву, ама нишѣа ни мѣг да наћем. — Инѣ ми побѣже, ни мѣг да је уфѣшим. —

Ти дѣје учѣр у Пѣхчево, ама ни мѣж да дѣјес кр менѣ. — Дѣје екѣмѣја, пѣгледни је, ни мѣж да је уздрѣви. — Не мѣж д-укрѣдѣ.

Дужина у облицима *мѣг* (*мѣг*) и *мѣж* (*мѣж*) показује да они одговарају књижевном *мѣгох* и *мѣже*.

§ 338. Дефективни (?) глагол *зашрѣко(х) се*.

У више махова бележио сам форме аориста и перфекта *зашрѣко се, зѣшрѣ се, зашрѣкомо се, зашрѣклѣ се*. Нисам имао прилике да чујем друге облике од истог глагола.

§ 339. *Неправилни глагол јѣсти*.

Сачуван је стари атематски презент овог глагола: *јѣм, јѣс, пујѣм, изѣмо, јѣду* и сл. Облици ове врсте нису нимало ретки у нашим дијалектима. Ипак неће бити на одмет ако поменем да се *јѣм* чува у целој зони која је галипољском говору језички најближа и у којој треба тражити матичну област Галипољаца. Тако се *јѣм* говори на Косову², у околини Врњаци и Светозарева³, у Ресави⁴, у целој пожаревачко-вршачкој говорној групи⁵ и даље у целом Банату⁶.

У императиву слушао сам *јѣ, пујѣ, јѣше*, али и *јѣшен, пујѣше, пујѣм, јѣм* и сл. Ако ови други облици не претстављају фонетску

¹ Мој материјал. Исп. и у мађарском језику безлично *muszaj* ‘мора’.

² Елезовић, Речник з. в. *јѣс*.

³ Мој материјал из Гоча и Глоговца.

⁴ Ивковић, Рес. 175 *јѣмо*.

⁵ Мој материјал.

⁶ Мој материјал.

варијанту првих (*и* у задњем отвореном слогу склоно је јаком отварању!); треба их поредити са банатским типом *јѣј*, *јѣјше*, док прва група облика потсећа на банатске облике *иди*, (*па-се-*) *иди* и сл. У сваком случају у галипољском нема ни старог тила *јѣј(и)* ни књижевног *јѣј* и. Треба уосталом напоменути да је у галипољском изгубљен сваки траг старе атематске формације императива и код других глагола.

Имперфект глагола *јѣм* глагола *јуђаву*..., глаголски прилог је *јуђаџем*, глаголска именица је *јуђаџе* и има конкретизовано значење „јело“. Аорист је нормалан: *јѣдо*, *јѣде*, *јѣдомо*..., инфинитив-футур исто тако: *ујѣшше*, *појѣшшеју*, а трпни придев показује ново образовање: *ујѣшѣ је*, *појѣшѣ*.

§ 340. Неправилни глагол ићи.

Промена простог глагола углавном одговара књижевној — наравно, *mutatis mutandis*: *идем*..., *иди*, *иџен*, *иђаву*..., *иђаџе* *иџем*... Једино отступање чини р. придев *иђаво*, *иђала*, *иђало*, *иђали*, начинен очигледно на бази имперфекта. Овај глагол уосталом није чест у галипољском, место њега говори се обично *шѣдим* (< *ошходим*).

Од композита употребљавају се *дођем*; *зађе* (*сунце*), *изиђем* (нема *изађем*), *нађем*, *обуђем* (= посетим, нема *обађем*), *прѣђем*, *шѣђем* (< *вѣш-*). Обсала композита галипољском говору су непозната, тако напр. *мимоићи* (*мимоћи*), *надићи*, *подићи*, *прѣћи*, *прићи*, *разићи се*, *сићи* (*саћи*), *ући* (*унићи*) и сва двострука композита (*пронаћи* и сл.): У значењу *сиђем* (*сађем*) и *уђем* (*униђем*) говори се *слѣзнем* (*слѣгнем*) и *улѣзнем* (*улѣгнем*). С друге стране изостају остали глаголски овога типа: увек *ивиђем*; никад *излѣзнем* (= *лѣгнем*). У значењу „*прѣћи*“ употребљава се редовно *проћи*. Ова два глагола и иначе су семантички блиска. Исп. и принципијелно истоветну а конкретно супротну појаву у Банату где *прѣћи* (одн. *прићи* у северном Банату где *прѣ-* > *при-*) значи и „*проћи*“. У галипољском је могло утицати и изједначење оба префикса у итеративима гласовним путем: и *прѣходи* и *проходи* морало је дати *прѣди*. Најзад у галипољском оба глагола имала би исту рекцију: и место *прѣко* и место *поред* говори се исти предлог, *до* (в. ниже), што је такође могло утицати да се изгуби разлика између њих.

У облицима множине аориста глагола *дођем* и *прѣђем* јављају се — поред нормалних облика као *дуђѣмо*; *прѣђѣше* — и форме као *диђѣмо*, *диђѣсе*, *пројђѣмо*, *пројђѣше*. Глас *а* одв: *ј* (= *ј*)

унесен је овамо из парадигме простог глагола и неких других композита ([u]зиђаше и сл.).

Глагол *изиђем* долази често без почетног *и-*, а *џиђем* се чак употребљава само тако, никад са *а-* (*у-).

У презенту, императиву и аористу ових глагола — уопштено је анадошко *ћ*: *џиђем*, ... *џиђи* ..., *џиђе* ..., — *изиђем* ..., *изиђи* ..., *зиђаше*. Нема облика који би потсећали на *ошидем*, *ошиди*, *изидох* и сл. Нема, најзад, ни других паралелних образовања (одем, одо[х] или косовско-ресавско и призренско-тимочко *ошо[х]*).

У облицима инфинитива — футура имамо редовно формацију са *ћ*: *ићем*, *доће*, *доћи*, *изићем*, *наћем*, *наћемо* и сл. Нема трага ни старијем типу *иши* са *ш* (које би се уосталом стопило са *ћ* из футурског *ћем*, *ћеш* итд.) ни аналошком образовању са *сш* (исти, отишће).

II ГРУПА. ГЛАГОЛИ С ИНФИНИТИВНОМ ОСНОВОМ НА САМОГЛАСНИК

Глаголи на *р*

§ 341. У презенту налазимо ступањ *е* у *дерем* и *ждерем* (да се *пудере*, *подеремо*, *дереју*, да се *наждере*, *наждереју се*) и слаби ступањ у *-мрем*, *-прем*, *-шрем* и *шрем* (*умрем*, *умре*, *ушрем*, *прџштре*, *прџсарес*, *прџштремо*, *прџштреју*, *шремо*, *шшрем*, *шре*, да се *сашреше*, *ушрем*, *идшреш*). Дублетних варијаната нисам нашао, не јавља се *ждрем*, *сшерем*, *шарем* и сл.

Имперфекти и глаголски прилози које сам забележио одговарају односима у презенту: *дџрџву* али *шрџву* (и *шрџву*), *дџрџћем* али *шрџћем*.

Исп. коренско *е* и у императивима *пудџри га*, *иђи се најдџри*. Иначе у императиву има нових облика. Њихова појава биће разумљивија ако их изложимо после облика од основе инфинитива.

§ 342. Познато је да су глаголи ове групе од старине имали једну основу у инфинитиву и аористу (ступањ *е*; метатеза *tert > trēt*) и другу у претериталним партиципима (слаби ступањ *tǃrt > tǃrt*). У току доцнијег развоја извршено је у многим случајевима уопштавање једне или друге основе. Данас у нашем књижевном језику имамо глаголе који чувају разлику (*мрије-џи* : *мр-о*), затим такве који су генералисали основу инфинитива (*пре-џи* : *пре-о*) и најзад такве код којих је основа партиципа претерита

пренесена и у инфинитив и аорист (*шр-ши* : *шр-о*). У галипољском ова група се држи као целина. Првобитне разлике чувају се код свих глагола.

Сачувани облици који долазе у обзир за компарацију јесу у првом реду радни придев и аорист.

Радни придев по правилу не зна за шири облик основе:

подрвд сам и, пудрла, умрво, умрвд је, умрла, умрло, упрво, упрвд сам, прсшрла, прсшрли, шрво, јднй се сашрли, шрлд га.

Једини изузетак је пример *шрйли*, забележен свега једном.

У аористу јављају се по правилу напоредни облици (ова напоредност датира од врло давних времена, има је већ у старословенском):

јд и пбдри (< подрѣх), дн се пбдри викаџем, ндждри се, умри сйн ми, дн га упрри, јд и прбсшри, шй га прбсшри, мй га прсшрѣмо, прсшрй га (1 аор.), ндџаз га бшри, Јд и увйм шрввм ушри, ишрйше, ушрйше, —

пбдр се ја викаџем, дн се пбдр, подрмо, мојџ се паншўле подрше, умрше, умршѣ му, јд га упр лѣпо, упрмо, прсшрмо, прсшрше, јд и ушр, пршр га, ушрмо, пошрмд га (исп. и у футуру јд џем га пудрџем).

Облици са ненаглашеним и јасни су. Ту је тај глас законит рефлекс јата. Одавде је он пренет и под акценат: *шрйли, ушрйше*. Није сигурно да глас *е^ч* који сам забележио у *прсшрѣмо* води порекло од јата (*прсшрѣ-*); ту *е^ч* може бити и гласовна варијанта вокала *и* који је склон отварању нарочито у суседству *р* (исп. § 44).

Код глагола *дџрем* и *ждџрем* јавља се још једна варијанта основе, *дра-* одн. *ждра-*, и то и у радном придеву и у аористу: *дрдо, дрдли, пудрво, наздрво се, наздрлд се, шй се пбдра, мй се подрмо, одрше га, удра (= ддра), јд се ндждра, наждрмо се, ндждрѣ се.*

Треба напоменути да је облик основе *ждра-* потпуно исти-снуо *ждр-* тако да је у радном придеву у искључивој употреби, а у аористу поред њега долази само *ждри-*. Код глагола *дџрем др-* се, међутим, чува.

Трпни придев изводи се од основе радног придева или од основе презента. И наставци су неуједначени:

пбдрш, подршо, пбдрн, пбдрше, подџрен је, умрш, умрша, умреш, умреша, прсшршо, прсшршд је.

§ 343. Паралелна употреба облика са *ри* и оних са *р* у аористу дала је повода за једну необичну иновацију: *р* је продрло у императив, тако да данас и тамо доласи напореда *-ри* и *-р*:

Упр̄, упр̄, ни ббј се. — *Упр̄шен га.* — *Простр̄ кушује да се шушеју.* — *Прстр̄ше ју.* — *Ошр̄ чанџе лѣпо.* — *Ушр̄ зѹби ши.* — *Сашр̄ се дѹвлеш* (= губи се одавде). — *Сашр̄ше се дѹвлеш.* — *Прѹстр̄и ми дѹшек.* — *Прст̄и унѣ лиѣи* (= лѣпи) *чѣршаф.* — *Ушри ушѣ* итд.

Облици императива без *-и* нису у језичком систему онолико аномални колико би могло изгледати. Уствари они хармонирају са другим облицима без *и* као *бѣж, дѣк се, дршше се, ѣше* и сл. (§ 77).

§ 344. Глагол *запр̄ши* одвојио се од сродног *упр̄ши* и прешао у VII врсту:

да запѣрим ђвце, да га запѣри, запѣри, запѣр̄ишен, самѣ се зѣпери, ја га запѣри, запѣр̄мо, запѣрила се, запир̄ли.

Глаголи с инфинитивном основом на *е*

§ 345. Код неких глагола I. л. јд. аориста завршава се на *-е*: *ѹзо, узѣ је, ѡшѣ му га* (= отех...), *ја се ѣспо, пспѣ се*. Ова појава, позната и у неким другим говорима¹, настала је тако што се завршно *е* у 2 и 3 л. (после скраћивања дужине) схватило као наставак, а не као део корена. Дакле *дође*: *дођо* = *узе*: *узо*.

На сличан је начин према *рѣче* 2 и 3 л. јд.: *рѣко* 1 л. јд. створен однос *зѣпоче* 2 и 3 л. јд.: *зајѣко* 1 л. јд. Тако је *к* продрло у облике овог глагола и затим се уопштило: *зајѣкне, зајѣкнеју, зајѣкни, зајѣкѣмо, зајѣкѣше, зајѣкаво, зајѣкла, зајѣкло, зајѣклѣ су*. Притом је овај глагол добио промену као *лѣгнем, улѣгнем* и сл., тј. мешовиту промену по I и III врсти.

Глагол *начнем* има сасвим друкчију судбину. Стари облици говоре се и данас:

начнем, начнемо, ја га наче, наче, начемо, начѣла, начево, начеѣнем. Овим облицима одговара и трпни придев *начнеш*, исп. *ѹнеш, испѣњеш*, такође од презентске основе.

Поред ових облика јављају се, најчешће код млађег света, и нови, по VIII врсти:

начнѣм, ја га начни (аор.), *ѡн га начни, начнѣмо, начнѣло.*

¹ Иса. напр. у севернотимочком, Станојевић 419 (*узѣ*), 420 (*у.мрѣ*) и у средњом, Павловић 203 (*ѹзо*).

Као полазна тачка аналогије могли су послужити облици императива *начни* и поменути трпни придев *начнеш* који се слажу и с парадигмом VII врсте. Уосталом међу забележеним облицима са *ни* преовлађују оци од инфинитивне основе, дакле такви код којих се може мислити и на утицај III врсте (и она у галипољском има *ни* у основи инфинитива).¹

§ 346. Презент *узнем*, *узнес* и императив *узни*, *узнише* начињени су према типу *почнем*² и одговарају сличним облицима у призренско-тимочком³ и косовско-ресавском дијалекту⁴, а такође и неким говорима пожаревачко-вршачке групе.⁵

Глагол *отети* одвојио се од сродног *узети* и влада се као *начети*. У презенту нема аналошког *н* као у призренско-тимочком и косовско-ресавском дијалекту: *Ѡшмем*, *Ѡшмемо*, *Ѡшмеју*. И остали облици чују се по старој парадигми: *Ѡше*, *Ѡшеше* (додуше *ѠшѠ му* 1 јд. аор. поред *ја га Ѡше*), *Ѡшево*, *ушево*, *ја нем* и *Ѡшенем*; исп. и трп. прид. *Ѡשמешо*.

Од појединих информатора слушао сам и по VII врсти: *ја га Ѡшми*, *шѠ га Ѡшми*, *ѠשמѠше*, *ѠשמѠво*.

Најзад трећи глагол ове групе, *најмем*, има опет свој посебан пут. Он је својом инфинитивном оснoвом пришао VII врсти: *најми* 1 аор., *најмѠво се* итд. Овде се манифестује тенденција поменута у § 332 (и која је баш код овог глагола остварена и у књижевном језику), само што је процес остао на пола пута, на начин који је у складу са дефиницијом проф. Вајана: „Le procès du changement de flexion s'est le plus souvent effectué en deux étapes, et dans l'ordre suivant: *žiti*, *žive-*; *živěti*, *žive-*; *živjeti*, *živtm*“.⁶ Повод за промену конјугациског типа пружио је облик императива који одговара подједнако и парадигми VII врсте.

У конкретним приликама галипољског говора, однос *најмем*: *најмѠво* приближава овај глагол III врсти где се однос презентске

¹ Исп. и на Косову развој у правцу III врсте: *начнуш*, *начнем*, Елез. Речн. s. v.

² Белић, ДИЈС 480. На ову промену могли су утицати и облици глагола с презентском оснoвом по III врсти — *узе*: *узнем* — *паде*: *паднем*, *улеће*: *улећнем*.

³ Белић, ДИЈС 480—481; Станојевић, Сев.-тим. 419; Степановић, Ђак. 119.

⁴ Елезовић, Речник s. v. *узѠс*; Ивковић, Рес. 337, 404. Исто и у мом материјалу из Гоча и Глоговца.

⁵ Мој материјал, напр. из Касидола код Пожаревца и Лавдола код Смедерева.

⁶ Zlat. II 315.

основе према инфинитивној такође карактерише односом вокала *e* : *и* (*мѣшнем* : *мѣшнѣво*). Иначе овај случај, као и низ других, показује да и за галипољски говор важи Вајанова констатација: „Dans l'ensemble, la flexion de classe I est en décroissance. Elle se maintient solidement dans un nombre de verbes usuels. Mais elle n'est plus productive, et elle ne répare plus ses pertes.“¹

§ 347. Основа презента глагола пети гласи *ѣње-*, и то не само код простог глагола, већ и код сложених:

ѣњем се, заѣњем коња, испѣње се, да се испѣњемо, да се испѣњеју, испѣњи се, и јојше се испѣњи, испѣњише се.

Овакви облици нису нимало ретки, исп. и у Вука s. v. *испѣши, допѣши*.

Аорист има облике типа *зѣе, испѣмѣ се*, а радни придев *зѣлѣд га*.

Трпни придев гласи *зѣњеш, испѣњеш*.

§ 348. Од глагола клети чуо сам свега неколико облика: *да се закунѣмо, закунѣ се, ђн се кунѣше, ђнѣ се зѣкле*. Од једног информатора забележио сам и примере *ђн се зѣкуна, мѣ се закунѣмо*, оба у истој прилици. Материјал је недовољан за закључак да ли је црта индивидуална.

Глаголи с инфинитивном основом на у

§ 349. Промена глагола -д у ти одговара књижевној:

да се ђдме, ѣе се нѣдме, да се нѣдмеш, нѣду се, надули се ђчи ши, удуло се, — нѣдмеш, нѣдмѣно; надуш, надуша, надушо.

§ 350. У нашем савременом језику близак је глаголу -д у ти и глагол -с у ти. Без обзира на порекло облика, однос *насу-ши; насѣ-ем* одговара односу *наду-ши; надм-ем*.

У глапољском веза је поново раскинута: про с у ти иде својим путем. У презенту имамо *прѣсјем, прѣсјес, прѣсје...*, у императиву сам забележио *просѣ га*, у аористу долази *прѣси се зѣша, просѣмо га, ђн га прѣси*, тако и у радном придеву *просѣли*. Промена овог глагола преудешена је, дакле, према семантички сродном *прѣлјем* (имп. *пр(о)лѣ га*, аор. *прѣли, прѣли*, р. придев *пр(о)лѣла*, §§ 357—360). Полазну тачку за аналогију могао је дати неки облик *просѣше* (< *просѣише*), добивен свакако дисимилацијом *п* – *л*. Иновација је очевидно скорашња, у више махова забележио сам старије облике: *пршула, прѣсу га, прѣсу*.

¹ Ibid.

ГЛАГОЛИ II ВРСТЕ

§ 351. Глаголи чији се општи део свршава на *ј* имају императиве који одговарају књижевнима: *вѣј, овѣјше, њди се изгрѣј, зајдј, сѣј га, прсѣј*. Од једног информатора записао сам међутим: *вѣји, сѣише*.

§ 352. Глагол *пѣти* сачувао је елементе своје старе промене: *пујѣ, упујѣ, пујаћем, појдмо, зајдј, — пѣша зѣпи (< запѣ), пѣше кед зајѣше, пѣшли кеш су зајѣли* (дакле само о петлу): *пѣшѣ ли зајојше, мѣ зајојмо, јѣ зајоја, пѣѣ га упуја* (дакле и о петлу и о људима).

§ 353. Облици *ковѣм, пушкувѣ, ковѣс, кувѣмо, пушкувѣмо, ковѣју, пушкѣви* старији су од одговарајућих облика типа *кујем* и познати су данас нашим говорима на широком пространству које захвата највећи део територије призренско-тимочког¹ и косовско-ресавског² дијалекта и један део говора пожаревачко-вршачке групе³. С овим се слаже и Вукова напомена у Рјечнику (s. v.): „по ист. кр. може се чути и *кѣвѣм*“. У западним крајевима овакви облици морали су се рано изгубити. РЈА наводи да се „*primjeri u kojima je praes. kovem nalaze samo u knjigama pisanim stislovenskijem ili crkvenijem jezikom*“ и не налази ниједне потврд: из приморских писаца. Стога и ови облици говоре у прилог мишљењу да су Галипољци пореклом из наших источних крајева.

Доста је стар и презент *сновѣм, сновѣс, снувѣ, сновѣмо...* И он спада у ред одлика наших говора на истоку, али је араа његовог простирања знатно ужа.⁴

§ 354. Глагол *ткати* задржао је старији облик презента: *чѣм, дѣчем, издѣш, цѣ, цѣмо, цѣју*. Императив је *чѣ, дѣчѣ га*.

ГЛАГОЛИ III ВРСТЕ

§ 355. Сви без изузетка глаголи ове врсте које сам забележио тренутни су. У инфинитивној основи ових глагола налазимо редовно *ни м. ну*:

бацнѣмо (= боцнусмо), *вѣкнѣсе, убрни, обрнѣмо, убрнѣше, вѣкни* (= викнух), *пдгледни, загрѣзни* (1 аор.), *здгрѣзни* (2 и 3 аор.), *уздѣни, издѣнѣмо, дѣни* (3 аор.), *задѣнѣмо, ѣпни* (= ѣпнух),

¹ Белѣћ, ДИЈС 483; Станојевић, Сев.-тим. 421; Павловић, Срет. 190.

² Елезовић, Речник s. v. *ковѣш*; Стојановић, Врѣци 217; тако и у мојим белешкама из Гоча и Глоговца.

³ По мом материјалу.

⁴ Елезовић, Речник s. v. *сноваш*; Petrović, Caraș. 194.

кдѣни (3 јд.), *пркисни*, *ја се кѣшни* (= кинух), *помдкнѣ се* (1 јд.), *пдмакни*, *замдни*, *он се здмешни*, *пдмешни*, *намдгни*, *пдмогни*, *умокни*, *умокни*, *прплднѣше*, *прплани*, *плунѣмо*, *плуки*, *плунѣште*, *плусни*, *прнѣше*, *усвани*, *сркни*, *пршѣгни* (= притегнух), *ми се пршѣгнѣмо*. *шпкнѣмо*, *здшисни*, *шрѣпни*, *чучни* (1 јд.), *ушмркни*, *ушшѣпни*, — *шд си се сдгнѣво*, *загрѣзниво*, *капнѣло*, *пркѣнила*, *пркѣснило*, *пумешнѣла*, *намешнѣла*, *намдгнѣво*, *упрѣгнѣво*, *прнѣли*, *усвднѣло*, *дустѣгнѣво*, *пдшакни*, —

поглѣнѣтем, *ошкѣниѣе*, *помдкнѣємо*, *намдгнѣтем је*, *прнѣе*, *шреснѣеш*, *чучнѣємо*.

У штокавском дијалекту налази се ова особина у многим говорима, у првом реду на западу и северозападу.¹ У источнијим пределима позната је само у деловима Војводине.² Судићи по распореду ове црте у Војводини (она долази у северном Банату, северној и западној Бачкој и западном Срему), изгледа да је она у тој области доста стара и може се претпоставити да је некад била и раширенија, па су је доцније миграције с југа потисле ка северном рубу наше језичке територије.

У облицима који се граде од основе презента у галипољском остаје *не* : *обрнем* и сл.; не појављује се никад *обрним* итд. као у неким говорима на западу.

Врло су интересантни придеви *омдјнуш* и *бѣнуш* поред че^шнег *бѣнеш* (= зрео) који у себи носе остатке старијег *ну*, а не *ни*, у основи инфинитива глагола ове врсте. Нарочиту пажњу привлачи облик *бѣнуш* који је могао настати само на тракиском терену, јер је очигледан калк према турском. Тур. *olmak* значи и 'бити, постати' и 'сазрети'. Према овоме изгледа да је *ну* не само дочекало пресељење у Тракију, него је било и продуктивно на новом терену. Овај податак ставља у сумњу чак и саму везу галипољског *ни* с оним у другим говорима. Можда се у овом говору то *ни* појавило тек у Тракији. Не треба уосталом заборавити да се иста особина на словенском југу и иначе јавља на међусобно удаљеним местима (напр. Словенија, далматински говори и северни Банат), а осим тога је има чак у горњелужич-

¹ Решетар, *Štoč.* 206; Ивић, *Пос.* II 61 и Шапт. 149; Шурмин, *Сарај* 203; Томленовић, *Буњев.* 57; Св. Георгијевић, *ГЗС* VI 30 (бачки Буњевци); Решетар, *Südit.* 223; Рибарић, *Размјештај* 119; М. Popović, *Die Betonung der Mundart von Žumberak*; *ZfslPh* VI 359.

² Милетић, *Кик.* 28; П. Ивић, *ЈФ* XVIII 155; И. Поповић, *Гласник САН* I 485; Николић, *ЈФ* XX 284.

ком језику¹, тако да се њено распрострањење не може објашњавати ширењем из истог жаришта, већ само паралелним одвојеним развојем. Основни услови су у свим случајевима били исти: тежња језика ка економији морфолошких средстава која је изазвала уклањање вокала у (одн. у словеначком *o*) као форманта инфинитивне основе (исп. сличан процес и код глагола *прдсјем* < *прссјем* у галипољском, в. горе). Полазну тачку за додир са VII врстом дали су облици заповедног начина (у књижевном језику *спомѣни* као *Промѣни*, *замѣхни* као *одбрѣни*). Једнакост је затим пренета на облике с акцентом истим као у императиву.

§ 356. Однос између глагола I и III врсте прегледан је у § 331.

Глагол *мѣшнем* има увек *н*: *мѣшнес*, *мѣшнеју*, *намѣшни*, *намешнѣла*, *пѣмешни*. Нема облика типа метем (метим), обичних напр. у шумадиско-војвођанским и славонским говорима.

Овој глаголкој врсти приближио се извештан број глагола различитог порекла који су током свог развоја остварили однос *e* (през. осн.): *и* (инф. осн.), који је — синхронично гледајући — близак односу *не* : *ни*. То су *удрем* : *удрѣво*, *пѣкрем* : *пѣкрѣво*, *најнем* : *најнѣво* и, донекле, неки други. Исп. §§ 346, 357 и 384.

ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ

§ 357. *Тиѣ* пије м. Глаголи овога типа кад су сложени немају у презенту *и* у коренском слогу:

зѣбјемо, *зѣбјеш*, да га *дѣбјес*, *дѣбје се*, *пѣсле се наѣје*, *пѣвјем*, *пѣвје*, *рѣзвје*, *сѣвјем*, *прдлјем*, *улје*, *ће се ѣмјемо*, *ѣмјем*, да се *наѣјем*, *наѣје се*, *ће се наѣјемо*, да се *ѣијем*, *сѣшјем*, — према *крѣје*, *крѣјеју се*, *лѣјем*, *пѣијем*, *пѣијѣ*, *пѣијемо*, *сѣје*, *сѣјес*, *шѣјеју*.

Питање је да ли у овоме треба гледати остатак старине (*завѣе* > *зѣје* итд.). Пре ће бити да је извршена синкопа вокала *и* (исп. §§ 68 и 78). Нарочито за облике као *прдлјем* имамо разлога да верујемо да са подновљена формација. Група *лј* у новом јотовању давала је органски *ј* (§ 110), те бисмо према томе имали данас *пројем* и сл.

Насупрот *ѣмјем* стоји са другим префиксом *ѣзем* 'измијем' (увек само тако). Испадање *ј* очигледно је последица тешкоће да се изговори консонантска група *змј*.

На сличан начин треба схватити одсуство *ј* и у презенту композита од *крѣјем*:

¹ Vondrák, Vergl. sl. Gramm.³ II 184.

пџкрем, пџкрес, пџкре га, пџкрѣмо, пџкрѣше, пџкрѣју, ѝскрем
(= сакријем), *ѝскре се, ѝскреју*.

Као развојну паралелу исп. и јекавско *мрежа* < *мрјежа*.

Глагол отрути (прост глагол нисам чуо) има такође скраћен презент: *џтрем, џтрес, џтре, џтремо, џтрѣше, џтреју*. Овде је прекрајање свакако аналошко, можда по угледу на односе сагнути: сагнем или просути: просјем (који су додуше у овом говору у међувремену даље еволуирали).

Глагол чути остао је неизмењен: *чујем, чује, чујѣше, зачује, чујеју*.

Овој врсти пришао је и глагол *прџсјем* (= проспем), а такође и неколико глагола VII врсте (в. § 384).

§ 358. Императив глагола овога типа гласи:

забѝ колац, забѝ га, савѝ га, цувѝ дѣше, ѝукрѝ увѝм дѣском, крѝше се, искрѝшен га, прлѝ, улише, ѝшен се умѝше, пѝшен, па се напѝ, напѝше се, шашѝ, шашѝ ми итд.

§ 359. Форме пзсивног партиципа везују се обично за основу презента: *забѝши, рџзвѝшо, сџвѝш, ѝскрен, ѝскрѣш* (= сакривен), *пџкрѣше, љлѝша, џмѝш, џмѝша, џпѝш, пџпѝшо је, џшрен* (= отрован), *сџшјено, сџшјѣшо*.

Облици *ошрџвен, ошрџвен, ушрџѣша, ушрџѣша* поред *џшрен* итд. данас су само изоловани остаци ранијих образовања.

§ 360. Основа инфинитива ових глагола остала је неизмењена:

одбѝмо га, удбѝла сам дѣше ду сѝсе, забѝо, пџвѝ га, пџви, пџвѝмо, пџвѝше, пџвила, сџви, савѝше, ѝукрѝво, искрѝла, ѝскри се, искрѝмо га, прџли, прџли се, прлѝмо, ули (= улих) *вудѣ, улѝмо, бми, омѝво, умѝли, омѝмо, омѝ га, омѝше, ја се напѝи, напѝмо, напѝи, напѝво, џнд се џпи, сашѝше, шашѝла, сџши, —*

ја се џшру, џшру и, мѝш се џшру, мѝ се ушрџмо, ошрџше, ушрџво, ушрџла, ошрџло се, у сѝлѝњу ми чу (= чух), *ни зџчу* (= -х), *зачумо*.

Посебно треба истаћи архаичне облике глагола отрути. Паралеле у данашњим говорима имамо опет из призренско-тимочке¹ и косовско-ресавске² области. РЈА не даје потврда од писаца са западних страна. Изгледа да су у тим крајевима овакви облици ишчезли врло рано.

¹ Белић, ДИЈС 587, 605; М. Павловић, Срет. 190.

² Елез. Речн. s. v. *шрџш, пошрџш*.

И ово, дакле, упућује на порекло Галипољаца из источнијих предела.

§ 361. Сасвим су обични и облици имперфекта и глаголских именица од ове групе глагола:

ми кријџамо, кријџаву, кријџање, пијџаву, шијџање, шијџаше, шијџаву.

§ 362. Тип дајем и пљујем. Група коју у књижевном језику сачињавају глаголи *давати* и *-знавати* у галипољском не постоји као таква.

Глагол *познавам* иде по VI врсти: *познава је, ни познавамо га* итд.

Дајем чува је у презенту:

прдаје, дајеју, раздајемо, издаје.

Императив је *даји* (ни *даји га минџ*), а од основе инфинитива имамо алтернативне облике:

дава (1 јд. аор.), *давџли, прдавџли, дајасе, прдајаву се, пдпрдаја* (аор. од *попр(о)дајем*).

Однос *даје* : *даја* приближује овај глагол II глаголској врсти.

§ 363. Сличне су прилике и код глагола *пљујем* и *блујем се*. Основа презента остала је неизмењена: *пљујем, да се блује, најпљује се*, — а у инфинитивну продире *ј* из презентске: *кеш је се публужаво, пљујаво, публуж се, он се блујаше, ми се блујџмо, пљујџаву, блујџањим* поред *ја се поблужа*.

§ 364. И глаголи типа *купујем* чувају неизмењен презент и императив:

ни ве^чрујеју се, шџ се сагнујеш, дарује, зивујемо, кажује, намигнујеш, милује, псује, усванује, расширује, — *казуј, ни лудујше, пуслуј*.

У основу инфинитива продрло је, међутим, презентско у:

убисува (1 аор. од *убисујем* = *вешам*), *дпрува, живува, живува* (1 јд. аор.), *пдкпува, најсувамо*, — *дарувала, купували, лудували, псувао, зарџдуваво се, нарамњуваво, ушмркнуваво*, —

пубилувањем (= у свитање; *пубилује* = свиће), *сагнувањем, узданувањем, ушмркнувањем*, — *обисуваше* (= *вешаше*); *убрисуваву, казуваву, купувамо, најшувџаву, шрџбуваше, усмркнувамо*, — *пубилување, живување, намигнување, псување, наручување, усванување*.

На штокавском земљишту овакви облици јављају се у призренско-тимочком дијалекту¹, а у мањој мери у косовско-ресавском² и зетско-сјеничком³.

¹ Белић, ДИЈС 497—503; Станојевић, Сев.-тим. 428; Стевановић, Ђак. 120.

² Елез. Речн. напр. s. v. *погледуваш, покупуваш, поцпуваш*.

³ Милетић, Црн. 465—466.

У галипољском је процес отишао и даље: у инфинитивну основу ушло је из презентске и ј:

живуја, послуја, напсујамо, напсуја, пуисуја, — кажујаво, исујао, наисујаво, напушујаво, нашерујаво, — испуслујашо (= урађено), — сагнујаћем, ушмркнјујаћем, дн се сагнујаше, прдркјујаше (= подрхтаваше), намигнујаше, напушујаву се, учёр се радујаву, не шрѣбујаше, исмркнјујаво, — послујање.

Овакви облици употребљавају се напоредо с онима на *ува*.¹ На тај начин створен је потпун паралелизам између ових глагола и ових тила *дајем* и *плујем*. Група је још увећана тиме што се по истом обрасцу мењају и глаголи који у књижевном језику имају инфинитивну основу на *ива* (примере в. горе).

§ 365. Од појединачних глагола вредно је поменути *шрѣбује*. Овај глагол сачувао је промену по овој врсти и безличну употребу:

Трѣбује леѣим срѣом да прѣђеш, да се пркрсѣиш. — Трѣбује да гвдрише грчки. — Трѣбује стѣри да кажујеју. — Трѣбује леѣидга крва да има човек. — Трѣбује да му узнеш дрѣги рѣба. — Ђе да ми шрѣбује јѣш шрѣ лѣкша.

Глаголи ковати и сновати не иду по IV врсти, в. § 353.

ГЛАГОЛИ V ВРСТЕ

§ 366. У овој глаголској врсти било је у галипољском говору врло много промена. Кроз данашње стање назиру се два реда чињеница, две узастопне епохе у развиту.

За старију епоху карактеристично је да су скоро сви глаголи који се у нашим говорима колебају између V и VI врсте овде остали у петој:

дрѣмје, зѣмјемо, ошѣмје, да се купјеју, рѣмјес, шѣпѣје. Исп. и глаголе *климѣ се, плѣште, затим углѣћа се (= огледа се) и жѣша се (= зева)* који данас иду по VI врсти, али с умекшаним консонантом који сведочи да су припадали V врсти (в. ниже).

Од екавских дијалеката слажу се с галипољским — у главним цртама — косовско-ресавски² и пожаревачко-вршачка

¹ Неколико пута сам забележио и *шрѣбујаше*, што наравно није трећа морфолошка варијанта, већ по свој прилици резултат лабилности в.

² У речнику Гл. Елезовића напоредо: *узѣмам* и *узѣмљем, шѣпам* и *шѣпљем*. У Глоговцу *узѣмљу, сѣпље, дрѣмље* итд. (мој материјал).

говорна група¹. Шумадиско-војвођански дијалекат², с једне стране, и призренско-тимочки³, с друге, показују друкчији развој.

§ 367. У другој фази развитка аналошки утицаји и гласовне промене свели су број глагола V врсте у галипољском на мање од половине. Продирање јотованог консонанта из презентске основе у инфинитивну превело је многе глаголе у II врсту. То је процес за који знају многи наши говори и то у најразличитијим крајевима. Тако га има напр. на Косову⁴, у источној Херцеговини⁵, у буњевачком говору залеђа сењскога⁶ и у северном Банату⁷.

Чак и у књижевном језику има оваквих појава: глаголи *помињаш*, *стењаш*, *чешаш* који данас припадају II врсти некад су ишли по петој. Стање у галипољском говору не садржи дакле никакву квалитативну, већ само квантитативну новину. Процес је појачан тиме што су се гласовним путем изједначили парови *с* и *ш*, *з* и *ж*, *ц* и *ч*. На тај су се начин сви глаголи с тим консонантима на крају општег дела основе аутоматски нашли у II врсти — као некад глагол *ораши* (: *ореши*) после очвршћивања *р*.

Неке глаголе захватила је и једна даља промена. После утицаја презентске основе на инфинитивну утицала је сад и ова на презентску у којој се појавило 'а место *е*. Тиме су ови глаголи доспели у VI врсту. И ова појава позната је нашој дијалектоло-

¹ Напр. у Крушчици код Беле Цркве (по мом материјалу): *уџиње*, *просиљеш* итд.

² Напр. у Фаркашину у средњем Банату (по мом материјалу): *узима сџа*, *дрџма*, и само тако. Исто и у Срему, по личном саопштењу Берислава Николића, асистента Института за српски језик САН. Овакво стање налазимо и у северозападној Србији. За Поцерину га потврђује проф. Московљевић, о. с. 87: *сџџам*, *сџџам*, *сџџам*, ... *дрџам*, *дџам*, *кџам* итд. Ситуација у овим говорима рефлектује се и у књижевном језику београдског центра: „... à Belgrade, la langue littéraire, dans la plupart des cas de flottement, se prononce nettement pour les formes de type I: *sipām*, *ūzīmām*, *dōzīvām*, *zidām*, etc.: elle traduit une tendance du serbe oriental (et de la langue vulgaire de Belgrade)“, Meillet et Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris 1924, 216—217). — Надам се да ћу имати прилике да још проговорим о значају ове особине.

³ У овом дијалекту јавља се код глагола на лабијал тип *сиџем* (што је продрло донекле и у косовски дијалекат), али низ других глагола припада VI врсти: *дизам*, *виџа*, *стеџа*, *сџџа* итд. (Белић, ДИЈС 491—492).

⁴ Елез. Речн. *блсбџеш*, *блбџем*; *глођаш*, *глођем*; *запређаш*, *запређем*; *крџаш* и *крџаш*, *крџем* итд.

⁵ Вушовић, И. Херц. 56.

⁶ Томљеновић, о. с. 56.

⁷ Милетић, Кик. 29 (тако и у мом материјалу).

гији, нако не у широком обиму. Тако је напр. у кикиндском говору Бр. Милетић нашао *заврхам*, *размећду*, *срећнам*, *насрћа*, *ашта-глдџаш?* — не *дсврћџ се*, *крџајше* игд.³, а у косовском је Гл. Елезовић забележио *обрћаш*, *обрћам* (поред *обрћем*), *огрћаш*, *огрћам* (поред *огрћем*), *сѣкћаш*, *сѣкћам* (поред *сѣкћем*) итд.

§ 368. Једини правилни глаголи који су сачували промену по петој врсти јесу они на *к* (и *ск*):

облѣче се, *облѣчеју се*, *вићем*, *вице*, *кѣшкѣдѣче*, *лѣче*, *нек се* *налѣчеју*, *мѣчес* (= *умачеш*), *њавуче*, *плѣцес*, *рче*, *руче* *крѣва*, *скавуче* *куче*, *да се исрчем*, *срче*, *расучем*, *расучи се*, *сучеју*, —

облѣкаше, *облѣкала*, *виќѣо*, *виќаву*, *кушкудѣќдла*, *лоќѣо*, *кучићи се* *налукѣше*, *он се* *налѣока*, *налѣќаво се*, *ја се* *налѣока*, *лѣќѣше*, *мѣќѣо*, *мѣќамо*, *плѣќаше*, *плѣќѣву*, *плѣќѣње*, *рќѣво*, *рќѣмо*, *рќаћем*, *рукѣла*, *рукѣсе*, *скавукѣли*, *скавукѣше*, *срќаћем*, *исрќа*, *срќаву*, *усуќа се*, *расуќамо*, —

ишћес, *ишћеште*, *па се* *јишћем*, *јишћеш ли се*, *ѣди да ти* *појишћем*, —

иќѣву, *иќѣћем*, *н-иќѣ*, *јаќѣла*, *иќѣо*, *иќѣво*, *идѣска*.

Ипак се и ту јављају паралелни облици по II врсти:

ублѣчаше се, *кѣшкѣдѣќдла*, *лѣќѣње*, *мѣќѣла*, *плѣќѣње*, *плѣќѣла*, *зѣрќа*, *рќѣо*, *рќѣше*, *скавучаше*.

Иновација је овде вероватно скорашња; нови облици знатно су ређи од првобитних. Посебну судбину има глагол *плѣшћем* (*плѣшћеште* *ушта му* — мљаска): *шѣ* *плѣшћеште* *ушта ви*, *дѣшта си се* *плѣшћаво*, *плѣшћѣше се*, али и *плѣшћеште се*, *плѣшћаво се*, *плѣшћѣмо се*, *ја се* *плѣшћѣву*, *ја* *плѣшћѣ*.

Глагол *поишћем* има и облике по VII врсти, бар код млађег света:

да се *поишћи*, *идѣишћи се*, *ти ми* *поишћи* (зап. начин), *да ти* *поишћим*.

§ 369. Глаголи на *г* и *х* уопштили су промену по II врсти:

дѣшеју, *задѣсе се*, *душеште*, *кѣшеште се*, *помѣже*, *мѣшеште* *руќу*, *мѣшемо*, —

задѣшѣво се, *ја се* *задѣша*, *ти ћеш се* *задѣшћеште*, *душаште*, *душашћем*, *душѣла*, *ја се* *кѣшаву*, *помѣжаште*, *помѣжѣо*, *пумѣжѣње*, *мѣшѣли*, *мѣшаву*, *мѣшаште*, *мѣшѣње*.

³ Ibid.

Глагол зѣхати се¹ отишао је и даље и прешао у VI врсту: *жѣшам се, жѣша се, — жѣшаву се, дѣста си се жѣшдво.*

Исп. и *ја се кѣшни* (= кихнух), *жѣшдвица* с аналошки распостртим ш.

На други начин нашли су се у VI врсти *првам* (< *прхам*; = *летим*) и *задѣјам се* (поред *дѣшем се, задѣшјем се*):

прва, првају, првѣла, прваву, — ће се задѣјаш, задѣја се, задѣјѣмо се.

Код два глагола јављају се (али нису уопштени) облици с унесеним ј иза ш:

Кѣш се нѣко искѣшје, зѣпоче да се кѣшје, да се ни задѣшјеш, кѣшјѣво, он се ѣскѣшја, кѣшјѣње, искѣшјѣмо се, ја се задѣшја.

Појава је необична, али је објашњива. Повод за аналогiju могли су дати глаголи на лабијални сугласник код којих је презентско ј (< љ) продрло и у инфинитивну основу. Морало се, дакле, у једном тренутку говорити напореда *дрѣмѣво* и *дрѣмјѣво*. То је био моменат кад се најлакше могла јавити форма *кѣшјѣво се* поред *кѣшдво се*. Ове су форме у суштини сличне врсте као дијалекатски компаративи *вишљи, лагљи* према *дубљи, дебљи* итд. Процесу је могло допринети и постојање готовог презента на *-шјем* у глагола *пѣшјем*. Исп. ниже глагол *чѣсјем*, а такође и *дрѣјем, чѣјем*.

§ 310. Глаголи на лабијални сугласник пришли су II врсти:

надѣмње се, дрѣмје ми се, зѣмјем, не зѣмји га, зѣмње, зѣмњемо, ошѣмје, ошѣмњес, кѣпје, да се окупјемо, купјеју се, рѣмјеш, шѣпјем, сѣпје:

ми се понадѣмјѣмо, понадѣмњаш, понадѣмјѣше се, шѣ си се понадѣмјѣво, задрѣмјѣше, дрѣмјѣње, задрѣмјѣво, зѣдрѣмја, зѣмњала, пѣзимја (= поузима), зѣмњѣво (= узимах), зѣмњѣним, покѣпјали, накѣпјаво си се нѣшшо, укупјѣмо се, укупја се, купјаву се, рѣмјѣво, рѣмјѣла, рѣмјаше, шѣпјѣво, пушѣпјѣмо, шѣпјѣмо.

Од једног старца забележио сам, међутим, старије облике *понадѣмјѣли, зѣмјѣем, зѣмјѣше*.

Само један глагол чува неизмењен однос:

клѣпјем, клѣпјес, клѣпји: клипѣво, клипѣње, клѣпѣли.

Исп. и глагол *шрѣпјем, шрѣпје ми* (= „дчи ми ѣгрѣју“), ни *шрѣпји, — шрѣпјаше, шрѣпјѣву, шрѣпјѣво*. Првобитни однос био је свакако *шрѣпѣем: шрѣпѣво* (ја сам у Глоговцу код Светозарева, у

¹ Полазну тачку претставља однос као *зијѣхашѣ, зѣјѣшѣем* (Бр. — Ив.). Исп. § 124.

говору по многим цртама блиском галипољском, нашао *Шрѣйље*: *Шрѣйала* и *Шрѣйдо*).

§ 371. У облицима од обе основе глагола на *с*, *з* и *ц* данас се без реда изговарају пискави и шуштави консонанти:

вѣжемо, вѣзеју, да се Пудѣзеју, лѣже, лѣземо, мѣжемо, мерѣше, мирѣсеју, нѣче, сШрѣже, удрѣземо, нарице, наШѣчеју се, Шѣче, ни Шѣчѣ ми;

вѣжаву се, ђблѣки се поѢзаше, лѣжаше, мерѣшаше ли, ђн се јѣдва мѣчаше, нѣчаше, сШрѣжаша, наричѣла, Шѣчѣво, наШѣчали се, наШѣцѣву се.

Глагол *чесати* пошао је сличним путем као *кихати*:

Он се чѣшје (= чеше), шѢ се чѣсјес, чѣшјѣ се, ја се пучѣшја.

Два глагола ове групе доспела су у VI врсту:

да се прѣжа, прѣжамо, прѣзају, шо се прѣжаш, прѣжа се (= прѣтеже се), — прѣжѣво, прѣжѣзаву се, прѣжѣво, прѣжѣзасе се.

Од једног информатора, међутим, имам и *шѢ се шѢво прѣжеш, ни прѣжѣ се шѢво*.

§ 372. Група глагола на *д* и *ш* одликује се и овде, као и у другим говорима, најбржим развојем. У V врсти није остао ниједан, један део иде по II врсти, а други (који обухвата приличан број глагола, међу њима и оне најчешће употребљаване) већ по VI врсти:

а) *климѣше се, да се климѣшеју, шѢ се кокѢшеш (исп. кикѢшаше се, хоѢшаше), крѢше, крѢшеју, шрѢшеш, шрѢше, шрѢшеју:*

климѣшли се, климѣшаву се, климѣшѣво, шѢ се кокѣшеш, Ѣнд се кокоѣшаша, крѢшѣву црѣва, шрѢшѣво, шрѢшѣла, шрѢшѣли.

б) *заврѣам, заврѣају, углѣћа се,¹ жвѣћаш, пужвѣћа, мѣћамо, замѣћа се, замѣћају, искрѣћа зуби, скрѣћа, чангрѣају, чангрѣа: заврѣшала, заврѣшаву, углѣћала се, жвѣћѣво, жвѣћѣву, жвѣћѣшем, замѣћаше се, искрѣћаше, чангрѣање, чангрѣѣво, чангрѣѣву.*

§ 373. Група глагола на *кш* и *пш* растурила се. Дobar део ових глагола не припада лексичком саставу галипољског говора, а преостали су претрпели крупне морфолошке измене. На месту *ш || ѣ* налазимо *ј*:

дрѣјем, дрѣје, дрѣјасе, дрѣјаву, дрѣјаво, прдрѣјаше (= задрѣшаше), исп. горе поменуто Шрѣјјем.

¹ Исп. у Глоговцу *Да-с-оглѣше, за мѣн да поглѣше* (у народној песми). И при објашњењу галипољских облика треба поћи од оваквог стања.

Није јасно како је од *дркћем*, *дркшала* постало *дркјем*, *дркјала*. Ту нејасност нимало не умањује чињеница да се на овај начин изменио и глагол *чукјем*, *чукје*, *чукјћем*, *чукјћу*, *чукјала* (= куцам, чукам), чак и ако претпоставимо облик *чукћем, *чукша —, паралелан типу *дркћем*. Нема довољног ослоња за претпоставку о фонетској промени *kh > kj*.

§ 374. Неправилни глаголи *-слаши*, *клаши* и *млѣши* сачували су промену по V врсти:

идијем, *идсјес*, *идсјеју*, *идшиј га*, *идшије*, — *пудло*, *пудла*, *пудла га* (1 јд. аор.), *пудламо*, —

кдјем, *кдјеју*, *закдји*, *закдјес*, — *закла*, *заклаво*, *закла*, *клање*, *заклаша*, —

самљем, *самљји*, *мљјеш*, *мљјемо*, — *самљво*, *самљли*, *самљшо*, *самљла*.

Треба поменути да се прост глагол *слати* не употребљава. Уместо њега јављају се по пореклу итеративна образовања *шијем* и *пудлавам*. То стање потсећа — у принципу — на оно у Банату где уз тренутни глагол *идслаши*, *идшијем* долази као несвршени само *шиљашу*, *шиљем*.

§ 375. Глагол *жетти* претрпео је промену у основи инфинитива и сад иде по II врсти:

жњем, *жњес*, *иджњемо*, *жњеше*, *жњи*, — *жњаво*, *жњала*, *иджњемо*, *пужњали*, *иджњга*, *иджњашо*.

У презентској основи овог глагола, исто као и глагола *-слати* и *трти*, никад се не јавља алтернативна варијанта са *a* (*жањем*, — *шањем*, *тарем*). То се добро слаже са стањем у говорима на истоку наше језичке територије. Ја сам у Банату бележио само *жњем*, *шрјем* (*шрјем*) и *-шљем*, а у расправама проф. Белића и М. Станојевића о призренско-тимочком дијалекту и у речнику проф. Елезовића долазе само форме без *ь* одн. *a*. Исто вреди и за мој материјал из Глоговца, Гоча и низа места у северној Србији.

§ 376. Глагол *стругати* у галипољском говору не иде по V врсти већ по првој, по обрасцу промене глагола *стрјужем*:

стрјужем, *стрјужмо*, *стрјужју*, *пострјужмо*, *настрјужш*, *стрјуж*, *пострјужите*, — *стрјугаву*, *пострјуго* (1 јд. аор.), *пострјуже*, *настрјуже*, *настрјугомо*, *пострјугаво*, *пострјужена*.

Највероватнију полазну тачку могао је дати императив *стрјужи*.

§ 377. Као и у многим другим дијалектима, глагол јахати прешао је у VII врсту: *хђши, ухђшим, ухђсиво, дѡшта сше се хђшили, мѡ се пухђшимо, ухђшеш.*

ГЛАГОЛ VI ВРСТЕ

§ 378. Облик *сиграм се* м. *играм се* познат је и овде:

да се сѡиграм, сѡигра се, да се сѡиграмо, кеш се сѡигра, дешеш се сѡиграмо, сѡиграње.

Овакви облици уопштени су у говорима Војводине¹ и северне Србије², али их има и понегде у другим крајевима.

Почетно *с-* овде не треба схватити као префикс већ као окрњено повратно *се*. Карактеристично је да је оно најраспрострањеније баш у областима где су овакве елизије обичне. Већ у § 75 навео сам примере као *нијѣ-с-опрала*, а у мом материјалу из Баната и северне Србије има мноштво примера ове врсте (Фаркаждин: *да-с-одбрѡни*, Железник: *да-с-урѡди* итд.). У вези *да-с-ѡиграм* срасло је *с* са глаголом, а затим је извршена редупликација *се* која потсећа на предлошку редупликацију *сас*. У неким крајевима у Банату и Србији и *сад се* може чути *сѡиграмо* поред *сѡиграмо се*³. Један овакав пример записао сам и од Галипољаца: *ѡ да с-ѡгрѡмо.*

Да *с-* није префикс, видимо и по непромењеном значењу глагола, пре свега по његовом несвршеном виду. Случај овог глагола уосталом није усамљен. Овамо долазе и *сѡмиши се, сумѡваши се* у Банату и северној Србији⁴, *срвем се* у Банату и чак у глагол претворена именица у *кѡко му се сѡме* поред *кѡко му сѡме* (старије *како му се ѡме*) у Банату⁵. Од ових облика треба строго одвајати призренско-тимочке форме као *собујем, соблечем* где одиста имамо префикс *с-*.

¹ Вук Рј. s. v.; у мојим банатским белешкама из свих места.

² Бележио сам их у Железнику, Кнежевцу и Великом Селу код Београда, Ландолу код Смедерева, Касидолу код Пожаревца, Глоговцу код Светозарева и Гочу код Врњаци.

³ Између многих примера навешћу *сѡграду жмѡрке* у Крушчици код Беле Цркве и *сѡгрѡло-деше* у Касидолу код Пожаревца.

⁴ По мом материјалу.

⁵ Све по мом материјалу. Исп. и однос између *кѡко му ѡмѡде* (исто значење „како се зове“) у Глоговцу и *како му сѡмѡде* у Касидолу.

§ 379. Аорист проширен са *д* има у овој врсти једино глагол *дѣм* код којег је то историски оправдано: *дѣдо, дѣде, прдѣде, прдѣдомо, дѣдосе*. Изостају аористи типа *имадо(х), знадо(х), умедо(х), смедо(х)*. Исто тако нема ни презента *дадем, имадем, знадем* (ни *даднем, умеднем* и сл.).

§ 380. Глагол *кѣлаѣти* колеба се између VI и II врсте: *кѣлаѣју, — да ти се покѣлаѣм, покѣлаѣ се, кѣлаѣ се, ми-да (= и ми) се кѣлаѣмо, кѣлаѣје се, ти се кѣлаѣс*.

Облици по II врсти знатно су обичнији.

Од глагола *закѣичем* овакви су облици једини у употреби: *закѣичеш, закѣичи, закѣичи се, — закѣича* (1 јд. аор.), *закуѣчѣмо*.

И глагол *чѣкѣм* иде по II врсти (в. § 373, исп. *чукам* у нашим источним крајевима).

Глагол *гѣдам* долази овамо, изостаје *гѣдим* по VII врсти. Обрнуто, глагол *свѣрим, свѣрѣво* има само такве облике; *свѣрам* нисам забележио.

ГЛАГОЛИ VII ВРСТЕ

§ 381. Оба одељка ове врсте изједначила су се и имају *и* у основи инфинитива (као и у основи презента). Исп. § 60.

§ 382. У императиву глагола у чијој је основи последњи консонант *ј* бележио сам двојаке форме:

пудѣј, надѣј, — пудѣји, надѣји.

§ 383. Према књижевном приличити стоје овде облици по II врсти:

прѣче, прѣчеју, прѣчала.

Исп. у РЈА *prilicati, prilicât (prilicêtm)* и на Косову нешто друкчије, *прѣлѣцаш*, али през. *прѣлѣчим*¹.

Итератив од *вѣћи* не иде по VII врсти као у другим дијалектима, већ по V:

завѣчеш, убѣче, завѣкдо.

§ 384. Глагол *удрѣти* има у презенту основински наставак *е*: *удрѣм, удрѣ, удрѣју, — удрѣво, удрѣ, удрѣмо*. Сличан однос налазимо у неким приморским говорима: у Дубровнику², у Лумбарди на Корчули³, у Брусју на Хвару⁴. Објашњење које је у

¹ Елез., Речник s. v.

² Решетар, Štok. 207.

³ Кушар, NVJ III 336.

⁴ Храсте, ЈФ VI 205.

вези с овим дао проф. Вајан¹ вреди свакако и за галипољски говор: аномални однос настао је укрштањем глагола уд(а)рити (VII врста) и удрѣти, удрем по I врсти. У галипољском су овоме пружили подршку и облици глагола као *идкрем* (§ 357) и *идјем* (§ 346), а и цела III врста (в. горе).

Према инфинитивним основама *вѣди-* и *пущи-* имамо у презенту облике на *-је-*:

вѣдјем, вѣдјес, вѣдјемо, вѣдјеју, пущјем, пущјеш, пущјемо, вѣдила, вѣди (1 јд. аор.), *пущила, испущи*.

На први поглед могло би изгледати да облик *вѣдјем* може имати генетичке везе са славонским *videm*². Уствари сличност је само привидна: галипољска група *дј* по свој прилици је секундарна и цео облик је новијег порекла. За релативну хронологију даје нам податак и чињеница да се глагол у овом говору ослонио на тип *улѣво* : *улјем*, а то је могло бити тек пошто је на место *ѣ* у инфинитивној основи дошла фонема *и*. Што се тиче славонских облика, они су, исто као и сретечко *виђим*³, начињени на бази I јд. през. *виђу* и, још више, императива *виђ(и)*.

За облике типа *пущјем* јасно је да су резултат скорашње аналогije према IV врсти.

Глагол *вѣдјем* је само тренутан; у трајном значењу употребљава се императив *вѣђам*:

Ја ундѣи не вѣђам. — Вѣђаш ли ушдга јунѣка (= видиш ли га; он је ту близу и говорно лице га показује). — *Куке испущи* (1 јд. аор.), *хѣро, ја ни вѣђам, шѣи и удѣни*. — *Идѣм се дгањ вѣђа у планѣни, шдм лежѣју дѣце*. — *Ја вѣђам далѣко* (= имам способност да...). — *Пусѣ се нѣшто не вѣђа* (тј. већ се смркава, па се не може радити због мрака).

§ 385. Само по VII врсти иде глагол *бројм, избрујм*, аор. *избрѣј га, љзброц*, трп. *избрѣјше* који у неким говорима има и облике по VIII врсти.

По VII врсти мења се и глагол *пшѣм* (= жури), *пшѣво*; не долази (х) и там.

Правилне облике по VII врсти имају и глаголи *врѣ* (*узаврѣ*, аор. *узаври*) и *снѣм* (*снѣ*, *уснѣм*, аор. *усни*).

Као и у књижевном језику, глагол *велѣти* дефектан је и има само презент и имперфект:

вилѣм, велѣ, вилѣмо, велѣју, — велѣше, вилѣмо.

¹ Zlat. I 251.

² Ившин, Шапт. 149 и Пос. II 65.

³ Павловић, Срет. 197.

ГЛАГОЛИ VIII ВРСТЕ

§ 386. Ова промена сведена је на сасвим мали број глагола.

Једна група глагола ономаџејског порекла одликује се нарочитим односом између двеју основа:

бечѝ, бечѣју: *бѣкаше, бѣкдли, бѣкаћем*; *вѝштѝм, вѝштѝй, вѝштѣју*: *вѝскѣше, вѝскѣву, вѝскѣво, вѝскѣћим, зѣвѝска*; *пѝштѝй, пѝштѝйс*: *пѝскѣву, пѝскѣли, пѝскѣво*.

Исти овакав однос нашао сам на много места у Банату (*врѝштѝ*: *врѝскаѝи*,¹ *дрѣчи*: *дрѣкаѝи*, *звѣчи*: *звѣкаѝи* — у Црњи *зврѣчи*: *зврѣкаѝи*, — *џѣчи*: *џѣкаѝи*), затим у Великом Селу код Београда (*квѝчѝ*: *квѝкѣло*). По личном саопштењу проф. др. Милоша Московљевића и у Поцерини се говори *џѣкаѝи*: *џѣчѝм* и *дрѣкаѝи*: *дрѣчѝм*.

Сличних односа има и у косовско-ресавском дијалекту: у Речнику проф. Елезовића *пѝскѣш*: *пѝштѝм, запѝскѣш*: *запѝштѝм, прѝпѝскѣш*: *прѝпѝштѝм*, у долини Западне Мораве *кмечи*: *закмека*,² у околини Светозарева *врѣчѝ*: *врѣкѣла*,³ у Ресави *пѝско*: *пѝштѝш*,⁴ у Доњем Милановцу на Дунаву *квѣчи*: *квѣкала*.⁵ И ван ове зоне могу се наћи слични глаголи: у Црмници се говори *врѣскаѝш*; *звѝзгѣш*,⁶ а за сарајевски говор наводи Шурмин⁷ у одељку о фонетци *vrīšćī* (од *vriskati*) и *nišćī* (од *niškati*). По РЈА (s. v. *blečati*) у Стулићеву речнику „*griješkom kod blekati stoji praes. blečim*“. Врло је вероватно да у овом случају не грешу Стулић него Даничић. Нешто паралела овоме налазимо и ван области српскохрватског језика. Тако у македонском постоји глагол

¹ Исп. *врискаѝи, иштѝм* у Речнику српскога и немачкога језика Ђ. Поповића, II део, Панчево 1895. Исти однос код истог глагола потврђује за Бачку збирка речи Новака Радонића у грађи САН. Уопште је материјал те грађе под *врискаѝи* врло карактеристичан. На 19 примера са *вриска-* у основи инфинитива долазе свега два са *вриска-* у презентској основи (оба из западних крајева). Очеvidно је *врискаѝи*: *врискѣм* кудикамо ређе од *врискаѝи*: *врѝштѝм*.

² У роману Добрице Ћосића „Далеко је сунце“ (Београд 1951). Писац је родом из Велике Дренове код Трстеника, радња романа догађа се у истом крају. Оба наведена примера налазе се на стр. 139.

³ У мом материјалу из Глоговаца.

⁴ Ивковић, Рес 223 и 404.

⁵ По саопштењу Здравка Стојановића, сарадника Института за српски језик САН.

⁶ Милетић, Црмн. 476.

⁷ Сарај. 196.

гричи – гракал,¹ а у бугарском бележа – белязах и бележих. У старословенском сличан однос заступљен је само код једног глагола који стоји далеко од српског материјала: *съчишѣ* – *съцаши*.² Постанак овог односа објашњава Б. Милетић врло једноставно, али неуверљиво: „према именицама *врдска* и *звѣзга*”.³ Овакав одговор оставља отворено питање зашто такве именице не утичу и на основу презента. Објашњење уствари лежи у контаминацијама по два глагола (*ѡискаши*, *ѡискам* и *ѡишѡаши*, *ѡишѡим* и сл.). Однос основа створен на овај начин добро одговара систему који већ постоји у језику код глагола с презентском основом на *e*. Релација *бечи*, *бекаши* односи се према *сшоју*, *сшојаши* исто као *ѡлаче*, *ѡлакаши* према *баје*, *бајаши*. Разуме се, доцније је једном створени однос през.-чи-: инф. -ка- могао бити аналогично проширен и на глаголе према којима нису стајала паралелна образовања по VI врсти. Сама контаминација као принцип потпуно је у духу развоја нашег језика који је у области глаголских основа веома архаичан, чак и онда кад иновира (насупротив напр. македонском језику). Историја и дијалектологија нашег језика знају за приличан број нових конјугациских типова створених контаминацијом старих уз чување и даље развијање старог прасловенског и индоевропског принципа разликовања основа. Овамо спадају и важни типови промене као *забрањиваши* : *забрањујем*, *даваши* : *дајем*. Такви су и односи *жвакаши* : *жваћем*, *дрхѡаши* : *дрхѡим*, па дијал. *бривѡш* : *бривѡм* (Озринићи), *добѡвѡш* : *добѡјѡм* (неки чакавски говори). У нашем конкретном случају захваћени су многи глаголи VIII врсте, а уклоњена је секвенца *ч+a* и сл. Очигледно је језик тежио да уклони трагове палатализације испред *a* које је у саставу флексивног наставка (то је био једини остатак ове врсте у језику) и да их замени нормалнијим односом : *к* испред *a*, *ч* испред палаталног вокала (иста тенденција огледа се у појави имперфекта типа *ѡекаше*, исп. горе). Да језик осећа потребу да ликвидира абнормалну појаву да се испред *a* (у синхроничној перспективи) врши палатализација, види се по томе што се оно у многим говорима уклања на други начин, аналошком реституцијом *јата* (тј. његовог рефлекса), исп. *ѡичи* : *ѡичѡши* као *види* : *видѡши* и сл. у

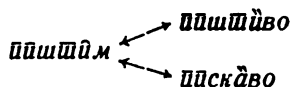
¹ Лант, Македонски јазик II 126.

² Meillet, Le slave commun 235.

³ I. с.

разним говорима (исп. и у гал. код неких глагола, § 388). Сама реституција *к* била је омогућена тиме што су постојали облици од истог корена с очуваним *к* (*бекнуџи*, имен. *писка*, *џика*, глаг. *џикџаџи* и сл.).

У прилог овом тумачењу иде и то што се поред облика са *ка* у инфинитивној основи јављају, иако ређе, а облици по VII врсти: *бѣчѣше*, *вѣштѣше*, *пѣвѣшти*, *пѣштѣву*, *пѣштѣво*, *пѣштѣнем*. Изостају, међутим, облици као *вискам*, *пискам*, што значи да у данашњем језичком осећању постоји однос

Ово опет тачно одговара приликама у Банату: у Фаркаждину се према *звѣчи* говори *звѣкало* и *звѣчило*, у Црњи према *зврѣчи* — *зврѣкало* и *зврѣчило* итд., исто онако као што Вук има према презенту *дѣрујѣм* и *дѣрѣваџи* и *дѣрѣваџи*.

§ 387. У појединим говорима где постоји овај тип глаголске промене њему прилазе и други глаголи. Тако је у Банату обично *мириџаџи* : *мириџѣм*¹, а на Косову се јавља *пѣрлицѣџи* : *пѣрлицѣм*². У чакавском новљанском говору долази чак усамљено *dthát* : *dšt̃*³. Слично овоме и у галипољском говору осим ономотопејских глагола овакву промену имају и *бѣжѣм*, *шрѣѣм*:

бѣжѣ, *бѣжѣс*, *бѣжѣју*, *бѣжѣ дѣшле* (= бежи одатле) : *бѣжѣво*, *бѣжѣше*, *бѣжѣнем*, *бѣжѣње*, *бѣжѣли*, *бѣжѣву*; *шрѣѣ*, *шрѣѣш*, *шрѣѣју*, *шрѣѣ* (императив), *шрѣѣмо* : *шрѣѣ* (аор.), *шрѣѣмо*, *шрѣѣше*, *шрѣѣву*, *шрѣѣнем*, *шрѣѣво*, *шрѣѣли*⁴.

¹ Из мог материјала. Вукова напомена (Српске народне пјесме I, у Бечу 1811, стр. 353) по којој се „у Сријему, у Бачкој и у Банату“ говори „мириџиџи, мириџиџи, мјесто мириџаџи, мириџеџи“, не одговара стварности, бар што се тиче Баната. Лако је могућно да је инф. *мириџиџи* Вук конструисао не хотећи признати могућност односа *мириџаџи* : *мириџи*. Карактеристично је уосталом да РЈА (из чијег се материјала види да се презент *мириџи* јавља и ван Војводине) s. v. *mirištiti* нема ниједног примера за инф. осн. *мириџи*-. Штавише, из материјала у РЈА јасно произлази да има писаца, као што су Анчић и Раднић, који у презенту употребљавају *мириџи*- (примери под *mirištiti*), а у инф. осн. *мириџаџи*- (прим. под *mirištiti*).

² Елезовић, Речник s. v.

³ Беличѣ, Замѣтки 69.

⁴ Исп. с овим *törkät* : *tarčín* у Брусју на Хвару (Храсте, ЈФ VI 205).

И овде се јављају паралелне форме од основе инфинитива, овога пута не по VII, већ по VIII врсти:

бѣжѣше, шрчѣше, шрчѣнем, шрчѣво.

И ту су паралелне форме много ређе од оних са *к* и *г*. Опет, дакле, имамо сложен однос:

$$\begin{array}{l} \swarrow \quad \searrow \\ бѣжѣм \quad бѣгаше \\ \swarrow \quad \searrow \\ \quad \quad бѣжѣше \end{array}$$

Карактеристично је да се у многим местима средњег и северног Баната јављају сличне прилике: уз инфинитив *бѣгаши* (никад бежати) долази у презенту и *бѣгам* и *бѣжим*.

И овде, дакле, имамо двојни однос:

$$\begin{array}{l} \swarrow \quad \searrow \\ бѣгам \quad бѣгаши \\ \swarrow \quad \searrow \\ бѣжим \quad \quad \end{array}$$

Само што у Банату према једном инфинитиву стоје два презента, управо супротно од оног што се налази у галипољском говору. Све ово јасно показује да порекло и овог типа промене треба тражити у контаминацији (*бѣгаши, бѣгам* и *бѣжаше, бѣжим*).

§ 388. Горе је наведен облик *пшѣво* по VII (а не по VIII) врсти уз обичније *пшѣво*. Оваквих облика од глагола који у књижевном језику иду по VIII врсти има још у галипољском говору:

жвѣжѣдим, чучѣм : ја зазвѣжѣди (1 аор.), он зѣжвѣжѣди, зазвѣждѣмо, жвѣжѣдѣло, звѣждѣво, чучѣо, чучѣла. Исп. и шущѣм : шущѣво, сущѣла.

Ни у овој особини галипољски говор није усамљен. Пре свега *ћущѣм* у врло многим говорима иде по VII врсти (тако и код Вука *ћущѣши* поред *ћушаше*). Облик *ћушѣши* није млађи од *ћушаше* : *ћушим*, чак напротив. Сасвим друкчије стоје ствари код осталих поменутих глагола. Иза *ч, шѣ* и *жд* основински наставак *ѣ* свакако је иновација; старо *ѣ дало је у своје време *а* палатализујући претходни сугласник. Па ипак и у Вуковим народним приповеткама долази *звѣжѣши*¹, а у РЈА наводи се и *pištiti*, истина само из Стулићева речника, „perouzpano“. Међутим у источним штокавским крајевима постоји велика област где читав низ оваквих глагола иде по VII врсти, по типу видети (односно по типу молити тамо где су те две промене изједначене). Ова

¹ Broz-Iveković s. v.

ареа обухвата косовско-ресавски дијалекат¹, пожаревачко-вршачку говорну групу², банатски поддијалекат војвођанског дијалекта³ и делове Бачке⁴. Из те области имамо потврде поред осталог и за промену глагола *чучим* и *звиждим* по VII врсти (истина не из свих говора, али то ће пре бити последица непотпуности прмкупљеног материјала него знак да се овакви облици не говоре). Исп. у истој зони и *ћушѣш*, *ћушѣм* на Косову⁵, *ћушѣли* у Гочу код Врњаца⁶, *ћушѣла* у Крушчици код Беле Цркве⁷, *ћушићу*, *ћушила сам* у Крстуру под Сегедином⁸.

§ 389. Промену по VIII врсти сачували су следећи глаголи:
буѣм се, мѣ се буѣмо, ду њига се не бѣј, — бујао се, кеш се бујала, —

дрѣшѣш, дрѣшѣ, — дрѣшѣше, дрѣшѣво, —

лижѣм, лезѣс, лизѣй, лизѣво, лежѣла, лижѣше, —

сѣѣм, сѣѣс, сѣѣй, засѣѣм, сѣѣ ми се, сѣѣмо, сѣѣју, сѣѣше, сѣѣво, засѣѣа, зѣсѣа, засѣѣмо, засѣѣво, засѣѣла, —

сѣшѣм, сѣшѣѣс, сѣшѣј, ни сѣшѣј, — сѣшѣѣво (нема ста ј-), сѣшѣјала, сѣшѣја (1 аор.), сѣшѣјаше, сѣшѣјамо.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

§ 390. Глагол *јесам*. Од овог глагола говори се у галипољском само садашње време и то само краће форме *сам, си, је, смо, сѣ, су*. За разлику од стања у књижевном језику, ови облици нису увек енклитични. Они имају и другу варијанту која би се могла назвати акцентованом (таква ситуација је и природна будући да нема пуних форми *јесам, јеси* итд.). Термин „акцентовани“, међутим, захтева једно објашњење. Акцент се ту не

¹ Елезовић, Речник *блѣшѣш, блѣшѣм; дрѣшѣш, дрѣшѣм; цвѣшѣш, цвѣшѣм*. Мој материјал из Глоговица: *клѣчѣо, чѣчѣла, цвѣшѣо*.

² Напр. у Крушчици (мој материјал): *блѣјѣла, зѣјѣло, клѣчѣли, пљушѣла, цѣчѣло*.

³ Б. Милетић (Кик. 30) наводи из кикиндског краја *блѣшѣши, врѣшѣши, жвѣшѣши, звѣчѣши, зѣ(ј)ило, клѣчиши, пѣшѣши, рѣжѣши, цѣчиши, чѣчиши*, ја сам у Црњи забележио *брѣјило, жвѣшѣла, зѣјило, клѣчиши, рѣжила (кера), чѣчиши*, у Фаркаждину *блѣши, жвѣшѣло, зѣјило, клѣчила*, у Крстуру *блѣјило, звѣчише, зѣјѣши, клѣчѣло, рѣжиши, љјѣло је, цѣчила је* итд.

⁴ И. Поповић, Гласник САН I 485.

⁵ Елезовић s. v.

⁶ Мој материјал.

⁷ Мој материјал.

⁸ Мој материјал.

налази на самом *сам, си, је*, али не зато што би се ти облици владали као енклитике, већ зато што се с краја говорног такта по општим правилима галипољске акцентуације преноси на претходни слог у виду *одн. њ : акѡ сам, да је, шѡ су као на дно, нѡ хѡи* итд. (исп. § 38). Јасно је да се пре ликвидације окситонезе "акцента изговарало *ако сѡм, да јѡ* итд. и да је данашњи акценат на *ако* и да уствари акценат облика *сам* и *је*, само пренесен у сантхију, исто као што се у књижевном *у гроб* на предлогу у не налази сопствени акценат, него акценат именице *гроб* у пренесеном облику. Јасно је да је, с морфолошке тачке гледишта, овакво *сам, си, је* различито од енклитика и једнако с акцентованим облицима. У томе смислу и треба разумети мој термин „акцентовани облици“. О распореду акцентованих и неакцентованих форми види §§ 564—565.

Одрична форма гласи *нисам, ниси* итд., као што је већ помњано.

§ 391. Глагол бити. Презент гласи *бѡнем, бѡнеш, бѡне...* и увек је перфективан, а његово значење је умерено (исп. § 564). Галипољски облик с вокалом инфинитивне основе у презенту везује се за *бидем, би(д)нем*, форме обичне у многим нашим дијалектима, поред осталих у призренско-тимочком, косовско-ресавском и војвођанском, а такође и у пожаревачко-вршачкој говорној групи.

Императив *нисам* забележио (он због значења овог глагола у галипољском ретко може да се јави), а исто тако нема ни прилога времена садашњег *будући*, чак ни свезе *будући да*.

Аорист гласи *бѡдо, бѡде, бѡде, бѡдомо, бѡдосше, бѡдоше (-осе)*: *Вѡлик Плѡсак бѡде данске. — Крѡве ми бѡдоше рѡзил (= пропалоше) итд.*

У значењу „постав“ употребљава се и перфективни радни придев *бѡниво, бѡнила, бѡнило, бѡнили*: *А коњ изѡво јабуку и бѡниво чѡвик. — Нерѡјда (= вила) бѡнила жѡнѡ му. — Нѡће бѡнило (= смркло се). — Фрѡјла Мѡра чѡшањ и бѡнили (= створили су се) инѡ шрѡнови да не мѡж да прѡђеју дѡда и бѡба*. Јасно је да су ови облици нове творевине саграђене према перфективном *бѡнем*, а по конјугациском обрасцу *прѡнем*: *прѡде, прѡниво*. По истом обрасцу начињен је и трпни придев *бѡнеш, бѡнуш* (= зрео; за значење исп. § 563, а за наставак § 305).

§ 392. На другој страни остали су имперфективни облици глагола бити.

Имперфект је врло чест и гласи увек *бѣву* (*бѣво*), *бѣше* (*бѣсе*), *бѣмо*, *бѣсте*, *бѣву* (*бѣво*), одр. *нѣ бѣву* итд.

Очуван је и радни придев *бѣво*, *бѣла*, *бѣло*, *бѣли* који се по виду и стварном значењу разликује од секундарног *бѣниво*, а исто тако и инфинитив — футур *бѣће* : *Како ће бѣће шд.*

§ 393. Глагол хтѣти. Садашње време је *дѣем*, *дѣес...* *дѣеју* (*недѣем...* *недѣеју*), а скраћени облик у служби помоћног глагола *ћу* (и новије *ћем*), *ћес*, *ће...* *ћеју* (у једном примеру *ћу*). Употребавају се и опште форме за сва лица: потврдно футурско *ће* (§ 320) и одрично *нѣ* (и *нѣ*) < *нећ* испред да:

Ја нѣ да сам вбдеке прѣ пладна. — *Иниѣм дкешом* (с једним оком) *нѣ да бѣнеш пѣсар.* — *Другиѣм ниѣоѣм дивѣѣком нѣ да се ужѣни.* — *Јѣште гвѣриште унѣ вѣш јѣзик, нѣ да га порѣсиште* (= напустите). — *Нѣ да ни* (= нам) *досѣдѣеју.* Исп. објашњење овог облика у § 77.

Имперфект гласи *ћаву* (*ћаву*)..., често с елизијом *ћав* (*ћав*), *ћав* : *ћав д-ѣдем*, *она ћав да дѣје*, *ћав да ми пулѣјају.*

Према овом имперфекту радни придев је *ћаво*, *ћала*, *ћали*. Облици ове врсте обични су у многим говорима у Србији. Има их на великом пространству у косовско-ресавском дијалекту: на Косову,¹ у Гочу код Врњаца,² у Глоговцу код Светозарева,³ у Ресави⁴. Ја сам их бележио и даље на северу: у Жаркову, Железнику и Рушњу код Београда и у Ландолу код Смедерева. Има их и у призренско-тимочком дијалекту, али се тамо јављају под друкчијим приликама и друкчије се објашњавају.⁵

Аорист сам забележио само у одричној форми: *не кѣши*, *не хѣши* (1 јд.), *нѣ кѣши*, *нѣ хѣши* (2 и 3 јд.), *не хѣѣмо*, *ни кѣѣше*.

НАПОМЕНЕ О ОБРАЗОВАЊУ ИМПЕРФЕКТИЗОВАНИХ ГЛАГОЛА

§ 394. У овом погледу галипољски говор није се много удаљио од осталих наших говора. Стога нема потребе да материјал износим исцрпно. Ја ћу дати тек један његов део, колико да осветлим опште слагање с другим дијалектима и појединачна одступања од њих. Имперфектизоване глаголе распоредићу према

¹ Елезовић, Речник s. v. *кѣѣш*.

² Мој материјал.

³ Мој материјал.

⁴ Ивковић, Рес. 338

⁵ Белић, ДИЈС 138.

њиховој промени по глагољским врстама. Напомињем и то да ћу узети у обзир и глаголе који су по пореклу имперфективизовани, а по данашњем значењу само су просто имперфективни.

§ 395. II врста. Малом броју имперфективизованих глагола који се и у књижевном језику мењају по овом образцу придружили су се и глаголи који су прешли из V врсте:

започињеју, прстиремо, шијем (: *шијаво*; $j < љ$), —

надиње се, зидњем, ошидјем, шумаже, мидше, прсидјем, нашдчеју се.

Стара је особина ових глагола да имају измењен коренски самогласник (аблаутни степен дуљења) у односу на основни глагол. Исп. и парове *дше* : *идни*, *шдчм* : *ушдкне* где је перфективни глагол преузео вокалски ступањ имперфективног. У истим коренима одржао се међутим, степен слабења тамо где се семантички однос према *дшем* и *шдчм* не своди на просту релацију перфективног и имперфективног: *уздне* (и *узданује*), *лушдкне*.

Неки од глагола које бисмо очекивали у II врсти замењени су новијим образовањима по IV врсти : *сагнује се, усванује*. С друге стране овој су групи пришла још три глагола : *пуклдњем се, пуклдњаво се* (: *пуклдним се*), — *покрдјемо* (= *посакривамо*), *пукрдјаше се, — залџдје, залџдјаво* (= *лепи, „залепљује“*, имперфективизовано према *залџди*). Презент глагола *покрдјем* одговара презенту основног глагола *крдјем*. Међутим глаголи сложени од њега имају у галипољском друкчији презент : *пдрем, дскрем*. Тако се створио пар *пдрем, пукриво* : *пукрдјем, пукрдјаво* у којем су заступљени и презентска основа *покрије-* и инфинитивна *покри-* — али у саставу два разна глагола.

И глагол *чдјем*, кад је имперфективан, има облике радног придева по II врсти: *чдјаво, чдјала*. Ови облици могу се итеративно употребити:

— *Имаше ли овд* (— да ли је било овога)?

— *Чдјала сам, ама нд знам.*

§ 396. По IV врсти иде данас усамљени глагол *дајем* : *давала* (поред *даја-* по II врсти, исп. § 362). Других глагола са *-аје-* у презентској основа а *-ава-* у инфинитивној у галипољском говору нема.

Тип глагола на *-ује-* : *-ува-* врло је продуктиван:

сагнује се, уздануваћем, заманујеју, намигнујеш, уригнујеју (: *уригнем*), *нарније* (: *нарне* = *наsrне*), *уванује, цршрпнује* (трепавицама), *ушмркнујеју, —*

обрисује, подизује, прдркјује (: *дркје* = *дршће*), *казујеју, нарамњује* (= храм-), — *бигиндисујем, бујадисујеју, кандисује* (= пристаје; *кандише* — пристане), *суйсује* (: *суйше* = *цркне*), —

поигрујаву, нашерујаво, — обисуваше, прмињује се време, напушујеш, удршује (-рџш-).

Као што је већ речено, ова формација замењује два образовања у књижевном језику и већини дијалеката, оно на *ује*: *ова* (*купујем*) и оно на *ује*: *ива* (*расшџрујем*). Исту особину имају и наши дијалекти на истоку, косовско-ресавски¹ и призренско-тимочки.²

Пада у очи да је сонант *н* из основе глагола III врсте ушао и у основу итератива од њих изведених. Слична појава долази и у призренско-тимочком: *наденуваја* ДИЈС 498, *смрзњује* 500, *омањује* 500, *узригнује* 502, *пресањује* 502, *осшањује* 502.

Карактеристични су и глаголи типа *бигиндисујем*. Сваком таквом глаголу одговара по један са наставком *ише, иса* (*бегендишем, бујадишем*). Разуме се, у таквим приликама глаголи на *-ишем* немају два вида као у књижевном језику, већ само један, перфективни. Имперфективно значење преузели су глаголи изведени са *ује, ува*. Паралеле налазимо у косовско-ресавском³ и призренско-тимочком.⁴

§ 397. V врста. Већина глагола ове врсте прешла је у другу врсту, или преко ње у шесту (в. §§ 366 и 367). Од имперфектизованих глагола који су овде остали треба поменути *-влачем* (*завлачем* : *завлакдо, ублаче се* : *ублакдола се, свлачеју* : *свлакаше се*) и *мачем* (— у-; према перфективном *умдкнем*).

§ 398. VI врста. Овамо иду имперфектизовани глаголи изведени помоћу наставака *-а-, -ва-* и *-ава-*.

Међу глаголима с формантом *а* свега неколико их показује у коренском слогу остатак старог аблаутног дуљења *о* : *а* :

разбаја се (: *да се разбули*; исп. *razbáljati, razbáljati* у Броз-Ивековића), *карају се, рађа*.

¹ Елез., Речник *поШердваш, прШискодваш* итд.

² А. Белић, ДИЈС 501 *описувал, пишувал* итд.

³ Елез., Речн. *батшисат* : *батшисдват* итд.

⁴ *арисујем, батшисује* ДИЈС 497.

Овај *тма*, везан увек за просте глаголе који иду по VII врсти, више није продуктиван: *кѡрам* није итератив према *курѡм* и има посебно значење. У регуларном односу према (*пр*)*курѡм* стоји данас *пркурѡвам* — сасвим слично стању у књижевном језику.

Остала образовања с наставком *а* изведена су од глагола разних конјугациских врста:

I ујѣ^ада, али и *наѣ^аћа се*, *умѣ^ара* (од књижевног *умираши*, -ѣм овај се глагол разликује коренским вокалом — в. § 59 — и променом по VI врсти која је старија од оне по II врсти и које још има у нашим дијалектима, исп. напр. *умирамо* у Врању¹), *поумѣ^арѡше*.

I/III *раскѡдају*, *шкѡда* (≤ *ош-*), *лѣжам*, *пољѣжају*, *прсѣ^ада* (= при-), али *сѣ^аћа* (= сѣдѡ), *пусѣ^аћаше* (исп. *сећају* на ист. Косову, Д. Дебељаковић, СЕЗБ VII 302), *стѡдам* (= стајем: *свѣ на мој шрѡк стѡдаш*), *увѡ ни нидостѡда*, *црца*.

II *избѡра*, *поѡѣ^авам*, *исѡѡрају*.

III *мѣ^амо*.

IV в. ниже.

VI *углѣ^аћа се*, *ни поглѣ^аш*.

VII *обѣ^асаш*, *увѡћамо*, *вѣ^аћам*, *убрѡћам*, *ѡрвѡћаш* (= преврћеш), *ундрѡју*, *накѡћѡмо*, *пркрѡћа*, *унѡћа се*, *заѡѣ^ара враѡа* (: *заѡѣ^арим*), *наѡрѡја* (: *наѡрѡи*), *наѡрѡш*, *наѡу^аѡсе*, *ѡу^аћа*, *ѡурѡса* (: *ѡурѡсим* = оставим), *рѡћѡла*, *сѡѡја^аћем* (= остављајући), *сѡрѣ^аја се*, *фѡћѡју*, *фрѡја* (слично и *вѡрам*, само што је према њему и перфективни глагол *ѡрвѡрам*, исп. и у Вука *ѡрѣварѡши*).

Однос јотованог консонанта у основи имперфективизованог глагола према неизмењеном консонанту у основи простог глагола јавља се у галипољском углавном онда кад је тај консонант ден-тална оклузива: *вѣ^адиво* — *вѣ^аћѡво*, *ѡрвѡшим* — *ѡрвѡћам*, *накѡшим* — *накѡћам*, *пркрѡшѡ* : *пркрѡћѡла*, *унѡди* — *унѡћа*, *наѡрѡши* — *наѡрѡћа*, *ѡушѡѡла* — *ѡушѡчала*, *рудѡ* : *рѡћа*, *уфѡшим* : *фѡћам*). Алтернација ових сугласника проширена је и тамо где није историски оправдана: *наѣ^аћа се*, *ѡусѣ^аћаше*, *ѡуглѣ^аш* (додуше од *ѡогледаши*, *ѡоглећем* по V врсти, исп. § 372). Ово одговара приликама у облицима имперфекта, глаголског прилога и глаголске именице. Овај паралелизам између принципа образовања имперфективизованих глагола и образовања општег дела три поменута облика чија је

¹ А. Белић, ДИЈС 493.

заједничка црта да се могу градити само од имперфективних глагола претставља једну потврду више за гледиште изнесено у § 301.

Однос *н* : *њ* сачуван је у *напуним* : *напундише*, а однос *л* : **љ* у *разбулим се* : *разбџам се*. Иначе су ту обични процеси аналошког уједначавања: *сшрџам*, а према њему и *усшрџим*, *фрјам* али и *зафрјим*.

Карактеристично је и избегавање палатализације *к* (*макдо*, *завлакдла*) које се слаже с појавама описаним у §§ 296 и 303.

Посебну пажњу заслужује глагол *сшдам*, направљен очигледно по аналогiji *пддо* (аор.) : *пддам* = *сшдо* : *сшдам*. Исти глагол говори се и на Косову: у речнику проф. Елезовића *Посшддш*, *присшддш*, у етнографској грађи Д. Дебељаковића *сшдаш*¹.

Итеративи изведени од глагола IV врсте типа *пијем* углавном одговарају књижевним:

забија, *завијају*, *навпијање*, *упија се*, — *ошкрива*, *попијају*, *уливам*. Исп. и *бијају*, *побивдли*.

Овде је потребно истаћи да галипољски говор, иако се у многим цртама у вези с итератизацијом глагола слаже са призренско-гимочким дијалектом, ипак не познаје једну од главних његових особина у овом правцу: тип *огрибам*.

§ 399. Од глагола изведених помоћу наставка *ва* навешћу само *познџвам*, *послџвамо* (= шиљемо), *докопџва*, *замошџва*, а од глагола с наставком *ава* : *пкрорџваш*, *улизџваш*, *наложџвам*, *да се уморџва*, *запошџвамо се* (= почињемо постити). Међу овим образовањима има много нових, углавном таквих која су дошла да замене старе формације с аблаутом. И у овом случају долази до изражаја тежња за што већом нормализацијом.

§ 400. VII *врста*. Помоћу наставка *и* изведен је само мали број имперфективизованих глагола. У галипољском говору ови су глаголи још више проређени, а њихова значења понекад знатно померана.

У галипољском је од глагола ове групе најобичнији *џдим* и с њима сложени *довџдим*, *завџдим*, *исџдим*, *пувџдим*, *пвџдим*, *шџдим* (= от-; овај глагол врло често значи просто 'идем'). Ови глаголи тачно одговарају сложенима од *и* ти : *дџем*, *зџе*, *изџем*,

¹ СЕЗ6 VII 236.

пдђем, првђем, (о)шйђем. Међутим од глагола *улѣ^нгнем (улѣ^нзнем)* и *слѣ^нгнем (слѣ^нзнем)* који се употребљавају на месту одговарајућих композита од ити начињени су друкчији итеративи: *слиздавам, улиздавам*.

Итеративна композита са -лазити (излазити, слазити и сл.) нису позната галипољском говору с изузетком *Полдзим* (само у специјализованом значењу 'посетити на божић').

Најзад, у ову групу спада и *дондсим, пондси* (= поодноси, однесе све одреда).

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ

§ 401. Упитно-односни прилог за време је *кѣш*. Исп. § 83.

Место от кад забележио сам *ду кѣш*. У овом споју предлог до долази у значењу 'од' које он у галипољском говору обично има.

У вези са *је* јавља се и *кеда*, с акцентом на *а* (о томе в. § 565—566):

ѡра̄се кедá је мáличко, кедâ је вѣш (= овде).

Ван ове везе *кеда* долази само у песмама: *Кеда ми видиш; Кеда бѣмо луди, млади*.

Прилог сад гласи у галипољском *сáш*, и ређе *садѣке* и *седѣке* (*сидѣке*).

Тада није у употреби, место њега говори се *нѡндак*. Ова важна негативна црта карактеристична је за систем временских прилога банатског дијалекта и неких говора у северној Србији¹. У тим се крајевима говори *ѡндак* (ређе *ѡнда*). И у погледу партикуле *-к* уз овај прилог галипољски се слаже с поменутиим говорима. Треба додуше додати да је *ѡндак* познато и у западним крајевима, али тамо није тако раширено (исп. свега неколико примера у РЈА).

У погледу порекла *н-* може вредети тумачење Решегаарево за *пѡнда* у молиском говору: „für *ononda*². Ово је утолико вероватније што се у галипољском јавља и *нош* и *вош* које се може, опет по Решетару, сводити на *ононде и *овсвде. Друга би могућност била да је *нѡндак* контраховано *но + ондак*.

Прилог никад непознат је галипољском говору. Место њега говори се *нѣки ѡуш*: *Нѣки ѡуш нѣ да дѡјем кр шибѣ*. —

¹ По мом материјалу.

² Südfl. 157.

Такѡ шїѡ шо найрѡјаш, нїки пїуш ни мѡж вѡду да изгрѣѡјеш (= тако како чиниш, никад нећеш моћи да...).

§ 402. Временски прилози за означавање година јесу:

вѣгдине (ове године: *Лѡнѣ нѣ бѣше родїло нїшшо, а вѣгдине рѡди*), — лѡнѣ, лѡмлѡнѣ, — дугѡдине (да си жїва и дугѡдине).

За означавање годишњег доба служе прилози *улѣш* и *узїми*. Пошто су именице пролѣће и јесен нестале из галипољског говора, нема ни одговарајућих прилога. Изостаје и тип лѣтос, јесенас; каже се *лѡнѣ улѣш* и сл.

§ 403. Прилози који значе дане јесу: *данѡс* (данѡске), — *учѣр*, *нумѡн* (*нумѡнеке*, *нумѡнике*), *пїрї* *нумѡн* (накјуче), — *сїшра*, на дрїги *дѡн* (= прексутра: *На дрїги дѡн ће д-їдем шїдм*). Исп. и *сїшра дѡн* (*Кеш нїко нїшшо укрѡдѣ куїѡм жѣни, а ѡна сїшра дѡн вѣдје, ўзне да кунѣ*) и *дѡсїшра* с очуваним старијим значењем предлога *до* (*дѡсїшра сїпїсаћеш* = црћи ћеш).

Доба дана обележава се прилозима *сабѡле*, *пїрї* *їлѡдна*, *їдсле* *їлѡдна*, *акїшмостш* (= увече; исп. тур. *akşam-üstü*), — *ўдне* (= дању, стари локатив)¹, *унѡћи* (*Унѡћи ѡдїш, ама нїје коно ўдне*), *нѡће* (у вези *нѡће бїде* = смркло се: *Дѡсш* *си* *орѡ*, *нѡће бїде*), *уїунѡћа* (= у поноћ: *Дїго се јѡ уїунѡћа*)². Чест је и прилог *дѡноћи*: *Дѡноћи ће-д-уфѡшї дѡш* (= киша), *Дѡноћи ће да сѣшдїм вѡдеке*.

Прилог *ноћѡс* (*ноћѡске*) значи и прошлост, и садашњост и будућност (по дефиницији РЈА): *Мој мїш ноћѡске млѡго дѡцини дѡће*. — *Јѡн шїпа нућѡс пѡ шућї жѣнд*. — *Ноћѡске ни дувѡди* (= немој долазити), *сїшра нѡвечер ѡди*.

Прилози *јїшрос* и *вечерас* нису у употреби.

§ 404. Од осталих временских предлога јављају се:

вѡздан (*Ја вѡздан учѣр сїѡву*; *Данѡс шїћо вѡздан у лѡву*); *сунѡјдрѡгу*, *синѡјдрѡгу*, *сїњѡјдрѡгу* и сл. (< *сву ноћ драгу*: *Ми кед бѣшмо млѡди, синѡјдрѡгу шїїѡмо*; *Сїноћ нїсам сїѡво сїњѡјдрѡгу*), —

¹ Исп. старослов. *вѣ дни* и српскохрватске примере у РЈА II 251.

² Паралелу за *уїунѡћа* налазимо у Вука под *їѡнѡћа*, а друге у РЈА под *роїпоѣ*, *роїпоѣје* и *ропоѣ* и у Вуковића, П.-Др. 77. Вуковић даје и врло духовито објашњење (облик ген. мн. саграђен на бази *їѡноћи* схваћеног као ном. мн.), али се оно не може пренети на све случајеве (у РЈА под *роїпоѣ* има низ примера из чакавског дијалекта који не зна за ген. мн. на -ѡ). Због прилога *нѡће*, присутног у галипољском говору, изгледа да треба поћи од именице **нѡће* (исп. у РЈА *даће* s. v.): *уїунѡћа* < у *їѡл ноћја*. Наравно, Караџићев и Вуковићев примери с -ѡ захтевају друкчије објашњење или се у најмању руку морају схватити као накнадна прерада оних са кратким -ѡ.

дѣн-и-нѣх-да : *Мој муж дѣн-и-нѣх-да послује*, —
врѣ меном (= на време): *Ако њишеш да њдеш кѣћи, њди*
врѣ меном (овакво значење може имати и одговарајући турски
 облик *vaktile*), *бизврѣ* ма (= у невреме: *безврѣ* мѣ се рудѣла [= поро-
 дила]), *дизврѣ* ма и *дузврѣ* ма (= одавно : *Дизврѣ* мѣ се Пузнѣвамо
 ушѣм чувѣком; *Дузврѣ* мѣ је њн сирѣма), —
ѣркен (= рано; < тур. *erken*), *дѣци* (и *дѣчна*), —
чѣ-буѣѣн (= зачас: *Тѣђе и дѣђе чѣ-буѣѣн*; упор. *çabısak* у
 у истом значењу), —
шѣчке, *шѣчкен* (= отоиѣ)¹, —
ѣдсле и *ѣдслеш*, *наѣрш* (има и временско значење „пре“: *Наѣрш*
га водѣ наѣѣји, *ѣдсле га пошкѣва*; *Ја наѣрш сшѣго*, а *ѣдсле шѣ за мѣм*).

ПРИЛОВИ ЗА МЕСТО

§ 405. Упитни прилог за место је *дѣ* (*дѣ*): *Дѣ је марѣмиѣа*
*шо се обрисѣје*мо. — *Дѣ* сам *јѣ шибѣ* уфѣшиво.

Овај прилог служи често и место куд:

Дѣ *шѣраш* ушѣ *бѣге* (= бикове). — *Нѣ* зна *дѣ* *шрѣска*. —
Дѣ *шѣдиш*. — *Дѣ* *ѣшен*.

Ипак се и куд сачувало у извесним приликама, исп. ниже.

У релативној служби говори се *дѣно* (*дѣ*но):

Дѣно *дѣђе*, *ѣн сшѣде*. — *На ѣушу дѣно је шудѣво*. — *Дѣ*но
*сшѣѣше лѣ*по, *ѣде* на *зѣмји*.

Одрични прилог за место (и праваѣ) је *нѣгде* (*нѣгдер*):

У *шѣм гѣри нѣ*ма *нѣгде* *нѣко* (песма). — *Ѵна нѣгдер* ни *шѣди*
 (= никуда не одлази).

Неодређени прилог има исти облик: *Назѣмѣо се нѣгдер*,
разѣѣво се. Осим тога налазимо *дигѣдер*: *Њише* да *ѣде* *дигѣдер*.

Сличан је и завршетак прилога *свѣгде* и *свѣгдер*.

Прилози овде и онде гласе у галипољском *вѣш*, *нѣш* (*вѣш*,
нѣш) или *вѣдеке*, *нѣдеке* (*вѣдѣке*, *нѣдѣке*):

Вѣш у *Пѣхѣеву ѣмѣсе* *ѣдѣн ѣѣвик*. — *Нѣд* дино се *кѣрамо*, *нѣш*
 се *мѣримо*. — *Прѣво нѣд* да *глѣдаш*. — *Пѣслѣ* га (= послах га)
нѣш, *ѣн се зѣзја*. — *Ја нѣ* *дѣ* сам *вѣдеке* *прѣ* *ѣлѣдна*. — *Нѣдѣке* у
њигѣвом *удѣји* (= одаји) *ѣма* *ѣнд* *склѣмба* (= столица). Исп. и
нѣш-вѣш *кѣѣни* (3 аор.), *нѣш-вѣш* *ѣма* с обрнутим редом прилога
 (у књижевном језику је *овде-онде*).

Примери показују да и ови прилози имају и локативно и
 вијативно значење.

¹ За облик исп. *ошѣч*, *ошѣчке* у Глоговцу код Светозарева.

Облици *нод* и *вод* карактеристични су за говоре северне Србије: проф. Московљевић бележи у Поцерини *вѣд* и *нод*¹, П. Ђорђевић исте облике у кановачком говору,² а ја сам у Рушњу код Београда нашао *вѣд*, *нод*. Има их осим тога и у Славонској Посавини³. Слични облици (*вѣде*, *вѣђе* и сл.) долазе у врло многим нашим крајевима, од некадашњег београдског округа⁴ до источне Херцеговине⁵. У литератури се они објашњавају на три начина: или из *ов* + *овде*, *он* + *онде*⁶, или из *ев* + ...⁷, или метатезом *овде* > *воде*⁸. У прилог првој претпоставци говоре напр. дубровачки облик *онондѣ*⁹ и црногорски *онѣђѣ*¹⁰, *онѣђѣн*, *онѣдѣн* и сл.¹¹

Сам однос *гдѣ*: *овде* врло је обичан у нашим дијалектима и почива на разлици између две старе партикуле, *-дѣ* и *-де*. Много је ређи однос *дѣ*: *нигде*, али ни он није непознат нашим говорима. Управо тако говори се у неким местима у јужном Банату¹².

§ 406. Прилог *шу* долази често удвојен:

Тушу је бѣш сѣрѣдѣиша. — *Свѣ шушу обѣсаш шѣрбу*. — *Тушке га вѣди* (= видех).

Највероватније је овај облик постао од *ешо шу* аферезом, на исти начин као многобројни прилози и заменице у косовском говору. Није уосталом искључено да *шушу* наставља форму *шошу*, какву налазимо у чакавском¹³. Најзад, долази у обзир и могућност просте редупликације.

§ 407. Прилог *камо* не употребљава се, говори се *ди* (*де*¹⁴) или *куш*. Оваква црта налази се и другде, тако напр. у многим говорима Војводине и северне Србије¹⁴. Остали прилози ове групе имају тројак облике — *вѣм*, *нѣм*, *шѣм*; *вѣмо*, *нѣмо*, *шѣмо*; *вѣмоке*, *нѣмоке*, *шѣмоке*:

¹ Поц. 101.

² Archiv XVI 135. Иск. и *нод* у Крагујевачкој Јасеници, Ј. Павловић, СЕЗБ XXII 144.

³ Ившић, Pos II 59—60.

⁴ Милићевић, Кнеж. Срб. I 118 (потврда има и у мом материјалу из београдских села).

⁵ Вушовић, И. Херц. 30.

⁶ Решетар, Štok. 114.

⁷ Вушовић, I. с.

⁸ Исп. напр. Ившића, Pos. I 205.

⁹ Решетар, I. с.

¹⁰ Стевановић, ИЦГ 106.

¹¹ Милетић, Црмн. 443.

¹² По мом материјалу.

¹³ Белић, Замѣтки 59 итд.

¹⁴ По мом материјалу.

Ќди вѣм, ѣди шѣм. — А вѣм да се замѣшнем (= посрнем), а нѣм да се замѣшнем, а вѣд да пѣднем, а нѣд да пѣднем. — Обрнѣ се нѣм. — Ќди вѣмо, шѣ пѣдчеш тѣ шутѣке. — Нѣма ју шѣмо. — Пѣдне аргѣшин вѣмо и пѣд-да нѣмо. — Ја ѣђаву ду сѣла вѣмоке. — Дѣ (= дај) ушѣ-да црѣпче вѣмоке. — Врѣшѣ-и вѣмоке. — Кѣко је шѣ чѣдо шѣмоке.

Прилози вѣм(оке) и нѣм(оке) по правилу значе правац. У том погледу врло су поучне реченице у којима се поред ових прилога употребљава и вѣд, нѣд или шутѣке за место. Насупрот томе шѣм(оке) значи подједнако и правац и место. Овакав је однос, бар углавном, и у књижевном језику. Тако Вук има под шѣмо и 'dort, ibi' и 'dorthin, eo', а под ѣмо (на које упућује ѣвамо) само 'hieher, huc'.

Скраћени облици типа шѣм нису чести у нашим дијалектима (у РЈА напр. уопште нису забележени), али се ипак могу наћи. На земљишту говора сродних с галипољским ја сам их забележио у Глоговцу код Светозарева и у Ландолу код Смедерева: шѣм, ѡвѣм. — Исп. и у Ресави шѣм¹, у тимочком говору ѡвѣм², ѡнѣм³ и шѣм⁴, у Нишу ѡвѣмке⁵ и, на другој страни нашег језичког подручја, ѣпат у Варешу⁶.

У значењу 'тамо-овамо' или 'овамо-онамо' Галипољци говоре нѣ-вѣм:

Тѣмоке цѣл дѣн зјѣше нѣ-вѣм. — Нѣћеш да пѣслѣјеш, нѣ-вѣм се сѣђаш (= скањераш). — Нѣ-вѣм шѣди. — Ушѣм (= хоћу) да пѣгледнем нѣ-вѣм пѣ шавѣну.

Ред саставних делова сложеног прилога исти је као у већ поменутом нѣш-вѣш.

Ове прилоге слушао сам и појачане у облицима наконѣм(оке) и шакошѣм(оке):

Наконѣм грѣјѣју (= од оне стране долази граја). — Такошѣм да ѣдемо, да чинѣмо рѣш (= да уживамо). — Такошѣм жѣне нѣѣ-ву. — Још наконѣмоке ке(д) дѣђеју на онѣ мѣчѣшо шо је искрѣво ѣлву. — Зафѣкни га (= баци га) шакошѣмоке.

¹ Ивковић 292.

² Белић, ДИЈС 467.

³ Белић, Ibid.

⁴ Станојевић, Сев.-тим. 442.

⁵ Сремац, Ивкова слава, СКЗ 55 (1899) 110, 165, 170.

⁶ Жуљић 39.

Исп. *макодр* у § 411. Овако сложени прилози потсећају по формацији на косовско *каможд*.¹

§ 408. Прилог *куш* жив је још, али је његова употреба донекле измењена и сужена. Овим се прилогом не пита за правац којим се пролази, већ за циљ радње кретања (и то често са нијансом неодобравања тога кретања):

Ку ће д-й деш Шакд? — *Куш се упуши?* — *Ку ћеш у врдгџва д-й деш?* — *Куш йшћеш, йди* (иначе се за циљ кретања пита обично прилогом *дй* (*дѣ*): *дй ћешен*).

Сличне употребе има и у другим нашим говорима. Исп. објашњење Ј. Вуковића за говор Пиве и Дробњака² и примере Гл. Елезовића са Косова.³ Иста је особина позната и у Банату. Тако сам напр. ја у Фаркаждину забележио следеће примере са *куд*: *Куд бѣгаше, мбмци*; *Ку ћеш брѣз новџца*; *Пйша дџац ку ћемо*; *Йди куд дћеш* (иначе се у Фаркаждину и у значењу 'камо' и у значењу 'куд' употребљава *дй*).

У старом значењу прилога 'куд' говори се *дџклен* (*дџклен прџће ушй дѣ* да, исп. ниже).

У једној песми долази стих *Ја-кудер су лџели*, а у једном примеру из говора имам *кудѣрѣ шйће данџске*.

Иста партикула јавља се и у *вудѣр*, *вудѣрѣ*:

Нйси бйла вудѣрѣ, шй си ндпоју бйла. — *Ја водѣрѣ бѣво.* — *Вй сће вудѣр блйзо.* — *Дџвлен до водѣр* (= одавде доведе).

Овај прилог значи уствари 'овде' а не 'овуда'. Није искључено да је доведен у везу са *вош* (мада од тог прилога већ постоји дужи облик са другом партикулом, *вџдеке*).

Забележио сам и прилоге *шудѣр*, *шудѣрѣ*, *нудѣр*, све у значењу места.

Прилози откуд, одовуд, отуд, одонуд непознати су живом говору Галипољаца, говори се *докле(н)*, *довле(н)* итд. (в. ниже). Међутим у песмама сачувано је *ошуш* (и *ушуш*), затим *ј-ошкуда(н)* и *ј-ошкуде*:

Ошуш иде шемни облак. — *Ушуш прџће едно Грче.* — *Да-л-би ми јошкуда* (у другим верзијама на истом месту *јошкуде* и *јошкудан*) *Павла дошао.*

¹ Елезовић, Речник s. v.

² ЈФ XVII 76.

³ Речник s. v. *куд*.

§ 409. Прилози типа *докле* сачувани су, а њихова употреба је проширена: они се употребљавају и на месту прилога типа 'одакле' и 'откуда' који су нестали из говора:

Доклен (= одакле) се *упуши* и *доклен дустџе*? — *Дџлен* се *упуши* и *дџлен дустџо*. —

Доклен дџе (2 јд. аор.), *ја ти ни вџди*. — *Да фџиш папџче њигџве, ину сунце докле исџди, а другу ди завџди*. — *Ја позна увџ јуди дџклен су*. — *Да ми каџеште дџкле сџен*. — *Кеш је рудџла девџка, нџ зна бџја је дџкле је сџала шџшка* (= откуда је...). — *Дџкле ти је овџ*. — *Дџкле увџм чувџку шалџко пџрд*. — *Дџкле ти је увџ нишџн* (= белег [од пољупца]), *ду куџдга јунџка* (= момка). — *Дџкле, мужу, шџ ушџ пџре навџдиш* (-ход-), *кеш не пуслџјеш*. — *Дџкле ја знам шо ћеш шџ да ми ушџкнеш*. — *Дџкле знаш шо ми каџа*. — *Дџкле сџе се научџли*. —

Дџк се дџвле. — *Узнџ дџше дџвлетш кеш се сџгра*. — *Иди дџвле, залџш се* (= губи се). — *Бџџши море дџвлетш, гџднавџу*. —

Бџџши дџшле, суџуљџвџу (= балавче). — *Ти кеш нџ знаш, ни удгвџвџра дџшлетш*. — *Дџшле се дџго па се прџмџсџти у другом сџлу*.

Оваква употреба ових прилога у складу је са значењем 'од' које предлог *до* обично има у галипољском говору: место *од*, које се изобичајило, дошло је *до* које је преузело његова значења. Уосталом, ови су облици могли постати непосредно од *одокле*, *одовле*, *одошле*, што је све засведочено у нашем језику¹.

Као што је горе напоменуто, ови прилози означавају и правац пролажења:

Дџклен прџђе ушџ дџда. — *Ти дџвлџш* (= окуда) *прџђе сабџле звџждаџем*. — *Јџни прџвџђџву дџлен* (= окуда, а не 'доле', *дџлен* < *дџвлен*, в. § 96).

Ову употребу лако је разумети према значењу предлога *до* који у галипољском значи и 'од' и 'поред' (§ 480 — ово последње значење је калк према грчком *ἀπὸ*). Исп. уосталом и тур. *pege-den* 'раг оу' и 'd'ou'.

Прилози *довде* (и *одавде*) и *донде* (и *оданде*) не употребљавају се.

Постоји и прилог *ндлен* 'онуда':

Ндлен ће идемо чџк далџно. — *Иди ндлен*.

Облик је саграђен у наслону на *дџлен*, увођењем елемента *н-* који значи удаљеност (*ндм*, *накџ* итд.), можда после фонетског

¹ РЈА s. v. v.; Белић, ДИЈС 29.

ишчезавања *н* у (о)донле(н), ако је те форме и било у овом говору.

§ 410. Прилог на прѣд гласи чешће *напрѣш*, ређе *напрѣш*.

Прилог спрѣд(а) проширен је са *ду-* (аблативни предлог с непознат је галипољском говору и постао је непрозиран као компонента прилога, стога је овај појачан предлогом *до* који је преузео значење аблативног с):

Руда на кбла дуспрѣш. — *Закѣчи кѣиче ти дуспрѣш*.

Паралелно је с овим и образовање прилога *дустрѣк*:

Дустрѣг за леђама му; исп. и без проширења *Искљѣзо па љдо на леђа ља бјдо кѣло устрѣк*.

§ 411. Као и *вош* и *нош* и неки други прилози, и *горѣ* и *долѣ* имају по два облика, један скраћен и један проширен партикулом *-ке*: *гѣр*, *дѣл*, — *гѣреке*, *дѣлике*.

И облици *гор* и *дол* имају паралела у већ помињаној области на северу Србије (*гѣр* и *дѣл* у мом материјалу из Ландола и Глоговца, *гѣр* у кановачком говору¹), али и на другим странама: *гѣр* у Крешеву,² *дѣл* и *гѣр* у Варешу.³

За значење правца *горѣ* употребљава се и *накогѣр* (*накогѣреке*):

Шѣ га ушмрѣнѣш накогѣр. — *Јѣш накогѣреке љди, дѣвѣ'ће да љѣш*. — *Нек чѣрка (= гони) дѣце накогѣреке*.

Место одозго, одоздо говори се *дизгѣр*, *диздѣл*:

Устѣди га дизгѣр врс љулице. — *Стрѣнѣка му стѣде (= остаде) диздѣл*. — *Ина[жена]ми стрѣжи млѣка, а ѣни чѣше диздѣл*.

Забележио сам и одозгѣр и одѣздол:

Муш вѣче одизгѣр. — *Одѣздол ѣн љма лѣја двѣ-стрѣ прѣста*.

Ови облици дају вероватноћу претпоставци да у *диздол*, *дизгор* треба гледати од + из + дол (*гор*). Овакав тип образовања данас је врло раширен међу прилозима у галипољском говору, исп. *диздалѣка*, *диздѣѣка*, *дѣздома* и сл. То не значи да је у свим тим прилозима морало бити од + из + ... па је почетно *о-* отпало у сваком прилогу понаособ; могло се вршити уопштавање готовог предметка *диз-* место *из-* према већ створеном обрасцу у једном од прилога. Даљи ступањ развоја је замена *диз-* са *доз-*, *дуз-* (в. следећи параграф).

¹ Борђевих, Archiv XVI 114.

² Решетар, Štok. 114.

³ Жуљих 40.

§ 412. Прилог унутра гласи у галипољском *унушре*, *унушрѣн*, *унушрѣш* и сл. Забележио сам и *изнушре*, *изнушрѣ*, *изнушрѣн* и преудешено и контаминирано с предлогом до који је заузео место из, *дузнушре*, *дузнушрѣ*, *дузнушрѣш*.

§ 413. Значење напоље и напољу изражавају се обично помоћу прилога *наџвор* и *надвџору*. Семантичка разлика (правац: место) избрисана је:

Изџѣмо наџвор : *Глѣвѣ је* (= јој је) *наџвор*, *џна унушре*. — *Иде надвџору*; *Да изџѣм мрѣва надвџору*: *Ћви га надвџору*, *џди га викини*.

Постоје и *наџоје* и *наџоју*, али у ужем значењу: 'у поље' одн. 'у пољу', 'ван села', никако 'у двориште', 'на улици', 'изван куће' или сл. Ни овде није доследно очувана разлика између прилога за место и правац:

А: — *Да џдемо наџџје*. Б: — *Шџ ѣмо наџџје*, *нѣма нишшо да се јѣ* [тј. нема сазрелих плодова]. — *Наџоје цвѣѣ мерѣше*. — *Наџоје брѣвѣ нѣма*. — *Бѣо си наџоју*. — *Млџго мѣва [џма] наџоју*. — *Ни си бѣла водѣрѣ*, *ши си наџоју бѣла*.

Из наведених примера не види се довољно јасно поменута семантичка нијанса. Ја сам, међутим, сваки пут кад сам чуо ове прилоге постављао информаторима питања о значењу и увек добива одговоре: „*Кѣш изџѣш ду сѣла*”. Да бих проверио ствар питао сам даље: „*А кѣш изџѣм ду куѣе*”? — „*Ушџ ми гвџримо 'надвџору'*”. Порекло оба прилога оправдава дистинкцију и у њој очигледно треба гледати архаизам.

У значењу с поља говори се *диздџџора*: *Дџг дџѣ дрѣга жѣна диздџџора*.

Исп. *izdvora* 'споља' у РЈА s. v. *dvor* k (g).

§ 414. Као и у многим другим говорима, место близу говори се *близо*. Познато је да се ту овај прилог повео за онима који су постали од средњег рода придева (исп. однос *близо* : *изблиза* = *далеко* : *издалека*).

У значењу 'изблиза' говори се *дублџзџга*:

Дублџзџга се глѣда; *Дублџзџга га џдри*.

Ова је промена у складу са развојем наставака у деклинацији придева. Ипак треба истаћи да продирање завршетка одређене промене у другим дијалектима није захватило сложене прилоге. Галипољски је говор у овом правцу отишао даље од осталих говора.

Прилог *далéко* има и деминутив *далéчко*. У значењу 'издалека' забележио сам форме *диздалéка*, *дуздалéка*, *дуздалéкѡга*.

§ 415. Као и иначе у нашем језику, прилог *дѡма* значи и 'domi' и 'domum':

Тебѣ дѡма да ни нађем. — Па га узне, уднисѣ га дѡма.

Иако се иначе говори *кућа*, а не *дом*, нису познати изрази кот *куће* и *кући*.

У складу је са системом месних прилога у галипољском говору појава адверба *дѡдома* 'из куће', 'од куће':

Иди, дѡдома га викини нег дѡђе. — У двѡ [сдаша] сам дѡшао дѡдома. — Дѡдома немам ништо абѣра, не знам шѡ бѣва.

ПРИЛОВИ ЗА КОЛИЧИНУ

§ 416. Прилози *кѡко*, *валѡко*, *Шалѡко* тачно одговарају својим заменицама (§ 253). Забележио сам и деминутивно *шалѡчко*.

Остали прилози за количину су *мнѡго* (и *млѡго*), *дѡсѡ* и *мрѡва*, *мѡра*, *мѡа* и сл. (= мало, исп. § 66):

Не да ми досѡднеју, мрѡва је. — Иди наскуби мѡа Шравѣ. — Јѡ учѣр за мѡа ђав да умрем, срце ми болѡше. — Да се нађјем мѡра вудѣ. — Мѡра вудѣ ѡма. — Ошкѡни ми мрѡва ду шѣ врѡце. — Да изѡђем мрѡва надвѡру. — Трѣбуѡше јѡш мѡа да га урѣдѡш (= још мало да га проредиш [кукуруз]).

Овај прилог има деминутиве *мрѡца* (< *мрѡца*) и *мрѡцица* (< *мрѡчица*). Исп. *тѡсе* (РЈА), *тѡси* (Решетар, Štok. 253) и Вуково *мрѡчицѣ* и сл., све у истом значењу.

Мнѡго (*млѡго*) има компаратив *вѣћи*:

Он му дѡде млѡго вѣћи пѡрѡ него шо је имѡ да дѡ. — Ду дѣсѣш сѡша немам вѣћи (= нема више од...). — Жѣна ѡма инѡ рѣбро вѣћи (= више [од човека]). — Дѡдо волѡвама јѡрмѣ, увѡм вѣћи дѡђе.

У значењу *ништо* употребљава се и *ѡч* (тур. *hiç*).

ОСТАЛИ ПРИЛОВИ (ЗА НАЧИН ИТД.)

§. 417. Прилози *кѡко*, *вѡкѡ*, *накѡ*, *Шакѡ* у свему одговарају својим заменицама. Нисам чуо никако, иђкако ни свакако.

Од средњег рода придевске заменице постао је и прилог *сѡвѣ* који и овде може имати оба значења која му Вук даје, 'immer' и 'lauter':

Она свѣ у палѣту стѣй; Сунцова звѣзда свѣ за сунцом шѣпа. — Увѣ чайр свѣ крѣйце (= на овој ливади сами крѣичњаѣци).

§ 418. Прилози постали од средњег рода придева обични су и у галипољском говору. Наводим само неке од најчешћих:

јѣко : *Нѣје јѣко дебѣка вѣда, мѣж да прѣђеш* (галипољски спада у ред оних наших говора у којима је овај прилог носилац значења 'valde', не говоре се дакле прилози врло, веома и сл.).

крѣшно : *Крѣшнѣ ми рѣкни, да ти ни чѣјеју.*

лѣпо : *Лѣпѣ ће се ѣре данѣске.*

ндѣпако : *О Бѣже гѣспѣди ми, шѣ ће дѣ је увѣ данѣске, свѣ ндѣпѣко шѣди посѣ ми.*

јрло (= брзо; < хрло; исп. § 66): *Јрло родѣла морѣ, унѣ другѣ је јѣш у љѣвѣшкѣ.*

Карактеристични су за образовања у галипољском говору и прилози *диздибѣка* поред *издибѣка* као и *извисѣка* (исп. *диздѣлѣка* и сл.):

Лѣмбѣрде се чѣјеју диздибѣка. — Диздибѣка ѣздѣни. — Инѣ ѣка ѣде издибѣка. — Пѣшок ѣма дибѣку вѣду, извисѣка Шѣчѣ.

У облику *зѣјном* имамо додато -м према прилозима посталим од облика инстр. јд.:

Пушшѣјеју се свѣ куњѣви зѣјном. — Зѣјном ће да ѣдемо. — Узѣла рѣбе, узѣла мѣче-да (= и маче) с ѣбм зѣјном. — Ја бѣву Грѣчиѣма (= с...) зѣјном.

У прилогу *дѣбри* (само у изразима као *Дѣбрѣ сѣе дѣшли, Дѣбрѣ сам ви нѣшаѣо*) имамо остатак прилога *дѣбрѣ*, некадашњег локатива, али облички измењеног према ном. јд. и мн. адјектива (в. § 60). Исп. овакве примере у РЈА s. v. 2. *dobar* I 2 g. сс).

Очувана је и категорија прилога на -(с)ки: *нѣшки, грѣки, срѣски, маћедѣнски*. Овамо спада и *јшумѣчки* (= незгодво, неумесно): *Кѣко јшумѣчки бесѣдиш.*

Необичан је донекле и прилог *дрѣгајѣчко* : *Учѣр гвѣрдѣше дрѣгајѣчко.*

У прил. *јѣцкѣ* (= људски) имамо подновљену формацију: *Сикѣру нѣси јѣцкѣ насѣрѣво. — Ни јѣш јѣцкѣ, мѣгѣ Шрѣва напѣрѣјаш.*

§ 419. Међу прилозима којѣ воде порекло од именичких падежа треба посебно истаћи групу прилога посталих од инструмента јединице:

јшѣбм (= у журби): *Јшѣбм дѣђи, ће се родѣ (= порѣди) жѣнѣ ти. — Јшѣбм дѣђе кр ѣѣра.*

липушџм (— лепим [начином], милом): Да га ви́кне (— позове) липушџм. — Шџ гравџш, липушџм рѣкни.

Укрџдом : Укрџдом му кџза. — Укрџдом дџђе кр дивџке.

§ 420. Поменућемо и ове прилоге сложене од предлога и именског дела:

нџраван : С њџм се ни задџва (зап. нач.), с њџм нџраван ни мџж да извџеш. — Кеш ни мџж да га [посао] извџдиш нџраван, ни заџвџџи га. — Тџ се ни бџј, јџ ћем да га извџдим нџраван.

Уколо — около (исп. § 48).

§ 421. У галипољском је врло обичан прилог кџр, кџрѣке (— већ, више):

Кџр шрџез гџдина кџко смо вџш дошли, шџ јџш бесџдимо нџшки. — Усвани, пубџлџло кџрѣке. — Орав, бџде (= сазрео је) и јџн кџр, исџџџше се, помлџшџше га. — Умрзе ми кџрѣке. — Зџпрми-чџни се (— сиркло се) кџрѣке. — Дџчџ му уздрџшџше кџрѣке. — Нџћем кџрѣке да ти наџрџим шџкџ.

Вероватно је да се овај прилог своди на ка (облик од познатог заменичког корена *k^w —) + же. Исп. словеначко kȁr 'was, seit, als'.

§ 422. Постоји и прилог вићѣке (— већ, са нијансом нестрпљења и неодобравања):

Амаџ вићѣке ду шибџ. — Шџ си наџрџиво ушџ вићѣке? — Шџ вићѣке ду шибџ слџшам!

§ 423. Прилог бџш познат је и у галипољском, а поред њега употребљава се и рџс (< раз) у значењу 'баш', 'управо':

Ви доћџше, ама рџс нџсам јџ дџма. — Рџс доћџмо кџрсџ-кџрсџ (— управо се сретосмо). — Нџшао сам је рџз дџма. — Чџнгел рџс зџкачи јџрџа (— закачио је баш јџрџа, а не попа који је лежао на дну истог бунара).

И шџкџ уштрџјџво га и закоџдо га. Рџс (— управо тада, баш у том тренутку) жџрови мрџви џрводџли (= ждралови пролазили) и [он] рѣкао: А садѣке нек ти бџне жџров мрџв ишџтин (= сведок).

Дџђеју шрџ вука и сџрдџшеју (= опколе) бџвџлицу малџчешџм (= с младунчетом). Рџс дџлен ми џрвџђамо, шџђамо мџ на снџџје. Вџдимџ: вукови сџрдџсашџ бџвџлицу.

Ова црта неоспорно претставља архаизам, исп. руско как рџз, пољско wraz. Траг оваквог значења крије се можда и у личком борџз 'јер'¹.

¹ Меднџ, Бранково коло 1903, стр. 1243.

§ 424. Прилог *још* у говору се употребљава само у том облику. Међутим у песмама се одржао, окован метром, старији облик *јошше*:

Јошше му се мајка

Вером не верује.

§ 425. Прилог опет гласи *јошше*:

*Врашјеју се унџм дѣди јошше. — Пољмири га, дођо, замѣси
лѣба-да па јошше (= ипак) нѣће нѣ да бине (= неће да се смркне),
велики дѣнове.*

§ 426. Прилог *можда* говори се и овде, али има на себи два акцента што показује да још није потпуно завршен процес сростања синтагме у једну сложену реч:

*Мџдѣ си умџреш шѣ. — На пушу шѣђањем (идући) мџго
бџдѣ џџушѣао ушѣ чџвек, мџдѣ је шџрџба шѣкла.*

§ 427. Од прилога са завршецима *-це, -ице* (старије *-ицом*), *-чке* и *-ки* и сл. ја за месец и по дана рада на терену нисам имао прилике да чујем ниједан пример. Пошто ни директна питања нису дала неког резултата, изгледа по свему да ове категорије прилога не постоје у галипољском говору.

§ 428. Прилози *ево, ето, ено* гласе у овом говору обично *ѣви, ѣши, ѣни*:

*ѣви га надџору, ѣди га вики. — ѣви је рѣа. — ѣви су
дивџке ни нарѣјене. — ѣши га мџдожѣња. — ѣши га, прсѣјже. —
ѣши га, дође вџш. — ѣни га нџш!*

О пореклу ових облика в. у § 84.

Облик на *-о* ипак није непознат овом говору:

*ѣво, наѣрај га. — ѣво, укѣари се мџлѣче (= младунче биво-
лице; реченица претставља примедбу посматрача који су гледали
како га је вук напао). — ѣшо шџ наѣраи, прѣли мѣко.*

Заједничка је особина ових примера да у њима нема правог показивања неке ствари или лица, већ се указује на неку ситуацију или чињеницу.

§ 429. Нисам забележио ни потврдну речцу *да* или *јесће* ни одрично *не* у самосталној употреби ('nein'). Та речца долази само уз глаголе (значење 'nicht'). У два маха, међутим, записао сам *ни* у значењу 'не':

Ни шѣкџ, нѣка шѣкџ (= не тако, немој тако). —

На дрѣги дѣн ѣе д-ѣдем шѣм, сушра ни, на дрѣги дѣн чѣк.

Оваква употреба *ни* стара је, има је у старословенском (исп. Miklosich Lexicon s. v.). Стога би било важно прикупити више примера и ја сам на ову особину обратио посебну пажњу. Моја настојања у том правцу, међутим, нису уродила плодом. У слободном говору примери се нису поновили, а ни директна питања нису могла помоћи. Ова црта уосталом спада у ред оних језичких особина које се сразмерно тешко проверавају по квестионару.

§ 430. Напоредо с упитним *здишто*, и чешће од њега, употребљава се и *шд*:

Здишто лежјеу кдкше надвору, нд^ч маше ли свинац (кокошињац)? — Здишто на пети стадаш? —

Шд си дрбле^ч диво? — Шд ми дрџаш? — Шд сте шакд жњали, порџили сте на сву стрџну рибва!

Место зато говори се *шдга рџди*:

Сне^чгдџи пџдоше, шдга рџди ни могдмо да напџдимо пџсџ ни. — Зилџно жџшо бџше; шдга рџди га порџимо. — Далџко је вуданџца, шдга рџди пџшм (= журим), џе се заџрмечџниџ (= смркне). — Врџнд ми је, шдга рџди сам се свџкао.

§ 431. Напомена уз *прилоге*. У галипољском говору има приличан број адверба узетих из турског. Они џе бити прегледани у Речнику галипољског говора, а овде су помињани само по изузетку.

ПРЕДЛОЗИ

§ 432. Систем предлога галипољског говора умногоме отступа од књижевног. Може се рећи да је галипољски далеко сиромашнији предлозима него наш књижевни језик и други дијалекти.¹ Стога џу ја изреком поменути све предлоге које сам нашао у овом говору. Притом џу се у овом поглављу ограничити на облик предлога, док џе о њиховом значењу бити говора у одељку о синтакси падежа.

Предлози с генишвом

§ 433. Предлог *без* употребљава се у том облику, никад не долази брџ:

¹ До таквог су стања довели страни утицаји којима је галипољски говор био изложен на тракиском земљишту. У новогрчком језику има сразмерно врло мало предлога (Тумб 93), а у турском предлози уопште не постоје, већ се место њих употребљавају постпозиције.

Ја га јџ^м бџ соли; бе сџња сшојдво; биз бајџ и биз мџме.

§ 434. У галипољском говору јавља се и врло често се употребљава предлог *врз* (примере в. у § 478). Та особина значајна је за питање порекла овог говора. Предлог *врз* познат је и већини говора косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта.¹ Ја сам га забележио и у Касидолу, месту чији говор припада пожаревачко-вршачком типу.

§ 435. Предлог *до* жив је, а његова употреба изашла је из граница које иначе има у нашем језику. У живом говору он је заузео и место предлога *из* и *од* који се чувају још само у песмама (в. § 482).

§ 436. Предлог *код* не говори се. Његово значење преузео је предлог *кр* < *крај* (подробније, заједно с примерима, у § 465).

§ 437. За значење 'насред' употребљава се *настрџ^мди* и *насистрџ^мде* (< *на срџд срџде*):

Маџа (= стџ) је *настрџ^мди* удајџ; *Насистрџ^мде* сџла црква; *Насистрџ^мде* џџша *наш*ли *инџга* дџ^мду.

Мада конструкција *настрџд срџде* није непозната ни другим нашим говорима, може се претпоставити да је на њено учвршћење и претварање у сложени предлог утицала и грчка паралела: Μέσ(σ)τή μέση τοῦ χωριού 'in der Mitte des Dorfes'.²

§ 438. У употреби је и предлог *око*, *уку*:

Уку њиџ се вршџ. — *Зџви се уку минџ зџја.* — *Ушџ џијџница зџви се уку минџ, не мџџ да се удџ^мнем* (= од-) *ду њиџа.*

§ 439. Као и у књижевном језику, *џдсле* је и прилог и предлог. Међутим *џрџ* (= *џрџ*) је само предлог (у прилошкој употреби говори се *наџрџ*):

Он џрџ минџ улџ^мзе. — *џрџ џладнџ је.* — *џрџ минџ он дџџе.*

§ 440. Предлог *прџко* гласи и *џрко*, *џрку*, али и *џоко*, *џуку*:

Устџџ га џрко нџша. — *џрко мојџга чајра шичџ џџшок.* — *Ја мујџ удџју џргрџди џрку срџ^мде.* — *Да га џодџремо џоко стрџ^мде.* — *Главџња се рџцуџа* (= *расцепа*) *џуку стрџ^мде.*

Овај се предлог употребљава и место покрај, поред, али само са нијансом правца: *џрџџе џрко минџ џа нџ кџши да ми џрбисџ^мди* (в. § 486).

¹ Речник Гл. Елезовића з. в.; Ивковић, Рес. 360; Белић, ДИЈС 653; Павловић, Срет. 71 и 171; Станојевић, Сев.-тим. 442; даље примери у СЕЗБ V 131, VI 138, 481, VII 188, XVII 569.

² Thumb, Handbuch 103.

Све се ово може објаснити једино контаминацијом предлога прѣко и покрај који су у галипољском морали гласовним путем добити облике *Ѣрку* и *Ѣукр*. Укрштањем тих облика постало је и *Ѣуку*. Овакво укрштање било је олакшано тиме што и у грчком језику, који је на галипољску синтаксу предлога веома много утицао, у оба значења долази исти предлог *ἀλλά* и што се и у галипољском говору у оба значења употребљава још један предлог, *ду* (опет по грчком узору). Карактеристично је да *Ѣрку*, *Ѣуку* не долази у значењу 'покрај' = 'крај', 'код' (мировање). У том значењу и у грчком језику долази други предлог, а ни у галипољском нема *ду*. Уосталом и у нашим говорима има морфолошког укрштања оба предлога. У низу говора косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта употребљава се препозиција *Ѣрекај*.¹ Ако је у галипољском говору икад било оваквог облика или сродног *Ѣрокај*² (ово је утолико вероватније што је последњи облик забележен и у јагодинском крају, вероватној старој постојбини Галипољаца), то је могло само олакшати укрштање.

Стари облик предлога *Ѣрку* сачувао се окамењен у прилошком изразу *ѢрѢку мѢра* и, с тим у вези, у топониму *ѢрѢкуморе*.

§ 441. Предлог *рѢди* очуван је у *ѢдгѢ рѢди* 'зато' (в. § 430). Ван те везе нашао сам га свега два — три пута:

РѢди ѢибѢ се ѢокѢрдше. — *РѢди ѢигѢ у крѢву мѢж да улѢнем*.

§ 442. Место (о)сѢм, (о)кром и сл. долази у галипољском *рас*:

Крд јунака нема нигдер нико, *Рас инога орлѢша сорлѢша* (у песми). — *ЖѢне раз бѢба СулѢше и АнгелѢне нѢма да знѢју* (исп. у Филиповића о. с. 42).

Овај предлог очигледно је сродан са Вуковим *разма*, са *разѢ*, *разма*, *размѢ*, *разѢ* у нашим старим споменицима,³ затим са *razmĭ* у Даничићевој збирци пословица,⁴ што све одговара старословенском *разѢ*, словеначком *razem* итд. У нашим говорима јавља се и *razim*: *Imaš više ljubovnika | Razim mene lipa Đurda* и *Imaš više ljubeznica | Razim mene lipa Ane* у песмама икаваца из

¹ Елезовић, Речник s. v.; Белић, ДИЈС 237; Павловић, Срет. 141.

² Милићевић, Кнеж. Срб. 213 (за јагодински округ), 632 (за ужички округ), 1139 (за њуприски округ); Белић, ДИЈС 237; Ивковић, Рес. 404 (*па-пѢђе дѢле ѢрѢкај-мѢра*); Решетар, Štok. 149 (за околину Грачанице у Босни).

³ Даничић, Рјечник из књижевних старина српских s. v. v. Исп. и *разе* Стојановић, Пов. II 157 и *разе* Пов. II 158.

⁴ Iveković-Broz, Rječnik s. v.

Рекаша у румунском Банату.¹ Постоји и само *раз*, забележено у једној листини деспота Лазара из 1457, датираној у Смедереву.² У данашњим говорима налазимо овај предлог углавном на североистоку Србије: *рѝз* у Глоговцу код Светозарева,³ *раз* у срезу бољевачком,⁴ затим у Тимоку,⁵ *до-раз* у Неготинској Крајини⁶ и у Ресави.⁷ Најзад имамо једну потврду за *рѝз* у једном крају сасвим удаљеном од овога, у источној Херцеговини⁸. — У РЈА под 7. *раз* налазимо потврде да *раз* може бити и препозиција, али обично са значењем 'ради', далеким од галипољскога. Међутим у два примера — од Пергошића и Витезовића — овај предлог долази у значењу 'без', што је ближе галипољском значењу.

§ 443. Предлог у са генитивом жив је у овом говору (в. § 488).

§ 444. Предлог у очи гласи учу:

Да се прсѝју (= просте) учу вѝлики пѝклѝда. — Да се зајѝшимо учу курѝзме. — Свѝдба зајѝчѝње учу недеѝје.

§ 445. Остали предлози са генитивом не говоре се (или су бар толико ретки да их за четрдесет и пет дана рада нисам могао чути). За важније сам и нарочито проверавао да ли се чувају и добио сам категоричке одговоре да их нема. Истичем посебно да нема предлога сложених са *из-* (изван, између, изнад, испод, испред). Исто тако нема ни поред, ван, због.

Предлози са дативом

§ 446. Са дативом у галипољском не иде ниједан предлог. Предлог *к(а)* не употребљава се.

¹ J. Ćosić, Narodne pjesme, Rekaš u Rumunjskoj, ZNŽ XXIX/1 182.

² Стојановић, Пов. II 159.

³ Мој материјал.

⁴ С. Грбић, СЕЗб XIV 187.

⁵ Потврде у збиркама Ј. Живановића, Љ. Станимировића и Д. Пантелића у грађи САН.

⁶ Ж. Станковић, Народне песме у Крајини, Посебна издања САН CLXXV, Београд 1951, 37: *Од како се заљубимо | Ми се нигде не нађомо | До раз синоћ на кладенцу.*

⁷ М. Ивковић, Рес. 94: *да-га-нико не-мѝже кѝпиш до-рѝз мѝј мѝјшор.*

⁸ Вушовић 66.

Предлози с акузативом

§ 447. Предлог *за* иде с овим падежом, никад са генитивом.

С овим падежом могу се слагати и предлози *на, по, прд* (< *прѣд*) и *у*.

Остале предлоге с акузативом (тако напр. *ми мо, о, уз*) нисам чуо.

Предлози с инструментомом

§ 448. Предлог *прѣд* гласи *пр, прд*. Исти облик употребљава се и у значењу 'под', а говори се и само *под* (*пуд*). Постоји, најзад, и контаминирани облик *пор* (пур). Примере за све в. у § 464.

Бркање предлога *под* и *пр(д)* вероватно је у вези с напоредном употребом *поко* и *прко* у значењу 'покрај' (в. горе). Ипак механичка аналогија *по(д) : пр(д) = по + ко : пр + ко* није довољна за објашњење појаве у целини. Треба имати на уму да постоји читав низ ситуација у којима се подједнако могу употребити оба предлога: *Лѣба јићаћем* (= кад једе хлеба) *инѣ Шрошѣца нѣма пр њим*. — *Шѣ стуйш шушке пр пѣнѣром*. Из оваквих примера неразликовање се могло пренети и даље.

§ 449. Предлог *над* забележио сам у мало примера (в. § 464). Иначе се у галипољском место овог предлога обично говори *врс*. Лако може бити да и у примерима у § 464 (изузев оног у песми) има утицаја књижевног језика.

§ 450. Предлог *с*, уколико се употребљава, има само тај облик, никад *са, сас* : *с нѣма, с њим, с њима, с мѣм*. Исп. и прилошке изразе: *сѣди смѣром; кѣном ѣздомом* (< *и с домом*; = *са целом породицом*).

§ 451. С инструменталом *иду*, осим ових, и предлози *за* и *међу*. Најзад, забележио сам и неколико примера употребе овог падежа уз предлог *по* (в. у § 512).

Предлози с локативом

§ 452. С локативом се слажу предлози *на, по* и *у*. Нема предлога *о, према* и *при*.

СВЕЗЕ

§ 453. У погледу свеза галипољски говор показује много мање особености него у погледу предлога.

Црта коју овде пре свега треба истакнути јесте употреба постпозитивног да у значењу 'и':

Бѣше ли Танд-да с Шубѣм? — Да ушѣрам увѣ-да двце крѣ јдлови. — Нѣка је Шакѣ-да коно шо гвѣриш. — Нѣка је жѣнско-да, јдпше се рѣдујемо. — Дандске здвери дѣш (= пљусну киша), амѣ идсле ке запокдше инѣ-да купрѣце (= кад поче и град). — Идѣн прѣшшић ми изѣће на рѣки, чѣр-да ми изѣће идѣн на вѣршу. — Имаше ину оку сѣрѣне, двѣ окѣ идсѣрижа, ину оку-да јѣгѣће. — Тѣ га вѣд гвѣреју Македѣнциѣ-да (тј. и они тако говоре). — Пугѣча испичѣша, мѣсо-да испичѣшо, гљѣва-да испичѣша. — Јѣ загрѣзо, нѣ шѣ-да загрѣзни. — Коно шѣ јѣ-да се сѣл жѣшам (= ... и ја само-зевам). — Гвѣримо га „пѣжѣмо“, „пѣжѣмѣ“-да (мој информатор ме обавештава о акценатском дублету). — Прку сѣлѣ му кѣће-да му (= према селу и куће; пословица). — Бѣше шѣ-да (= био си и ти), ни пѣмшиш, замѣсли се, ѣ се сѣшциш. — Пѣсле шѣшаво-сѣрѣдѣни бѣрш, бн-да на ушѣ пѣзѣрљк. — Сунце сѣд, кафѣс-да сѣд, грѣло-да (= и огледало) сѣд. — Исѣд се на шѣшѣни (= попех се...), па се налѣпа (= наједох), наѣни цѣдѣви-да ми. — Дѣста си сѣкѣо, пѣрѣси (= остави) минѣ-да (= и мени). — Губѣнем, губѣнем (= губећи [ствари]), ѣ се изгубѣш шѣ-да. — Јѣш увѣ-да шо ши рѣкнем ако напѣриш, пѣрѣсам ши (= остављам ти) жѣну. — Дѣ бѣбо, унѣ-да другѣ ногѣцу да усѣдим (= оставим). — Узѣла рѣбе, узѣла мѣче-да с ѣм (= са собом) зѣном. — Грѣјѣју, вѣстѣју, пѣѣвају-да. — Она бѣса, дѣшѣ-да бѣсо. — Иди га удрѣ шѣ-да. — Ће дѣ-да пѣрѣ да и (= им) дѣ, бѣба-да локмѣцу да и дѣ. — Којѣга из мѣла дѣна кѣко рѣкнеју, Шакѣ-да сѣдѣне. — У сѣлѣ-да га Шакѣ гвѣрѣмо (= и у селу [Барјамичу] звали смо то тако; „лингвистичко“ објашњење мојег информатора). — Такѣ шѣпала кѣће ду кѣће (= од куће до куће), и Шакѣ дѣшла ду ѣига-да. — Ћшек (= магарац) рѣче, вѣдѣв-да рѣче. — Дѣсуѣра мѣж да дѣжем јѣ-да. — Ће д-узнем дѣшѣ-да за мѣм да ми пѣмѣже. — Јѣ сѣкни (аор.), шѣ-да сѣкни (зап. нач.). — Увѣ је рѣшкѣ сѣшо, а ѣма шанкѣ-да сѣшо. — Тѣ-да ѣеш коно мѣнѣ да усѣриш. — Да узнеиш идѣн чѣшањ идѣн-да кѣмењ.

Доста често долази ово -да поред и:

Удрѣ га и шѣ-да, морѣ. — Мѣже и вакѣ-да. — Тѣ је бѣли цѣгѣр, ѣма и цѣрни-да цѣгѣр. — И суд-да је. пѣгѣрен. — И јѣ-да ѣ се најмем. — Прбисѣди и шѣ-да нѣшшо. — Увѣ ѣма инѣ дѣше (= сина) и инѣ-да дѣвѣју. — Мѣ га исѣикѣмо и пѣѣдомо-да га. —

Ђем да се најџ^м и да сџ^{не}-да. — Да ти најрди џ^р идн кдм-шик (= камџију) зл^шан, и шр^и-да карф^ице (= клина) зл^шнџ, и инд-да сџ^дло зл^шно да ти најрди. — Мбј муж д^н и нд^н-да Пусл^ује. — Усџ^каво му ндге и зак^лво-да га. — Ако сам ж^ив и здр^в дуг^ддине, џе да к^упим и ј^а-да куј^дга вола. — Йде и ув^а-да див^бја к^оњом. — Нџе он к^арш^алама да ж^ив^и (= да живи колико орлови), и он-да џе да у^мре. — Ддс^{та} си се с^ам с^обом шовџ^рдво (= мучно, једно), т^и се шовџ^раш, шовџ^раш и др^угога-да. — Д^аше чџнгел и у^жсе-да да п^ус^тјемо у ку^ији (= у бунар) да га изв^ддимо. — Њег^дв б^аја и м^б-да б^аја брд^шји бџ^ву.

Најзад, употребљава се и само *и*, без *-да*, — дакле нормална српскохрватска ситуација:

Нџка је ви (= нека вам је) ж^иво и здр^вво. — Кеш н^ико н^иш^то укр^адџ куј^дм ж^ени и она с^уш^тра д^н вџ^дје, у^зне да кунџ.

Ова партикула преузета је из турског језика у којем се она употребљава у облицима *-da* и *-de*, у зависности од вокалског синхармонизма. Њено значење у турском исто је као у галипољском, а употреба врло честа. У галипољском је уопштена једна од варијаната турске партикуле, она која се у турском везује за речи с карактеристичним вокалом задњег реда. Ово уопштавање исте је врсте као наша употреба суфикса *-лук* на место четири форме истог суфикса у турском, *-lik*, *-lık*, *-lük* и *luk*. — Било би, на први поглед, примамљиво поређење галипољског *-да* ‘*и*’ са руском свезом *да*. Такву сродност, међутим, треба искључити, и поред сличности у значењу и гласовном облику, због постпозитивне употребе свезе која је у оштрој супротности са правцем словенског развоја, а у потпуном складу са турским аглутинативним узусом.

Постпозитивно *-да* у неким случајевима може стајати и тамо где би се у књижевном језику употребило *ни*:

Уш^и џ^инс п^омџ^рдше (= тај род је изумро), с^аде инд дџ^еше сџ^аде (= само једно дете остаде), онд-да н^ије здр^вво. — Нбнд^ак -да га не гв^др^амо (= ни тада га [неку реч] нисмо говорили). — Ни сџ^рд^имиш се ш^и-да, маск^аро (= не стидиш се ни ти...). — Нџ знам ј^а-да (= не знам ни ја), св^а ми сџ^рана бу^ли, кд^ши ми свџ бу^леју.

§ 454. Од других особина треба поменути да нема свезе али место које се употребљава *ама*, позајмљено из турског:

Увџ си сашџла, ама нџсџ га поврџбџла. — Говџри дивџка, ама бџја се не вџџрује. — Јџ је пџша, ама џна крџје. — Ћџз д-џмре, ама поврџшџли га. — Ишџем (= желим) да ши врџшим, ама нџџмам. — Јџџш га, ама прсџџда.

§ 455. У значењу 'или' појављује се јџ:

Јџ ће да дџђе, јџ нџће. — Јџ је у минџ, јџ је у шиџџ, сџ ће да вџџдјемо. — Инџ шџче прџва, ама кџмо (= какво) је шџче, јџ је врџбац, јџ је жџјка.

Исп. у РЈА 2. јџ А. с.

Поред овога записао сам неколико пута и или које је, изгледа, такође народно:

Или лџжи на сџнцу или лџзи у лџду. — Инџм џкешџм је слџџп, деснџм или сулџким (= левим). — Да ли сџјес цару на веџеру, | Ил цариџи младџм на јџшрину (песма).

§ 456. Од хипотаксичких свезица поменућу зашџо (= зато што):

Замџћаву се (= посрџтах) зашџо бџџву пџјан. — Трџзи лџџба на вересџју засџо нџџма пџрд. — Цџр му џше да му џзне зџну, засџо је лџџпа бџла.

Ова свеза забележена је код Вука (s. v. зџшџо 2), и позната је многим дијалектима, али је данашњи књижевни језик избегава. Анализу узрока овакве употребе зашџо дао је проф. Стевановић.¹ У галипољском ју је могло подржати и одговарајуће стање у грчком језику где се γџџџ и κџ 'wagim' употребљава и у значењу 'denn'.²

§ 457. Остале свезе не захтевају да се на њима посебно задржимо и ја ћу их само поменути. Ту су, поред већ помињаних, паратаксичке свезе а, ниџши, пџа и хипотаксичке (а)ко, да, ди(но) док, како, кџш, коно, ли, нег(о) нек(а), шо. О гласовном лику неких од ових свеза било је говора у одељку о фонетици, а о употреби неких свеза говориће се у поглављу о синтакси.

УЗВИЦИ

§ 458. Наводим овде узвике и сличне речи које сам забележио: џх: А. — Јџџде ли мџра? Б. — Ёх, наџушџ се (1 вор.).

дџ: Дџ, бџџо, ушџвџрџ ми врџша.

¹ ИЦГ 126.

² Тумб 173.

џх: Ђх, ја знам.

ја: Кучићи ли нису шушћу, ја?

на: На ши уву врѣћу. — Ја загрѣзо, на ши- да загрѣзни. —
На, пудâ га шуим хѣрѣма.

о: Обдѣже гдсподи ми, шд ће да је увд?

дх: Јдш није сѣво да рѣкне „дх“.

ђј (за довикивање): „Уј, љј“, жѣне се виѣју (објашњење мог
информатора).

ПАРТИКУЛЕ

§ 459. И галипољски говор познаје партикуле које се додају на крају неких речи не мењајући њихово значење.

Од партикула обичних и у разним другим говорима ту су оне с консонантским елементима *к*, *н* и *р*:

-*к* у нѣндак, -*ке* у вѣмоке, нѣмоке, шѣмоке, наконѣмоке, Шакошѣмоке, вѣдеке, нѣдеке, шушѣке, гѣреке, дѣлике, данѣске, но-
ћѣске, нумѣнике, садѣке и седѣке, шѣчке и шѣчкен (— отоич), виѣѣке,
кѣрѣке;

-*н* у дѣвлен, дѣклен, дѣшлен, унѣшрен, изнѣшрѣн, шѣчкен, ѣрлон
и ѣрлон, -*но* у дино, дѣно (у релативној употреби):

Мѣндра дино мѣзѣју кѣзе. — На ѣушу дино је шудѣво. — Дѣно
сѣојѣше лѣпо, пѣде на зѣмји. — Јѣ дѣно сам шѣшаво, ја се не
врѣћам;

-*р* у нѣгдер, свѣгдер, -*р* и -*ре* у водѣрѣ, шудѣр, шудѣрѣ,
кудѣрѣ, затим у дигѣдер, кугѣдер, шугѣдер.

У свему овоме само две чињенице могу се сматрати доне-
кле карактеристичним. Партикула *-ке* врло је честа, а *-ка* изо-
стаје потпуно, што потсећа на стање у неким нашим говорима
на истоку, напр. у косовско-метохиском (исп. тамо одѣке, дѣке,
ѣдѣке, ѣдеке и одѣке, оденѣке и ѣденѣке, одовѣшке, одовѣшкене
оздѣлке и оздѣлкена и сл.¹) У неким другим дијалектима *-ка* доми-
нира, тако у призренско-тимочком². Партикула *-р(е)* овде је сраз-
мерно ретка, нема познатих примера *шадар*, *ондар*, *менѣкаре* и
сл. Најчешћа је ова партикула код прилога типа *вудѣрѣ*. Ово
опет одговара ономе што налазимо у неким од дијалеката на
истоку, тако напр. у косовско-метохиском где је ова партикула
иначе ретка, а честа једино код поменуте групе прилога: *кудѣр*,
овудѣр, *овудѣром*, *овудѣрѣм*, *онудѣр*, *шонудѣр*, *онудѣрам*, *онудѣром*,
свудѣр, *шавудѣр*, *шудѣром*, *шудѣрум*, *шудѣрѣм* (призренско-тимочки

¹ Елезовић, Речник s. v.

² Белић, ДИЈС 265.

опет показује друкчију слику, исп. А. Белића, о. с. 269). — Треба додати и то да се у галипољском партикуле везују само за прилоге, док уз заменице нема партикула, и да партикула *-зи* у овом говору не постоји (супротно тврђење проф. Филиповића¹ заснива се на једном нетачно забележеном примеру).

§ 460. Досад описана употреба партикула углавном одговара ономе што постоји у другим говорима. Има, међутим, и неколико категорија где галипољски иде посебним путем.

У 2 л. мн. презента и, још чешће, императива јавља се партикула *-н* додата уз лични наставак:

ако мџеШен д-идешен, дџешен, вџрујешен, пйсеШен, глџдашен, ймашен, чијџ њешен лџја да шйбаше, ње се загубйШен, кџко њешен да грлиШен, навџдиШен (= налазите), шрџжиШен, чрчйШен ли, дй њешен, дџџешен, дџкле сШен, ви сШен шрџжйли, дубрй сШен дџшли, —

завуцйШен се, йШен донџсйШен, уйрШен, рџцйШен, вйкнйШен, искрйШен га, пйШен, не гџсйШен, не квџрйШен, зайџрйШен, сџдиШен, дШен.

Напоређо с овима долазе и облици без *-н*. Навешћу само неколико примера за императив (оних за презент има веома много):

плџтйШе, испџњйШе се, сашрШе се, дигнйШе се, пџкнйШе, скџкнйШе, умйШе, пошйШе, не наложџваше, залџшйШе се (= торњајте се), зайџрйШе.

Додавање овога *-н* пренесено је из грчког језика где такође у народним говорима има проширења облика 2 л. мн. глагола истим гласом: *џдевоџаџтеу* поред *џдевоџаџте* и сл.² Преношење овакве морфолошке особине било је могућно само зато што се и у грчком и у нашем језику 2 л. мн. личних глаголских облика завршава на *-Ше*.

§ 461. Вероватно под утицајем односа *идсле: идслеш (< -д)* јавило се и *унушрџш, унушреш* поред *унушре* и *дџвлеш* поред *дџвле*.

¹ О. с. 39.

² Тумб 149, исп. и 145—146.

СИНТАКСА

СИНТАКСА ПАДЕЖА

ОДНОС ИЗМЕЂУ ПАДЕЖА ПРАВЦА И ПАДЕЖА МЕСТА

§ 462. Најкрупнија изоглоса из области синтаксе падежа која иде преко новоштокавског земљишта свакако је линија која омеђава зону поремећеног односа између падежа места и падежа правца уз месне предлоге. Ова зона обухвата највећи део зетско-сјеничког¹ и косовско-ресавског² дијалекта, затим пожаревачко-вршачку говорну групу³ и банатски подијалекаг војвођанског дијалекта.⁴ Средњи (косовско-ресавски) део ове територије ослања се на призренско-тимочко подручје, док се бочни делови протежу дуж граница албанске односно румунске језичке области.⁵ Западно од ове зоне неразликовање вијатива од падежа места долази само у неким чакавским говорима, очигледно под непосредним утицајем италијанског језика.⁶

¹ Исп. напр. Стевановића, ИЦГ 104, Милетића, Црнн. 480—499 и Бошко-вића и Малецког, Ехатеп 5—6.

² Елезовић, Речник s. v. *на*, у итд.; Ивковић, Рес. 292 (*шта шрџиш шџна у-мду шполџцу*), 293 (*кољко је љ-море ока вџде*); Стевановић, Метох. 59; потврде и у мом материјалу из Гоча и Глоговца.

³ У мојим белешкама из јужног Баната (Крушчица, Баваниште, Гај), затим из смедеревске и пожаревачке околине (Ландол и Касидол). Изоглоса допире до самог Београда (не мислим ту на села насељена дошљацима из призренско-тимочке области!). Ја сам напр. у Великом Селу забележио мноштво примера као *Бџо сам у први борбени рџд*. Исп. за југоисточни Банат и Московљевића, ГЗС VII 59.

⁴ Б. Милетић, Кик. 31—33; П. Ивић, ЈФ XVIII 153. Исти феномен долази и у народним песмама „Шокаца“ у Рекашу у румунском Банату; исп. напр. *На врани су вџнци, на свраку обочи* (Čosić, ZNŽ XXI/2, 227). У Бачкој овога има много мање, исп. И. Поповића, Гласник САН I 485.

⁵ О страном утицају као узроку ове појаве исп. мишљења А. Белића, ЈФ XIV 177—178, П. Ивића, ЈФ XVIII 153 и Л. Вујовића, ЈФ XX 122—123.

⁶ На Хвару, М. Храсте, ЈФ VI 208; на Вису, Храсте, Белићев зборник 1937, 153; на Брачу, исти, СДЗб X 62. Исп. и П. Скока, ЈФ XII 131. За старији језик чакавских и дубровачких писаца даје многобројне потврде Л. Зима, Разлике 231—236.

Галипољски говор придружује се групи говора са нарушеним старим односима.

Однос између акузатива и локатива

§ 463. Уз предлоге *на* и *у* у чисто месном значењу локатив је много чешћи од акузатива, било да се ради о мировању или о кретању:

а) *Ја ћем да сам на гувну.* — *Синоћ беву у Никдле на свддби.* — *Нѐ знамо нѐ ном свѐшу како је.* — *Свѐ био на имѐна (= код стоке).* — *Ја сам на увацѝ.* — *На глави ѝмам бѐлѝ длака.* — *Минѐ је јдш лѐпо (= мени је лепше) на сунцу.* — *Уфашѝ га на нивд-града.* — *На колѐна чѝчаду.* — *Сѝ ѝма у сѐлу.* — *У устѝ ми (= у мојим устима) унѝшре нѐбе ми булѐју.* — *У нивдграда је вѐди.* — *Или лѐжи на сунцу или лѐзи у лѝду.* — *Кеш је Цѝганка казѝла да је ушѝ дивѝјка у галичѝрдвом кући.* — *Пѝмѝур (= пароброд) пѝва у мѝра.* — *Ми сѝјамо (= стављасмо) мѝшвице у јиѝању.*

б) *Женѝ му шѝшла на пушѝку.* — *Ће ѝдемо на Пѝтковици.* — *Уканѝше ни д-ѝдемо на свддби.* — *На глави (= на извор) шѝћо чѝк.* — *Мишнѝ га на рамѝну му (= баѝи му га на раме).* — *Кѝни ми на руки инѝ каѝја.* — *Испѝ се (= успех се) на шрѝшњи.* — *Нек се наѝрѝшеју на кѝла.* — *Обѝсиво на грѝни (на овде носи значење предлога *о*).* — *Сѝш у цркви шиѝдше, сѝш се вѐнчају.* — *Слѐгни дѝл у ѝзби.* — *Їде у планѝни да усѝчѝ куѝѝ дрво.* — *Он слѐгаво дѝлике у чѝршиѝ.* — *Улѐзни у лѐву.* — *Їде у зѝшѝвѝм кући.* — *У срѝцу ми улѐзе.* — *Јѝ шѝћо у шѝм сѐлу на пѝзѝру.* — *Дѝћеју у касѝби нѝшом.* — *Јѝ шѝћо у шѝ сѐла.* — *Ни улизѝва (= немој улазити) у шѝм вѝди.* — *Дѝшле (= одатле) се дѝго пѝ се прмѝсѝти у другом сѐлу.* — *Он сѝм пѝдне у грѝбу.*

Ипак се јавља и акузатив, и то опет у оба значења, вијативном и локативном:

а) *Море да си шѝшаво на сѝѝре нивдграда.* — *Тѝћо хѝѝрком ми на пѝзѝр.* — *Їди нѝ воду.* — *Дѝѝѝ се испѝше на шрѝшњу.* — *Зафрѝѝо чумѝгу нѝ грѝну.* — *Сшрѝка [ѝипа] ду кѝлца на кѝлац.* — *Наѝрѝши се на лѐћа рогѝзу.* — *Ї земју улѐзе.* — *Їде дѝш (= киша), пѝда у ѝѝл (= бару).*

б) *Тѝм ће да сам, на шѝ шрѝну.* — *Синоћ нѝсам сѝѝво, на Пусѝ бѐву.* — *На вѐнчање ли бѐше шѝ?* — *Ланѐ ѝмѝше на нѝшу шрѝну мнѝго снѝга, вѝгдине нѝма.* — *На шрѝву бѐмо (= били смо на сѝну, тј. на послу око сѝна).* — *Не сѝдѝш на-јнѝ мѝсѝто.*

Углавном се може констатовати да је локатив уз на ређи него уз у. Управо обрнут однос налазимо, међутим, у конструкцијама с овим предлозима м. по уз глаголе као ударити:

а) Ни лупа (= не лупај) дѣше ў главу. — Дѣ је уддраше у лѣжа. — Ў главу да хаше Шреснѣш (= да си погодио...). — Дѣше ни лупа у лѣжа (акуз.), дѣше се лупа у (= по) гузѣци. —

б) Ўдри ми на лѣкшва. — Удриво га на рѣки. — Да ми појдѣшеш на глави. — Ўдри га (= удрих га) чѣк на шрѣшу. — Дѣше се лупа на гузѣци. — Удриво га на колѣнешу.

Продирања локатива уз на и у има и у значењима која нису чисто месна:

Оди пулако, кѣжи ми на љвешу. — Фѣшка (= шапѣ) ми на љвешу. —

Дандс шѣхо у лѣву. — А дѣдемо у лѣву. —

На памѣту ми нѣшто дѣше али Шѣ му не дѣше на уста, шѣ ми не рече (тј. рекао му је све што му је дошло на уста).

Двојство — акузатив и локатив — у темпоралним конструкцијама са у обично је иначе у нашем језику:

Бѣш у главо дѣбо. — Ў стрѣду. — А да јѣмо у пладне. — Пѣд грѣбаја (= пет гробова) закѣа у инѣ гѣдину. —

Тиквиѣдчу би јѣли у божѣнѣном корѣзми (= посту). — Бѣш у гладном гѣдини. — Ми уздрѣшѣмо у лѣсни (= јевтини) гѣдина.

У неким категоријама уз на чува се доследно акузатив:

Шѣ си надрѣла (= насрнула) на њигѣ. — Вѣкови надрѣсе на зѣну му. —

Кѣса му плава, на кугѣ прѣче. — Увѣ кѣсѣ је бѣвѣлски, не прѣче на кравски. — На кугѣ са мѣшнѣло увѣ дѣше, нѣје на бѣју, нѣје на мѣму. — Јѣ се мѣшни на бѣју ми. — Вѣш сѣн мѣже на вѣз да се мѣшне.

Исто ово важи за конструкцију са на која се јавља понекад тамо где би, бар у нашем књижевном језику, могао доћи и инструментал:

Не мѣж да пуглѣднем на очи. — На-јнѣ ногу дѣи. — Кѣш се вѣна почѣшја на ланѣру (= справа за ту сврху), бѣнеју велике прѣлѣдѣ.

Најзад, и уз глагол мѣлим се у овом говору може ићи, осим датива, и на + акузатив: Мѣли се дѣда на бѣбу. — Мѣлање на бѣга.

Однос између акузатива и инструментала

§ 464. Уз предлоге за (у месном значењу), међу, над, под (пр) и пр(д) долази обично инструментал не само у значењу мировања већ и у значењу правца:

а) Тушѹке, за шѣм прндром љма алвѣ. — За инѣм шрѣом бѣше. — Купали ѣндек за кѹном. — А. Дѣ је мѣшла? Б. За врѣшма. — Тиждше ѣнѣ-да за шрѣгом. — Трѣво, шрѣво за крѣвом. — Тѣ ѣди наѣрѣ, ја ѣем за шубѣм. — Кѣч шѣди за ѡѣѣм. — Сунцова звѣзда свѣ за сунѣом шѣпа — Пѣшли и ѣни за ѣѣма. —

Међу Кадѣкѣвном и међу Киселѣком (имена места) ѣма плѣча. — Изгуби се ушѣ међу нашим пѣнама. — Ја шѣѣву међу двѣ дивѣјама. — Дѣца међу ѣѣма казѹјеју. — Међу нама ѣма кѣвга. — Каршал прѣва над ѣблѣком. — Дѣшта си шѣѣво над глѣвѣм ми. — Над јунѣком нѣгде нѣко нѣма (у песни).

Ни лѣжи пр лѣдом. — Пур ѣѣм одѣзѣол ѣмѣше. — Сидше пр унѣм јарѣком. — Бубайце се крѣјеју пуш кѣрѣм. — По(ш) срѣом не болѣ. — Црѣф под волѣвским кѣжом. — Пур дѣскама ѣма грмѣња усѣјено. —

Пудѣжи увѣ да нѣје вакѣ прд нугѣма. — Тѣ пр крѣјом сѣѣ. — Кѣко дрѣво рѣсѣѣ пр кѹном ши. — Бѣјчу ѣмам пр врѣшма. — Вѣш ми је прд учѣма. — Бѣлѣ се пр ѣѣма. — Пр нама је байрче. — Прд учѣма ми ни сѣѣ. — Фрѣји за шубѣм да наѣеш пр шубѣм.

б) За нивѣградама шѣѣо. — Зафѣкни (= баѣи) га за врѣшма. — Порѣси га за врѣшма. —

Ни улиѣва (= немој улазити) у сѣрѣди међу ѣѣма. — Не шѣѣше (= немојте одлазити) међу пѣјѣним јѣдма. —

Ўде дѣш, ѣди сѣѣни по чѣнѣѣјом (= стрехом). — Поглѣни пор ѣѣм (= под ѣгега). — Усѣѣи га пр пѣзом. —

Ќе ши вѣѣдѣм (= видећу те) сѣштра кѣш ѣдеш пр дѣскалѣзом. — Едѣн вѣлѣк пѣњ ѣе да донесѣмо пр црѣвом. — Да га усѣѣши (= ставиш) пр свѣѣ гѣсѣѣѣм. — Свѣ ми дувѣди нѣшшѣ прд учѣма (међу овим примерима има додуше и таквих код којих би могло бити колебања између акузатива и инструментала и у говорима који иначе не знају за бркање).

Ретки су примери с очуваним акузативом. Наводим све што сам записао:

Да бѣне лѣбаѣ пѣд руку. — Нѣје ми дѣшаѣ прд очи. — Прд очи је дѣје.

Јасно је да се овде ради о устаљеним изразима.

Односи код осталих облика за правац и место

§ 465. У знакове који показују неразликовање облика за правац од оних за место можемо убројати и употребу предлога *кр* у оба значења:

Се^ди кр враш^а. — *Б^дсе ш^дм кр ч^дш^м.* — *Д^двер с^шу^и кр нив^дс^те, а др^уги д^двер с^шу^и кр з^дш^а.* — *Ш^д је ј^дн кр мин^д.* — *Има^ву да добрем кр Стамбол^ине ку^{ће}.* — *Кр н^дс н^дс^ву га^{ћа}, н^д маше ку^{ће} без удив^дча.* —

Д^дшла д^{на} кр б^дбе. — *Иди кр ма^{ме}.* — *С^дш нек се прв^уч^дју кр к^бла.* — *Т^дди кр шак^д жин^д.* — *Ни ш^дди (= немој одлазити) кр ше кр^две да ти ни убуд^д.* — *И вр^дшеју се кр ц^дра.* — *Иде б^дба ш^дмо кр њ^днине ку^{ће}.* — *Уш^мр^кн^ув^дћем д^бће кр мен^д.* — *Кеш су ш^ишли кр ц^дра.*

Ово стање има уосталом доста паралела у разним нашим говорима, а слаже се добро и са грчком употребом предлога *κοντάς* који такође долази у оба значења¹.

§ 466. Истрвена је углавном и разлика између прилога за место и оних за правац, исп. поглавље о тим прилозима.

Закључак

§ 467. Није сигурно да су Галипољци већ из старе постојбине понеди неразликовање падежа места од падежа правца. Њихов говор несумњиво је ближи оној групи дијалеката у којој тога мешања и данас има, али није извесно да ли је у свим тим дијалектима тога било и у време отсељења Галипољаца. Уосталом и боравак у грчкој средини у Тракији могао је довести до овог неразликовања које је својствено и грчком језику. Аргумент који би се против овога можда могао навести — да би грчки утицај, кад би био толико јак, изазвао и друге поремећаје у систему падежа — има само ограничену вредност. Добро је познато да разликовање падежа правца од падежа места спада у оне црте наше синтаксе падежа које су најосетљивије на утицаје са стране. У прилог тезе да је особина скорашња могло би се можда изнети и то да она овде није генералисана, тако да у највећем броју случајева постоје и остаци употребе акузатива. Само ни у већини поменутих дијалеката ова особина није уопштена, већ се одржавају многа колебања и компликовани односи у појединостима

¹ Тумб 102.

Није прави аргумент ни то што се у галипољском развој креће у смислу проширења употребе падежа места на рачун падежа правца (акуз.), док у помињаним говорима обично влада обрнута тенденција. Пре свега и у тим говорима често је надирање инструментала на рачун акузатива, а има понегде и експанзије локатива. Тако сам ја на многа места у Банату слушао примере као *їдем у Кїкїнди*, мада је у истим крајевима обичније ширење акузатива.¹ Уосталом забележена је, и то довољно рано, свакако пре емиграције Галипољаца, и масовна употреба локатива на месту вијатива. А. Рингхајм, описујући језик Тројанске приче из XV в., споменика који потиче несумњиво из наших источних крајева, констатује: „Aus den angeführten Belegen folgt, dass der Gebrauch des Akkusativs statt des Lokativs in unserem Text verhältnismässig selten ist. Dagegen ist der Gebrauch des Lokativs für den Akkusativ häufig“.² Није искључено — али се не може ни доказати — да галипољски говор претставља продужење неког старог дијалекта с оваквом особином. Најзад, не треба заборавити „да се данашње црногорско *седим у кући* и *їдем у кућу* може пројектовати на старију епоху језичног развика у којој смо морали имати *седим кући* || *у кућу* и *їдем у кућу* || *у кући* и у којој су изрази *у кући*, *у кућу*, синтаксички адекватни, значили просте дублете у језику“.³ Лако је могућно и то да је сеоба Галипољаца затекла у њиховом говору баш такво стање, па је оно доцније упрошћено на начин који се разликује од уобичајеног правца развика у другим дијалектима.

ГЕНИТИВ БЕЗ ПРЕДЛОГА

§ 468. Партитивни генитив чест је у галипољском говору. Јавља се и у адноминалној и у адвербативној употреби:

Мра шравѣ. — Мндо сїноћ їмаште густї (= гостију). — *Пѣ(ш) данї.* — *Мї би їѣли смдїва зїленї.* — *Море дї си шїшаво на сїаре нївдгрїде, да вѣдїеш заїцї* (= зечева). — *Да се нїпїеш*

¹ Исп. и примере са Косова и из Ресаве: *Сїли Мїлош од зѣмље на ндгї* (Елезовић, Речник II 583); *Па-да-га-вдїш у-вѣлкем пдљу* (Ивковић, Рес. 292). — *Одїшле-се вратїло мїсїор на-овѣм свѣшу* (Рес. 93). Исто, и у југоисточном Банату, исп. М. Московљевића, ГЗС VII 59: *Пре доласка у ндшој зѣмљи*. Није вероватно да се сви ови примери, као и многи други слични, свде на криву регресију насталу невештим угледањем на књижевни језик.

² Тројавање 165.

³ Бошковић, ГЗС II 31.

ладне воде. — *Ћмамо боба.* — *Ми ду ндвога ждша самлѣмо брдшна.*

У адвербативним конструкцијама партитивни генитив долази и у случајевима где бисмо пре очекивали акузатив:

Учѣр ја убрдѣћу шрѣвѣ (= превртах сено). — *Скубѣћем шрѣвѣ шрѣ ми улѣзе.* — *Кѣѣа сѣрка* (= кукуруз). — *Бирѣмо сѣрка.* — *Дѣ је га ушѣ шо душе вѣштра нбсом* (= који дувањем из носа ствара ветар). — *Ја шкѣћем ѣушѣва брдо искрши.* — *Огња налождѣваш* (исп. и у пасивној конструкцији са се облик генитива место номинатива : *унд сѣшно шо се наѣраја ду њигѣ бѣзѣ*).

У генитиву, дакле, стоји објекат глаголске радње ако није строго ограничен већ претставља материју, обично градивну именицу, која се може схватити партитивно. Карактеристични су односи

Убрѣште ли шрѣву (одређена количина): *Учѣр ја убрдѣћу шрѣвѣ;*

Да налѣжимо идѣн вѣлик ѣгањ : Огња налождѣваш.

Покрет је захватио и именице у множини. Кадгод објекат није строго ограничена количина, кад радња значи захватање у нешто чега остаје и после ње или кад се не зна унапред количина која ће бити обухваћена, објекат стоји у генитиву:

Стружѣју дѣваја. — *Стѣри јуди шѣлѣва ндѣву на глѣвѣ ји.* — *Пршја стѣјам на ѣасују* (= постављам пруже...). — *Вучѣмо сндѣја.* — *Шѣ сте шакѣ жѣѣли, порѣсили сте на свѣ шрѣну рибѣва.* — *Сѣћѣћем идѣка наѣраи.* — *Дивѣјке шѣјѣву у Грѣд' гѣза, рѣба* (= сукње, хаљине). — *За ѣскрс шѣрамо јѣјѣ.* — *Свѣки ѣуш крѣста вѣди* (= увек му излазе красте на лицу). — *Свѣ је ндсеју кѣша* (кѣша — јело уопште). — *Рѣкѣ ми ѣзвади клѣбѣка* (= изађоше мехурови). — *А да ѣоѣѣвамо нѣши стѣрски ѣѣсѣна.* — *Кѣкше ндси јѣјѣ.* — *Сѣчѣш дѣвѣ.* — *Ми учѣр вѣжамо* (импф.) *сндѣја.* — *Шѣјком наѣрајамо* (= прављасмо) *идѣка.* — *Трѣжеју ѣушѣва дѣбѣкѣ.* — *Пршји, Цѣгани нѣшѣра наѣрајају ду њигѣ.*

У већини ових примера у књижевном језику се уопште не би могао употребити генитив.

Ово се шири чак и на именице које значе жива бића:

Фѣк (= замка) *шо се фѣћа вѣкова, лѣсѣца.* — *Какѣрдѣца* (= караконцула) *имѣла, ѣѣшила јудѣ.* — *Дѣсѣа си фѣћаво мѣва.* — *Барѣјмѣч свѣ ѣѣмѣсе грѣчки дѣвѣјѣка.* — *Нѣвѣсѣица* (= врста глодара) *јѣ мѣши.* — *То јѣдѣне крѣѣѣѣ уфѣшило* (= напали га крпељи). — *Клѣчка вѣди* (= изводи) *ѣѣлѣћа.* — *Гусѣѣ* (= госте) *чѣкам.* — *Да ушѣдим ѣѣјѣвѣца, ушѣ ми сѣбѣ* (= то ме сврби).

Онда кад се мисли на унапред познату количину или одређен број нечега, објекат остаје у акузативу (плурала):

Да поквѣдим рѹбе ми (= своје хаљине). — *Нѣшри кушује*. — *Оцрѹжи нѣге*. — *Дѹ шѣраш ушѣ бѹге* (= бикове).

Однос који се овде јавља потсећа донекле на однос између одређеног и неодређеног придевског вида. И ту игра значајну улогу мерило да ли је нешто унапред познато или одређено. Пада усто у очи да се у појединим случајевима конструкција са генитивом слаже с имперфективним глаголом, а она с акузативом (који означава довршено обухватање целокупног објекта), са перфективним глаголом:

Учѣр је убрѣћѣву шрѣвѣ : *Убрѣише ли шрѣву*.

§ 469. Уз неколико глагола јавља се партитивни генитив и на месту где би у књижевном језику дошао инструментал:

Напѹнио цѹиѣви му, (= своје цепове) *бѣба, крѹшана, јѣбука*. — *И нек напѹнеју вѣлѣге вина*. — *Напѹњамо лѣв* (= стају) *шрѣвѣ*. — *Вудѣ напѹњаву крѣѣк*. — *Кеш је шѣшаво цѣрски сѣн да напѹи кѣѣѣ му водѣ*. — *Намѣѣжи мѣра мѣлѣма крѣшциу ши*. — *Нарѣни цѣшлѣви сѣрка*. — *Посѣѣја* (= посејах) *ѣѣву ичмѣна* (= јечмом). — *Њѣве посѣѣјане свѣ бѣбѣви*.

Један део оваквих конструкција одговара ономе што је забележио и Даничић: *Ти си мене уфашѣо Марко, | И јуначка меса нарѣнио | И црвене крви напѹио*, — *Да напѹнимо цѣпове цѣпѣла*,¹ а крај свих ових примера могли би се ставити слични, додуше с измењеном синтаксичком ситуацијом, у којима може стајати генитив и у књижевном језику:

пѹн вина, да се напѣје вудѣ, сѣѣјем ичмѣна и сл. Партитивност која постоји у овим примерима налази се и у оним првима (као *напѹнила вина*), само што је у тим првима удружена са значењем средства. У књижевном језику моменат релевантан за употребу облика јесте значење средства, док је у галипољском говору узело маха обележавање партитивности, свакако потпомогнуто конструкцијама као *пѹн вина*, а у складу с општим ширењем употребе партитивног генитива.

Однос (разграничење) употребе оваквог генитива према инструменталу одговара малопре описаном односу према акузативу. Генитивом се обележава средство онда кад је то средство нека материја која се узима градивно или и неки предмети (*бѣбѣви*)

¹ Србска синтакса, у Београду 1858, 94, 97.

чији број није унапред познат и утврђен. Ако је средство један предмет или прецизно позната количина предмета, јавља се инструментал: *Кѡпѡву машѡком, Клѡчи нугѡма* итд.

Занимљиво је ово ширење партитивног генитива, који иначе стоји место акузатива, у конструкцијама где већ имамо један акузатив (исп. горе међу примерима). Оно је могућно само зато што у галипољском већ постоје и нису ретке конструкције са два акузатива, од којих би место једног у нашем књижевном језику вероватно стојао инструментал: *ИшШеју да ши напрдјеју нивѡсШу* (= да те учине снахом) и сл., исп. § 496.

§ 470. Уз безлично *ѡма* и *нѡма* бележио сам и номинатив и партитивни генитив:

а) *Има иѡѡње* (= јело) *за нас* и *за гѡсШи*. — *Нѡма кѡ да ми ѡШме*. — *Нѡма кѡ књѡгу да упујѡ* (= прочита). — *Нѡмѡсе сунце* (= није било сунца), *јѡш нѡјѡ се осушилѡ*. — *Онѡ вода брѡсШра*, *нѡма нѡкаки Шруњ* (у њѡј). —

б) *Шѡ је лѡпѡй кѡша имѡло!* — *СШѡри јуди шѡлѡва нѡсѡву на глѡвѡ ју, кѡпа нѡмаше*. — *У пѡћу ѡма жирѡшка*. — *СШѡдѡња нѡма* (= нема заустављања).

§ 471. Употреба *посесивног генитива* одржава се углавном код синтагма које сачињавају именица и атрибут:

Увѡ овѡѡ је лѡпѡ рѡно, мѡкачко, нѡје ѡшШро. — *Свѡкога пѡлѡшта мѡсо се не јѡ* (пословица). — *Јѡ Гѡгинога бѡјѡ свѡдбу знѡм* (= памтим).

Обим ове употребе јако је сужен тиме што се ретко јављају синтагме с атрибутом. Њих замењују обрти са посесивним дативом (*кѡка ми* = мој стриц), а присвојна веза с оваквом синтагмом обележава се на нарочит начин: *кѡкина ми куња* (= куња мога стрица).

Нема ни познате старе употребе присвојног генитива личних заменица у обртима као ње с и в. Галипољци би ту употребили енклитични датив (*сѡн је*) или, ређе, присвојну заменицу.

Забележио сам свега један пример посесивног генитива без атрибута:

Тѡга су кѡзе шѡгаве, Шѡм ни Шѡди.

Материјал није довољан да се оцени је ли оваква конструкција збиља одлика народног говора Галипољаца, а не какав нанос. Обично би се место посесивног *Шѡга* употребила присвојна заменица *њигѡв* или конструкција са дативом (*кѡзѡ му..*). У сваком случају, нема заменица тогов, оногов итд.

У галипољском нема конструкције као *десни крај њиве*. Ту се редовно употребљава присвојни придев:

врв бајров (= врх брега), *дкешово ми зрно* (= зеница), *крчагџв држак*, *речкин крај* (= обала), *на пушћком крџу*, *кднин* (= иконин) *кандил горџ*, *Уви крај губџров заковрчеш је*, *дисни крај њивин*, *нџгине џрсте*. Исп. (у § 491) и даље проширење употребе оваквих придева: *кикина ми куљба* (= мог стрица...).

На овакву стилизацију односа ни у ком случају није могао утицати грчки језик, јер је тамо облик генитива једини у употреби. Није сигурно ни да има утицаја турског језика. Тај језик додуше употребљава место оба начина — посесивног генитива и присвојног придевског суфикса — само један, наст. *-(n)in* || *-(n)-in* || *-(n)in* || *-(n)in*¹. Једна од варијаната овог наставка, *in*, поклапа се с једним од српскохрватских придевских суфикса, *-ин*. Питање је, међутим, да ли је овакво делимично и механичко поклапање одиста могло допринети ширењу ове врсте наставака у галипољском говору.

§ 472. Темпорални генитив јавља се у конструкцијама које одговарају онима у књижевном језику:

Надамо се овџ данџ доње. — *Он се овџ данџ џдбисни*. — *Увџ јџбука свџке гџдине рџџа*. — *Јџ се рџди ушџ гџдине*. — *Свџке мџде² је сџрамо* (= оштрасмо) *сџрови*.

§ 473. *Аблашивног генитива* без предлога нисам чуо. Место њега долази конструкција са *ду* (= од): *Бџг да чува ду бџснџга вука*. — *Плџшеју се ду шибџ и сл*.

§ 474. Генитив уз *сџграм се* познат је и овом говору:
да се сџграмо жмурки, сџграву се лџпаша.

§ 475. Словенски генитив у негативним реченицама одржао се, мада није чест:

Нџка, морџ, шакџ, хџџрко, шакџ кука ни исџушџа. — *Нису мџгли да му наџеју шџџа*.

Није искључено да понеки од ових примера треба тумачити друкчије, пошто би понегде и у потврдном облику можда дошао генитив (партитивног порекла) као што према *Нџка, не наложџва џгња* има и *џгња наложџваш* (в. горе).

Иначе је обична и употреба акузатива у џдричним реченицама:

¹ Godel 64.

Здшшо лежѣју кѡкше надвѡру, нѣ^м маше ли свѣнац (= кокошињац)? — Ја сам сирѡта, нѣ^м мам бају, нѣ^м мам маму, нѣ^м мам нѣшшо. — Синбјрдѣгу ѡко нѣмо закложѣли. — Набрѣдила нађо, брѣдо не мѡг да нађем итд.

§ 476. Уз *ѣви*, *ѣши* употребљава се енклитика *га*, дакле генитив као и у књижевном језику:

Ѣши га, дувѡди (= долази). — Ђви га надвѡру, ѣди га вѣкни. — Ђши га, дѡђе вѡш. — Ђши га, прсшѣже. Исп. за ж. род је: Ђви је вѡш. — Ђви је на главѣ ми.

Конструкција са заменичком енклитиком задржава се и онда кад се именица изричито наглашава:

Ђви га младожѣња. — Ђши га Гѡга. — Ђви је жѣнѡ му.

Напомињем да се и енклитика *ж*. рода је може схватити као глаголска енклитика 3 л. јд.

§ 477. Уз глагол *сѣ^мшим се* бележио сам ном. — акуз., а не генитив: *Јѡш шѡ-да се сѣ^мши ја. — Јѡш ошѡ да се сѣ^мши.*

ГЕНИТИВ С ПРЕДЛОВИМА

Врс

§ 478. Овај предлог употребљава се често, и то у значењима 'по)врх', 'на', 'над', 'преко', било да се ради о покрету или о мировању:

Устѡди га дизѡбр врс Пулице. — Ни Пурѡса (= не остављај) га врс цѣ^мва, ѣе се искршѣ цѣ^мв. — Уѡрѣгнѣво кѡла, стѡдиво мѡнгал врс кѡла. — Остѡди врс шѡга кѡмења. — Начичкѡше се врс менѣ чѣчкѡви. — Шѡ се ѣѣнеш врс кѡла. — Врс кѡмења лѣгнеш, врс кѡмења освѡнеш. — Злѡ сам лѣгла врз рукѣ, рукѡ ми ушѣ^мни. — Да мѣ^мнамо јѡгнѣ^мна, врс јѡгнѣ^мна кѡзлѣ^мна. — Мишнѣ је врз грѡнѣ (информатори су ми објаснили да ова реченица значи: „Пребаци је преко гране“ [тако да остане висећи преко ње]). — Врс грѣдѡ га фрѣи. —

Изѣ^мѣше да вѣ^мдѣше Пиѡуљук Мѡру шо је мѡнгалом врс кѡла (= који је с мангалом на колима). — Сшѡйм врс снѣ^мга. —

Вук [скочио је и налази се] врз бѣвѡла, врс рѡгѡва му (из даљег причања видело се да је био набоден на рогове). — Унѣ^м чѡвик зубашѡраст, зуби му идѡн врз другу уђѡшеши. — Врс кошује долѡма, врз долѡмѣ елѣк.

У једном примеру забележио сам *врс* у једном од значења која у нашем књижевном језику има предлог *по*:

Врс Шибђ удђра.

Ово претставља паралелу ширењу *на* у сличној употреби, исп. § 463.

Предлози до, из, од, с

§ 479. Предлог *до* (ду) употребљава се и у значењима аблативних предлога *из, од* и *с* и замењује те предлоге у целокупној њиховој употреби:¹

до = *из*

Изићи ду вудђ. — *Ишђем да извђдим шруњ до ђкђша.* — *Да ми извђдиш ду лђва.* — *Да извђдим ду цђпа длђку.* — *Вђдимо вудђ ду бунђра.* — *Пђде ду рукђ ми.* — *Он кђш је се публђјаво, пђло срђе ду усђђ му.* — *Нђјђ ши ду шрђђша изђшло.* — *Плђче, па ду учђ му нђма инђ кђја да пђдне.* — *Јђш лђба па ду усђђ ши шрђва (= мрва) пђдне.* — *Ду деснђ рукђ пђде муљђв (= оловка).* — *Сђрђе се ду цедђлђша ђцђђди.* — *Ду унђга ђблђка ђде дђш (= киша).* — *Узнђ шри кђсе (= длђке) ду рђпа.* — *Исђђра кубилђњи (= ждребад) ду лђва.* — *Свђ се дђгомо ду кђђе.* — *Ду сђла кђш се пошрђвђмо, глђдни бђмо.* — *Ми ду сђла двђ пуђша пубђђгомо.* — *Имам идђн мђсец шо сам у планђни, нђсам дђшаво ду планђнђ да се свђчђм.* —

Куђ је ду далђкђга мђсђа. — *Бђдомо дђ двој сђла (= из два села; тј. посвађасмо се и сад се држимо као да се не познајемо).*

до = *од*

одвајање, одмицање:

Врђца до врђцђ по јдђн пђш (= пед) далђко. — *Ја ђђђву ду сђла вђмоке.* — *Књђга (= писмо) ми дђђе ду сђна.* — *Куђвђваше јђјђа до ђђђ.* — *Узелђ га ду мђме му.* — *Јђ се ду другђ ми ни нђсим (= не одвајам).* — *Кђко ши се ошкђне дђ срђа.* — *Тђ се ђднђси (= одвоји) ду нђс.* — *Побђђгомо ду Турђђђ.* — *Пубђђго ду вђјара.* — *Крђли смо је ду Бђђара.* —

извор, потицање, узрок:

¹ Употребу само једног предлога у свим (месним) аблативним значењима налазимо и у грчком, где ту службу врши предлог ἀπό: ἦρθε ἀπὸ τῆν πόλι 'er kam aus (von) der Stadt',... ἀπὸ χείλι οὐ χείλι 'von der Lippe zu Lippe'... τοῦζ χωρίῳ τὸν ἐνᾶ ἀτ' τὸν ἄλλο 'ich trenne sie voneinander' — Thumb, Handb. 96.

Да ми лѣс инѣ дѣше ду шрѣ дѣна. — Ду рукѣ му дувѣди (= иде му од руке). — Стѣдоше (= остадоше) ду бѣжѣ и ду мѣме пѣшт сирѣшѣ.

до = с (а)

Слѣзне ду дрѣвѣта. — Идѣн д-унѣга врѣва слизѣва. — Пѣде ду нѣба. — Да слѣзнем ду планинѣ. — Кеш се повѣжеју ду цѣлѣ њѣве снѣпѣји. — Стрѣка ѣѣпа ду кѣлца на кѣлац. — Стѣво је ду склѣмбе (= столице). —

Дѣђе ду пуѣта. — Сѣ ће дѣђе ду куѣѣња (= копања). — Бѣјѣ ми дѣнисе ду пѣнаира. —

Куѣа коно вишрѣна вуданѣца (= ветреѣча), вѣшар ду свѣ штрѣнѣ ујѣ. — Убрнѣ је д-унѣ штрѣнѣ. — Дѣ дви штрѣнѣ пѣшок, у штрѣдѣ је сѣлѣ ни (= наше село).

§ 480. Употреба предлога до у значењу узрока у галипољском говору је шира него одговарајућа употреба месних аблативних предлога (од итд.) у овом значењу у нашем књижевном језику:

Ја ду њигѣ уѣурѣви (= због њега, његовом кривцом). — Сирѣма ду глѣвѣ му (= због своје главе).

Из аблативног значења може се изводити и значење које овај предлог добива у вези са глаголима Пузнѣм, Пузнѣвам:

Кел зѣѣоче да бесѣди, нѣнда га пѣзна ду глѣса. — Пузнѣвам је ду ушѣ. — Ду учѣ је пузнѣ. — Познѣвам ду облѣка, ду онѣ мѣглѣ, дѣш ће да заврѣ (= киша ће да пљусне).

И у грчком се ἀπό употребљава на исти начин: ἀπ'αὐτὸ ἔγερξεν 'dagan erkepne ich'¹.

Као што је опазио и проф. Филиповић², предлог до употребљава се и у значењу 'за' у примерима као:

Уфѣши шигѣ ѣ ду дрѣшка па ми донѣси. — Свѣдка ѣвца ду својѣ ногѣ се ѣвѣса. — Вучѣ га ду рѣѣа да г-извѣди. — Пѣсле је ѣн уфѣши ду рукѣ да је извѣди ду казнѣа.

И ово долази према употреби ἀπό у новогрчком: πᾶνω ἀπ(ὸ) τὸ χεῖρ 'ich fasse an der Hand'³. Уосталом и турски језик овде има истоветну конструкцију: *birinin elinden tutmak* „prendre quelqu'un par la main“⁴ (*den* = аблативна постпозиција), *her koyun kendi basa-*

¹ Тумб 97.

² О. с. 89.

³ Тумб, о. с. 96.

⁴ Godel, Grammatre 66.

ğindan asılır „chaque mouton est suspendu par sa propre jambe“¹ (галипољска пословица је дослован превод ове турске).

Према грчком је очигледно и ду место дистрибутивног *до*:
Брујџу ду нџоко пуша.

У грчком се дистрибутивни бројеви граде помоћу *ἀπό* : *ἀπό δύο* ‘је zwei’, *ἀπό δέκα* ‘је zehn’². Оваква употреба предлога са значењем ‘до’ раширена је, уосталом, под грчким утицајем и у албанском и аромунском језику³. Постоји и читав низ месних ситуација у којима Галипољци употребљавају предлог *до*, а у којима у нашем језику иначе не долази ни *до* ни *од* (*из*, *с*):

просекутив: *Јдн прѳђе д-ондга дрѳгога пуша* (= оним...). — *Цдр се уплдшиво и узѳво да бѳжѳ ду мрдеѳна* (= [по] лествицама). —

‘поред’:

Уѳр ја прѳђо до шкдље, ши бѳше унуѳре у шкдљи. — *Трѳбује леѳилм срѳом да прѳђеш, да се пркрѳиш, ду грѳѳја кеш прѳђеш*. — *Тичѳ вода ду сѳрѳнѳ* (= дуж стране, поред стране). — *Те прѳђемо ду жѳша*. — *Онѳ кѳмшика прводѳла* (= пролазила) *сѳѳко јуѳро ду његѳве куѳе*. —

‘преко’:

Прѳђѳ ли ду пучѳњака (= поточиња)? — *Дѳ две велике рѳѳкѳ прѳјѳѳмо*. — *Велика [је] вода, муѳна, да прѳђемо ду ѳупрѳје* (може се схватити и као просекутив). —

‘кроз’:

Тичѳ ду цѳѳва вода (контекст захтева ‘кроз цев’, а не ‘из цеви’). — *Ни мѳг да прѳђем ду врѳѳа* (= кроз врата).

И овде галипољско *до* верно репродукује значења грчког *ἀπό*: *ἐπήγε ἀπ’ ἄλλο δρόμο* ‘er ging auf einem andern Weg’, — *περνῶ ἀπὸ τῆς πόρτας σου* ‘ich gehe an deiner Türe vorbei’, — *παίρνω ἀπὸ τὰ βόυνα* ‘ich nehme den Weg über die Berge’, — *ἐβγῆκε ἀπ’ ἄλλη πόρτα* ‘er ging durch eine andere Tür hinaus’!⁴

Исп. и у турском *şehir-imizden geçdi* ‘il a passé par notre ville’,⁵ *kapıdan çıktı* ‘il est sorti par la porte’⁶ и сл.

¹ Ibid.

² Тумб, о. с. 78.

³ Sandfield, *Linguistique balkanique* 110.

⁴ Тумб, о. с. 96.

⁵ Sandfield, о. с. 160.

⁶ Godel, о. с. 66.

§ 483. Глаголски префикси *из-*, *од-* и *с(а)-* употребљавају се у несмањеном обиму:

извѣди, изе^ише, изи^иће, исѣди, — одвр^иши, ошк^инеш, одм^иша се, уднесеју, удр^изаво, — с^игниво се, сам^ијем, сл^изне, сн^ила ј^ице, сшр^иже (= скроји).

§ 484. Из свега изложеног јасно је да питање проширене употребе предлога *до* у галипољском говору обухвата два посебна проблема: како је дошло до тога да се *од* замени са *до*, и како је такво *до* = од продрло у тако многобројне конструкције, истискујући толике друге предлоге. На ово друго питање одговор је једноставан: употреба галипољског *до* је прост калк, очевидан и веома изразит, према употреби грчког ἀπό¹, потпомогнут често паралелизмом с турским *-den* || *-dan*. Што се, пак, тиче прве чињенице, изједначења *од* и *до*, она се не може објаснити никаквим калком, јер паралела у другим језицима нема, и никаквим семантичким моментом, јер нема начина да се измире два тако супротна значења као што су 'до' и 'од' и да се једно објасни из другог. Такође би олако било и прогласити цео процес за обичну гласовну метатезу. Одговор уствари даје једна друга фонетска појава веома распрострањена у галипољском говору. То је вокалска афереза, отпадање акцентованог вокала на почетку речи (§ 76). Тако се говори *зисли* место *изишли*, *бѣје*, *пѣнке* место *обоје*, *оѣнке*, *бучиће* место *обочиће*, *лѣмлѣнѣ* < *ономлѣне*, *нумѣнке* < *ономѣнке*, *шѣчке* < *ошѣчке*, *шкѣда* место *ошкѣда*, *шѣди* место *ош(х)оди* итд. Ово гласовно губљење морало је захватити и *о-* у предлогу *од*, које је такође било у иницијалном положају и готово увек неакцентовано. Тако су се образовали нови односи. Место *од-обојака*: *обојака* јавило се *д-о-бојака* према простом *бојака*. Разуме се да се у таквој ситуацији *до* морало осетити као предлог са значењем 'од'. Исто се морало догодити и у примерима као *д-о-пѣнака*: *пѣнака*, затим у везама као *д-ошѣга* (< *од* + *ошѣга*) које су протумачене као *до* + *шѣга*, па у прилозима типа *досшрѣк* < *одосшрѣк* итд., а можда и у примерима као *дѣкле(н)* (ако је < *одокле(н)*), што је лако могућно, § 409). У исто време *од-* се у положају испред других гласова свело на само *д-*, *ш-*: *ош кога* < *ш-куг као *ошкѣда* > *шкѣда*) или се чак сасвим изгубило (*од шебе* > *о-шебе* > *шебе*). Језичко

¹ Овај предлог се баш у северногрчким дијалектима необично широко употребљава (Тумб 97).

осећање захтевало је да се на оваква места поврати пун облик предлога и то је допринело уопштавању новог облика *до* који је исто језичко осећање издвојило из примера као *до-бојака*.¹ Облик *до* могао се без тешкоће схватити као пуна варијанта *д-*.

Да је начин на који је *од* замењено са *до* начелно могућан у језицима, показује једна прецизна паралела баш у новогрчком језику који је и утицао на широку појаву аферезе у нашем говору. У новогрчком је некадашњи префикс *ѝξ-* добио нов облик *ξε-* управо на овај начин. Почетно *ѝ-* је отпало, али се аугмент *ε* у облицима као *ѝξέφυγον*, новогрч. (*ѝ*)*ξέφυγα* схватио као саставни део префикса, па се цело *ξε-* пренело даље као глаголски префикс: през. новогрч. *ξφεύγω* према старом *ѝμφεύω*.² Али одлучан доказ да је баш ово посредни пружају паралеле са *до* = *од* у нашим говорима. Таква се употреба *до* нашла у говору хрватских насебина у јужној Италији³ и у чакавском говору града Цреса⁴. Размештај и особине ових говора искључују сваку узajамну сродност са галипољским, али сва три говора имају још једну заједничку црту, веома развијену аферезу, која је можда и у цреском и молиском страног порекла. Исп. материјал у Решетара (о. с. 157 *dđvica, zrènit*; 173: *spòdâr, spodàrica, vđš ki grê < ovo godište ki gre* итд.) и у Тентора (о. с. 158 : *vo, no, kô = ako*, итд.). Из истог основног услова, аферезе, проистекао је на сва три места посебан, али паралелан развој⁵.

§ 485. Хронологија описаних промена јасна је у главним цртама. Оне су се могле одиграти само на тракиском терену. Замена *од* са *до* везана је за аферезу, а даље проширење употребе овог предлога своди се на калкове. Многобројни примери са *од* и *из* у песмама остаци су стања које је из старе постојбине однесено у Тракију.

Прко

§ 486. Овај предлог осим значења 'преко' има још три необична за наш језик, 'покрај' (с нијансом правца), 'кроз' и 'према' (у значењу критерија):

¹ Ово је било утолико лакше што многе ненаглашене речи имају два облика, дужи и краћи, настала елизијом (*д-уфâши : да-рѣкне*).

² Thumb, Handbuch 112.

³ Rešetar, Südt. 171.

⁴ Tentor, Archiv XXX 167.

⁵ Аферезом свакако треба тумачити и чињеницу да је у галипољском говору број предлога који почињу вокалом сведен на најмању меру.

Ја сам јдш мдличак (= мален), шд си јдш вѣлик (= већи), шд прбђи прко минѣ. — Вискдћим прбђе прко њигд. —

Да прбђем прку вѣ вршд, па да љдем унбм дрђгом удђи. — Прку вршд улѣзе.

Прко бђја ши (= према свом стасу) прстђ (= простри) јдрган. — Прку човѣка рубе-да му. — Прку сѣлд му куће-да му (= према селу и куће). — Прко губѣра ндге ойрђжи (све по-словице).

За објашњење прве од наведених употреба исп. § 440. Што се тиче значења 'кроз', и ту се ради о калку према грчком *ἀπό* које значи поред осталог и 'кроз' (исп. и § 480).

§ 487. О предлогу *ради* (§ 441) овде треба рећи толико да може значити и 'због', као што показују горе цитирани примери.

У

§ 488. Овај предлог са генитивом долази прилично често:

Тѣшлѣ смо у шибѣ на пијање. — Пуслала на унд мѣшмо, у њбњине мдме. — Ђде у индга кафеѣје. — Оше дандске да јѣмо у ндс. — Тѣчкен бѣше у ндс. — Ишмо да дђемо у вѣс. — Ја шѣђо у њѣ, амо и бнѣ-да лѣгли. — Ђди пошрађи у онѣ жинѣ брдила. — Идѣн Цѣганин у ндс дбђе. — Ја сам се најмуваво у Турѣцѣ мдго гдђна. — Вѣгдине сам најмеш у индга Турѣчна. — Ја на мдго мѣшма сшбја, у мдго гбзда (= газда). — Вѣгдине се уѣѣни (= погодих) у Никдле. — Ако задоѣнѣмо [са погодбом], ће да сшднемо (= останемо) у ндшого гдзде. —

По курвѣ ли дѣје, ни мдж да се завршѣ у њигд пард.

ДАТИВ

§ 489. Употреба датива добро је очувана и чак је шира него у књижевном језику и већини дијалеката.

Основно значење овог падежа, значење намене, користи, штете и сл., обилато је заступљено и у галипољском:

Да га пдсје (= пошље) сѣну је (= свом сину). — Пумулѣла се бдгу. — Ако нштѣ се ви дѣди насмијали. — Крѣвѣ и (= ни) дувдди (= долази) јд шо сшддам (= што ја остајем); итд. итд.

§ 490. Врло је чест и присвојни датив, али само од личних заменица у еклиптичком облику. Ту нису само обичне конструк-

ције као *Нокшйћи* [су] му *мљички*; *У ле҃д ми ве҃штар удраше*; *Очи је* (= јој) *црне, глѣвд је црна, већ и такве као*:

Пружи мѣра рѣку ши (= твоју руку). — *Да поквѣсим уста ми.* — *Брйшви брадѣ му* (= своју браду). — *Свѣк стрѣном му* (= према својој срећи). — *Сдш су дошли сѣдам душй и узѣли сѣстрѣ ви.* — *Тйшли они дѣма ји* (= својој кући). — *Оскубли се брадѣ и.* — *Изйће мѣма је и бѣјѣ је.* — *Пишдла дѣвере је.* — *Узѣли га ду мѣме му.* — *Нйје бѣјѣ-да ши* (= и твој отац) *бйво грнчѣр.* — *Пуквѣрйла сам плѣшѣње ми.* — *Ду устѣ ми да ошкйнеш.* — *Улици ми дође* (= мом дворишту...), — *Иди кѣжи бѣй ши нек дѣ и менѣ-да индга коња.* — *Дустрѣг за ле҃дѣма ши.* — *Јѣгњйће избрѣјеше су, бѣшѣ ми и йзброи.* — *Стрйжѣ глѣву му.* — *Кеш бѣдйм напушѣјем се, не мѣж д-узнѣм дйју* (= дах) *ми.* — *Вйјар йддиза рѣковине ми* (жита). — *Увѣ дѣше не мѣж да ушвѣри оци му ду крѣма* (= од крмеља). — *Мѣчка гребѣ нокшйма је.* — *Ушвурй уста ши.* — *Бѣбо, да устѣдим* (= ставим) *ову-да ми дрѣгу ногу.* — *У сѣпѣу му прдркйје* (= подрхтава). — *Брйнем се за сѣстрѣ ми.* — *Ни порѣса га посѣ му да дође.* — *Нѣ зна сѣм сибѣ му* (= у невести је).

Адноминална употреба посесивног датива долази овде и у примерима где би наш књижевни језик и већина дијалеката употребили адвербативни датив:

Дрѣје срѣце ми (исп. Дршће ми срце). — *Орло је цйшшло рѣне му* (= орао му је чистио ране). — *Бѣба Сѣлша је ујна ми* (= ми је ујна). — *Узѣше учѣр паншѣлѣ ми* (= узеше ми...). — *Мишнй га на рамѣнѣ му* (= баци му га на раме).

Карактеристичан је пример *Умри је сйн је* (*умри је аорист, је је дат. л. замен., дакле дословно „умрије јој син јој“*). Право посесивно значење ту носи адноминални датив (друга енклетика), док адвербативни (прво *је*) има обично дативско значење (намене, користи, у овом случају штете, губитка).

Употреба енклитичних личних заменица увелико је потиснула употребу присвојних заменица. Ове последње долазе углавном онда кад се жели посебно истаћи неко припадање или, нарочито, неко супротстављање у припадању:

Сѣштра шојѣ врѣша (= је твој ред) *да узнѣш млѣко.* — *Тујѣ мѣкшове* [су] *мљичке, дѣ* (= дај) *йѣ мойм мѣкшом да га измѣрим.*

Разуме се, кад се реченицом саопштава својина, и то тако да је предмет својине предмет реченице, а само исказивање својине припада предикату, може се употребити само присвојна заменица:

Увѣ грнци мојѣ, унѣ грнци њињине (= ови су лонци моји, а ови су њихови). — Идѣн волов њињин, идѣн волов вѣш. — А. Чијѣ ли су крушке? Б. Нѣше.

§ 491. Присвојна заменица изостаје и у случајевима везане посесивности као „кућа мога оца“. Ту се употребљава једна конструкција необична за наш језик, веза присвојног придева са заменичком дативском енклитиком.

Дѣ је бајйна ми пѣшка. — Ујйна ми зѣна умри. — Увѣ је кѣкина ми куљѣба. — Сѣкрвина ми мѣма знѣше. — Мужѣвњѣ ми чаир (= ливада мога мужа). — Увѣ је сѣштрина ми ѣгла. — Изѣсла жѣнина му мѣма. — Увѣ су мѣмине ми рѣбе. — Увѣ су дѣдине ми кѣѣге.

У нашем језику овакве су конструкције врло ретке. У Миклошичевој Синтакси¹ наведен је само један пример: *gostemь dѣdinѣmь mi*, а у П. Ђорђевића² опет само један: изъ отъчина ми хрисува, — оба из старосрпског. У Даничићевој Синтакси³ налазимо нешто сличних примера из новијег језика, али ту дативска енклитика не долази непосредно иза присвојног придева, него се везује за глагол: *Плаћајше ми слуги мелемашче; Кад му видим мукадему ресе* (из Вукових народних песама). У РЈА под 1 ја, В, 4а нема ниједног примера, а исто тако ни у Маретићевој Граматици.⁴

У Миклошича⁵ налазимо и нешто примера из старословенског, бугарског и македонског језика.

Није сигурно да је у галипољском говору ова особина продужетак старине. Уосталом, чак и ако претпоставимо да има континуитета између поменутих старосрпских примера и галипољског стања, јасно је да је овде стара употреба проширена и претворена у доследно остварен клише. Уколико је, међутим, ова црта никла у крилу самог галипољског говора, без везе са некадашњим стањем, полазну тачку морала је дати конструкција типа *кике ми колиба* која је, с продирањем дативских енклитика на место присвојних заменица (§ 490), морала истиснути обрте као *мојега кике колиба*. Доцније, кад је сваки посесивни генитив

¹ Стр. 16.

² Прилози за синтаксу српскога језика, Гласник СУД LXIX 54.

³ Стр. 364.

⁴ Стр. 498.

⁵ I. c.

који је остао без атрибута замењиван присвојним придевом (§ 470) и овамо је ушао придев *кикин* на место генитива *кике*. На овај је начин створен однос *кѝка ми : кѝкин ми* као *кѝка : кѝкин* који садржи у себи елементе срећености и стабилности, али који показује да се употреба присвојне заменице енклитике у великој мери механизовала. Ако упоредимо синтагме *мѝла ми, сѝсѝтра* и *бајѝна ми сѝсѝтра*, констатованаћемо несклад у употреби *ми*: док се у првом примеру *ми* односи на именицу *сѝсѝтра*, централни део синтагме, у другоме се примеру *ми* не односи на имен. *сѝсѝтра*, која и овде има исту функцију, већ на именицу *баја* која се налази транспонована у придев *бајѝна*. Овај однос за српске прилике није обичан.

Галипољска конструкција доста потсећа на одговарајућу турску: *arkadaş-ım-ın „de mon camarade“* (галипољски би било *дулѝдрѝв ми*) садржи два присвојна суфикса, *-ım* који одговара галипољском *ми* и *-ın* који је еквивалент за гал. *-ов, -ин* (§ 470). Ред ових суфикса додуше је обрнут, али је разлика уствари нормална: турско *-ım* додаје се испред падежног наставка (в. ниже), док галипољско *ми* ипак није толико слепљено уз именице и иде иза падежног суфикса: *кѝка ми, кѝке ми, кѝки ми* (о једном изузетку в. у § 492). Треба истаћи и то да се овде *-ин* влада умногоме као падежни наставак, што опет одговара природи турског *-ın* која се и сматра падежним наставком и долази на месту које припада таквим наставцима. Из свега излази као врло вероватно да је на стварање и учвршћење постојећих односа утицала и турска синтакса, мада је основне полазне тачке пружио стање које постоји и у нашим говорима.

§ 492. Адноминални присвојни датив није ни иначе непознат нашем језику, али у већини дијалеката и у књижевном језику није чест (адвербативна употреба много је обичнија). Највише га има у дијалектима на истоку, призренско-тимочком¹ и косовско-ресавском². Иста особина проширена је и у бугарском и македонском језику, а постојала је и у старословенском. Вероватно је да су Галипољци, полазећи из наших источних крајева у Тракију, понели у свом говору и ову црту. Њену даљу стилизацију.

¹ Белић, ДИЈС 335—336: *кућа мојему браћу, кућа оному човеку* ит д. 405: *сѝас другѝра си, сѝсѝре си*.

² Белић, Ист. сх. јез. II, св. 1, 365: *кућа Пѝѝру Ракѝѝићу* ит д.; Стевано, вић, Метох. 65: *Сѝн Лѝзару Павловићу* ит д.

онакву какву видимо данас, треба приписати развоју на тракиском терену. Да се учврсти и прошири посесивни датив личних заменица, и то у фиксираној адноминалној употреби, могао је утицати грчки језик у којем се лично припадање такође изражава конструкцијама са заменичком енклитиком типа δ πατέρα μου „mein Vater“, а исто тако и турски језик у којем се припадање обележава сталним посесивним суфиксима (прилепцима): *kitab* ‘књига’, *kitab-ım* ‘моја књига’, *para* ‘новац’, *para-mız* ‘наш новац’. У турском су ови прилепци толико сливени са речју којој се додају да се падежни наставци (прилепци) додају тек на њих: *baba* ‘отац’, *baba-sı* ‘његов отац’, *baba-sın -dan* ‘од његовог оца’. У овој светлости постају јасни и галипољски примери као ду *дѣдино-ми-га двора*, *ду бѣино-ши-га зндја*. Врло је илустративна паралела између овог последњег примера и тур. *peder -in-in-ki-n-den* ‘de celui de ton père’¹, где аблативно *-den* (које одговара нашем *-га*) долази иза посесивних суфикса *-in-* и *-in-* (=галип. *ши* и *-ин*)². Исп. § 153. И ту падежни завршетак долази тек на посесивну енклитику. Ови примери интересантни су због тога што се у њима огледа структурални утицај једног аглутинативног језика на један флексивни. Овакве су појаве и у галипољском говору ретке.

§ 493. *Дашив циља крѣшања* јавља се обилато, увек без предлога *к*:

И ја ће љдем мујѣм кѣћи. — *Ћлици ми дѣђе* (=мојем дворишту...) — *Ће љдемо Ѥшѣру* (=ка...). — *Врѣшеју се унѣм дѣди јѣше.* — *Не шѣди* (=немој одлазити) *ушѣм кѣћи.* — *А ће д-љдемо овѣм пушѣку да се нѣјјемо вудѣ.* — *Тиѣдше инѣм вилѣкѣм ѣѣлу* (=језеру) *да се кѣјеју.* — *Да слѣзнемо увѣји* (=у долину). У турском такође нема разлике између облика за правац и обичног датива (суф. *-[y]a* || *-[y]e*). Уосталом ни грчки утицај не би могао изазвати замену ове конструкције предлошким обртом. Грци у оваквим приликама употребљавају акузатив (који иначе умногоме наслеђује ишчезли датив) без предлога: *πάμε σπίτι* ‘gehen wir nach Hause’³.

§ 494. Сачуван је и датив којим се означава унутрашња потреба или жеља:

¹ Dery, Grammaire 198.

² Испред *-den* у наведеном турском примеру налазе се и транспозитор *ki* ‘celui’ и везивно *-п-*.

³ Thumb, Handbuch 34.

Спѣ му се. — Учѣр спѣше и јѣште ти се спѣ. — Легнѣше ако ви се спѣ. — Будѣ ми се пијѣ. — Мѣда ми се јѣ.

§ 495. Од ситнијих појединости поменућу само толико да уз глагол *болѣ* долази редовно датив, и да исти падеж може доћи и уз *србѣ*:

Болѣву му нѣге. — Булѣ му глава. —

Зѣсрѣби му рука. — Срѣбѣше му рука. — Срѣбѣ га.

АКУЗАТИВ БЕЗ ПРЕДЛОГА

§ 496. Уз глагол *напрѣим* могу се употребити два акузатива:

Послѣва (= шаљи) га на шкѣљу, ѣе га напрѣиш ѣбѣу. — Ако си мушко, зѣша ѣе да ти напрѣим (= учинићу те зетом). — Да ѣѣз да ти достѣѣнем (= да сам те достигао), ѣѣз да ти напрѣим кумѣшју (= растргао бих те на комаде). — На кѣмењу лѣгнеш, на кѣмењу се дѣгнеш, кѣмењ јѣсѣк напрѣиш. — Трѣжеју ти дрѣги цѣдрови за сѣнове ју, ѣишеју да ти напрѣјеју нивѣсѣу.

Оваква конструкција није непозната нашем језику: *Чесѣиша би ѣега учинио* и сл.¹ На тракиском терену могао ју је подржати и утицај грчког језика у коме је „Ein doppelter Akkusativ... sehr häufig...: τὸν ἔμαχεν βασιλιά ‘sie machten ihn zum König’²”.

Необични су за наш језик примери: *Шѣ да напрѣиш ушѣ бѣле длѣке* (= шта да учиниш с тим белим длакама). — *Шѣ да напрѣимо увѣга зѣша* (= с овим..., од овога...). И ово је грчка особина: *ἵνα νὰ κάμῃ τόσα ὑρῶσα* ‘was soll er mit soviel Geld machen?’³.

§ 497. Исто су тако страни духу нашега језика примери у којима акузатив (објекат) долази уз глаголе у рефлексивној форми (са се):

Јѣ се мѣшни кѣмењ (= баѣих се каменом). — Напрѣшили се дрѣгу жѣну. — Укушѣла се (= окот-) двојѣнче, јѣбу двѣј жѣви. — Нѣша се кѣза сѣноћ укози, двѣј се укози. — Запосѣймо се ускрѣше ѣдкѣде. —

Нѣше дивѣјке врањаву се вѣѣѣ. — Мѣје се главу је. — Чѣшја се главу. —

¹ Даничић, Синтакса 408.

² Thumb, Handbuch 33.

³ Ibid.

Да се Подѣлимо прѣре. — Да се прмѣнимо муљѣфи (= да трампино оловке). — Да се Подѣлимо имѣњи.

Ова особина потиче из грчког језика у којем је сасвим обичан акузатив уз медијалне глаголе: Τόνε φοβάσαι; ὄχι δέν τονε φοβοῦμαι καθόλου 'Њега се бојиш [τόνε = акуз.]; Не, њега се не бојим нимало'. Исп. и акузативе уз медијалне глаголе σπλαχνίζομαι 'ich erbarme mich eines', λυποῦμαι 'ich bedauere', συλλογείεμαι (συλλογίζομαι) 'ich denke an etwas', εἶχομαι 'ich bete (zu)' итд.¹

§ 498. Акузативом се обележавају и органи којима се врше извесне радње које не излазе из сфере субјекта:

Замѣни главу ми на шибѣ. — Шѣ мѣшеш руку ши (исп. и Ни мѣши грѣну). — Намѣгне дѣчи. — Инѣ дивѣјка жмурѣ дѣчи је. — Шѣ плѣшѣте уста ви (што мљештете...). — Плѣшѣте уста му (овај глагол долази и у медијалном облику: Шѣ се плѣшѣш). — Зуби ши искрѣжуѣш. — Искрѣжуѣ зуби (али и Скрѣжуѣ зубѣма).

Исп. грч. τριζω τοὺς ὀδόντας 'grincer les dents'.

§ 499. Темпорални акузатив одговара добро ономе у другим дијалектима:

Он шѣмоке цѣл дѣн зјѣше. — Цѣво дѣн ши (= те) нѣма дѣма. — Свѣки дѣн пуслѣје. — Ми инѣ нѣн (= једну ноћ) лижѣмо водѣке. — Ишѣем да искѣпим кујѣ нѣн дивѣјке па да ми пуслѣјеју. — Јѣ шѣѣву цѣво сѣш по мѣгли. — Онѣ кѣмшиѣка прѣводѣла свѣко јушро до његѣве куѣе.

§ 500. Лична заменица уз поредбено коно стоји обично у акузативу:

Тѣ-да (= я ти) ѣш коно менѣ да ушѣриш. — Ке(д) довѣдеју (= долазе) јуди коно вѣс. — Ја кед бѣву коно шибѣ мѣда. — Јѣ-да коно шибѣ, шѣ-да коно минѣ. — Он коно шибѣ мѣд бѣше. — Да-бѣг-да коно менѣ да ошѣриш, — поред:

Коно шѣ јѣ-да шрѣм дѣчи ми. — Коно шѣ јѣ-да се сѣл жѣшам (= само зѣвам).

Није потребно везивати ову конструкцију за призренско-тимочко стање.² Њу су Галипољци вероватно примили на тракиском терену из грчког језика: грч. ὅχι ἐμένα 'wie ich'.³ О релативно скорашњој појави иновације сведочи и то што она није стигла да буде уопштена.

¹ Thumb, Handbuch 32.

² Белић, ДИЈС 627—628.

³ Thumb 30.

АКУЗАТИВ С ПРЕДЛОВИМА

Предлог за

§ 501. Употреба овог предлога с акузативом обухвата углавном оно семантичко поље које и у српскохрватском књижевном језику припада истој конструкцији (апстрахујући, наравно, месна значења поменута у § 464):

Два пѣћа лѣба замѣсѣли за свѣдбу. — Пуш за коње, за кдла, за свѣ шугѣш. — Купи за два дѣнара. — Дѣкопа је за сѣсе. — Н-ѣштем увѣга јунака за зѣта.

Вредно је ипак истаћи неколико значењских типова:

Покрѣмо се за нѣшто (— посвађасмо се због нечега).

Тудѣво у планини за дрва. — А. За кога диждѣше (— по кога...)? *Б. Ми дождѣмо за нашога јунака, за вѣшу дивѣјку.*

Глѣдан сам, нѣсам за вѣду.

Предлог по

§ 502. Уз глаголе *лупам* и *удрем* долази предлог *по* с акузативом:

Пѣ руке га удриѣво. — Полупѣо га пѣ руке. — Удри га пѣ глѣву. — Жѣне лупају дѣца пѣ глѣву. — Лупѣо чумѣгом ђвцу или кобу пѣ глѣву. — Удри ми пѣ ногу.

Исп. о употреби *по* с овим падежом у другим дијалектима код Милке Ивић, ЈФ XIX 201 и д. — Иначе се у галипољском уз овакве глаголе употребљавају и предлози *на* и *у* м. *по* (в. ниже)

И у вези *по* вѣју долази *по* + акузатив:

Нпјѣ ми по вѣју. — Нпјѣ му по вѣју.

Напомињем да сам и у Банату налазио *пѣ вољу, пѣ вољу* и да у Пиви и Дробњаку постоји предлог *пѣвољу*.¹

§ 503. Помињем овде из практичних разлога, мада строго узев не спада овамо, и дистрибутивно (прилошки) употребљено *по*² које се и у галипољском често јавља:

Кѣја по кѣја љѣл (= бара, језеро) *бѣне. — Те ши дам ину шѣку алѣна, ши да шѣпаш кућу по кућу. — Бѣба и дѣда имѣли по-јну кућу. — Јобу чишѣри шѣранѣ по дѣсеш адѣмѣ* (— корака). —

¹ Ј. Вуковић, СДЗБ X 396.

² О карактеру ове употребе *по* в. М. Ивић, ЈФ XIX 198–201.

Врџца до врџце по јдан пџт далéко. — *Прсџпјала по мџа* (= помало) *прџје*.

Под утицајем околних језика јавља се и редупликација у дистрибутивним конструкцијама:

Пењаћем се де^мте по идан по идан басáмак кршџло. — *По-јнд по-јнд пушћа*. — *По-јнд по-јнд појџ^м до га*. — *Да га изберџш по-јнд по-јнд зрно*.

Исп. турске конструкције као *birer birer* „*un à un*“¹ и грчке као *ενας ενας* „*je einer*“².

О употреби *по* уз бројеве исп. и § 280.

ИНСТРУМЕНТАЛ

§ 504. Инструментал се употребљава без предлога *с* (*а*), и то не само инструментал оруђа, већ и социјатив.

А. *Фџћали такџм вџлама*. — *Уфџши чишџрим прџшамá*. — *Шџ се сџграше увџм врџенџма?* — *Омџ га врџлим водџм*. — *Иглом се убџдо*. — *Пушком сам удрџш*. — *Јџ га поглџдни инџм дкџшом*; итд.

Б. *Јџ ће д-џдем бџџм ми* (= са својим оцем). — *Шџ џдџш бџнџм дивџјком, мџра ли здрџви дивџјака џма?* — *Дџће јенџм* (= с једном) *нџшим женџм*. — *Свџм кућом смо шџшли на свџдбу*. — *Бџгом нџпрџш сабџле ће се дџгнемо и ће глџдамо на џусџ ни*. — *Турџи бџ^мву Аустрџјом зџјном*. — *Ја бџ^мво номџн овџџма*. — *Ту је жинџм му*. — *Ја бџ^мву Грџићама зџјном*. — *Кџка ми мџзаво бџце инџм чувџ^мком*. — *Ја пџџџм бесџ^мђаву*. — *Да мџже џџром да бисџ^мди*. — *Шџ се кџраш* (= свађаш) *ушџм пиџџнициом*. — *Помџ^мша јџрџа козџма*. — *Ѓће да ушџдри кџвгу инџм дрџгим џџром*. — *Турџи кџш су се лрџџли Англиџнџма*. — *Ушџм чувџ^мком прџмџни увџ јџгње, дџдо му дишџја* (= женско), *узо ѳркек* (= мушко). — *Кџш се нџћемо другџрџма*. — *Бџгарама нџкакве вџзе нџсмо имџли*. — *Бџше се заџреџла* (= спанџала) *Никџлом*. — *Мџ смо рџдови џгџџвим мџмом*. — *Ја џмџву џусџ данџске раџџјом*. —

Ако џзнем инџ дрџво и дџћем ушџм дрџвешом. — *Трџџју кџнама* (= иконама). — *Свџ смо пушкама*. — *Иџџсе девџка крџџџма*. — *Тџди нувџм гџзом* (= с новом сукњом). — *Дџћеју шрџ вука и сџрдџшеју* (= опколе) *бџвџлицу малџчешом* (= с младунџетом). — *Инд клџчка пџлићама*. — *Свџри мџсо куџџсом*. — *Пасџј је дрџвеним мџслом*

¹ Godel, Grammaire 36.

² Thumb, Handbuch 78.

сладак, а ма́сшим није. — Лђјом (= с лојем) није лѐпо. — Јајђма напђдјѐшо. — А́лва сђрњом; шѐрбеш ђѐшом. —

Ини́м ђкешом нѐ да бђнеш пђсар. — На́праи кђћу двѐм јђз-ббм. — Којѐ је инђм дрђшком, онђ је бакрђч, којѐ је двѐм дрђшком, онђ је аранђја. — Прђђе ни́ки чђвик бѐлим рђбама. — Празни́м рукђм ни шђди се на екђмђју (= празне руке не иде се лекару). — Трѐбује лѐпђм срђцом да прђђеш, да се пркрђшиш, ду грђбаја кеш прђђеш. — Ку́ћа ши инђм пђнђђром. — Дђђе идђн коњ шѐс ногђма, крђлђма (= са шест ногу, с крилима). — Јђрац велђким рђговама. — Кушђја рукђвама. — Вђла шрђм рђгом, искрђшена.

Ни у песмама нема сигурних остатака употребе с. Али зато се овај предлог чува у живом говору у два прилошка израза и уз инструментале личних заменица и заменице ко:

І Сѐди смђром. — Свђ побѐгомђ кђћом ђ-з-домом (= са породицом; напомињем да се именица дом иначе не употребљава). — Дођђмо у вђс кђћом ђ-з-домом. — Ми се уђђни́мо (= погоди-смо за службу) кђћом ђ-з-домом.

ІІ с ђђм, с шђбђм, с ђђм, с ђђм, с ђђма (исп. § 227), — ис кђм, с кђм.

Јасно је да у свим наведеним примерима имамо окамењене облике са с. То вреди не само за прилоге, облике истргнуте из парадигме, већ и за заменичке инструментале са с. Они долазе само код заменица са суплетивном променом, а код оних са правилном парадигмом нема им ни трага. Карактеристично је и то да се ови заменички облици употребљавају без разлике у значењу социјатива и инструментала оруђа:

И јђн-да с ђђма шђди. — Ис кђм си бђво на игрђју. —

Ришѐшо шо се жђшо чинђ с ђђм за вуданђцу. — А. Ис кђм (= чиме) га ђзмири? Б. Лђкшом ми га измѐри.

Приличан је број наших говора који познају употребу социјатива без с(а), у мањој или већој мери. Такав је напр. и крашовански¹, затим метохиски², источноцрногорски³, црмнички⁴ и неки други црногорски⁵, па разни говори у Далмацији и Хрватском Приморју⁶. У галипољском је ова особина очигледно најдослед-

¹ Ј. Живојновић, ЛМС 243, 70.

² Стевановић, Метох. 67.

³ Стевановић, ИЦГ 109.

⁴ Милетић 531.

⁵ Вошковић – Малеки, Ехатен 6 и 12.

⁶ Белић, Замђтки 74 и Ист. сх. јез. II, св. 1. стр. 335; Зима, Разлике 244—246.

није остварена. Судећи по томе што се она јавља у говорима дуж ивице наше језичке територије, вероватно је да на њено ширење нису утицали само унутрашњи моменти као што су семантички додир социјатива и инструментала оруђа у неким случајевима¹ и фонетски процес *с сином > сином*, него да је било и утицаја несловенских језика који не знају за морфолошко обележавање разлике између инструментала и социјатива. У галипољском говору, где су несловенски утицаји понајјачи и где је њихова појава најдоследнија, не може се сумњати у њено несловенско порекло. Губљењу разлике између оба облика могла је допринети и грчка употреба предлога *ré* (од старогрчког *μετά*) у обе службе: *ἔχανα ταῖς ἰδί μετὰ τὸ φίλο μου* 'ich machte eine Reise mit meinem Freund' и *τὸ ἐσκέπασε με τὴν κάπα του* 'er bedeckte sich mit seinem Mantel'². Али пресудну улогу имао је утицај турског језика. И он има исти облик за оба значења, али са једном аглутинативном постпозицијом (*-ile || -la, -le*)³. Таквом суфиксу као морфолошком средству боље одговарају наши падежни наставци (*-ом*) него наши предлози (*с...*). Калк према грчком давао би преимућство уопштавању *с* у обе службе, док калк према турском фаворизује изостављање предлога и свођење обележја падежног значења на наставак.

§ 505. Посебно треба поменути неколико карактеристичних конструкција с инструменталом од којих се неке додуше употребљавају и у другим дијалектима, али су ипак у нашем језику, узетом као целина, ређе од других обрта истог значења:

Њмешом: Викни га ѡмешом; Мѡж да га викне ѡмешом, —

Ја се инѡм јајцѡм најѡм; Најѡ до се инѡм филѡм (= кришком) лѡба. — Слѡи инѡм дкешом; Инѡм дкешом сам слѡпа, деснѡм; Јѡбу двѡм ѡвешом не чујем, —

коњом (= на коњу, јашући): Њде и увѡ-да дивѡјка коњом; Свешѡга Ђурђу ѡсни бѡлѡм коњом; Прувѡди (= пролази) ѡдравим коњом, —

Нѡ да сам ја кѡршѡлама (= нећу ја бити [заједно] с орловима, нећу ја бити ѡихова века); Нѡнем да сам ја жѡва дѡвјама, камѡњама (= нећу живети колико...), —

¹ В. М. Стевановића, Белићев зборник 1937, 307—314.

² Thumb, Handbuch 97—98.

³ Godel, Grammaire 70.

Свѣк стрѣ^ном му (— према својој срећи).

Исп. у претходном § примере са ширењем инструментала на рачун генитива особине: *Празнім рукѣм не шѣди се на екпмѣйју* и сл.

Вредно је поменути и конструкцију *сам сѣбом* која се јавља у два значења: 1) лично, без ичије помоћи, и 2) са самим собом, у себи:

Ја сама сѣбом памѣшим ми га нађо како стрѣ^нбује да бѣне. —

Сам сѣбом бисѣ^нди. — *Гворѣво по пушу сам сѣбом.* — *Шѣ Псѣјеш сам сѣбом.*

За прво значење исп. материјал у Даничића, Синт. 570. Друго је, пак, очигледно социјативног порекла: *сам собом* = *сам с собом*.

§ 506. У песмама су сачувани извесни архаизми који се у живом говору не могу наћи.

У две песме јавља се уз глаголе инструментал појачања (тип *логом лежашу*):

Јошѣ му се мајка вером не верује. — *Удовица се фалбом фалила; Ти си се фалбом фалила.*

У једној песми долази инструментал у значењу вршиоца радње уз пасивну конструкцију са глаголом:

Тако је мене богом писано, | Богом писано, мајком речено.

Има, додуше, и у живом говору инструментала уз пасивне конструкције, али ту они не значе самог вршиоца него његово оруђе: *убодѣн ножом, пушком сам удреш.*

§ 507. Инструментал без предлога у месном значењу (просекутив) чува се добро:

Расшѣ^нра двце пушом. — *Вѣ^ндѣ и* (— видех их), *ладом прођше.* — *Тѣдим увѣјѣм* (— долином), *шѣдим п^нланинѣм.* — *Крѣјом ѣдѣ.*

§ 508. Потребно је посебно истаћи временску инструменталну конструкцију са *сунце зѣдом*:

Тѣм сам бѣо, сунце зѣдом сам засшѣгао. — *Сунце зѣдом шѣ лѣ^нба јѣ^нш* (код Галипољаца то није време обеда). — *Дѣје сунце зѣдом.*

Поремећена рекција у *сунце* исте је врсте као у славонском и *sunce zaod*¹. Исп. уосталом и синонимни израз *сунце за(в)дѣ^нѣ^нем* у галипољском, чији је номинатив могао такође утицати као образац.

¹ Ivšić, Pos. II 121.

ИНСТРУМЕНТАЛ УЗ МЕСНЕ ПРЕДЛОГЕ

§ 509. Главно о овоме речено је већ у § 464, овде ћу се само дотаћи трију појединости.

§ 510. Веома је обична конструкција *за овцџма сам бџо*. То је у овој сточарској средини стандардни израз за вршење пастирског посла.

§ 511. У више махова бележио сам удвостручено *међу*:

Међу Кадџкџвном и међу Киселџком (имена села) *џма џлџча, на џлџчи џма кџњски шрџк*. — *Међу Пџхчевом и међу Негрџвом*. — *Међу Барџамџчом и међу ЁшШером*.

Паралела има у старијем језику¹, а такође и у данашњим дијалектима. Исп. напр. у Мрковињима *Вук је међу џвџцеџк и међу кџзеџк²*, или из мог материјала:

међу нџма и међу Власџма Крушчица, између Мџле гџсџође [и] између Вџлике Врачев Гај, изме(ш) Чџнше и измеџ Барџнде Фаркаџдин, измеџ Јџгодине и изме(ш) Ћуџрџју Глоговац.

Појава је уосталом раширена у разним балканским језицима.

О објашњењу појаве в. Havers-a, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg 1931, 33—34.

§ 512. Предлог *џо* се у галипољском може слагати и с инструменталом, додуше сразмерно ретко:

Ни шџди џу муџм шрџгом. — *Пу зџичким шрџгом шрџџ*. — *По џушом џн врџџџем се дџма* [рече]. — *Ако шџдиш џу џгџџвом вџјом* (= вољом), *лџџ ће дџ си* (= бићеш [му] добар). — *Пу крџјом џди*.

Карактеристично је да су од пет примера четири са значењем просекутива, дакле у семантичкој области где се додирују инструментал и локатив са *џо*, исп. *шџди џо џушу* и *шџди џушом*. Сличан је и случај примера *џу џгџџвом вџјом*, исп. вољом народном и по вољи народној. Јасно је да се ради о контаминираним обртима везаним за продирање конструкције с предлогом *џо* у раније семантичко поље инструментала. О спорадичној употреби инструментала уз овај предлог у другим говорима в. у Милке Ивић, ЈФ XIX 206—207.

¹ RJA s. v. међу 2a a) bb), 2a b), 2e b) bb, 2 h.

² Вујовић, ЈФ XX 107.

³ Sandfeld, Linguistique balkanique 154.

ЛОКАТИВ

Предлог на

§ 513. Треба истаћи употребу овог предлога у значењу 'по' уз глаголе као *удрем*:

Ўдри га чѣк на шрѣшѣ. — Удриво га на рѣки. — Ўдри ми на лѣкшѣва. — Удриво га на колѣнешѣ. — Да ми појишѣш на глави.

Поред на у овом значењу долази и у и само по (в. одговарајуће параграфе).

Предлог по

§ 514. Овај предлог је жив и употребљава се у разним нијансама свог месног значења:

Погрѣла се по лицу. — Пу главѣ га удри. — Удри га по глави или по ноги или по лѣдѣ. —

По њива има ниѣка шрѣва. — Таѣам по планѣнѣ. — Ишѣем да поглѣнем на-вѣм по шавѣну. — Грѣорак исѣди по њива, ни дѣје жѣшо да узрѣшѣ. — Да се пѣнеш коно коза по јѣрѣва. — Јѣ шѣђѣву цѣво сѣш по магли.

Карактеристична је употреба именица које значе жива бића у оваквим конструкцијама:

Имѣше водеке идѣн, шѣпѣше по шуѣи жѣнѣ. — Тѣди по кѣрва.

Ова употреба стара је у нашем језику, а подматра је и у другим словенским језицима.¹

С овим је у вези и даље ширење конструкције са по уз жива бића ако је присутан дистрибутивни моменат:

По кѣрва ли дѣје, ни мѣж да се заврѣшѣ у њигѣ идѣрѣ.

Пошто се месно значење конструкције са по често додирује са значењем инструментала-просекутива, могли су се појавити и примери као:

По цѣшу шѣђѣнем рѣкао. — По цѣшу он ѣне ѣзне идѣн лѣкѣш [платна које је носио собом].

Интересантан је и пример *Бесѣде му нѣсу по цѣшу* (= на свом месту) где се веза по цѣшу употребљава са нијансом критерија.

§ 515. За временско значење конструкције са по имам свега један пример из песме:

Да се најѣм, да се ошѣм, | По игрању да лудујем.

¹ М. Ивић, ЈФ XIX 179.

ДОДАТАК УЗ СИНТАКСУ ПАДЕЖА

§ 416. Из целокупне слике употребе падежа у овом говору јасно произлазе два закључка. Пре свега, у доба пресељења у Тракију Галипољци су понели углавном очувану српску синтаксу падежа, оштећену једино (па и то не сигурно) у погледу разликовања падежа правца од падежа места. Затим, и на тракиском терену првобитно стање није начелно измењено. Промена у појединостима има, додуше, доста, али је сачувано разликовање свих седам падежа. Општег падежа нема, предлошке конструкције по правилу не преузимају значења која су имали падежи без предлога, чак је остварени развој ишао пре у правцу изостављања предлога и тамо где их је било. Мада је грчког утицаја и на овом пољу било доста у појединостима, може се рећи да он није успео да из основа трансформише падежни систем галипољског говора. Што се тиче утицаја турског језика, он је могао допринети чувању старог стања: турски аглутинативни суфикси врло добро одговарају нашим падежним наставцима (за сваки наш падеж има и у турском одговарајући наставак), а предлошких конструкција у турском уопште нема.

§ 517. Описани систем синтаксе падежа наравно није у потпуности сачуван у говору свих Галипољаца у Пехчеву. Под утицајем македонске околине јавља се код многих говорних претставника несигурност у употреби падежа. Напоредо с њом иду и аналитичке конструкције место синтетичких. Ипак се могу наћи појединци којима веома ретко промакне неко отступање ове врсте. Овакви су и моји главни информатори. Ти људи и данас употребљавају падежне облике онако како су их у Барјамичу употребљавали сви (разуме се, осим појединих жена родом Гркиња, које су и тамо биле несигурне у падежима). По говору ових најбољих информатора, наравно уз многа проверавања и поређења са материјалом осталих, ја сам изнео описану слику синтаксе падежа. То значи да та слика претставља стање у оном говору који се говорио у Барјамичу непосредно пред напуштање тога места, а који се данас чува само код језички конзервативнијег дела Галипољаца у Пехчеву. Ово наглашавам нарочито зато да би се схватило да су изнесене промене под грчким утицајем биле већ у Барјамичу готова ствар и уопштене код свих говорних претставника, па и оних са најнепомућенијим језичким осећањем. У томе и јесте разлика између ових промена и оних извршених

у Пехчеву под утицајем македонског језика које су засада још увек црта говора појединаца, иако многих, а не говора целог колектива¹.

§ 518. Сасвим је друкчије врсте механизација која је извршена у појединим конструкцијама са бројем (*i*)идан:

Сидџе сшјамо инд врз друго, наидимо сшдк. — Наредд и лџпо инд врз друго. —

Енд кр енд нџма (= нема две ствари у кући, толико је сиромашан), али од другог информатора *Енд кр индга нџма*.

Оваких примера има и другде у нашим дијалектима. Исп. у Подравини² *i šta ja znám, kakö su rđvale jenđ za drŭgo*, у Банату: *Да мџџемо јџно дд друго*³ (и знатан број сличних примера). Објашњење је просто: из примера као *је(д)но на друго, је(д)но у друго*, где акузатив одговара употребљеном предлогу, пренео се овакав однос и на конструкције с предлозима који захтевају генитив.⁴

На овај начин поремећена је нормална падежна рекција и отворен је пут за даље промене:

Кед бесџдимо инд дрџго (= један другоме), *ми не мџшамо маћедбнски. —*

Унд човик зубашдрасш, зџби му идан врз другу уђдшеши. — Ладом прођдше идан зџ другом.

Специјалан случај претставља конструкција *зџ-јно зџ друго*: *Ника жџџна зџ-јно зџ друго рџди. — Бесџде свџ зџ-јно зџ друго.*

Овде имамо поред замене самог падежног облика још и редупликацију предлога сличну оној код *по* (§ 503).

Напомињем да сам све ове примере забележио од говорних претставника који иначе одлично чувају систем падежа.

УПОТРЕБА ЗАМЕНИЧКИХ ОБЛИКА

Удвајање личних заменица

§ 519. Записао сам изван број примера удвојених облика личних заменица:

Минџ ми ни шрџбује. — Увџ ми је дивџјка познџша минџ. — Минџ ми се ни вајџ (: ни вајџ ми се). — Тџ ши нџко уџуја шибџ

¹ Исп. § 17.

² Хам 30.

³ Мој материјал из Фаркаждина.

⁴ Као паралелу за појаву механизовање једнообразне конструкције ове врсте у различитим синтаксичким ситуацијама исп. употребу немачког *einander*.

(= неко те је научно). — *Сд(ш) сам га ушУмаво и Шибѣ ши казу-
јем.* — *Тибѣ ли ши Шрѣбуаше ушд дивбјка?*

Напореда с оваквим примерима долазе у истим ситуацијама и примери без удвајања. Оно је у галипољском уопште знатно ређе него напр. у бугарском или македонском језику или у нашем призренско-тимочком дијалекту. Намене се закључак да је особина скоро настала. Ипак изгледа да се она не може свести на утицај говора пехчевских домородаца (мада је и тога утицаја свакако било). Забележени примери потичу од информатора који добро чувају говор донесен из Барјамича. Они су ме усто и сами уверавали да се тако говорило у Барјамичу. Уосталом и положај у којем се јављају заменички облици (ред речи) у неким од наведених примера показује извесне особености. Биће дакле да су се удвојене конструкције почеле употребљавати већ у Барјамичу, и то свакако под грчким утицајем. У новогрчком језику ово је сасвим обична особина.¹ Она се могла пренети на галипољски говор утолико пре што је његова синтакса и иначе сва прожета елементима унесеним из грчког. Грчки је утицај на синтаксу галипољског говора толики да би чак било чудно кад би једна оваква особина изостала.

Слична се особина налази, додуше, и у приличном броју наших дијалеката, али је свуда несловенског порекла. То је једна од карактеристичних црта призренско-тимочког дијалекта, а има је осим тога и на Косову² и у неким црногорским говорима дуж албанске границе,³ па чак и у говору хрватских колонија у јужној Италији где се тумачи италијанским утицајем.⁴ Јасно је да се и у галипољском удвајање могло развити без непосредне везе с неким од ових говора, а из сличних узрока као у њима.

Појачајно га

§ 520. У вези са ди је јавља се појачајно га:

Дџ је га ушд шо душе вѣштра нѣсом. — *Дџ је га ѓскер.* — *Дѣ је га Шѣјан;* (и с контракцијом) *Дѣ га ви мѣли брдѣац.* — *Дѣ га ши бѣја.*

¹ Thumb, Handbuch 81.

² Елезовић, Речник напр. s. v. *ѣн* : *нѣму сам му рѣко.*

³ Стевановић, ИЦГ 117.

⁴ Rešetar, Südlt. 233 : *нѣга-su-ga љбил* itd. — „was auf italienischen Einfluss zurückzuführen ist.“

Ова заменичка енклитика долази у појачајној служби или плеонастично у народним говорима многих наших крајева. У Дачичићевој Синтакси¹ наводе се примери из народних песама, али ниједан од њих није са прилогом за место. Међутим Милићевић има у једном дијалогу : *камо га Шај*,² М. Павловић бележи у Сретечкој Жупи : *камо га Јездимир*,³ Д. Вушовић у Источној Херцеговини : *Бе га је он*,⁴ Ившић у Посавини *ге га је он данас*,⁵ а ја сам нашао у Глоговцу код Светозарева *кдм га Драгиша* и у Гочу код Врњаца *кдмо га је јучо*. Најраширенија је ова особина у Банату.⁶ Усто је поклапање галипољског стања са банатским најпрецизније, јер обухвата све детаље конструкције: и сам прилог (*ди*, а не *камо*) и ред енклитика: *ди је га*, а не *ди га је*.

Конструкције *Шифа ми с тобом*

§ 521. Место веза као ја и ти употребљавају се везе типа *ми с Шобом*:

Ми с Шобом смо (- ја и ти...) *побрдшкиње, свѣ на-јнд мѣсшо бдимо ми с Шобом*. — *С Шубом се покдрмо ми*. — *Ми смо с Шубом јано милни, свѣ йштемo да се нађемо*. — *Сйгрāмо се ми с Шубом*. — *Кед бѣмо с Шубом на пазару*. — *Ми с њом друга бѣмо анд време*. — *Ми садѣке дулгрѣм смо водеке*. — *Ми се нађмо двуицма да прбисѣдимо ину бесѣду*. — *Данѣске ми другаром уфдшимо* (аор.) *ину јурбѣцу*. — *Данѣ(с) се дѣвером пукармо*. — *Дизврѣмд се* (= одавно) *познавамо ушм човѣком*. — *Бѣбом* (= са свекрвом) *се покдрмо, бѣбом ћмо да се пулувамо*. — *Ми се с њим пујушмо*. — *Ми шддимо еним девѣком* (= ја „идем“ тј. забављам се с једном девојком).

Исп. и *Лѣгнеју они унѣ нѣ* (= оне ноћи) *дивѣком* (тј. легне момак с девојком).

Важно је истаћи да је у свим наведеним случајевима контекст показивао да се ради о само једном лицу (субјекту) које ступа са још неким у однос обележен предикатом. Тако напр.

¹ Стр. 118.

² РЈА s. v. катo I, 3, b. a.

³ Срет. 26.

⁴ И. Херц. 55.

⁵ Pos. II 109.

⁶ Милетић, Кик. 34 : *Дѣ-га-је*. И у мом материјалу веома многобројни примери из целог банатског дијалекта (најчешће *ли је га, ди је га*).

реченица *Ми садѣже дулгѣрѣм смо водѣке значи* „ја и другар смо овде“, а не „ми (тј. нас двојица или неколицина) и другар смо овде“.

Ова особина настала је свакако на исти начин као и у другим језицима где се налази, контаминацијом конструкција „А и Б иду“ и „А иде са Б“. Овакво објашњење и преглед материјала из индоевропских језика в. у Делбрика.¹ За руске примере ове врсте в. напр. Шахматова² или Виноградова³.

Заменица за сва лица

§ 522. Употреба заменица за сва лица, како личне тако и присвојне, сужена је умногом и сведена на окамењене изразе и (код заменице *свѣј*) на једно специјализовано значење.

Заменица *себѣ* (инстр. *сѣбом*) долази само у устаљеним изразима у вези са *сѣм*:

Сѣм сибѣ омпзнес. — *Изгуби се сѣм сибѣ.* — *Свѣк сѣм сибѣ да ни бигендисује, у море ће се задѣви* (= да не воли свако самога себе, у мору би се...). — *Трѣм ји (зубе), ама ду сѣма сибѣ и Шандѣрне* (= али су сами од себе...). — *Рѣкло дѣше сѣма сѣбом.* — *Дѣста си се сѣм сѣбом Шовѣрѣо* (= мучно). — *Сѣм сѣбом бисѣди.* — *Галичѣр се љене врѣшѣво дѣма и гворѣво по пушу сѣм сѣбом.* — *Шо исујеш сѣм сѣбом* (= у себи). — *Јѣ сѣма сѣбом пѣмѣшим ми га нѣхо кѣко Шрѣбује да бѣне.*

Иначе се употребљавају одговарајуће личне заменице I, II и III л.:

Да ѣзнем дѣше с мѣм. — *Ће да ѣдемо нѣма да жњѣмо.* — *С Шубѣм нѣ д-узнеш.* — *Узѣла рубѣ, узѣла мѣче-да с њѣм зѣјном.* — *Дѣца међу њѣма казујеју.*

§ 523. Заменица *свѣј* употребљава се само у значењу ‘властит’, ‘који није туђ’ и и једном устаљеном изразу:

а) *Кѣш се двуѣце пулуѣјају, ѣа идѣн свѣј д-увѣга ѣрѣшѣгне да га дѣше* (= одбрани). — *Увѣ ми је свѣј чѣвик, до њѣгѣ се не бѣј.* — *Нѣкаше, не кѣраше се, свуѣ сѣше.* — *Свѣка бѣца ду свуѣ ногѣ се бѣѣса* (а не за туђу). — *Тѣћа пѣше на Шѣђѣм буѣишѣи не мѣж*

¹ Vergleichende Syntax III (1900) 255—256 (материјал показује да је појава најраширенија у руском и литавском).

² Синтаксис русског језика, Вып. I, Ленинград 1925, стр. 151.

³ Русский язык, Москва-Ленинград 1947, стр. 331.

да пуђе, а свдј, кдо да не мдже (= ма колико...), ђдне (= ипак) га надвѣва (= надмашује; македонска реч).

б) Нѣје на сáмо својѡм му ладу или Нѣје на својѡм ладу (= сулуд је, блесав је; фонетски лик и значење овог лад упућивали би на поређење са руским лад 'Übereinstimmung', чешким лад 'Ordnung, Übereinstimmung' и пољским лад 'Ordnung').

У осталим случајевима употребљавају се заменице одговарајућих лица:

Јá сам думáћин у мујѡм кѡћи. — Идеју дѡма и ўзнеју њáњину мáму ѡа је уднесéју. — У њигѡвом кѡћи Гѡга је домáћин. — Свáки (= момак) ўзне његѡву кѡну (= своју икону). — И дéше јéло лéба, узéло шѡрбу њигѡву и шѡди на шѡдљу.

Нарочито је пак честа употреба конструкција са дативским енклитикама личних заменица I, II и III лица у ситуацијама где би се у књижевном језику употребила заменица свој:

Трѡм дчи ми. — Ндкѡши ми пурéза. — Јá жвáћáћем јéзѡк ми ујéдо. — Исѡлáзи јéзѡк ши. — Глáву ши мáшеш. — Ўшвурѡ усѡа ши. — Зѡби ши искржѡћаш. — Да ви глáву изéше. — Да ви ндкѡши изéше (клетве). — Блѡјáћим црѡва му пѡвади (= избацио је своја црева). — Бѡо идáн Цѡгáнин, имáо мнѡго мерáка на бѡбу му (= на своју ташту). — Свáк има пѡслу му. — Душѡм му се врвѡ. — Нéма врѡмѡ му. — Замѡшáва бѡјке му. — Врáши се гáличáр и рѡкне жéнѡ му.

Исте се енклитике употребљавају понекад плеонастично или с оном нијансом (учешћа, заинтересованости, неког расположења) с којом се често употребљава си у призренско-тимочком дијалекту:¹

Наѡрди ши крѡш (= прекрсти се; зап. начин). — Нѡ зна сáм сибѡ му. — Нѣје на сáмо својѡм му ладу. — Ду сáма сибѡ и шáкѡ црне.

Последња три примера (са плеонастичком енклитиком уз заменицу за сва лица) претстављају калкове према грчком тоѡ ѡμαυτοѡ μου 'meiner', тоѡ ѡμαυτοѡ του 'seiner',² затим ѡγѡ мѡνοѡ μου 'ich selbst'³. Исп. уосталом у Миклошича⁴ примере за свој си из старословенског, бугарског, старосрпског итд. и за себе си⁵ из

¹ Белић, ДИЈС 405.

² Thumb 83.

³ Thumb 92.

⁴ Syntax 106—107.

⁵ Ibid. 107.

старословенског и бугарског. За себе си у данашњем бугарском и македонском језику в. Андрејчина, Осн. бълг. грам, 362 и Ланта, Грамтар 39.

Упошреба инструменшала с ким

§ 524. Место инструментала заменице *што* употребљава се одговарајући облик заменице *ко* у вези са предлогом *с*:

А. — *Покривамо кѹћу. Б. Ис кѹм ће да је пѹкреше? — С кѹм га упржи (= јело), чѹштим мѹшим ли или крмчѹшовим? — С кѹм ћу да помешѹм; нѹмам мѹшлу. — Ис кѹм нѹпраи ову кѹшу, ис кѹм је свѹри? — Ис кѹм да је мѹсим, шѹквом ли или млѹком? — А. Ис кѹм га ѹзмири? Б. Лѹкшом ми га измѹри. — Ће га найрѹи кѹмењом, кѹнцом, ис кѹм да је (= чиме било). — А. С кѹм нѹложи ѹгањ? Б. Налѹжѹ га шѹршом (= шибицом). — А. Ис кѹм га шѹши? Б. Кѹнцом.*

О почетном *и-* које се јавља у великом делу наведених примера в. § 81.

Употреба *с ким* место *чим* позната је нашој дијалектологији из банатских говора¹ и из говора хрватских насељеника у јужној Италији², а такође из говора града Цреса³. Пошто банатски говори и иначе показују доста сродности са галипољским, није искључено да је ова црта постојала у матичној области Галипољаца у северној Србији из које потиче и велики део српског живља у Банату.

Даљу паралелу описаној појави претставља употреба акузатива *кѹгѹ* у значењу ак. „шта“ у источноцрногорском дијалекту⁴.

Обележавање релативности

§ 525. Релативне реченице често почињу свезицом *шо* уместо обликом релативне заменице *који*:

¹ За северни Банат износи је Б. Милетић, Кик. 34. Ја сам је нашао у свим банатским местима која сам посетио.

² Rešetar, о. с. 210 „... für den Instrumental (des Pron. *što*) dient die entsprechende Form von *ko*, z. B. *s kime su-ga-ubil?* ‘womit haben sie ihn erschlagen?’.

³ Tentor, Archiv XXX 163.

⁴ М. Стевановић, ИЦГ 117: *Кѹгѹ да кѹпим?* и сл.

*Изиђише да ве^чдјеше Пидиљук Мѣру шо је мѣнѣлом врс нѣла.
— Увб ми дѣдоше унѣ двуйце шо бѣ^чву с њѣма. — Унѣ сѣшло шо
се напѣја ду њигѣ бѣзе. — Он знѣ унѣ мѣ^чсто шо је сѣдиво лѣ^чбаѣ
нѣдеке. — Вулѣвски чѣшањ (= чешагија) шо чѣшјамо вулѣви. — Дѣ
је марѣмица шо се обрисујемо.*

Као што се види, овакве су конструкције још чешће него у нашем књижевном језику. Стање у галипољском говору добро се слаже са оним у новогрчком језику који у оваквим приликама употребљава непроменљиво *поб.*¹

ПРИДЕВСКИ ВИД

§ 526. Облици одређеног и неодређеног придевског вида разликују се у нашем књижевном језику: 1) акцентом (код великог дела придева), 2) наставцима (у неким падежима) и 3) квантитетом наставака (опет у неким падежима). У галипољском говору разлика по акценту сачувала се код приличног броја придева, а она по наставцима само у ном. јд. м. рода. Уколико у ген. (— ак.) јд. м. р. још увек постоје напоредо наставци *-а* и *-ога*, то данас више нема везе са придевским видом (в. § 238). Трећа разлика, она по квантитету неких наставака, ликвидирана је скоро потпуно скраћивањем дужина иза акцента као и оних под акцентом у отвореном финалном слогу. Једино у положају пред енклитиком налазимо остатке разликовања квантитета наставака: *лѣ^чпѣ* су неодр. вид, али *лиѣ* ми одр.

Разлике у акценту у много случајева одговарају онима за које зна и наш књижевни језик, али има и доста примера отступања. Ево неколико типичних категорија:

- 1 а. *бѣ^чво, бѣ^чла, бѣ^чло, бѣ^члѣ* (ген. мн.): *бѣ^чли, бѣ^члим*
гру^чбо, гру^чбѣм : *гру^чба-вѣ^чра*
жу^шбѣга : *жу^шбога*
лудѣм : *лудога*
слѣ^чпѣ су : *слѣ^чпе ши* (зѣнице)
- 1 б. *лѣ^чпи, лѣ^чпѣм* : *лиѣ* (< *лѣ^чпѣ*) (исп. *сви^шѣ Никѣла*)
рѣ^чшко : *ри^шкѣ* (< *рѣ^чшкѣ*)
шѣ^чнко : *шѣ^чнкѣ*

¹ Thumb 88.

- 2 а. *вѣјшу* : *вејшу* .ми
други : *другѝ*
нѡвога : *нуву*
слѡшко : *слашкѡ*
чѝшти : *чистѝ*
- 2 б. *штѡрога* : *штѡрога*
- 3 а. *црвен*, *црвѣна*, *црвѣним* : *црвѣни*, *црвѣним*
шарѣне : *шарѣне*
- 3 б. *вѣлик*, *вѣлика*, *вѣлико* : *вѣлики*, -а, -о¹
- 3 в. *висок*, *висѡка* : *висукѝ*
4. *дибѡ*, *дибѡло* : *дибилѝ*, *дибилѡ*
5. *дрвено* : *дрвѣно*.

У мом раду о акценатском систему галипољског говора биће речи о томе колико је од свега овога остатак старине, а колико резултат разних угледања и укрштања типова. Овде ми је циљ само да покажем како се влада акценат као морфолошко средство. Интересантно је да односи ове врсте показују још увек доста виталности. Придев *слаб* не постоји у оригиналном говору наших Галипољаца (ономе који се говорио у Барјамичу) и они су га научили тек откако су насељени у Пехчево. То им ипак не смета да разликују по акценту видове овог придева:

Уву шо је бѝла јѡш слаба : *А овѝ слабѝ гледѡ*.

Акценат је, дакле, главни носилац обележја видске разлике тамо где је она уопште обележена.² С њим је удружена у ном. јд. м р. и разлика међу наставцима (-ѡ: -и) који се везују за облике с одговарајућим акцентом. Једини изузетак чини однос *други* : *другѝ*. Насупрот овоме у ген. (-ак.) јд. оба наставка, -а и -ога, употребљавају се уз облике с којим било акцентом, што још једном потврђује да су ови наставци изгубили видску вредност. Исп. с једне стране *дѡ ми бѡла лука* (некадашњи завршетак неодређеног вида уз акценат одређеног вида), а с друге стране *штѡрога чувѡка* (некадашњи завршетак одређеног вида уз акценат неодређеног). Све се ово прецизно слаже с оним што сам ја налазио у Банату. Исп. и § 238.

¹ Исп. напр, *вѣлика*: *вѣлика̄* у пјеваљском и пјвско-дробњачком говору (Ружичић, СДЗб III 144; Вуковић, СДЗб X 287).

² Разуме се, велики је број придева код којих нема акценатске разлике између видова. Исп. напр. *ушѡ мѡличко дѣше*: *Увѡ ми дѣше* (је) *мѡличко*.

§ 527. Од придева који су сачували посебне облике одређеног вида велики део долази у тзв. лексичким синтагмама ("syntagmes bloqués") као сталан атрибут неке именице:

Бѣли лукац и црвени лукац. — Најрдише шарашора (= неко јело) бѣлим луком. —

Да ми жушого пасуја. —

Да ми сувога лѣба, нѣнем ду мѣкачкога лѣба. —

Н-ишшем црнога пѣпра, да ми црвенога пѣпра, црвени пѣли. —

Слашкѣ мѣсло (= уље од сусама) и дрвѣно мѣсло (= маслиново уље; исп. с друге стране дрвен бѣшун = батина). — Слашкѣ је мѣсло ду сусѣма. — Упѣржи га слашким мѣслом. —

А бѣжи дѣвле, грѣба вѣро (грѣба вѣра = ругоба)! — Вѣди ли ушѣ грѣбу вѣру? —

Увѣ је ришкѣ сѣшо, а ѣма шанкѣ-да сѣшо. — Прсѣјеш пр (= под) шанким сѣшом. — Ни дѣде ми рѣшкѣ сѣшо. —

Свишѣ Никѣла. — Данѣс је свѣшѣ недѣја. — Чистѣ Пундѣјник (= понедељак „чисте“ недеље). — Бѣла недѣја. —

Вѣлики браш и мѣли браш (= старији и млађи брат). — Вѣлика ми сѣштра и мѣла ми сѣштра. — Вѣлики Јѣр и Мѣли Јѣр (топонима). — Учѣ вѣлики пѣклѣда. — Вѣлики прѣш. —

Слѣпо ѣко (= слепоочница). — Најрѣила си коно слѣше ши зѣнице (израз; = упропастила си га). Слѣши јѣдан! (погрда, устаљеност израза огледа се у акценатском лику јѣдан место обичног идѣн).

Исп. и поименичено *шарѣне* (= паре) у аргоу: *Имѣше ли шарѣни? — Нѣмам шарѣни.*

Облици одређеног вида долазе и ван оваквих устаљених израза у слободно склопљеним синтагмама („syntagmes discursifs“):

Да ми вијшѣ ми гѣзу (= дај ми моју стару сукњу). — Увѣ ми прѣде унѣ висукѣ чѣвик. — Забѣја дибилѣ сѣрѣну (колца). — Дибилѣ сѣрѣна у минѣ сѣде, шанка у њигѣ. — Мѣгаше да узнеш унѣ-да дрѣва другѣ. — Ђрло (= брзо) [је] родѣла, морѣ, унѣ другѣ је (= оно друго њено дете) јѣш у пѣвишѣку. — Увѣ другѣ ми сѣн јѣш знѣ. — Прсѣр (= простри) унѣ лиѣи чѣршаф. — Убѣчи лиѣе ши рѣбе. — Да ми да узнем лиѣе ми рѣбе. — Мѣј лиѣи брашѣц. — Учѣр недѣја бѣше, ја бѣву прѣсѣрла лиѣи чѣршаф. — Да фурчладѣшеш пѣѣуче ушѣм лиѣим фѣрчѣм (= четком), да се слаштинѣју (= сијају). — Сѣнце ли заѣе, лиѣа дивѣјка дѣма да је. — Дѣсѣа је дѣшѣво увѣ-да лѣди вѣшѣр. — Кѣ ши сѣши унѣ нувѣ

*пáлш*у (= огртач; тур. *palto*, грч. *παλτό* < франц. *paletot*)? — *Тѡди нувѡм гáзом* (- иде у новој сукњи). — *Убúкла нувú је гáзу*. — *Унѡи ширукѡи крâј*.

§ 528. С друге стране и облици неодређеног вида употребавају се у свим категоријама где их према њиховој старој употреби треба очекивати:

Úштá (су) *ши мндго велика*. — *Улѡиши дâн* (је) *вѣлик*. — *Ушâ жѣна* (је) *шѣшка*, *шрбѡ је кѡко је* (= *јој је*) *вилѡко*. — *Лѡсш* је *вѣлик коно рúка*. — *Увѡи кѡсш мндго крупан*, *мндго вѣлик*, *увѡи је бѡвѡлски*. — *Кâке су ши лѣице бучѡиће* (= *обочићи*). — *Мѡре јâ ако ши уфâштим*, *ће ши кâжем кѡ је лúш*. — *Сѡн је бѣише мâличак*. — *Увѡ је сѡшо рѣшко*. — *Пасúј је дрвѣним мâслом* (= с *маслиновим уљем*) *слâдак*, а *мâштим нѡје*. — *Инâ му* (колцу) *сшрâна дибѣла*, *инâ шâчка*. — *Увѡга шо је бѡо слâй*. — *Ѧжеж да умѡваш*, *чѡшшо дâ је*. —

Тѡи си сшâр чѡвик. — *У њѡи ѡмâше лѣицѡга жѡшâ*. — *Лѣицѡи шрâвâ ѡмâше*. — *Кâке бѣице нѡге ѡмâш*. — *На глâви ѡма бѣицѡи длâка*. — *Шѡ да напрдѡиш ушѣ бѣице длâке* (= с *тим...*). — *Нѣи ма симѣра*, *ѡма инѡ вѣјшѡ сѣдло*. — *Увѡ су вилѡки дрвѡју*. — *Дрúгим нѡкоим дивѡјком нѣ да се ужѣни*. — *Кú шѡдиш ушѡим лѣицѡим дивѡјком*. — *Да се накѡштим*, *да убучѣм лѣицу гáзу*. — *Шѡ шѡдиш ѡѣне ушѡим лудѡим*. — *Изѡиће двѣицѡм* (= с *двѣма*) *свѣицѡма нѡвога ѡгња*. — *Мѡи ду нѡвога жѡшâ самлѣи мо брâшина*. — *Пú, несшрâмѡчино*, *нѡје ши сшрâм*, *на сшâрога чувѣица плúјавѡ си*. — *С кѡим га уѡрѡси*, *чѡшшим мâштим ли или крмчѣшѡвим?* —

Кѣш се вúна пѡчѣшѡа на ланâру, *бѡнеју велике прѡлкѡве*. — *Ѧма вѣлик бѡлес*, *умѣирају млѡго*. — *У шѡм прнâру ѡмâсе едâн вѣлик ѡâњ*. — *Кâки су*, *свѣ висѡки јуди*. — *Дрúги јуди дувѡѡâву кр њигâ*. — *Двѣи лѣице дивѡјке*. — *Јâ, сшâр чѡвик*, *ћу да га напрдѡим ду шибѣјдѡш лѣицѡ*. — *Жѣдан кѡњ мúшну вѡду ни глѣда* (= не *обраћа пажњу на то што је мутна*).

Карактеристични су примери неодређеног вида уз показну заменицу. Ту је облик овога вида оправдан тиме што је заменица у правој демонстративној употреби, а не анафорској, тако да именица уз њу одиста означава предмет који није одраније познат.

Најбитније је, међутим, то што је употреба облика неодређеног вида обична и у атрибуту. Изостаје тенденција, позната неким нашим говорима на западу и југозападу, да се у оваквим

приликама уопште форме одређеног вида. О тој тежњи говорџ Решетар: „z. B. in Ragusa sagt man regelmässig *napèngali su òvū kām̄aru žūtijem* (unbestimmte Form) „man hat dieses Zimmer gelb gemalt“, aber *napèngali su òvū kām̄aru žūtijem kolúrom* (bestimmte Form) „man hat dieses Zimmer mit gelber Farbe gemalt“.¹

Аналогне односе Решетар налази и у говору хрватских коло-ниста у јужној Италији,² а такође и Милетић у црмничком говору³. „И за црмнички говор важи, дакле, углавном констатација коју је Решетар учинио за остале штокавске говоре: да се и у нашем језику развитак придевских облика креће у истом правцу као и у осталим словенским језицима, у којима је употреба неодређе-ног вида сведена на ном. синг. придева на *-ов* и *-ин* и на предикатски номинатив, док је у свим осталим случајевима преовладао одређени вид“. На истој је линији и констатација проф. Стевановића поводом источноцрногорског дијалекта: „Неодређени облик се употребљава доследно као самостални именски део предиката у реченици. У другој служби не долази кад значење његово захтева, а то значи да се одређеним обликом често казује и својство непознатих лица и предмета“.⁴ Са стањем у овим штокавским говорима на западу слаже се и оно што је нашао Фанцев у кајкавском говору Вирја: „Die Adjektiva in attributiver Stellung kommen gewöhnlich in bestimmter Form, in prädikativer dagegen in unbestimmter vor, wo ein Unterschied zwischen beider Formen vorhanden ist; Ausnahmen sind selten, zum Beispiel attribut: *to je bil bedā^osti jēš*, aber *a jēš žalōstōn pričmē*“.⁵ Најзад, нешто слично забележено је и у неким чакавским говорима: „U svim ostalim mestima (na Hvaru) imamo u atributivnoj službi [nast. nom. sg. fem.] *o sem* случаја кад је крајње *a* под акцентом: ... *lipo dtvñđ* (Gratlje), *clsto zenđ* (Hvar), *Tō mi je rēkla onđ lipo mōlo* (St. Grad). U predikativnoj službi је i u ovim mestima завршетак *-a*: *Ovđ riba je člsta* (St. Grad). *Mojd dtvñđ je lipđ* (Brusje)“.⁶ Наст. *-o* постао је овде фонетским путем од *-ā*, што значи да продужује завршетак деклинације одређеног вида. За разлику према стању у свим овим говорима, у галипољском неодређени

¹ Štok. 217.

² Südt. 200–201: *dùbrav je gūsta*, — *òdeka blše jena dùbrav gūsta*.

³ Црмв. 542.

⁴ ИЦГ 76.

⁵ Archiv XXIX 377.

⁶ Храсте, ЈФ XIV 32.

Он каже: „Иди је пошражи.” Иде баба шмо кр њбњине куће и каже...

У већини ових примера у нашем књижевном језику употребио би се перфективни презент оде (отиде или сл.).

Досад наведени примери историског презента сви су из народних приповедака. Оне претстављају најобичнију категорију казивања у којој долази овај облик. Ван њих он се јавља само у дужим, организованијим нарацијама о неком догађају. Потврде за ово пружају текстови у прилогу (напр. Бивол уфативо вука).

§ 532. Добро је заступљен и гномски презент:

Бйнеш ли магаре, симѣрд много. — Кайја по кайја ђол бйне. — Сйш се глѣднога ни сѣћа. — Глѣдан снй кумѣшји лѣба. — Глѣдна мѣчка игрѣње н-йгра. — Куму пйметш ни стйже, руке ндге шѣглеју.

Прешриштална времена

§ 533. О основним значењима имперфекта, аориста и перфекта објављен је мој рад у ЈФ XX, стр. 229—262. Овде ће бити говора само о неким специјалним случајевима употребе тих времена, пре свега модалне.

Имперфект

§ 534. Имперфекат у кондиционалним реченицама редак је и у галипољском (као што је редак и у нашем књижевном језику¹):

Ако мѣгѣше, ђѣз да йрне (= да је могао, полетео би). — *Да ни ђѣмѣ се помѣкниѣмо, нѣмаше мѣсѣа за шибѣ* (= да се нисмо помакли...). — *Да нѣ бѣву Чифлѣчѣнци узѣли кѣсу, сѣнкѣсе* (= секла би) *лѣпо*.

У свим наведеним примерима имперфекат се јавља у ситуацији иреалног кондиционала, само што у једном случају долази у протазу, а у друга два у аподози. Наспрам њега у другом делу сложене реченице налазе се два пута потенцијалне конструкције које и саме садрже имперфекат (а о чијој употреби в. § 555—558).

¹ Исп. напр. Маретића, Отат. 536. Из старог језика (дубровачких и чакавских писаца) наводи Зима, Razlike 271, знатно више материјала. За савремене дијалекте исп. Решетара, Štok. 220, и Милетића, Црпн. 552.

Аорист

§ 535. Модално значење аориста у нашем језику¹ развија се кад се аорист употреби у временској ситуацији која му не одговара²:

Даше водѣ, црџко (1 јд. аор.) зѣ воду, у устѣ ми нѣмам пиљџке (= пљувачке). — *Црџко зѣ воду у вѣм планѣни.* —

Ако у овѣм друџом лубанѣци нѣма звѣџа, шѣѣ же нѣ ми (тј. изгубићу жену — пример из народне приповетке).

Семантички акценат овде лежи на сигурности да ће се радња предиката остварити. Та се сигурност понекад дословно схвата (тако у последњем примеру), а понекад се граничи са стилском фигуром (*црџко зѣ воду*). Из овакве ситуације аорист је у галипољском говору поново могао бити транспонован у прошлост, уносећи у ту прошлост модалну нијансу стечену у непретериталној употреби:

Учѣр двѣ црџкоше зѣ воду. — *Пѣшуче дѣџа да и лупа данѣске* (лупајући их...). — *Пѣшѣѣ ше* (= потукох се = убих се) до смѣѣја: *Шѣѣ нѣш мѣра, слѣша ушѣѣ чѣвик шо бисѣѣди.*

Ови се примери везују за случајеве у којима сигурност извршења радње има фигуративну вредност. Отуда аорист овде добива семантичку нијансу „умало да нисам...“. Нису, дакле, овце из првог примера јуче одиста угинуле од жеђи, него су само биле толико жедне да „умало нису угинуле“ у фигури, нити је лице о коме се говори у другом примеру одиста побило³ децу ударајући их, него их је само ударало толико јако да се говорном лицу чинило да ће их „сигурно“ усмртити. Исто вреди, *mutatis mutandis*, и за трећи пример.

§ 536. У галипољском говору долази још један тип модалне употребе аориста:

Наѣ ли [је] сѣму, дѣѣни је. — *Дѣскѣ ли рѣче* (= ако кажеш „дѣска“), *Шѣ је гѣвнѣва дѣска* („дѣска“ служи за вршидбу, „дѣска“ је обична даска). — [Девојчицом се зове женско чељаде до 15 година,] *пѣсле кѣрѣке* (= већ) *пѣрѣѣ ли пѣшнѣс гѣдина, дивѣѣѣ је гѣдримо* (= зовемо је девојком). — *Сунце ли заѣе, лиѣѣ дивѣѣѣ дѣма дѣ је* (= кад сунце заѣе, добра девојка треба да буде дома).

¹ Најбоље дефиниције овог значења дали су А. Белић (ЈФ VI 116 и ЈФ XIV 187—8) и М. Стевановић (ЈФ XVII 171—173). Не одговара стварности раније гледиште, заступљено и у новије време код неких писаца, да ту имамо једноставно „футурску употребу“ аориста.

² Белић, Јез. прир. 397.

³ Глагол *пѣшѣѣм* има у галипољском такво значење.

Значење је „ако је нађеш...“ и сл. У књижевном језику ту би се могао употребити презент уз *ли*. Исп. и у галипољском пример са презентом: *Пумѣшаш ли се Шрѣцама, крмки ће ти појѣду*. Употреба аориста у погодбеним реченицама за будућност иначе није непозната нашем језику. Исп. примере у књигама Зиме¹ и Маретића². У тим примерима уз аорист иде свеза *ако*: *Ако заѣх сшр'јеле моје, усшр'јелићу шебе, Јанко* и сл. Ови примери потпуно одговарају галипољским конструкцијама са *ли*, пошто галипољско *ли* уопште често стоји тамо где би се очекивало *ако*.

У неким од наведених примера присутна је темпорална нијанса: „кад зађе, чим зађе...“ Иста нијанса доминира у примерима:

Пусѣјамо ли, после ће шодимо да донисѣмо дрва за зѣму, дрва л донѣмо, ће чѣкѣмо зѣму. —

Дѣћ ли ушѣ блѣг дан, ће се наѣјемо.

Догађаји изражени предикатом очекују се, дакле, у будућности. Аорист из модалне употребе — ослобођен своје претериталне временске вредности — улази чак у функцију предбудућег времена. Маретић³ наводи само један пример ове врсте: *Ко не дође, браћо, на рочишће, чекајше га за неђељу дана; кога не би за неђељу дана, чекајше га за њинаестѣ равно.*

Перфекат

§ 537. Модална употреба перфекта обухвата пре свега конструкције са прохибитивним значењем (с нијансом појачане забране):

Она рекла: „Да ниси казѣо нѣкому за минѣ!“ —

Да ниси јѣц идѣн пуш казѣла [нешто рђаво о њој], пошуче ми свѣгѣ (= јер ће нас све побити).

Познате су и конструкције са два радна придева истог глагола, позитивним и негативним, као:

Имѣло, неѣмѣло шљивѣ, шљивѣг-га говѣримо (тј. сваки воћњак без разлике зовемо „шљивак“).

У кондиционалним реченицама перфекат, за разлику од имперфекта, долази само у уводници:

¹ Razlike 264.

² Gram. 534.

³ ibid.

Да је га нашла, ћас да га пурдси, да пубе^мгне. — Ја да сам бйво, ја ћав прдво да кџем. — Да је се појало (= читало) на вџм љшом језику, јди лџпо ћаву да га пџмшим (= још бих га боље памтио). — Пџша да није запојдо, ћдо да пџкне (= да није пџтао запојао, он би пукао).

Додуше, у последњој од наведених реченица у закључници налазимо радни придев *ћдо*. Међутим, ту конструкцију не можемо сматрати слободном, она има вредност сложеног глаголског облика (исп. § 322).

§ 538. О модалној употреби перфекта у поздравима *Добрѝ си дџшаво* и *Добрѝ сам ши нашаво* и сл. тешко се може говорити, упркос чињеници да су се из оваквих конструкција развили обрти као *Добро дошао* и *Боље те нашао* у другим говорима који се с правом сматрају оптативнима.¹ Међутим за овакве оптативе — који су, уосталом, непознати галипољском говору — карактеристично је одсуство копуле. Исп. о овоме напр. Т. Маретића² и М. Стевановића.³ Присуство копуле у поменутих галипољским поздравима даје повода за закључак да се у њима још увек осећа право значење перфекта, дакле да претеже проста констатација факта: „ти си ми добродошао“⁴. Из индикативног значења још се није развило модално, мада су основни услови за то већ ту.

§ 539. Променљивости радних придева у галипољском говору уопште нема, ни у њиховом партиципском значењу (*попададе крушке* итд.), ни у попридевљеном. То значи да готово нема ни придева посталих од радних придева. Изостаје потпуно новије формирана група типа *остарео* (у којој су радни придеви само од перфективних глагола и која задржава тесну везу са глаголима). Од старије групе примера као *врео* (у којој има и придева посталих од облика имперфективних глагола и коју карактерише процес претварања неправих придева у праве) има само

¹ У нашем језику ипак има и других примера, сем галипољских, за употребу копуле у овим поздравима. Знатан број потврда, из епохе пре Вука и из Вукових народних песама, налазимо у Зиме, *Razlike* 265. Исп. и *Добро сте ми дошли, госџи* у тексту М. Павићевића, *Црногорци XX* (Загреб 1939) 64.

² *Gram.* 570.

³ Питање значења глаголских времена у релативској употреби њиховој, *JФ XVII* 170. .

⁴ О једној другој могућности тумачења копуле у оваквим случајевима в. у Вајана, *Zlat.* II 176.

мало остатака, као придев *пршѣво* (= претио). Али треба нагласити да у том случају имамо потпуно губљење мотивисаности придева; према *пршѣво* чак се и не говори глагол пр (ѣ) ти јем, штавише у галипољском нема више ни простога ти јем. Имамо, дакле, право да закључимо да је из језичког система овога говора нестало способности за употребу радиог придева ван финитних глаголских облика и, у вези с тим, за претварање глаголских радних придева у неправне адјективе.

Плусквамперфект

§ 540. Плусквамперфект се конструише само на један начин, с имперфектом глагола бити. Тип био сам рекао непознат је галипољском говору. Нема према томе ни дистинкције о којој говори проф. Вуковић у ЈФ XVII 96—97.

Плусквамперфект је у употреби једино од перфективних глагола; такви су бар сви примери које сам нашао.

Најчешћа је употреба овог облика за означавање прошле радње која је претходила другој, такође прошлој, израженој имперфектом или аористом (примера за перфекат немам):

Мъра (= мало) *ѣмѣше, бѣше сѣло* (= о-) *ду нумѣнеке* (= од прекјуче). —

Бѣву се нажеѣо (= зажедео), *изѣдо га, жеѣ ми прѣје*. —

Тиѣо да пѣвѣм, бѣше сѣло ду нумѣнеке. —

Прѣ шрѣ гѣдине нѣ бѣше родѣло нѣшѣо, а вѣгдине рѣди. —

Ја ке шѣѣо, ѣн бѣше умѣво. —

Кеш ѣн дѣје, јѣ бѣву се укѣѣво (= окупао).

Истом начелу одговара и употреба плусквамперфекта у уводници иреалног кондиционала:

Дѣвлен (= отуда) *да бѣву прѣшаво, ни ѣдз да се прѣвѣти* (= не би се преврнула кола). —

Јѣш идѣмѣш да бѣву фрѣѣли, ѣѣву да изѣдеју (= извадили би) *пѣѣу. Ама не кѣѣше*. —

Да нѣ бѣву Чифлѣѣнци узѣли кѣсу, сѣкѣсе лѣѣво.

§ 541. Плусквамперфекат долази и без непосредне везе са другом радњом у прошлости:

Лѣнѣ-да бѣше се заперѣла Никѣлом (= а лане се беше спанѣјала с Н.). —

Он се лѣнѣ бѣше уѣѣво. —

Ту ли пѣсму бѣше заѣѣсѣво лѣнѣ? —

Тѣ ми мѣчка бѣше пугрбуѣѣла, пѣзнѣва се јѣш.

Треба истаћи да је у свим овим примерима радња изражена плусквамперфектом створила стање које је трајало у прошлости, а не траје данас. Жена која се помиње у првом примеру лане је одржавала везу с Николом, а ове године саставила се с неким другим. Субјекат друге реченице опио се лане једном приликом, и био је пијан после тога, а сада није пијан. Трећа реченица претставља питање које ми је упутила једна певачица у вези с неком народном песмом: „Да ли си ту песму записао лане?“ — тј. да ли си је записао па изгубио, јер, по њеном схватању, кад бих ја још увек имао текст, ја не бих питао поново за исту песму. Нијанса је дакле „да ли си је имао записао?“ Да се хтело рећи „имаш ли је записао?“, реченица би гласила: „Ту ли си *пџсн* записао?“ Још је карактеристичнији четврти пример где радња изражена плусквамперфектом претходи наизглед другој у презенту. Уствари стање изазвано мачкиним гребењем прошло је већ, огреботина је зарасла и на њеном месту стоји мали ожиљак који се тек познаје. Да је рана још увек свежа, рекло би се: „То је ми мачка пугрбуцала“, дакле перфекат. Нијансу резултативности, коју о односу на садашњост има понекад перфекат, у односу на прошлост носи плусквамперфекат.

Из изложенога биће јасан и пример *Учџр недџја бџше, ја бџву прсџрла лиџи чџршаф*. Овде иза плусквамперфекта не следи у истој реченици још један глагол у неком претериталном времену, али је цела реченица увод у причање нечега што се даље догађало.

ФуШур

§ 542. Наводим неколико карактеристичних примера релативске употребе футура:

Пумџшаш ли се џрџцама, крџки ће џи поџџду. — *Свџк сџм сибџ да ни бигиндисџје, џ море ће се задџви* (гномска употреба — у оба примера присутна је и модална нијанса: реченице су кондиционалне). —

Ду кџмења се ошкџне, ду њигџ неће се ошкџниће шо џма у цџџу (толико је тврдица) (квалификативна нијанса). —

На свџдби [су] двџ дџвера: идџн ће дџ је брџџ јунџкџв (= младожењин), *а дрџги ће дџ је рџџ му* (= његов рођак) (из описа како се обавља свадба у Галипољца; овај пример има квалификативну нијансу нарочите врсте). —

Како нећем да се забрѝнем, муш ми шѝди пу шѝ жѝнѝ (модална нијанса).

У историском значењу футур се не употребљава.

§ 543. Занимљив је футур у модалној употреби у клетвама и псовкама:

Дѝсушра суѝсаћеш (= црћи ћеш)! — Пусрѝнем ши се на рѝу (= поздру). — Ће-ш-се-посѝрем нѝ усѝа.

У последње две реченице присутна је нијанса претње, док у првој облик има оптативно значење.

Глаголски Прилог

§ 544. За разлику од стања у неким другим говорима, у галипољском је глаголски прилог (времена садашњег) сачуван у веома широкој употреби:

Ја шкаћем пусѝѝава (= платна) брѝло искрѝши. — Мишаћем (= метући) нѝђо ину љѝру. — Пѝдр се ја викаћем. — Јѝ жвѝћаћем јѝзѝк ми ујѝдо. = Таѝѝћем (ходећи тамо амо) нѝђо кѝћу. — Пујѝћем (= читајући) задрѝмња (1 јд. аор.). — Беѝгѝћем јѝ пѝдо. — Није јѝко дебѝка вода, мѝж да прѝђеш уѝамбураћем (= гаѝајући). — Ти дѝвлѝш (= одовуда) прѝђе сабѝле звѝждаћем. — Губѝћем, губѝћем, ће се изгубѝш шѝ-да (= губећи све одреда, изгубићеш се и сам). — Имѝћем на скуѝшу шрѝжиш на пуѝу. — На пуѝу шѝђаћем мѝдго бѝбѝва поѝушѝаво уѝѝ чѝвик, мѝждѝ је шѝрба шѝкла. — Јубаћем (= љубећи) ујѝде ми. — Музѝћем бѝвце задрѝмњаѝво. — Кѝѝѝћем млѝко пѝгори ми рѝку. — Ушмрѝкнѝвѝћем дѝђе кр менѝ. — Сагнѝвѝћим удрѝ се. — Сагнѝвѝћем прѝвѝди (= пролази; интересантно је да се овај облик од глаг. сагнѝјем се употребљава без се).

Добром чувању овога облика могла је допринети и чињеница да се у новогрчком и турском језику партиципи и њима слични облици обилато употребљавају. У сваком случају средина није могла утицати да се у галипољском говору овај облик изгуби. Што се прилог времена прошлог ипак изгубио, биће зато што је он нестао и у већини других говора. Лако је могућно да су наши Галипољци стигли у Тракију већ без тога облика.

§ 545. У галипољском говору добро је заступљена и апсолутна употреба герундија презента:

Плѣчаћем глава ми забули. — Учѣр зѣмљаћем ја млѣко, сѣде ми двѣ ђкѣ да зѣмљем. — Јућаћем прсѣде ми. — Лѣба јућаћем инѣ шрошѣца нѣма пр њѣм. — Трѣћим шрѣ му улѣзе у ногу. — Ја бројаћем, шѣ прѣбисиди. — Тѣ шујаћем, ја се ни буѣм. — Тѣчићи прѣваћем (= док су летели), ја и удри кѣмењом. — Рѣзаћем лубанѣцу ђн (= док је он резао...), зѣиц ѣсфрѣки (= искочи). — Жѣшо се мѣдго круѣи вѣзаћем сѣдѣје. — Ни дѣго се шалѣко рѣно, дѣго се пубилѣваћем (пубилѣје = свиѣе). — Да изѣћеш запрмичинѣјаћем (кад се буде смркавало). — Сунце задѣћаћем (= кад сунце залази) куѣеју се девѣје.

О постанку оваквих конструкција уопште у индоевропском в. у Бругмана,¹ а о развиту словенских творевина ове врсте у А. Белића.²

Апсолутни герундиј употребљавали су и Вук и народне песме,³ а осим тога и славонски⁴ и далматински⁵ писци XVIII в. и разни други старији књижевници.⁶ Из савременог народног језика могу се навести обрти са *наодећи* (киша) у црногорским говорима⁷ који, међутим, у научној литератури нису обележени као апсолутне конструкције. То значи да појава овакве употребе глаголског прилога у галипољском говору не мора бити плод утицаја турског или грчког језика у којима такође долазе конструкције ове врсте.⁸ С друге стране подршка тих језика свакако је допринела добром чувању и ширењу оваквих конструкција у галипољском говору.

§ 546. Примера у којима би се герундиј везао за акузатив (исп. *И погуби младу Јању шѣрућ ложницѣу*) у галипољском нисам нашао. Исто тако нема ни других сличних конструкција које помиње литература.⁹

§ 547. У овом говору нема ни преласка герундија у неправу придеве. Нисам наилазио на примере као *Шеглећа шѣока*. Једини сачувани пример ове врсте је придев *врѣћ*, по пореклу стари

¹ Kurze vergleichende Grammatik 609.

² НЈ V 197—198; III слав. конгр. I 54—58; Јез. прир. 452—453.

³ Маретић, Gram. 567; Љ. Стојановић, ЈФ VIII 10—11.

⁴ Маретић, Rad 180, 232; Алексић, Реѣк. II 150.

⁵ Маретић, Rad 211, 89.

⁶ Зима, Razlike 320—323; Белић, Ист. сх. јез. II, св. 2, 313—4.

⁷ У Никшићу, Вушовић, ЈФ IX 172; у Црмници, Милетић 564.

⁸ Godel 165; Th:mb 161.

⁹ Маретић, I. с., Стојановић, I. с.

партицип презента глагола *врѣши*. Али то је данас увелико прави придев, за језичко осећање немотивисан и стога по образовању непродуктиван. Његово чување у галипољском говору ниуколико не мења чињеницу да се у том говору данас таква образовања више не граде. Исп. § 539.

Трпни (резултативни) придев

§ 548. Употреба трпног придева у галипољском говору развија се у истом духу као у другим нашим говорима, само што су поједине тенденције овде можда потпуније остварене.

Пре свега снажно је изражена склоност да се, где год је то могућно, избегну пасивни обрти. При саопштавању неке глаголске радње обично се полази од њеног субјекта, а не објекта. Уколико то ипак није могућно, употребљава се пасивна конструкција са се:

Ушѡ вино учѡр шо дође, ѡдпи се. — Пушѡјеју се. (= буду пуштени) свѡ куњѡви зѡјном. — Измѡшѡ се млѡко (при прављењу сира). — Оскубли се брадѡ и (= биле су ишчупане њихове браде). — Ушѡ се ѡдѡш ѡдраси (= напусти) итд.

Не би се могло рећи да су у галипољском говору овакви примери чести. Уосталом они и нису потпун еквивалент пасива: уз њих се не може именовати вршилац радње, а осим тога они одржавају тесну везу са медијалним и безличним конструкцијама са се. Ако, међутим, треба обележити вршиоца радње, он се ставља у номинатив и бива подмет реченице. Стога пасивни облици у галипољском говору не долазе у непосредној временској ситуацији. Једини пример те врсте који сам забележио јесу стихови једне старинске обичајне песме:

*Тако је мене богом писано,
Богом писано, мајком речено.*

Конзервативност језика поезије сачувала је архаичну конструкцију с инструменталом (исп. § 506). Па ипак и овде је већ присутна извесна нијанса резултативности.

§ 549. Све ово не значи да је пасивни партицип у галипољском говору редак облик. Напротив, он долази сразмерно чешће него у другим говорима, само се не јавља у непосредној временској употреби. Шта то значи, показаће анализа извесног броја примера:

Увд јућање (= јело) [је] јајма напдрјешо. — Пушком сам удреш. — Запдри куш'на врша, дворња нек су ошворена. — Јагњиће избрјеште су. — Мојд руке [су] поквдсеште. — Ђви су дивдјке ни нарђене (= ... нам девојке поређане). — Ни грѣби диздбл (= одоздо) бакрдче, није калајдйсано. — Покдраши (= посвађани) бѣву, а садѣке се умјрјли. — Увј крдј губѣров заковрчеш је, испрди (га). — Ама мрдевне биле покршѣне и шакд (он) иде, ушѣкао се. — Кбњшо ми љукни (= ударѣ) бѣс, да бѣше пушкдваш, љас на мѣсшо да ми пордси (= оставио би ме на месту мртва).

Прва реченица не значи „јело је тада и тада справљено с јајима“, већ „јело које је пред нама справљено је на такав и такав начин, такве је врсте“. Мисли се на садашњу особину јела, а не на само извршење радње у прошлости. Пушком сам удреш не значи „пушка ме је тад и тад погодила“ или сл. већ „имам на себи рану од пушчаног метка“. У првом случају Галипољац никако не би употребио пасив, већ би рекао Пушка ми удри или нешто томе слично. Све ово важи и за остале примере, и ту је још очевидније. Ниједна од реченица не би се могла протумачити као да се њоме хтело рећи „тада се догодило да...“ Уколико се помиње радња, нигде се не мисли на њу саму у тренутку извршења, већ на стање које иза ње остаје. Другим речима, непосредна временска ситуација уступила је место резултативности. Због тога није чудо што у свим нашим примерима имамо трпне придеве перфективних глагола. Што важи за овде изнесени материјал, важи и за сав остали који сам прикупио, а који у овом правцу не даје ничег новог. — У овоме галипољски говор само доводи до коначног остварења развој који је започет и у другим народним говорима, а с њима и у књижевном језику. Исп. констатацију проф. Стевановића: „...ни Лазаревић, као год ни народ, ни остали наши писци са сигурним језичким осећањем не употребљава често облике трпног стања и примери које сам код њега нашао... више се односе на партиципе што су, значећи особину, постали прави придеви“.¹ Може се рећи да су праве конструкције трпног стања у језику наше књижевности, науке, публицистике и администрације по правилу више књишког карактера, а мање народног.

Још једну примедбу треба учинити у вези с наведеним примерима. Проф. Белић у чланку „Више семантике“² поставио је

¹ НЈ V 159.

² НЈ V 132.

једну танану дистинкцију: пасивни партиципи „могу имати временско значење у предикативној употреби (венци су *Плешени*; рубље је *Црано* итд.), али у атрибутској употреби значе обично нешто већ извршено, резултат извесне радње који се сада осећа као особина предмета“.¹ Наши су примери, међутим, сви из предиката; ја сам намерно такве бирао да бих показао да је резултативност преовладала и у оној ситуацији где се иначе најбоље чува временска нијанса.

Резултативно значење партиципа, као што је то проф. Белић већ показао, претставља мост ка неправом придевском значењу. У већини наших примера та је еволуција већ извршена, тако напр. *Пушкдваш* већ значи особину, његова супротност је *бдс*.

§ 550. Целокупна досадашња анализа показује да је за данашње значење облика трпног придева у галипољском говору битан моменат резултативности. Природно је, дакле, што су трпни придеви врло чести — у резултативном, придевском значењу — и од непрелазних глагола. Ова су образовања овде сразмерно распрострањенија него у другим говорима и потпуно замењују одговарајућу категорију радних придева која у овом говору изостаје (в. § 539):

У ндшом сѣлу йма пѣш сирбѣйѣ биз бѣјѣ и биз мѣме сѣнѣши (= осталих). — *Ўмрѣш је бн.* — *Ддсѣа си нарѣѣла, јѣн љмрѣ, не чѣје.* — *Идѣн се нѣпраи суйѣсѣш* (= цркнут). — *Ке дѣђе црблѣѣѣн.* — *Нѣје погдрѣно.* — *Прѣйснѣшо млѣѣко.* — *Крѣшке су бѣнѣше* (= сазреле). — *Исѣѣнѣши бѣѣву* (исѣѣњем се = попнем се). — *Идѣн јунѣк на кѣњу уѣѣшѣш* (уѣѣшим се = узјашим).

На тај начин у галипољском говору овај глаголски придев излази из оквира који важи за наш књижевни језик, а који је прецизирао проф. Ђорђић². У овом говору тај облик више није носилац „већином два глаголска рода, трпног и повратног“. Његовом данашњем значењу и употреби најтачније би одговарао назив „резултативни глаголски придев“. С овим обликом догодило се супротно од онога што се извршило у своје време са радним придевом. Док је радни придев, првобитно резултативни парти-

¹ Наравно, ову дистинкцију треба схватити као основно оријентационо начело, а не као крут механички шаблон. Могу се наћи код истих трпних придева и донекле обрнути примери. Исп. *Ови су венци Плешени, а не жиѣом састѣвљени* (предикат, а ипак чисто придевско значење) и *Њени дуго и с најѣором Плешени венци однеши су дирекѣору* (атрибут, али се уз резултативност осећа и елемент непосредне временске ситуације коју уносе прилошке одредбе).

² *Slavia X* (1931) 694—699.

цип, у вези с помоћним глаголом све више улазио у систем времена, и коначно се у њему укотвио, трпни придев се повлачи из временског система и своди се на оно што је у своје време био л-партицип — на резултативни именски облик глагола.

Имѣрашив

§ 551. Место првог лица множине употребљава се, као у многим другим дијалектима, конструкција са свезом да и презентом:

Нбће бйде кáреке, да вичѣрѣмо. — Акó је ѿлáдне, да йдемо да јéмо. — А̇ (= хајде) да ѿслѹјемо! и сл.

§ 552. Као и у осталим нашим говорима, негативни императив гради се само од трајних глагола:

Ни квáри књйгу, ша књйга минѣ шрѣбује. — Увó су шрóве (= мрве), ни клáчи (= не газе) ју. — Ни шóди кр њйгá. — С њйм се ни задѣва. — Ни љйа шакó. — Ни улизáва у шóм води. — Ни сѣђа на зéмњи. — Ни сйђа (= не стављај) га у шóрби.

§ 553. Конструкција са немој, која у другим говорима често замењује негативни императив, а притом допушта и употребу перфективних глагола, овде је непозната. Место немој говори се речца *нѣка*, *нѣкаше* која се додаје као појачање императиву:

Нѣка, морй, шакó, хѣрко, шакó ни ѿлѣши. — Гривóша (је) дó бога, нѣка, шакó ни бисѣди. — Нѣка, не наложáва óгња, у ѿѣу йма жирáшка, ће се изгрѣје. — Нѣкаше, не кáраше се, свуѣ сше.

Исп. и Нѣка, шó и лўйаш, ѓнй су сирóши.

Поклапање с употребом коју има немој у другим дијалектима само је делимично. Изостаје конструкција с инфинитивом одн. са свезом да и презентом, а с тиме и могућност да се у негативној императивној конструкцији употребе и перфективни глаголи.

М. Решетар нашао је речцу *нѣка* у одричном заповедном начину само у Славонском Броду и гледао у томе доказ за „потпуно изолован положај“ бродског говора међу штокавским дијалектима.¹ Међутим ове употребе има и на разним другим странама.²

§ 554. Галипољски говор не зна за приповедачки имератив.

¹ Štok. 218.

² Isp. PJA s. v. *něka* 1 c. b); Зиму, Razlike 277; В. Ђоровића, Archiv XXIX 509 (за Мостар) и Милетића, Црмн. 575.

Потенцијал и кондиционалне конструкције

§ 555. Потенцијал с имперфектом глагола хтѣти употребљава се најчешће у иреалним кондиционалним реченицама, и то обичније у закључници, а понекад и у уводници (протази):

Дá је се појáло (= читало) на вѣм ѿшом језѿку, хáву јѡш лѣпо да га пáмшим и да ши га говѡрим. — Дѡвлен (= одавде) да бѣву прѡшаво, ни хáз да се првáши (= не би се кола преврнула). — Ми дá смо били стрѣшни, ми хáмо да се пошрвимо ду сѣлá ни (= ми бисмо се растурили из свог села). — Јá дá сам бѿво [присутан], ја хáв прáво да кáжем. — Дá ши јѡш мрá рáно (= мало раније) дѡшао, хáз да зашичѣш да ѣш. — Дá сам је вѣдиво, хáву да пѡкнем. — Ја дá сам била, хáв да изберѣм (= изабрала бих). — Дá је га нáшла, хáз да га пурáси (= оставила би га), да побѣгне. — Још идáмѡш да бѣву фрѿѿли (чѣнгел), хáву да извáдеју пѡбу [из бунара]. — Кѡњ шо ми хѡкни бѡс, да бѣше пушкѡваш, хáс на мѣшѡ да ми порáси. —

Да хáс да ши досѿћем, хáз да ши напрáим кумáшју. — Ў глáву да хáше шреснѿћеш, хáс да сѡдне на мѣшѡ (= остала би на месту мртва). — Унá змѿја да хáз бѿће на унѡм мѣшѡ, дá сам је вѣдиво, хáву да пѡкнем. — Да хáв га нáћем, хáв да га научим пáмѣши. — Да ни хáв изѿћем јá, хáву кѡчићи да га пудрѿáју. — Бѡгари да хáв бѿћеју вѡдеке јѡш инѡ гѡдину, хáву да чашѿшеју (= саставе) пѡш на гранѿцу. —

Да ни хáмѡ се помáкнићемо, нѣмáше мѣшѡ за шибѣ.

Присуство ових облика и у уводници треба нарочито истаћи пошто је у другим нашим дијалектима конструкција са шáше карактеристична за закључницу (исп. примере у Маретића, Gram. 549, у Зиме, Razlike 296—297, у Милетића, Црмн. 553 и другде). У овоме треба гледати паралелу познатој архаичној употреби потенцијала (са би) у протази иреалног кондиционала која је некада у нашем језику била сасвим обична, али је модерни језик не допушта.¹

Врло је значајно, међутим, да облик који се јавља у протази није идентичан с оним у аподози: у једном случају употребљава се искључиво конструкција с инфинитивом, а у другом са везом да + презент. На тај начин избегнута је употреба дво-струког да у уводници (да хáз да...). Иначе је потенцијална конструкција у уводници много обичнија код старије генерације.

¹ Исп. А. Белића, Ист. сх. јез. II, св. 2, 287—289.

Карактеристично је да ми је један скоро осамдесетогодишњи старац приликом проверавања материјала скупљеног од млађих лица „исправио“ неке од забележених реченица дајући их у оваквој редакцији:

Дѡвлен да ђаву прѡћем (а не да бѡву прѡшао), ни ђаз да се прѡаши. — Јѡш идѡнѡуш да ђаву фрѡјѡћеју (а не да бѡву фрѡјѡли), ђаву да изѡдеју ѡѡу. — Да ђаз бѡће ѡушкѡван (а не да бѡше...) ђас на мѡсшу да ми прѡси.

Ретки су примери иреалног кондиционала без употребе потенцијала са *ђас* (*ђав* итд.). Исп., §§ 534 и 542. У реалном кондиционалу долазе, међутим, само индикативни облици (§§ 536 и 542).

Посебних конструкција могућног кондиционала (као *Ко би га најио, душу би стекао*) у галипољском нисам нашао.

§ 556. Ван конструкције иреалног кондиционала сложен облик са *ђав* (*ђас*) долази у потенцијалном значењу, обично са нијансом „замало“:

Ја учѡр за мѡа ђав да ѡмрем, срце ми болѡше. — Ваз дѡмре, ама поврѡиѡли га, душѡм му се мѡчи. — Плѡсни (2 аор.), ѡлѡсни, ђаз да ни однисѡ, занисѡ. — Данѡске зѡвери дѡш, ама ѡсле ке(д) зѡпѡкѡше инѡ-да куѡрѡце, ђаз да ѡкѡри свѡ.

Понегде се осећа још увек свеже значење самог глагола *хтѡти*, тако да смо код неких примера у недоумици како да схватимо *ђас*, као саставни део описне потенцијалне конструкције или као обичан облик глагола *хтѡти*.

§ 557. Иначе је поље употребе конструкције са *ђас* знатно уже од онога које има потенцијал у нашем књижевном језику. Пре свега изостаје оптативна нијанса (*Радо бих пио*), а исто тако и употреба у експликативним, финалним и сличним реченицама (*Ни шѡди кр шѡ крѡве да ши не убудѡ, а никад конструкција с потенцијалом која би одговарала књижевном „да те не би убола“*). Основна је, међутим, разлика у томе што конструкција са *ђас* није изашла из оквира употребе за прошлост. Она остаје ограничена на иреалну ситуацију у прошлости (чије последице могу трајати и у садашњости, као што је случај у првом примеру наведеном у § 555).

§ 558. Употреба перфекта, а не имперфекта помоћног глагола у примеру *Пѡша да није зѡпѡдо*, [он је] *ђдо да ѡкне*¹ оправдана

¹ Оваква конструкција позната је и понегде другде у нашим говорима (Милетић, Црн. 554—555, даје већи број примера ове врсте), а и у бугарском језику (Андрейчињ, о. с. 286).

је стога што се епизода о којој се говори збиља одиграла ван присуства говорног лица, док су остали примери (они с имперфектом помоћног глагола) везани за догађаје у којима је учествовало говорно лице или за ситуације које се њега тичу. То би значило да је у галипољском употреба двају облика потенцијала у независним реченицама регулисана истим принципима као и употреба претериталних времена уопште.

Хабишуал

§ 559. Облик сложен са *би*, који иначе у нашем језику важи као потенцијал, у галипољском говору нема то значење. Потенцијалну службу има конструкција са *ћас*, док облик са *би* значи само радњу која се у прошлости вршила често или по обичају. Место модалног значења овде доминира једна нарочита временско-видска нијанса:

Имаше инд мѣсто, шудили би шѣмо, играли би шакд лдишу. — У њи ймаше црнога пѣпра, купували би (ми од њих) црнога пѣпра. — Ми би сиграли на сшрѣдйшши, а сшѣре жѣне би седили и глидѣли. — Имаше идѣн Грка па би дѣшаво у нѣс да купује јѣлови кѣзд, јѣраца. — Узѣли би коњѣве, шакд би шудили у Кайпоје. — Ми (тј. деца) би јѣли смѣкава зилѣни јусѣама (=с...), усѣа би ни уфѣшили рѣну. — Пѣшли би, набрѣли би, кѣшарце би найунили, усѣдили би у закрѣчи, а на пѣшу по-јнд бобѣче (= зрно [би јели]), по-јнд бобѣче, дог би дѣшли кући, појѣли би грѣзје. — У јалаѣија (= примораца) нѣмаше лѣпѣга жѣша, па би дѣшли цни, нѣма би продаѣли грѣзја, оѣшѣва, пикмѣза, па би дѣѣли ми њѣма булгура, шикѣѣѣче, мрсѣѣче. — За шкѣљу би клеѣали, ймаше клеѣло. — Кѣд би вѣѣдили пѣпа йде, бесѣѣдили би грѣчки. — Купуѣмо пѣпра па би свѣрили шѣкѣу и найрѣдили шикѣѣѣчу. Тикѣѣѣчу би јѣли у божѣйном корѣзми. — Јѣ би дѣшаво ду урѣѣа, а ѣн би рѣкаво „ѣди да ши појѣм“ (= читам). Ошѣворѣо би унѣ сшѣру кѣйгу и појѣо би.

Оваква употреба позната је и иначе у нашем језику¹. И генетичка страна њена јасна је². Оно што је у галипољском говору особено јесте чињеница да је ово једина жива употреба

¹ Маретић, Грам. 548; Белић, Ист. сх. јез. II/2 284.

² Белић, I. с.

овог облика. Ја сам, додуше, поред високог броја оваквих примера забележио и два примера са потенцијалним значењем, али у њима се, по свему судећи, огледају наносни утицаји (вероватно српскохрватског књижевног језика):

То да биву ја, ако не би се ПусШрала ду бујања (= да сам то била ја, сигурно бих се... од страха). — Да-л би мдгаво да Ши урдим?

Први пример није из живог говора, већ из једног писма, а у другом цео реченични обрт (са да-л[и]) није галипољски.

Б. НЕКОЛИКО ДРУГИХ ПИТАЊА ИЗ СИНТАКСЕ И ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛА

О глаголском виду

§ 560. Категорија глаголског вида чува се у галипољском говору одлично. Никакви страни утицаји нису били довољни да уклоне ову битну карактеристику словенског глаголског система.

Интересантно је да је број двовидских глагола овде знатно мањи него иначе у нашем језику. Велика група глагола на *-иса-* који у књижевном језику могу имати оба вида овде припада перфективном виду, док се имперфективни облик гради проширењем *-ује-* (*бигиндисујем: бегендйшем*, § 396). Исто тако *вѣдјем* (= видим) увек је перфективан глагол, а за трајно значење употребљава се итеративно образовање *вѣдјам* (§ 384).

§ 561. Неће бити на одмет ако поменем и неколико лексичких факата у вези са глаголским видом.

Глаголи *подйжем* и *пндсим* перфективни су:

Вијар пддиза рѹковине ми (тј. подигао је сваку...) — А. *КѢ пддиза увѣ калабалѣке дѡвлѣш* (= одавде)? Б. *Јѧ* и *Подйза*. —

Вѡда вилѣка, ѣѧз да пндси куће и (= њихове...).

Од ових глагола поносити је перфективан и у Вуковом Рјечнику, али у другом значењу, 'ein wenig tragen (ein Kleid), gesto paulum'. Материјал РЈА, међутим, показује да је имперфективно поносити много чешће од перфективног. Ни тамо нема примера за дистрибутивно значење. Што се тиче перфективног подизати, њега нема у речницима.

Глагол *вѣжем* који је код Вука имперфективан, али који може имати и други вид¹, у галипољском је редовно несвршен, као у Вука:

Чѣка мрѣва (= чекај мало), *сѣш рѣс* (= баш) *пуѣпан му вѣжемо*. — *Ми учѣр вѣжамо снѣѣја*. — *Гѣш'никама и вѣжаву, пушѣре* (= панталоне).

Облик медијалних глагола

§ 562. У галипољском говору јавља се се код неколико глагола који га у књижевном језику немају:

Да се блује. — *Он се блујаше*. —

Гувѣри дивѣка, ама бѣја се не вѣрује. — *Нѣјѣ се ѡвѣровала со су кѣзѣли* (сличних облика има и у Вуковим народним песмама, исп. у Броз Ивековића s. v. *vjerovati* 2). —

Кѣш се уђѣшиш на кѣњу. — *Ја се на кѣња уђѣши*. — *Дѣсѣа сѣ се ѣѣшили*. — *Кѣња се уђѣши*, — али и *Ишѣка* (= маѣрѣа) *бе симѣра уђѣшиво*. — *Ја ѣѣшаву кѣња*. — *Какѣрѣѣца имѣла* (= била је каракѡвѣула), *ѣѣшила јуѣѣ*. —

Сѣл (= само) *се жѣшам* (= зевам). — *Шѣ се жѣшаш*. — *Јѣ се жѣшаву мнѣго учѣр* (исп. *se zéja* у крашованском говору² и *зѣва се* у јужном Банату³ и у Касидолу код Пожаревѣа⁴). —

Заѣѣва се. — *Стуѣ инѣ жѣна ѣа се заѣѣва*. —

Мнѣго се кѣшјѣше. — *Дѣсѣа си се кѣшјѣла* (РЈА помиње *kašjati se* у Стулића, уз примѣдбу „perouzdanо“). —

Кѣшеш се. — *Јѣ се кѣшни* (1 аор.). — *Зѣѣоче да се кѣшје* (по РЈА *kihati se* у Стулића). —

Сѣ се ѣѣшѣс. — *Дѣсѣа си се ѣѣшѣаво*. — *ѣѣшѣаше се*. — али и *Шѣ ѣѣшѣѣше уста ви*. — *ѣѣшѣе уста му* (значење: ‘мѣсѣскати’). —

ѣе се ѡбѣснѣш. — *Да се ѡбѣснѣ*. — *Да се не ѡбѣснѣју*. —

Кѣш се ѡглѣнѣво на дивѣјку. — *Мрѣ се нѣ бога ѡглѣднѣ*. — *ѣа се ѡглѣднѣ на инѣ сѣрѣну*. — *Шѣ се ѡглѣѣаш* — али и *ѡглѣднѣ за шубѣм*. — *Чѣка да ѡглѣнѣм лѣѣѣ ли је*.

Вѣлов јѣѣше се ѡрѣјѣва. — *Дѣсѣа си се ѡрѣјѣѣво*.

¹ Броз—Ивековић, *Rječnik* s. v.; Maretić, *Gram.* 443—444; потврде и у материјалу речника Ристић—Канѣре.

² Petrović, o. s. 109.

³ Из мојег материјала.

⁴ Из мојег материјала.

Упошреба глагола бинем и сам

§ 563. Презент *бѝнем* увек је перфективан, а значење му је знатно сужено. Он данас има семантичку нијансу ‘постанем’, ‘настанем’, ‘створим се’ или слично томе:

Јабуку изѝ, бѝне ђене (= постане поново) *чбвик.* — *Сланѝна се пршойѝ, бѝне мѝс.* — *Кѝпја по кѝпја, ђѝл бѝне.* — *Глѝвње кеш пугорџу, бѝне углен, углен кеш погорѝ, бѝне гарѝло.* — *Ође да бѝне шѝм аргѝшин.* — *Да размѝсим лѝѝбац док бѝне пѝд руку.* — *Вѝја му нѝ да бѝне* (= воља му се неће остварити). — *Нѝће нѝ да бѝне* (= неће се смрћи).

Врло често долази овај глагол у специјализованом значењу ‘сазрети’:

Јѝш нѝ да бѝнеју жишѝњи. — *Орав, бѝде и ѝн кѝр* (= сазре [3 аор.] и он већ), *испѝнѝше се, помлашѝше га.* — *Крушке зелене, јѝш нѝсу бѝниле.* — *Сѝрдѝк је бѝнеш, да га уберемо.* — *Бѝнѝше су јѝбуке, бѝнѝше су шљѝве.* — *Нѝсу бѝнѝше јарѝке* (= врста шљива).

Полазну тачку целог развоја дала је перфективност глагола *бѝнем*, управо значењска нијанса ‘постанем’ коју он, у оквиру своје перфективне употребе, може имати. Галипољска еволуција своди се на чување и даљу прераду тога значења уз истовремену елиминацију истог глагола у имперфективној употреби¹.

Што се тиче еволуције ‘постати’ > ‘сазрети’, она није обична за наш језик и очигледно претставља семантички калк према турском језику где *olmak* ‘быть’ значи поред осталог и ‘становити се спелым, созреть’. Нешто слично постоји и у грчком језику².

§ 564. Имперфективно *будем...* потпуно је замењено презентом *сам, си, је...* Тако је напр. у зависним експликативним и консекутивним реченицама:

Ишѝнеш ли дѝ си жѝнѝ ми. — *Тѝ њеж да дѝѝнеш кр волѝва дѝ си.* — *Иди се обуѝци да нѝси голишѝва.* — *Свѝ ѝрѝѝбује на гувну дѝ су.* — *Да не берѝш кѝко дѝ је* (= какво било), *него слѝшко да глѝдаш дѝ је.*

Исто вреди и за футур, а такође и за релативски презент у значењу предбудућег времена:

¹ О виду овог глагола в. мој чланак у Нашем језику, НС VI 237—245 и тамо наведену литературу.

² Parahagi, XIV Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig 146.

Док умрем ће да сам чубанин — Ја не да сам водеке ирџи
 илџа. — Ја ћем да сам на гувну. — Нећем да сам ја жива дрв-
 јама камењама. — Там ће да сам, на шу сшрану. — Ја ћем да сам
 ши жена. — Лџи ће да си. — Ту неж да си. — Царџа ће да је
 (= биће...). — Знам шџ ће да је време (какво ће бити...). — Кџ
 ће да је увџ? — О бџже гџсподи, шџ ће да је увџ? — Неће да је
 шо злџ. — Неће ништо да је му. — Наши су деџца инџгџдињџшњи,
 кеџ уздрџсџеју ће да су дулџари. — Дугџдине ко сам жив, мџж
 да је јџш лџџио (= можда ће бити...). — Ако сам жив и здрав
 дугџдине, ће да куџим и ја-да куџџга вола.

Карактеристично је да свуда тамо где сам долази на место
 будем имамо посла с наглашеним обликом овог помоћног
 глагола.¹

Исти такав наглашени облик налазимо и у жељним, допусним
 и њима сродним реченицама, тамо где у књижевном језику и дру-
 гим дијалектима обично постоји колебање између сам и будем:

Да си жива и здрава. — Ћдрав да си (клетва). — Ду минџ
 (од мене) ирџшо нека је. — Дџно ишџе, нека је (= нека буде где
 воли). — Нека је ви живо и здраво. — Сунце ли зађе, лиџ дивџја
 дџма да је (= нека буде дома кад зађе сунце). — Нека је шако-
 да коно шо гвџриш.

Очигледно је цео овај развој инспирисан утицајем грчког
 језика где је през. εἶμαι (= галип. сам) увек имперфективан и
 улази и у формацију футура (= галип. ће да сам) и у конјунк-
 тив презента, док се перфективни („зористни“) футур прави од
 друге основе (θᾶ σταθῶ = галип. ће бињем).²

§ 565. Наглашени облик помоћног глагола јавља се и иначе
 по правилу тамо где испред сам стоји друга ненаглашена реч —
 свеза:

Ако је дџма, ће вињне. — Диздалека ако је дџш (= киша), ни
 ушџи, ако су куџриџе, ушџи. — Ако је илџдне, д-џдемо да јеџмо.
 — Идџн ако је. — Инџ дрво кеда је сџво. — Куџџ жеџна кеда је
 кџви (= јака). — Рџкни коно шџ је. — Уви дрџги јџди сви шџ су.

Веза да је долази и уз заменице и заменичке прилоге: шџ
 да је, ис-кџм да је, кџко да је (=шта било, чиме било). Исп. и
 реченицу иџмџше клеџџло, дџска-да да је, гџзје-да да је, ми га

¹ О томе како треба разумети израз „наглашени облик сам“ или сл. в. у
 §§ 38 и 390.

² Mirambel, Grammaire 130.

гвдрѣмо клеѣдло (= било да је даска, било да је гвожђе, ми смо га звали...).

Ни распрострањеност оваквих акцентованих комбинација свезе са помоћним глаголом *сам* у овом говору неће бити независна од утицаја грчких паралела: *да сам* исувише непосредно потсећа на грчки конјунктив презента *νάμαι* 'да сам'.

§ 566. Насупрот изложеноме спона у перфекту акцентована је само иза неких свеза:

а) *Море да си шишаво на сѣаре нивдграде, да веѣдјеш зайци* (= зечева). — *Да си купиѣво јдш дмаличку*. — *Да је га нѣшла, љаз да га цурѣси*. — *Да је се појѣло на вѣм ѣсѣом језѣку, љаву јдш лѣѣпо да га пѣмшим*.

б) *Ако је га полуѣдо*. — *Ако је се уженѣла*. — *Кеш је шишаво на дрва*. — *Кеш је се вѣрѣло*. — *Увѣ кеш је се уѣдшиѣла на коња*. — *Јѣко пѣмши кеш је ме укушиѣла* (= родила). — *Пѣсле кеш је се родѣло деѣше*. — *Кеш је ју прклево, вилѣ... итд.*

Пада у очи контраст између *кедѣ*, *кедѣ* у примерима из претходног параграфа и ненаглашеног краћег *кеш*. То сам *кеш* забележио и ван перфекта, опет ненаглашено:

Кеш је свѣѣац, ни шѣдимо на поѣ.

Да је употребљен дужи облик *кеда*, на њему би био и акценат: *кедѣ је...* или *кедѣ је...*

Сличан однос запажа се, бар по материјалу којим располажем, и у речце *нек(а)*. С једне стране стоје већ навођени примери са *некѣ*, *нѣкѣ*, *нѣкѣ*, а с друге реченице као *Зайѣри куш'на вѣаша, двѣрѣѣ нек су ошѣвѣрена*.

§ 567. Уколико облици *сам*, *си*, *је...* долазе непосредно иза неке стално наглашене речи, они су праве енклитике:

Јѣ сам јдш мѣличак (= мали), *ши си јдш вѣлик*. — *Увѣ крај губѣров заковѣчеш је*. — *Увѣ је млѣѣко данѣшњо, увѣ другѣ је учѣрѣшњо*. — *Увѣ двѣ кѣмења велѣкѣ су итд.*

Дао сам примере са копулом ван перфекта да бих показао да чак ни ту копула није наглашена. Може се, дакле, констатовати да се „наглашена“ варијанта помоћног глагола *сам* јавља уствари само тамо где њен нагласак прелази на претходну реч у истом говорном такту у виду ' одн. ^ . Ипак, са разлога показаних у §§ 38 и 390, тај нагласак припада облику помоћног глагола, а не свези која му претходи и која преузима акценат силом фонетског закона о превошењу " с ултима говорног такта.

Изостављање копуле (Помоћног глагола)

§ 568. Међу одлике галипољског говора спада сразмерно често изостављање копуле — презента помоћног глагола.

У перфекту до овога долази врло често у синтаксичком релативу.¹ Приповедачки перфекат у народним умотворинама и сличним текстовима увек је без копуле:

Баба и де^а да има^{ли} по-јну^у кућу. Бабина кућа била ду сдчива, де^а дина била ду сдли. — Узв^о да бе^жи ду мрде^вна, ама мрде^вне биле пок^рш^еше, и так^о [о^н] п^ао, уш^укао се. — Им^аво ид^ан ц^ар, им^аво с^ал ин^у див^ојку (— само једну к^ер). — Б^ио ид^ан гали^ча^р, мал^ома на^пр^ај^аво, сир^ома ч^овик б^иво. — Так^о он н^ије је послу^шаво, ж^ен^а му ш^ишла на п^уш^дку, пр^ала. — Б^или ш^ри б^ра^ша, сир^ома б^или. — Пи^ши^љук М^ара у^пр^ег^ни^во к^дла, с^тд^иво м^ангал в^рс к^дла. К^еш је ш^ишаво на д^рва, сл^ез^аво. — П^осле ц^ар в^рло пу^сл^аво а^ск^ере да га уд^нес^еју. — Див^ојка м^нд^о сл^ична била и в^ода ко^но с^унце сл^аш^тин^ила (= си^јала, од от^сја^ја њ^еног ли^ка). — Ника м^ла^да нев^ес^та х^ала да на^пр^ди п^ел^ше.

И за претерито-презентску ситуацију карактеристичан је краћи перфект.

Иш^тем да се ис^рчем, ама ни м^дж, р^ње (=ноздрве) ми се заш^тис^нили. — Т^иђо н-ош^ом ч^еш^ми, з^нес (=једва) су^зи, уч^ер ш^ик^аше ко^но р^ука, дан^ске пр^сш^ало. — Ја ш^иђо у њ^и, ама и он^и-да л^егли. — Над^ули се д^чи ш^и, м^лд^о си с^ид^аво. — Д^и је б^ило ув^о г^во^зје, р^ђа га по^јла.

Врло ретко се јавља овакав перфект и у простој констатацији радње извршене у прошлости, дакле у најчистијем синтаксичком индикативу:

Н^ондак р^ек^неју: „У^рло род^ила, мор^е, у^но друг^о је ј^дш у по^ви^шку.”

У овој ситуацији иначе се по правилу употребљава дужи перфекат:

Н^еће да ј^е, он је ј^ево дома и сл.

У разним релативским и модалним ситуацијама краћа форма перфекта претставља једини употребљив облик:

Ц^рч^п се гр^нцу нас^ми^до (стајаћи израз, исп. у Вуковим пословицама Ругао се лонац шенцери). — В^ук в^ед^иво гу^зи^цу му, м^и-слио р^дна е (израз има г^немски карактер). —

¹ Исп. А. Белића, ЈФ VI 124.

Имало, не^м мало шљива, шљиваг га говдримо (= зовемо га...).

§ 569. Све досад изложено разликује се врло мало или нимало од онога што имамо и у нашем књижевном језику. Међутим у употреби копуле у именском предикату неслагање је велико. Изостављање помоћног глагола овде је веома често. Оно није ограничено на пословице које, као свевременске реченице¹, и другде могу не имати помоћног глагола и на разне друге ситуације где би се облик без споне могао употребити и у књижевном језику (*Уноћи се враћи дџма, њене синија шџм; Уфаши [1 аор.] инџ шиче, крила му посечџни*), већ се распростире и на најобичније констатације. И у таквим реченицама данас је обичније изостављање копуле, мада још увек има доста примера њеног чувања:

а) *Увџ грнци муџ, увџ грнци њињине. — Леџд ми изндјеша. — Кућа ши инџм пџнџџром (= твоја је кућа с једним...). — Ушџ дивџја дџшаречка, врџмџ је прџџе. — Данџске свџшац, ни послујеју. — Кривџ му (= криво му је), грџбџ му (= ружно му је) џме. — Кућџвџи ми прџк мнџго висок. — Нџкџши ми цурџза (1 аор.), руке ми чџште. — Сџштра шоџд врџша (= је твој ред) да узнеш млџко. — Ни мџж да прџшам, јџзџк ми жџва рџна. — Ушџ врџћа мџкра, учџр је џпра. — Онџ вода брџштра, неџма нџкаки шруџ. — Свџ коре увџ леџбац (= овај је хлеб сама кора), срџдне неџма џч. — Прџвају (= лете [птичићи]), ни мџж да и уфаџшимо, вилички. — Моџџ рџке покџдџше. — Ёшџа ши мнџго вилика. — Нџџмало ми дџџше боно. — Дџсџа си нарџчџла, јџн џмрш, не чује. — Увџ дрџво шџначко, не мџж да дрџи. — Ушџ жџна шџшка, шрџџ је (= јој) велико. — Пудџ му нек се свџчџ, кушџја му у кџвџџгу.*

б) *Јџгџиџе избрџјешџ су. — Нџши су дџџца инџџдињџшџи. — Муџџ кућа инџм удаџџ је. — Увџ је млџко данџшџо, увџ другџ је учџрџшџо. — Мџџ браш ду минџ је јџш млџш. — Увџ крај губџров заковџчеш је, испрџи. — Мрџс је на џдџџва. — Дугџдине џе да учинџм (= верим) сџна ми, вџгдине не жџним га, јџш је мџличак. — Нџша нивџсџа (= сваха) је шџшка, данџс-сџштра џе се родџ (= породџиџе се).*

У турском језику налазимо исту ситуацију: „Dans la langue courante, -dir est très souvent omis, surtout avec un thème verbal: ex. *çocuk hasta (-dir)* ‘l’enfant est malade’”². „La relation entre le

¹ Исп. А. Белића, Јез. прир. 101–102.

² Godel 43.

sujet et l'attribut n'a nullement besoin d'être exprimée par le verbe être, la simple juxtaposition y suffit... τὸ καλὸν καλὸν 'le vin est bon'¹. Утицај ових језика свакако је допринео развоју ове особине у галипољском говору. С друге стране, почети су могли бити понесени из старе постојбине. У данашњем говору околине Светозарева губљење копуле у предикату није ништа слабије него у галипољском: *Мбј дѣда шѹ рђен. — Та ми син шдр. — Ддобро му;* итд.²

§ 570. Уза сву велику распрострањеност примера с изостављањем копуле, може се одредити неколико граница преко којих ова појава не иде. Та ограничења треба уједно схватити и као ограду уз оно што је изнето у претходна два параграфа.

Изостављања копуле има само у облицима 3 л. јединине и множине; у првом и другом лицу копула се чува. Веома је карактеристичан случај поздрава као *Добрѣ си дошаво; Добрѣ сам ти дошаво* који у овом говору редовно имају спону *сам, си* (исп. § 538). Изузетак — примера с изостављањем копуле у 1 или 2 лицу — нисам нашао уопште. Додуше треба напоменути да немам примера за све оне категорије које у књижевном језику знају за изостављање споне у овим лицима (исп. Љ. Стојановића, Реченичке конструкције без *verbum-a finitum-a*, ЈФ III 7—10).

И у зависним реченицама спона се по правилу употребљава:

Диздалека ако је даш (= дажд), ни ушѣ, ако су куприце, ушѣ. — Да не берѣш како да је, него слѣшко да глѣдаш да је. — Да је се појало на вѣм ѣшом језику, јѣш ѣаву лѣпо да га ѣмѣш и да ти га говѣрим. — Сви шрѣбује на гѣвну да су. — Ја порѣси дивѣка да прѣшре, а јѣна вѣш како је га доѣоко понаѣрѣла. — Кеш је свѣшца, ни шѣдимо на посѣ. — Увѣ кеш је се уѣдшила на коња, говѣри. — Мѣш ли да ѣузѣш увѣ чумѣгу ду куѣдга је дрѣшца? — Рѣкни коно шѣ је; итд.

Отступања од овога нашао сам свега у малом броју примера: *Ке се врѣшѣво нѣшрак дѣма, вѣ диво...*

Бајѣ ми гвѣраше инѣм чѣвѣку да бн (бајѣ ми) нашѣрѣјаво бѣце да се музѣју.

У првом примеру очекивали бисмо *кеш је се...*, а у другом *да је бн...* — Ови примери, према великом броју других с употребљеном споном, претстављају ретке изузетке. Уосталом, при-

¹ Mirambel 195.

² Мој материјал из Глоговца.

ликом проверавања материјала, мој најстарији информатор Нестор Белчов изјавио је да би у другом од наведених примера свакако морало доћи је.

Употреба копуле није факултативна ни у упитним реченицама:

*Кдџа му дѣн је? — Сшрѣн дѣшша дѣ је ви? — Шд је ши врѣш
шакд дибџо? —*

*Кд је му се поклонѣо? — Дѣкле (= откуд) је се уцрвѣла? —
Па бајѣ ши кд је казѣво? итд.*

Једини забележени изузетак, у реченици *Уво мѣсо жѣвд
ли, куѣ марѣњи (= ког врага), не шкѣда се, не мења ништа на
општој слици.* (И овде стари Белчов тврди да треба употребити
је — очигледно је у оваквим примерима процес испадања копуле
тек започео).

Ни у негативним реченицама нема изостављања копуле. Презент помоћног глагола *нисам, ниси...* употребљава се доследно, како у именском предикату, тако и у перфекту. Овај говор не зна за краћи тип негираног перфекта који се јавља у реченицама као *Не могао се миш провући кроз јаму, па свезао шиквицу за реј; У сишно се не десило, а у крујно немам*¹. Непосредна веза између одричне речце *не* и радног придева јавља се у галипољском само у модалним конструкцијама са два радна придева типа *имало, не^чмало* (§ 537).

СВЕЗЕ И СЛИЧНЕ РЕЧЦЕ

§ 571. Конструкција са *да* ли непозната је говорном језику Галипољских Срба, али сама речца *ли* долази у питањима врло често:

Гошова ли је ваша књига (у писму)? —

Лучом ли налоџѣваше? — Заклѣшд ли је, суѣйсѣша (= цркнута) ли је? — Чѣка да поглѣнем лѣчѣд ли је. — Зубе ли ши ни шрѣш, кѣке су црне! — Свѣ ли су ши дѣ^чца дивѣјке? — Зѣшто лежѣју кѣкше надвѣру, нѣ^чмаше ли свѣнац (= кокошињац)? — Пѣшѣ ли заѣојдше? — Ом ли ши нѣ рече? — Бајѣ ни ши ли ушѣче? (= да ли си ти убио нашег оца)? — Увѣ ли нѣ зна нѣшки? (= да ли овај...) — С кѣм (= чиме) га уѣрѣжи, чѣштим мѣштим ли или крѣмѣшовим? — Жѣнд ли се рѣди (= да ли се породила...)? — Иѣѣву двуѣце па се

¹ Љ. Стојановић, ЈФ III 8.

замећаву (= посртаху), пијани ли беву, ко и знд. — Поклѣчио ли је бајчу? — Написали ли су? — Ддшаво ли је бајд ши? — Ђуро, дво ли си ддске? — Тдсаво да погледне бивдли дбсли ли су. — Паре ће ми дашћ ли?

Пада у очи да нема ни конструкције са је ли. Говори се редовно *лѣпд ли је*, а никад *Је ли лѣпо*. Уопштавање обрта са ли, иако су они свакако словенског порекла, хармонира са ситуацијом у турском где у овом значењу долази енклитично *-ti* које „se joint au mot sur lequel porte l'interrogation“¹.

Речца ли се јавља — као и у другим дијалектима и у књижевном језику — и са значењем свезе ‘ако’. Примере в. у § 536.

§ 572. У погледу употребе негативне речце *не* треба истаћи да се она никад не јавља у темпоралним реченицама са *док(ле)*:

Стрѣка ђиѣа колаца ду колаца док се надѣне на колац. — Ке дѣје бѣжић, дѣкле се крстѣи вѣда, ушћ се ноћѣве гвѣреју пугѣни нућѣви (време од божића док се не освети вода [тј. до 5 јануара] назива се...). — Да размѣсим лѣбац док бѣне пѣд руку. — Док умрем (= док не...) ће да сам овчѣр. — Пѣше, пѣше док се опѣше. — Сеѣдо док изиће сунце.

У нашем језику постоје иначе обе могућности. Исп. РЈА s. v. *dok*.

§ 573. Свеза *шо* употребљава се често у експликативним реченицама тамо где би се у књижевном језику употребило *да*:

Цѣганке вѣѣдили шо е слѣчна бѣла (= да је била лепа). — Нѣсмо разбрѣли шо је бѣла шѣшка (= нисмо схватили да је била бременита). — Дѣкле јѣ знѣм шо ћеш шѣ да ми ушћкнеш. — Закѣнѣ се шо нѣси бѣо шѣ.

§ 574. Место свезе *и* често се јавља асиндетска конструкција:

Бѣне се бѣја мѣма за дѣше. — Рѣке нѣге ми узѣбѣше. — Мѣсечина коно дѣн, дѣда бѣба коно пѣн. — Кѣздо бѣи му мѣми му да је вѣѣдиво на пѣшѣку инѣ лѣѣу дивѣју. — Дѣдо и (= им) мѣа сѣрња лѣба. — Нѣћем да сам ја жѣва дѣвјама камѣјама. — Ја кеш јѣм сѣрња лѣба, давим се.

Не може се рећи да би се у свим овим примерима одреда у књижевном језику безусловно морала употребити свеза *и*. Ипак, може се слободно тврдити да би у већини примера свеза била заступљена. Карактеристично је да су ту свугде

¹ Deny, Grammaire 282.

употребљене без свезе по две именице које се често јављају заједно.

И између саставних реченица у којима се износи ток неких догађаја може да изостане свеза и у ситуацији где би је књижевни језик бесумње употребио:

Тйчићи прваћем (= кад су летели) ја и удри камењом, па доше. — Ину цйглу дивојку (= кћер) ймаше, умри.

Све су ове особине преузете из турске синтаксе. „En turc, on se contente souvent de juxtaposer les membres coordonnés, surtout s'ils sont brefs, sans marquer leur rapport (coordination implicite ou asyndète) ... Il [ce procédé] s'applique également aux couples locutionels, avec ou sans allitération..., comme: *ana baba* „parents”, *üst baş* „mise, habillement“¹.

РЕД РЕЧИ

§ 575. У галипољском говору и енклитика 3 л. јд. презента заузима место у реченици које припада осталим глаголским енклитикама, дакле испред заменичких енклитика:

Памши мндго кеш је ми укушйла (= окотила = родила). — Нёће да је ши злд. — Шд је ши враш шакд дибдо. — Кд је ши погрёбао руке. — Ду минё (= од мене) прдшо нёка је ши. — Кдо је ши прйзуме? — Кд је му се поклонйо? — Нёће нйшто да је му. — Нйко је му умрво. — Да је га нашла, хдз да пубёгне. — Кеш је ју прклево, вилй (= вели) ... — Нёка је ви жыво и здрво.

Овом иновацијом продужује се и даље развија један процес карактеристичан за наш језик уопште. И остале глаголске енклитике потичу од облика чије је место било иза заменичких енклитика. Данашњи ред енклитика није стар. Још у XVII—XVIII в. имамо, у пословицама из Даничићеве збирке, примере као *Црне ши су очи, Ошворио ши сам срце* итд.² У галипољском говору се и енклитика *је*, која иначе стоји по страни од општег покрета, придружује осталим глаголским енклитикама.³

¹ Godel 176—177.

² П. П. Ђорђевић, О реду речи у српском језику, Глас СКА LIII 224. Исп. и Зиму, *Razlike* 67.

³ Примере ове врсте налазимо и у говору хрватских насељеника на југу Италије: *pà je tu gèkla* и сл., *Režetar, Südlt.* 263.

Иновацију, разуме се, претстављају и реченице са групом енклитика *је се*:

Да је се појало на вџм њшом језџку, њаву јџш лџпо да га пџмшим (= још бих га лепше...). — Угрџблд је се. — Дџкле је се уџрвџла? — Кеш је се вџрџло. — Увџ кеш је се уџџшила на кџња, говџри... — Пџсле кеш је се родџло дџше... — Ако је се уџенџла...

Ипак, ове примере треба у извесној мери разликовати од оних на почетку овог параграфа. Овде се није једноставно обрнуо ред енклитика, већ се прво извршило сажимање *се је* > *сџ*, па је доцније *је* аналогичном враћено. У нашим говорима овакви су примери кудикамо чешћи од првих. Иако не спадају у књижевни језик, има их доста у Вуковим народним песмама¹. Иначе су нарочито распрострањени у оним дијалектима наших источних крајева с којима је галипољски говор сродан и по другим цртама. У речнику Гл. Елезовића наилазимо на примере као *да је се нџ бога камџњем гаџџла, грџе гу нџ би бџло*², у Ресави су записани примери као *Кад је се он дџго...*³, а у Великом Селу код Београда ја сам забележио *џндак је се џрало шакџ* и сл. Исп. у Тимочкој Крајини у песми *Она је се од себ расцвелџла*⁴. Лако је, дакле, могућно да су Галипољци ову црту понели из старе постојбине — мада се с друге стране не сме искључити ни могућност самосталног развија у оквиру опште промене положаја енклитике *је* у галипољском говору.

§ 576. Место испред енклитике добива увек и одрични презент *нисам, ниси...*:

Ја нџсџм га вџдиво. — Док нџсџм ши рџкаво... — Шџ нџсџ га пувџла? — Јџш нџси се дџгаво. — Тџ нџсџ га лџпо пољџла. — Њмамо инџ чџлу, јџш нџје се руџла. — Такџ он нџје је Послџшаво. — Ушџ вџрџња мџкра, јџш нџје се осушџла. — Ако нџје ши узџво руџа. Дџда нџје је (= јој) дџво сџли. — Ми Шибџ нџсџмџ се насмиџџли. — Зџшто нџсџџ је помџзџли. — Јџврџчиџи (= млади птичиџи) јџш нџсџ се обџкли у пџрџја.

У другим нашим дијалектима и у књижевном језику енклитика има овакав положај само онде где је презент *нисам* на првом

¹ Маретић, Грам. 404. О целом проблему в. и Р. Алексића, НЈ I 48—50.

² Речник I 119.

³ М. Ивковић, Рес. 294.

⁴ М. Станојевић, Зборник прилога за проучавање Тимочке Крајине I 56.

месту у реченици. У реченицама̄ које почињу свезом¹ енклитика се, међутим, везује за свезу и долази испред *нисам*:

Није ти дао: Ако ти није дао...

Слично се понаша енклитика и у главној реченици ако испред *нисам* стоји посебно истакнут подмет, а исто тако и упитна заменица, прилог или нека друга допуна:

Нисам га видео: Ја га нисам видео;

Ниси се дигао: Још се ниси дигао.

У галипољском говору све ове разлике изостају и енклитика има фиксирано место иза *нисам*.

§ 577. Сви описани односи заступљени су у нашем језику не само у реченицама са помоћним глаголом *нисам*, него и иначе: енклитика се по правилу везује за прву реч у реченици² (при чему се свезе *а* и *и* уопште не броје као посебне речи — исп. § 576 напом.). У галипољском и у оваквим примерима енклитика често доспева дубље у унутрашњост или чак на крај реченице:

Први пуш сновѣ се, идсле се нѣвје на врашѣло. — Кеш бн дѣје, ја бѣву се укуѣјѣво. — Крушке нѣ бѣву се још расцвишѣли. — Учѣр јѣ шрѣћем га досѣйго. — Кѣко данѣске лакѣшѣ си исѣкѣла? — Пусѣли овѣ кѣшу, бѣ соли коно шрѣва је. — Не грѣй му, него рѣкнѣ му лейѣшѣм (= на леп начин). — Да ѣѣв га нѣћем, ѣѣв да га научѣм идмѣши.

Овде у галипољском говору нема оне доследности која је карактеристична за примере са *нисам*. Уосталом и у књижевном језику влада у овом правцу прилична слобода и моје горње напомене треба разумети с том оградом. Исп. у Маретића³ разлагање о овоме поткрепљено анализом примера, а затим и материјал на стр. 403.

¹ У овом правцу свезе *и* и *а* владају се у нашем језику друкчије од осталих свеза; на њих се не могу наслањати ни глаголске ни заменичке енклитике (исп. П. П. Ђорђевића, Глас LIII 225—226). Уствари ове свезе не играју улогу посебних јединица; реч иза њих понаша се као да је на првом месту у реченици:

Нисам ти дао:

... а нисам ти дао:

... да ти нисам дао.

У галипољском говору, међутим, енклитика се може ослоњити и на свезу *и*: *Бѣба га уфѣши и га полѣпа. — Пѣсле се пуѣјѣри унѣ прѣђа и се усѣѣи.*

² П. П. Ђорђевић, Глас LIII 220—222.

³ Gram. 402.

§ 578. Појаву супротну описаном реду чињеница налазимо у споредним реченицама везаним за императив *йди*. Ту енклитика долази одмах иза *йди*, и то без никакве свезе — дакле, на самом почетку споредне реченице:

Йди га удрй шй-да (= и ти). — *Йди се обуци, йди се накйши*. — *Йди се изгрѣ^чј*. — *Йди му помогни*. — *Йди га полуца* (= истуци). — *Ишен се умйше*. — *Йди га намджи*. — *Йди се ракйје наждѣри*. — *Йди га људбј*. — *Йди је свѣжи*. — *Йди и* (= им) *рѣкни*. — *Йше се наййше*; тако и *Оди ми кѣжи шд ће да рѣкне*.

Аналогне примере налазио сам у доста великом броју у банатским говорима: *Йди се ойѣри* Црња; *Йди га уваши* Фаркаждин итд.

Слична је ситуација и у споредним реченицама уз *ако йшшеш*:

Ако йшшеш, ме закбји. — *Ако йшшеш, се јуши*.

Ово претставља донекле паралелу примерима из народних песама са да богда: *Да бог да је ловци увашили¹*.

§ 579. Посебну особину галипољског говора у односу на остале наше говоре претставља утврђен положај заменичке енклитике у посесивном дативу. Таква енклитика долази редовно иза именице чије припадање одређује:

Крйла му су искрйшеши (а не *крйла су му...*). — *Закбји бвцу душд је* (= јој) *док нйје изйшла*. — *Сѣмо се чује ндс му*. — *Нерѣјда бйнила жѣнд му*.

Друге примере и дискусију в. у § 490.

Када је, међутим, именица праћена атрибутом, енклитика долази иза атрибута: *Ланѣ бѣше инд ми јво глүво, вѣгдине јдбу двдј*. — *Мѣла ми сѣсшра и вѣлики ми брѣш*. По прављу се, дакле, енклитика везује за први члан номиналне групе. Исп. и у грчком *η καλή σου αδερφή* „deine gute Schwester“². Ове конструкције се разликују од оних типа *бѣйна ми сѣсшра* сасвим друкчијом функционалном структуром: у примеру *мѣла ми сѣсшра* енклитика одређује управну реч синтагме, а у *бѣйна ми сѣсшра* именицу *бѣја*, транспоновану у придевски атрибут *бѣйна*. Ова неједнакост није можда без везе са чињеницом да је једна конструкција сродна с одговарајућом турском, а друга са грчком.

¹ Маретић, Грам. 402.

² Thumb, Handbuch 84. Слични обрти обични су, уосталом, и у македонском, бугарском и румунском језику, исп. Сандфелда, Linguistique balkanique 189.

§ 580. Одвојено треба поменути и предилекцију галипољског говора за упитне реченице у којима упитна заменица одн. прилог (заједно с енклитикама) има место на крају:

Кѡжа му дѣ^а је? — Сѡрѣ^а дѡшѡа (= центар, главни трг у месту) *дѡ је ви? — Бѡјѡ ти* (= твој оцу) *кѡ је кѡзѡво?*

§ 581. Обрт са групом *не се* на почетку реченице, обичан напр. у македонском језику и у неким нашим дијалектима на истоку¹, није својствен говору Галипољаца.

КОНГРУЕНЦИЈА И БРОЈНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

Именице уз бројеве

§ 582. Именице м. р. уз бројеве *двѡ*, *ѡри* и *чеѡри* имају — као и у другим штокавским говорима — облик ген. јд.:

чиѡри брѡѡа, *двѡ гѡсѡѡ* ми *дуђѡше*, *двѡ дѡна*, *ѡри дѡна* (поред окамењеног арханчног *двѡ днѡ*, *ѡри днѡ*), *у два мѣ^асѡа*, *двѡ убрѡза*, *ѡри ѡѡна*, *двѡ чѡвѣ^ака*.

Акцент сведочи да и именице ж. р. уз ове бројеве стоје у истом падежу:

двѣ^а врѡѡѡ, *двѣ^а грѡнѡѡ*, *чиѡри жинѡѡ*, *диђѡше јѡбу ѡри жинѡѡ*, *двѣ^а звѣ^аздѡѡ*, *чиѡри ногѡ се вѡжеју*, *двѣ^а овѡѡ ни* (= нам) *ѡрѡсише* (= оставише), *двѣ^а ѡланѡнѡѡ*, *двѣ^а рѡкѡѡ*, *двѣ^а свѡ^аћѡѡ*, *ѡмѡше двѣ^а да сѡсѡрѡѡ*, *вѡкни јѡбу ѡри сѡсѡрѡѡ*, *двѣ^а увајѡѡ* (ном. јд. *уваја* = равница), *двѣ^а чѡлѡѡ*. Исп. и имен. м. р. на -а:

Дунѡ^аше ми двѡ Грѡкѡѡ. — *Имам двѡ рѡјѡѡ*.

У овој особини галипољски говор није усамљен међу штокавским говорима. Ње има напр. у Славонији² и у неким крајевима на северу Србије: *ѡри женѡѡ* Велико Село, *двѡ сѡсѡрѡѡ* Глоговац, *двѡ сѡрѡнѡѡ*, *двѡ рѡкѡѡ* Касидол.³

Именице ж. р. на консонант пришле су м. роду у свему, па и у овоме. В. § 222 и д. Једини остатак старијег стања је веза *двѣ^а нѡћи* (и *ѡри нѡћи*, *чиѡри нѡћи*) која се, као петрефакт, нашла н^а истој л^анији са *двѡ днѡѡ* итд.

§ 583. Конгруенција именица ср. р. претставља посебан случај. Сами кардинални бројеви ср. р. од 2 до 4 измењени су и

¹ Тако напр. у јужној зони Јужноморавског говора (А. Белић, ДИЈС 630) и у извесним местима у источном Банату (П. Ивић, ЈФ XVIII 153).

² Ивић, Pos. II 115.

³ Из мог материјала.

конгруенција одговара пореклу данашњих облика кардиналних бројева:

Двџ брда; Двџ-шрџи вџлџчића (: инџ вџлџче¹); Двџ вршилџња, инџ прџџњо, инџ сшрџџњо; Трџ гџвана жџшта; Чџшворој зрџиња; Чџшворој клџичића; Двџ кулиња (: инџ кџло); Двџ бџснџи кџчића; Двџ пушџчића (: инџ пушџче); Увџ двџ сџла су мџличке; Трџ сџла; Дџ двџ сџла (= из два села); Двџ шилџња; Йма шрџи шџчића; Двџ ушџ; Јџбудвој ушџ ми болџју.

Исп. § 269.

§ 584. Уз бројеве од *пџш* навише конгруенција је једнака за именице свих родова и свих типова:

пџд брџшја (ном. мн. брџшји), дџсџш лџсшџва, пџш снџџаја, сушџиу грџнџ, сџда м звџџздџ, шџс нџџи, пџш свеџџџџ, дџсџш зрџиња, дваџ сџла.

§ 585. Уз бројеве од 2 до 4 који су, као што је истакнуто у § 270, променљиви само у инструменталу, може се у том падежу јавити облик једнине — поред такође обичног инстр. мн.:

Увџ је бакрџч двџџ м дрџшкџм. — Нџџраи кџћу двџџ м јџзџм. — Уфџџши двџџ м прџшџм. — Трџ м прџшџм уфџџшџво. — Вџла (= виле) шрџи м рџгом (= са три...). —

Кџћа му је чишџџрим пџнџџџрама. — Трџ м прџшџма се крџш наџрџја. — Да се јџзне јџбудџвџџ м рукџма. — Изџиџе двџџ м свеџџџџма нџвога џгња.

Облик једнине уз бројеве одговара познатој особини турског језика².

§ 586. Променљиве су у инструменталу и именице које долазе уз непроменљиве бројеве (веће од 4). Овде се, међутим, јавља само облик инстр. мн., никад облик једнине:

Дџџе пџд брџшјама. — Идџн кџњ шџс ногџма. — Побџџже двџндџс џскџџрама. — Изџџди идџн кџзан џлџџџна чишџџрџз дрџшкџвама. — Исп. и Кџко кџлама вџчџџџе шрџџвџ?

Конструкција је за наш језик необична. Маретић даје свега један пример³ за који и сам каже да је „поради стиха“. Упор. и *сџм пџш бџбама* у Поцерини⁴. У турском језику, међутим, број

¹ Карактеристично је да се суплетивна множина именица ср. р. с обликом м. р. влада као и нормално образована множина ср. р.: *двџ вџлџчића* исто као *двџ брда*.

² Именица уз бројеве стоји увек у једнини — Н. Šabanović, Gramatika turskog jezika, Sarajevo 1944, 36.

³ *Не верује девџш вџзџрџма* из Вукове народне песме, Gram. 186.

⁴ Московљевих 107.

је непроменљив, а уз њега стоји именица која се мења¹. Исто вреди и за грчки језик.²

Слагање предиката са субјектом

§ 587. Уз бројне конструкције са бројевима већим од четири долази у предикату редовно облик множине:

Пѣш јудѣ шиђше. — Седам кола ђубура (= ђубрета) диђше.

Исто вреди и за везе *мндо* + ген. мн. именице:

Мндо гѡдѣна прђше. — Нбндак диђше на нбм баѣру мндо чубана.

Најзад, плурал у предикату налазимо и уз упитно *кѡко* у примерима као:

— *Кѡко јудѣ су* (= колико је људи)? — *Кѡко су, нѣ знам.*

§ 588. У неколико примера забележио сам логичку конгруенцију уз субјекат који у облику једнине значи мноштво:

Ушѣ ѡнс (= тај род) *померѡше, сѡде* (= само) *инѡ деѡше сѡде* (= о-). — *Спркѡве кѡрѡке пораскѡдше ѡсан* (= људи су већ обрали кукуруз). — *Иѡн кѡзан дѡшѡна прсѡше се.*

§ 589. Уз бројну конструкцију састављену од броја мањег од 5 и именице м. р. долази у предикату само облик радног придева на -ли:

Бѣли шрѣ брѡша (никад: б и л а . . .), *Дѡшли шрѣ вѡка, уфѡшили је* и сл. Тако и *Пукѡрѡли се двуѡце* и сл.

Ово се слаже са чињеницом да радни придев и у плуралу има само овакав облик за сва три рода (исп. § 313).

Слагање ашрибуша с речју коју одређује

§ 590. Уз бројне именице *двуѡце, шруѡце* и *чишвурѡце* које и саме имају облик множине, долазе множински облици у атрибуту: *ндси двуѡце, д-унѣ чишвурѡце.*

§ 591. У изразу *свишѡ госѡбѡ* (= богородица) употреба атрибута је механизована и раскинута је конгруенција са субјектом:

Ушѣ јунѡк ѡзе свешѡ госѡбѡ (= икону богородице). — *Пур бѡгом и пр свешѡ госѡбѡм.*³

¹ Šabanović, о. с. 36.

² Mirambel 109.

³ У грчком је непроменљива апозиција *хѡрѡ* у синтагми *ѣ кѡрѡ-Μαρία* (Mirambel, Grammaire du grec moderne 65).

Дистрибутивни сингулар

§ 592. У галипољском говору редовно се употребљава једнина у примерима као:

Сћари јуди шдлбва ндсџву на глџвџ ју. — И шакд шџшли бни дџма ју. — Ке су се сџгнџли [жене], сџса ју заболџла.

Множина место једине

§ 593. Забележио сам и нешто примера за употребу множине градивних именица место једине:

Пџне зајокдше да шичџју. — Крџвџви пошџкли. — Нџма би прдџвџли грџзја, бџшбџва.

У прва два примера плуралски облици имају неоспорно стилску вредност. То се нарочито јасно види кад се ова особина упореди с одговарајућом цртом турског језика из којег су је Галипољци очигледно примили: „Ce suffixe (du pluriel) s'emploie parfois expressivement (pluriel intensif ou descriptif) avec des noms qui, logiquement, ne comportent pas l'idée de la pluralité:

kan-lar iç-in-de „dans les sangs = tout en sang, ensanglanté“¹.

Упор. код одговарајуће именице у грчком: τὰ αἴματα 'les flagues de sang'².

ПИТАЊЕ КОЛЕБАЊА У РОДУ

§ 594. У својој књизи „Галипољски Срби“ проф. Филиповић помиње „колебање рода“ код именица и истиче то као важну особину галипољског говора:

„*Колебање рода* код именица је врло честа појава а то је општа појава у косовско-ресавском говору. Можда је на даљи развитак ове особине у говору галипољских Срба имао утицаја и турски језик, који не познаје граматичког рода у именица. То колебање односно губљење осећања за род огледа се у томе што иста именица нема стално исти род. Тако се на пр. говори „наш род“, али и „наша (наса) рода“. Ова су колебања нарочито изразита кад уз именицу дође нека заменица или придев или глаголски придев и кад је цео израз било у првом било у ком другом падежу, на пр. именица „приповес“ је женског рода, али

¹ Godel, Grammaire turque 55.

² Mirambel 73.

се чује и: *ниедан прповес, то прповес велики*. Даљи примери: *мујом љуби (мојој љуби), у црквеном бајчи (башчи), овај семе, други семе, мојим сестром, идним душом, у којом селу, на билом књиге црно писмо прилега (приличи), оти (тај) памет, није било темни облак, музни говеда, Свети Тројице, у ином планини, кр мојега памета* итд. Има таквог неслагања и између рода именице и глаголског придева у сложеним глаголским облицима, на пр.: „и они слусале“ (и они слушали). Ево још неколико примера ослабљеног осећања за род. Именица крв је мушког рода („три капке крва“), орао је средњег рода („срло урло“ — сури орао, „орлета“), а има мушко име „Павла“ (акузатив: Павлу).¹

Кад би у галипољском говору одиста било губљења осећања за граматички род, то би био најдубљи захват турског и уопште несловенског утицаја на граматички строј тога говора и уједно једна од најзначајнијих иновација у њему. Међутим у овом случају проф. Филиповић, иначе одличан опсерватор, извукао је преурањен закључак. Како је до тога дошло, лако је објаснити. Филиповићеви примери су највећим делом тачно забележени и на први поглед збиља изазивају утисак да је осећање за граматички род дегенерисаво. Тек детаљнија анализа може да покаже да се ту ради о појединачним разликама према нашем књижевном језику код извесних именица и извесних завршетака. Неке именице или групе именица прешле су у други деклинацијски тип, са чиме иде паралелно и промена рода. Тако је *џрџовес* мушког рода, *сџмен* такође мушког, *џрло* средњег итд. — али те су именице у овом говору увек истог рода: *џрџовес* никад није женског рода, *сџмен* никад средњег и сл. Колебања у роду овде нема. У случају *наша рода* имамо посла са македонизмом. Наравно, у роду огромне већине именица галипољски говор слаже се с нашим књижевним језиком и род тих именица, разуме се, сталан је и не показује никаквих колебања. Друга група примера обухвата случајеве где је флексивни наставак за неки облик ж. р. морфолошким путем изједначен с неким наставком м. и ср. р.: *мујом љуби, у црквеном бајчи, идним душом*.² Наравно, ни ови примери, исто као ни они први, не доказују губљење осећања за граматички род. Свега тога има доста у нашим дијалектима, и то не само у косовско-ресавском који проф. Филиповић наводи, и чак у многим говорима и више него у косовско-ресавском.

¹ О. с. 39.

² В. § 241.

ЗАКЉУЧНА КАРАКТЕРИСТИКА СИНТАКСЕ

§ 595. Изнесени материјал показује да у синтакси говора Галипољских Срба има веома много иновација, али да у тим иновацијама има мало самониклог. Готово све оне биле су потстакнуте утицајима којима је говор био изложен на тракском терену, а за већину се може рећи да претстављају просте калкове према одговарајућим грчким и турским особинама.¹

С друге стране, основица морфолошко-синтаксичког строја галипољског говора у значајној је мери конзервативна. Чува се свих седам падежа, а у исто време аорист и имперфект употребљавају се у врло широком обиму, заправо неокрњено. Мало је данас наших дијалеката у којима су оба ова услова испуњена у потпуности. Јасно је да је структура галипољског говора у време отсељења у Тракију у овом погледу још увек била близу једног типа који бисмо могли назвати првобитним општештокавским (наравно, уколико се тиче основних карактеристика).

¹ Укупно узевши, утицај ових двају језика на говор Галипољских Срба био је несумњиво снажан. Нарочито много грчких елемената има у синтакси (с употребом облика) и фонетици, док је турски утицај најизразитији у лексици. Исп. и § 4. Морфологија, уколико се под тим термином разуме инвентар облика, остала је сразмерно поштеђена од промена ове врсте. Малобројни су случајеви преузимања неког флексивног наставка (исп. напр. § 460). Наравно, међу деривационим суфиксима има турских, преузетих у готовим лексемама, али то су углавном они који су и иначе обични у нашем језику. Ово последње важи и за суфикс *-иса-* код глагола грчког порекла. Иначе је упадљиво да нема преузимања других грчких суфикса. Уопште, и поред све јачине страних утицаја на овај говор, не треба губити из вида границе до којих ти утицаји допиру. Читаве области језичке структуре остале су нетакнуте. Укрштање с грчким фонетизмом довело је до ликвидације низа фонолошких дистинкција, али не и до појаве нових фонема. Грчки консонанти δ , θ и γ , као и турски вокали δ и $\tilde{y}$, редовно су супституисани. Једина страна фонема која је продрла у овај говор јесте $\tilde{y}$ у турском речима. Исто тако нису нарушене ни многе карактеристике српскохрватске артикулације. Нема, напр., асимилације *к* и *г* пред палаталним вокалима (што се јавља напр. у црногорским говорима под албанским утицајем), мада би то изискивао и грчки и турски изговор. За синтаксичко-морфолошку структуру значајно је да се грчки члан није могао наметнути овом говору, а такође и да је словенски глаголски вид остао недирнут. Веома је значајно и то што је углавном сачувана и акцентуација са квантитативним и интонационим опозицијама. У том погледу, као и у много чему другом, говор Срба у Барјамичу претрпео је мање измена у старој средини него напр. говор наших исељеника у јужној Италији који може да послужи као узорак занста далекосежног дејства околног језика на говор емигрантске групе.

ЗАКЉУЧАК

ПИТАЊЕ ПРВОБИТНЕ ПОСТОЈВИНЕ ГАЛИПОЉАЦА

§ 596. Изложени материјал омогућује нам да се вратимо проблемима које смо оставили на крају увода (§ 30) и да покушамо дати прецизнији одговор на питање за који дијалекат и који предео треба везати порекло галипољског говора.

Пре свега, ван сваке сумње стоји чињеница да је говор новоштокавски, тј. да не припада призренско-тимочкој групи. Овде су заступљене све познате новоштокавске иновације: $\text{ъ, ь} > \text{а}$, $\text{ѣ} > \text{у}$ (никад лу), $-\text{л} > -\text{о}$ итд., — да и не говоримо о отсуству најважнијих призренско-тимочких иновација, губитка квантитета и аналитичке деклинације.

Исто тако може се одмах искључити и једна друга штокавска област: то је зона *шћ* и *жћ* на западу и северозападу штокавске језичке територије. Овај пространи појас, који је некада био још пространији него данас, обухвата велики део икавских говора, па чак и неке јекавске (Вареш), јекавско-екавске (Маглај и Тешањ) и екавске (Славонија). Кад отсуству *шћ* додамо и то да се ниједном не јавља $i < *di$ (чак ни *госпоја*), да изостају облици као *греб*, *вребац*, *чешвер*- и да нема никад *море* уместо *може*, биће нам јасно да стару постојбину Галипољских Срба ни у ком случају не треба тражити у штокавским пределима на западу.

§ 513. Ако, дакле, оставимо по страни две најархаичније штокавске зоне, призренско-тимочку и ону са *шћ*, остаје нам да одредимо однос галипољског говора према основним изоглосама које цепају новоштокавску област на мање дијалекатске јединице. То су изоглосе:

- 1) замене *ѣ*;
- 2) акцентуације;
- 3) деклинације (дат., инстр. и лок. мн.).

Стање јата у галипољском говору не пружа нам могућност да овај говор прикључимо било којем од наших великих наречја — екавском, јекавском или икавском. У галипољском e^u огледа се једна старија фаза развитка јата која претходи данашњем трој-

ству. Извесну вредност за дијалекатску локализацију имају једино икавизми. Они су обични у једном делу екавских говора, али се могу наћи и у понеким јекавским.

Акцентуација прикључује галипољски говор групи старијих новоштокавских дијалеката. Њена је основна карактеристика да се новоштокавско преношење старих акцената за један слог ка почетку речи ограничава на ликвидацију " на крајњем слогу. У томе се галипољски слаже са већином говора зетско-сјеничког и косовско-ресавског дијалекта, а исто тако и са говорима пожаревачко-вршачке групе, док се с друге стране разликује од источно-херцеговачког и шумадишко-војвођанског дијалекта, као и од млађих икавских говора. Вредност овог податка није скоро нимало умањена чињеницом да стање у галипољском говору претставља архаизам, а не иновацију. У дијалектима који данас имају пренесену акцентуацију такво стање владало је свакако већ у време пресељења Галипољаца у Тракију, што значи да осуство ове иновације искључује напр. источнохерцеговачко порекло Галипољаца.

Карактеристика је већине говора поменуте зоне на југу и истоку — дакле зетско-сјеничких, косовско-ресавских и пожаревачко-вршачких — да се, уколико " напушта последњи слог, на претходном слогу обично не јавља ' него " или ' (сразмерно су ретки говори као васојевички или бјелопавлићки у којима имамо '). И у овоме галипољски иде заједно с већином говора ове зоне. Што се у њему јавља ', а не ", то такође није без значаја (в. ниже).

Деклинација, управо стање облика у три позната падежа плурала, пружа нам у пажљивијој анализи три крупне изоглосе од вредности за груписање дијалеката:

1) чување, обично само делимично, старих наставака (дат. -ом, инстр. -и, лок. -ѣ(х), -и(х) итд. — север и северозапад): потпуно замењивање ових наставака другим, новијим (југ и исток, иса. § 173),

2) искључиво -ма у изједначеним облицима дат. и инстр. (исток): разни наставци у истим падежима (-ми, -м итд. на западу, § 173),

3) једначење лок. мн. са генитивом (исток и југ): изостанак таквог једначења уз евентуално једначење лок. са дат. -инстр. (центар, север и запад, § 174).

У односу на сваку од поменуте три изоглосе галипољски говор налази се на страни говора на истоку и југу новоштокав-

ског земљишта, а не оних на западу или северу. Зона коју сачињавају зетско-сјенички и косовско-ресавски дијалекат заједно са пожаревачко-вршачком говорном групом слаже се у погледу све три особине развоја плуралских падежа са галипољским говором, ма како саме изгласе иначе протицале. Не може бити никакве сумње у то да у овој зони треба тражити порекло галипољског говора, утолико пре што се на овај начин оцртана област поклапа и с ареом старије акцентуације, коју такође налазимо и у галипољском говору.

§ 598. Не оставља места за сумњу ни одговор на питање који од два дела досад помињаног појаса долази у обзир за ближу локализацију порекла Галипољаца: јужни, Црна Гора, или источни, онај који се протеже кроз Србију и југоисточни Банат. У галипољском говору постоји низ особина које га врло недвосмислено вежу за исток. То су напр:

- тип *збраи* са фонолошким губљењем в одн. о (§ 78 и 95),
- воданица* (§ 84),
- однос ном. *лѣбац* : ген. *лѣба*, ном. *луцац* : ген. *лука* (§ 193),
- ном. хипокор. имен. м. р. на *-а* (§ 195),
- пужа*, а не *пуж* (§ 196),
- врло раширен тип ген. *дкѣша* (§ 205),
- масовни прелазак именица ж. р. осн. *-ѣ* у мушки род (§ 222),
- присв. замен. *њоџин* = њен (§ 249),
- непроменљива употреба обл. *свѣ* у разним родовима и падежима (§ 255),
- трпни придеви типа *ужењеш* и *изгубен* (§§ 308 и 311),
- прво л. јд. аор. типа *узо(х)* (§ 345),
- узнем* (§ 346),
- ковем*, *сновем* (§ 353),
- ошрула* (§ 357),
- радњи придев *ћаво* (§ 393),
- датив посесивни у адноминалној употреби, прикован за именицу одн. придев (§ 490),
- лексичке појединости као *врс* (§ 434), *куче* 'пас' (не 'штене'), *марѣни* (§ 186), *пладне* (§ 140), *фрјим*¹,
- (в. и друге особине, поменуте ниже у даљој дискусији).

¹ За знатан део ових особина саопштио ми је проф. Радомир Алексић да вису познате чак ни васојевичком говору, који је иначе и географски и лингвистички у тесним везама са говорима Косова и Метохије. Ја му на том обавештењу и на овом месту захваљујем. За остале црте користио сам се постојећом литературом.

Велика већина ових црта заједничка је већем броју дијалеката на истоку. Најчешће су оне заступљене, осим у косовско-ресавском дијалекту и у пожаревачко-вршачкој говорној групи, још и у призренској-тимочкој зони.

§ 599. Остаје, дакле, као ближа област порекла Галипољаца, сразмерно дуга и уска трака земљишта која се протеже од Пећи до Вршца обухватајући новоштокавске екавске говоре са старијом акцентуацијом. То је област кроз коју је током низа векова текла једна миграциона струја (у нашој антропогеографији позната под именом „косовско-метохиске“), тако да је становништво јако испремештано, при чему су разлике између појединих говора умногоме истрвене. Особине говора на крајњем југозападу ове зоне, оних у Метохији и на Косову, распрострале су се и на друге крајеве. Па ипак, између локалних говорних нијанса у овој области има и доста разлика. Неке од њих свде се на месни развој на самом терену у најновије време, после сеоба. Друге потичу од других утицаја, напр. призренско-тимочких или динарских. Треће, међутим, настављају разлике које су морале постојати између дијалекатских типова у епоси пре сеоба. У овој типично метанастазичкој области то су остапи дијалекатског супстрата који пробијају испод дебелог слоја наноса. Ове особине једине долазе у обзир као критеријум за ближу локализацију порекла Галипољаца. Њихово постојање може се назрети већ из досадашње научне литературе која за ову област није обимна, а приликом испитивања на самом терену показује се да њихов број није незнатан. У том смислу говори искуство из мог теренског рада у северној Србији и Банату, предузетог добрим делом баш у циљу одређивања односа галипољског према овим говорима.

Најважније од разлика старијег постанка су оне које деле пожаревачко-вршачку говорну групу од косовско-ресавског дијалекта, а централно место међу њима припада разлици у замени *џ* — тј. икавизмима који се јављају у северној зони и углавном одговарају онима у суседном шумадиско-војвођанском дијалекту.¹ У даљем излагању поменућемо уосталом и низ других особина које пожаревачко-вршачкој групи одређују место између двају суседних дијалеката. Важно је истаћи и то да нема оштре географске границе између косовско-ресавског дијалекта и пожаревачког.

¹ Исп. моју белешку у ЈФ XVIII, стр. 142.

вачко-вршачке групе. Изоглосе најважнијих диференцијалних црта, мада пролазе углавном истим правцем, не поклапају се у потпуности. То је разумљиво: област ове говорне групе била је вековима запљускивана миграционим таласима који су доносили косовско-метохиске особине. Природно је што свака од тих "особина, ширећи се ка северу, није захватила потпуно једнако земљиште.

У сваком случају, сигурно је да је стара граница садашње пожаревачко-вршачке говорне групе ишла много јужније него данас и да и у говорима јужно од данашње границе живе још увек поједини остаци првобитних особина. Као такве могу се идентификовати оне црте којих нема у Метохији ни на Косову, а чију „северну боју“ потврђује њихово присуство у другим говорима на северу, било у Шумадији и Банату, или у тимочком дијалекту (али не и у јужним говорима исте зоне, напр. средњом, ђаковачком или врањском). Нису без значаја ни поклапања са крашованским говором који такође води порекло из северне, управо североисточне, Србије.¹ У таквим случајевима може се са великом вероватноћом тврдити да се ради о старој изоглоси северних крајева која се још у епоси пре миграција раширила преко земљишта два или три данашња (а можда већ и тадашња) дијалекта.

У овој светлости постаје јасан и значај већ помињаних особености галипољског говора у вези са заменом јата, акцентуацијом и плуралским падежима.

Галипољски икавизми одговарају онима у пожаревачко-вршачкој говорној групи, а то значи у великој мери и онима у шумадиско-војвођанском дијалекту.

Кановачки акценат такође упућује на север. Њега има у Шумадији, на територији говора старијег и млађег типа, и у белоцркванском и вршачком крају у југоисточном Банату. Даље ка југу оваквог ' никако нема.

Најзад, и наст. *-ама* је распрострањен у крају око Беле Цркве и познат и другде у Војводини. Њему одговара и крашовански дативски наставак *-ам*, што употпуњује слику некадашње арее, доцније разнете новим етничким таласима.

Галипољски говор се очигледно разликује од косовског типа и приближује пожаревачко-вршачком. То се нарочито ре-

¹ В. ЈФ XVIII 320.

љефно истиче ако упоредимо особине које литература наводи као карактеристичне за косовско-ресавски дијалекат са галипољским стањем. Тако постављен списак разлика је још много дужи:

- 1) кос.-рес. *несам* — гал. *нисам*;
- 2) дат. - лок. јд. именица ж. рода у кос.-рес. на *-е* (под акцентом *-ê*) — гал. *-и* (никад *е^н*);
- 3) Облици заменичко-придевске промене у кос.-рес. на *-ем*, *-е(х)* — гал. *-им*, *-и(х)*;
- 4) кос.-рес. (*г*)де — гал. *ди* | *де^н*;
- 5) кос.-рес. *неки* — гал. *ники* | *не^нки*;
- 6) инфинитивна основа глагола типа *мрзѣти* у кос.-рес. на *е* — у гал. *и*;
- 7) кос.-рес. *вѣда*, *пѣшок* — гал. *вѣда*, *пѣшок*;
- 8) INSTR. јд. именица м. и ср. рода у кос.-рес. на *-ем* (без обзира на тврде и меке основе) — у гал. на *-ом*;
- 9) дат.-инстр. мн. именица м. и ср. рода у кос.-рес. на *-има* — гал. *-ама*;
- 10) ак. мн. типа *јунаце* у кос.-рес. — у гал. *јунаке* | *-ки*;
- 11) INSTR. јд. л. заменице 1 лица *с моном* (*с меном*) у кос.-рес. — у гал. *с мом* (< *с мно*);
- 12) дат. - лок. јд. ж. рода заменичко-придевске промене у кос.-рес. на *-е* — у гал. на *-ом*.

У свим овим цртама пожаревачко-вршачка група, у целини или у неким локалним говорима, иде заједно с галипољским (што се тиче т. 11, ови говори имају INSTR. (*са*) *мно*, од којег је облик (*с*) *мом* и постао). Једину разлику претставља т. 10: у пожаревачко-вршачким говорима не долази ак. мн. *јунаке* ни *јунаки*, већ *јунаце* или *јунаци*. Али ни ту нема неког слагања галипољског стања с косовским, а пожаревачко-вршачка ситуација своди се на вероватно скорашњу иновацију, по свој прилици млађу од пресељења Галипољаца. С друге стране, у списку оних особина у којима се галипољско стање слаже са косовско-ресавским нема ниједне црте које не би било и у пожаревачко-вршачким крајевима. Уопште, уколико у галипољском говору има поклапања с косовско-ресавским, то се најчешће тиче оних црта које су заступљене и у другим дијалектима.

У вези с набројеним цртама могу се навести и извесне врло упадљиве појединости. У говорима пожаревачко-вршачке групе дат. - лок. јд. именица ж. р. има наставак *-и* (*жени*), али код

личних заменица јавља се *-e (мене)*. Тачно исту слику имамо и у галипољском. У Великом Селу код Београда и у Гају код Ковина (а и у другим местима овога краја) говори се *ди али нигде*, што опет прецизно одговара галипољском стању.

§ 600. Везу галипољског говора са севернијим говорима потврђује и велики број т.зв. ситних црта. Такве се особине, додуше, у нашим приликама смеју само врло обазриво употребљавати као аргумент. Наши дијалекти проучени су недовољно и неједнако, а и оно што је познато тако је растурено публиковано да је тешко стећи тачну претставу о томе где се све јавља нека особина. Ипак, кад се нађу подударња у великом броју појединости, тај факат има вредност аргумента, без обзира на то да ли која од појава долази и негде на трећој страни. Познати закон великог броја, један од основних фактора рачуца вероватноће и сваке статистичке анализе, допушта само мали број случајних поклапања; многобројна детаљна подударња не могу бити плод случаја. Утврђивање места где се сече велики број изоглоса претставља стога најсигурнији метод за утврђивање порекла једне исељеничке групе (такав методски поступак разрадила је нарочито немачка дијалектолошка наука која на овај начин врши „*Beheimatung*“ многобројних немачких исељеничких дијалеката). Притом и ситне особине имају значај који се не сме потценити. Пошто не задиру дубоко у језички систем, оне не значе много као критеријум за *припадање* неког говора једном или другом сродном дијалекту, али у погледу *порекла* једног говора могу да буду врло карактеристичне (исп. напр. црте као *греб* и *ресши* у нашим чакавским и штокавским икавским говорима).

Заједно с пож.-вршачким говорима узећу овде у обзир и дијалекат средњег и северног Баната чије становништво великим делом потиче баш из те зоне, а исто тако и оне особине у говорима јужно од садашње границе пожаревачко-вршачке групе које се могу с разлогом сматрати остацима из времена пре миграционог таласа са Косова. Право на овакав шири захват из већег броја сродних говора даје нам чињеница да је некадашње становништво области Велике Мораве растурено сеобама и да особине његовог говора треба тражити тамо где има у већем броју остатака тога живља. Неке од црта које ћу навести постоје само у поменутиим крајевима, а друге су забележене и другде, али се по материјалу који данас стоји на расположењу науци не може рећи да су широко распрострањене у нашим дијалектима У сваком случају

на Косову и у околним областима их нема (као мерило узимам, наравно, Речник проф. Елезовића, а осим тога извршио сам поређење с његовим „Извештајем о дијалектолошком путовању...”, затим с извештајем из Метохије проф. Стевановића и с његовом студијом о ђаковачком говору, а такође и с монографијом проф. Павловића о говору Сретечке Жупе). Овамо спадају следеће ситније црте:

вѣд- м. вид- (§ 59),

-во у м. р. јд. радног вридева (§ 73),

рѣвник (§ 74) — обично у већини говора Баната, али се јавља напр. и у Тимочкој Крајини¹,

жйрови (*мрави*), исп. *жѣрови* у долини Велике Мораве и источно од ње (§ 83),

воданѣца (§ 84),

врвѣм се (§ 100),

зв-, а не *св-*, у примерима као *звѣзда* (§ 133),

Шрѣшња, а не *цр-* (§ 148),

усвѣне, а не *самне* (§ 154),

ген. *дна* у учу *Ђурђево дна* и сл. (§ 191),

ген. *грѣбаја* место *гробја* — у Глоговцу *грѣбаља*,

ко, а не *кој*, *куј* (§ 232),

д-овѣ дѣба (§ 238),

менѣ, *његѣ* и сл. — акценат *менѣ* и *мѣнѣ* који овоме одговара постоји и у дат.-лок. (дакле не само у ген.- акуз.!) у говору села око Београда: Железника, Великог Села итд.,

акц. *мујѣ*, *мујѣ* — у Великом Селу *мојѣ*, *мојѣ* и сл.,

акц. *идѣн*, *инѣ*, *инѣ* — у Великом Селу *једѣн*, *једнѣ*, *једнѣ*,

акц. *свѣрим* — тако и у Глоговцу, на Косову *свѣрим* које одговара Вуковом *свѣрим*.²

¹ Збирка речи Д. Павтелића, грађа САН.

² У детаљима акценатског система има још доста поклапања између галипољског говора и глоговачког. Нека од ових поклапања не могу се поредити с материјалом Елезовићевог Речника, било због тога што у њему нема одговарајућих речи, било зато што његов говор не разликује ' и ѿ. Овакви су напр. акценатски облици *гладан* (у гал. само тако, никад '!) и *кѣки*: *шакѣ*. Нешто је друкчији случај именице (х)*ћѣрка*, присв. прид. (х)*ћѣркин*, којој на Косову одговара дублетни однос: *ћѣрка*, ген. *ћѣрке* и *ћѣркѣ*, прид. *ћѣркин* и *ћѣркин*, док у Глоговцу имамо редовно *ћѣрка*, *ћѣрке* итд. Међутим односу *бѣше*: *нѣ бѣше* у галипољском тачно одговара *бѣше*: *нѣ бѣше*, не само у Глоговцу, већ и на Косову.

жѣшам се (§ 562),

вѣш, нѣш (§ 405),

шѣм, вѣм (§ 407),

гѣр, дѣл (§ 411),

прил. *можда* (§ 426) — В. Рј. „*мѣжда* (у војв.)“, у мојим банатским белешкама *мѣжда* на много места; на Косову међутим непознато¹,

рѣс ‘осим’ (§ 442),

дѣ је га (§ 520),

с кѣм ‘чиме’ (§ 524),

низ лексичких црта као *марѣњи* (§ 186), *мушкѣр* ‘мушкарац’ (тако и у Глоговцу), *пѣѣа* ‘усправна дебела греда која држи кровну конструкцију’ (у Касидолу и Глоговцу *пѣѣви* у плур.), *рѣе* у датом значењу (§ 115).

Мало је вероватно да ће се нека од наведених одлика наћи и на југу (материјал Елезовићевог речника врло је потпун), а и у том случају било би мало вероватно да је таква црта донета на север с југа. Већина ових особина захвата на северу прилично широке изоглосе. Није, међутим, искључено да у овом или оном случају поклапање галипољског стања с оним у говорима северне Србије или Баната не долази од заједничког порекла дијалеката него од еволутивног паралелизма новијег датума. Али искључено је да се ово могло догодити са свима особинама. Стога остаје неумањен значај великог броја примера који у својој укупности, а нарочито у вези са раније наведеним цртама, дају недвосмислено сведочанство.

Уосталом, овим цртама могу се додати и друге које галипољски говор ограђују од косовског, удружујући га истовремено с онима на северу, али су њихове изоглосе шире. Овамо спадају напр.:

ош- у *ушѣ*, *ушѣ* итд. (§ 251),

-ом, а не *-ем* у дат. - лок. јд. м. ср. р. заменичке и придевске промене како тврдих, тако и меких основа (у пожаревачко-вршачком има, додуше, *-им*, али се у Банату још понегде чува *-ом*; тај наставак противи се уосталом правцу развоја у косовском говору који тежи да уопшти *е*, а слаже се с тенденцијом у говорима на северу где освајају терен наставци тврдих основа, исп. § 236),

¹ Гл. Елезовић, ЈФ XIV 183.

у III глаг. врсти *ни м. ну* — као на северу Баната, *рѣсѣй, цурѣсѣйм* — слично као готово свуда у Банату, *сѣйграм се* (§ 378),

нондак са -к које је у овом прилогу типично за Војводину, а познато и другде, али не и на Косову; исп. и непознавање прилога *шад (а)* у галипољском говору као и у Банату и у деловима северне Србије,

вѣла јд. (§ 220) — тако и у Глоговцу, а и на разним другим странама,

пловка — лексема *пловка* обична је у долини Велике Мораве (тако и у мом материјалу из Глоговца) и источно одатле (тако напр. у Неготинској Крајини¹ и у бољевачком срезу², у Хомољу³ и у књажевачком крају⁴), али је нема у јужнијим крајевима, па ни на Косову, где се говори *шошка*.⁵

Ове особине, познате и ван граница екавског наречја, могле би појединачно узете упућивати и на неки трећи говор, али у општем склопу околности оне само потврђују везу са севернијим екавским говорима. Њихово сведочанство има вредност утолико што допуњује оно што нам већ показују друге, недвосмислене одлике.

Број особина на овом списку могао би се, свакако, повећавати кад би нам били детаљније познати лексички састав и акценатски систем говора у долини Велике Мораве и око ње.

Има, даље, и поклапања за која је вероватно да су настала накнадно, паралелним развојем, тако да не вреде као аргумент за сродност по пореклу. Оваквог је карактера појава секундарног *р*, скраћивање *˘ > ˘* у последњем отвореном слогу, често изостављање копуле у именском предикату итд. На сличан начин треба посматрати поклапања у стању дужина иза акцента између галипољског говора и тамиског. Нити се може тврдити да у време отсељења Галипољца косовски говор није знао за дужине иза акцената нити је вероватно да их је тада тамиски говор имао колико сада, а не више. Ово последње вреди, уосталом, и за сам галипољски говор.

§ 601. Може се навести и низ појединости које спајају галипољски говор у исто време и са косовским и са севернијим

¹ Вук само одавде и зна за реч *пловка*.

² Саватије Грбић, СЕЗБ XIV 96.

³ Сава Милосављевић, СЕЗБ XIX 201.

⁴ А. Белић, ДИЈС 326 и 453.

⁵ Елезовић, Речник s. v.; исп. и Павловића, Срет. 166.

екавским говорним типовима, а највећим делом долазе и у разним другим говорима:

- акцентски тип *данџ* и сл. (§ 35),
- контракција *на ном свѣш*у (§ 74),
- контракција *зава* (§ 74),
- зѣиц* без сажимања (а не *зѣц*) — несажети облици обични су од Косова до Касидола (§ 74),
- елизије као у примеру *д-ѣдемо* (§ 75),
- нѣ да се дѣгне* (§ 77),
- синкопа *е* у *зајном* (§ 78),
- дибок* (§ 87),
- омјем* (§ 87),
- м. р. *она* без *-ј* (§ 93) — обично и у косовско-ресавским и у пожаревачко-вршачким говорима,
- вљ* (из старог *јогавања*) > *љ* (§ 98),
- ш* > *-с* (§ 137),
- сц* > *ц* (§ 142),
- земња* (§ 143), познато подједнако и на Косову и око ушћа Мораве и око Ковина и Беле Цркве,
- изостанак колектива на *-ад* (208),
- добо* (§ 210),
- дицѣма* (§ 221),
- вок. *дѣца* (§ 221),
- енклитике *ни*, *ви* у дативу (§ 228), — тако и на Косову, кроз Србију до Дунава и у југоисточном Банату,
- енклитика (*ј*)и у дативу (§ 229),
- изостанак крајних заменичких облика типа *за њ* (§ 230),
- замен. *њѣѣин* (§ 249),
- (х)мо* (§ 290),
- мѣж* у потреби описаној у § 336,
- јѣм* (§ 339),
- тип **сиљем* — тако и у косовско-ресавском дијалекту и вршачко-пожаревачким говорима, док је у призренско-тимочком и шумадиско-војвођанском дијалекту друкчије стање (§ 366),
- тип *вишѣи* : *вискала* (§ 386),
- тип *звѣждиво* (§ 388),
- бине* (§ 391) — *бид(н)е* од Метохије до северног Баната,
- акцент *кѣњ* — типичан за косовско-ресавски дијалекат, али и за тамишки говор, све до Бегеја,

ѝмам — редовно с тим акцентом у косовско-ресавском, пожаревачко-вршачком и у целом Банату,

акц. *ѝнемо, нѝнемо* — на Косову, али и даље ка северу све до централног Баната,

лексема *вѝђе* (а не обрве) — *вѝђе* од Косова до Касидола код Пожаревца,

ѝде дѝш (а не пада), — на Косову *кѝша ѝде*, у Касидолу исто тако, а у Банату на многим местима *кѝша ѝде*,

лексема *сѝрење* — *сѝрење* од Косова до Беле Цркве.¹

И ова серија особина, узета у својој укупности и упоређена с осталим фактима, само учвршћује досадашње констатације. Ту ништа не смета чињеница да се многе од поменутих одлика налазе и на разним другим странама, често и ван екавског дијалекта уопште. Важно је да нема ниједног места чији би говор имао и приближно толико заједничких црта са галипољским колико их имају говори долине Велике Мораве и околних крајева. Што се тиче појединачних слагања и са другим крајевима, она су неминовна будући да се дијалекатске особине сразмерно ретко јављају само на једном месту и да изоглосе по правилу пролазе најразноврснијим правцима спајајући понекад и најразличитије говоре.

Могло би се претпоставити да међу набројеним цртама има и таквих које су у североисточне екавске говоре унесене из јужнијих, заједно са становништвом тога порекла. По себи узето, то није искључено, али није ни вероватно да је тога било много. Ради се највећим делом о особинама широко распрострањеним на многим странама, а обично се стање у пожаревачко-вршачким говорима продужује у суседнима, било у тимочким или у војвођанским. У таквом случају непотребно је објашњавати њихово присуство у неком од говора скорашњим наносом. Дијалекти о којима је реч толико су чврсто везани многобројним испреплетеним везама да се мора претпоставити да је тих веза било и пре великих таласа сеоба. Свакако се догађало и то да нови насељеници само учврсте неку особину која се већ налазила на терену.² Уосталом, и сам списак који је изнет добро илуструје

¹ И у погледу стања придевског вида постоји читав низ особина које галипољски говор приближују екавским говорима на истоку (в. §§ 230 и 519—520), а специјално оним севернијима међу њима. За јужније, међутим, недостају нам подаци.

² Исп. с овим констатацију Јована Цвијића (Метанастазичка кретања 69) да је старо становништво северне, чак и северозападне Србије „мало цивилизацију

знатну повезаност говора североистока екавске територије са говорима њенога југа, а обично и истока. Наглашавам „североистока“ (а не севера) јер да је поређење вршено с неким бачким или сремским говором, резултат би био сасвим друкчији. Данашњим односима између ових дијалеката, заснованим на стању које су створиле миграције у XVII—XVIII в., морали су претходити такође блиски односи базирани на заједничком животу у средње-вековној српској држави.

§ 602. Целокупно досадашње извођење намеће закључак да су од наших живих говора галипољском најближи они у пожаревачко-вршачкој групи. Само то још не значи да се ти говори могу једноставно сматрати продужењем матичног говора Галипољаца. Истина је уствари много сложенија.

На поменутом терену, а и свуда околу њега, вршили су се током неколико столећа, од турске најезде па све до XIX века, крупни метанастазички покрети. Многобројни насељеници који припадају разним миграционим струјама, од динарске преко косовско-метохиске до моравско-вардарске и тимочко-браничевске, преплавили су ове крајеве и помешали се са старим становништвом, често врло проређеним.¹ Општи правац померања био је од југа ка северу. Притом је кретање захватило и домороце. Морамо, дакле, у пожаревачко-вршачкој области рачунати не са говорима који су ту увек били, и ту се органски развијали, него са говорима знатно измењеним који су резултанта вишеструког укрштања, а чији су се основни, матични говори налазили нешто јужније од данашњих говора који их продужују. То значи да и стару постојбину Галипољаца треба тражити унеколико јужније од данашњег земљишта пожаревачко-вршачке групе. И даље, то значи да ниједан живи локални говор не треба доводити у непосредну везу са галипољским. Становништво краја из којег су Галипољци пре више векова пошли у Тракију растурено је, а особине његовог говора делом су расуте у пределе даље на северу а делом свакако ишчезле, утопљене у мешавини.

сличну цивилизацију Косоваца, а у многome се разликовало од динарских насељеника*. У крајевима источно од рудничког развођа, дакле у долини Велике Мораве и око ње, па овакве старинце су „нашле поглавито косовско-метохиске и вардарско-моравске струје насељавања, чије се становништво није онолико разликовало од старинаца као на западу“ (ibid.).

¹ В. карту у Цвијића, *Метанастазичка кретања* (на крају књиге).

С оваквим стањем ствари у потпуном је складу слика самог галипољског говора. Он јесте близак пожаревачко-вршачким говорима, али показује и знатне разлике према њима.

§ 603. Отступања галипољског говора од пожаревачко-вршачких могу се поделити у две велике групе. Низ особина претставља галипољске специфичности потпуно непознате нашим осталим говорима. Није нимало сигурно да су све те црте плод развитка на тракиском терену; неке од њих могле су постојати у матичном говору у Србији па бити доцније збрисане миграцијама. Немогућно је, међутим, утврдити које су баш те особине: за закључивање у том правцу недостаје нам ослонац.

Много је мање ових црта које су заједничке галипољском и неком другом говору, а нема их у пожаревачко-вршачкој говорној групи. Такав је случај особина које вежу галипољски са јужнијим говорима, као што су они на Косову, у Метохији и у Сретечкој Жупи. Овамо спадају следеће појединости: *пладне*, *забраји*, *камењ* (§ 189), наст. *-еју* у 3 л. мн., *сновем*, *ошрула*, трп. прид. типа *ужењеш*, *-ува-* (§ 364), *-исује-* (§ 396), *сењам* (§ 398), *штадам* (§ 398), лексеме *дâш* < *дажд* и *огањ*.¹ Све су ово такозване ситније особине; једина која има нешто крупнији домашaj у језичком систему јесте наст. *-еју*, али баш сведочанство ове црте несигурне је вредности: и у Глоговцу и Касидолу налазимо *-еју* у *дђеју*, *нђеђју* (додуше, не и код осталих глагола), а *-еју* спроведено систематски налазимо чак и у Новом Селу код Видина, што значи на крајњем североистоку. За остале црте понегде би можда дошла у обзир паралелна еволуција или случајна коинциденција у чувању неког архаизма, али то није довољно као објашњење укупности факата. Пада, међутим, у очи једна друга околност: велика већина побројених одлика заступљена је и у призренско-тимочкој зони, већим делом и у њеним севернијим говорима, све до самога Тимока. Стога те црте не могу да буду употребљене као аргумент за сродство с косовским говорним типом. У општем склопу чињеница веза с тимочким чак је вероватнија.

И у досадашњем излагању истицане су више пута црте распрострањене преко шире територије у североисточној Србији тако да захватају и северније говоре тимочког дијалекта. Такве

¹ Списак ових особина евентуално би био и нешто дужи да нису можда неке од њих, као што је горе речено, накнадно унесене у крајеве на северу Србије.

су напр. воданица, о у жирови, рас < раз, марењи, рње у значењу 'воздрве' итд. Осим ових и друге црте заједничке су галипољском говору и тимочком дијалекту — *сирушка* (§ 87), *углен* (§ 102). Није можда без значаја ни једнакост ном. и ак. мн. именица м. р. која је својствена тимочком дијалекту, а и једном делу говора у долини Велике Мораве и око ње (§ 179).

Све ове везе постају разумљиве ако их гледамо у историјској перспективи. Зна се да косовско-ресавски дијалекат пре великих миграционих покрета није заузимао северне делове своје садашње територије, док је област тимочког дијалекта изразито аметанастазичка, са врло старим становништвом. Све док се косовско-метохиски дијалекат није увукао својим левачко-ресавским клином до крајњег северистока Србије, морали су се говори слични пожаревачко-вршачкима (такви као галипољски) граничити са говорима блиским тимочком дијалекту. Трагови тадашњих суседских веза сачували су се у побројеним особинама галипољског говора. — Ово, наравно, не значи да је по својој основици галипољски говор сроднији с тимочким говором него са косовским. Овде се ради само о географски условљеним додирима секундарног значаја. Сама новоштокавска основица овог говора остаје ван спора.

Распростирању старих говорних иновација с истока и југа могли су допринети и давнашњи миграциони покрети, напр. низ Поморавље, који су свакако почели пре сеобе Галипољаца, уствари још од времена турске инвазије. Али за објашњење утицаја овде сеобе заправо и нису неопходне. За ширење дијалекатских црта довољно је међусобно суседство скопчано са живим саобраћајем, а тога је, као што је раније истакнуто, одиста и било.

Приликом нових метанастазичких покрета, кад су се носиоци матичног говора Галипољаца расули у северном правцу, многе особине источније боје морале су нестати из њиховог говора у укрштању са домороцима Подунавља и са досељеницима динарског порекла и онима из западне половине Србије. Стога је природно што данашњи говори који су најближи галипољском ипак немају све особине које је овај понео из старе постојбине. Уосталом нико не може тврдити да су све те особине икад постојале на целој територији коју су некад захватили говори данашњег пожаревачко-вршачког типа. Можда су то биле особине само једног локалног говора, евентуално у близини границе говора сличних тимочкоме, у којем би случају за објашњење свега била

довољна чињеница да је тај месни говор могао бити збрисан сеобама.

§ 604. Неком врстом старих суседских веза треба вероватно тумачити и извесна подударања између галипољског и крашованског говора. Крашовани су се, као што сам већ истакао, у свој данашњи завичај доселили са крајњег североистока Србије. Извесне црте могле су се развити или чувати пре емиграције и једних и других на поширокој територији која је обухватала обе матичне области. Доцније миграције преплавиле су овај терен, растурајући старе дијалекатске јединице и раскидајући старе изоглосе.

Најважнија од црта које наводе на овакву претпоставку јесте замена јата. Између крашованског и галипољског стања постоји необична подударност. Ово су једина два штокавска говора која имају *e* за акцентовано *ѣ*. Поклапање обухвата уосталом и сам иновациони процес, *ѣ* > *и* ван акцента. Није искључено да је такав развојни правац, нимало обичан у српским говорима, понесен још из старе постојбине, мада се мора допустити и могућност паралелне еволуције под утицајем две разне несловенске средине (§ 56). Врло је значајан и однос галипољског *-ама* према крашованском *-ам* у дативу множине имен. м. и ср. р. Овакви су наставци познати, додуше, и понегде другде, али мало има штокавских крајева где су они у одговарајућим падежима тако доследно уопштени као у ова два говора. Карактеристична је и појава *ѣ* у глаг. корену *вѣд-* м. *вид-*, утолико пре што ова црта везује оба говора за данашње говоре у северној и североисточној Србији. Није можда без значаја ни слагање галипољског *жѣша се* с крашованским *сѣ зѣја* где налазимо две упадљиве сличности: траг *х* (а не *в*, исп. § 124) и повратну форму глагола (§ 562). Мањи је, међутим, значај испадања *л* у *Пресица* (§ 155) и односа *сѣрјава вуна*: краш. *сѣр'а* (§ 60). Прва појава може се сводити на евентуални паралелизам или на одјек старих тенденција, а код друге није сигурно — мада је врло вероватно — да галипољско *ј*, у овој речи одиста потиче од *љ*. У области лексике падају у очи придев *лѣсан* у специјализованом значењу 'јефтин' у галипољском: *лѣсно* <<*ieftin*>> у крашованском¹ и глагол *пошрвим* 'растурим' у галипољском: *pošrivo* <<*risipim* (*fânul*

¹ Petrović 183.

sa se usuce)».¹ Ни једно ни друго нисам могао наћи у нашим великим речницима ни у дијалектолошким студијама.²

Осим ових може се навести и знатан број одлика које су заједничке и понеким другим говорима на истоку наше језичке територије, као напр. већ помињано *л* у *углен*, или ак. пл. м. р. једнак с номинативом, или лексема *фука* 'баца' (§ 125). Са галипољским значењем добро се слаже крашованско (*fuka* 'баца, веје жито'),³ нешто слабије косовско (*фукнуш* 'гурнути'),⁴ а много мање Вуково *фукаши* 'јести'.

§ 605. Ако узмемо у обзир, с једне стране, близак однос галипољског говора према пожаревачко-вршачкој говорној групи, а, с друге стране, чињенице да у галипољском има нешто више елемената јужне одн. источне боје и да су и сами говори пожаревачко-вршачке групе померени на север, закључићемо да првобитну постојбину Галипољаца треба тражити на земљишту јужно или југоисточно од данашњих говора ове групе, а то значи у долини Велике Мораве или бар у пределима који нису далеко од ње. То значи да су преци Галипољаца припадали старијем, супстратском слоју српског живља у данашњој великој метанастазичкој области Србије, можда оном етничком елементу који Цвијић назива Браничевцима (в. карту у његовом горе цитираном делу).

§ 606. Чисто лингвистичка анализа мора се зауставити на горњем закључку. Поближе одређивање места порекла не долази у обзир зато што су стари локални говори збрисани. Срећом ту нам притиче у помоћ предање Галипољаца. Као што су констатовали Ј. Павловић⁵ и М. Филиповић⁶ и као што сам и сам имао прилике да се уверим, Галипољци сагласно тврде да су се њихови преци у Тракију преселили из Јагодине. Тај је податак у

¹ Ibid. 195.

² Мора се, додуше, напоменути да је вредност негативних података ове врсте ограничена. Наши су дијалекти непотпуно испитани, а ни оно што је објављено није увек довољно прегледно, тако да се може догодити да и неки објављени податак промакне пажњи. Стога негативни подаци у овој дискусији (у овом параграфу као и у претходнима и следећима) имају значаја тек у општем склопу чињеница. Расправљања овакве врсте биће олакшана и постављена на много чвршћи темељ кад будемо располагагли дијалектолошким атласом.

³ Ј. Живојновић, ЛМС 243, 76.

⁴ Елезовић, Речник s. v.

⁵ Малешево и Малешевци, Београд 1928, 37.

⁶ О. с. 9—10.

потпуном складу са закључком изнесеним малопре, створеним на основу језичког материјала. Предањима о пореклу и иначе етнологија приписује висок степен веродостојности¹ (осим кад се заснивају на кривој етимологији неког назива). Врло би се тешко могло догодити да неки живаљ измисли своје порекло, ако нема каквог посебног интереса у стварању легенде. А нарочито је невероватно да би се то десило у некој средини потпуно отсеченој од матичне области. Током низа векова наши Галипољци нису имали додира са осталим Србима и нису слушали ни о Београду, акамоли о Јагодини. Искључено је да је традиција о Јагодини постала накнадно у доцнијим временима. Она је очигледно морала бити понета при поласку са првобитних огњишта, што значи да су ова одиста била у околини Јагодине, данашњег Светозарева.

Професор Филиповић је у својој књизи доказао да се прихватању веродостојности ове традиције етнолошка ни историска факта не противе. Позитивних потврда он, међутим, није могао дати, пошто записа о сеоби Галипољаца нема, а њихов начин живота и фолклор толико су се изменили у Тракији да је практично уништен сваки ослонац за компарацију. То повећава значај лингвистичког материјала који доноси потврду тачности народног предања, а самим тим и тезе коју заступа наш истакнути етнолог.

§ 607. У многим случајевима микротопономастика може да да драгоцена обавештења о пореклу становништва. Пресељеници често пренесу на објекте у новој околини називе из старе средине. Али у нашем конкретном случају метод оваквог поређења отказује услугу. Имена потока, извора и сл. у околини Барјамича већином су турска, а уколико су словенска сасвим су нетипична (Јѣлѣн Пóток, Дѣ^ндѣн Грѣп). Због тога отпада свака могућност компарације са микротопономстиком околине Јагодине. Исто тако не пружа нам никакву помоћ ни патронимика, измењена и грецизирана у Тракији, што значи и неупотребљива за поређење са презименима старинаца јагодинског краја и породица исељених одатле.

§ 608. Из свега што је речено јасно је да порекло Галипољаца из околине Светозарева (Јагодине) не значи да између да-

¹ Исп. мишљења А. Јовићевића, СЕЗБ XV 594—596, и Ј. Ердѣљановића, Белићев зборник 1937, 327.

нашњих говора те околине и галипољскога мора постојати неко специјално подударане. То би се могло тражити само под условом да су некадашњи говори на овом подручју задржали своја стара места што, као што смо видели, није случај. Од 6809 домова у Белици (тако се зове ближа околина Светозарева), стариначких има свега 277, а непознатог порекла 325, док су све остало досељеници са разних страна.¹ Утолико је значајније што, упркос измењеном општем дијалекатском типу, у говору села Глоговца (где је проценат старинаца врло висок према стању у околини²) има знатан број поклапања са галипољским у различитим појединостима.³

§ 609. Може се поставити питање да ли су сви родови Галипољаца пореклом из околине Јагодине или, можда, међу њима има и досељеника из других крајева (апстрахујући оно неколико породица грчког, бугарског односно македонског порекла које су нашим Галипољцима накнадно пришле у Бајрамитчу).⁴ За овакву претпоставку народно предање не пружа никаквог ослонаца. Оно зна само за Јагодину. Остаје, дакле, да се потражи има ли у самом говору Галипољаца елемената који би упућивали на мешавину.

На ово питање чињенице дају негативан одговор. Највећи део језичких црта упућује на једну исту дијалекатску област, схваћену на горе изнесени начин. Сразмерно је врло мали број особина које се не могу наћи на означеном терену ни у његовој околини, а има их у неким удаљенијим крајевима. Ниједна од тих особина не спада у крупнија или типична обележја неког дијалекта. Углавном су то ситне појединости за које налазимо паралеле у међусобно врло удаљеним крајевима, тако напр. у Боки Которској или у Славонији. Од свега су још најзначајнији промена $љ > ј$ и $-и-$ у основи инфинитива глагола III врсте. Ове би две црте донекле могле створити утисак да у говору има и елемената западне боје. Међутим, прелазак $љ > ј$ везан је за фонетске услове какви су непознати говорима на западу и за промену $љ > л$ у другим положајима која искључује свако срод-

¹ Ст. Мијатовић, СЕЗБ LVI 651.

² Ст. Мијатовић, СЕЗБ XLVI 197—198. — Наравно, није нимало сигурно да су све породице наведене као стариначке зблила старије од сеобе Галипољаца.

³ Исп. о томе и мој извештај у Гласнику САН IV, 322—323.

⁴ В. М. Филиповића, о. с. 29—31, исп. и §§ 4 и 5 овога рада.

ство с оним што постоји на западу. Исто тако се и *-ни-* могло развити независно (исп. § 355).

Битна је и чињеница да нема ниједног краја у којем би се нашао већи број оваквих поклапања. На основу две или три црте не могу се изводити никакви закључци. Карактеристично је да би се на овај начин могле наћи и „везе“ са чакавским дијалектом, које су иначе према општем склопу дијалекта потпуно искључене (исп. појединости као *секрва*, § 96, тип *сѣчмен*, § 206, *јобу* [= оба] *шри*, § 277, прилог *удне*, § 403). Чак би се могла натегнути и некаква сличност са словеначким језиком и поткрепити таквим аргументима као што су $\text{ѣ} > e^a$, кановачки *’* (исп. и, у словен. *séstra, vóda*), наст. *-eju* у 3 мн. през. (који се због отварања у иза акцента често чује и као *-ejo*), *-ни-* у глагола III врсте. Наравно, ове паралеле имају само ту вредност што нас поучавају да се подударана, ако су малобројна, не смеју схватити као знак неког заједничког порекла, већ само као плод случајног еволутивног паралелизма у појединим цртама. Таквог паралелизма морало је бити, јер се већина дијалекатских одлика по правилу не појављује само на једном месту. Ту не би вредео евентуални приговор да у долини Велике Мораве и северно од ње нема истих црта. Ишчезли стари говори те зоне могли су их имати, а сем тога Галипољци су у Тракији провели више векова, што је било довољно да развију низ иновација непознатих матичном терену.

У овој светлости постаје јасна и чињеница да галипољски говор садржи у себи сједињене особине које се другде не могу наћи окупљене у говору истог места. То је толико природно да би чак морало изазвати изненађење кад би ствари стајале друкчије. Пре свега, некадашњи говори уопште су морали познавати друкчије комбинације особина него садашњи. Историски развој говора, уводећи или уклањајући особине, самим тим мења слику говора и у овом правцу. У нашем случају присутан је и један посебан моменат: говор потиче из дубине метанастазичке области. Било би незамисливо да је на таквом месту пре сеоба постојао говор који би у свему одговарао основици којег било од данашњих дијалеката чија су првобитна места десетинама, па чак и стотинама километара удаљена од јагодинског краја. Врло је поучан, уосталом, и временски пресек галипољског говора: он садржи елементе за које се досада није знало да су могли постојати у исто време, тако напр. *незамањено ѣ* и *новоштокавску*

деклинацију с уопштеним *-ма*. И то се, наравно, објашњава тиме што је у старим говорима метанастазичке области морало бити комбинација особина о којима ми и не слутимо.

Из свега изложеног јасно је да је степен поклапања галипољског говора с онима у пожаревачко-вршачкој групи и у долини Велике Мораве сасвим довољан за констатацију о хомогеном пореклу Галипољаца. Ту констатацију потврђује и сама унутрашња структура овога говора. Њему недостају типична обележја мешавинских говора: превелик број дублета и, нарочито, недоследна замена истих старих фонема различним модерним фонемама у разним речима (као што су напр. односи $*t_i > k' \| шш$ и $q > y \| a$ у низу македонских говора или односи $*skl$ итд. $> sh \| шш$ и $*di > h \| j$ у неким штокавским говорима на западу). Има и чињеница које чак директно искључују могућност мешавине. Доследна појава e^u на месту акцентованог јата (апстрахујем готове икавизме и екавизме који су свакако понесени са старог терена) није нимало обична у нашим говорима. Да су насељеници били са разних страна, по свој прилици би само једна група могла имати такво $ћ$, док би остали донели изговор e , или $и$, или $ије$, $је$ итд. — једном речју нешто од постојећих рефлекса јата у нашим говорима. У процесу мешања и узајамног усвајања особина ови други насељеници морали су, да их је било, примити разликовање нове фонолошке категорије e^u , између вокала $и$ који се иначе овде отвара и вокала e који је осетно затворенији него у многим нашим говорима, и спровести ту танану дистинкцију кроз све речи са јатом, и то доследно, без погрешака, као да је учењем руководио добар професор упоредне граматике. Разуме се, свако ко зна како теку процеси фонолошке аперцепције и усвајања приликом учења страних језика и дијалеката, одбиће ову претпоставку као немогућну. Много би логичније од овога било да је живаљ са e^u примио рефлекс друге групе, или бар да се створила хаотична мешавина, нека врста „екавско-екавског” или сличног говора. У сваком случају, e^u је последње што би друга група насељеника прихватила од прве. Ако је кроз филтар прошло e^u , морало је проћи и све друго, што би опет значило да уствари имамо посла са продужењем само једног говора.¹ Али у таквом случају цела претпоставка, поред тога

¹ У пракси језичког живота одиста се догађају овакви случајеви. У нашој близини имамо типичан пример бугарског насеља Винге у румунском северном

што се не заснива на чињеницама не би уопште могла имати никаквих консеквенца. У истом смислу говори и доследно спроведен кановачки акценат. Мало је вероватно да би обе (или све) групе насељеника донеле ' у познатом положају. А да је нека група имала шта било друго, напр. " или ` , од тога би остало трага у недоследности употребе самог ' , онако као што често бива у појединим говорима околине Београда и јужног Баната, где је несумњиво присутна мешавина баш оваквог типа.

§ 610. Мора се одбити и евентуални приговор да икавизми у галипољском говору указују на недоследност извршења једног гласовног процеса. Погрешно би било закључити из тога да су Галипољци дошли са разних страна. Питање треба пребацити на матични терен: откуд икавизми у северној Србији и Војводини? Јер закони вероватноће практично искључују сваку могућност да независна кристализација мешавине једног икавског и једног неикавског говора да поново тачно исте резултате као у шумадиско-сремском дијалекту и пожаревачко-вршачкој говорној групи. Од преко осамдесет корена и морфема с акцентованим или дугим јатом које сам у галипољском забележио, вокал *и* се јавља баш у оних пет-шест где долази у северној Србији и Војводини. Уосталом, икавци не би били православне вере нити су могли живети у близини Јагодине. Тешко је наћи разлоге због којих би Турци доводили Хрвате из неких удаљених крајева да их мешају са Јагодинцима – у Тракији! На муслимане икавце не може се, наравно, ни помишљати: они би свакако остали муслимани, поготову усред Турске.

§ 611. Примамљива би била претпоставка на коју су ми љубазно скренули пажњу гг. Глиша Елезовић, дописни члан САН, и Божидар Ковачевић, секретар Института за проучавање књижевности САН, да досељење Галипољских Срба, или бар једног дела њиховог, треба везати за личност великог везира Ахмеда Херцеговића, сина Херцег Стјепана који је почетком XVI в. поседовао имање у близини Кешана¹, на око 30 км. у ваздушној линији од Барјамича. Не би било по себи искључено да су Бар-

Банату. У први мах по насељењу у томе месту су се наша два говора, један тимочког типа из подножја Старе Планине и други источнобугарски, павликијански. Доцније је први ишчезао без трага утопивши се у други. Целокупно бугарско становништво Винге говори данас павликијанским наречјем. В. о томе Љ. Милетица, СБНУ XIV, 284—543 и XVI—XVII, Наученъ отдѣлъ 339—482.

¹ Гл. Елезовић, Турски споменици I 652—653.

јамичлије потомци људи које је овај феудалац или неки од његових наследника¹ могао населити да му обрађују земљу на имању. Овоме се, међутим противи не само традиција о пресељењу радм тесања камена (и то у Уштер, а не у кешанску околину), већ и сама језичка слика: у говору Галипољаца уопште нема елемената који би упућивали на херцеговачки терен.

ПРОБЛЕМ ДАТУМА МИГРАЦИЈЕ

§ 612. Датирање миграције једино на основу говорних особина претставља много тежи задатак него одређивање области из које потичу насељеници. У овом случају материјал живих дијалеката може нам учинити само минималне услуге. По данашњим говорима не познаје се да ли се нека промена у њима извршила у XVI или XVII веку. Стога се морамо обратити ономе што нам пружају писани споменици, а то је вишеструко недовољно. Писани текстови нас непотпуно обавештавају о језику (из њих на пр. мало сазнајемо о акценту, а о тананијим особинама интонације и изговора по правилу ништа), усто су географски и временски неједнако распоређени и, најзад, њихов језик има веома често књишки карактер. У нашем случају ситуација је утолико тежа што из северне Србије турског времена немамо готово никаквих текстова на народном језику. Стога се за хронологију морамо ослањати на споменике писане на другим странама. Такав је поступак једини могућан, што не значи да је и методски коректан. Ако се нека промена извршила у XVI в. у Дубровнику, то још не мора значити да се она у исто време догодила у неретљанском приморју, а поготову не значи да се морала тада догодити и у долини Велике Мораве. Примењујући овакве критерије, ми одмах западамо у анахронизме. Ако судимо по неизвршеној замени јата, морамо датирати пресељење најкасније у XIV, у крајњем случају XV в. Али уопштавање *-ма* у дат. и инстр. мн. упућивало би на много млађу епоху — судећи по текстовима, не знатно старију од краја XVII в. Јасно је да се бар једна од ове две промене на матичном терену Галипољаца није извршила у исто време кад и на другим местима. Поређењем са датумима промена у другим крајевима морамо се служити врло опрезно, придајући им вредност само ако већи број црта сагласно сведочи о истоме, па и онда узимајући их само као индицију.

¹) Године 1576 имање се још налазило у рукама породице Херцеговића.

Једно се у сваком случају може сматрати сигурним: стање јата је једино моменат који би могао сугерирати да се пресељење извршило у дубокој старини. Друге промене које су се у нашим говорима развијале истовремено са заменом јата или после ње овде су извршене. Полугласници су замењени са *a*, групе *јш* и *јд* у облицима композита од *иши* дале су *ћ* и *ђ*, *л* је прешло у *у*, а *-л* у *-о*, *x* је испало, процес новог јотовања остварио се у великој мери, ако не и до краја, а у деклинацији је потпуно изграђен нов систем плуралских облика. Ако неке од ових иновација и јесу можда остварене на новом терену као одјек старих развојних тенденција, то се не може рећи за све те особине у њиховој укупности. Мора се, дакле, претпоставити да је у матичном говору Галипољаца *џ* замењено знатно касније него у другим крајевима (исп. и случај крашованског говора). Можда су тек велики миграциони покрети XVII—XVIII века успели да збришу последње остатке незамењеног јата из северне Србије. Долазимо до закључка који нам и историја намеће, да су Галипољци пресељени у турско време.

§ 613. Као материјал за прецизирање датума у оквиру турске епохе долази у обзир веома мали број црта. Многе су појаве везане искључиво за галипољски говор и не пружају никакве паралеле. Већина иновација у фонетици и синтакси чак је унесена у Тракији из грчког и турског језика. Низ других црта не може се употребити у дискусији или због своје природе или због степена нашег познавања прошлости дијалеката. Овамо долазе напр. повлачење " са последњег слога, кановачки ', *-eju* у 3 л. мн. презента, *-во* у радном придеву итд. — да не помињемо ситније и најситније особине. Потребну историску перспективу имамо само код три црте (па и ту у недовољној мери). Те су црте:

- 1) $x > \emptyset$;
- 2) ново јотовање;
- 3) развој новоштоковске деклинације.

На први поглед изгледало би да све три особине сагласно упућују на сразмерно недавно пресељење у Тракију. Детаљнија анализа показује, међутим, да би такав закључак био несигуран. У говору одиста немамо *x* — али на његовом месту јавља се в много чешће него у нашим говорима источних крајева. У познатим падежима плурала одиста нема више старих наставака — али нови се у м. и ср. роду не поклапају с нормалним новоштокав-

ским. У оба случаја принцип промене је остварен, али његова конкретна реализација показује особене црте. Као да је процес почео на старом терену, а довршен на новом. Додуше, ту треба приметити да је ишчезли матични дијалекат Галипољаца могао имати баш такву стилизацију ових особина какву данас показује галипољски говор. Другим речима, ми нисмо довољно у могућности да тачно одредимо шта је понето из Србије, а шта развијено у Тракији.

Индиције које пружа ново јотовање (исп. §§ 109—114) још су мутније. Док за дентале (*ш, д, л, н*) можемо, са мање или више сигурности, да констатујемо извршено јотовање, за лабијале је немогућно ишта устврдити, пошто је *љ* и иначе давало *ј*, тако да *ј* које налазимо у примерима као *здравје, гробје* може бити и старо и ново. Остајемо, дакле, необавештени о том да ли је ново јотовање пре пресељења Галипољаца било извршено потпуно или само делимично.

Галипољци су, према томе, понели са старог терена импулсе за све важније новоштокавске промене, али није сигурно да су све те промене биле тамо и завршене. Процеси су се, сасвим природно, могли наставити и у новој постојбини, и дати у појединостима и посебне резултате. Уосталом, ново јотовање, а нарочито губљење *х* толико су раширени у српским (па и уопште јужнословенским) дијалектима да се њихова појава може увек тумачити и независним развојем. Хронолошки закључак који произлази из оваквог стања ствари мора стога бити врло широк. Кад би било сигурно да су сва три процеса још на старом терену била дефинитивно окончана, то би значило да сеоба није старија од почетка XVIII в. Али овако, долазе у обзир и XVI и XVII столеће — период кад су промене биле у току. •

§ 614. Архаизми галипољског говора још су несигурнији материјал за закључивање него иновације. Претежно стара акцен-туација, остаци наставка *-ове* у ном. мн., енклитике *ни* и *ви* у дат. и акуз. мн. личних заменица, датив *кому* (не *коме*), ном. — ак. *ништо* (а не *ништа*), редовно *-га* (а никад новије скраћено *-г*), жива употреба прилога времена садашњег, чување аориста и имперфекта, наст. *-(х)мо* у 1 л. мн. тих облика, презентска основа *кове-* (а не *кује-*), инф. основа *ић-* (а не *ића-*, *поја-*).

све су то из перспективе неких наших дијалеката архаизми, али су у другима и данас живе црте.¹

Све у свему, општи утисак који оставља галипољски говор више је дијалекатски него архаичан. Крупних и разноврсних иновација, и специфичних и таквих које су познате и другде, овде има у изобилију, а примера чувања старине сразмерно мање. Сасвим супротно стању у крашованском говору. Оваква импресија могла би говорити у прилог релативно скорашњег пресељења Галипољаца.

§ 615. Постоји и један други општи утисак који оставља галипољски говор: он већ на први поглед оштро одудара од свих других наших говора, чак и оних који су му уствари најближи. Посматране у синхроничној перспективи, разлике између галипољског говора и оних у пожаревачко-вршачкој групи, кад се саберу, нису мање од оних које деле говоре те групе од напр. западнобосанских или бокељских. Стварање тако великих разлика захтева дуг временски период. Необично богатство галипољског говора у самосталним иновацијама претставља дакле аргумент за већу старину иселења, чак и ако се узме у обзир да протекли период у погледу дијалекатског удаљавања треба рачунати двоструко, јер су обе стране иновирале свака у свом правцу, затим да је страни утицај у Тракији убрзавао развој и да је изван број особености могао бити понесен, са старог терена, па се тамо доцније изгубити очувавши се једино у галипољском.

И један други моменат упућује донекле на већу старину миграције. Најкасније у XVII веку², а можда већ и раније, долина Велике Мораве била је заплуснута струјама новог становништва, онога које се и данас тамо налази. Врло је вероватно да већ у XVIII в., па и у другој половини XVII в., није било говора старинаца сачуваних у онако типичном облику какав претставља галипољски. Тешко је напр. замислити да је у то време у долини Велике Мораве било још увек незамењеног јата. Прве веће групе насељеника из чисто екавских крајева морале су бар нарушити стару слику коју нетакнуту показује галипољски говор. То би

¹ Разуме се, ово не важи за све архаизме галипољског говора. Има у њему и особина које се данас не могу наћи на јужнословенском терену. Вероватно је напр. да овако треба схватити прилог *рас* 'баш' и *лад* у изразу *није на (само) својом (му) ладу*.

² Цвијић, Метанастазичка кретања 69.

водило закључку да пресељење не треба стављати касније од средине XVII века.

С друге стране стање деклинације у галипољском говору, чак и ако се узме у обзир да је у матичном говору темпо њеног развитка вероватно био бржи него у другим дијалектима који су засведочени споменицима и да је приликом сеобе могао бити понесен и непотпуно довршен процес, не допушта претпоставку о сеоби пре друге половине XVI века. Као резултат целе дискусије остаје констатација да су Галипољци отсељени највероватније у првој половини XVII века или пред крај XVI века, у сваком случају у оно глухо доба турске владавине из којег имамо необично мало текстова на дијалектима источних крајева.

§ 616. Овакав закључак слаже се у суштини с оним који изводи проф. Филиповић на основу другог материјала: „може се сматрати као врло вероватно да су ту били досељени из Србије у току XVII века“ ... „Ипак није искључена могућност да је то пресељење могло да буде и раније“ ...¹ Филиповић је на темељу историје и етнографских проучавања доказао да је миграција извршена најраније у другој половини XV века, јер у то време пада турска инвазија Србије (и јер су Галипољци одмах по пресељењу радили као каменари у Цариграду, освојеном 1453 године), а најкасније почетком XVIII в., јер су се сада одиграли најранији од догађаја за које предање памти да су се догодили у Тракији. За даље, прецизније одређивање датума Филиповић није имао на расположењу поузданих података и његова закључивања у том правцу претстављају врло ингениозне комбинације, али због саме природе ствари не излазе из оквира чисте хипотезе. На тај начин ни историја ни етнографија овде нису у могућности да фиксирају прецизно оно што лингвистички материјал осветљава само у најгрубљим цртама. Ипак, чини ми задовољство што могу да констатујем да смо се и овде проф. Филиповић и ја, идући сваки својим путем, нашли на углавном истом терену — додуше са мање одређености и извесности него у питању првобитне постојбине Галипољаца.

КОНСЕКВЕНЦЕ КОЈЕ ПРОИСТИЧУ ИЗ МАТЕРИЈАЛА ГАЛИПОЉСКОГ ГОВОРА

§ 617. Познато је да говори старих исељеничких група имају значаја за науку не само у синхроничној перспективи, као дана-

¹ О. с. 19.

шње дијалекатске јединице, већ и као извори за историју језика и, нарочито, историску дијалектологију. Они су поготову драгоцени ако потичу из краја за који нам недостају писани споменици из одговарајуће епохе. У таквом случају говор ове врсте обавештава нас о старини или о некадашњој распрострањености појединих црта и даје нам претставу о физиономији коју је матични говор могао имати у једној епоси неприступачној нашем посматрању.

Галипољски говор има, осим ове, и једну посебну вредност. Он нам, да се изразим фигуром, отвара прозор у један ишчезли дијалекатски свет: у старе, изумрле говоре данашње метанастазичке области Северне Србије. То је поље на којем досад нисмо могли ићи даље од голих претпоставки, а сад одједном стојимо пред читавом гомилом материјалних чињеница.

И раније је, додуше, било познато да данашњи говори метанастазичких области нису директно продужење некадашњих говора тих крајева. И отпре се простирање косовско-ресавског дијалекта у врло дугој и уској траци од крајњег југозапада до крајњег североистока Србије доводило у везу са снажном струјом миграција из косовско-метохиског жаришта. Знано се исто тако, или се бар могло претпоставити на основу теориских знања, да су говори доцнијих колонизационих области, иако различити од познатих дијалекатских типова у њиховој близини, морали имати и важних додирних тачака с тим дијалектима. Средњевековни иновациони таласи нису могли знати за границу која ће се створити између метанастазичке и метанастазичке зоне. Сада, међутим, за сва та начелна схватања добијамо директну потврду у једном исељеничком говору пореклом управо из средине широког метанастазичког простора северне Србије. А осим саме потврде добијамо и нешто још важније од ње: конкретну слику једног од старих говора те области. Сад више нисмо приморани да се ограничимо на начелну тврдњу о разликама и заједничким изоглосама, већ можемо, бар у једном случају, да покажемо које су те разлике и које су те изоглосе.

Познавање галипољског говора даће нам једну од стожерних тачака за реконструкцију некадашње слике дијалеката садашње метанастазичке области која захвата велики део Србије. Та реконструкција која треба да буде један од основних задатака наше историске дијалектологије биће скопчана с многим потешкоћама и захтеваће врло пажљиве и дуготрајне студије, али ће се,

како изгледа, најзад моћи остварити са доста успеха. Сад кад имамо материјал галипољског говора, отвара нам се могућност да са више ефикасности употребимо и друге податке. Мада матична област Крашована лежи вероватно на периферији метанастазичке територије, и њихов говор ће, упоређен са галипољским, моћи учинити знатне услуге, нарочито кад буде потпуно описан. Требаће, даље, испитати и говоре других усамљених мањинских острва у Румунији, а такође и у Мађарској. Има индикација да ће се и тамо наћи конзервисаних особина старих дијалеката. Мораће се водити рачуна и о језику у писаним споменицима, а исто тако и о историским и етнолошким подацима. Све ово требаће суочити са самим данашњим говорима северне Србије. У њима се сложило, једно преко другог, неколико слојева: основни староседелачки, затим један насељенички, с импортираним особинама, и најзад један сасвим скорашњи који обухвата особине развијене на самом терену од времена миграција наовамо. Већ и сам галипољски материјал, као што смо донекле и видели, чини велике услуге приликом издвајања ових слојева. Оно што се не слаже са стањем у говорима матичних области досељеника (напр. у косовском говору), а постоји и у галипољском, припада по свој прилици најстаријем слоју, нарочито ако се налази и у крашованском или вршачком говору.

§ 618. Ја на овом месту нећу извлачити све консеквенце које се могу извући из галипољског материјала. Пажљив читалац моћи ће много тога да закључи из мојих досадашњих излагања. За понека тврђења опет још није време; треба сачекати да се прикупи и објави више грађе о разним говорима северне Србије. Стога ћу се ја овде задржати само на ограниченом броју закључака.

§ 619. Галипољски говор показује да су изоглосе шумадиско-војвођанских икавизама захватале у северној Србији некад још много више терена него данас. То је и логично: приликом великих покрета у општем правцу југ-север, граница између севернијег и јужнијег дијалекатског типа морала се померити на штету северног. Овим се још једном потврђују дубоке везе између српских говора Војводине и некадашњих говора северне Србије. Војвођански икавизми нису само војвођанска ствар, они су некад допирали бар до Јагодине (као што и данас допиру до Касидола источно од Пожаревца, а можда и даље). Притом нам галипољски открива и једну врло значајну чињеницу из рела-

тивне хронологије: икавизми су се у неким говорима северне Србије појавили' очигледно још пре замене јата у другим положајима вокалом *e*. У галипољском говору јат остаје незамењено, а икавизми су већ ту. Тако је морало бити и на матичном терену Галипољаца у време њиховог отсељења. То уједно значи да се постанак дијалеката с икавизмима на североистоку наше језичке територије не може једноставно тумачити мешањем готовог екавског и готовог икавског говора. Ово је у потпуном складу с чињеницом да трагова икавизама на северу Србије има већ у почетку XVI века¹, па чак и у првој половини XV в. у натпису на гробном камену деспота Стефана, умрлог 1426 год. У тексту натписа, који потиче из шумадиске Јасенице, налазимо и локатив *Глави*² (а не *Главић*, *Глави*). Јасно је, и сведочанство галипољског говора то речито потврђује, да старина североисточне дијалекатске зоне с икавизмима није мала.

§ 620. На широкој територији коју сад заузимају екавски говори с икавизмима могу се наћи две врсте говора. Већа и у науци много познатија група обухвата говоре т. зв. шумадиско-војвођанског дијалекта, с новом акцентуацијом и са деклинацијом која се у падежима плурала креће од старосрпског стања директно ка вуковском, без једначења локатива множине са генитивом. Другу, мању групу, која је досад у науци обично остала у сенци, сачињавају говори пожаревачко-вршачког типа, с архаичнијом акцентуацијом и са косовским локативом множине. Оваква ситуација намеће питање о генези пожаревачко-вршачке говорне групе. Да ли је она стара колико и први тип³, или је продукат мешавине тог типа са косовско-ресавским? Судећи по материјалу живих говора изгледа да је први одговор тачан. Пожаревачко-вршачки говори, иако показују и понеке трагове мешавине, неизбежне на оваквом миграционом терену, не свде се потпуно на укрштање. Не може се замислити да су икавизми унесени овамо накнадно из суседних војвођанских говора, јер се зна да крупнијих инверсних миграционих покрета овде није било. Али још је теже претпоставити да је основица дијалекта била шимадиско-сремског типа, дакле са новом акцентуацијом, па да је стара унета накнадно на место нове. Према томе је врло веро-

¹ А. Белић, Глас LXXVIII 118.

² Љ. Стојановић, Записи и натписи I 77.

³ У компликовано и врло тешко питање постанка самог шумадиско-војвођанског дијалекта ја овде, разуме се, не могу улазити.

ватно да је спрега непренесене акцентуације и замене јата с икавизмима у овим крајевима стара и примарна. У томе, наравно, нема ничег чудног: теориски је и могућно и вероватно да се изоглосе акцената и замене јата од самог почетка нису поклапале. У прилог оваквом гледању говоре и прилике у галипољском говору које потврђују да су и пре више векова постојали говори с икавизмима, али са неизвршеним преносом акцента. На тај начин материјал галипољског говора доприноси афирмацији значаја пожаревачко-вршачке говорне групе не само на синхроничном плану него и у историској перспективи.

§ 621. Сродност галипољског говора са пожаревачко-вршачком групом значи поред осталог и то да је говор предака Галипољаца био близак основици из које се развио данашњи шумадиско-војвођански дијалекат. Овако су, само са нешто мање елемената источне боје, могли изгледати и говори целе Шумадије негде око XVI в. Са галипољским говором њих вежу пре свега кановачки акценат и икавизми који су у то време — као што показује сам галипољски — очигледно већ били присутни. Доцнији ток збивања удаљио је ове говоре у новом правцу: они су доспели под јак динарски утицај који је умногоме изменио њихов лик. Уосталом и сама пожаревачко-вршачка група уопште чува многе одлике које нам донекле дају право да је назовемо старошумадиском. Стога ће за реконструкцију прошлости, а нарочито самог постанка војвођанско-шумадиског дијалекта бити корисно стално поређење како са галипољским, тако и са пожаревачко-вршачким приликама. Ипак, то треба поново нагласити, овај однос не сме се механички схватити као однос претка и потомка. Судећи по поклапањима између галипољског и пожаревачко-вршачких говора, они су већ у доба отсељења Галипољаца имали и таквих црта за које је сигурно да никад нису биле познате говорима шумадиско-војвођанског дијалекта. Овакав је напр. локатив множине једнак генитиву. Данашње стање у Војводини архаичније је од овога: стари наставци лок. мн. обично се чувају. Да је икад било извршено једначење лок.=ген., искључено је да би се ови наставци могли поново појавити. Што се тиче кановачког акцента, он је свакако био познат једном делу говора шумадиско-војвођанске групе, и то управо онима у Шумадији, али остали говори за њега нису знали. У њима данас на истом месту стоји ' који се никако не би могао објаснити из једном створеног '.

§ 622. Као што је већ поменуто, галипољски говор сведочи о старини читавог низа појава у говорима данашње метанастазичке

области у северној Србији. Он нам даје право да закључимо да су напр. кановачки акценат, облици типа *онѣм жѣни* и *ѣ* у *вед-* < *вѣд-* м. вид- старији од нових слојева становништва у овој области. Поређење галипољског са крашованским говорима упућује и на друге закључке. Стиче се утисак да је пре сеоба било заједничког језичког живота у говорима између долине Велике Мораве и тимочког слива (из којег потичу Крашовани). У том би правцу могао говорити низ заједничких особина:

акцентуација углавном непренесена (једино се *ѣ* повлачи са последњег слога, како отвореног, тако и затвореног),

чување вредности $e^u = \text{ѣ}$,

продирање наст. ж. р. *-ам (а)* у дат. мн. имен. м. и ср. р.

Поклапања, дакле, задиру у сва три основна критерија класификације штокавских говора: акцентуација, *ѣ* и стање плуралских падежа. Ово је утолико значајније што се све поменуте особине сем *ѣ* = e^u могу наћи и у говорима пожаревачко-вршачке групе. Као карактеристична појединост, онакве врсте као што је *греб* или *вребац* за неке говоре на западу, може се навести *вѣд-* м. вид-. Из овога се, како изгледа, назиру најзначајнија обележја једног ишчезлог дијалекатског типа који је могао заузимати четвороугао између Мораве, Дунава, Тимока и Црне Реке, а можда и још ширу територију. Не би требало потцењивати дијалекатску индивидуалност тог старог говорног типа: нормалан језички развој претпоставља да се на сваком већем комаду земљишта развију специфичне особине односно комбинације особина, различне од оних на другим странама. А земљиште о којем се овде ради никако није безначајно. Оно није мање напр. од области зетско-сјеничког или посавско-славонског дијалекта.

С друге стране, према овим извођењима треба, бар засада, сачувати извесну резерву. Постојећа подударана, мада су знатна, нису довољна за стопостотну сигурност закључака. Усто између крашованског и галипољског говора постоје и знатне разлике. Праву слику о некадашњим односима моћи ће нам дати тек продубљенија специјална испитивања.

§ 623. Чување незамењеног јата све до XVI (можда и XVII) века у једном старом говору северне Србије поставља нашу науку пред нове проблеме. Досад се претпостављало да је у свим екавским говорима замена јата била извршена много раније. Сад се, међутим, показује да је било и дужег чувања јата у неким гово-

рима, и то, како изгледа, на североистоку. За ово последње говори поред галипољског и крашованско стање. Да је у јужним крајевима *љ* раније прешло у *е*, види се и по томе што извршену замену налазимо у много старијим споменицима који потичу из центара рашке писмености далеко на југу. Најзад, за затворенију вредност јата у северној Србији могло би говорити и то што у тој области (и у суседној Војводини) има, међу постојећим икавизмима, знатан број таквих који се објашњавају променом *љ > и* путем асимилације у посебним фонетским положајима (*љј > иј*, *гњљ > гњи* итд.)¹. Овакав процес био би незамислив да је вредност јата била далека од *и* или чак једнака гласу *е*.

§ 624. Особине плуралске деклинације у галипољском говору показују нам пре свега да су стари говори долине Велике Мораве били међу онима који су први потпуно напустили старе облике дат., инстр. и лок. мв. Нарочит значај имају брзо и доследно уопштавање *-ма* и једначење локатива са генитивом. Исто тако галипољско стање, упоређено с крашованским (и оним у неким другим говорима), осветљава некадашњу већу распрострањеност облика на *-ам(а)* у плуралској парадигми именица м. и ср. рода. Доцвији дијалекатски таласи свели су ову појаву на сразмерно незнатне остатке.

§ 625. Нема можда ниједне области у којој би метод компарације између дијалеката имао толики значај за историју појава као у акцентологији. Нигде нам писани текстови не дају тако безнадежно мало као ту. Утолико ће корисније бити услуге које ће галипољска грађа моћи пружити у погледу датирања и разјашњења развоја многих појава из ове области. Овде ћу поменути само две чињенице.

Крајем XVI или почетком XVII в. у долини Велике Мораве, у којој данас нема ни трага од квантитета у слоговима иза акцента (исто као ни у говорима пожаревачко-вршачке групе), било је још увек чувања оваквих дужина, бар у неким положајима. Њих је морало бити и више него у данашњем галипољском говору, пошто је он на тракиском земљишту очигледно претрпео нова скраћивања.

У исто време већ је било у Србији говора са готовим кановачким *'*. Овај *terminus ante quem* је први хронолошки податак којим располажемо у погледу ове појаве у говорима Србије.

Надам се да ћу о другим акцентолошким закључцима које нам омогућује галипољски материјал имати прилике да говорим у једном посебном раду о акцентском систему овог говора.

¹ В. о томе мој извештај у Гласнику САН IV 324.

ПРИЛОГ

ПРОЗНИ ТЕКСТОВИ

Мара и брѣш је Бѹра

испричала Ангелина Атанасовић

Били инѡ вре^{ме} баба и дѣ^{да}. Дѣ^{да} тйшаво ѱ лов, уф^а-
тиво инѱ јирбйцу, уднѣ^{вѡ} је дѡма, баба-да је сварйла. Он тйшаво
на_ора^{ње}, јирбйцу м^ачка докоп^{ала}, изйла. Сад баба ч^{уди} се:
вечѣре нѣ^{ма}. Усе^{чѣ} баба сйсу је да_напр^{аи} дѣ^{ди} вечѣру. Дѡ-
шаво дѣ^{да}, сѣ^{ли} да_вечѣра^{ју} и рѣ^{каво}:

— Баба, м^лго_је сл^{ат}ко јирбйцино м^ѣсо, с^утра_не јѡпте
д-йдем у_лов.

Баба_му рѣ^{кла}:

— Ё, дѣ^{до}, да_зн^{аш}! Јирбйцу м^ачка појѣ^{де}!

— Ё, па_шѡ_си сварйла?

— Удрѣ^{зала} сам сйсу_ми па_сам_је сварйла.

— Ё, баба, м^лго_је сл^{ат}ко то_мѣсо. Аде да_закѡјемо М^ару
(им^{али} х^ѣрку М^ару и_сйна Бѹру).

Баба бисѣ^{ди}:

— Нѣка, дѣ^{до}, М^ару. М^ара мѣ^{си} лѣ^{ба}, пирѣ кошује. Аде
Бѹру да_закѡјемо!

Заперйли Бѹру, далй_му орава да_крсй, да_јѣ^н, да_бйне ди-
бѣво. М^ара дѡшла кр_нйга и_потражйла:

— Да_ми инѡ оравче, не_ти_казем нйсто!

Бѹра в^икнйво бабу:

— М^ара тражи уравче!

Баба вйче М^ару:

— Нѣка, душм^{ан}ко, не_тражи оравче!

И_с^утрад^{ан} ѣне_му потражйла. Бѹра_је д^аво оравче. Сат,
М^ара_му каж^ује:

— Бѹро, зн^{аш} ли_ти шѡ_ти ранеју орава? Да_се_упр^{аи}ш
и_да_ти закѡјеју.

Кет_је ч^уо так^у бесѣ^{ду}, Бѹра ду_М^арѣ, дн_се упл^ашйво
и_рѣ^{каво}:

— Аде, Мáро, да_бе^мжимо!

Узела Мáра чéшањ и_грдáло и_јони пубé^мгли.

Ке_су_вé^мдили дé^мда и_баба шо_су_Ђура и_Мáра побé^мгли,
тићóше онй-да за_трагом.

Ке_су_вé^мдили дé^мца шо_не_и_достигнеју, рéкаво Ђура
Мáри:

— Фр́ји чéшањ!

Фр́јла Мáра чéшањ и_бйнили инй тр́нови да_не_мóж
да_прóђеју дé^мда и_баба.

Вйчеју дé^мда и_баба:

— Ђуро, Мáро, кáко проћóште? Казйте и_нáма — да_прó-
ђемо и_мй-да.

— Пулáко, пулáко, проћóмо.

Ке_су_прóсли дé^мда и_баба, Мáра фр́јла грдáло, бйнило
мóре. Дé^мда и_баба стáли на_крáј мóра и_узéли да_вйчеју.
Улé^мгли у_вóди, узéли да_плйвáју, удавйли се.

Мáра и_Ђура тóђáним нáшли трáк хейчки¹. Имáло вудé
у_трагу.

— Сéстро, жéдан_сам, не_се_нáпјем.

— Нéка, брáту, не_стáнеш хейк.

Нáпйво_се Ђура и_стáво хейк.

Йдеју на_јнóм чéшми, пр_чишмóм имáла инá типóла. Испé-
лá_се Мáра на_типóли. Ђейк йде, пасé ўдне, унóни лéгне по_тепо-
лóм, чýва_је.

Ўдне йде цáрски сйн да_напой кóња. Кóњ_се плáшиво, није
мóгаво да_се_нáпје вудé. Бйла лé^мпа дивóјка и_свé^мтлйла у_вóди.

Вратйво_се цáрски сйн и_уфáтивно балтацйје да_усé^мчéју
типóлу. Онй вáздан сé^мкли — дивóјка сé^мдй врс_типóлэ.

Нóне бйнило, још_мáра стáло да_се_сé^мчé и_порáсили за_сўтра.

Унóни хейк полйже типóлу и_óна стáла дебéла, кóка_је_бйла,
јóш талйка.

Дóшли сабáле балтацйје и_вé^мдили: типóла коно_шо_бé^мше,
јóш талйко дибéла бйнила. Рéкли балтацйје:

— Увó_је нйшто. Нéћемо да_сé^мчéмо.

Вратйли_се, рéкли цáрском сйну. Он_се чўди кáко да_је_ис-
кйне. Кáзáла_му инá баба:

— Сйну, шó_си талйко тўжан?

¹ Ђейк — тур. geуik 'олень, лавь'. Исп. гéика 'vide кошута' у Вука.

— Ђе, бабо, шд да ти казем? Кет не мџ да ми помџнеш, не пита ми!

— Кажи, кажи, чедо! Мџем да ти помџнем ја!

И он је каже:

— Кар три дни тџдим на чѣшми, а не мџгу коња ми да напоим.

— Зашто, сине, не мџ да га напоиш?

— Има инѧ лепа девџка на типџли. Мџлим је да слѣзне, она неће.

— Ја ћем да је рѣкнем сама да се искйне.

— Аде ти с мџм.

И баба узѣла бакрач, узѣла кушѹје, не иде на чѣшми да перѣ.

Дџшла пр теполџм, налџжи џгањ, напѹни бакрач вудѣ, сацак устѧи наџпако, бакрач се прѣати и вџда се прџље и погѧси џгањ.

Такџ нйкоко путѧ напрајѧла баба, налозѧвѧла џгањ и џгањ се гѧсйво. Глидѧла дивџјка ду типџлѣ, нйје мџгла да трпй, викиѧла баби:

— Нека, бабо, такџ, такџ ти шо напрајаш, нйки пут ни мџж вџду да изгрѣјеш!

Баба је викиѧла:

— Дѣси, чедо, џди, покажй ми, намѣсти сацак, налџжи џгањ и јџпте се испѣни!

Слѣзла дивџјка да намѣсти бабин бакрач. Царџвнй сын бйџ йскрет и докопѧво дивџјку и напрайво свѧдбу.

Он имѧо и три-да дѹле¹. Дѹле замрзйли Мѧру и глидѧли нйкако да је укѧѧреју, да је изгубѣју. Сѣтили се, рѣкли је идѧн дѧн, идеју кр бахѧѧвѧнѧйскога ѧвѹза², да глѣдѧју. Такџ прџѧћѧнем до краја, инѧ дѹла ѧѹкне царйцу, она пѧдне, инѧ је рйба пргута.

Кет су се вратйли дѹле натрак, инѧ која је нај мнџго прлйчала на царйцу, обучѣ царйцине рѹбе и такџ се напрайла она да је царйца, да је не познѧ цар.

За вичѣру цар дџма дџе. Цар нйје шупелѧндйсаџ³ за царйцу нйшто. Дџе и царйцин брѧт ѧѧнк и кажује:

— Увџ су зетџвнѣ ми нџге, а сѣстрине ми нйсу.

(Бѣнк лйжѧво такџ кр нџга и.)

¹ Грч. μαγδα 'Magd, Dienerin'.

² ѧвус — тур. havuz 'водџем, бассѣйн'.

³ Тур. şüphelenmek 'подџзреѧть, сомнеѧтьсѧ'.

Цар пита дўле:

— Зашто ђеик такѡ гвѡри?

Онѣ му рѣкнеју:

— Нѣ знамо.

(Дўла му бйнила да је царйца, није познаво, кѡ зна како је бйво).

Чўдеју се дўле како и ђеика да да изгубѣју.

Царйца бона лѣгла и казўје:

— Јѣ ми се ђеичкога мѣса.

Он је рѣкаво:

— Ако ти се јѣ, ја ђе га закѡjem, тој е брат, мѡј није.

Он вйкнйво јўди да закѡјеју ђеика. Кет су дѡшли да га кѡјеју, ђеик рѣкаво:

— А дйдемо у бажчу, трй бисѣде да ви кажем, нйштем вѣни.

Тйшли у бажчу, и цар да бйво тѡмоке. Ђѣик се сѡгнйво:

— Сѣстро, каже, нѡжѣви се настрйше, менѣ да кѡјеју.

Она рѣкла:

— Не мѡжем, брату, нйшто да ти помѡгнем. Ја сам у рйбином срцу и ймам мўско дѣте у руку.

Царѡвнй сйн рѣкаво:

— Кажи јѡш идѡмпут, да чўјем шо бѣше утѡ.

Кет је чўѡ царѡвнй сйн, уфѡти рйбу. Рацўпају рйбу и нѡђеју Мѡру, родйла се у рйбином срцу.

Унў дўлу задѡвйли.

Бѡба и трй сйна

испричала Анастасија Пулковнй

Исмѡла¹ и снѡ стѡра бѡба, имѡла трй сйна. Оунѣ двѡ бйли^е пѡметни^е, оунй и сдѡн те^еви^екѣласт². Они^е свѡки дѡн пу^оидѡн пўт рѣдом мѡму^о купѡли^е. Онй вѣлики^е брат укупѡво је. Кет је у^окупѡво, пѡсле сварйли и снѡ да јѡце у^оцѣзве^е, па га о^ујустйво па га дѡ^о мѡчки^о да га ивѣ^е. Сўтра дѡн оунй дрўгй^е стрѣ^еднй^е брат. И јѡн да је укупѡво такѡ йсто. Дѡсаво рѣт да је о^ук^уѡпје и о^унй мѡли^е, ти^еви^екѣласт^е шо је. Налѡжйво ѡгань, нѡ сй^ево ву^одѣ, па устѡи у казѡну^о. Узаврй^о вѡду:

¹ У првом делу ове приповетке обележавам прецизно све фонетске нијансе, док други део, ради поређења, дајем у својој обичној упрошћеној транскрипцији.

² те^еви^екѣласт = будаласт; < тур. *tevekel*. Упор. Гл. Елезовића. Речник s. v. *шевѣѣл*.

— Аде, ма, да ти окупљем! Врйе вода, нећем да ти цекам.

— Ја, сјену°, то се млого кади°!

Низјџе је пуслуш°аво ђн, уфати° е ду° ру°кџе, завучџе је у казан да је купје. Кет је зафрјиво, ђна се пу°пари°ла. Кет је се по°парила, ђна зубе ицџрила. Кет у°мре, мбра да се насми°иџ. Он мйсли°, смй°лџе се.

— Е, ма, ви°лй, шо се лџпо укупја, па се смџјџс. Ја знџм ти шџ йштеш°. Йштеш инџ да јајце да ти дам у уста, па се тога ради° смџјџш. Са џем да те° свџре°м јајце!

Свџри° јђн јајце па је да, устаи° је у уста. Она — мрџтаф цџви°к ле° јџ јајце? — ни° лй°!

— Ако нећез да јџс°, нека ти стуй у° у°ста!

Пџсле је ђн уфати° доу° ру°кџе да ји°звџди ду° казџна. И не° мџз да јизвџди°.

— Ако нећес° да ји°езйџес, па стџј ту°ту°ке.

И јђн узне пу°т, па йде кр° ојнй др°гй му брџтја, дй су° урали° ву°лџвама.

— Дй је мама? Ма му° ли° у°ку°пја?

— У°ку°пја је. Јајцџе је свџри°, па се смй°јџе, па не да га изй°.

Пџсле ђни рџкли°:

— Он ма му попари°! Ми° немо водеке да је у°твџримо грџп, да је закџпамо, йди је ду°неси°.

Он тйса°о, тџгли° је ду° ру°кџе, ни мџж да јизву°чџ. Поура°си је на мџсту°, йде кр брџтја. Тођа џем нађе идџн пџток. Др°гџа бџба прџла на пу°тџку°. Он је казџ°о: Јџ те° пурџси° дџма у казџну°, а тй си дџшла да пе°рџс°.

И пџвуче је ду°рукџе и напрџи° се на лџџа па је нџси°.

Она виштй, плџче:

— Ја нисам туја мама и тй ми нџсис!

И уднџво је ђн кр° велики му брџтја:

— Ёво, вели, да је закџпамо!

Она казџла:

— Он лут па ми дџнисе, ви ли сте луди да ми закџпате? Пустйли је. Йдеју пџсле дџма, узнеју џйџнину ма му па јудниси°ју па је закџпају. И пџсле пйтају џџга:

— ѐди, немо да се дџлимо, да се пудџлимо кџће. Йштеш ли тй старе кџће или нџве кџће?

Тивикџл рџкаво:

— Ја йштем нџве. А како немо да подџлимо имаџи?

— Ё, тѡ је кулај! За вичѣру ће дувѡдеју имањи ду паше, кујѣ иманче улѣгне у нѡвом кўни, онѡ ће да је тујѣ. Кујѣ иде у старом кўни, утѡ ће да је наше.

Имањи научети свѣ у стари кўна, и у стари кўна тодйли. Првара се идан вѡлов и завучѣ се у нѡвом кўни. Тивикѣл рѣкаво:

— Оди, тй си мујя стрѣна.

Уднѣвѡ га гѡреке њигѡвом удаји и свѣзавѡ га нѡт.

Кет је бйнило нѡне, вѡлов вѡдеке лижй, ѡн-да лижй. Вѡлов запѡкаво да се пржйва.

— Аде, аде, ја нѣнем ти менѣ вѡдеке да ми се пусмијујеш. Са нем се дйнем па нем ти удрѣзанем љво!

Дйгне се ѡн, усѣчѣ му инѡ љво.

Вѡлов јѡпте се пржйва.

— Са нем се дйнем па нем да ти удрѣжем рѣп!

Дйгавѡ се, удрѣзавѡ му рѣп, пѡсле и дрўго - да љво.

Вѡлов ѣне се пржйваво.

— Аде, аде, са ће д усвѡне, па нем да ти закѡжем.

Усвѡнило, свѣзавѡ га ѡн за рѡгове и нѡси га¹ сѡт. Бйла инѡ велйка увѡја, закѡје га ѡн тѡмоке, на увѡји.

— Тй ћеш ли минѣ да се пусмијујеш? Ја нем да ти закѡжем!

И заклавѡ га. Сѡт кр њигѡ се искўпили кўчићи и гѡрге², йштеју да је дў. Гѡрге „нѡ, нѡ, нѡ“ напрајају, кўчићи - да „вѡ, вѡ, вѡ“.

Њн рѣкаво гѡргама:

— Сѡт „нѡ — нѡ“ напрајате, ће ли ми дѡте сўтра пѡре ке дѡћем?

Њни мѡшѡли глѡве ји, ѡн мйсли, ће му да дў. Кўчићама-да рѣкаво:

— Сѡт йштете мѣса, а дрўги дѡн ке дѡћем, пѡре ће ми дѡте ли?

Њни мѡшѡли репѡве ји. Он мйсли, ће му да дў.

Раздѡде ѡн мѣсо кўчићама и гѡргама. Сѡт тйшаѡ он карѣке дѡма. Кет прѡће инѡ недѣја, ѡн ѣне иде на нѡ мѣсто ди закла вѡла и глѡда: кўчићи јѡш нѡдеке, јѡш кѡсти грйжѣју. Њн запѡкне кўчићи да лўпа, да и ѡка:

¹ — води га.

² Тур. *karga* ‘corbeau’.

— А да ми да́те па́ре!

Запòкне куче да бѣжи и иде кр̀д овчара. И дн-да чумагом, па трчй да утучѣ куче. И лупа га. Чобанин му рѣкне:

— Зашто такò лупяш куче?

— Ја с тобом нѣмам пусѣ, ја кучетом. Ја њима вола за́кла, бни рикòше да ми плáтеју.

— А брѣ, стòј. На да ти дам сутину грòшова. Те ста́неју бвце бес кучйна па не да и поје́ду вукови.

Да му па́ре, дн ўзне и иде. Їсте седѣке па́ра ду гарага. За-вр̀тй се чумагу на гра́ну, иде гарага на др̀угу гра́ну. И такò идан-пут зафр̀йю чумагу на гра́ну, гра́на ду др̀вета се ра́цупа. Идан ка́зан алт̀на прсйше се. Па́ре засјаше. Сја́ју жу́те. Он са́лји вѣдиво и порасиво. Врати се дн дòма и рѣкне бра́тјама му:

— А д-йдемо та́м, ја за́кла вола, па ми гара́ге дадоше па́ра. Вѣлики бра́д бисѣди стрѣд̀ном:

— Његòве ли су бесѣде да се вѣрујеш?

Са́т нòће бйло, а с̀утра саба́ле недѣја:

— Аде, мòре, бра́ту, да упрѣгнемо вулòве па да йдемо!

Кет су упрѣгнйли вулòве па кет су тйшли, узѣли ка́зан, уста́или га врс кòла, дунѣлй га дòма. Пусла́лй га седѣке:

— Йди ду ко́мшйје, узнй ши́њйк, да се подѣлимо, да мѣри-мо па́ра.

Тйшаво дн кр̀пòпйнце:

— Да ми ши́њйк.

— Шò неш, мòре, ши́њйк?

— Да се подѣлимо па́ре.

Кет је да́ла пòпйнца, ка́же:

— Да залѣпим мр̀ца катра́на на дну ши́њйкòвом, да се за-лѣпи куй алт̀н.

Уднѣво дн ши́њйк и подѣлйли се, дн бра́тјама му.

Кет се дѣлаву па́ре, изйше вѣлики бра́т да глѣда, да не слўша нйко. Вѣдјеју: пòпа слўша. Ўзнеју онй вѣлики бра́тји и зафр̀јеју га у куйји¹.

Ймаву нйòга ја́рца, и његà-да зафр̀јеју у куйји. Да́ли ши́њйк тивикѣластом бра́ту, дн тйшаво, да́во га пòпйнци.

— Ё, пòпйнце, пòпйнце, дòће пòпа да слўша, ама мй га фр̀йймо у куйји.

¹ — бунар, тур. *küyü* 'колòдец'.

Нѡне бѣнило. Чѣка, чѣка попѣнца, попѣ не^{ма}.

Сѣтра дѣн она искѣпи чорбаѣје и азе³ и иде кр нѣнѣине куйѣ. Они рѣкли:

— Он тивикѣласт, вѣ ли се вѣ^{ру}јете нѣгѡве бисѣ^{де}? Ми имамо инѡга јѣрца па га фрѣјмо у куйѣји. А он мѣсли, попѣ је.

— Дѣте чѣнгел и ужѣ-да да пѣстјемо у којѣји да га из-вѣдимо.

И јони кет мѣ^шѣли чѣнгѣлом, задѣ^{ни}во чѣнгел за јѣрца. Извѣдили јѣрца. Јѡш идѣнпѣт да бѣ^{ву} фрѣјли, нѣву да извѣ-деју попу. Ама не ктѣ^{ше}.

— Јѣ ви гвѡрим, рѣкаво вѣлики брѣт, ми јѣрца фрѣјмо.

И такѡ тѣшли они дѡма ји.

Прѡвес

послао у писму Ђорђе Пулковнић²

Инѡ врѣме³ имѣла инѣ бѣба инѡга мѣчка, мѣчак бѣво инѡго вѣлик. Идѣн дѣн мѣчак пујѣво бѣбине јѣја и пѣлиѣе. Бѣба га уфѣти и га пулѣпа. Мѣчак се најѣти па пубѣгне у планини. Наѣе се лисѣцом и ѣзнеју се, мѣж и жѣна. Мѣчак свѣки дѣн фѣнѣво мѣшѣ, тѣчѣнѣа и лисѣцом зѣјном јѣли. Идѣн пѣт лисѣца уфѣтила мнѡго кокшѣ ду инѡга сѣла па нусѣла мѣчку. Пу пѣту вѣдје је идѣн глѣдан вѣк. Рѣкне је: „Дѣ ми инѣ кѡкшу док ти нѣсам пѣдѣ-вѣо“. А лисѣца: „Ако смѣш. Ако јѣ кѣжем мујѡм мѣжу, знѣш ли шѡ не ти напрѣи? Дѡвле кет нѣпне, прѣку мѡра се нѣже!“ Вѣк кет чѣје то нѣје смѣво ни да утѣкне лисѣцу. Јѡш нѣм тѡнѣнем лисѣца, вѣдила је мѣчка. Лисѣца мѣчки-да такѡ рѣкне, па и дивјѡ-да крмче нѣшло лисѣцу и нѣмѣ-да такѡ лисѣца рѣкне. Сидѣке вѣк, мѣчка и дивјѡ крмче искѣпили се и чѣдеју се кѣки је то лисѣцин мѣж да нѣпа прѣку мѡра. Вѣку рѣкнеју: Иди тѣ па га вѣкни, тѣ мѡжеш и да бѣжѣш ако вѣдјеш зѡр.“ „А, ја ни смѣш“, рѣкне вѣк, „кѣко не да пубѣгнем кет лисѣца вилѣ, дѡвлен кет нѣпне, прѣку мѡра се нѣже.“ И такѡ нѣко нѣје смѣво да иде.

¹ *азе* = општински одборници, исп. Филиповића, Галипољски Срби 65.

² Овај текст, као и следећи, дајем да бих показао како изгледа галипољски говор у језичком осећању самих Галипољаца. Интерпункцију сам ставио ради лакшег разумевања текста (Пулковић је нема уопште). Акценте обележавам по вакнадном читању самога Пулковнића.

³ За *ѣ* = *и* у Пулковнићевом бележењу и п. § 51.

Рекли они лисици да га она викине. „Е, како ћем да га викинем, тако није прилика. Него ви направите идан зјафет¹, па ће он тако да дође.“ Напрајили они све жићање и пијање. Кет је било све азр², лисица викинула мачка. Мачак напрт бди, дигаво реп му и сѧл ђиша³ гѧр - дѧл. Још дуздалека кет су га угледали вуќ, мѧчка и дивјѧ крмче, нису смѧли да га дучекају. Мѧчка се испѧла на иву крѧшку, вуќ за нѧим трњом, а дивјѧ крмче се закупѧло пуд крѧшком, сѧмо зурну⁴ му пурѧсило надвор да дише. Кет су дошли ду мѧста, рекаво мачак: „Па дѧ су увѧ па јѧ нѧма?“ Стујањим мачак пуд крѧшком, усѧтивно пуд крѧшком да се мѧче. Мачак пумѧсли да су тѧ мѧши, ђѧпне па уфѧти крмче за зурну. Крмче првиштѧ уплашѧно. Мачак - да се уплашиво па на крѧшки се испѧво, а мѧчка шо је бѧла на крѧшки пумѧсли и на њѧ ће да дође. Падне ду крѧшке и утучѧ се. Вуќ-да ду бујања му није знаво дѧ да пубѧгне, ниго прико инѧга чавдѧра⁵ и чавдѧр га све пушѧбаво. И тако лисици стѧло све жићање и пијање.

Цѧганин и дѧфови

из писма Ђорђа Пулковѧна

Бѧво идан Цѧганин мнѧго сирѧма, а и мнѧго се бујаво. Цѧганка му драмчѧла па га рѧнила и сѧл му гворѧла зашто нѧће да ѧде да пуслује. Идан дан кет му Цѧганка донѧла мрѧва мѧда у чанѧгу, мѧд Цѧганин пујаиво, а литњи дан, мѧве се искѧпили на мѧд. Цѧганин дѧгне рѧку да удре по чанѧгу па избројѧ кѧко је мѧва утукаво. 60 мѧва се ђене искѧпили на мѧт. Он јѧпте удре и избројѧ 70. „Брѧ“, рекне Цѧганин, „каки сам ја јунѧк! На мојѧ инѧ удѧрање 60, на друго 70. Ја нѧма нѧкому шѧ да се бујаѧ!“ Напраиво иву дрвѧну сѧбју и напишѧво на њѧ ѧме му. Бѧло Мустафа Кара Мустафин. Сидѧке узѧво сѧбју па тишаво нѧгде далѧко да покаже сѧлу му. Дѧшаво кр инѧ чишмѧ у планини, напиво се вудѧ и лѧгаво да се удмурѧ, ама сѧбју му заврѧиво надвор и заспаво. У тѧ врѧме дође идан дѧф⁶ да узне вудѧ зашто је то бѧла ѧѧњина чѧшма. Кет је дѧф вѧдиво чувѧка, зарѧдуваво

¹ зјафет — гозба, тур. ziyafet.

² готово, тур. hazır.

³ ѧше.

⁴ зурна — ѧушка.

⁵ Тур. çavdar ‘рожѧ’.

⁶ Тур. dev ‘гѧгант’.

се. Ама кет је близу њига дѣшаво и упојаво сабју да пише на инѣ ударѣње 60, на дрѹго 70, узѣво да бижй, а Цйганин шо је се напрајиво да спй, дйгаво се сабјом и путрѣаво вйкаћем: „Стѣј!“ Дѣв се уплаши и стѣне. Дѣв га замоливо да га ни закоје, како су они 40 дѣфова и да и он бйне капитѣн. Цйганин кандйсаво (пристао). Кет су дошли кр онй дѣфѣва, свй му глѣдају сабју и се чѹдѣју како Цйганин да йма тулико јунѣштво, ама нйсу смйли да га задйнеју. Мйслили се дѣфови како ћеју да га разбирѣју. Они свѣки дѣн пу идѣн тудйво у планини за дрѣва и на лѣђа до- нусйво по цйло дрѣво ускѹбѣго и по идѣн тудйво бйвѣлским тулѹ- мом на чѣшми нѣ воду. И такѣ дошло рѣд и Цйганину да йде нѣ воду и за дрѣва. Кет је Цйганин капетѣн тудйво за дрѣва, мй- сливо се како да напрай да га дѣфови не разбирѣју. Цйганин по пѹту тѣћѣнем нѣће инѹ чарѣпу и стѣне је он да је пѣра и такѣ унйм прѣћом дуластйше¹ цйлу планину. Дѣфови чекѣли па тйшли да вйдјеју шо напраја и рѣкли му: „Шѣ ши такѣ повѣзѣво цйлу планину, шѣ ли?“ Рѣкаво Цйганин: „Ја нйсам коно вѣс по инѣ дрѣво да нѣсим. Ёто, вакѣ ћем да прѣвчѣм цйлу планину.“ „А, нѣка, рѣкаво дѣф, ће ни укѣариш планину! Дѣ, јѣ ћу тибѣ да од- нисѣм!“ И дѣф однйво дрѣво и кажѣво дрѹгим дѣфѣвама и онй се још вѣћи ду њига уплашеју. Ама јѣпте по рѣду послалй га и нѣ воду. Он је зѣнѣво да ни мѣже ни прѣзан тулѹм да уднисѣ. Тѣга рѣди узѣво чѣпу² и лопѣту и јѣдва тйшаво ду чишмѣ и узѣво да кѣпа чѣшму дулајй.³ Дѣфови јѣпте тйшли да вйдјеју шо бйва и да рѣкнеју Цйганину: „Зѣшто кѣпаш такѣ чѣшму, ће да је покѣариш!“ „Кѣпам је да је ѹзнем на лѣђа да се вй ни мѹчите да нѣсите тулѹмом вудѣ!“ „А, нѣка, рекаво дѣф, ће ни покѣариш чѣшму. Дѣ, јѣ ћу за тебѣ да однисѣм вудѣ!“ И увй-да пѹт дѣфови нйсу мѣгли да разберѣју Цйганову сйлу. Пр вратѣма дѣфовим имѣло инѣ велико гѣзје дрѣшком. Дѣфови се на њига прѣбали кѣ ду кугѣ је јѣш јунѣк. Инй га пудизѹвали идѣн пѣт, дрѹги зафрјѣли кѣко идѣн трѣг. Дошло рѣд и капетѣну, а он уфѣтивно крѹто за дрѣжак па се поглѣдне на инѹ стрѣну, па поглѣдне на дрѹгу стрѣну. „Шѣ ли се поглѣћаш?“ рѣкнеју му дѣфови. „Глѣдам којѣ је мѣре јѣш далѣко, да га фрјим.“ „А, нѣка, рѣкнеју свй дѣфови, увѣ гѣзје нѣма трйбује.“

¹ Турски *dolasmak* ‘обходить кругом’.

² Тур. *çapa* ‘цапка, мотыга’.

³ = унаоколо: < тур. *dolayı*.

⁴ Реч не припада дијалекту Галипољѣца. Утолико је интересантније како се подвргава акценатском тнпу који је овде обичан и фонетској промени $o > u$.

Кет су видили дѣфови да с њим ни мѵжеју да изиђеју нараван, дѵлї му инѣ бисаге алтъна¹ да га пѵшјеју дѵма. Идѵн дѣф-да га уднїво дїздѵма. Испѣвѵ се Цїганин на дѣфа па и бисаге алтна па дѵма. Дѣф се мнѵго уморїво и узданїје. Ду унѣ дїје Цїганина на тѵван зафрїјво, а Цїганин: „Жѣно, дї га баїйн ми нѵж ду тавана шо кѵје дѣфови да закѵјем увѵга дѣфа.“ Дѣф, кет чїје то, пубїгне. Стѵо Цїганин да живїје коно цар.

Дѣда и дѣвеш јѣтрвца
испричала Анастасїја Пулковнї

Упутїли се дѣвет јѣтрвца па су имѵли ѣудїласти кѵтарїца (без дршка), па насестрѣде пѵта нѵшли инѵга дѣду. Утї дѣда бїо идѵн пѣт бѵја, идѵн пѣт рука, идѵн пѣт нѵга, па су се јѣтрвце утѵм дѣди насмијали. Дѣда ји прикѣво:

— Ду мујѣ брадѣ, вилї, длака да изиђе, да улѣзне у вашѵм сїси, нек ви пршуши млѣко, нек ви прплаче млѵдо чѣдо!

Тїсли ѵни на грѵзје. Ке су се сагнїли јѵне да берѣју грѵзје, сїса и заболїла. Онѣ се сѣтили и вратѣју се дѣди јѵпте:

— Јѵ, дѣдо, ми тибѣ нїсмѵ се насмијали, него се насмијѵмо шо смо дѣвет јѣтрвца и свї ѣудїластим кѵтарцама.

— Ако се нїсте ви дѣди насмијали, ѵн ји рѣкаво, нег дѵје дѣдина длака у дѣдину браду, нек ви дѵје млѣко па нек ви пусїса млѵдо чѣдо. Нек се потрви, нек се растрви коно пѣсак ў море, коно забјак по вѵди, коно лѵс у гѵри, да ѣде пу стѵновнї камѣња.

Бѣ соли пѣлта¹
испричаѵ Јане Ексарѵов

Ника млѵда невѣста ѣла да напраи пѣлтѣ, па нїје знѵла стѵја ли се сѵли у пѣлти. Пѵсле изїшла на врата. Прѵди идѵн мушкар. Она се насмијала.

— Шѵ се смѣјѣш коно бѣ соли пѣлта?

Она нѵндак разбрѵла: у пѣлтї се не стѵја сѵли. Тїшла пѵсле дѵма, напраила пѣлту лѣпо.

¹ Изговор је *алшѵна*.

² Тур. *pelte* је врста слатког јѣла.

Мали велики клуч
(сйграју се деџца)
саопштио Ђорђе Пулкович

- Малѣ, да ми мали велики клуч!
- Шд_неш мали велики клуч?
- Да_отвѣрим малу велику удају.
- Шд_неш малу велику удају?
- Д_ўзнем мали велики нѣш.
- Шд_неш мали велики нѣш?
- Да_усѣчѣм мали велики прут.
- Шд_неш мали велики прут?
- Да_исплитѣм малу велику кѣтарцу.
- Шд_неш малу велику кѣтарцу?
- Да_искўпим шо_је_најгаднаво по_свѣту, ко_прбисѣди, да_га_појѣм.

Баба и дѣда.

испричао Стеван Галажов, око 40 год.

Баба и дѣда имали по-јну кўну. Бабина кўна била ду_сѣчива, дѣдина ду_сѣли. Баба сварѣла сѣчива, тѣсла путразѣла ду_дѣде сѣли. Дѣда нѣје_је даво сѣли. Баба молѣла бѣга:

— О, бѣже_ти гѣсподи, да_да заверѣ идан даш, идан плу_сак, да_путупѣ дѣдину кўну.

И_пуслўсао бѣг бабу, иступѣла_се дѣдина кўна. Дѣда стао бис_кўне, иде у_бабе:

— Утворѣ_ми, бабо, врата, пуквасѣ_се, замрѣзо_се!

— Нѣнем да_ти_утвѣрим! Ја_ке_ти_тразаву сѣли, тѣ_ми ни_даде инў шаку сѣли. Лѣ_пѣ_ти бѣде, бѣг зна шѣ напраја. Бѣ_жи дѣвле!

— Утворѣ_ми, бабо, сѣл инў_ми ногѣцу да_устаим!

Баба_му утворѣ, стаи инў нѣгу. Ђѣне_се мѣли дѣда:

— Утвори, бабо, уву_да дрўгу ногѣцу да_устаим!

Баба_му утврѣла и_такѣ ѣн улѣ_гаво у_бабином кўни.

Циганин и баба¹ му
испричао ***

Био идан Циганин, имао много мерака на бабу му, баба му била много слична², још слична била ду женѐ му, фрјидо мерак на бабу му.

Се³тио се како ће: купио алвѐ, мѐса, лѐба и тишао идан дан и пурасиво на јнѐ мѐсто лѐбац, искриво га у ардичу⁴, устрѐди га ћукниво, уставио у јнѐм књиги⁴ алвѐ, а на друго мѐсто пара и ке дошао дома, рѐкао баби:

— А да идемо на пазар!

Тудйли, тудйли, а ђн зна унѐ мѐсто шо је уставио лѐбац нѐдеке, и бисѐди нйшто, напраја се коно да бисѐди бђгом:

— А, шо гвђриш?

Коно да је му рѐкаво бђк: у вѐм ардичу йма лѐба. Нађеју цѐмо лѐбац, ўзнеју га и ђѐне се упўтеју. Јђш наконѐмоке ке дђђеју на онѐ мѐсто шо је искриво алву, ђн ђѐне виѐче:

— А шо гвђриш?

Ђѐне рѐкне баби:

— Тутуке, за тим прѐром йма алвѐ.

Ђѐне одѐју, дђђеју на утѐм мѐсту шо је порасио пара.

Ђѐне рѐкне баби:

— Вђт йма пара.

Йстина, кѐса пара йма. Баба рѐкла:

— Ама⁵, зѐта ймамо, бђгом се ђн разбйра, бђк му казује шѐ йма, шѐ нѐма.

Ђѐне се упутйли, ђѐне тѐдеју. И тамѐм стйгли у кујѐм ѐндѐку, ђѐне ђн стѐне, ђѐне виѐче. Бђгом бисѐди:

— А, ни бйва то!

А баба га пйта:

— Шѐ ни бйва?

— Ама ни бйва, тй си баба ми, ни бйва ми с тубѐм нйшто да напрајамо, тѐ је страѐта.

— Зѐгу, бђг зна, бйва ли, ни бйва; чѐдо, ђди морѐ.

И такѐ Циганин напраиво шо е ђѐво.

¹ баба — пуница.

² сличан — леп.

³ — клека, тур. *ardıç*.

⁴ књига — хартија.

⁵ Турско *ата* служи и као усклик за дивљење.

Нерајда

испричао Вуксан Николић (око 60 год.)

Нерајда има, исдјеју пу_путџка у_глуво дџбо. Идџн пут изишли нерајде у_путџку, пупе^ввали, играли, а_јдџн јунак украво нерајдин чџмбер. Кет_је_дџшло вре^ме, унџ друге нерајде пубџгли, а_ова_стџла бес_чџмбџра, тражи њџњин чџмбер.

Он кет_је_казао шо_је_украво чџмбер_је, она_му_се мољла да_је_да_чџмбер. Он кет_није_даво, она кандџсала (= пристала; < тур. *kapтак*) да_му_бџне жџна. Да_је_га_нашла [чџмбер], џаза да_га_пурџси, да_побџгне.

Пет-шез гџдина чуваџ чџмбџр_је. Идџн дџн покџраџо_се жинџм_му, нирајдом, пулулаџо_је. Жџна рџкла:

— Да_је_да_нађем дџ_имаџ йскрет чџмбџр_ми, џе_да_г_узнем и_ђу_да_побџгне.

Кет_је_то_чуџо мџс, он_узџво чџмбер, запџљиво_га. Кет_је_га_запџљиво, и_жџна и_дџца погорџли.

Музање

испричао Ђорђе Пулкович

Слушаву идџнпџт, баја_ми гвџраше инџм човџ^вку да_џн (баја_ми) натерџјаво бџце да_се_музџју, а_кџка_ми мџзаво бџце инџм чувџ^вком, Стџпаном. Утџ Стџпан ниџо џџт да_куја бџца ни_стой_лџпо на_музање, џн имаџ кр_њига инџ чумџгицу и_лупџо чумџгом бџцу или_кџзу пџ_главу. Такџ идџнпџт музањем инџ кџзу, кџза није_стоја_ла, он_узџво чумџгу да_је_лџпа. И_кџза сагне_главу да_је_и_џдре такџ и_чумџга џдре_кџку_ми у_чџлу. Рџкао_кџка_ми:

— Стџпане, кџки_ти_је_заф_ђџт!

А_Стџпан_рџкао_му:

— Е_па_шџ_је, Ђндрџ? Ако_йштеш, йди_ми_наручи (— тужи_ме)!

А_кџка_ми_рџкне:

— Сањим_тује_наручџвање; са_да_се_дџгнем_дџвлет_па_лџпо_да_ти_пкџљчим, да_ти_умџтим.

„Лежиш“ и „Лезис“

објаснио Јане Ексархов¹

Инџ вре^ме_мџждџ_је_се_гворџло „лежџш“. Лџпо, ама_ми_кед_запокџмо_да_појџмо_грџку_шкџљу, кет_нџ_маше_такџ_слџва

¹ Ово објашњење, до којега је Ексархов сам дошао, показује висок степен његовог језичког осећања и чак способности да мисли о језичким стварима.

грчки, „ш“, „ж“ и „ч“, изгуби се утѣ међу нашим јаснама и све се започе да се бисѣди „лезис“, „лигѣсе“, „пубѣгосе“, „бѣзи дѣвле“ и унѣ да друге бесѣде такѣ. Д-утѣга појања¹ грчкога кет није имало такѣ буква, утѣ јѣзик изгубиво утѣ гѣвор, да гѣвѣри „ш“ „ж“ и „ч“. Ке се потрѣймо пѣсле ду сѣла, кед бѣдоше кавге, ке се уфѣтише државѣ инѣ дрѣго и ке се потрѣймо ми ду сѣла ни, побѣгомо до Тураци, ке тиђѣмо на дрѣги државѣ, тиђѣмо у Србији, тиђѣмо у Бугарско, кед бисѣђѣмо ми, бисѣђѣмо њињин јѣзик, ама ни се смѣјѣву зашто гѣвѣрамо „з“ („бѣзи“). Онѣ јуди шо знаву мѣра да појѣју, и онѣ се сѣтише шо ѣма такѣ буква, шо трѣбује да се рѣкне „ш“, „ж“ и „ч“ и мѣра опрѣише до данѣске бисѣде. А ники јуди јѣш не мѣж да опрѣјеју такѣ лѣпо. Она мѣсли: „Свѣ инѣ“. Ама није инѣ. Слѣшају ти шо гѣвѣриш, па ти напѣдају: „Ти, ти си Грка!“.

*Кед би дувѣдѣво дисѣпѣш² у нѣшѣм цркви
испричаѣ Јанѣ Ексарѣов*

Онѣ јуди шо нѣ знаву грчки, онѣ се свѣ кријѣву. Изѣшли бѣ никоко шо знају грчки. Кед бѣ постѣла црква (ми кажемо: „пѣстѣ ни црква“, кет је гѣтѣво), деспѣд бѣ рѣкаво:

— Лѣпо јѣко бегенѣисѣ цркви ви, вѣру ни тѣратѣ, лѣпѣ ми прѣкастѣ, мнѣго ништо стѣ напѣрили кѣна, свѣ се кѣпите у цркви, ама сѣл, коно шо слѣшам, у цркви по ѣушѣ јѣпте гѣвѣрите утѣ вѣш јѣзик, нѣ да га порѣсите, трѣбује да гѣвѣрите грчки. Јуди бѣ рѣкли: — Ћѣ да бѣне, ѣѣ да бѣне свѣ. И јѣпте бѣ гѣурили увѣ наш јѣзик.

*Бѣвѣлица малѣчѣшѣм³ и Шрѣ вука
испричаѣ Вуксан Николић*

Димѣтар Каракашѣв ѣмѣше инѣ бѣвѣлицу малѣчѣѣм. Пѣшѣнаше је такѣ да пѣсѣ сама. Дѣђеју трѣ вука и сѣрдѣшеју⁴ бѣвѣлицу малѣчѣѣм. Бѣвѣлица искѣпила малѣчѣ пѣд нугѣма је и бра ни се ду јѣбу трѣ вука. Јѣна није мѣгла да нѣђе куѣ вѣлик

¹ — читања.

² Новогрч. *δευλότης* ‘епископ’.

³ Тур. *malak* ‘молѣдой буйвол’.

⁴ Од тур. *sarmak* које значи и ‘окружѣти, осаждѣти’.

прна¹ да обрне леђа је на прна¹ру, да мџе јџш лѣ²по да се брани.

Рас дџлен ми првџамо, тџамо на снџпе. Вѣ³димо вџкови шо сардџсаше бџвџлицу. Рикџмо Мџтру:

— Вџкови не да уквџреју малџче. Да џдемо трка⁴нем да га одбранимо!

А јџн, не пораси ни.

— Нека, гвџри, моја се бџвџлица не даје, не да се одбрани сама.

— Не мџж да се одбрани, не да је првџарају.

И не кти да ни пораси да закамо угѣ вџкове.

Ќни кет нарнџше на џџ, јџбу трџ, идан се наприи супџсат⁵, леже на зѣмји. Она џпне да зака уне два, увџ идан супџсат џпни и дџкопа малџче за нџс.

— Ђто, џквџри се малџче, гвџримо мџ.

*Бџвол уфџшиво вџка
испричао Вуксан Николић*

Идан Грка ду Булаира⁶, џре бџвџлама, порасиво и да па-сеју. Ќни ке се напасѣју, не дџђеју дџма сами. Пѣ⁷тли ке су запѣ⁸ли, тџсаво да пуглѣдне бџвџли дџсли ли су. Кед глѣда: вџк врз бџвџла, врс рџгџва му. Како је га уфџтиво вџк, зуби му прџсли пут кџзу, нџје мџгаво да ј-извади. Бџвол дџгне главу, уднисѣ вџка дџма. И Грка џзне чумџгу и утучѣ вџка.

Одломци из дијалога

— Зашто се смѣ⁹јѣш?

— Смѣ⁹ ми дувџди!

— Тѣф ли ти дџђе?

— Ђх, ја знам.

— Тџ си нефлија, тџга ради се смѣ⁹јѣш. Тџје пусџ нарѣ-џет, вѣсево си. А пита (зап. нач.) минѣ, ја шо сам угладнџво, шо сам глѣдан.

— Јџ тџ да!

¹ Тур. *pirnal* 'падуб, остролист' (< грч. *πινάρι*).

² = цркнут (исп. *RJA s. v. soplsati*).

³ Булаир = место у близини Барјамича.

— Ко (= ако) ѿмам, ће да јѣм. Ко немам пѣра, сирѣма сам, како ћем да јѣм? Ти си тујѣ трбо напушћиво, ни питаш за другога. Тѣга рѣди си ти вѣсево, па се смејѣш.

*

— Ја ћем нућаске да доћем, да ми ѿскреш (= сакријеш) ду бѣје ти, ду маме ти.

— Баја ми кет лѣгне, ја ћем да порѣсим (= оставим) вѣрата отвѣрена, нећем чивилдак да устѣим на вѣрата. Мѣжем ја да се успѣм, да ни лупаш вѣрата, бѣја да ти ни разбирѣ шо си дѣшаво, него чукни вѣрата пулако и улѣзни.

*

— Дѣтѣ ли крстѣсте?

— Није кршћено.

— Па кѣ ће да га крстѣте?

— Није дѣшао кум, кум је ду далѣкога мѣста.

*

— Зубе ли ти ни трѣш, како су црне!

— Трѣм ји, ама ду сибѣ и такѣ црне; такѣ је цѣнс ни (= наш сој).

*

— Добрѣ си дѣшаво!

— Добрѣ сам ти нашаво!

— Шѣ йма у вѣшом сѣлу?

— У нашом сѣлу лѣпо, нема ништо. А вѣ како сте?

— И мѣ смо лѣпо. Живѣ смо, здравѣ. Бѣк је велик и јѣн свѣмѣ даје стрѣну.

*

— Учѣр шѣ се кокѣнѣше (= кикотѣше)?

— Ја нѣсам се кокоћѣла. С кѣм ћѣву да се кокѣнем?

— Ђѣне ймѣше нико кр тибѣ!

— А, сѣт ми дѣје на памѣт, бѣше Ђура кр минѣ.

*

— Шѣ си се такѣ забрѣнила?

— Како нећем да се забрѣнем, мѣс ми тѣди (= иде) пу ти зѣнѣ.

*

— Уцѣни ли се?

— Уцѣни се.

- Дѣ^а си уцѣ^ањен?
 — У_мојога комсије_сам [уцѣ^ањен].
 — Шѡ_му пасѣш?
 — Ђвце_му пасѣм.
 — Лѣ^апѡ_ли_ти рани?
 — Рани_ми, лѣ^апѡ_ми ране.
 — Кет_нѣ^амас пѡра, даје_ли_ти?
 — Даје_ме.
 — Ти_дино идес, фѡпас_се чубанин. Ама_ти_пйлића ни_вѡ-
 диш дино_идеш.
 — Сѡт нѣ^ама кѡ д_идем, ње_да_сѣ^адѡм.
 — Сѣ^ади, не_исѡди, лѣ^ап_је тѡј комшија, лѣ^апѡ_ти глѣда.
- *
- Ова_врѣ^ања йма рѡпу!
 — Па_како, ја_је закрѡпи.
 — Ти_си_је закрѡпила муѡм учѡма. Ђви_је рѡпа!
 — Да_(- дај) да_је_закрѡпим.
- *
- Ймам мѡра_прѣд'е, па_да_умѡкнем у_тујѡм бѡји. Мѡра_је.
 — Кѡ_знѡ, ја, да_се_не_уквари муја_прѣђа.
 — Онѡ_је двѣ-трѡ зѡйце, мѡра_је.
 — Аде, дунѣси_је.
- *
- А_д-остряжѣмо ѡвце!
 — Ка_њемо?
 — Ка_да_је, бѡва.
- *
- Шѡ_стуйте?
 — Стуймо, чѣкамо_вѡдеке да_прѡђе камиѡн.
 — Ни_стѡјте, јѡн тиђе д-онѡга_дрѡгога_пѡта.
- *
- Да_су двѡј тилиња, да_и_свѣзем, да_и_дунесѣм (= до-
 ведем).
 — Ти_си_нумѡн-да свѣзѡво_тѣле; како_си_га свѣзѡво,
 удрѣ^ашѡло_се, посѡсало_краву, нѣ^ама_млѣ^ака, данѡс_ње да_пѡстимо.
- *
- Мѡрис_иде ду_нигдер.
 — Дѡкле_је?

— У дају (= у одају) улѣзо, данаске смрди, идан за́в мѣрис йма.

— Која_ли ма́чка сѣписа (= црче)? Уста́н отрова́ча за_мише, или_се_куй ми́ш ђтру, куй марѣ́ни, йштем да_поглѣнем на_ва́м по_тава́ну, не_мо́жем го́р да_се_испѣ́нем, не_мам мрде́вна.

*

— То_ни́је тѣ́ј па́мет, тѣ_ти ни́ко ўпу́ја тибе́ (=то те је неко научио)!

— Мѣ́је, мѣ́је, ни́сам_ја тали́ко теве́кел (=будала) да_не_знам шѣ_напра́јам.

*

— Шѣ_сте такѣ_жи́али, порасили_сте на_сву́ страну рипова.
— Зилѣно бѣ_ше, тѣга_ра́ди_га порасимо.

*

— Ти_си до́шаво до́цне, тре́буа́ше јѣш ра́но да_си до́шаво!
— Бйво_сам на_пуста́, па_ни́сам мо́гаво да_до́ђем.
— Ти_тре́буја́ше да_до́ђеш ўрло, да_бетерди́шеш (=обавиш) тѣ́ј пуста́; по́сле кут_йштеш, йди.

*

— Кѣ́ко кѣ́лама вучѣ́те тра́вѣ?
— Трѣ́йм кѣ́лама.

*

— Позна́вам ду_ѣблѣ́кѣ, ду_о́нѣ ма́глѣ, да́ш_ће да_заврѣ́.
— Камѣ́ња позна́ваш, ни́си_ти бѣ́гом бесѣ́диво да_зна́ш шѣ_ће да_је вре́ме.

*

— За́што на_пѣ́ти ста́даш?
— На_прсти́_ми трѣ́ улѣ́зе.
— Шѣ_га ни_изва́диш?
— Мучй_се да_га_изва́дим, ни_мо́г да_га_изва́дим, ја́ко дебо́_ко улѣ́заво.

*

— На́ђо ни́у ју́ву (=гнездо), йма јирби́чи́на ма́лички.
— А́ да_йдемо да_и_уфа́тимо!
— Прва́ју (=лете), не_мо́ж да_и_уфа́тимо, вили́чки.

*

— Данас ти́ђо ваздан у лóву, ама нйшто не мóг да на́ђем, да ўдрем.

— На ку́ју страну бѣше?

— За невòградама ти́ђо.

— Море да си ти́шаво на стáре нивòграде, да вѣдјеш зайцй! Ја бѣво номан овца́ма, до свакога прна́ра исòди зайц, па се пласеју òвце, талйко мнòго зайцй.

*

— Шо трòђеш (= брбљаш, чантраш)?

— Трòђем ја, јáко си га јуцкò напраила. Нисй га одјудйла коно шо трѣбује.

*

— Кòко врѣме држйш разбој нагрáђен, зашто га не изáчеш, трѣбује ми разбој.

— Нѣмам павўчице, нѣ д-испрѣдѣм.

(После одласка саговорнице „òнà се плаче дру́гом жéне“:)

— Кака је злá жéна, дòђе па ўсече прѣђу, уснòву, па ўзе разбој, нѣ чека јож два дáна, нáв д-испрѣдѣм павўчице па нáв да и изáчем.

*

— Шò се учѣр тй такò замѣнáше?

— Замѣнáву се зашто бѣву пйјан. А вам да се замѣтнем, а нáм да се замѣтнем, а вòд да пáднем, а нòд да пáднем.

*

— Да йдемо нáпоје!

— Шò неш нáпоје, нѣма нйшто да се јѣ.

— Сат йма дрнйња.

*

— Шò липутѣ йштеш да ти напраим?

— Н-йштем нйшто. Бòг-òспот шо рѣкне, божја мáјка.

*

— На́ђо инў ју́ву (= гнездо).

— Кака је ју́ва, мòш ли да је познáш?

— Утò је врáпцòва ју́ва, йма чѣтворој јáјá.

— Црква клѣпје, каки је свѣтац сўтра, нѣ знам; нáв да перѣм.

— Не мòж да перѣш, сўтра је врво свѣтац.

*

— Шò си такò гáднав?

— Јòбу двѣ рнѣ ми булѣју, ни мòж да фатим нòс ми, ни мòж да се сркнем, ни мòж да пргутáм сòполо, јѣзйк ми жйва рáна.

*

— Уфатѝ га на нивдграду, на крѹшку, издовѝјя га (= излемах га); још идан пѹт, ако смѣ^а, нег дѹђе.

— Дѣ^ате у крѹву дѹђе. Тѝ си стѹр чѹвик, талѝко ли бѝва да га налупаш, шѹ си га налупѹо, удри му инѹ шѹку нек побѣ^агне.

*

— Не мѹж да отвѹрим ѹко ми; сѹл сѹзѝ, ду учѣр берѝ (=од јуче; тур. *beri* ‘en deçà de, depuis’), кѹко извѹди труѹ и јѹпте нѣ да прѹђе ѹко ми, нѣ знам шѹ ѹу, — да ѝдем на икѝмцију, вѣ^амам пѣт пѹрѹ у рѹки, прѹзним рукѹм не тѹди се на екѝмцију.

*

— Увѹ си тѝ сашѝла, жѣно, ама нѝсѝ га порѹбѝла, узнѝ па га порѹби, нѝшто нѝје вакѹ.

*

— За стрѝзање — мѹгу да стрѝжѣм, а за музѹње — не мѹгу да музѣм. Не мѹгу свѣ да и помузѣм, нѝсам из мѹла дѹна мѹзаво, нѝје ми занѹжет тѹ.

*

— Мрѹцица (=малко) мѹсти ѝмамо (имперф.), пујѣ^адомо га кѹрѣке, шѹ ѹемо да чинѝмо, бѹжиѹ је далѣко, кѣ ѹемо да закѹјемо крѝчѝне.

*

— Нѹш ѣчмен лѣ^ап, инѹ травѝцу нѣ^ама, да ѝмаш мерѹка да жњѣш, вѹш ѣчмен сѹл пѹпац (=нека трава).

*

— Сѹгра је зѹдѹшна субѹта, запѝшѝ ми нѝколко мрѹтѹ ѝмѣња, дѹ дѹм пѹпи да упујѣ на грѹбѹја.

*

— Ымѹву да добрем кр Стамболѝне кѹѹе, сѹд га добра и дѹђо вѹд да ѹрем, ама је сѹво, не мѹж да се ѹре.

*

— Мѹре, јѹ ако ти уфѹтим, ѹе ти кѹжем кѹ је лут, ѹе ти дѹм лѣ^апо идан тимѹр (мисли на лупање), лѣ^апо ти издовѝјам (=излемам).

*

— Увѹ је сѣстрина ми ѝгла (=моје сестре...), пѹзнѹ је јѹ, пузнѹвам је ду ушѝ, вакѝ ѝгѹла вѹт нѣ^ама да се прѹѹје.

*

— Јѹ вѝкни дѣ^аца: „ѹте вѹм, дѣ^аца, да ви дѹм свѝмѹ.“ Свѣ дѣ^аца дођѹше, ја и дѹдо.

*

— Ми_с_тубѣм кет_се уфѣтимо да_се_карамо (=кад се ја и ти посваѣасмо), туй свѣй врс_минѣ нѣрийше, ни_мог да_се_ѡтмем.

*

— Йштем да_извѣдим труѣ ду_ѡкета, па_не_можем сѣм, ви́кни да́ду нег_дѡѣе да_ми_извѣди.

*

— Ни_грѣби диздѡл мнѡго бакрѣче, нѣје калајдѣсно, бакр_лија_ѣе да_уфѣти бакър.

*

— Ни_јѣш јуцкѡ (=људски): кет_јѣиш лѣба, мнѡго трѡва напрѣјаш, кѣко_је то_тујѣ јиѣѣње, лѣбац_се трушѣ, ду_уста_да_ти трѡве па́дају.

*

— Ута_врѣна мѡкра, учѣр_је упра, нѣм_масе суице, јѡш нѣје се осушѣла; на_ти овѣ_врѣну, ова_је сува.

(Дивѡјка вѣзѣ, ма́ма_је казу́је, па_не_зѣмје гла́ва_је:)

— Па_тѣ, мури, кѡко_дѣна_ти учѣм, не_мож да_се_научѣш. То_нѣје пѣса (=писање). Мѣчку_искѣнеју ду_планинѣ, па_се_научѣй, па_тѣ ни_мож да_се_научѣш. Мнѡго_ти гла́ва дѣбѣла.

*

— Учѣр_ја_прѡѡ до_шкѡле, ти_бѣше унѣтре у_шкѡлѣ, звѣждаше, ја_познавам тојѣ звѣждање.

*

— Кѡко_напрѣм, талико. Нѣнем да_се_утучѣм. Шо_ста́не (=остане) сѣтра, йма бужјѣ_дѣнѡва мнѡго, сѣл_здрѡвја (нека_буде).

*

— Ни_улиза́ва устрѣди меѣу_нѣма, јѡни_муш и_жѣна, јѡнѣ_ѣе да_се_пукѣрају, сѣтра_ѣеју_ѣѣне да_се_умѣреју, ѣѣне_лѣпо да́су.

*

— Аде_мори, шо_стойш, йди_се_накѣти, йди_се_обуци, да_нѣси дрѡва, да_нѣси_голиша́ва.

*

— Бѡгом_напрѣт, саба́ле_ѣе_се_дѣгнемо, ѣе_се_ѡмјемо, ѣе_се_пркрстѣмо и_ѣе_се_помѡлимо бѡгу и_ѣе_гледѡмо на_пусѣ_ни.

*

— Ја_нѣнем да_йдем далѣко, ја_вѡт_ймам_инѡга_цѣглога_брѣта, ја_ѣем_вѡд да_се_ужѣним.

*

— Цѣво_дѣн_ти_нѣма_дѡма, сукакѣјѡ, дѡѣш_упунѡна.

*

— Данаске завери` (= пљусну) даш, ама после ке запокдше ине-да куприце, да нас држаће још енџ сѣначе (= тренутак), нас да поквари све, јако крупне беву, коко брав.

*

— Ми сидимо два дни, ништо не мождмо да направимо, како тиждмо, такџ дождмо.

*

— Шџ гвевриш тутуке, ни глждаш тују послу. Аде на послу ти. Слѣпа инѣ, нестрѣмичино. Стѣла си па гвевриш. Ја сам ти пуслѣла да викнеш тѣту, да је питаш ништо, а она гвеври.

*

— Ја ш џ њем да ти рѣкнем, ње ти рѣкнем у очѣй, ја ти се не бойм ништо. Прѣво ли је, криво ли је, такџ је. Ја не знам да вѣрам. Ако ѣштеш, се јути. Ја не знам човевку устрѣк да губам.

Пословице

Бинеш ли магаре, симѣрѣ мнџго.

Гладан снѣ кумѣтѣи лѣба.

Гладна мѣчка играње н-игра.

Две лубанице пор инѣм пѣзом се не нѣсеју.

Жѣдан кѣн мутну вѣду ни глѣда (тј. не обзѣре се што је вода мутна).

Има њем на скуту, гражиш на путу.

Иниѣм кѣмењом дувѣр ни бѣва.

Како прѣстреш, такџ ње лѣгнеш.

Кѣпѣ по кѣпѣ, ѣдл бѣне.

Кет ѣисѣ, лѣле-лѣле, а кет сѣ, јѣв-леле (објѣшњење информѣтора: „жѣна, кет муш није дѣма, жѣли га, а кет је тѣ, буѣ се“).

Кѣко лѣба, тѣлико сѣрња не дѣјеју.

Кѣ кѣпа туђ грѣп, ѣн сѣм пѣдне у грѣбу.

Кѣла кет се прѣвѣтеју [= преврну], путѣва млѣго (тј. онда тек човек увиди колико је начина било да се избегне незгода: „дѣвлен да беву прѣшаво, ни нас да се прѣвѣти“).

Кр кујѣга дѣскалѣза тѣдиш, такџ појѣње учѣш.

Куѣ кѣн се уфѣти, ѣн вршѣ.

Куѣ пѣдне сѣм, јѣн не пѣче (тј. кад га нико не глѣда, не-потребно је да плаче).

Кумѹ памет ни стѣже, рѹке, нѹге тѣглеју.
 На сутѣну бисѣ^ада, инѹ жѣнину да пуслѹшаш.
 На сутѣну жѣнини бисѣ^ада, инѹ пуслѹша (по значењу супротна претходној).

На тѣкви не бѣва луба^айца.

Око ти да изѣѣ, ѣме ти да н изѣѣ.

Поглѣднѣ ми инѣм ѳкетом да ти поглѣднем јѳбу двѣ^ам.

Помѣ^ашаш ли се тѣцама, крѣмки ѣе ти пујѣ^адѹ.

Прко бѳја ти (= према свом стасу) прстѣ (= прости, зап. нач.) јѳрган.

Прко ногѣ ти прстѣ јѳрган (варијанта претходне; објашњење информатора: кет ни мѳж да га извѣдиш нѣраван, ни започѣ^ани га).

Прку сѣлѣ му кѹѣе да му (= према селу и куѣе).

Прко човѣ^ака рѹбе да му.

Рѣбе ѹ море, ѳн тѣга^а на ѳга^а.

Свѣка ѳвца ду свујѣ ногѣ се обѣ^аса (= заплете се за сопствену ногу; информатор објашњава: ти ѣштеш минѣ да понѣш тиш, ама тѣбѣ дѳѣ).

Свѣки дрѳбе^а (= залогај) у уста му нѳси.

Свѣки пѣ^ата на бу^аѣш ти му пујѣ, на тѹѳѳм бу^аѣш ти ни пулѣ^ава.

Свѣк лажѣцу нѣ уста нѳси.

Свѣкога се тѣчета мѣсо не јѣ^а.

Свѣк сѣм сибѣ да ни бѣгендисѹје, ѣе се фрѣи ѹ море (= кад не би свако волео самога себе, извршио би самоубиство).

Свѣк стрѣ^аѳом му (= свако према својој среѣи).

Сѣт се глѣднога не сѣ^аѣа.

Стрѣка ѣѣпа кѳлца ду кѳлца док се надѣ^ане на кѳлац.

Тѣ^асна гузѣца вѣлѣко јѣјце да снесѣ не мѳже.

Фрѣи за тѹѳѳм да нѣѣш пр тѹѳѳм.

Црѣ^ап се грѣцу насмијѳо.

Шо посѣ^ајеш, тѳ ѣеш и да пѳжѣш.

Клѣшве и грѣѣе

Да ти глѣва дѳл дѳѣ!

У црѣну зѣмју дѣдеш!

Вѹк да ви изѣ^а (каже се овцама)!

Да ви глѣву изѣ^ате (= да сами себи главу поједете)!

Да_ви_нѡкти изе^мте!
 Да_ти_отпáдне језик!
 Да_пўкнеш!
 Дѡсутра супїса^неш (=црнї неш)!
 Нек_йде у_врãгѡва!
 Чўма једна!
 Нѡбе_ми булѣју, мїшово_ли изе^мдо, куї марѣње (=ког
 ђавола).

Честїишке и жеље

А. Честї_ти бѡжи^н (гесп. ўскрс)! Б. И_тибѣ не^ка_је чести!
 — Дá_си жїв и_здрав!
 — Да_си_жїва и_дугѡдине!
 (Кед_га_закѡпају, свї рѣкнеју:) Бѡг да_га_прстї!

Поређења и сличне усшаљене фигуре

I

Муја_је жѣна блѣ^мда коно_вѡсак.
 Вртї_се коно_забрãено (=заборављено) тѣле.
 Коно_ѣлајда (=младо празноглаво женско чељаде)_се вртїш.
 Коно_фр̄ло (=чигра)_се вртї.
 Вѣ^мђе_му коно_гáјтан црне.
 Глãдан_сам коно_бѣ^мсно кўче.
 Глава_му коно_ши^нйк.
 Коно_мãчка грбуцаше.
 Дувѡдиш (=доходиш) коно_драмчїгодина (драмчи=проси;
 објашњење информатора: дувѡдиш, сãл глѣдаш да_ти_дãду).
 Душаше бѣ^млѡња (=јужни ветар) коно_лўда.
 Нãше живўвање коно_кўчетово.
 Коно_вўк завїја.
 Заспаѡ_си коно_лѣш.
 Јѣ^м коно_лут.
 Куна коно_витрѣна вуданїца (=ветрењача), вѣ^мтар ду_свї
 страна_уї.
 Нãпраи кўну коно_сарãј.
 Коно_кукавица кўче.
 Шѡ_си јѣ^мла па_се_лїжеш коно_мãчка.
 Унã жѣна јãко лўда, коно_врла_чѣла.
 Напраила_си коно_слѣ^мпе_ти зѣнице.

Каки_су груби (=ружни) нџкти_ти, коно_вѣ^астицани.

Леђа_ми_се отварају коно_врата (тј. чини му се да тако бива кад га боле леђа).

Да_се_пѣнеш коно_кџза по_јарџва (— по стршим обронцима јаруга).

Пџкни, не_гвџри, сѧ_нем да_дџдем да_ти_поклѧчим (— изгачим) коно_грџзје.

Коно_бѣ^асне послџјеју.

Ути_је чџвик пртйво коно_крмче.

Коно_бџга (— бик) рџчеш сабѧле.

Сѧ_се сйграш коно_мѧличак.

Крџпна жѧна, сйсе_је коно_грџци.

Коно_стѧкло слаштинй.

Шџ_се сме^ајѧш коно_бѣ_соли пѧлта (— неко слатко јело које изгледом личи на пихтију; дрхтање тога јела изазива утисак да се оно смеје).

Коно_вџлов стѧње.

Стой коно_пукѧсен.

Коно_плџка сѧл у_вџди стойш.

Оди унутре, шо_стойш коно_туђа.

Шџ_стойш коно_умајнуто тѧле.

Шџ_тапаш такџ коно_туњаѧа кџкша (вар. коно_бџнаѧа кџкша).

Да_тѧгли чџвик коно_вџлов.

Тресѧву_се коно_прут.

Трчи_се коно_пѧ^ата на_буњйшти.

Уста_ти коно_пѧ.

II

Жѧдан_сам, црџко зѧ_воду.

Нѧнем да_сам ја_жйѧва дрѧјама, камењама.

Сѧвѧ шугџт ймам, ја_ймам у_кући_ми ду_пйлета млѧка.

Дџста_си лѧпаво, не_да_пукнеш.

На_руби_ти крѧѧ ймаш, сѧндѧм_си_се врѧѧво вѧковама.

Лѧпџ_се налџка, нѧ_знам гузйцино_ми йме.

Да_нѧв_га наѧнем, нѧв_да_га_научйм памѧти, да_му_кажем дџкле_је байно_му сѧло.

Мрѧѧв пйјан.

Нумѧнеке_се покараѧмо, бйдомо дџ_дѧѧ сѧла.

Он_пџгражи камйску цѧ^ану (камила је најскупља животнйѧ!).

Овџ_тузла слѧно (тузла = солана).

Тибе_ли_ти чу_ма тригодиња_шња ўдри па_не_прбисиди?

Ти_си_га фрј_йо ча_к на_Ч_брлу (=неко удаљено место; израз значи „бацио си га на далеко, неприступачно место“).

Ду_камења_се отк_йне, ду_њег_а не_ће_се отк_йниће („шо_йма у_це_пу, кру_т_га др_ж_и“).

У_сва_ком ка_ши па_пар б_иваш.

Други с_шилски обр_ши

На_вр_лом вр_нини.

Не_ра_јда й_ма, ис_де_ју пу_пут_ка у_глу_во д_бо.

А, зн_ас ти, сл_е_па_ти з_еница!

Уч_ер б_е_ше зд_раво_пра_во, дан_аске ў_мри.

З_дра_ф_пра_ф ти_ће, б_д_лан д_б_је.

Ш_д_му не_д_б_је на_уста, т_д_му не_рече (тј. рекао му је све што му је дошло на уста).

А_бе_х_ћ_ерко, й_маш дв_о_ј уч_и, б_д_к_ти д_во, по_гл_ени л_е_по.

С_йн_ти к_ў_ну_ли не_ма, д_ом_ли не_ма, ж_е_н_у_ли не_ма, па_та_па, мор_и, по_ту_ђ_и ж_е_н_а, уп_ун_б_на д_ув_оди.

Ћ_аз д_ў_мре, а_ма_пов_рат_и_ли_га, ду_ш_д_м_му_се м_учи, ду_ш_д_м_му_се вр_в_е.

Pavle Ivić

Über die Mundart der Gallipoli-Serben

Zusammenfassung

Wie dies in der Wissenschaft bereits bekannt ist, *lebt in Pehčevo im östlichen Makedonien eine Gruppe von etlichen hundert Familien serbischer Abstammung, die nach längerem Herumirren Ende 1922 aus dem Dorf Barjamić in der Nähe von Gallipoli in Thrakien (dem europäischen Teil der heutigen Türkei) dort angesiedelt wurden.* Diese Ansiedler, in der wissenschaftlichen Literatur als Gallipoli-Serben bezeichnet, verlebten in dieser Umgebung einige Jahrhunderte. Über die Zeit ihrer Auswanderung aus Serbien und den Ort, von wo sie ausgewandert sind, bestehen keine genauen Angaben. Der von ihnen gepflegten Tradition zufolge sollen sie aus der Umgebung von Jagodina stammen.

Während der Zeit ihres Lebens in Thrakien hat diese ethnische Gruppe jede Verbindung mit den übrigen Serben verloren, wohingegen sie einen lebhaften Kontakt mit der sie umgebenden türkischen und griechischen Bevölkerung aufrecht erhielt (§ 4). Diese Berührung blieb nicht ohne Folgen für die Sprache der Gallipoli-Serben. Der türkische Einfluss drang über Wirtschaft und Verwaltung, der griechische über Kirche, Schule und insbesondere Heiratsverbindungen ein.

Seit der Ansiedlung der Gallipoli-Serben in Pehčevo hat sich ihre Mundart unter dem Einfluss der Mundart der bodenständigen makedonischen Bevölkerung beträchtlich verändert. Der Einfluss des lokalen makedonischen Dialekts ist insbesondere in der Mundart der jüngeren Generation hörbar (§ 17–18). Es ist eine vom Verfasser oft beobachtete Erscheinung, dass Einzelne bereits die eigenen Sprachelemente nicht mehr genügend von jenen aus Pehčevo unterscheiden können.

Der Verfasser besuchte mit Unterstützung der Serbischen Akademie der Wissenschaften im Sommer 1950 und danach im Sommer 1951 Pehčevo und konnte an Ort und Stelle ausführliches Material über die Mundart der dort lebenden Gallipoli-Serben sammeln. Er hielt sich damals dort insgesamt etwas mehr als eineinhalb Monate auf.

Überdies verbrachte er dort 1953 neuerlich über einen Monat um das gesammelte Material zu überprüfen. Das aufgezeichnete Material stammt vornehmlich von älteren Personen, in erster Reihe von Leuten mit entwickeltem Sprachgefühl. In seiner Tätigkeit liess sich der Verfasser vor allem von den Gedanken Prof. A. Beličs leiten, die dieser in seinem bekannten Schreiben an Baudouin de Courtenay niedergelegt hatte (§ 21—22). Der Verfasser widmete der genauen Trennung der Elemente der Originalmundart der Gallipoli-Serben von jenen, die Einzelne aus der Mundart der Makedonier von Pehčevo übernommen hatten, seine besondere Aufmerksamkeit. Die umfangreichen Untersuchungen, deren Methodologie der Verfasser selber auszuarbeiten gezwungen war (§ 20), ermöglichten es ihm, ein genaues und zuverlässiges Bild der Mundart von Barjamič aus jener Epoche zu erhalten, bevor das Dorf von seinen Bewohnern verlassen wurde.

In vorliegender Arbeit stellt der Verfasser dieses Material dar und forscht gleichzeitig nach der Erklärung einzelner Erscheinungen und nach ihren Parallelen in den verschiedenen Dialekten. Dies ist einerseits für den Ursprung der Gallipoli-Mundart, andererseits für die Geschichte einzelner Eigenschaften z. B. für ihre Chronologie von besonderer Wichtigkeit. Der Verfasser hat sich jedoch in die Erforschung der Sprache in den Volksliedern der Gallipoli-Serben, die bedeutende Eigentümlichkeiten aufweist, in dieser Arbeit nicht eingelassen. Er beabsichtigt, über dieses Thema, sowie über die Lieder selbst, die zum grossen Teil aus der alten Heimat mitgebracht wurden und ein Dokument über den einstigen Stand der serbokroatischen Volkspoesie darstellen, eine besondere Arbeit zu veröffentlichen.

Die wichtigsten phonetischen und morphologischen Merkmale (§ 30) der Mundart von Gallipoli weisen unzweifelhaft auf deren serbokroatischen und zwar neuštokavischen (novoštokavski) Ursprung hin:

a) *tj, *dj > *ć*, *d*; *skj, *stj > *št*; *q* > *u*, *ę* (immer) > *e*; *ʒ*, *ʋ* > *a*; *vʒ-*, *vʋ-* > *u-*; *ǰ* > *u*, *-l* > *-o*, *-jd-* > *d* in Formen der Komposita von *idem* 'ich gehe';

b) *-ga* im Gen. (-Akk.) Sing. der Fürwörter- und Adjektiv-Deklination, *-mo* in der 1. Pers. Plur. der Zeitwörter, 3. Pers. Sing. Präs. ohne *-t*, *-m* in der 1. Pers. Sing. Präs., persönliche Fürwörter *ja*, *mi*, erhaltenes *-še* in der 3. Pers. Plur. Aor., *-ite(n)* im Plur. des Imperativs, *-om* im Instr. Sing. der weibl. Subst. und der pers. Fürwörter, *-a* im Gen. Plur. der Subst. und *-ma* im Dat. — Instr. Plur. der Subst. und pers. Fürwörter.

Betonung

Die Betonung der Mundart von Gallipoli entspricht in der Hauptsache der älteren neuštokavischen. Der metatonische Akut ist dem $\grave{}$ gleichgestellt, während die fallenden Akzente auf der Innen- und Endsilbe ihre alte Stelle behalten: *grnčār* 'Töpfer', *buñišta* 'Misthaufen', *korlto* 'Mulde', *na rāzbōju* 'am Webstuhl' (§ 32). Die einzige Abweichung bildet die Zurückziehung des $\grave{}$ von der offenen oder geschlossenen Endsilbe auf die vorletzte Silbe, wo dann ' auftritt, ohne Rücksicht darauf, ob diese Silbe ursprünglich lang oder kurz war: *glāva* 'Kopf', *pétak* 'Freitag' (§ 33), *vōda* 'Wasser', *pōtok* 'Bach' (sog. Kanovacakzent) (§ 34). Unter dem Einfluss der nichtslavischen Umgebung, die die Unterschiede in der Intonation nicht kennt, trat auch die Aussprache $\grave{}$ des $\sim$ an Stelle von ' auf: *glāva* 'Kopf', *pōtok* 'Bach' (§ 36). Diese Aussprache steht gegenüber der Aussprache ' im Verhältnis einer freien Variation. Sehr gewöhnlich ist auch die Übergangsvariante: der „halbsteigende“ lange Akzent (§ 36). In der Enklise behält $\sim$ seine alte Stelle bei: *glāvā je* 'der Kopf ist', *zēlēn je* 'ist grün'. Es bestehen auch einige Wörter, bei denen $\sim$ in der geschlossenen Endsilbe ausgesprochen wird (§ 35). Diese Fälle werden vom Verfasser morphologisch erklärt, insofern es sich nicht um Lehnwörter neueren Datums handelt. Auffalend ist, dass dieselben Wörter in der Regel auch in jenen Dialekten Serbiens und des südlichen Banats so ausgesprochen werden, deren Akzentuierung jener von Gallipoli nahe kommt.

In der offenen Endsilbe wird $\sim$ wie $\sim$ ausgesprochen: *dvā* 'zwei', *vell* 'sagt', *ženā* 'Frauen' [Gen. Pl.]. Auch diese Erscheinung ist in der Enklise keine gewöhnliche.

Vortonige Längen werden gut bewahrt (§ 40). Von den nachtonigen aber blieben einzig — und auch dies nur fakultativ — jene in der inneren Silbe erhalten: *dṛpāvcu* (Dat. Sg.) 'Haderlump', *tkāva* 'Kürbisse' (Gen. Plur.), *nāopāko* 'verkehrt', *dṛvčīca* (Gen. Pl.) 'Hölzchen', *Cīgānčīca* (Gen. Pl.) 'Zigeunerchen'. Hinter $\sim$ und den nichtakzentuierten Kürzen sind die Längen besser erhalten, hinter $\sim$ und den nichtakzentuierten Längen nur im Gen. Pl., doch auch hier nur unregelmässig. In der Endsilbe bestehen überhaupt keine nichtakzentuierten Längen.

Vokalismus

Charakteristisch für die Mundart von Gallipoli ist das Aufgeben eines der Grundsätze des štokavischen Vokalismus, dass alle Vokale

gleichermassen in betonten, vortonigen und nachtonigen Silben stehen können. Das phonologische Bild in den betonten (und auch in langen unbetonten Silben) sieht folgendermassen aus (§ 43):

$$\begin{array}{ccc} u & & i \\ & & e^i \\ & o & e \\ & & a \end{array}$$

In kurzen vortonigen Silben finden wir nur:

$$\begin{array}{cc} u & i \\ & a \end{array}$$

und in kurzen nachtonigen:

$$\begin{array}{ccc} u & & i \\ & o & e \\ & & a \end{array}$$

(Diesen Vokalen wäre γ und ausserdem auch noch $\delta (= \vartheta)$ in Lehnwörtern beizufügen, das dem ursprünglichen System nicht angehört).

Die Vokale der Mundart von Gallipoli zeichnen sich (mit Ausnahme des a) durch unstabilierte Artikulation und ein weites Variationsfeld aus.

Das akzentuierte i und das akzentuierte u neigen zu einer Öffnung, die fakultativ auftritt, manchmal jedoch einen starken Grad erreichend. So ist zuweilen an Stelle des u auch ein u^o und ein o^i , ja manchmal sogar ein reines o zu hören (§ 44).

Die akzentuierten Vokale e und o werden in der Regel nicht offen ausgesprochen. Ihre Aussprache nähert sich jener in den südwestlichen Gebieten Jugoslawiens. Nur in der offenen Endsilbe werden diese Vokale breit ausgesprochen: *brādĕ* 'des Bartes [Gen. Sg.]', *tĕp* 'dies' (§ 45).

Eine genetische Verbundenheit dieser Erscheinung mit der offenen Aussprache des $ě$ und $ǫ$ in den Mundarten Nordserbiens, der Vojvodina usw. kommt nicht in Betracht: hier wird gerade jenes $ě$ und $ǫ$ offen ausgesprochen, das innerhalb des Dialekts selber aus $ě$ und $ǫ$ entstand, und demnach nicht aus der alten Heimat mitgebracht werden konnte (§ 45).

In kurzen vortonigen Silben ist der Unterschied zwischen mittleren und hohen Vokalen verschwunden, doch hat sich andererseits eine präzise neue Artikulationsnorm noch nicht herauskristallisiert. So werden beispielsweise sowohl an Stelle des i , wie

auch an Stelle des *e* gleichermassen sämtliche Lautnuancen, vom reinem *i* über *i^e*, *eⁱ* bis zum *e* ausgesprochen: *divjǎ* 'wildes' Nom. Sg. N., *i^elǎdu* 'tausend', *de'vjǎ* 'wilde' Nom. Sg. F., *serǒta* 'arme', *disnǒ* 'rechtes' Nom. Sg. N., *vi^ellke* 'grosse' Nom. Pl., *ne'gǒva* 'seine', *ženǎma* 'Frauen' Dat. Pl. (§ 46). Dieser Umstand weist wiederum auf zwei Prozesse hin: einerseits auf den Einfluss nordgriechischer Dialekte, in denen die unbetonten *ε* und *ο* in *ι* und *ω* übergehen und andererseits auf die Tendenz der Öffnung, die auch beim betonten *i* und *u* festgestellt wurde.

Die gleiche Tendenz ist auch bei *i* und *u* in nachtonigen Silben vorhanden, die gleichfalls dem *e* bzw. *o* zustreben, sich aber von diesen Vokalen in der Regel dennoch unterscheiden (§ 50). Die mittleren Vokale in dieser Stellung bleiben in der Hauptsache unverändert, wobei jedoch in der offenen Endsilbe die Aussprache ausnahmsweise etwas breiter ist (§ 51).

Der Laut *ě* bewahrt sowohl in den langen als auch in den kurzen betonten Silben, aber genau so auch in den langen unbetonten Silben, seinen besonderen Wert (§ 53—56). Es ist dies ein Vokal vorderer Reihe, zwischen der mittleren und hohen Zungenlage, d. h. höher als *e* und niedriger als der Normalwert des *i* in dieser Mundart. Es handelt sich hier um die erste štokavische Mundart auf dem Gebiet Jugoslaviens, bei der ein solcher Wert des *ě* festgestellt wurde.

In kurzen unbetonten Silben ist *ě* mit dem *i* zusammengefallen und teilt dessen Schicksal (§ 57—58). Die Erhaltung des unersetzten akzentuierten *ě* als besonderes Phonem verbindet die Mundart von Gallipoli mit einer anderen Auswanderermundart, der von Krašova im heutigen rumänischen Banat (§ 58). Die Ähnlichkeit ist umso vollkommener, als auch das nichtakzentuierte *ě* in der Mundart von Krašova dem *i* gleichgestellt ist. Der Umstand, dass die Gallipoli-Serben das unersetzte *ě* aus der alten Heimat mitnahmen, ist für die Chronologie der Entwicklung dieses Lautes in serbokroatischen Dialekten von besonderer Wichtigkeit, während sein Wert — geschlossener als *e* — eine wichtige Unterlage für die Feststellung des Wertes von *ě* vor seinem Ersatz auf ekavischem Gebiet bildet.

Bei einer gewissen Anzahl von Wörtern tritt *eⁱ* auf, obwohl *ě* nicht zu erwarten wäre (§ 59). Das interessanteste Beispiel für ein derartiges sekundäres *ě* ist das Verbum *věⁱdjem* 'sehe'. Eine Parallele zu einer derartigen Aussprache finden wir in der Mundart von Krašova, während die Formen mit *ved-* auf einem breiten Gebiet im

nördlichen Serbien verbreitet sind. Es ist klar, dass noch vor der Auswanderung der Krašovanner und der Gallipoli-Serben in mehreren miteinander verbundenen Mundarten eine Kontamination der Verben *viděti* und *věděti* durchgeführt worden war.

In einer ganzen Reihe von Beispielen finden wir an Stelle des betonten (oder langen unbetonten) *ě* ein *i* (§ 60):

- 1) *nisam* 'ich bin nicht' usw.,
- 2) *nlgde* 'irgendwo', *nłki čóvik* 'irgendein Mensch' usw.,
- 3) *dl* neben *dě^l* 'wo',
- 4) die pronominal-adjektivischen Endungen *-im*, *-i(h)*,
- 5) Infinitivstämme der Verben auf *-ěti*: *-im*,
- 6) *prl* 'vor', *prlku mōra* 'überm Meer',
- 7) *slra* 'Wasser worin Wolle gewaschen wurde',
- 8) *strak* 'Mais',
- 9) *Dubrł si dđšavo* 'willkommen',
- 10) *płtvim* 'ich jäte'.

Beinahe alle diese Ikavismen sind auch im Šumadija-Vojvodina-Dialekt vertreten; die Mehrzahl von ihnen auch in den Mundarten der Gebiete um Požarevac, Smederevo, Bela Crkva, Kovin und Vršac, die eine Übergangsstellung zwischen dem Šumadija-Vojvodina und dem Kosovo-Resava Dialekt einnehmen.

In einigen Beispielen finden wir an Stelle von *ě* ein *e* (§ 61):

- 1) Dat.-Lok. *mině* 'mir', *tibě* 'dir' u. s. w.,
- 2) *zēnica* 'Pupille',
- 3) *nakotrěsi se* 'sträubt sich',
- 4) *nēdra* 'Busen',
- 5) *vōdēke* 'hier', *nōdēke* 'dort',
- 6) *gōrēke* 'oben',
- 7) *nlgde* 'nirgends', *svūgde* 'überall',
- 8) *pōsle* 'danach',
- 9) *płpoves* 'Erzählung'.

Die aufgeführten Kategorien sind hinsichtlich des besonderen Schicksals des *ě*, bis auf wenige Ausnahmen, aus anderen serbokroatischen Dialekten bekannt. Auf Grund dieser Verhältnisse in der Mundart von Gallipoli können gewisse Schlüsse auf den Zustand in diesen Kategorien vor dem Ersatz des *ě* in jenen Mundarten gezogen werden, die später ekavisch wurden. Es zeigt sich hierbei, dass die Ekavismen in einer ganzen Reihe von Beispielen älteren Datums sind als der allgemeine Ersatz des *ě* durch das *e*.

In einer ganzen Reihe von Wörtern türkischen Ursprungs kennt die Mundart von Gallipoli den Laut *b*, der in bezug auf die Zungenlage zwischen der mittleren und hohen, in bezug auf die Zone der Bildung, zwischen der mittleren und hinteren Reihe steht (§ 64). Im phonologischen System ist dieser Laut, als ungerundet, gegenüber dem *o* und *u* in Opposition; gegenüber dem *a* durch seine höhere Aussprache, und gegenüber dem *e*, *eⁱ* und *i* durch seine Bildung in der hinteren Hälfte der Mundhöhle. Der gleiche Laut entwickelt sich in Verbindung mit dem *r* in zwei Adverbien heimischen Ursprungs: *šrlo* (neben *šrlo*) 'schnell' (< *hrlo*) und *mšra* (neben *mša*, *mšva*) 'wenig' (§ 66). — Die türkischen Vokale *ö* und *ü* werden substituiert; der erste durch *o* und *u*, der zweite stets durch *u* (§ 65).

Der Wandel des wort- oder silbenschiessenden *l* zu *o* wurde auch hier verwirklicht. Weder hier noch in anderen Mundarten erfasst er jedoch ein *l* vor dem *j*.

Das vokalische *r* ist beständig; es entwickelt sich sogar auch ein sekundäres *ʃ* dort, wo sich das konsonantische *r* hinter einem Konsonanten und vor einem Vokal in einer vortonigen Silbe befand: *brđāvica* 'Warze', *grbānje* 'Kratzen', *grvōtā je* 'es ist eine Sünde', *prkūmki* 'Patenhelfer', *prbūšen* 'durchbohrt', *vrčlna* 'Hitze'. In küstländischen Dialekten, ebenso auch im Tal der Grossen Morava, finden sich gewisse Parallelen. Unter dem Einfluss der Analogie ist das *ʃ* auch in einer Reihe von Beispielen wo der Akzent auf ihm liegt, an Stelle der Gruppe *r* + Vokal verallgemeinert: *ʃtvisidi* 'begann zu sprechen' u. s. w. (§ 70). Die Verteilung der Beispiele mit *ʃ* ist in der Mundart von Gallipoli eine derartige, dass dieser Laut als Variante des Phonems *r* angesehen werden muss, die in der ausschliesslichen Nachbarschaft von Konsonanten auftritt.

Bei den Gruppen *-ao*, *-eo*, *-e^o*, *-io*, *-oo*, sowie *-uo* und *-ʃo* wurde keine Kontraktion durchgeführt. In diesen Fällen wird gewöhnlich zwischen beiden Vokalen der Übergangslaut *v* eingeschoben (§ 73). Von der Zusammenziehung ist auch die Gruppe *ae* in Zahlen, wie z. B. *dvāndes* 'zwölf' verschont (§ 74). Andererseits finden sich Kontraktionen in den Beispielen: *pusā* (< *posao*) 'Arbeit', *peⁱta* (< *peⁱtao*) 'Hahn', *zāva* 'Schwägerin', *nā nom svētu* (< *na onom svētu*) 'in jener Welt', *zākam* (< *zākam*) 'vertreibe', *mār* (< *mēhur*) 'Blase', *dāmo* (< *da idemo*) 'gehen wir!', *oko* (< *u oko*) 'ins Auge' und *būšerina* (< *buhoserina*) 'Flohdeck'. Vergl. auch *kono* 'so wie' und

rastrim 'schärfe'. Eine besondere Situation weisen auch die Beispiele *zāv* (< *zao*) 'böse' und *rāvnik* (< *raonik*) 'Pflugschar' auf.

In Kontakt der Proklitik mit einem vokalisch anlautenden Wort sind Elisionen sehr häufig (§ 75); eine Aphärese des Anlautvokals, insbesondere dort wo keine Unterstützung durch den morphologischen Faktor besteht, tritt gleichfalls gewöhnlich auf (§ 76). Während die Elisionen auch in den Mundarten Serbiens und der Vojvodina sehr gewöhnlich sind, ist die Aphärese an den Einfluss der griechischen Volksmundarten gebunden.

Der Wegfall der Endvokale (§ 77), sowie die Synkope unbetonter Inlautvokale (§ 78) bei gewissen Wörtern und Formen, sind auch hier aus ziemlich zahlreichen Beispielen bekannt, die grundsätzlich, oftmals aber auch konkret, mit den in anderen serbokroatischen Dialekten auftretenden Erscheinungen übereinstimmen. Einzig für die oft auftauchende Synkope des *i* sind die Ursachen im griechischen Einfluss zu suchen.

Stimmlos ausgesprochene Vokale treten individuell und okkasionell, gewöhnlich in der Nachbarschaft stimmloser Konsonanten auf (§ 80). Eine derartige Reduktion besteht auch zuweilen in anderen serbokroatischen Mundarten. In einigen mit *sk-* beginnenden Wörtern tritt unter dem Einfluss der türkischen Sprache ein prothetisches *i-* auf.

Bei gewissen Wörtern treten andere Vokale an Stelle jener auf, die auf Grund der Schriftsprache zu erwarten wären, wie z. B. *kēt* (: *kad*) 'wann', *gōzda* (: *gazda*) 'Herr', *žirovi mrāvi* 'Kraniche', vgl. *žeravi*, *zājom* 'Anleihe', *úgor* 'Acker' (§ 83), *vodanica* 'Wassermühle'; *lubanica* 'Wassermelone', *jrbica* 'Rebhuhn', *zāic* 'Hase', *urāčē* (< *ureče*) 'verschreit', *uču* 'angesichts', *vallko* (: *ovoliko*) 'so viel', *matka* 'Hacke', *pavūčica* 'Einschlag', *tepōla* 'Pappel', *dlbok* 'tief', *šrutka* 'Molke', *gōlovi* 'Tauben', *kōpus* 'Kohl', *ōmjem* 'ich wasche', *třbo* 'Bauch' (§ 87). Ein grosser Teil dieser Formen hat seine Parallelen in anderen serbokroatischen Dialekten, während in einem Falle (*úgor*) die entsprechenden Formen erst in den östlichen und westlichen slavischen Sprachen zu finden sind. Die Ursachen derartiger Erscheinungen sind zum guten Teil morphologischer Art.

Konsonantismus

Wie in den anderen serbokroatischen Mundarten wird der Sonant *j* wie *i*, schwächer oder stärker, ausgesprochen, was von den voran-

gehenden, bzw. folgenden Lauten, dem Akzent, dem Sprechtempo und den Sprechgewohnheiten des Sprechers selber abhängt (§ 89). Vor dem *i* ist der Laut *ǰ* am schwächsten und oft überhaupt nicht hörbar (§ 90). Vor dem *e* ist er etwas besser zu hören, vor dem *e* noch besser (§ 91). Vor diesem Vokal verliert sich das *ǰ* nur im Falle, dass das *e* unbetont ist. Vor Vokalen hinterer Reihe bleibt das *ǰ* konsequent bewahrt (§ 92). Hinter langen Vokalen am Ende einer Silbe oder eines Wortes fällt das *ǰ* jedoch gewöhnlich aus, ausser in jenen Fällen, wo es durch ein Paradigma unterstützt wird: *dǰ* 'gib', *ovǰ* (Nom. Sing. Masc.) 'dieser' (§ 93). In einer Reihe von Wörtern taucht das prothetische *ǰ* auf: *ǰǝn* 'er', *ǰǝpte* 'wieder', *ǰǝstem* 'lause', *ǰǝbu-* 'beide' (§ 94).

Der Sonant *v* ist im allgemeinen gut erhalten (obwohl er manchmal passiv, ohne Berührung der oberen Zähne und der Unterlippe artikuliert wird) (§ 95), ausser in einer Reihe von Wörtern, wo er, gewöhnlich in der Nachbarschaft eines Konsonanten, ausfiel (§ 96). Von besonderer Wichtigkeit ist, dass in der Gruppe *vǰ* urslavisches Ursprungs das *v* verloren ging, während es in *vǰ*, das im Verlauf des sog. neuen Jotierens entstand, erhalten blieb (§ 98). Dieser, auch in einzelnen anderen Dialekten vertretene, Unterschied ist verständlich mit Rücksicht auf die Epoche der Veränderung *vǰ* > *ǰ*, die in den Schriftdenkmälern bereits seit dem XIV. Jhrdt. auftritt. Ein sekundäres *v* finden wir in *vrǝm se* 'ich ringe', *svǝ'dbe* 'Saaten' und *ǝvas* 'Wespe' (§ 100).

Der Sonant *ǰ* verwandelte sich bei der überwiegenden Mehrzahl der Wörter und Formen in ein *j* (§ 101). Dass es zu dieser Veränderung auf thrakischem Boden kam und sie nicht aus der alten Heimat stammt, beweist der Umstand, dass das *ǰ* in Beispielen wo es nach einem labialen oder velaren Konsonanten und zugleich vor *u* steht — nicht in ein *j*, sondern in ein *l* übergang (§ 102). Eine derartige Entwicklung in dieser phonetischen Lage ist in anderen serbokroatischen Dialekten, die den Übergang *ǰ* > *j* kennen, vollkommen unbekannt. Einen Hinweis auf die Chronologie bietet uns auch der Name der Stadt *Kǝipoje* < griech. *Kal'ipol'i*. Der Laut *ǰ* wird in den Wörtern *ǰǝva* 'Pilz' und *ǰǝlsta* 'Wurm', weiter an Stelle des *l* in der Gruppe *pli-* > *pǝi-* (§ 104) und in einer Reihe von griechischen Lehnwörtern ausgesprochen. Der gleiche Laut tritt auch im Suffix *-ǝiv* (§ 105) auf, der durch eine Kontamination erneuert wurde. (Das Beispiel *karǝdivac* 'Dieb' < *krǝdǝivac* weist dahin, dass die Veränderung *-ǝiv* > *-jiv* stattgefunden haben muss.)

Das sog. neue Jotieren wurde in der Gruppe *nj* > *ñ* konsequent durchgeführt (§ 109), während in der Gruppe *lj* (§ 110) dreierlei Ergebnisse in verschiedenartigen Wörtern zu finden sind: *j* (regelmässiger phonetischer Reflex; *lj* > *ǰ* > *j*), *ǰ* und *lj* (die beiden letzten Ergebnisse, wo die Analogie eine Rückkehr des *l* erforderte). Ähnlich ist auch das Schicksal der Gruppen *tj* und *dj* (§ 111): in einer Reihe von Beispielen ergibt *tj* > *ć*, während in einer morphologischen Kategorie immer ein *tj* auftritt. In den Gruppen Labial + *j* stossen wir auf kein Jotieren (§ 113). Es erscheint aber keinesfalls ausgeschlossen, dass es auch hier vorkam, doch hat die spätere Veränderung *ǰ* > *j* seine Spuren vernichtet.

Der Konsonant *h* verschwand in der Regel (§ 115), während er in der intervokalischen Stellung zuweilen durch ein *v* oder *j* ersetzt erscheint, abhängig von den benachbarten Vokalen (§ 116—117). Der Laut *h* wird in einer Reihe neuerer Lehnwörter, sowie auch im Aorist des Verbums *đćem* 'will', *né hti* neben *né kti* 'wollte nicht' (§ 120) und in den Hauptwörtern *kćěrka* 'Tochter', *hći* 'dass.' neben *kćěrka*, *ćěrka* usw. ausgesprochen (§ 121). Möglicherweise ist dieses *h* neueren Datums, d. h., dass auch hier *ht-* in *kt-* übergegangen war und dann unter griechischem Einfluss die umgekehrte Veränderung durchgeführt wurde.

Die Gruppe *hv-* ergab *f-* (§ 123). Dieser Laut kommt sonst nur in Fremdwörtern vor. In zwei alten Lehnwörtern: *pasūj* 'Bohne' und *Stěpan* 'Stefan' finden sich Spuren der seinerzeitigen Substitution des *f* durch *p* (§ 126).

Der Unterschied zwischen *š-* und *s-*Lauten, ebenso auch der zwischen ihren Affrikaten, ging unter griechischem Einfluss verloren (§ 127—8). Es werden gleichermassen gesprochen: *Ides* und *Ideš* 'gehst', sowie *bošijak* und *bošijak* 'Basilienkraut', sowie sämtliche Übergangsstufen zwischen diesen beiden Lauten. In letzter Zeit ist bei vielen Gallipoli-Serben das Streben bemerkbar, den Unterschied zwischen *š-* und *s-*Lauten zu „lernen“, damit sie von der Umgebung nicht ausgelacht werden (§ 129).

Stimmhafte Konsonanten sind im Auslaut vollkommen stimmlos geworden (§ 134). Die Veränderung ist wahrscheinlicherweise dem Einfluss der türkischen Sprache zuzuschreiben.

In den Gruppen *-st*, *-zd* und *-žd* ist der Verschlusslaut im Auslaut weggefallen (§ 137). In einzelnen Fällen wird er, durch Analogie erneuert, wieder ausgesprochen (§ 138).

In den Gruppen *sr* und *zr* wird fakultativ, jedoch sehr oft, ein *t* oder ein *d* eingesetzt (§ 139).

In einer Reihe von Beispielen ist das *d* vor dem *n* (§ 140) und ebenso auch das *s* vor dem *c* und *š* vor dem *č* (§ 142) ausgefallen.

Der Wegfall des *t* vor dem *s* ist keine seltene Erscheinung bei der Berührung der Proklitiken (§ 141).

An Stelle der Gruppen *mj*, *mt* und *np* treten fakultativ die Gruppen *mñ*, *nt* und *mp* auf (§ 143).

Die Veränderung *ñc*, *ñč* > *nc*, *nč* ist verallgemeinert (§ 144).

Falls in einer Silbe ein *n* auftritt und in der folgenden ein *ñ*, kommt es in der Regel zu einer Fernassimilation zu gunsten des *ñ*: *jüne* 'Jungrind', Plur. *junñi* (§ 150).

Die Ferndissimilation tritt sehr häufig auf (§ 151—2), ebenso auch verschiedene Typen der Metathesis (§ 153—5). Es besteht ausserdem eine ganze Reihe von einzelnen Wörtern, wo aus verschiedenartigen Gründen — oftmals morphologischen — ein anderer Konsonant auftritt als entsprechend der Schriftsprache oder der Lage in der serbokroatischen Sprache überhaupt zu erwarten wäre (§ 157—167).

In einer Gruppe von Verben findet sich ein durch Analogie hineingetragenes *j* < *l* an Stelle des *l* und *ñ* an Stelle des *n*: *gñjim* 'schinde', *naželim se* (< *naželim se*) 'es gelüstet mich', *ustrñjim* 'erschliesse', *krñnim* 'körne', *natrñni se* 'wird voll Spreu', *ñtñli* 'erstarrte' (§ 160).

Deklination der Substantiva

In der Deklination dieser Mundart sind alle sieben slavischen Fälle bekannt. Im Singular sind Dativ und Lokativ synkretisiert (die Akzentunterschiede wurden auf minimale Überreste zurückgeführt), während im Plural der Nominativ, Akkusativ und Vokativ gleichlautend sind, ebenso wie auch der Genitiv und Lokativ und schliesslich der Dativ und der Instrumental (§ 168).

Beim Gen. — Lok. Plur. findet sich neben der Endung *-a* (§ 171) einzig noch die Endung *-i* (§ 172), die in letzter Zeit bei endbetonten Substantiven aller drei Geschlechter immer häufiger wird. Der Gleichlaut des Gen. und Lok. Plur. ist eine wichtige Charakteristik, die diese Mundart mit einer bestimmten Gruppe serbokroatischer Dialekte verbindet.

Beim Dat. - Instr. Plur. findet sich die Endung *-ama* auch bei Substantiven männlichen und sächlichen Geschlechts, die diese Endung unter dem Einfluss der Substantiven weibl. Geschlechts angenommen haben (§ 173). Möglicherweise spielte hier auch die Endung *-a* beim Nom. — Akk. — Lok. Plur. sächl. Geschlechts eine gewisse Rolle. Eine derartige Expansion der Endungen von Substantiven weibl. Geschlechts ist in den alten serbokroatischen Schriftdenkmälern nicht unbekannt und ist auch heute häufig in verschiedenen Mundarten zu finden — im štokavischen Gebiet vorwiegend in der Diaspora und in peripherischen Gegenden. (Diese Erscheinung verläuft ansonsten mit der Entwicklung der Endungen dieser Fälle in der russischen Sprache parallel.) Seinerzeit waren derartige Endungen in den Mundarten viel häufiger, doch wurden sie später durch die Expansion der dinarischen Ansiedlungen verdrängt, deren Vertreter eine andere Kristallisation mitbrachten. Bei einigen Substantiven, regelmässig solchen die den alten *i*-Stämmen zugehörten, tritt ein *-ima* auf, während bei zwei Substantiven ein blosses *-ma* zu finden ist.

Die Verallgemeinerung des Elements *-ma* in den Endungen des Dativs und Instrumentalis Plur. in dieser Mundart bildet eine wichtige Unterlage für die Festsetzung der Chronologie der Verbreitung solcher Endungen in den serbokroatischen Mundarten. Es ist klar, dass der Prozess in den Volksmundarten, besonders jenen im Osten, bedeutend früher um sich griff, als dies durch die Sprache der Schriftsteller bestätigt wird.

Beim Vok. Sing. der Substantive männlichen Geschlechts nimmt die Endung *-u* auf Rechnung der Endung *-e* immer mehr überhand (§ 176), während beim Instr. Sing. von Substantiven männl. und sächl. Geschlechts die Endung *-om* verallgemeinert wird (§ 177).

Die Endungen im Nom. und Akk. Plur. der Substantive (aber auch der Adjektive und adjektivischen Pronomina) männl. Geschl. sind gleichlautend; in beiden Fällen wird promiscue *-i* und *-e* verwendet (§ 179—80). Die Formen dieser beiden Fälle sind auch im Prizren—Timok—Dialekt gleichlautend. Vom Verfasser wurde die gleiche Erscheinung auch in einer ganzen Reihe neuštokavischer Mundarten Serbiens und des Banats festgestellt.

Das Plural mit der Erweiterung *-ov-*, bzw. *-ev-* ist mit wenigen Ausnahmen auf Substantive männl. Geschl. mit zweisilbigem Genitiv beschränkt (§ 183). Das traditionelle Verhältnis dieser beiden Erweiterungen hat sich vollkommen geändert. Auf der einen Seite

verdrängt *-ov-* das *-ev-*, während andererseits eine Verbreitung des *-ev-* bei Substantiven mit einem *u* in der Wurzel (zwischensilbiges Dissimilationsprinzip!) und einem *t* oder *d* (seltener *l* oder *r*) als Abschlusskonsonanten festzustellen ist. Eine gewisse Rolle hierbei spielt auch der Akzent (§ 185).

Kollektiva auf *-je* haben sich in eine der möglichen Pluralbildungen verwandelt (§ 186) und sind den anderen solchen Bildungen durch das Paradigma (Nom.-Akk. *ka^mēⁿi* und *ka^mēⁿe* 'Steine', Gen. — Lok. *ka^mēⁿa*, Dat. - Instr. *ka^mēⁿama*), die Kongruenz (*uv^l ka^mēⁿi* 'diese Steine') und die Bedeutung (*uv^l gr^ob^je* 'diese Gräber') gleichgestellt.

Unter dem Einfluss derartiger Plurale erhielten Substantiva vom Typ *kā^men* 'Stein' auch im Singular ein *n̄*: *kā^me^{n̄}*, *tr^{n̄}* 'Dorn' usw. (§ 189).

Das Substantivum *dāⁿ* 'Tag' bewahrte in einer Reihe versteinerner Konstruktionen ältere Formen: Gen. *u^ču Đ^ur^ova dn^ā* 'am Tag vor dem St. Georgstag', Lok. Adv. *ū^dne* 'tagsüber', Plur. *pu^gāⁿi dn^ēvi* (Volksausdruck für die den Weihnachten folgenden Tage), Zahlenkonstruktionen vom Typ *dv^ā dnⁱ* 'zwei Tage' (§ 191).

Bei den Substantiven *hl^ěb* 'Brot' und *l^ūk* 'Zwiebel' wurde eine suppletives Verhältnis geschaffen: *l^ěba^c* (: Gen. *l^ěba*), *l^ūka^c* (: *l^ūka*) (§ 193).

Hypochoristika vom Typ *Đ^ura* 'Georg', *p^opa* 'Pfarrer' deklinieren auf *-a* (§ 195).

Die Paradigmen der Substantive *p^eta* 'Hahn' (§ 196) und *pu^sa* 'Arbeit' (§ 198) sind in vielem verändert und weisen eine Reihe von Doublettenvarianten auf.

Die Substantive *kā^lo* 'Kot', *p^ěpelo* 'Asche' und *s^opolo* 'Rotz' sind sächlichen Geschlechts (§ 201), ebenso wie auch *sv^odlo* 'Bohrer', während *v^olov* 'Ochs' im Nom. Sing. eine aus dem Plural übernommene Erweiterung aufweist.

In Kas. obliqui des Sing. bei Substantiven sächl. Geschl. nimmt die Erweiterung *-et-* immer mehr überhand. Die gleiche Erweiterung erscheint auch bei alten *n-*, *s-*, *ʃo-* und *o-*Stämmen (§ 205). Eine häufige Erscheinung bildet das Verhältnis des Typs *vrt^eno* 'Spindel': Gen. *vrt^en^ēta*, die in den Mundarten im Osten des štokavischen ekavischen Sprachgebiets gewöhnlich ist.

Unter den Pluralbildungen der Substantiva sächl. Geschl. (§ 208) finden sich auch Suppletivformen auf *-i^{ci}* (*-i^{će}*) und *-ji* (*-je*) (dem Ursprung nach Kollektiva), während Suppletivformen auf *-ad* fehlen. Der in gewisser Hinsicht der makedonischen Endung *-iⁿa* verwandte

Suffix *-iŋi* (*-iŋe*), für den auch in der serbokroatischen Sprache gewisse Parallelen bestehen, wird häufig gebraucht. Der Suffix selber wurde aus der Verschmelzung des Suffixes *-in-* mit dem kollektivischen *-(b)je* gewonnen.

Die Substantive *buŋiŝta* 'Misthaufen', *strž' dŕŝta* 'Dorfmittelpunkt' und *struŝta* 'Stoppelfeld' sind weiblichen Geschlechts (§ 209); das Sing. *jājce* 'Ei' steht in Suppletivbeziehung zum Plur. *jāja* (§ 211).

Im Dat.-Lok. Sing. der Substantive weibl. Geschl. sind, mit geringen Ausnahmen, die Spuren der zweiten Palatalisation ausgemerzt (§ 215).

Das Substantiv *dě'ca* 'Kinder' weist eine pluralische Beugung des Neutrums auf: Gen. — Lok. *dě'cā*, Dat. — Instr. *dicāma*, Akk. *dě'ca*. Der Vokativ ist *dě'ca* (§ 221).

In Konsonanten auslautende Substantive weibl. Geschl. sind zum männlichen übergetreten und deklinieren maskulin (§ 222). Nur bei einigen Substantiven blieben die Endungen *-i* im Gen. und *-im* im Instr. Sing. erhalten (§ 223).

Deklination der Pronomina und Adjektiva

Der Dat. — Lok. des Sing. des pers. Fürwortes der ersten und zweiten Person ist *mině* 'mir', *tibě* 'dir', der Instr. Sing. *s mōm* 'mit mir', *s tubōm* 'mit dir' (§ 227). Der Dat.-Instr. Plur. der pers. Fürwörter lautet: *nāma* 'uns', *vāma* 'euch', *nūma* 'ihnen'. Die enklitischen Formen der pers. Fürwörter für den Dat. und Akk. sind gleichlautend: *mi* 'mir', 'mich', *ti* 'dir', 'dich', *je* 'ihr', 'sie', *ni* 'uns', *vi* 'euch', (*ji*) 'ihnen', 'sie' (§ 228). Der Unterschied ist einzig beim Fürwort der dritten Pers. Sing. männl. Geschl. *mu* 'ihm' : *ga* 'ihn' erhalten geblieben. Diese Situation ist das Ergebnis einer weiteren Evolution im Sinne der aus der alten Heimat mitgebrachten Tendenzen (§ 229). Die Angleichung enklitischer Formen ist — in geringerem Umfang — bei verschiedenen štokavischen Dialekten, besonders bei jenen im Osten, bekannt. Einen der bedeutendsten Ausgangspunkte für eine derartige Entwicklung gab der alte Gleichlaut der Formen *ni* und *vi* für den Dat. und Akk. Plur.

Im Pronomen *ko* 'wer' und seinen Kompositen ist der alte Dativ auf *-mu* erhalten geblieben: *kumū* 'wem', *nīkomu* 'niemandem', *svākomu* 'jedem' (§ 232—3). Das Pronomen *što* 'was' lautet *šō* (§ 234). Ihrem Ursprung nach unterscheidet sich diese Form vom makedonischen *šo*. Sie entstand durch Dissimilation in den Verbin-

dungen wie: *š(t)o got* 'wasimmer', *š(t)o da...* 'was soll...'. *Něčyto* 'etwas' und *ničyto* 'nichts' lauten *něsto* (§ 235; letztere Form stellt für die serbokroatischen Dialekte einen ganz besonders seltenen Archaismus dar).

Bei der Deklination der Adjektive und adjektivischen Pronomina haben die Endungen harter Stämme mit dem Vokal *o* die Endungen weicher Stämme mit *e* vollkommen verdrängt (§ 236). Einige Reste des älteren Zustandes finden sich nur noch im Nom. Sing. sächl. Geschl.

Die Endung *-oga* im Gen. (-Akk.) Sing. ist einzig in der längeren Form mit *-a* bekannt (§ 239), während der Dat.-Lok. nur in seltenen Fällen ein *-omu*, sonst aber ein *-om* aufweist (§ 240).

Die Endung *-a* im Gen. (-Akk.) Sing. der unbestimmten Adjektivdeklinations hat diese Funktion verloren (§ 237), ist aber nicht aus dem Gebrauch verschwunden, sondern lebt in einer Reihe eingebürgerter Ausdrücke weiter, fest an das Substantiv angelehnt, mit dessen Endung sie mechanisch übereinstimmt — ebenso wie dies, des Verfassers Beobachtungen zufolge, auch in den Mundarten des Banats und der benachbarten Gebiete Serbiens und der Vojvodina der Fall ist und im Gegensatz zur Entwicklung in den südwestlichen Gebieten steht, wo sich unbestimmte Formen nur im Prädikat erhalten haben, während sie gerade im Attribut verschwinden (§ 238).

Der Dat. — Lok. Sing. weibl. Geschl. hat die Endung *-om* (*mujōm kùci* 'meinem Hause', *u glādnom gōdini* 'im Hungerjahr'), worin die Mundart von Gallipoli mit jener von Dubrovnik, aber auch mit der der Šumadija übereinstimmt (§ 241).

Der Instr. Sing. weibl. Geschl. hat die Endung *-im*, wie beim männl. und sächl. Geschl. (*lādnim vodōm* 'mit kaltem Wasser'), die auch in einigen Liedern der Erlanger Handschrift auftaucht (§ 242).

Beim Nom. — Akk. Plur. der Adjektiva und adjektivischen Pronomina sächl. Geschl. finden sich parallel die Endungen *-a*, *-e* und *-i*. Diese Entwicklung ist ganz anderen Ursprungs als der zum Teil ähnliche Prozess in den čakavischen und kajkavischen Mundarten (§ 245).

Im Gen. — Lok. Plur. dieser Deklination lautet die Endung *-i* (< *-ih*) (§ 246), im Dat. — Instr. *-im* (§ 247).

Bei den possessiven Fürwörtern sind die Formen *nōnin* 'ihr' (3. Pers. Fem. Sing.) und *nīnin* 'ihr' (3. Pers. Plur.) charakteristisch, die aus den Formen *noj(b)n-* und *nih(b)n-* und der Erweiterung *-in* entstanden sind. Bei den demonstrativen Fürwörtern sei auf den Nom.

Sing. männl. Geschl. *uvī* 'dieser', *unī* 'jener', *uti* 'der' neben *uvā*, *unā*, *utā* (§ 250) hingewiesen, ebenso wie auch auf die Erweiterung in *uti* (*utā*) < *ot-* entsprechend *ov-*, *on-* (§ 251).

Qualitative Fürwörter sind: *kāki* 'was für ein', *vaki* 'solcher', *naki* 'solcher', *taki* 'solcher' (§ 252), quantitative: *kāki* 'wie gross', *vāiki* 'so gross', *taliki* 'so gross' (§ 253).

Der Gebrauch der Form *svē* 'alles' wurde mechanisch auf verschiedene Fälle aller drei Geschlechter ausgedehnt: *svē āsker* 'alle Soldaten', *svē usnōva* 'das ganze Grundgewebe' usw. (§ 255). Im Gen. (— Akk.) Plur. dieses Pronomens finden wir *svīgā* und im Dat. Plur. *svimū* (§ 256), mit den Singularendungen die unter dem Einfluss von *kogā* 'wessen', 'wen', *svākoga* 'jeden', *kumū* 'wem', *nākomu* 'niemandem' u. ä. Formen hineingetragen wurden (diese Formen bilden ein semantisches System mit den betreffenden Fällen des Pronomens *sav*).

Die Komparation der Adjektive ist analytisch. Der Komparativ wird mit Hilfe von *jōš* 'noch' gebildet (§ 261) — ähnlich wie bei den türkischen Komparativen mit *daha*, auf Grund derer es auch in den griechischen thrakischen Mundarten zur Konstruktion mit *ყო* kommt. Der Superlativ wird mit Hilfe des Präfixes *naj* vor dem Positiv gebildet (§ 262).

Zahlwörter

Die Zahl 1 lautet *idān*, *inā*, *inō* (§ 267), das sächl. Geschl. der Zahlen 2, 3 und 4 lautet *dvōj*, *trōj* und *čētvoroj* (§ 269; diese Formen sind aus *dvoje* usw. entstanden, haben sich allenfalls zuerst bei den Substantiven mit einem suppletiven Plural, der aus den ehemaligen Kollektiven stammt, verallgemeinert, und wurden dann als charakteristisch für das sächl. Geschlecht überhaupt angenommen). Von den abhängigen Kasusformen haben diese Zahlwörter nur den Instr. *dvōim*, *trōim*, *čētvōrim* (§ 270).

Kollektive Zahlwörterformen *dvōja* 'zwei', *trōja* 'drei', *čētvōra* 'vier' (z. B. *vrata* 'Türen') haben von den Kasusformen gleichfalls nur den Instr. *dvōim*, *trōim*, *čētvōrim* (§ 273).

Diese Formen bestehen nur für Zahlenbedeutungen von 2 bis 4. Das gleiche gilt auch für Zahlensubstantive *dvulce* 'zwei', *trulce* 'drei' und *čētvulce* 'vier' (§ 274), die gleichfalls als einzigen Überrest der Flexion die Instrumentale *dvulcma* usw. aufweisen (§ 275). Die konsequente Wahrung einer eigenen Kasusform gerade für den Instrumental ist ganz natürlich, da der Instr. in unserer Mundart

ohne Präposition auftritt (s. u.), so dass keine Möglichkeit des Ersatzes der synthetischen Form durch eine Präpositions konstruktion besteht.

Das Auftreten der Endungen *-e* und *-ma* in *dvufce* bzw. *dvufcma* ist ein Ergebnis des Sieges des logischen über den grammatikalischen Numerus. Im Verhältnis des *-m* in *dvǎm* gegenüber *-ma* in *dvufcma* widerspiegelt sich die strenge Repartition, die zwischen diesen beiden Endungen besteht, von denen die erste bei Wörtern mit selbständiger Verwendung (Subst., pers. Fürwort) auftritt, die zweite bei attributiv gebrauchten Wörtern (adj. Pronomina und jene Zahlwörter, die im Attribut auftreten).

An Stelle von *oba* 'beide' wird *jǎbu* verwendet (§ 276). Diese Form wird auch mit den Zahlwerten 3 und 4 verbunden: *jǎbu trǐ žinǎ* 'alle drei Frauen', *jǎbu trufce* 'alle drei', *jǎbu čǎtvoroj* 'alle vier'. Den Anlass hierzu gab der Umstand, dass in den Verbindungen *jǎbu dvǎ* 'beide' die Zahlenbedeutung „2“ vom Element *dva* 'zwei' übernommen wurde, während *jobu* nur die Hervorhebung der Umfassung jeder gesonderten Einheit vorbehalten blieb. Mit einem solchen Wert konnte *jobu* auch neben den Zahlwörtern 3 und 4 verwendet werden.

Von den Ordnungszahlen blieben nur *p̄rvi* 'erster', *drŭgi* 'zweiter' und *trǎci* 'dritter' erhalten (§ 278). Die Erhaltung nur der niedrigsten Ordnungszahlen unter Vernachlässigung der übrigen bildet eine häufige sprachliche Erscheinung. Sie ist durch den Umstand zu erklären, dass diese Zahlen am häufigsten im Gebrauch sind.

Konjugation

Die Unterschiede im Zeitwortsystem gegenüber dem Stand in der serbokroatischen Schriftsprache sind sehr augenfällig.

In der 1. Pers. Sing. Präs. ist die Endung *-m*, selbst in Beispielen wie *mǎžem* 'kann', *nǎčem* 'will nicht' (§ 282).

In der 3. Pers. Plur. Präs. besteht eine Verallgemeinerung der Endung *-ju* bei allen Konjugationsklassen: *ǎreju* 'sie ackern', *kvǎseju* 'sie befeuchten', *nǎčeju* 'sie wollen nicht' (§ 284). Eine ähnliche Erscheinung ist auch im štokavischen Gebiet im nördlichen Slavonien und in einem grossen Teil Serbiens bekannt. Wichtig ist, dass in der VII. und VIII. Klasse an Stelle von *-iju* die Endung *-eju* gebraucht wird, was darauf schliessen lässt, dass diese Form durch eine Erweiterung der älteren Form mit der Endung *-e* entstanden ist.

Der Imperativ der Zeitwörter VI. Klasse weist die Endungen *-a*, *-ate* (und nicht *-aj*, *-ajte*) auf (§ 288).

In der 1. Pers. Sing. des Imperf. finden wir die Endung *-avu*, mit dem schwer erklärbaren *-u* im Auslaut (§ 289). Die gleiche Endung findet sich auch in der 3. Pers. Plur. des Imperf., wo sie die ältere Endungsform *-ahu* fortsetzt (§ 290).

In der 1. Pers. Plur. Aor. und Imperf. lautet die Endung *-mo* (*-hmo*), gleich wie in einem grossen Teil der serbokroatischen Mundarten, insbesondere jener im Osten (§ 290).

Die Gruppe *-ě(j)a-* wird als Bildungselement des Imperf. nicht gebraucht. An ihrer Stelle steht die verallgemeinerte Erweiterung *-a-* (§ 293), vor der *t* und *d* gewöhnlich jotiert werden: *predāmo* 'wir spannen' (§ 294), während die anderen Konsonanten, ja auch *k* und *g*, zumeist unverändert bleiben: *on se kunāše* 'er schwor', *ne smāmo* 'wir durften nicht', *kūpāše* 'er sammelte', *sě'kāše* 'er schnitt' (§ 295—6).

Das in sehr häufigem Gebrauch stehende Adverb des Präsens wird mit *-aćem* (seltener *-aćim*) gebildet (§ 300). Der Stamm ist der gleiche wie beim Imperfekt: *vūkāćem* 'ziehend', *gubāćem* 'verlierend', *sě'dāćem* 'sitzend' (§ 303—4). Das abschliessende *-m* in diesen Formen stammt aus der analogen Verwendung des gleichen Endlauts wie bei den Adverbien vom Typ *mukom* 'schweigend' (§ 302), während die Erweiterung *-ać-*, an Stelle von *-eć-*, *-uć-* zuerst bei Zeitwörtern mit dem Infinitivstamm auf *a* auftreten konnte. Analog dem Verhältnis *mōlěju* 'sie bitten': *mōlěć(em)* 'bittend' wurde *vrāćaju* 'sie geben zurück': *vrāćāćem* 'zurückgebend' gebildet (§ 301).

Bei den Formen des Part. perf. pass. (§ 305—311) ist ein gewisses Zurückweichen der Endung *-t* vor dem *-en* bei den Zeitwörtern I. Klasse zu bemerken, doch dringt das *-t* sonst, in der Verbindung *-at*, vor und verdrängt das *-an*. Auch die Endung *-et* tritt auf und wird oft, obwohl gewöhnlich fakultativ, an Stelle der Endung *-en* gebraucht.

Das Verbalsubstantiv hat stets die Endung *-ańe*, die dem Stamm zugefügt wird, der mit dem Stamm des Imperfekts und des Adverbs des Präsens identisch ist (§ 312). Diese Abgleichung ist, ebenso wie auch die Verallgemeinerung der Endungen mit dem Element *-a-* in allen drei Formen, das Ergebnis der Bestrebungen ein gemeinsames morphologisches Kennzeichen sämtlicher Formen auszubauen, die die gemeinsame Eigenschaft aufweisen, nur aus imperfektiven Verben gebildet zu werden. Es ist keinem Zufall zuzuschreiben

dass für diese Kennzeichnung gerade der Formant *-a-* verwendet wird, der auch sonst oft die Imperfektivität bezeichnet.

Im Plural des Part. perf. akt. finden wir die gleiche Form auf *-li* für alle drei Geschlechter (§ 313).

Das Futur vom Typ *zapisaćem* 'ich werde es aufschreiben' (§ 317) ist hier nicht häufig. Das mit dem Infinitiv gebildete Futur (§ 318) erscheint insofern verändert, als der Infinitiv durch mechanische Übereinstimmung mit dem Hilfszeitwort persönliche Endungen annahm und so zu einer variablen Verbalform wurde: *Jā ćem ti kȃpićem* 'ich werde dir kaufen'. Eine derartige Entwicklung konnte durch Anlehnung an die neugriechische Konstruktion vom Typ *θέλω γράφω, θέλεις γράφης* usw. unterstützt werden. Weiter besteht auch das Futur, dessen Infinitiv durch die Konstruktion *da* + Präsens ersetzt wurde. Bei einem derartigen Futur kann das Hilfszeitwort auch unveränderlich sein (*Dandške će da broim* 'heute werde ich zählen') (§ 320). Schliesslich besteht auch ein Typ ohne *da* (*Jā će se potpišem* 'ich werde mich unterschreiben'), der vollkommen dem griechischen Typ *ἃ ἔχω* entspricht.

In sehr häufigem Gebrauch steht der periphrastische Potential mit *ćav(u)*, *ćas* (<*hćaše*) 'wollte' usw. (§ 322). Mit diesem Hilfszeitwort wird gewöhnlich die Konstruktion *da* + Präsens, seltener der Infinitiv, verbunden, der auch hier abänderlich ist: *Da ni ćav izlćem ja ...* 'wäre ich nicht hinausgegangen', *da ni ćamđ se pomāknićemo ...* 'wären wir nicht fortgerückt'.

Die Mundart von Gallipoli kennt weder ein Adverb des Präteritums, noch ein Futurum exactum (§ 324).

Die Zahl der Konjugationstypen ist etwas geringer als in der serbokroatischen Schriftsprache (§ 325). Die IV. Klasse hat nur zwei Unterklassen an Stelle von vier, während die VII. Klasse ausgeglichen ist und nicht mehr zwei Unterklassen aufweist. Andererseits bestehen in der VIII. Klasse zwei Typen, im Gegensatz zu dem einen in der Schriftsprache.

Wie bei vielen anderen Dialekten, wird das Präsens der perfektiven Verben I. Klasse durch die Stammendung *ne* erweitert (§ 331).

Die Verben *vřšim* 'Getreide mit Pferden austreten' und *rāšim* 'wachse' werden nach der VII. Klasse konjugiert (§ 332).

Die Form *mōž* 'kann' dient im Präsens für sämtliche Personen des Sing. und Plur., wenn sie mit *da* in Verbindung steht (§ 336). In diesem Dialekt ist diese Erscheinung phonetischen Ursprungs (Reduktion der Endvokale) und wird auch durch semantische Momente unterstützt.

Unter den Archaismen bei den Verben der I. Klasse ist besonders auf das erhalten gebliebene athematische Präsens *jěm* 'esse' (§ 339), weiter auf das Präsens *nějmem* 'miete' (§ 346) und die Beachtung des Unterschiedes zwischen dem Stamm des Aorist und dem Stamm der präteritalen Partizipien bei Verben vom Typ *prđstrem* 'ausbreite' (*jā i próstri* < -ěh: *prstfla*) (§ 342) hinzuweisen.

Die Formen der 1. Pers. Sing. Aor. des Typs *ispđ se* 'erkletterte' (§ 345), sowie das Präsens *ūznem* 'nehme' (§ 346) stellen Innovationen dar, die in verschiedenen Mundarten im Osten bekannt sind, während das Paradigma *zapđknem* 'beginne', *zapđkavo* 'begonnen', *zapokđmo* 'begannen' (§ 345) in Beziehung zur 2. und 3. Pers. Sing. des Aor. *zāpoče* 'begann' gebildet, eine spezifische Innovation dieser Mundart bildet.

In der II. Klasse haben sich das Verhältnis *zapojećm* 'anhebe zu singen': *zapěše* 'hoben zu singen an' (§ 352) und die älteren Präsentia *kověm* 'schmiede' und *čěm* 'webe' erhalten (§ 354).

Die Verben der III. Klasse haben im Infinitivstamm ein -ni-, anst. -nu- (§ 355). Es handelt sich um eine wahrscheinlich neuere Erscheinung, da im Adjektiv *blnut* 'reif' (Bedeutungslehnwort aus dem Türkischen das nur auf thrakischem Gebiet entstanden sein konnte) ein Rest des früheren Gebrauchs von -nu- vorhanden ist.

Verba der IV. Klasse des Typs *pijećm* 'trinke' haben zusammengesetzte Präsentia wie *pđpjem* 'trinke aus' (§ 357), sowie Part. perf. pass. wie *pđpjeto* 'ausgetrunken' (§ 359). Dem Verbum *krějem* 'verberge' gegenüber stehen die zusammengesetzten Formen *pđkrem* 'decke zu', *iskrem* 'verstecke' mit dem Part. perf. pass. des Typs *iskren*.

Gegenüber dem alten Infinitivstamm *otru-* (*otrěše* 'vergifteten', *otrělo se* 'vergiftete sich') haben wir im Präsens *đtrem* 'vergifte' und im Part. perf. pass. *đtren* 'vergiftet'.

Im Infinitivstamm der Verba des Typs *kūpujem* 'kaufe' finden wir durch Analogie gebildete Formen *kupuva-* und *kupuja-* (§ 364). Ein derartiges Verhältnis besteht auch bei den Verba die in der Schriftsprache das Verhältnis -uje-: -iva- aufweisen, das in dieser Mundart unbekannt ist (§ 396).

Verba auf Labiale, die in der serbokroatischen Sprache zwischen der V. und VI. Klasse schwanken, bilden hier ihr Präsens nach der V. Kl.: *drěmje* 'schlummert'. Doch ist das *j* auch in den Infinitivstamm eingebracht: *ljadrěmjāvo* 'eingeschlummert' (§ 370).

Verba des Typs *plāčem* 'weine' weisen im Inf.-Stamm zuweilen Formen vom Typ *plāča-* auf (§ 368). In den Inf.-Stamm der Verba V. Klasse auf *t* und *d* ist das *ć*, bzw. das *d* aus dem Präs.-Stamm eingedrungen (*zavřćala* 'zudrehte'). Ausserdem ist bei einem grossen Teil dieser Verba danach auch das *a* aus dem Inf.-Stamm auch in den Präs.-Stamm (*zavřćam* 'drehe zu') eingedrungen.

Die Form *sīgram se* 'spiele' mit dem *s-*, das nicht präfixalen Ursprungs ist, sondern vom *se* mit dem elidierten Vokal herrührt, ist aus vielen serbokroatischen Mundarten bekannt (§ 378).

Den Inf.-Stämmen *ve'di-*, *udri-* und *pusti-* gegenüber stehen die Präsentia *vě'djem* 'sehe', *ūdrem* 'schlage' und *pūstjem* 'lasse' (§ 384).

Ein bedeutender Teil der Verba VIII. Klasse hat im Inf.-Stamm das *č*, *ž*, bzw. *št* durch die entsprechenden Velarkonsonanten ersetzt: *trkāvno* 'gelaufen': *trčim* 'laufe', *bě'gāvno* 'geflohen': *bě'žim* 'fliehe', *viškāvno* 'geschrien': *vīštīm* 'schreie'. Diese Entwicklung, für die in einer Reihe anderer Dialekte Parallelen bestehen, ist für die Entwicklungstendenzen des serbokroatischen Verbums sehr charakteristisch, das das ererbte Prinzip der Unterscheidung zweier Stämme, — beim Präsens und beim Infinitiv, — nicht vernachlässigt, sondern auch weiterhin anwendet (§ 386—7).

Einige Verba sind aus der VIII. in die VII. Klasse übergegangen: *žviždilo* 'gepiffen', *čūčilo* 'gehockt' (§ 388).

An Stelle des Präsens *blnem* 'werde' wird in vielen Fällen *sam* 'bin' verwendet (die erweiterte Form *jesam* 'bin' besteht nicht). Der auf das Bindewort übertragene Akzent weist in solchen Fällen darauf hin, dass die Form des Hilfszeitwortes hier keine richtige Enklitik ist (*dá sam* < *da sām*, *akó je* < *ako jě*) (§ 390). Das Präsens *blnem* 'werde' (§ 391) ist immer perfektiv (während es in der Schriftsprache auch imperfektiv sein kann), der Aorist ist *bldo*; neben dem Parf. perf. akt. *blvo* besteht auch das perfektive *blnivo*.

Die auf *-išem* endenden Verbe sind stets perfektiv, denen die auf *-isujem* endenden imperfektiven gegenüber stehen (§ 396).

Unter den imperfektivierten Verben treten *stādam* 'stehe' (§ 398) und *-vlāčem* 'ziehe' (: *-vlākāla* 'zog') durch ihre Bildung besonders hervor (§ 397).

Unabänderliche Wörter

In den Adverbien der Zeit widerspiegelt sich eine mehr oder weniger spezifische Entwicklung: *věgdine* (< *ove godine*) 'dieses Jahr', *ulě'ti* 'sommersüber', *uzīmi* 'wintersüber' (§ 402), *ūdne* 'tagsüber',

nôće (in der Verbindung *nôće blde* 'es wurde Nacht'; § 403), *vrěme-nom* 'rechtzeitig', *bizvrě'ma* 'zur Unzeit' und *dizvrě'ma*, *duzvrě'ma* 'längsther', *flěke(n)* 'unlängst' (§ 404).

Die Adverbien des Orts *děi* (*dī*) 'wo', 'wohin', *nīgde(r)* 'nirgends', *vđt* (*vódeke*) 'hier', *nđt*, *nódeke* 'dort', *tutā* 'da', *tām* (*tāmo*, *tāmoke*) 'dort, dorthin' und einige andere dienen gleichermassen zur Bezeichnung des Orts wie auch der Richtung, während *kūt* 'wohin', *vā-m(oke)* 'hierher' und *tām(oke)* 'dorthin' ausschliesslich für die Bezeichnung der Richtung gebraucht werden (§ 405–408).

Die Adverbien *dđkle* 'bis wohin', *dđvle* 'bis daher' und *dotle* 'bis dahin' werden auch in den Bedeutungen 'von woher', 'von hier', 'von dort', aber ebenso auch mit der Nüance 'welchen, diesen, jenen Wegs' gebraucht (§ 409). Die Erscheinung ist an die Bedeutung der Präposition *do* in dieser Mundart gebunden.

Unter den zusammengesetzten Adverbien des Orts wären hervorzuheben: *takotām* 'dort', *nakogđr* 'oben', *dizgđr* 'von oben', *dizdvóra* 'von aussen' u. a. m.

Zwischen *nādvor* (*nadvóru*) 'draussen (im Hof)' einerseits und *nāpoje* (*nāpoju*) 'draussen (im Felde)' andererseits wird der Unterschied aufrecht erhalten, der der Bedeutung der Wörter *dvor* 'Hof' und *poļe* 'Feld' entspricht (die aber hier nicht gesprochen werden) (§ 413).

Unter den anderen Adverbien sind *kār* (*kārěke*) 'schon' und *rās* 'gerade' bemerkenswert; ebenso auch der Typ *đvi* anst. *evo* 'hier'.

Die Präpositionen *vrš* 'oberhalb, auf' und *ras* 'ausser' entsprechen den Präpositionen *vrz* und *raz* in einer Reihe von Mundarten in Serbien, während die Formen *kr* (< *kraj*) 'neben', *puku* und *prku* 'über, neben' und *pr*, *pur* 'unter' das Produkt einer besonderen Entwicklung in dieser Mundart bilden.

Unter den Bindewörtern fällt das postpositive *da* in der Bedeutung 'und', seltener 'weder' auf. Dieses überaus oft gebrauchte Bindewort ist aus dem Türkischen entlehnt (§ 453).

Auch in dieser Mundart bestehen die Partikeln *-k*, *-ke*, *-n*, *-no*, *-r* und *-re*, die gewissen Wörtern, zumeist Adverbien, beigefügt werden (§ 459). Von diesen Partikeln ist aber *-n* in der 2. Pers. Plur. von Zeitwortformen abzusondern (§ 460). Es handelt sich in diesem Falle um das bewegliche *-n* der griechischen Volksmundarten,

das dank der Gleichheit der Endung in der 2. Pers. Plur. *-te (-te)* in beiden Sprachen durch die Gallipoli-Serben übernommen wurde.

Syntax

Obwohl es in der Syntax sehr viele türkische und besonders griechische Einflüsse gab, blieb die relativ archaistische serbische Grundlage der morphologischen-syntaktischen Struktur dieser Mundart doch gut bewahrt (§ 595).

Alle sieben Fälle sind noch immer erhalten und im ständigen Gebrauch, doch hat sich die Unterscheidung des Falles der Richtung und des Falles des Ortes beinahe vollkommen verwischt. In den meisten Fällen übernehmen Lokativ und Instrumental mit den entsprechenden Präpositionen die Funktion des Akkusativs (Viativs) (§ 463–467). Die Liquidierung dieser Unterscheidung könnte aus der alten Heimat mitgebracht worden (eine derartige Situation besteht in einer Reihe von Dialekten), aber auch unter griechischem Einfluss in Thrakien erfolgt sein.

Der Gebrauch des partitiven Genitivs wurde auf Rechnung des Akkusativs und Instrumentals erweitert (§ 468–469) und umfasst jene Fälle, wo das Objekt der Handlung oder das Mittel für deren Verwirklichung keine präzise begrenzte Menge darstellen.

Der Gebrauch des possessiven Genitivs ist sehr beschränkt, da dessen Funktion grösstenteils von den possessiven Adjektiven übernommen wurde (§ 471).

Die ablativen Präpositionen *od* 'von', *iz* 'aus' und *s* 'von' werden (mit Ausnahme einzelner versteinierter Konstruktionen und ziemlich zahlreicher Beispiele in Liedern) nicht mehr gebraucht und wurden durch die Präposition *do* 'bis' ersetzt (§ 479). Die Ursache hierfür ist die Aphärese, die Beispiele wie *od obđjaka* in *d-o-bđjaka* und *obđjaka* in *bđjaka* verwandelte. Die neugeschaffene Beziehung gab Veranlassung für die Aussonderung der Präposition *do* in der Bedeutung 'von', worauf sie in der gleichen Weise verallgemeinert wurde wie im neugriechischen das Präfix *ἐξ-* in *ἐκ-* verwandelt wurde (§ 484). Danach wurde die Präposition *do* in der gleichen Weise verwendet wie das griechische *ἀπό*, das ausser 'von' auch 'aus', ja sogar auch 'neben', 'über', 'durch' usw. bedeutet (§ 480).

Auch die Präposition *prko* 'über', mit einem Teil der Bedeutung des griechischen *ἀπό* übereinstimmend, erhielt eine gewisse Expansion, so dass sie auch in der Bedeutung 'durch' vorkommt (§ 486).

Der possessive Dativ der persönlichen Fürwörter ist sehr gewöhnlich, und zwar im *adnominalen* Gebrauch (*Drkje sŕce mi* 'mein Herz zittert', § 490). In Fällen gebundener Possessivität werden Konstruktionen wie *sŕstrina mi Iga* 'meiner Schwester Nadel' gebraucht (§ 491). Obwohl einige derartiger Beispiele auch in der alten serbokroatischen Sprache verzeichnet wurden, ist diese Erscheinung wahrscheinlich auf türkischen Einfluss zurückzuführen. Ganz klar ist dieser Einfluss in Konstruktionen wie *du bŕno-li-ga znoja* 'von deines Vaters Schweiss', wo die Kasusendung nach türkischem Vorbild erst nach der possessiven Enklitik kommt (§ 492). Dies sind sehr interessante Beispiele des strukturalen Einflusses einer agglutinierenden auf eine flektierende Sprache.

Der Dativ des Bewegungsziels tritt häufig auf, jedoch stets ohne Präposition *k* 'zu' (§ 493).

Unter den Verwendungstypen des Akkusativs ohne Präposition wären drei hervorzuheben, die den griechischen vollkommen entsprechen: die Konstruktion mit zwei Akkusativen in Verbindung mit *naprŕim* 'mache' (§ 496), der Akkusativ in Verbindung mit den Verben mit *se* 'sich', die der Form nach medial sind (§ 497) und der Akkusativ des persönlichen Fürwortes neben dem vergleichenden Bindungswort *kono* 'wie' (§ 500). Obwohl einzelne dieser Typen einigermassen auch sonst in der serbokroatischen Sprache bekannt sind, ist ihre grosse Verbreitung in der Mundart von Gallipoli auf griechischen Einfluss zurückzuführen.

Die Präposition *s* 'mit' wird nur mit gewissen Pronomina und in zwei-drei Ausdrucksformen adverbialer Bedeutung verwendet (§ 504). Sonst wird die soziative Bedeutung durch den Instrumental ohne Präposition ausgedrückt. In dieser Erscheinung kommt der Einfluss der türkischen Sprache zum Ausdruck, die beide Bedeutungen, des Mittels und der Gesellschaft, durch die gleiche Form wiedergibt, und zwar — im Einklang mit ihrer Struktur — mit Hilfe eines Suffixes und nicht einer Präposition.

Der verdoppelte Gebrauch der persönlichen Fürwörter hat sich in unserer Mundart aller Wahrscheinlichkeit nach unter griechischem Einfluss auf thrakischem Boden entwickelt (§ 519).

An Stelle von Wortverbindungen wie *ja i ti* 'ich und du' werden Verbindungen des Typs *mi s tobŕm* 'wir mit dir' verwendet (§ 521).

Der Gebrauch der Fürwörter *svoj* und *sebe* ist in vielem eingeschränkt (§ 522—523) und auf einzelne versteinerte Ausdrücke reduziert (wie z. B.: *nije na (sŕmo) svojom (mu) ladu* 'er ist nŕrrisch',

'mit seinem Verstand ist es nicht in Ordnung'; vgl. russisch *lad* 'Übereinstimmung', polnisch *ład* 'Ordnung' usw.) und – beim Fürworte *svđj* — auf die spezialisierte Bedeutung 'eigen'.

An Stelle des Instrumentals des Fürwortes *šđ* 'was' wird die entsprechende Form des Fürwortes *ko* 'wer' in Verbindung mit der Präposition *s* verwendet: *S-kīm ėu da pometŕm* 'Womit werde ich (das Zimmer) kehren' (§ 524).

Die Kategorie der bestimmten und unbestimmten Adjektive ist zwar im Gebrauch (§ 526—9), obwohl deren morphologische Kennzeichnung auf den Akzentunterschied bei einem Teil der Adjektive und den Unterschied bei den Endungen des Nom. Sing. männl. Geschl. (-*o*: -*i*) reduziert erscheint. Zum Unterschied gegenüber der Entwicklung in zahlreichen westlichen serbokroatischen Mundarten, verdrängen hier die bestimmten Formen keineswegs die unbestimmten aus der attributiven Verwendung. Es wird, vielmehr, eine gewisse Expansion der unbestimmten Formen beobachtet. Möglicherweise handelt es sich hier um eine gewichtige und ziemlich alte Isoglosse, die grosse Dialektgruppen verbindet, bzw. trennt (§ 528).

Von fundamentaler Bedeutung für die Syntax der Zeitwortformen ist der Umstand, dass einfache Präteritalzeiten lebhaft gebraucht werden. Der Verfasser hat im „Južnoslovenski filolog“, XX, eine Arbeit über deren Bedeutungen und Gebrauch veröffentlicht.

Das Adverb des Präsens wird sehr viel verwendet. Auch absolute Konstruktionen mit dieser Form, wie sie in der serbokroatischen Sprache einst häufig vorkamen, aus der heutigen jedoch beinahe vollkommen verschwunden sind, werden für gewöhnlich gebraucht (§ 545).

Der sog. Part. perf. pass. wird auch von nichttransitiven Verben gebildet; seine Bedeutung ist jedoch nicht passiv, sondern resultativ (§ 550). Nach dieser Richtung verwirklicht die Mundart von Gallipoli bis ans Ende eine Entwicklung, die auch in anderen Mundarten begonnen wurde.

Der negative Imperativ wird mit Hilfe von *nŕka* 'tue nicht' und nicht mit *nemoj* 'dass.' gebildet (§ 553).

Die periphrastischen Konditionale mit dem Imperfekt *ċav(u)*, *ċas...* (*hċah*, *hċaše*) sind sehr gebräuchlich (§ 555—557). Diese zusammengesetzte Verbalformen werden zumeist für irreale konditionale Situation in der Vergangenheit gebraucht, u. zw. nicht nur in der Apodosis — hier lautet die Konstruktion: *ċav(u) + da + Präsens*, —

sondern auch in der Protase (in diesem Falle wird *čav(u)* mit dem Infinitiv verbunden).

Die zusammengesetzte Verbalform mit *bi* (das in dieser Mundart für alle Personen unverändert bleibt) hat hier keine potentielle, sondern habituelle Bedeutung (einer Handlung, die in der Vergangenheit oft oder brauchmässig verrichtet wurde) (§ 559).

Trotz jahrhundertlangem Leben in der nichtslavischen Umwelt Thrakiens blieb die Kategorie des Verbalaspekts vollkommen unverändert erhalten (§ 560).

In der 3. Pers. Sing. und Plur. des Perfekts entfällt in vielen Fällen die Kopula, in der Hauptsache im syntaktischen Relativ (§ 568). Beim substantivischen Prädikat entfällt die Kopula sehr oft, und zwar unter dem Einfluss analoger türkischer Konstruktionen (§ 569).

Charakteristisch für die Wortfolge in diesem Dialekt ist, dass die Enklitik der 3. Pers. Sing. Präs. jene Stelle im Satz einnimmt, die auch den übrigen Verbalenklitiken zufällt, also vor den pronominalen Enklitiken (§ 575). Vor der pronominalen Enklitik steht im Satz immer auch das verneinende Präsens *ntsam* (§ 576).

Die Zahlen von 2 bis 4 weiblichen Geschlechts ziehen die Verwendung des Gen. Sing. und nicht des Nom. Plur. nach sich (§ 582), während beim sächl. Geschl. der Gen. Plur. (und nicht der Gen. Sing.) verwendet wird (§ 583).

Bei höheren Zahlen als 4 ist nur der Instrumental des Substantivs deklinierbar: *Dóde pēd brājtama* 'er kam mit fünf Brüdern' (§ 586).

Schlussfolgerung

A. Das Ursprungsgebiet der Gallipoli-Serben

Zwecks Feststellung der ursprünglichen Heimat der Gallipoli-Serben muss die Methode der Überschneidung der Isoglossen jener Eigenschaften angewendet werden, die wir in der Mundart von Gallipoli und in anderen serbokroatischen Mundarten antreffen. Das alte Lebensgebiet der Gallipoli-Serben befand sich in jener Zone, die die meisten und wichtigsten jener Spracheigenschaften aufweist, die der Mundart von Gallipoli entsprechen. Insofern es bei den Übereinstimmungen auch zu zufälligen Koinzidenzen kommen sollte, schließen die Wahrscheinlichkeitsgesetze die Möglichkeit aus, dass eine

grosse Anzahl einzelner Übereinstimmungen durch Zufall erklärt wird.

Von den neuštokavischen Mundarten kommen vor allem jene im Westen nicht in Betracht, da die Gallipoli-Mundart weder das *šc* < *skj, noch das *j* < *dj (*gospoja* 'Frau'), aber auch nicht das *e* in *greb* 'Grab', *vrebac* 'Sperling', *četver-* 'vier-', noch das *more* < *može* 'kann' kennt (§ 596).

Die Betonung schliesst unsere Mundart der Gruppe der älteren neuštokavischen an, während die Deklinationsformen (verallgemeinertes *-ma* im Dat.-Instr. und Ausgleichung des Gen. und Lok. Plur.) es ermöglichen, die Herkunft der Gallipoli-Serbeu genauer an die Zone zu binden, die die Zeta-Sjenica- und Kosovo-Resava-Dialekte, ebenso auch die Mundarten der Požarevac-Vršac-Gruppe, umfasst (§ 597). (Der letzte Termin wurde vom Verfasser geprägt; er entstand als Ergebnis seiner Untersuchungen der Mundarten der betreffenden Gebiete an Ort und Stelle. Die Mundarten dieser Gruppe sind durch ihre, dem Šumadija-Vojvodina-Dialekt ähnlichen, Ikavismen, zugleich aber auch durch die dem Kosovo-Resava-Dialekt ähnliche ältere Betonung charakteristisch.) Eine Reihe weiterer Eigenschaften, wie *zabrđim* 'vergesse', *lěbac* 'Brot': (Gen. Sing.) *lě'ba*, *pūža* 'Schnecke' weibl. Geschl., Gen. *ōketa* 'Auges', der massenhafte Übergang von Substantiven weibl. Geschl. der alten *i*-Stämme zum männl. Geschl., das possessive Fürwort *nđnin* 'ihr', die Part. perf. pass. der Type *užēnel* 'verheiratet' und *izgūben* 'verloren', die 1. Pers. Sing. Aor. *ūzo* 'nahm', das Präs. *ūzēm* 'nehme', *kovēm* 'schmiede', *snovēm* 'zettle an (beim Webstuhl)', der Typ *otrūla* 'vergiftet', das Part. perf. akt. *čāvo* 'wollte', der adnominale possessive Dativ und lexikalische Einzelheiten wie *vrs* 'über, auf', *kuče* 'Hund', *marēni* (Schimpfwort), *plādne* 'Mittag', *fřjim* 'schleudere' weisen unzweifelhaft auf den Osten hin, die montenegrinische Abstammung der Gallipoli-Serben ausschliessend (§ 598—9).

Ziemlich zahlreiche und sehr wichtige Eigenschaften, wie Ikavismen, der Kanovac-Akzent, der Instr. Sing. der Substantive männl. Geschl. auf *-om*, der Dat. — Instr. Plur. der Substantive männl. Geschl. auf *-ama* und der Dat. — Lok. Sing. der Pronomina und Adjektive weibl. Geschl. auf *-om*, weisen auf die nördlichen Teile des neuštokavischen Gebiets im Osten hin, also auf die Požarevac-Vršac-Mundartgruppe (§ 599). Nach dem Norden weist auch eine grosse Anzahl weiterer Eigenschaften hin, wie z. B. *věd-* anst. *vid-*, *-vo* beim männl. Geschl. Sing. des Part. perf. Akt., *žlrovi*

mrāvi 'Kraniche' mit *o*, *vodanica* 'Wassermühle', *vr̄vēm se* 'ich ringe', das Nichtvorhandensein des Phonems *dz*, *tr̄šnja* 'Kirsche' (und nicht *cr-*), *usvāne* (nicht *samne*) 'es tagt', der Gen. *dnā* 'Tages', der Gen. *gr̄dbāja* 'Gräber', *kō* 'wer' (und nicht *koj, kuj*), *d-ovā dōba* 'bis zu dieser Zeit', sowie eine Reihe von lexikalischen und Akzenteinzelheiten (§ 600).

Sehr umfangreich ist auch das Verzeichnis der Eigenschaften, die die Mundart von Gallipoli gleichermassen mit den Mundarten von Kosovo und jenen der Požarevac-Vršac-Gruppe verbinden (§ 601), während verhältnismässig sehr wenig Eigenschaften vorhanden sind, die nur auf dem Kosovo oder in der Metohija und nicht auch im Norden bekannt wären (§ 603). Die Mehrzahl dieser Eigenschaften erscheinen auch im Prizren-Timok-Dialekt vertreten; es besteht aber auch eine gewisse Anzahl anderer Eigenschaften, die sowohl der Mundart von Gallipoli als auch den Mundarten dieses Dialekts, insbesondere jenen nördlichen, gemein sind.

Daraus geht klar hervor, dass die Mundart von Gallipoli jenen der Požarevac-Vršac-Gruppe am nächsten steht (§ 602). Dennoch unterscheidet sich die Mundart von Gallipoli bedeutend auch von diesen und weist auch Eigenschaften anderen Charakters auf. Dies bedeutet jedoch keineswegs, dass diese Mundart eine Mischgrundlage hat, d. h. dass die Gallipoli-Serben heterogenen Ursprungs sind. Die nicht zahlreichen Ähnlichkeiten mit anderen Mundarten sind in der Regel das Ergebnis unumgänglicher zufälliger Koinzidenzen. Es besteht jedoch keine einzige Mundart ausser der erwähnten Zone, die eine bedeutendere Anzahl charakteristischer gemeinsamer Eigenschaften mit der Mundart von Gallipoli aufweisen könnte. Ausserdem zeigt die innere Struktur dieser Mundart eine Konsequenz in der phonetischen Entwicklung, die jede Mischung ausschliesst. Von ganz besonderer Wichtigkeit ist die Konsequenz im Wert des *e'* für das betonte *ě* (§ 609). Wäre auch nur ein Teil der Serben von Gallipoli anderen Ursprungs, hätte er nicht diesen so seltenen Wert des *ě* und könnte die subtile Unterscheidung *e — e' — i* nicht so konsequent durchführen, und zwar auf eine Art und Weise, als ob hiebei ein sehr guter Lehrer der vergleichenden Grammatik weisunggebend vorhanden gewesen wäre. Die Erklärung für die Unterschiede zwischen der Mundart von Gallipoli und jenen der Požarevac-Vršac-Gruppe ist auf einer ganz anderen Seite zu finden. Das ganze Gebiet der Vojvodina und des nördlichen und mittleren Serbien stellt ein

grosses metanastasisches Territorium dar, dessen Bevölkerung zur Zeit der Wanderungen (XV.-XIX. Jhrdt.) vollkommen verändert und durcheinander geworfen wurde. Es ist verständlich, dass vor den Wanderungen, deren wichtigste vom Süden nach Norden gingen, die Isoglossen sich auf diesem Gebiet ganz anders ausbreiten und kreuzen mussten, so dass es lokale Mundarten geben konnte und auch geben musste, die Kombinationen von Eigenschaften aufwiesen, wie sie in den heutigen Mundarten nicht vorkommen (§ 609). Auch die Požarevac-Vršac-Gruppe selbst ist, wie dies die geographische Lage und die innere Struktur ihrer Mundarten zeigen, eigentlich aus ziemlich zerstreuten Resten eines alten Dialekts zusammengesetzt, der früher weiter südlich bestehen musste. Die Mundart von Gallipoli setzt eine der ausgestorbenen lokalen Mundarten dieses Dialekts fort. Daher kann auch unter den heutigen lokalen Mundarten keine einzige gefunden werden, von der behauptet werden könnte, dass die Mundart von Gallipoli geradewegs von ihr abstammt. Aus diesem Grund ist unsere Mundart nicht nur für die Erklärung der Vergangenheit der Požarevac-Vršac-Mundarten, sondern auch für die Rekonstruktion des Bildes der alten Dialekte im nördlichen Serbien wichtig. Die bisher dargelegte Analyse weist unzweifelhaft auf das Tal der Grossen Morava oder die ihm benachbarten Gebiete (also das Gebiet südlich der heutigen Zone der Požarevac-Vršac-Mundarten) als wahrscheinliche ursprüngliche Heimat der Gallipoli-Serben hin (§ 605). Dies bedeutet, dass die Linguistik eine Bestätigung der Volksüberlieferung von der Übersiedlung aus Jagodina (dem heutigen Svetozarevo) liefert (§ 606). Bei der Überprüfung dieser Schlussfolgerung im Dorf Glogovac bei Svetozarevo, wo sich ein ausnehmend hoher Prozentsatz alter Einwohner vorfindet, konnte der Verfasser eine grosse Anzahl von Eigenschaften feststellen, die mit jenen bei den Gallipoli-Serben übereinstimmen und sich hier, allen Perturbationen der Wanderungen widerstehend, erhalten haben (§ 608).

Dies gibt die Möglichkeit zur Beschreibung eines neuen Gebietes: der Rekonstruktion des ursprünglichen Dialektbildes des heutigen Migrationsgebietes im nördlichen und mittleren Serbien (§ 617). Diese Aufgabe, eine der Zentralarbeiten unserer geschichtlichen Dialektologie, wird eine komparative Analyse sowohl der Auswanderer-dialekte (wie es der von Gallipoli, bzw. in einer teilweise anderen, Art einzelne in der Vojvodina sind), sowie auch der Dialekte im

Ursprungsgebiet (wo Spuren eines Dialektsubstrats entdeckt werden können), unter gleichmässiger und ständiger Ausnutzung sämtlicher toponomastischen, geschichtlichen und ethnologischen Daten sowie der spärlichen bestehenden Sprachdenkmäler erfordern. Den ersten sicheren Ausgangspunkt für eine derartige Analyse bietet die Mundart von Gallipoli, die es uns ermöglicht nicht nur einen alten Dialekttyp und dessen geographische Lage festzustellen, sondern auch die Konturen der Verteilung benachbarter Typen und die seinerzeitigen Isoglossen einer Reihe von Eigenschaften vorauszusetzen. Ganz besonders wichtig erscheint der Umstand, dass auf Grund der Mundart von Gallipoli das Alter und die substratische Herkunft (im Sinne eines Dialektsubstrats) einer ganzen Reihe von Eigenschaften festgestellt werden kann, die in den Mundarten des nördlichen Serbien zu finden sind. Jetzt kann behauptet werden, dass beispielsweise der Akzent der Kanovci, der Dat.-Instr. des Typs *selama* 'Dörfnern', Formen des Typs *onom ženi* 'jener Frau', das *ě* in *ved-* < *věd-* anst. *vid-* und viele andere Eigentümlichkeiten in den Dialekten des nördlichen Serbien älter als die Migrationswellen aus dem Süden sind (§ 622). Von grundlegender Bedeutung ist jedoch die Tatsache, dass die Ikavismen in diesem Gebiet nicht nur älter als die Wanderungen, sondern sogar auch als der Ersatz des *ě* durch *e* in anderen Beispielen sind (§ 619). Dies wirft ein ganz neues Licht auf die Frage der Genesis des nordöstlichen serbokroatischen Dialekttyps (ekavischer mit Ikavismen), der den Raum von Kraljevo bis Segedin einnimmt und die Grundlage der serbokroatischen Schriftsprache in Serbien und in der Vojvodina bildet. Es ist klar, dass die Voraussetzung über die Entstehung dieses Dialekts im Wege der Mischung der bereits fertigen ekavischen und fertigen ikavischen Mundart entfallen muss. Es wird von einem geschlosseneren Grundwert des *ě* in jenen Gebieten ausgegangen werden müssen (jenem, der in der Mundart von Gallipoli erhalten blieb). Dieserart wird auch die im Vojvodina-Šumadija-Dialekt übliche Entwicklung *ě* > *i* im Wege der Assimilation in einigen phonetischen Stellungen klar: *ěj* > *ij* (*stàriji* 'ältere'), *gñě* > *gñi* (*gñizdo* 'Nest', *gñivan* 'mislaunt', 'kränklich' u. s. w. (§ 623). Die durch unsere Mundart gelieferten Aufklärungen werden eine wirksamere Ausnutzung auch anderer Daten — jener, die aus den Mundarten stammen, deren Vergangenheit das Material von Gallipoli erhellt — ermöglichen. Zu gleicher Zeit weist dieses Material auf das Alter des Požarevac-Vršac mundartlichen Typs hin (§ 620). Es bestanden also noch vor der Wanderung Mundarten mit Šumadija-Vojvodina-Ikavismen,

doch ohne die neuštokavische Akzentverschiebung. Dieserart entfällt die Möglichkeit der Erklärung dieses Typs als nachträgliche Kreuzung des Kosovo-Resava und Šumadija-Vojvodina Dialekts.

Die Parallele zwischen der Mundart von Gallipoli und jener von Krašova (§ 604), dessen Ursprungsgebiet, wie die der Untersuchungen des Verfassers ergeben (JF XVIII.), sich im unteren Teil des Flussgebietes des Timok befand, ist sehr anziehend. Obwohl zwischen den beiden Mundarten grosse Unterschiede bestehen, fallen eine ganze Reihe frappanter Ähnlichkeiten vor allem ins Auge: $e > e^i$ (betont) || i (unbetont), *věd-* anst. *vid-*, gall. *-ama* im Dat. Plur. Subst. männl. und sächl. Geschl. sowie kraš. *-am*, die Spur des *h* und nicht des *v* im gall. *žb'ša se* 'gähnt' und kraš. *se zéja* 'dass.' und die mediale Form dieses Verbums selber, weiter eine Reihe lexikalischer Eigenschaften. Die Übereinstimmungen sind derart, dass sie die Voraussetzung alter Isoglossen gestatten, die sich auf einem ausgedehnten Gebiet über das nordöstliche Serbien, von der Grossen Morava bis zum Timok, erstreckten und später vollkommen oder teilweise durch neuere Siedlungen zerstreut wurden, die dieses ganze Gebiet überspülten. Es lässt sich da auf einem verschwundenen Dialekttyp schliessen, dessen wichtigsten Eigenschaften $\acute{e} = e^i$, die vorwiegend ältere Akzentuierung, jedoch mit dem Herüberziehen des " von der Endsilbe (sowohl der offenen als auch der geschlossenen) und der Übertragung der Endungen weibl. Geschl. auf die Formen des Dat. Plur. der Substantiva männl. Geschl. sind. Zu kleineren, aber bedeutenden Charakteristiken würde auch *věd-* anst. *vid-* gehören (§ 622). Diese Eigenschaften, bzw. ihre Spuren finden sich ausserdem auch in den Mundarten der Požarevac-Vršac-Gruppe. Dieserart bekommen wir die ersten Unterlagen über die sprachlichen Eigenschaften des alten ethnischen Typs von Braničevci, die bisher der Wissenschaft vollkommen unbekannt waren.

B. Das Problem des Datums der Migration

Ein Datieren der Migration einzig auf Grund der sprachlichen Eigenschaften ist nur approximativ möglich, insbesondere für den Fall, dass keine genügende Anzahl von schriftlichen Denkmälern aus dem Ursprungsgebiet zur Verfügung stehen, so dass als chronologischer Rückhalt die Epoche der einzelnen Veränderungen in anderen Gebieten angenommen werden muss, obwohl sich die gleichen Veränderungen im Ursprungsgebiet der Auswanderer in einer ganz anderen Zeit abgespielt haben können. Ausserdem kann weder die

Möglichkeit eines Entwicklungsparallelismus, noch die der Fortsetzung alter Entwicklungstendenzen ausgeschlossen werden.

Auf Grund des Zustandes des neuen Jotierens, des Verschwindens des *h* und der Gleichschaltung der Formen des Dat. und Instr. Plur. kann geschlossen werden, dass die Gallipoli-Serben aus ihrem ursprünglichen Siedlungsgebiet zwar die Impulse für diese Veränderungen, nicht aber auch die fertigen Ergebnisse mit sich nahmen (§ 613). Demzufolge kann die Auswanderung nicht vor der Mitte des XVI. Jhrdts. stattgefunden haben. Das nichtersetzte *ě* und der Umstand, dass die Auswanderung jedenfalls vor der Beendigung der grossen Migrationsbewegungen stattfand, die seit dem XVII. Jhrdt. das Tal der Grossen Morava bespülten, sprechen dafür, dass die Wanderung keinesfalls nach der Mitte des XVII. Jhrdts. stattgefunden haben kann (§ 615). Diese Schlussfolgerung — Wanderung in der zweiten Hälfte des XVI. oder ersten Hälfte des XVII. Jhrdts. — stimmt auch mit den Ergebnissen der geschichtlichen und ethnographischen Forschungen von Prof. Filipović überein (§ 616). Aus der Tatsache, dass die Migration der Gallipoli-Serben in diese Epoche fällt, geht eine grosse Anzahl von Schlussfolgerungen in bezug auf die Chronologie einzelner Erscheinungen hervor. Die wichtigste davon ist das Bestehen des nichtersetzten *ě* im nördlichen Serbien, auch noch in einer relativ kurz zurückliegenden Epoche, die weit jünger ist als die Zeit von der angenommen wird, dass innerhalb derselben das *ě* in diesen Gebieten das *e* ergab (§ 623). Ebenso bedeutungsvoll sind auch die Auskünfte, die über die Epoche der Verbreitung des *-ma* im Dat. — Instr. Plur. und über das Alter einer Reihe von Akzenterscheinungen, vor allem über die sog. Dehnung der Kanovci erhalten werden können.

РЕГИСТАР РЕЧИ¹

а 320
 а 304
 абер 309
 аџус 441
 аџија 131, 220
 а(де) 89, 107, 380
 адет 37, 175, 220, 377
 альм 231, 232, 348
 азе 446
 азр 447
 аит 122, 180
 ајдутин 106, 182
 ајдуткина 195
 ајина 90, 113, 123
 ајка 123
 акам 20, 237, 242
 ако 35, 90, 293, 320, 369,
 387
 акшамосто 301
 алва 217, 304, 350
 алтън 76, 79, 228, 255, 335,
 348, 368, 399, 400, 449
 ама (-амн) 231, 295, 301,
 318, 320
 ама (усклик дивљења) 451
 аман 311
 Ангелина 315
 Англичани 349
 априљ 117
 аранија 81, 90, 350

аргатин 304, 385
 ардал 123
 ардич 451
 аскер 162, 175, 221, 228,
 357, 389
 ах 127, 320

баба 360, 389, 393
 бабин 216
 баир 400
 баиров 332
 баирче 326
 баја 27, 34, 104, 105, 184,
 195, 306, 314, 319, 320,
 333, 344, 357, 379, 392,
 393
 бајање 250
 бајем 25, 242, 259
 бајин 152, 184, 344, 345,
 397
 бајча 167, 326, 393
 бакрач 34, 228, 350, 399
 бакраче 224, 378
 бакър 76, 182
 балъза 76, 79
 бањик 142
 Барјамич 31
 бастун 364
 бат 176

батак 118
 батакљив 118
 бахча 127, 217
 бахчаванџија 127
 бахчаванџица 93
 бацнем 274
 баш 303, 311
 баша 342
 Белчов 20
 бевт 167, 176
 берн 459
 бетердишем 457
 бечин 220, 235, 241, 288,
 290
 бешво 24, 36, 54, 56, 57,
 98, 124, 210, 217, 224,
 313, 362, 363, 364, 365
 бешву 36, 52, 238, 239,
 294, 301, 318, 319, 320,
 373, 411
 бешгање 120
 бешжим 43, 54, 56, 92, 200,
 235, 241, 242, 271, 290,
 291, 364, 375
 бешлац 54
 бешлим 54, 235
 бешлим се 56
 бешлоња 56, 195, 368, 463
 бешс 54
 бешсан 54, 211, 227

¹ Из разлога краткоће у регистар нису могле бити унете све речи из дијалекатског материјала у овој књизи. Узимани су по правилу значајнији и интереснији примери. Исти разлози захтевали су да се сви облици исте речи дају под једном одредницом, код именца и именичких заменица под ном. јл., код атрибутивских речи под ном. јл. м. р., а код глагола под 1 л. јл. презента (извесни изузеци су учињени код помоћних глагола чије су разнолике форме даване на разним местима у азбучним реду). Рефлексионе форме са се од глагола који се јављају и без се нису посебно издвајане. Глаголске именице, међутим, иако су тесно везане с глаголским системом, навођене су на својим местима. Прилози облички једнаки средњем роду придева уврштени су под одредницу придева. Ни колебања у фонетском лику примера најчешће нису узимана у обзир тамо где су она у складу са битним обележјима фонетизма галипољског говора. При том су примери са прелакценатским *e* — *e^u* — *и* одн. *о* — *у* обично нормализовани на изговор са *и* одн. *у* као најтипичнији, док су варијанте без цакавизма претпостављене гласовним ликовима са цакавизмом. Акценат није обележаван пошто исти облик, према законима акцентуације овог говора, може често имати по два или три акценатска лика. — Знак *e^u* уврштен је у азбучни ред иза *e*, а *ь* на крају азбучке.

- би 256
 бивам 225, 298
 биво 24, 27, 44, 85, 400
 бивола 26, 79, 182, 393
 биволица 27, 311, 349
 биволски 325, 365
 бигејдисујем 296, 359, 381
 бигендишем 86, 296
 бидо 53, 95, 216, 293, 301, 307, 311, 334
 бизврема 56, 302
 блило 61
 бинем 44, 95, 192, 293, 312, 369, 385, 414
 бинет (бинут) 275, 293, 379, 386
 биниво 85, 143, 397
 бирем 235, 386, 391
 бис (без) 36, 313, 314
 бисеџа 26, 52, 354
 биседим 25, 43, 310, 380, 383
 бит 176
 биће 253, 256, 294
 благ дан 371
 благосовим 150, 151
 блячно 90
 блет 54, 56, 153
 близо 118, 305, 308
 блујем 114, 115, 132, 241, 242, 259, 278, 360, 385
 бобоче 190, 232, 383
 Божин 184
 божић 28, 132
 божији 212, 215
 боза 207, 362
 бојак 341, 462
 бојак 37, 87, 90, 170, 185, 339, 360
 бок 36, 135, 154, 170, 206, 310, 349, 352, 377, 385, 387, 400
 болан 24, 335, 349, 390
 болес 68, 73, 138, 140, 197, 224
 боп 28, 135, 312, 330, 375
 борчлија 105
 бос 28, 214, 318, 378
 бостаницја 131
 бочнић 28, 90, 215, 339, 365
 брада 26, 45, 251
 браним 27, 239
 брат 122, 170, 180, 229, 319, 400
 братац 39
 братовџи 208
 брашно 61
 бравица 81
 брдил 341
 брдо 333, 375
 брес 54, 56, 105, 123, 138, 140, 176, 180
 бресква 54, 56, 110, 140, 160
 бринем се 393
 бристар 149, 331, 390
 бритвање 250
 бритвим 250, 342
 брсанце 24
 брсјан 113, 131
 брујање 47, 83
 брујим 83, 242, 287, 337, 376
 бршвени 81
 бубавац 37, 170
 бубаница 326
 бува 24, 126, 308
 буга 195, 302, 330, 464
 Бугарин 170, 182
 бугарски 37
 Бугарче 37, 38
 будем 47
 будим 132, 240
 бужићни 147, 212, 383
 бужићнов 226
 бујадисујем 296
 бујадишем 296
 бујање 120, 251
 бујим се 253, 292
 булање 120, 250
 булгур 79, 383
 були 27, 222, 230, 239, 382
 бувар 225
 буџишта 24, 26, 44, 47, 105, 188, 359
 бусерина 88, 124
 бусијак 26, 47, 113, 132
 бут 176, 179
 вадим 124, 329
 ваздан 24, 152, 301
 вајам 113, 356
 вајам 113, 212, 241
 вајање 26, 37, 120, 335
 ваки 43, 69, 90, 211, 217, 221, 309
 वालीки 90, 91, 221, 309
 валок 27, 36, 174, 175, 330
 валоче 227, 399
 вам 91, 124, 201, 255, 303, 304, 412
 вамо 303
 вамоке 108, 215, 303, 304, 321
 варам 52, 297
 варање 37, 250
 вариво 160
 варим 38, 52, 235, 388, 395
 Васиљов 226
 ваш 208
 вегдиње 52, 55, 94, 253, 255, 301, 340, 390, 397
 вегдињањни 37, 208
 вежем 239, 242, 282, 376, 385
 везање 120, 250
 вејат 52, 78, 107, 125, 152, 363, 364
 велик 52, 118, 167, 186, 197, 211, 212, 216, 224, 225, 312, 316, 363, 364, 365, 367, 388, 390, 397
 Велики Јар 224, 364
 величак 225
 вересија 320
 весево 24, 85
 веселим се 252
 веселоћа 28, 31
 већи 24, 209, 335
 вејдем 28, 63, 109, 201, 210, 216, 221, 225, 231, 251, 287, 297, 301, 303, 306, 319, 352, 361, 381, 383, 384, 388, 389, 393
 већам 63, 86, 287, 297, 384
 веће 53, 54, 346, 415
 вејем 54, 71, 235, 274
 вењац 54, 56, 73, 177, 178
 вењчам 27, 38, 54, 56, 201
 вепра 54, 252
 вепрујем се 37, 54, 312, 320, 357, 385
 веостицини 54
 веатар 24, 54, 177, 364
 ви 33, 43, 200, 201, 319
 видам 250
 видање (вићање) 250
 вијар 125, 342, 364, 384
 вијнем 24, 25, 27, 36, 91, 231, 252, 259, 274, 308
 вила 25, 195, 217, 399, 413
 вилает 176, 217, 222
 вилим 34, 118, 235, 239, 287, 394
 виличак 390
 вино 188
 виноград 151
 висеље 120, 121, 157
 висок 28, 29, 124, 363
 височко 225
 витлић 148
 витрена 61, 336, 463
 вишке 311, 321
 вичем 242, 270, 281, 321

- вичера 131
 вичерам 380
 вишња 43
 виштим 24, 34, 37, 131,
 235, 236, 241, 242, 288,
 290, 318, 341, 414
 вистиренар 48
 власнићи 112, 143
 Влах 127
 вода 25, 26, 28, 33, 36,
 167, 214, 310, 370, 409
 водеке 27, 37, 72, 73, 197,
 227, 229, 301, 302, 321,
 387
 водеџр в. водеџр
 воја 113, 248, 353, 386
 волов 26, 28, 31, 50, 137,
 183, 309, 318, 385
 воње 149
 вот 73, 91, 135, 153, 206,
 300, 302, 318, 412
 врабац 24, 27, 97, 177, 178,
 320
 врагови 167, 305
 врази 174
 вранило 83
 враним 346
 врапцов 226
 врат 318, 392
 врата 25, 27, 162, 167, 190,
 216, 229, 326, 337
 вратим 25, 27, 235, 304,
 368
 враћам 242
 врв 110, 126, 137, 167, 332
 врвање 250
 врвем се 112, 360, 411
 врво 85
 врења 54, 212, 349
 време 27, 54, 56, 81, 83,
 188, 189, 190, 296, 360
 времелом 54, 189, 302
 врења 24, 52, 64, 167, 212,
 395
 врн 33, 287
 врпца 122, 160, 215, 221,
 231, 334
 врс 36, 110, 197, 333, 334,
 356, 406
 врста 390
 вршено 31, 57, 81, 109, 162,
 187, 190, 220
 вртило 81, 187, 225, 395
 вртим 25, 29, 43, 235, 236,
 240, 265, 314
 вршина 29, 81, 212, 313
 врућ 24, 81, 134, 208, 214
 вршаћи 26
 вршним 37, 78, 120, 239,
 250, 264
 вуданица 61, 97, 214, 313,
 336, 406, 411, 418, 463
 вудеџр 55, 305, 338
 вудеџре 305, 308, 321
 вук 24
 вуловски 167, 212, 214,
 217, 326
 вучем 24, 25, 26, 134, 190,
 192, 229, 261, 399
 га в. он
 гавранова 153
 гаднав 110, 137
 гаднавац 37, 170, 306
 гаднавица 109, 195
 гадноћа 28, 407
 газа 52, 329, 349, 364, 365
 галичар 338, 360, 389
 гарга 160, 444
 гарило 190, 385
 гасим 27
 гаћник 37, 44, 52, 147,
 162, 175, 385
 гвешрим 65, 110, 253
 гвозје в. гозје
 гворање 120, 250
 гворим 29, 52, 56, 94, 110,
 124, 135, 200, 212, 221,
 239, 310, 318, 319, 370,
 390
 гечит 135
 гечкам 65
 глава 24, 27, 31, 36, 324
 главниња 314
 главња 160, 385
 гладан 24, 143, 211, 212,
 411
 глаћање 250
 глас 336
 глат 135
 гледам 225, 238, 239, 286,
 302, 365, 383, 386, 391,
 461
 глок 135
 глув 126, 325
 глувак 84, 126
 глувака 47, 126
 гљива 116, 318
 гљиста 116
 гњида 148, 201
 гњитем 148, 260, 264
 гњој 106, 148
 гворним в. гворним
 Гога 195, 267, 333
 Гогин 210, 331
 година 52, 167, 212
 годињашњи 208
 гозда 96, 195, 255, 341
 гозје 109, 123, 387, 389
 гол 28, 29, 52, 212, 221
 голови 101, 154
 головчићи 154
 гор 68, 307, 412
 гора 302
 гореке 68, 73, 91, 321
 горике 307
 горям 31, 34
 Горња Мала 212
 горњи 119, 208, 212
 госпођа 326, 400
 госпот 135, 170, 206, 310,
 387
 гост 36, 140, 160, 161,
 162, 171, 326
 готов 392
 грабја 113, 195
 грабјица 195
 грабовина 150
 грав 126
 градје 122
 граћање 120, 250
 грајање 120, 250
 грајим 104, 239, 241, 304,
 311, 318, 396
 граорак 124, 167
 грбање 81, 83, 120, 250
 грвота 29, 81, 380
 грдало 81, 90, 151, 187,
 192, 318
 гремењ 81, 83, 120, 150,
 155, 156, 180, 182, 326
 гречв 54, 56, 81, 126, 174,
 215
 гречјем 39, 54, 71, 107
 грешка 54
 грибем 28, 201, 261, 378
 гризем 260
 Грка 185, 195, 200, 383,
 398
 Гркиња 195
 гркјан 113, 116
 грлање 120, 250
 грлим 235
 грло 36, 188
 грм 83
 грмењи в. гремењ
 грми 83
 грнац 160, 170, 176, 389,
 390
 грнчар 26, 342
 грозје 123, 187, 188, 210,
 256, 383, 401
 греп 28, 100, 123, 135,
 167, 175, 180, 182, 325,
 411, 428

- грост 83, 123, 138, 139,
 140, 171, 176, 178, 179,
 221
 груба вѣпра 362, 364
 грувам 126, 235
 груда 198
 груп 27, 135, 136, 215,
 231, 362, 390, 464
 Грче 162, 190, 305, 310,
 349
 грчки 201, 310
 губер 175
 губерров 332, 378, 388
 губим 242, 318, 375
 гувѣда 251
 гувѣдар 31, 37
 гувѣнина 47
 гувно 25, 27, 31, 148, 167,
 188, 190, 387
 гувнов 370
 гуздена 109, 195
 гузица 329, 389
 гузињи 190
 гујим 155, 242
 гулишав 26, 28, 29, 47,
 110, 137, 216
 гумила 152, 212
 гуња 137, 152
 гуршица 48, 119, 155
 гускиче 190
 густ 95, 132, 140
 гутам 27, 239
 гуштер 24, 37, 131, 175

 да 35, 36, 89, 206, 224,
 266, 293, 301, 318, 319,
 320, 371, 387, 388, 414
 давим се 393
 давуле 251, 368
 дајем 259, 278
 далеко 28, 309, 334
 далечко 309
 дам 24, 25, 27, 33, 106,
 201, 237, 238, 253, 319
 дамга 145
 дан 24, 143, 167, 171, 177,
 183, 198, 210, 215, 253,
 301, 302, 312, 318, 319,
 368, 393, 411
 данас 24, 30, 301, 414
 данаске 30, 132, 255, 265,
 301, 310, 318, 321, 382
 данашњи 149, 208, 388,
 390
 дарујем 278
 даска 24, 28, 160, 277,
 370, 387, 393
 даскалос 136, 326
 даш 24, 124, 135, 138,
 141, 171, 176, 178, 197,
 238, 255, 318, 324, 366,
 391, 415, 417
 два 33, 39, 227, 228, 307,
 398
 дваес 88, 93, 138, 150,
 153, 228, 399
 дванаес 37, 88, 108, 228,
 399
 двен 33, 36, 55, 61, 399
 двој 106, 160, 192, 220,
 227, 229, 231, 334, 397,
 399
 двоја 229
 двор 152
 дворим 239
 дворњи 218, 378, 388
 двујашче 36, 110, 190, 231,
 346
 двујнице 47, 229, 230, 392,
 400
 де 320
 девет 143, 228
 дерем 269, 270
 десет 228, 399
 десне 199
 десни 33, 34, 189, 320
 Деспа 335
 деф 130, 447
 деџ 69, 137, 254, 302, 320,
 357, 392, 398, 409
 дешвер 54, 326, 342
 дешверче 37, 54
 дешво 24, 54, 56, 85, 86,
 167, 176, 186
 дешда 54, 58, 184, 195,
 306, 312, 314, 318, 389,
 393
 дешдин 52, 54, 152
 дешкам 54, 56, 58, 107,
 114, 237
 дешно 302, 321
 деште 26, 27, 54, 56, 58,
 59, 318
 дешца 34, 54, 61, 190, 196,
 201, 311, 414
 ди в. деџ
 дибево 85, 86, 363, 364,
 394
 дибиљар 117, 170
 дибок 28, 29, 46, 100, 186,
 212, 265, 310, 375, 414
 диверњи 208
 дивидисет 228
 дивитнаес 108, 223
 дивји 45, 46, 104, 110,
 123, 208
 дивојка 26, 34, 61, 70, 98,
 100, 106, 201, 212, 306,
 311, 318, 319, 320, 389,
 392, 394
 дивојкин 227
 дивојница 25, 38, 62, 195,
 217
 дигнем 24, 28, 52, 88, 92,
 109, 195, 200, 224, 236,
 253, 262, 263, 265, 271,
 306, 393
 дигодер 73, 302, 321
 дижем 27, 235
 диџ 338
 дивреџма 302
 диџгор 46, 90, 307
 диџдалека 90, 309, 310,
 387, 391
 диџвора 308
 диџвобка 310
 диџдол 307, 378
 диџдома 309
 дија 125, 265, 342
 диџель 117, 170
 Димитар 46, 185
 Димитровица 93, 185
 Димитрос 136, 185
 динар 253
 дивно в. дешно
 дирек 174
 диспот 453
 дишем 281
 дишија 349
 дяжаст 140
 дно 35, 36, 143, 266, 293
 до в. ду
 добо 193, 210, 325, 338,
 411, 414
 довле 109, 306, 338, 364
 довлен 200, 256, 305, 321,
 338, 381, 382
 довлет 271, 306, 322, 375,
 384
 доџем 24, 27, 28, 29, 33,
 132, 134, 235, 251, 253,
 255, 262, 265, 268, 298,
 302, 306, 309, 310, 311,
 314, 348, 371, 372, 398,
 400
 дож 308, 320, 338, 393
 докле 392
 докля 306, 321, 338
 докопам 348
 докопам 298
 дол 68, 79, 91, 307, 412
 долама 333
 долеке 73
 долеж 109, 306
 долике 68, 73, 307, 321
 дољни 79, 90, 119, 167,
 208, 217, 227, 338
 дом 317, 350
 дома 201, 309, 311, 387
 доносим 299

- дошоџи 301, 338
 доорем 326
 допуњам 241
 досади се 50
 доста 309
 достанем 294
 досутра 301, 318, 338, 375
 дотиче 50, 51
 дотле 306, 324
 дотлеи 306, 321
 доцни 302
 драмчим 149, 463
 дрвен 159, 197, 210, 349, 363, 364
 дрво 11, 56, 104, 110, 123, 160, 162, 167, 187, 190, 191, 192, 210, 216, 255, 329, 351, 365, 387, 393
 дрвце 38, 39, 134, 187, 190
 дрвјања 120, 250
 дрвјем 54, 144, 241, 279, 282
 држак 162, 177, 214, 228, 332, 350, 399
 држим 93, 135, 235, 239, 256, 271, 292
 држим 128, 217, 283, 296, 342
 дрљави 170
 дрњиња 81, 149
 дробењ 150, 169, 180, 182, 462
 дробичак 174, 176
 дрпавац 37, 170
 дрпам 313
 дрпнем 370
 другајачко 37, 99, 310
 други 36, 83, 212, 216, 225, 301, 312, 356, 363, 364, 367
 ду 36, 227, 300, 308, 334, 335, 337, 338, 393
 дублизога 308
 дубри 29, 70, 72, 201, 310, 372
 дуводим 29, 47, 55, 69, 126, 194, 298, 301, 335
 дугодиве 255, 301, 319, 387
 дугујаст 47, 113
 дузвремја 302
 дуздајека 309
 дузнутре 308
 дујим 104
 дук 43, 135, 171
 дула 251, 441
 дулајм 77, 448
 дуластишем 448
 дулгар 27, 36, 37, 52, 79, 151, 162, 170, 175, 349
 думањин 28, 360
 думањинсто 109
 думур 170, 175
 дунисем 25, 28, 29, 50, 51, 55, 56, 61, 73, 92, 124, 248, 252, 253, 255, 260, 261, 262, 264, 265, 274, 371
 дуња-бузела 77
 дуспрегт 55, 83, 135, 307
 дустигнем 52, 93, 200, 262, 263, 275, 306, 346, 381
 дустрак 307, 342
 дуте-рем 55
 дућанија 131
 душа 36, 360, 382, 397
 душек 28, 271
 душем 195, 224, 242, 281, 364
 душманни 182
 душманкиња 38, 52, 195
 њашим 156, 251, 265, 329, 385
 њеба 135
 њеник 440
 њене 255, 360, 385
 њердељ 117
 њипам 338, 380
 њипнем 91, 274
 њишам 447
 њовда 77
 њокс 77
 њол 77, 167, 176, 324, 345, 385
 Ђорђа 184
 њубур 77, 265, 400
 њудуласт 449
 њукнем 214, 378, 381
 Бура 184, 393
 Бурђа 351
 Бурђов 184
 Бурђовдан 183, 184, 210, 226
 Бурин 184
 еви 98, 312, 338
 ево 312
 екимџија 123, 133, 135, 214, 215, 267, 350
 Ексархозов 19, 127
 ексархос 127, 136
 елајада 463
 елек 333
 ем 123
 ендек 95, 326
 енес 389
 ени 312
 ено 80
 еркек 349
 еркен 202
 ети 98, 312, 333
 ето 312
 ех 321
 ечмен 24, 28, 46, 105, 207, 330
 ешек 174, 175, 318, 385
 жабиче 37
 жабјак 37, 123, 131, 167
 жалим 52, 131
 жањам 110, 237, 241, 283, 360
 ждерем 262, 270
 жедан 24, 211, 365
 жеја 113, 155, 378
 жена 25, 28, 31, 34, 52, 131, 195, 237, 398
 женим 26, 234, 247
 жеша 343
 женска 318
 жетва 24
 жешавица 56, 109, 282
 жешам се 54, 129, 133, 237, 279, 282, 318, 385, 412, 419
 жешање 120, 250
 жив 27, 255, 319, 387, 390
 живујем 278, 279, 335
 жижена 131, 246, 261
 жила 335
 жиратак 27, 31, 197, 331, 380
 жирос 96, 98, 183, 311, 411, 418
 жито 131, 188, 190, 212, 313, 365
 жмуран 47, 160, 382
 жмурим 26, 43, 242, 347
 жњем 31, 119, 131, 222, 235, 241, 255, 284, 313
 жујка 320
 жут 210, 362, 364
 за 182, 317, 326, 348, 353, 356, 385
 заакам в. закам
 забијам 237, 298, 364
 забјем 123, 248, 276, 277
 забраим 94, 108, 109, 246, 406, 417
 забринем се 246, 375
 забудем 51
 забули 69, 376
 зав 137, 197, 210, 212, 215, 221, 333
 зава 87, 217, 414

завежем 24
 завијам 298
 завири 254, 318, 382, 481
 завиштим 288
 завјем 314
 завлачем 286, 296, 298
 заводим 126, 242, 245, 298,
 '306, 376
 заврвем 253
 завртим 69
 заврћам 201, 241, 283
 загњои 148
 заградим 24, 31, 201, 246
 загривем 200, 262, 263,
 264, 274, 275, 318
 загрлим 200, 236, 246
 задавим 52, 359, 374
 задевам 54, 214, 237, 311
 задењем 26, 216, 246, 262,
 263
 задијам се 125, 282
 задишем се (задишјем се)
 253, 281, 282
 задремњем (задремјем)
 54, 56, 144, 252, 253,
 282
 задувем 274
 задушним 25, 28, 47, 212,
 255, 341
 зађем 268, 298, 364, 370,
 387
 зажмури 253
 зазвијдим 291
 зазјам се 85, 302
 зазвоним 208
 заиц 95, 98, 104, 106, 160,
 169, 170, 171, 176, 182,
 224, 326, 370, 376, 414
 заички 39, 98, 353
 зајном 93, 142, 310, 318,
 359, 377, 414
 зајом 27
 зајче 38, 190
 закам 20, 88, 335
 какачим 311
 заклопим 52, 87, 246, 333
 заклучим 115, 196, 246
 заковем 248
 заковрчим 246, 332, 378,
 388
 закојем 26, 28, 200, 248,
 252, 254, 255, 284, 319,
 392, 397
 закопам 27, 182, 311, 325
 закопчем 286, 307
 закрбача 81, 151, 154, 232,
 256, 383
 закрпим 246
 закувем се 29, 43, 393
 залатим се 306, 322

залепим 54, 56
 залепјем 113, 295
 заманем 124, 275, 347
 заманујем 296, 335
 заметнем се 275, 304
 замећам се 241, 283, 320,
 393
 замењим 56, 312, 348
 замлаћен 134, 246
 замотавам 298, 360
 замотам 248
 замрзним 251
 замрзнем 29, 69, 262, 263
 замути 24, 246
 занисем 51, 261, 382
 заоблачи се 88
 заодом 352
 запалим 26, 235, 236
 запењем 273
 заперам 297
 заперим 246, 271, 297,
 349, 373, 378, 388
 запевам се 385
 запичем се 51, 254
 запишем 27, 248, 253
 запојем 55, 61, 185, 274,
 372, 382, 392
 запоквем 24, 69, 143, 207,
 217, 318, 382, 461
 запопевам 37, 56
 запостим се 316, 346
 започињем 295, 311, 316
 запошћавам се 298
 запрегнем 151
 запрећим 55
 запримчени се 311, 313
 запримчинује се 376
 зарадујем се 278
 зараста 251
 зарусим 81
 заведењим 56, 110
 засјам 251
 заспим 34, 252, 292
 засрби 346
 застигнем 246, 263
 застрамим се 108, 141
 застрамујем се 141
 затиснем 125, 246, 262,
 275
 затичем 263, 381
 затрепјем 186
 затрко се 267
 зафрјим 113, 186, 200, 215,
 298, 324
 зафужнем 130, 304, 326
 Захараћа 127
 зачујем 36, 252, 277
 зашто 313, 320, 335
 звежда 27, 54, 56, 226,
 310, 341

звијдим 24, 133, 242, 250,
 291, 306, 414
 здрав 387
 здравје 110, 123, 188, 428
 зево в. узнем
 зеје 105, 120
 зелен 28, 29, 132, 217,
 313, 383, 386
 земја в. земња
 земња 24, 26, 27, 28, 33,
 36, 45, 113, 144, 237,
 254, 302, 414
 зенгија 79, 224
 зеница 72, 73, 362, 364
 вет 170
 ветов 25
 зетовњи 212
 зечв 54, 110, 226
 зињем в. изињем
 зиливгуја 46, 155, 335
 зимјем (зимњем) 37, 86,
 90, 104, 113, 125, 144,
 201, 242, 279, 282, 395
 зјам 33, 237, 304, 347
 зјафет 130, 447
 златан 26, 27, 37, 52, 319
 злато 188, 237
 злоћа 47, 48
 змија 256, 314, 368
 знам 27, 36, 52, 174, 225,
 302, 315
 зној 345
 зрно 72, 149, 190, 227,
 399
 зубатараст 47, 140, 335,
 356
 зубача 26
 зуп 24, 47, 160, 161, 171,
 172, 347
 зурна 447
 зуч 131
 игла 221
 играм 24, 25, 34, 53, 82,
 90, 251, 252, 259, 383
 играње 188, 250
 идампут (иданпут) 145
 идан 11, 93, 105, 143, 145,
 194, 197, 206, 210, 212,
 216, 226, 228, 232, 294,
 320, 356, 364, 389, 411
 илаваес 88, 105, 228
 идем 24, 25, 40, 52, 88,
 92, 150, 157, 197, 200,
 240, 268, 269, 271, 277,
 304, 308, 309, 312, 326,
 331, 368, 369, 386, 392,
 396, 415
 иждним 143

- из 338
изачем 25, 124, 176, 248, 257, 396
изба 108, 160
изберем 78, 257, 381
избирам 43, 297
избрујим 104, 124, 215, 287, 378
извадим 200, 235, 329, 381
извисока 310
изгрејем 105, 274, 301, 380, 396
изгубим 28, 29, 52, 124, 246, 318, 359, 406
издибока 310
издином 96, 124, 252, 274, 310
издовијам 459
изиђем 24, 25, 28, 90, 200, 228, 236, 256, 262, 268, 269, 289, 298, 308, 318, 339
изем 54, 201, 267, 339
иззем 105, 276
изметем 26, 37, 260, 377
измерим 55, 56, 61, 62, 350, 361
изнојим 216, 246, 390
изнутре 308
изнутрен 321
изорем 29, 38, 248, 252
Илија 201
иљада 89, 117, 123, 229
имам 38, 40, 238, 242, 295, 302, 309, 318, 331, 371, 375, 383, 389, 390, 415
иманче 80, 85, 146, 157, 187, 190, 324, 347
имање в. иманче
име 46, 69, 187, 189, 190, 215, 351
иввгодињашињи 26, 216, 387, 390
исан 162, 175, 217, 326
искање 250
ис ким 95, 224, 361
искинем 95, 262, 263, 368
искишјем 69, 282
исклизнем 262, 307
искра 82, 160
искрем 69, 82, 84, 85, 95, 128, 248, 277, 304
искраунам 95, 157, 283, 347, 360
искријам 131
искршим 43, 216, 222, 228, 235, 375, 397
искупим 246, 253, 361, 412
исмркнујем се 279
исодим 52, 145, 167, 194, 298, 306, 339
испењем се 26, 27, 29, 89, 119, 201, 229, 249, 252, 271, 273, 311, 318, 324, 379, 386
испирам 297
испичем 24, 28, 29, 51, 246, 261, 318
испљетем 28, 250, 260
испразним 37
испраим 378, 390
испратим 196
испредем 26, 222, 246, 250, 260
испудлујем 279
испудлим 27, 56, 281
испушћам 332
исркнуем се 124
исрчем се 281, 389
истејрам 55
истирујем 250
истрем 270
истрејбим 55, 245
исфркнуем 376
исцејдим 143, 334
итим 44, 123, 288, 240, 287, 313
итња 57, 124, 221, 300
итро 100
ицејдим 56, 143
ич 124, 309
ичешјам 143
ичменски 105, 146
иштем 24, 25, 26, 38, 89, 131, 136, 197, 198, 201, 217, 225, 231, 235, 241, 242, 259, 281, 302, 304, 320, 331, 341, 348, 364, 369, 386, 387, 397
ја (л. замен.) 33, 34, 72, 92, 148, 199, 200, 302, 314, 317, 318, 344, 356, 359, 360, 409, 411
ја (свеза) 320, 321
ја (узвик) 321
јабука 24, 25, 52, 53
јаво 278
јаврче 190
јагње 38, 190, 215, 333, 378, 390
јагњеће 318
јагњим се 235
јајце 106, 162, 187, 190, 193, 220, 334, 351
јако 310
јалацџа 383
јалов 383
Јанаћинца 93
Јањинца 93
Јапунцак 47
јар 167, 176, 464
јарам 26, 27, 172, 177
јарац 162, 383
јаре 162, 190
јарика 326, 386
Јарљке 77
јарма 309
јастък 28, 77, 212, 215, 346
је (копула) 35, 105, 206, 300, 389, 390, 391, 394, 395
је в. он
један 364
једва 28, 29
једна 105
језик 24, 28, 29, 52, 105, 381, 388
јетрва 201
јетрваца 93, 110, 160, 368
јетга 54, 56, 105
јетм 25, 33, 34, 43, 54, 61, 70, 105, 127, 196, 216, 240, 242, 267, 268, 310, 317, 320, 381, 414
*јет 54
ји в. он
јићање 61, 105, 120, 188, 250, 378
јизба 108, 194, 228, 399
јирбица 93, 98
јиштем 108, 281
јобу 108, 215, 230, 231, 232, 397, 423
јон 108, 231
јопте 108, 152, 231, 294, 312, 385
јорган 341
јоткуда 305
још 131, 225, 312, 365, 381
јоште 24, 312, 352
јубање 120, 251
јубим 113, 200, 235, 238, 239, 242, 375
јува 109, 126, 222, 226, 457, 458
Јуван дан 47, 48, 145, 210
Јуди 25, 27, 34, 113, 160, 161, 162, 220, 237, 306
јујам 52, 113
јујашка 37, 113, 195
јунак 25, 26, 27, 48, 170, 190, 287, 306, 315, 379, 400
јунаков 253
јуначе 27, 187

- јуне 149, 190, 192
 јуспа 113, 160, 226, 382
 јут 106
 јутим се 397
 јутрина 320
 јутро 100
 јуцко 47, 112, 143, 310, 460
 јуштим 113
- кавачки 212
 кавга 326, 349
 кави 36, 224, 387
 Кадиковна 326
 кадим 240
 кадња 77
 кађеш 134, 335
 кажем 25, 200, 365
 кажужем 86, 134, 235, 278, 279, 296, 359
 казан 28, 176, 399
 Кашпоје 113, 115, 383
 кајмак 106
 какароња 131, 329, 385
 каци 39, 93, 197, 253, 309, 320, 386, 392, 399
 калабашк 384
 калајдишем 378
 кало 186, 188, 307
 калпазан 79
 калпазанљк 77
 калџп 77
 камњв 26, 119, 120, 150, 155, 162, 170, 180, 182, 224, 318, 346, 351, 387, 393, 417
 камија 107, 120, 156
 камиски 107, 120
 камичак 131
 камиче 88, 107, 187, 190
 камшик 319
 кандил 79, 193
 кандисујем 296
 кандишем 296, 452
 каним 36, 201
 канџа 160
 кањерам се 66, 119, 180
 капак 174, 176, 182, 226
 капја 113, 324, 348, 385
 капјем 241, 282
 капнем 275, 302
 кар 386
 карађивац 95, 119, 145
 карађоза 77
 Каракашов 226
 карам 38, 52, 237, 250, 296, 297, 302, 349, 359, 380, 460
 кареке 37, 254, 321, 370, 380, 400
- Карјанче 190
 карси 77, 311
 картал 176, 186, 255, 319, 326, 351
 карфина 319
 касаба 338
 касап 176
 кафеша 130
 кафес 130, 318
 кафеџија 341
 каша 25, 55, 201, 222, 329
 кашјање 113
 кашјем се 113
 кашкавалџија 36, 131
 кварим 25, 36, 38, 380
 квасац 52
 квасам 235
 ке в. кет
 кеда 35, 36, 300, 387, 388
 кет 96, 135, 143, 254, 300, 306, 308, 320, 388
 кика 195, 331, 344
 кикин 332, 344
 кипим 37, 242
 кисаво 29, 44, 85, 86, 98
 кисалина 98
 кисек 107, 114
 Киселик 326
 кишем се (кишјем се) 281, 282, 285
 кишјање 250
 кишнем се 275, 282, 385
 китка 160, 212
 кладем 240, 242, 260
 клањам се (клањем се) 119, 197, 286
 клас 180
 клатим 240
 клачик 108, 148, 201, 231, 380
 кледало 383, 387, 388
 клеџем 113, 282, 383
 клизим 118, 239
 климањем се 118, 241, 279, 283
 клинац 160, 162, 224, 361
 клобок 176, 329
 клочка 156
 клуњ 43, 115, 119, 170, 176, 178, 182
 клуњче 115, 187
 клупче 190, 227
 клуч 26, 114, 115, 176, 178
 клучања 47, 84
 књига 190, 334, 380, 451
 ко 90, 91, 137, 205, 212, 331, 387, 411
 кобајам се 114
- ковам 33, 235, 274, 406
 ковчек 280, 390
 кожа 392
 коза 25, 28, 52, 383
 козим се 235
 козле 25, 28, 37, 190, 333
 којем 113, 235, 284
 Којин 104, 184
 коки 153, 199, 221, 225, 309, 368
 кокоњем се 283
 кокиша 160, 161, 199, 313, 333, 392
 кокишиа 210, 216
 кола 162, 167, 223, 229, 307, 399
 колац 24, 28, 39, 79, 120, 121, 122, 135, 145, 182, 215, 277, 338
 колје (колји) в. колац
 коло 47, 53, 108, 187, 190, 215, 227, 399
 колски 79
 комат 26, 37, 104, 122, 136, 180, 206, 346, 381
 комшика 347
 кона 47, 90, 349
 конам 160, 170, 171, 176, 361
 конин 332
 коно 88, 95, 301, 318, 320, 347, 391, 393
 коњ 26, 28, 119, 170, 176, 177, 178, 215, 310, 319, 351, 377, 444
 коњски 353
 копам 52, 223
 копус 26, 52, 101
 копча 160, 307
 кора 225, 390
 корењ 68, 120, 155, 180
 кос 52, 124, 138, 140, 152, 197, 198, 199
 коса 28, 140, 237
 кост в. кос
 Костинца 93
 котарца 37, 93, 121, 383
 коч 226, 326
 кочов 226
 кр 80, 81, 193, 300, 310, 314, 362, 382, 386
 крава 25, 281
 кравски 110, 197, 325
 крадем 81, 97, 242, 260
 краичак 27, 104
 крај 56, 167, 176, 178, 332, 365
 краста 329
 крастница 330

- крв 80, 171, 177, 197, 279, 315, 401
 крд 315
 кремит 81, 180
 крив 81, 187, 341, 390
 кријем 44, 276, 277, 278, 295, 320
 крило 120, 122, 160, 187, 188, 210, 216, 350
 крилице 251
 кришка 160
 кришто 310
 крокоћем 283
 криеп 152, 160, 176, 329
 крмак 27, 160, 176, 215, 379
 крме 335, 342
 крмиђина 81
 крмитји в. кремит
 крмкиња 38, 119
 крмче 255
 крмчетов 110, 190, 197, 210, 361, 365, 392
 крница 52, 368
 крст 140, 172, 176, 177, 220, 360
 Крстов дан 210
 кртена 99
 кртица 80, 310
 круњим 119, 155, 376
 крупан 34, 197, 216, 365
 крушка 251
 крушкян 131
 крчагов 332
 крчак 26, 27, 131, 135, 162, 225, 330, 349
 кршим 131, 348
 кршњање 251
 кршнен 246, 250
 ксадерфа 130
 ксадерфос 136
 кти 36, 61, 127, 314
 кћерка 127, 138, 199
 кћи 127, 138, 160, 199
 кубила 108, 231
 кубилски 52, 79, 197, 212, 217
 кубилче 79, 190, 192, 227, 334
 кугодер 223, 321
 кудеја 47, 54, 113
 кудеје 321
 куија 319, 445
 куји 33, 106, 186, 197, 208, 210, 253, 301, 318, 319, 387, 392
 кук 43, 176
 куна 287, 332
 кулењо 25, 26, 54, 167, 187, 190, 354
 кумба (кумба) 68, 332
 кум 48, 170, 176
 кума 27
 кума-вуја 184
 куматји в. комат
 кумаче 47, 190
 кумов 52
 кумовњи 28
 кунем 27, 235, 301, 319
 купање 336
 купим 235, 239
 купим 24, 27, 37, 234, 253
 купјем 113, 235, 259, 278, 279
 куприце 124, 152, 196, 318, 382, 387, 391
 купујем 259, 278
 курва 160, 341, 354
 куризма 212, 316, 325, 383
 курим 47
 курито 26, 61, 122, 208
 кут 24, 138, 206, 305
 куткудачем 78, 100
 кутрјакаст 113
 кутрјам 113, 242
 кућа 25, 134, 184, 212, 228, 317
 кућевњи 227, 390
 кућни 147, 216, 378, 388
 куче 162, 187, 190, 253, 281, 406
 кучица 143
 кушуја 113, 131, 350, 390
 кытъкдачем 78, 100, 281
 лагачак 197
 ладан 27, 34, 124
 Лазаров 226
 лазица 24, 79, 131, 206
 лакат 167, 177, 279, 342, 361, 396
 ланара 152, 325, 365
 лане 68, 231, 301, 373
 лански 33, 39, 146, 193
 ласан 167, 217, 325, 419
 ласта 31
 лат (= хлад) 124, 135, 320, 353
 *лат (лад) 208, 360, 429
 легнем 28, 46, 252, 261, 262, 263, 345, 384
 леђа 122, 134, 162, 167, 190, 216, 307, 390
 леђни 197, 216
 лежам 297
 леш 176, 178
 лешац 53, 91, 97, 124, 183, 212, 317, 362, 364, 390, 393, 406
 лешв 53, 53, 56, 58, 59, 110, 124, 167, 171, 176, 200
 лешвњи 56, 110
 лешзим 56, 242
 лешп 26, 27, 36, 52, 54, 56, 57, 58, 61, 189, 210, 211, 214, 226, 271, 279, 310, 320, 337, 362, 364, 365, 370, 393
 лешпим 54, 235
 лешто 55
 ли 52, 370, 371, 374, 392
 лижем 118, 282
 лижим 26, 27, 85, 167, 227, 235, 259, 292, 320, 392
 лијем 276
 липуте 34, 47, 61
 липутом 61, 311, 396
 лис 104, 123, 138, 140, 169, 176, 180, 182, 365
 лисица 329
 лисичиче 190
 лисјя в. лис
 лице 27
 лов 28, 36
 лој 170, 206, 307, 350
 локмица 318
 ломлане 90, 151, 301, 339
 лопта 160, 383
 лочем 241, 281
 лубаница 47, 55, 98, 237, 370, 376
 лудујем 278, 354
 лукањик 47, 48, 119
 лукац 52, 89, 183, 210, 224, 363, 364
 лумбарда 310
 лупам 52, 196, 214, 325, 380
 лупање 250
 лут 43, 135, 236, 362, 364
 луч 69, 170, 172, 176, 178, 392
 љира 117, 375
 љуба 212, 234
 ма 195
 магла 24, 28, 220
 мажем 288
 мајина 104
 мајка 352
 Македонац 318
 малаче 187, 190, 311, 312, 349, 453

- мали 195, 197, 210, 212,
 214, 318, 364, 397
 Мали Јар 224, 364
 маличак 39, 105, 131, 171,
 195, 215, 217, 224, 225,
 253, 300, 341, 365, 388,
 390, 399
 маломја 368, 389
 мама 40, 195, 314, 379,
 393
 мамин 52
 мангал 333, 361
 Мара 27, 333
 мара 78
 марамица 302, 362
 марсењи 180, 392, 406, 412,
 418, 463
 мас 52, 138, 140, 197, 350,
 361
 маса 314
 масан 227
 маскара 195, 319
 масло 188, 197, 210, 214,
 349, 364
 матика 26, 99
 матикин 52
 матја 94, 122, 125, 149
 маћедонски 310
 мачак 177
 маче 190, 310, 318
 мачем 198, 241, 281, 296,
 298
 мачка 251
 машање 250
 машем 281, 347
 међу 317, 326, 353
 мекачак 217, 331, 364
 мелем 330
 мерак 360
 мерис 52
 месо 24, 318
 мет 255
 метвица 324
 метем 260
 метла 25, 52, 148, 160,
 361
 метнем 29, 85, 273, 276,
 324, 325
 мешам 24, 238, 239, 283,
 297
 мешање 250
 мешјем 66, 113, 284
 мешра 43
 мешрим 38, 52, 55, 235
 мешсец 36, 55, 61, 93, 136,
 161, 398
 мешседина 52, 55, 221, 393
 мешсим 55, 361
 мешсто 55, 58, 167, 217
 мешшање 56
 ми (л. замен. 1 л. мн.)
 25, 33, 201, 214, 317,
 358
 ми (енкл.) в. ја
 мијем се 346
 мили 358
 милујем 105, 235, 238,
 278
 миве в. ја
 мирим 43, 302
 мвришем 43, 283, 308
 мисаћи 61, 122, 208
 мислим 238, 255
 митем 253, 260, 375
 Митров дан 183, 210
 ничем се 283, 295
 миш 160, 171, 172, 176
 мишов 226
 мишовњи 227
 мишче 143, 190
 младожења 312, 333
 млат 26, 135, 136, 225,
 389, 390
 млеко 27, 55, 56, 188,
 377
 млечни 55
 млешница 149
 млого 148
 млого 148, 309, 400
 могу в. можем
 можда 312, 412
 можем 25, 28, 91, 92, 124,
 131, 154, 200, 210, 214,
 234, 252, 255, 261, 265,
 267, 293, 301, 310, 311,
 313, 318, 369, 389, 390,
 414
 мозак 184, 338
 мој 26, 208, 212, 314, 319,
 345, 360, 411
 мокар 215, 216, 390, 395
 молање 251
 молим 25, 38, 235, 259,
 325
 мом в. ја
 море (имен.) 36, 51, 70,
 193, 194, 315, 359
 море (узвик) 306, 310,
 318
 мосор 160, 176
 мра 109, 127, 326, 381
 мрав 37, 81, 96, 98, 137,
 160, 161, 183, 311
 мравски 212
 мрас 135, 136, 176, 390
 мрва 78, 80, 309, 385
 мрдевена 337, 378, 389
 мрнжа 55
 мрзљивац 118
 мрзљиваца 118
 мркињеш 135
 мрсая 215
 мрсим 239
 мрсача 383
 мртав 28, 31, 80
 мртавац 197
 мрца 78, 309
 мрцица 78, 197, 237, 309,
 459
 му в. он
 мува 126
 мужевњи 39, 131, 208, 227,
 343
 музање 120, 250
 музем 24, 26, 260, 375
 муљиф 117, 334, 347
 мур 57, 88, 124, 176, 178
 мура 78
 мустаћ 47
 мутан 37, 337, 365
 мутин 235, 238, 240
 мучим 131, 382
 муш 24, 135, 170, 178,
 306, 307, 319
 мушкар 47, 131, 412
 мушки 131
 мьра 78, 95, 172, 225, 309,
 342, 349, 373
 мьрва 78
 на 37, 89, 167, 321, 324,
 325, 354
 набирем 28, 252
 набрдала (набрдила) 52,
 229, 333
 навезак 26, 174, 177
 навезем 260
 навечер 301
 навијање 298
 наводим 198, 306, 322
 навоћање 251
 навраним 83, 235
 навучим 47, 87
 над 326
 надам се 332
 надвор 27, 308
 надвору 52, 110, 308, 312,
 333, 392
 надешнем 25, 54, 262, 338
 надимњем 282, 295
 надимем 85, 248, 249, 273,
 389
 надробим 83
 надујим 286
 нађем 24, 27, 28, 29, 86,
 134, 201, 252, 253, 255,
 265, 268, 269, 314, 396
 најдерем се 131, 142,
 269, 270

- шажени се 104, 113, 155, 373
 назимим се 27, 34, 255, 302
 нај 226
 најеџам се 105, 297
 најем се 26, 319, 351
 најем 272, 276, 286, 286, 318, 341
 најмујем 341
 накашјем се 113
 ваки 221, 309
 накитим 53, 297
 кићам 124, 239, 241, 297
 накогор 305, 307
 наконамоке 321
 накотресим 72, 73, 153
 накршим 236
 накупујем 207
 налапам се 318
 жалара 152
 наложавам 237, 298, 329, 380, 392
 наложим 28, 52, 235, 361
 налочем се 281
 нам 91, 303
 нама в. ми
 наметнем 222, 275
 намеџтим 61
 намигнем 201, 247, 252, 253, 275
 намигнување 120, 250, 278
 намигнујем 37, 241, 278, 279, 296
 намо 303
 намоке 303, 321
 на ном в. уни
 наопако 88, 310, 391
 нападам 200
 нападнем 200
 напасем 260
 напишем 24, 38
 напјем се 28, 29, 276, 277, 397
 наплодим се 235
 наплујем 278
 напоје 113, 308
 напојим 28, 302
 напоју 113, 305, 308
 направим 26, 40, 95, 108, 109, 224, 246, 254, 297, 311, 312, 313, 318, 331, 346, 364, 378, 379, 381
 напрајам 69, 110, 228, 297, 301, 310, 329, 362
 напрет 55, 83
 напрт 83, 302, 349
 напртим 167, 246, 297, 324
 напрхам 297
 напујем 278, 279
 напуњим 43, 267, 297, 298, 330
 напуњам 240, 298
 напуњим се 127, 320
 напушујем се 265, 278, 279, 296, 342
 нараван 311
 наравњујем 124, 144, 278, 296
 варавим 124, 234
 наредим 246, 312, 378
 нареџем 55
 наричем 283, 379, 390
 нарнем 80, 84, 85, 124, 125, 296, 325
 наручим 452
 наручување 278
 насим 197
 насистреде 55, 141, 314
 наскубем 252, 260, 261, 309
 насмејат 248
 насмејем се 55, 61, 252, 389
 настреди 314
 настрим 87, 246, 310
 наструјем 284
 натакнем 24
 натирујем 279, 296, 391
 натячем 261, 283, 295
 наточим 29
 натрак 135
 натрем 330
 натруњим 155
 научим 257, 306, 381, 396
 нацупам 69
 начичкам се 333
 начнем (начним) 249, 253, 271
 наш 131, 208, 212, 255
 вашки 201, 310, 311, 392
 ве (одрична речца) 26, 89, 235
 ве в. нећем
 небе 194, 324
 небо 188, 194
 невенчан 54, 248
 нег(о) 309, 320
 недра 72, 73, 167, 190, 216
 нек(а) 91, 153, 312, 318, 319, 320, 332, 359, 380, 387, 388, 394
 непогорет 246
 нерајда 251, 255, 293, 397, 452
 Нерамца 131, 149
 нерамца 149
 нећем 91, 92, 149, 153, 200, 214, 234, 255, 294, 300, 311, 386, 387, 414, 415, 417
 немам 38, 55, 73, 250, 302, 304, 315, 317, 320, 331, 333, 368, 369, 390, 392
 немање 56
 ни (замен. енкл.) в. ми
 ни (одрична речца) 312, 313
 нивеџта 55, 162, 195, 212, 331, 389
 нивеџтица 55, 109, 329
 нивограт 37, 46, 135, 151, 167, 176, 255, 388
 нигде(р) 69, 73, 137, 302, 315, 321
 нидеја 54, 113, 316
 нидостадам 297
 низајка 46, 120, 160
 низак 217
 никаки 390
 ники 69, 205, 206, 217, 409
 ники пут 300, 301
 нико 205, 206, 301, 302, 315, 319, 394
 никои 365
 Никола 55
 Никол дџан 145, 210
 никољко 56
 никоко 69
 нисам 27, 69, 210, 293, 311, 386, 395, 409
 нистрамичина 141, 365
 ните 160, 161, 199, 314, 320
 ниче 283
 нишан 306
 ништо 69, 207, 282, 301, 309, 318, 348, 394
 нов 228, 363, 399
 нога 26, 28, 34, 36, 37, 167, 195, 214, 226, 228, 231, 393
 ногви 171
 ногица 318
 подеке 72, 302, 321, 362
 ножнице 155
 ножов 226
 покат 160, 161, 162, 172, 176, 201
 поктив 170, 342
 полев 306
 пондак 52, 300, 319, 321, 389, 400, 413

- нос 25, 329
носим 28, 235, 238, 342, 444
нот 91, 135, 153, 302, 412
ноћ 24, 36, 171, 177, 178, 197, 198, 227, 302, 398, 398
ноћас 30, 270, 301
ноћаске 30, 321
ноће 293, 301, 312, 380, 386
нош 100, 185, 136, 160, 170, 171, 172, 176, 178
нудеџр 305
нудеџре 56
нуман 30, 47, 68, 90, 91, 142, 301
нумане 30, 68, 90, 91, 301, 335, 373
нуманике 68, 95, 301, 321
нуманица 306
- њавучем 87, 241, 281
њива 25, 119, 167
њига в. он
њигов 24, 26, 30, 119, 210, 212, 214, 219, 360
њим в. он
њима в. он
њињия 52, 119, 149, 210, 215, 217, 218, 343, 360, 390, 414
њом в. он
њоњия 52, 119, 149, 210, 212, 217, 406
- о (узвик) 321
облак 174, 305
обрас 28, 29, 135, 136, 176, 398
овас 79, 113, 171, 177
оваша 34, 36, 110, 160, 162, 167, 198, 206, 324
овцин 132, 137, 197, 210
огаљ 24, 28, 31, 119, 172, 177, 178, 228, 329, 361, 399, 417
одбјем 276, 277
олизгор 307
одиздла 307, 326
один 52, 124, 238, 239, 240, 242, 301, 304, 342
однем 273
ођање 251
ока 267, 318
окетов 72, 212, 228, 294, 320, 332
око 36, 52, 55, 88, 89, 90, 160, 161, 162, 187, 190, 364, 406
- омаличак 388
омјем (омњем) 26, 27, 50, 85, 101, 106, 107, 121, 123, 144, 214, 215, 248, 251, 252, 276, 277, 304, 414
он (ова, оно; они, оне, она) 24, 25, 28, 34, 89, 108, 119, 145, 201, 251, 261, 306, 307, 310, 317, 357, 359, 360, 395, 397, 411, 412, 414
опјем 50, 253, 276, 277
орав 28, 56, 126, 162, 174, 183, 311, 386
орем 53, 239, 248, 301, 310
орис 135
орло 186, 187, 315, 342, 401
осам 228
остаречак 390
отимјем (отимњем) 113, 144, 279, 282, 295
откинем 246, 253, 263, 275, 374
отнем 50, 92, 249, 253, 271, 272, 359
отрвач 81, 83
отрем (=отарем) 80, 82, 214, 270, 271
отрем (=отрујем) 28, 50, 52, 82, 85, 277, 406, 417
отут 305
оћем 124, 234, 294, 385, 414, 417
ох 127, 321
оцат 28, 29, 31, 350, 383, 401
оштар 331
- па 320
Павла 184
Павлиница 93, 184
Павловница 93
павучина 24, 87
павучница 87, 99
падам 124, 143, 298
паднем 85, 143, 260, 262, 263, 298, 302, 304, 334, 394
пазарљк 77, 318
пазом 88, 124, 194, 326
палат 225, 338
палим 52, 364
палта 365
памет 36, 39, 52, 197, 198, 352, 396
- пампур 324
памтим 145, 225, 318, 381, 388
панаир 336
панак 90, 185, 329, 339
пантим 145, 255
павтуле 229, 270, 342
пањ 24, 119, 172, 176, 178, 365, 393
пањче 27, 187
папар 177, 364, 383
папуча 306
пара 199, 251, 320
парима 237
пасамац 176
пасем 29, 172, 251, 260
пасторче 37
пастрма 216
пасуј 26, 27, 31, 113, 130, 131, 170, 210
пасујов 226
патор 180
пачавра 200
педа 199
пекмес 135, 383
пелта 389, 449, 464
пенџер 131, 176, 228, 317, 390
пењем се 242, 273
пепело 186, 188, 214
песо 28, 104, 162, 167, 187, 190, 335, 395
пет (број) 24, 143, 228, 229, 399, 400
пет (=пед) 197, 198, 199, 334
пета 27
петак 24, 27
Петковица 324
пех 24, 26, 177, 178, 186, 197, 398
пехов 197, 226
Пехчево 302
печна 53, 335
печсак 27, 31, 55, 56, 229
печсна 24, 55, 156, 199
печта 53, 56, 58, 59, 87, 162, 171, 176, 177, 185, 274, 382, 392
пилисет 26, 228
пиљавца 329
пијан 26, 28, 29, 393
пијаница 195, 314
пијане 120, 250
пијем 235, 239, 252, 276, 278
пјале 25, 190, 223, 331, 335
пиљака 370
Пипиљук 833

гтвјање 260
 гираћи 122, 208
 гирем 91, 235, 242, 384
 гисар 350
 питањ 27, 237
 питање 242, 250
 питањ 140
 питање 46, 61, 190
 питањ 228
 Питров дан 143
 пичем 28, 261
 пишем 38, 248, 352, 377
 пиштим 34, 241, 268, 290,
 291
 плаветан 28
 пладне 27, 35, 188, 194,
 301, 302, 314, 380, 387,
 406, 417
 пламењ 119, 150, 182
 планина 28, 84, 167, 231,
 287
 плавишки 26
 плачем 25, 38, 206, 242,
 254, 281, 304, 376
 плештем (плештјем) 279,
 281, 347, 385
 плес 55
 плитање 120, 250
 планте 25, 27, 28, 260,
 380
 плака 39, 109, 160, 413
 плоча 353
 плочиче 37
 плудим 34, 47, 84
 плујем 85, 115, 278
 плунем 115, 124, 275
 плусак 115, 293, 367
 плуснем 382
 пљивам 37, 117, 197
 пљивим 70, 117, 373
 пљитак 27, 117
 по (пола) 24
 по (прелл.) в. пу
 повјем 110, 252, 276, 277
 поври 95
 под в. пуд
 пођем 299
 пођнем 29, 31, 124, 248,
 252, 284, 318
 покладе 226, 316, 346, 364
 поко в. пуку
 покрем 28, 50, 105, 248,
 276, 277, 286, 295
 пољјем 395
 помиљуј 170
 попа 27, 167, 184, 304, 402
 попац 177, 178, 459
 попињ 184
 попињца 93, 195
 попјем 121, 123, 240, 377

посањ 210, 211, 227
 после 73, 132, 301, 302,
 314
 послет 73
 постав 28, 31, 47, 110, 329,
 375
 постриш 135, 318
 потковица 52, 212
 поток 26, 28, 29, 52, 251,
 314, 409
 потрем 260
 пошјем 25, 50, 91, 118,
 201, 222, 252, 284, 302,
 341
 пр 36, 52, 81, 317, 326
 прав 126
 право 302, 381
 празан 214
 прак 135, 227, 297, 300
 прасе 193, 300
 прањича (прачења н сл.)
 96
 прбирем 46, 70, 83
 прбиседим 36, 46, 54, 61,
 69, 81, 83, 255, 314, 318,
 376
 прбледим 56, 69, 81, 83,
 246, 250, 313, 335, 379
 прбудињ 83
 прбушним 81, 83
 првам 126, 242, 282, 320,
 326, 376, 390, 394
 прварам 81, 83, 109, 200,
 297
 прватим 37, 81, 84, 150,
 250, 297, 373, 381, 382,
 461
 првахам 215, 297
 први 395
 првидем 51, 83
 првиштим 290
 прводим 81, 126, 242, 245,
 296, 306, 311, 337, 351
 првучем 81
 прградим 314
 пргурим 48, 81, 235
 пргутам 26, 29, 52, 81, 83,
 237, 248, 252
 прд в. пр
 прдајем 26, 81, 235
 прдам 26, 34, 237, 248,
 255
 прдркјујем 279, 296, 342
 прдулица 81, 212
 прђињнем 81
 предем 25, 26, 260
 пређа 134
 пређање 120, 250
 пређам 154, 263
 пресица 153, 419

прешењ 85, 150, 170, 176,
 182
 прешњи 85, 154, 208, 215,
 227, 399
 пресан 55, 197
 прештим 55, 56, 222
 прживам се 325
 при 23, 64, 301, 302, 314,
 387
 пригада 70, 83, 150
 приземе 394
 прижу 36, 51, 64, 194, 315
 Прикуморе 51, 70, 83, 193,
 315
 приљак 325, 365
 приштињ 24, 318
 пркинем 81, 262, 263, 275,
 293
 пркипим 34, 83
 прикнем 83, 276, 379
 приклопим 81
 прикртим 81, 83, 279, 297,
 337
 пркршћам 297
 прку 81, 314, 318, 340, 341
 пркумак 36, 81, 162, 174,
 176
 праунем 27, 31, 81, 108,
 388, 394
 прикуравам 297, 298
 прикурим 51, 81, 83, 297
 приљчем 37, 81, 212, 226,
 286
 приметнем 81, 235, 255
 примњним 29, 55, 56, 81,
 83, 347, 349
 примњстим 35, 81, 306,
 324
 примљујем 61, 81, 296
 примљена (примљена) 67,
 99, 100, 152
 првар 31, 453
 прнем 124, 235, 253, 257,
 275, 369
 пробам 448
 пробат 135
 прођем 28, 83, 134, 252,
 256, 268, 299, 314, 368,
 381, 400
 проја 125
 прољјем 25, 34, 52, 79, 81,
 83, 94, 107, 120, 121,
 141, 254, 273, 276, 277
 просим 235
 просјем 81, 83, 273, 277,
 400
 прост 387
 прострем 81, 82, 83, 150,
 269, 270, 271, 341, 364,
 374

- протак 177, 182
 прпека 81
 прплавем 81, 83, 222, 275
 прповес 73, 83, 109, 136,
 138, 141, 197, 401
 прпрувѣдам 54, 56, 81
 прпуним 52, 83
 прс 80, 138, 140, 160, 161,
 169, 171, 176, 228, 307,
 364
 прсеѣдам 297, 320
 прсеѣднем 55, 81, 262
 прсеѣшем 61, 81, 83, 274,
 364
 прсипјем 81, 114, 295, 338
 прстанем 389
 прстем 160
 прстигнем 262, 263, 312,
 333, 359
 прстим 81, 316
 прстирем 295
 прстоѣа 81
 пртегвем 83, 262, 275
 пртежам 283
 пртеквем 262
 пртев 152
 пртиво 24, 81, 85
 пртиво 46, 51, 83, 261
 пртрпнујем 296
 пртупим 197, 385
 прут 11, 24, 36, 104, 122,
 162, 176, 179, 181, 329
 прутјица 38
 прфатим 236
 прцеѣдим 56
 прчекам 81, 200
 пршушим 83, 132
 псување 250
 псујем 138, 278, 279, 359
 пу 36, 196, 317, 348, 349,
 354
 пубеѣгнем 26, 54, 232, 262,
 267, 297, 381, 394
 пубеѣлим 50, 56, 69
 пубивам 298
 пубилување 47, 61, 338
 пубилује 61, 242, 244, 278,
 376
 пубирем 248
 пубисним се 61, 62, 332,
 385
 публаујем се 85, 115, 334
 пубраткиња 358
 пубреѣжак 54, 151
 пувалим 360
 пувеѣрујем се 385
 пувидем 28
 пувјијтим се 46, 107, 125,
 152
 пувитак 109, 310, 364, 389
- пуводим 298
 пувратим 320, 382
 пувучем 24, 50, 261
 пугани 47, 143, 171, 183,
 197, 393
 пугарим 246
 пугача 318
 пугледнем (пугленем) 29,
 50, 142, 228, 231, 267,
 274, 275, 304, 354, 385
 пуглеѣам 297, 385
 пугѣивим 34, 148
 пугрбуцам 373
 пугрибем 28, 47, 81, 251,
 261, 344
 пугрчим 246, 335
 пугурим 50, 69, 246, 251,
 318, 379, 385
 пуд 317, 326, 385
 пуда 34, 47, 212, 237
 пудвору 65
 пудградје 122
 пудерем 80, 84, 85, 248,
 249, 253, 269, 270, 314
 пудеѣкам 56
 пудеѣлим 27, 54, 56, 347
 пудигнем 263
 пудижем 50, 109, 283,
 384
 пудизаујем 105, 106, 109,
 296
 пудјути се 113, 122, 145
 пудметнем 275
 пудрпам 381
 пудујим 104, 231, 286
 пуѣа 24, 73, 186, 406
 пуѣваѣам 283
 пуѣижам 264
 пуѣижем 51, 261, 264
 пуѣжем в. поѣжем
 пузим 24, 26, 37, 43, 238
 пузлатим 26, 246
 пузнавам 109, 278, 298,
 302, 306, 336, 373
 пунгрујем 296
 пунизумивам 50, 254
 пујање 120, 250, 453
 пујем 37, 160, 171, 176,
 235, 274, 360, 375, 381,
 383, 388, 391
 пујем 52, 54, 201, 216,
 235, 253, 267, 268, 318,
 389
 пуиштем 108, 281, 325
 пујубим 26, 50, 113, 246
 пујутимо се 113
 пуканим 37, 216, 222
 пукапјем 282
 пукарам 40, 132, 248, 315,
 348, 378
- пукарим 50, 52, 342,
 382
 пукавасим 52, 246, 378,
 390
 пукидам 50
 пуклаѣем се 236, 286
 295
 пукачим 200, 392, 464
 пуклоним 28, 52, 235, 394
 пуکنем 257, 262, 372, 381
 пукривам 361
 пукријем 295
 пукрстим 50
 пукршим 29, 172, 215,
 216, 231, 246, 378
 пуку 314
 пукупујем 50, 278
 пулажање 251
 пулазим 50, 299
 пулежам 297
 пуливам 298
 пулижем 221, 235, 368
 пулица 48, 307, 333
 Пулкин 19
 пулук 95
 пулупам 48, 253, 348, 359
 пумажање 120, 250
 пумажем 197
 пумажем 281, 295, 318
 пумакнем 24, 28, 50, 79,
 253, 256, 262, 263, 275,
 369, 381
 пуметнем 50
 пумеѣрамо 319, 400
 пумеѣшам 50, 55, 56, 216,
 248
 пумитем 85, 246, 260, 361
 пумлатим 311, 386
 пумогнем 262, 263, 264,
 275, 397
 пумољам се 341
 пумрсим 50
 пумузем 132, 210, 260, 395
 пунадимјем (пунадимѣем)
 113, 144, 282
 пунапрајам 391
 пундеѣјник 26, 54, 93, 107,
 113, 224, 338, 364
 пуникнем 253, 262, 263
 пуносим 299, 384
 пупак 385
 пупарим 70
 пупеѣнем се 235
 пупеѣвам 26, 53, 55, 56,
 235, 242, 251, 297, 318,
 329
 пупеѣвање 250
 пуплеѣвим 56
 пуплеѣснаним се 55, 61,
 109

- пупљивим 312
 пупрдајем 278
 пупсујем 285, 279
 пупушњам 50, 312, 375
 пупшам 93, 95
 пур 400
 пурасам 197, 297, 318, 333
 пурасим 196, 197, 199,
 217, 220, 222, 223, 251,
 257, 294, 297, 313, 318,
 377, 378, 381, 398
 пураскидам 400
 пурастим 37, 264, 329,
 413
 пурдам 85
 пуредим 52
 пуреџем 55, 360, 390
 пурубим 50, 246, 253, 320
 пуса 33, 34, 87, 177, 178,
 185, 186, 206, 253, 310,
 313, 360, 388
 пусадим 26, 246
 пусерем се 253, 375, 384
 пусењам 55, 196, 237, 297
 пусењем 25, 50, 55, 207,
 221, 236, 248, 330, 371
 пусењчем 261
 пускидам 237
 пуславам 105, 237, 298, 346
 пуслујање 120, 250, 279
 пуслујем 235, 238, 278,
 279, 302, 304, 306, 319,
 347, 380
 пуслушам 36
 пусмијуем се 61, 125,
 254
 пусолим 28, 396
 пуставио 110
 пуштјем 95, 134, 201, 231,
 246, 250, 287, 297, 310,
 319, 377
 пустрадаивац 118
 пустребрим 47, 141
 пустружем 246, 284
 пут 24, 26, 27, 176, 178,
 179, 201, 232, 314, 364,
 395
 путакнем 28, 29, 79, 262,
 263, 275
 путапам 267
 путеглим 118
 путкидам 216
 путкувем 236, 274, 302,
 378, 379, 381, 382
 путем 27, 170
 путоче 227, 399
 путочки 39
 путражим 225
 путрвим 109, 246, 257, 334,
 381, 419
 путресем 50, 132, 260
 путупим 50, 246
 пуџуре 386
 путучем 27, 43, 50, 132,
 201, 215, 246, 370, 371
 пуумеџрамо 297
 пуфрастим 110, 128, 134
 пуфукам 130
 пучанче 94, 146, 190
 пучањак 94, 160, 174, 176,
 177, 337
 пучекам 237
 пучешијем 365
 пучистим 37, 246, 250
 пушка 25, 62, 378
 пуштипјем 282
 пушњам 237, 297
 равник 87, 411
 ради 217, 220, 313, 315
 радујем се 105, 254, 279,
 318
 рађам 296, 297, 332
 ражањ 27, 31, 177, 178
 разбијајем се 113, 296, 298
 разбијаћи 122, 215
 разбој 26
 разбојов 226
 разбојски 26, 106
 разбулим се 296, 298, 302,
 335
 развјем 248, 276, 277
 разделим 217
 раздрјим 80, 114
 размејсим 385, 393
 разредим 56
 рак 176
 ракија 104, 349
 рамењ 81, 181, 182, 189
 рамењ 114, 124, 144, 279
 рана 236, 389, 390
 раним 247
 раним 52, 124, 200, 247
 рано 381
 рас (= баш) 311, 385, 429
 рас (= осим) 315, 412, 418
 раскидам 235, 255, 297
 раскинем 81
 распитам 237
 распачем 248
 расрдим 24, 81, 216
 растеџрам 352
 растим 97, 216, 264, 413
 растирујем 61, 278
 растржем 236
 расуљем 261
 расцвита се 61, 62, 248,
 253, 396
 расцупам 143, 314
 рат 304
 рачепим се 143
 рбат 154
 рдам 85, 124, 125
 рђа 389
 ребро 28, 81, 160, 187, 190,
 216, 309
 ресни 293
 рекнем 24, 25, 28, 29, 31,
 33, 36, 52, 81, 210, 261,
 262, 263, 310, 318, 377
 реп 176, 222, 313, 329
 рет 135, 176
 речја 335
 реџањ 55, 56, 178, 210
 реџем 242
 рејка 27, 36, 55, 56, 195
 рејкин 56
 рејтак 27, 31, 55, 61, 227,
 318, 362, 364
 риба 68
 рибиче 190
 ришето 28, 81, 131, 188,
 350
 ркотина 84, 124
 рња 125, 253, 389, 412,
 418
 рој 231
 рок 53, 135, 176, 228, 350
 роса 28
 рот 135, 171, 176, 179,
 214, 374
 ротква 160, 198
 рпа 124
 рптен 124, 152, 154
 ртви 152, 154
 руба 197, 215, 217, 227,
 279, 310, 329, 330, 350,
 364
 ругоза 186
 руда 307
 рудим 36, 56, 81, 253, 297,
 301, 302, 306, 310, 341,
 356, 364, 390
 руји се 395
 рука 24, 25, 27, 31, 36,
 81, 167, 195, 228, 281,
 326, 385, 393
 рукав 25, 137, 350
 руковина 342, 384
 румен 81
 румињушаст 47
 руно 149, 331
 руп 135, 176, 206
 рупа 212, 312
 румутина 124
 ручак 201
 ручем 241, 251, 318
 рчем 81, 124, 241, 342,
 281
 с 92, 350
 саат 88, 309

сабале 301, 306, 349, 375
 савјем 109, 276, 277
 сагнем се 24, 246, 262,
 275, 339, 401
 сагнујем се 242, 278, 279,
 295, 296
 саде 319, 400
 садеке 27, 53, 73, 96, 267,
 300, 311, 321, 378
 садим 240
 сазови 176, 367
 сакат 224
 сакрбача 151, 154
 сал 55, 318, 385, 389
 салјем 105
 сам (копула) 24, 35, 254,
 266, 292, 294, 387, 388
 сјам 26, 27, 208, 220, 319,
 342, 352, 359, 360
 самџем 24, 31, 55, 56,
 61, 113, 248, 252, 284,
 326
 саначе 461
 сандък 77
 сапам 134
 сапунљив 118
 сарасват 150
 сардишем 311, 335, 349
 сат 73, 96, 254, 300
 сатрем 269, 270, 271
 сашјем 132, 248, 259, 276,
 277, 320, 361
 свадба 222, 316
 свак 205, 206, 352, 359
 сваки 27, 205, 206
 сварим 37, 52, 383
 све (сви итд.) 150, 152,
 167, 201, 221, 222, 225,
 235, 310, 313, 319
 свежем 27, 131, 235, 248,
 397
 светац 85, 178, 388, 390
 свејдбе 55, 113
 свет 27, 55, 82
 светлак 55, 56, 174, 176
 светлим 34, 56, 239
 свећна 27, 55, 56, 228,
 365
 свињац 146, 171, 177, 178,
 220, 313, 333, 392
 свирим 286, 368, 411
 свити 110, 201, 224, 326,
 362, 364, 400
 свитиња 46, 110, 167, 216
 свлаче 296
 свој 110, 208, 217, 359,
 360
 сврдло 110, 186
 свугде 73, 137, 302
 свугдер 110, 321

свучем 313, 334
 се 61, 89, 92, 332, 334,
 351, 352, 395, 396
 седам 24, 228, 229, 399,
 400
 седло 365
 секрв 109, 137, 150
 секрва 109, 149, 150, 191,
 201, 212, 423
 секрвин 343
 село 24, 25, 28, 167, 187,
 188, 216, 227, 232, 304,
 318
 серница 155
 сестра 28, 160, 195, 231
 сејдим 24, 28, 55, 65, 69,
 229, 235, 238, 239, 240,
 242, 245, 301, 317, 383
 сејднем 55, 56, 260, 262,
 263
 сејћам 237, 297, 380, 417
 сејћане 61, 251
 сејјање 250
 сејјем 55, 107, 251, 274
 сејмен 55, 189, 221, 226,
 401, 423
 сејтим се 55, 198, 201,
 253, 318, 333
 сејћам се 55
 сејчем 55, 56, 235, 261,
 369
 си 35, 386, 388
 сибе 25, 72, 198, 205, 319,
 342, 352, 358
 свграм се 25, 200, 207,
 295, 306, 349, 383, 413
 сиграње 26, 250
 сидамдсет 26, 228
 сидамнаест 148, 228
 сидеке 96, 300
 сиђане 120
 сијанин 46, 113, 162, 182,
 335
 сикира 43, 61, 68, 70, 237,
 310
 сикирин 61
 сикирица 38, 61, 195
 симер 365, 369
 син 52, 170, 176
 синија 223
 синојдрагу 106, 109, 135,
 149, 301, 333
 синоћ 215
 синџир 131
 сињодрагу (сињодрагу)
 в. синојдрагу
 сира 70, 72
 сирак 31, 70, 72, 185, 326,
 386, 400
 сирјав 70, 419

сирков 36
 сирковица 70
 сирње 43, 68, 93, 120, 187,
 201, 225, 254, 334, 350,
 393, 415
 сирњов 226
 сврома 28, 29, 120, 174,
 225, 302, 384
 сироти 28, 380
 сироче 379
 сирутка 101, 418
 сиса 61, 217, 231, 277,
 401
 ситан 194, 362
 сито 81, 188, 364
 сјајем 320
 сјам 33, 241, 318
 скавучем (скаучем) 241,
 281
 с ким в. ис ким
 склемба 160, 200, 302, 336
 скокнем 31
 скржућам 157, 283, 347
 скршим 251
 скубем 37, 261, 326
 скуп 225
 skut 375
 слак 24, 26, 39, 52, 84,
 210, 214, 225, 363, 364,
 391
 сланина 84, 385
 слап 363, 365
 сласт 140, 197, 198
 слаштиним се 364, 389
 слегнем 263, 265, 268,
 299, 324
 слезнем 54, 262, 265, 268,
 299, 389
 слеп 55, 56, 72, 362, 364
 слепац 55
 слизавам 61, 84, 299, 336
 слинавац 109, 118, 170
 слине 118
 слипица 195
 сличав 105, 131, 251, 393,
 451
 слово 221
 служим 131
 слушама 25, 311
 смеј 55, 107, 125, 174
 смејјање 250
 смејјем се 56, 71, 235,
 239
 смејм 55, 239
 смејјање 61
 смиром 68, 317, 350
 смо 36
 смоква 24, 110, 217
 смрдим 240
 смрдљивац 118, 119

- смрдљивица 95, 119, 195
 снѣжк 27, 55, 56, 135, 221, 313
 снизачак 44
 сним 287
 снисем 339
 сноп 104, 123, 181, 229, 311, 385
 снувем 109, 274, 395, 406, 417
 со 36, 52, 86, 197, 201, 314, 389
 собом в. сибѣ
 сополо 124, 186, 188
 сочиво 389
 спанаћ 27, 170
 спанаћов 27, 210, 226
 спање 27, 52, 188, 251, 314
 спењем се 90
 спим 33, 235, 238, 292, 301, 306, 346
 спрувоводња 48
 србање 120, 251
 срби 34, 110, 142, 242, 346
 срдајце 24, 84, 142, 144
 срдина 90, 390
 сребро 31, 188
 срења 314
 сркнем 275, 318
 срп 176
 српски 142, 211, 310
 срце 36, 50, 142, 187, 188, 214, 337
 срчем 126, 241, 242, 281, 318
 стадам 250, 297, 298, 313, 341, 417
 стадање 250, 331
 стаим 362
 Стаја 184
 стајам 110, 216, 237, 297, 324, 380
 стајање 250
 Стајин 104, 184
 стакло 28, 31, 79, 187, 188
 Стамболијин 326
 станем 25, 69, 90, 210, 214, 236, 255, 262, 263, 298, 302, 307, 318, 335, 373, 379, 381, 400
 стар 212, 224, 225, 226, 363, 365
 староња 195
 сте 36
 стењем 119, 241, 250
 Степан 55, 130
 стигнем 235
 Стипан дан 145
 стиска 195
 стока 135, 176, 356
 стражњи 154, 208, 215, 227, 399
 страка 110, 324, 338
 страм 83, 84, 142
 страшим се 84, 141, 319
 страмота 28, 29, 83, 84, 141
 страна 27, 36, 40, 313
 стрѣбрен 141
 стрѣбро 28, 31, 141, 237
 стрѣда 36, 55, 56, 141, 143, 314
 стрѣдишта 24, 37, 55, 141, 188, 193, 303, 383, 392, 398
 стрѣдњи 55, 141, 143, 208, 318
 стрѣжем 55, 56, 141, 283, 339
 стрѣјам 55, 113, 141, 155, 297, 298
 стрѣјање 56, 250
 стрѣња 55, 56, 141, 206, 352
 стрѣњан 147, 381
 стригање 261
 стрижем 37, 261
 стризање 261
 стрим 87, 235, 332
 стрмота 81
 стрњика 307
 стрњишта 26, 167, 193
 стружем 264, 284, 329
 струна 318
 стујање 251
 стујим 25, 85, 120, 229, 235, 241, 242, 251, 292, 317, 376
 стукавица в. штукавица
 ступа 184
 ступац 177, 178
 су 36
 сув 126, 137, 210, 364
 суђам се 304
 суза 24, 28, 31, 200
 сузим 389
 сукакчија 195
 сукинем 262, 263
 сулаки 189, 320
 сулиник 155, 199
 Султа 315, 335
 сунојдрагу 109, 135, 301
 сунце 24, 43, 187, 188, 268, 306, 320, 352, 364, 387
 сумцов 226, 310, 326
 сунписујем 296
 супишем 301, 375, 379, 392, 453, 457, 463
 супуљиваст 48, 119
 супуљивац 48, 119, 170, 306
 супуљивица 195
 сурија 77
 сусак 132
 сусаков 137
 сусам 364
 сут 135, 171, 176, 178, 224, 318
 сутина 55, 95, 143, 150, 229, 399
 сутра 36, 251, 301, 319
 сучем 281
 сьньр 77
 табан 28
 таван 304
 газе 225
 таки 26, 90, 217, 309, 312
 такотам(оке) 64, 304, 331
 талико 66, 90, 99, 221, 306, 309, 368
 талички 309
 там 91, 225, 301, 303, 304, 412
 тамјан 253
 тамо 303
 тамоке 91, 303, 304, 321
 Тана 318
 танак 362, 364
 танац 36, 169
 таначак 390
 тапам 167, 237, 239, 242, 301, 310, 318, 338, 375
 таратор 364
 тврт 135
 теглим 52
 тежак 131, 186, 197, 306, 335, 365, 390, 393
 теле 26, 28, 162, 190, 227
 темни 305
 тета 195
 тетак 27, 170
 темен 55, 189
 теграм 38, 55, 302
 теграм 27, 55, 56
 теесто 55
 теестов 55, 109
 ти 25, 33, 47, 72, 89, 92, 199, 200, 318, 358, 360
 тивекел 457
 тивекеласт 442
 тигањ 34, 336
 тигњем 24, 28, 90, 134, 216, 229, 268, 269, 299, 302, 370, 400
 тиква 110, 361

- таврињаца 46, 325, 353
 тикнем 252, 275
 тимар 459
 типола 28, 31, 34, 99, 221, 368
 тиче 137, 167, 187, 190, 221, 320, 394, 399
 тичём 28, 261, 263, 310, 312, 375, 389
 тјачем 200, 283
 тичетов 137
 тичке 90, 94, 302, 321
 тичкеш 91, 94, 321, 341
 ткање 120, 250
 ткидам 90, 297, 339, 392
 тога в. ути
 тодим 46, 90, 124, 145, 186, 198, 200, 220, 242, 245, 255, 298, 302, 310, 312, 326, 349, 375, 382
 тој 48, 106, 109, 197, 208, 217
 токмак 124, 174, 176
 торба 237, 303, 312
 торник 90, 91
 трава 26, 31, 37, 52, 326, 396, 399
 травица 83
 тражим 27, 52, 238, 375
 трак 84, 135, 176, 217, 332, 353
 трапац 147, 176
 Трапанец 160, 176
 трбо 102, 174, 186, 189, 325, 365, 390
 трем 269, 270, 359
 трепјем 282, 283
 трепнем 275
 тресање 251
 тресем 25, 26, 27, 259, 260
 треска 160, 302
 треснем 256, 275, 326, 381, 385
 трети 122, 208, 212
 трембујем 36, 53, 95, 105, 198, 200, 201, 253, 278, 279, 352, 386
 тремзан 55, 56, 81, 210, 211
 трешња 55, 148, 318, 411
 три 33, 36, 227, 228, 307, 308, 400
 тригодињашњи 37, 149
 триданашњо 149, 208
 триес 88, 93, 138, 153, 228, 311
 тринаес 228
 трњ 37, 162, 170, 178, 182, 293
 трова 126, 310, 334, 380
 трој 192, 399
 троја 104, 229
 трпање 37, 251
 трпим 26, 69, 201, 259, 338
 тртоћем 241, 283, 458
 трујице 229, 231
 труњ 155, 182, 215, 331, 390
 труњим 155
 трут 135
 трушница 82, 317, 376
 трчим 25, 235, 241, 242, 252, 259, 290, 291, 326, 376
 тубом в. ти
 тувешрам се 68, 319, 359
 тудешр 55, 305, 321
 тудешре 56, 321
 тужим 131
 тужина 29
 тузла 464
 туњавац 52, 170
 турлија 77
 турски 212, 216
 Турчин 28, 29, 132, 160, 161, 162, 170, 174, 176, 182, 334
 туту 34, 303
 тутуке 34, 105, 303, 304, 317, 321
 тутунџија 104
 тућ 26, 134, 135, 208, 217, 359
 тав(у), нас, наво итд. 59, 85, 92, 124, 128, 238, 256, 257, 294, 359, 372, 373, 381, 382, 406
 нем (неш итд.) 89, 234, 294, 302, 374
 нерка 127, 138, 199
 ни 127, 138
 нимане 135, 368
 нимашџија 368
 норав 387
 норавад 170
 нује 77
 нуп 208
 нуприја 47, 77, 212, 337
 нут 24, 105, 135, 197, 221, 338
 у 36, 320, 324, 325, 341, 389
 убавсам 297, 303, 359
 убесим 50, 54, 56, 61, 62, 90, 212, 246
 убићем 268
 убирем 252, 386
 убисујем 278, 296
 ублачем 281, 286, 296
 убраћам 297, 326
 убрисујем 83, 278, 296, 302, 362
 убритим 50, 246
 убришем 47
 убричам 50, 51, 261
 убрнем 27, 56, 80, 274, 275, 304, 329, 338
 убудем 26, 27, 28, 51, 85, 86, 87, 248, 250, 252, 260, 261, 262
 убучем 27, 52, 167, 246, 261, 364, 395, 396
 уваћам 297
 уваја 104, 345, 398
 увешјем 50, 54, 61, 109, 274
 уон 33, 69, 90, 106, 210, 217, 219, 220, 253, 295
 увилем 27, 199, 260
 уво 26, 47, 126, 160, 161, 162, 187, 190, 227, 325
 угасим 27, 246
 угла(д)ним 50, 69, 142, 254
 угледам 84
 углећам се 279, 283, 297
 углен 24, 47, 90, 116, 385, 418
 углувим 50, 126
 угор 97, 186
 угрешјем 54, 248
 угрићем 29, 51, 246, 260, 261, 395
 угризак 44
 угризем 246, 247, 260
 угрубим 50
 угујим 113, 155
 удаја 105, 212, 220, 302, 314
 ударам 297, 342
 удвртим 339
 удгуварам 306
 удерем 50
 удешнем 262, 263, 287
 удибилим се 43
 удивач 27, 31, 47, 61, 122, 170
 удјудим 113, 145, 246
 удлакшам 47, 50
 удлесним 89
 удмекнем 50
 удморим 27, 50, 92, 246
 удмутавам 26, 27
 удмрсим 52
 уднасим 50, 334

- удне 24, 143, 183, 301, 423
уднисем 27, 34, 51, 55, 56, 261, 382
удрем 28, 29, 167, 189, 200, 201, 265, 276, 286, 318, 354, 394, 396
удрежем 26, 55, 235, 237, 248, 253
удрешиим 37, 50, 55, 56, 200, 201
удршујем 81, 105, 296
удувица 24, 160, 224
уђашим се 200, 285, 333, 368, 379, 385, 388, 395
Уждер 89
уже 24, 27, 187, 319
ужедвим 36, 37, 69, 124
уженим 28, 50, 214, 294, 365, 406, 417
узаврим 24, 34, 287
узданем 274
узданујем 242, 244, 278, 296
уздравим 50, 267
узрастим 36, 47, 141, 264, 311, 325, 387
уздрим 54, 141, 235
узебем 27, 50, 260, 261
узими 301
узнем 24, 25, 27, 44, 89, 90, 97, 105, 132, 199, 216, 222, 228, 237, 249, 255, 271, 272, 279, 301, 306, 318, 319, 389, 406
уј 321
уја 184, 398
ујагња се 50
ујендам 47, 397
ујем 56, 70, 105, 248, 253, 268, 375
ујим 222, 336
ујуштим 24
ука 124, 310
уканим 201, 235, 324
укарим 110, 240, 312
укладем 53, 260
укози се 50, 51, 346
уколо 50, 311
укоти 51, 231, 346, 388, 394
украдем 26, 85, 267, 301, 219
украдом 37, 317
уку 314
укупјем 50, 282, 373, 396
улежем 54, 261, 262, 263, 265, 268, 299
улезем 24, 69, 220, 235, 260, 262, 263, 265, 268, 299, 314, 315
улетти 55, 171, 301, 365
уливам 25, 26, 118, 238, 298
уливавам 61, 237, 298, 299, 324, 326, 380
улица 81, 342
ујајем 28, 34, 79, 105, 120, 121, 122, 248, 276, 277
умајнут 125, 275
умем 55, 259
умирам 66, 224, 297, 365
умивам 26, 365
умирим 43
умлатим 200
умокнем 47, 252, 275
уморим се 28, 236, 246, 232, 265, 312
умрем 47, 61, 80, 85, 201, 248, 269, 270, 319, 379, 382, 387, 390, 394
умрзнем 311, 359
умуравам се 298
унемим 50, 56
уни 26, 87, 89, 106, 210, 219, 414
унодим 28, 29, 47, 50, 297
уноћам 47, 297
уноћи 31, 47, 93, 201, 301
унока 24, 195, 201
унутре 24, 308, 368
унутрен 321
унутрет 322
унуче 190
упијам 298
упипам 237
упирем 28, 50, 82, 108, 215, 248, 252, 390
уплашим 47, 53
упленим 25, 55, 56
уплитем 28
упрани 234, 253
упрајам 368
упраси се 50
упрем 82, 269, 270, 271
упрегнем 24, 27, 52, 83, 262, 275, 389
упржим 197, 246, 364, 392
упружим 82
упујем 34, 50, 51, 167, 206, 248, 274, 331, 356
упуноћа 24, 301
упутим се 235, 252, 305, 306
уравче 126, 144, 190
уралим 47, 52, 384
урање 120, 250, 383
уредим 56
уригнујем 296
уричем 81, 96, 100, 246, 261, 262, 263
урло 78, 91, 254, 310, 364, 389
урлон 321
усамдисет 228
усамнаес 228
усамнаести 88
усањем 24, 50, 92, 153, 275, 311, 333, 411
усванување 338
усванујем 278, 295, 296
усветим 58, 59
усењем 26, 55, 56, 58, 143, 319, 324
ускрс 24, 28
ускршњи 346
ускубем 251, 342, 377
услепим 50, 55, 56
усним 28, 207, 252, 287, 351
унова 109, 222
уста 36, 162, 190, 206, 251, 365
устан 50, 108, 109, 246, 314, 318, 326
устарим 50, 252, 318, 347
устрак 307
устрејим 55, 56, 104, 113, 155, 298, 311
устрижем 246, 261
устукујем 156
усучем 281
усушим 50, 395
утворим 28, 29, 50, 51, 52, 265, 342, 383
утели се 50
утерам 318
утесним 55, 56
ути 24, 33, 89, 106, 219, 220, 304, 313, 314, 315, 319, 331, 412
утикнем 96, 306, 393
уткопчем 50
уткривам 237, 298
утребим 55, 56
утрезиим 43, 56
утрњи 119, 155, 333
утумачки 310
утурак 174, 176
утут 305
утучем 24, 201, 211, 261, 357, 389, 392
ућуравим 336
уфатим 26, 89, 91, 124, 128, 150, 172, 200, 214, 228, 235, 246, 251, 254, 265, 297, 301, 302, 329, 336, 365, 383, 399
уценим 55, 56, 341, 350
уцрви се 80, 392, 395

- учер 24, 106, 301, 385
учерашњи 106, 116, 208, 388, 390
учестен 246, 250
учиним 46, 246, 255, 390
учу 99, 210
уџамбурам 375
ушмркнем 275
ушмркнујем 235, 242, 278, 279, 296, 307, 326
Уштер 77, 345
уштерски 37
ушти 124, 134, 240, 387, 391
уштипнем 24, 44, 89, 275
- фак 52, 329
фала 128, 131
фалба 352
фалим 52, 128
фанела 130
фарка 338
фатим 90
фаџам 85, 128, 172, 220, 221, 235, 297, 329, 349
фидан 253
филија 130, 197, 351
фискал се 129, 134, 325
фотос 130
фрјам 27, 128, 214, 298
фрјање 250
фрјим 80, 104, 113, 128, 201, 214, 251, 254, 256, 293, 306, 326, 381, 382, 406
фркнем 128
фрло 128, 187, 190
фрцам 128
фукам 420
фурна 130
фурунција 130
фурча 364
фурчалашем 364
фучија 267
- харак 127
Христос 127
хтеџ (хти итд.) 25, 35, 36, 55, 62, 127, 252, 266, 293
хџерка 127, 138, 195, 199, 411
(х)џеркин 411
хџив 127, 138, 161, 162, 199, 212, 287
- цар 170, 178
царица 320, 387
царов 210, 225
- царовњи 368
царски 368
царсто 109
цвешће 55, 122, 182, 194, 308, 368
цвитаџ 61
цвџв 55, 56, 137, 176, 197, 198, 337
цвџво 24, 55, 56, 85, 212, 224, 304, 368
цвџдим 55
цвџна 55
цвџпци 55, 56
цвџрим се 55, 73
цвџфче 137
Цигавин 170, 182
Циганка 212, 251, 393
цигански 37
Циганче 37, 38, 131, 187
Циганчица 132
цигли 211, 399
цидџло 43, 46, 61, 187, 190, 334
црв 160, 214
црвен 28, 52, 224, 363, 364
црџво 55, 187, 190, 216
црџп 27, 55, 56, 176, 389
црџпче 55, 304
црква 160, 201, 314
црквин 167, 216
цркнем 263, 370
црн 80, 318, 364, 383
црцам 297
цупам 237
- ча-буџан 302
чавдар 447
чаир 43, 310, 314, 343
чајке 90
чак 306, 312
чакија 95
чанак 28, 136, 174, 176, 214, 215, 335
чангрџам 283
чангрџање 26
чангија 326
чала 448
чаршаф 61, 130, 271, 364
чаршија 36
чатишем 381
чаџ 135, 197
чаша 255
чедо 24
чекам 106, 237, 238, 371, 385
чела 28, 29, 137, 188, 395, 398
чело 28, 31
- чем 25, 33, 34, 45, 78, 137, 206, 235, 241, 242, 248, 274
ченгел 79, 311, 319
чести 24, 92, 157
четворој 192, 227, 231, 399
чешањ 155, 170, 177, 178, 293, 318, 362
чешјам (чешјем) 113, 155, 283, 346, 362
чешма 80, 160, 368, 389
чивурке 174, 176
чији 104
чинга 335
чиним 304
чир 43, 318
чист 140, 224, 361, 363, 364, 365
чистим 131, 240, 251, 342
читвртак 27, 31, 110
читвурце 229, 400
читирес (читрес) 93, 138, 228, 399
читир(и) 26, 68, 92, 227, 228, 331, 398
читирогодињашињи 149
читрнаест 228
чичак 177, 333
човик 28, 55, 61, 62, 154, 170, 214
чорбаџија 131, 199, 212
чубанин 182, 400
чувам 237
чување 26, 250
чувџчки 197
чудим се 239, 240, 255
чујем 85, 86, 131, 277, 295, 307, 310
чукјем 242, 284, 286
чуктисујем 167
чума 105
чумага 324, 335, 348, 391
чуркам 307
чучим 291, 324
чучнем 275
- џада 26
џам 176
џањм 131
џеп 28, 131, 167, 171, 172, 237, 318, 374
- шантин 311
шака 255
шала 171, 176, 329, 401
шапам 134
шарам 131, 220, 329
шарџи 28, 227, 363, 364

- шејтанин 182
шербет 350
шес 138, 228, 399
шећер 28
шибам 37
шинсет 46, 88, 157, 228
шијак 107, 113, 329
шијање 120, 250
шијем 113, 259, 276, 278,
295
швапак 27
широк 28, 216, 365
- шиснаес 228
шифа 130
шкаљ 176, 178
шкоља 117, 148, 196, 337
шљива 390
шљивак 390
шо 35, 36, 195, 201, 206,
207, 266, 293, 302, 304,
306, 309, 313, 317, 361,
362, 387, 393
шпирта 361
штипјем 24, 114, 279, 282
- штукавица 24, 156, 200
шугав 220, 331
шугавац 170
шугодер 73, 223, 321
шугот 30, 135, 150
шупелендишем 441
шутим 31, 34, 43, 131,
156, 235, 240, 251, 291
- ърло 78, 124, 389
ърлон 321

ВАЖНИЈЕ ПРИМЕЋЕНЕ ШТАМЊАРСКЕ ГРЕШКЕ

Стр.	Ред	Стоји:	Треба:
32	21 одоздо	Озрини	Озринића,
37	6 одозго	Шуђбм	Шуђбм
47	15 одоздо	у свѣнуло	у свѣнило
94	18 одозго	§ 79 а.	§ 79.
95	8 одозго	нуманик ^е	нумѣник ^е
107	1 одозго	узлазни	силазни
129	11 одоздо	Fortsetoung	Fortsetzung
131	14 одозго	гледас	гледас
176	14 одозго	данаске	данѣске
182	16 одозго	лѣсѣ	лѣсѣ
197	3 одозго	§ 212.	§ 222.
206	1 одозго	Да не слѣша	да не слѣша
210	17 одозго	лука	лѣка
210	17 одозго	јѣ ^и мо	јѣ ^и мо
231	10 одозго	увѣ	уво
291	13 одоздо	плѣсак	плѣсак
301	13 одоздо	шиђо	шиђо
302	8 одозго	упор.	упор. тур.
310	10 одоздо	рѣче	рѣче
324	20 одоздо	каѣја	каѣја
324	16 одоздо	лѣву	лѣву
325	12 одоздо	са	се
335	2 одоздо	наѣ?	наѣ.—
355	2 одоздо	§ 416	§ 516
448	30 одозго	прубѣли	прубѣли ⁴
449	2 одозго	алтъна	алтна